

**Збор
Димитрија
Љошића**

Младен Стефановић

Библиотека „Студије и монографије“

ЗБОР ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА 1934—1945.

БИБЛИОТЕКА СТУДИЈЕ И МОНОГРАФИЈЕ

Уредници

Ваелије Калезић
Видак Перић

Рецензенти

др Бранислав Глигоријевић
др Венцеслав Глишић

Ликовна опрема

Зоран Бранковић

Младен Стефановић

**ЗБОР
ДИМИТРИЈА
ЉОТИЋА**

1934 – 1945.

НАРОДНА КЊИГА
БЕОГРАД

ПРЕДГОВОР

Истраживање и научна обрада прогресивних и антифашистичких покрета не могу бити потпуни уколико нису студиозно обрађене и конзервативне и реакционарне организације и покрети. Да би наметнули недемократске облике владавине, по концепту тадашњих фашистичких земаља Немачке и Италије, профашистички елементи у Југославији жестоко су се супростављали свим прогресивним и демократским снагама. У овим настојањима нарочито се истицао покрет Димитрија Љотића Збор. Док је у предратним годинама Љотић неуморно пропагирао своју организацију и фашистичку идеологију, дотле је у току окупације у другом светском рату својим политичким и војним акцијама, под патронатом и уз пуну помоћ Трећег Рајха, настојао да оствари фашистичко уређење у окупираној Србији и да постане њен „фирер“.

Задатак ове монографије јесте да истражи и обради све појаве које су условиле настанак покрета Збор, његово деловање у предратном и, нарочито, у ратном периоду, када постаје ода ни сателит окупатора с којим учествује у борби против народноослободилачког покрета као ослободилачких и социјално-револуционарних тежњи властитог народа.

Научна анализа политике профашистичког покрета Збор, како током предратног, тако и ратног периода, заснива се у овом раду на заокруженој обради појединих тематских целина.

Упоредо са Љотићевим покретом, у потребној мери, приказане су и друге квислиншке формације и њихове водеће личности које су се по својој антидемократској и антикомунистичкој делатности налазиле са Љотићем на истој идеолошкој линији.

Изворна грађа о Љотићевом покрету Збор код нас је оскудна. Тако је и са публикацијама. Нешто више објављено је у иностранству, нарочито у Савезној Републици Немачкој, у којој се припадници покрета Збор несметано организују и пишу. Они су избегли из Југославије крајем рата и тамо нашли уточиште. Њихов главни организациони и политички центар је у Минхену, преко кога долазе у међусобну везу и где штампају публикације и непријатељски делују против социјалистичке Југославије.

Покрет Збор до сада није шире привлачио пажњу југословенских историографа. Објављени су само студиозни радови др Бранислава Глигоријевића („Политички покрети и групе с националсоцијалистичком идеологијом и њихова фузија у Љотићевом Збору" и „Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940. и растурање Љотићевог Збора"), Тодора Куљића („Српски фашизам и социологија") и др Милана Борковића („Контрареволуција у Србији — квислиншка управа 1941—1944").

Радови објављени у иностранству углавном су мемоарског карактера. Њихова садржина је апологетска и некритичка, са јаено израженом пропагандном тенденцијом. Они негативно говоре о Комунистичкој партији Југославије, народноослободилачкој борби и поретку нове Југославије. Зато се из тих публикација*, брошура и листова могу користити само неки детаљи и временски подаци по систему упоређивања који се не налазе у архивској грађи и литератури у Југославији.

Изворна грађа првог реда за проучавање овог покрета оскудна је и фрагментарна. Не постоји јединствен и целовит фонд архивске грађе покрета Збор. Осим тога, документа су после рата, због оперативних потреба органа власти, слата у разна места у унутрашњости земље. Тим документима, као сведочанствима о извршеним злочинима утврђивана је одговорност љотићеваца. Делови документа нису враћени у Београд, па је тако овај архивски материјал остао разбијен. Нешто је, на жалост, пропало, а делом се налази у регионалним архивима и музејима (Шабац, Чачак, Крагујевац, Светозарево, Титово Ужи-

* Међу таквима су публикације: Ратка Парезанина: „Други светски рат и Димитрије В. Љотић", Минхен, 1971; Бошка Костића: „За историју наших дама," Лил, 1949; књига Димитрија Љотића „Светска револуција", изводи из списка, Викторија (Аустралија), 1949; „Из мога живота", Минхен, 1952; „Закони живота", Минхен, 1953; „Димитрије Љотић у револуцији и рату", Минхен, 1961; Љубице Љотић (мајке Димитрија Љотића): „Мемоари", Минхен, 1973; публикације чији је аутор и приређивач Боривоје Карапанић: „Грађански рат у Србији 1941—1945", Кливленд, 1958; „Споменица српских добровољаца 1941—1971", Кливленд, 1971; „Дневник једног емигранта", Кливленд, 1974; „Прикази из емиграције — огледни радови", Кливленд, 1964; Станислава Кракова: „Генерал Милан Недић", књиге I и II, Минхен, 1963. и 1968; Петра Мартиновића Бајице: „Милан Недић", Чикаго, 1956; инжењера Милосава Васиљевића: „Темељи марксизма, њихова научна вредност и стварни циљеви", Буенос Аирес, 1960; Прелраг Д. Ивановића: „Ко су љотићевци", Чикаго, 1954; Вељка Рашевића: „Огледи о схватањима Димитрија Љотића", Париз, 1953; др Бока Слијепчевића: „Југославија уочи и за време другог светског рата", Минхен, 1978; др Димитрија Најдановића: „Блажени и блаженства — мисао обожења", Минхен, 1965; Гаврила Дожића: „Мемоари патријарха српског Гаврила", Париз, 1974; др Мирослава Спалајковића: „Политичко завештање српском народу", Париз, 1964; „Српски добровољци", Минхен, 1966; „Записи из добровољачке борбе", свеска I—V, Минхен, 1954—1959; „У спомен владике Николаја", Чикаго, 1956. Затим истакнутих немачких функционера који су уско били везани и сарађивали са љотићевцима и осталим квислинзима — Негтапа Меиџасега: „50pc1eg — Aи1Пга§ 8и<1081; 1940—1945", СоШп§еп, ВегИп, РгапМигт, 1956; Каг1а НпЈНске: „Иак Еп<1е аиГ <Зет Ва1кап 1944/45", СоПт^еп, 2ипсh, ЕгапкГиг!, 1970. и још неке.

це, Ваљево, Краљево). Због тога је аутор био упућен да истражује и по другим фондовима.

За потребе овог рада истражена су и консултована документа из Архива Војноисторијског института у Београду за период од 1934. до 1941. године. Затим су прегледани фондови Недићеве владе, немачких окупационих јединица и команди четничког покрета, фонд народноослободилачког рата, делимично грађа фонда усташке Независне Државе Хрватске. Консултована је снимљена немачка грађа на микрофилмовима из Националног архива у Вашингтону, војног архива у Фрајбургу, затим у Кобленцу, Бону и Лондону. Веома значајне податке аутор је нашао у записницима са саслушања и у стенографским белешкама са суђења после рата љотићевцима и другим квислинзима који су говорили о покрету Збор и његовим акцијама (Коста Мушицки, Велибор Јонић, Милан Б. Недић, Дража Михаиловић, Драгомир Драги Јовановић, Танасије Таса Динић, Бура Докић, Александар Цинцар-Марковић, Божидар Бошко Бећаревић, Светозар Вујковић, Никола Губарев, др Георг Кисел, Александер фон Лер, Франц Нојхаузен, белешке свештеника Стевана Пространа и др.). Коришћен је и материјал са саслушања Добросав Јевђевића који је обавила британска служба 5. новембра 1945. године у логору у Италији.

Прегледана су документа у Архиву Југославије из фондова Министарства унутрашњих послова, Министарства просвете, избегличке југословенске владе и масонске ложе. Што се тиче личних фондова и збирки, који се такође чувају у овом архиву, аутор је дошао до драгоцених података из фондова Станислава Кракова, др Милана Стојадиновића, као и збирке Димитрија Љотића. Прегледано је у фонду Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача тридесетак досијеа љотићеваца и других ратних злочинаца.

Аутор је такође дошао до драгоцених података у Архиву Централног комитета Савеза комуниста Југославије, у фонду ЦК КПЈ (1934—1945) и збиркама Напредног студентског покрета (1934—1940), као и фотокопираним документима полицијске управе Гестапоа у Берлину (1935—1941).

У Архиву Србије консултовани су фондови Покрајинског комитета КПЈ за Србију, Милана Недића и четнички.

Фондови Управе града Београда и Специјалне полиције, који се чувају у Архиву Београда, такође су својим подацима допринели да овај рад буде потпунији.

У једном броју седишта бивших краљевских банских управа прегледана је архивска грађа која је, што се тиче делатности покрета Збор, изузев Дринске бановине у Сарајеву, врло оскудна и фрагментарна. У једном броју архива и музеја на територији Србије пронађена су и коришћена веома значајна оригинална документа покрета Збор (у историјским архивима у Шапцу, Чачку, Краљеву и Ваљеву, у музејима у Титовом Ужицу, Крагујевцу, Светозареву и Ваљеву).

Значајне податке аутор је нашао у квислиншким листовима: Отаџбина, Вихор, Наш пут, Збор са Косова, Наша борба, Обнова, Ново време, Српски народ, у часопису Збор, Билтену покрета Збор, у листу Искра, који и сада излази у Минхену, као и у разним брошурама и лецима.

У циљу утврђивања деловања покрета Збор, аутор је проучио и литературу коју је Збор легално издавао пре рата у Југославији, као и у току окупације у Србији, а такође и литературу која говори о активности Комунистичке партије Југославије и о народноослободилачкој борби, а у којој је било речи и о љотићевцима.

Рукопис ове монографије, који се сада објављује знатно сажет, одбрањен је као докторска дисертација 2. јула 1981. године на Филозофском факултету Универзитета у Приштини.

Глава I

1. ОСНИВАЊЕ И ДЕЛАТНОСТ ЉОТИЋЕВОГ ПОКРЕТА ЗБОР У ЈУГОСЛАВИЈИ 1934—1941.

*Настанак покрета и организациони облици испољавања
фашистинке идеологије у Југославији*

Шестојануарски режим није могао да нађе чврст и трајан оснонац у политичким снагама на које се наслањао. У тражењу шире подршке за своју свевласт, краљ Александар је подстицао оснивање националистичких организација и група које су регрутовале своје чланство из дела грађанске југословенски оријентисане омладине и интелигенције. Он их је храбрио и подржавао, иако нису биле никакав политички фактор, нити су у народу имале политичких присталица. Чак их је претпостављао политичарима из грађанских политичких партија с којима је сарађивао.

Економска криза и осиромашење маса нагнали су ове националистичке групе да у први ред истакну свој социјални програм — борбу за побољшање економског положаја „малог човека“.

Главни циљ ових покрета био је да шестојануарска диктатура добије идеолошко образложење и оправдање, систем у масама буде протумачен као „преврат“ и реформа дотадашњег поретка „либералне демократије“ и грађанског парламентаризма. Наручу им је ишла и пасивност грађанске опозиције. Обеђавало се да ће нова економска и социјална политика побољшати угрожени положај маса. Али пошто се показало да су политичари шестојануарског режима немоћни да реше економску и политичку кризу појачану незадовољством народа, ови покрети су се окренули и против представника шестојануарског режима, мада и у новом курсу правдају шестојануарски режим, наводећи као разлог његове неспособности увођење метода рада предшестојануарских странака и њихову „либералну демократију“.¹

Такви нови покрети и групе у Југославији били су Југословенска акција (ЈА), Здружење борцев Југославије (БОЈ) и група Димитрија Љотића, која се појавила нешто доцније.

¹ Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе с национал-социјалистичком идеологијом и њихова фузија у Љотићевом Збору, *Историјски гласник*, 4, 1965, 35; Тодор Куљић: Српски фашизам и социологија, *Социологија*, 2, Београд, 1974, 240.

Ова националистичка удружења, због свог веома уског круга припадника, била су недовољно позната широј јавности.

На састанку у Београду 7. јануара 1930. године основано је националистичко удружење под именом Југословенска акција. Његов циљ је био да окупља „млађе просвећене људе и омладину“ за заједнички рад на „јачању југословенске националне свести“ и „учвршћивању народног јединства“.² Удружење се у почетку није појављивало у јавности, нити је имало неког уочљивијег политичког утицаја. Његови оснивачи дају му место „заговореног друштва“ које представља један мањи скуп интелектуалаца неповезаних неким заједничким програмом.³

У време појачаног незадовољства маса, Југословенска акција уздржавала се од јавног иступања у народу с програмом одбране шестојануарског режима. Вођство је неактивност правдало размимоилажењем у самом удружењу око питања метода рада. Међу малобројним присталицама постојале су две групе — „идеалистичка“, која је у почетку преовладала и залагала се да удружење и даље остане „затворени круг пријатеља“, без неког угврђеног програма, и „активистичка“, која дуго није могла да дође до изражаја. „Активистичка“, група је тражила да Југословенска акција донесе свој програм, да га отворено заступа у јавности и учини да удружење прерасте у општи југословенски покрет. Током времена „активистичка“ група добила је већину у вођству. Већ на парламентарним изборима 1931. године кандидовани су и изабрани неки чланови Југословенске акције.

Октроисање новог устава 3. септембра 1931. године и рад на образовању режимске странке Југословенске радикалне сељачке демократије, непосредно су руководили вођство Југословенске акције да и оно изиђе са неким својим програмом. Пада у очи да се Југословенска акција ангажовала у политичком животу у часу када је диктатура настојала да себи да карактер „демократије“, враћањем каквог-таквог парламентаризма и рестаурирањем грађанских група у новој организацији.

Југословенска акција усвојила је програм рада у тексту једне резолуције на првом јавном скупу делегата 22. маја 1932. године у Загребу. Скуп је имао карактер оснивачког конгреса. Чланови ове организације тежили су да краљ Александар усвоји неке њихове принципе за уређење државе. Принципи су засновани на „буржоаској такозваној универзалистичкој теорији о превазилажењу националних и социјалних супротности увођењем корпоративног, сталешког уређења“.⁴ Југословенска акција се препоручивала да може да сачува национално јединство од свих негативних утицаја прошлости и садашњости и да може да

² Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе ... 36; А В И И, Ча 17/3, 269, саслушање Велибора Јонића.

³ Нови пут (главни орган Југословенске акције), 20. VII 1934, 2—3, извештај генералног секретара ЈА Велибора Јонића на ванредном конгресу јула 1934. године.

⁴ А В И И, Ча, 17/3, 269, саслушање Велибора Јонића.

реши општу кризу иош'ичких установа, економског система и социјалног уређења.

Бранислав Глиширијевић у студији: „Политички покрети и групе с националистичком идеологијом и њихова фузија у Љотићевом Збору“ наводи следећа начела Југословенске акције:

„1) Полазећи од интегралног југословенства, унитаризма и монархије, као постулата који, тобож, најбоље обезбеђује националну и социјалну хармонију југословенској заједници, штеће се као „неодложен захтев новог времена“ да се изврши реформа „либералистичке демократије“ са њеном застарелом и хаотичном партијском поделом, која не одговара више условима живота и духу времена, те да се „органаким путем“, на основама „економске и социјалне организације“, створи нов поредак;

2) Хармонија између рада и капитала мора се осигурати саобраћајем посебних интереса капитала и рада са вишим интересима друштвене заједнице путем сарадње „професионалних организација и друштвених установа социјалне заштите“; преобраћај економског и друштвеног поретка има се спровести најширом применом задругарства и сузбијањем „паразитских облика и штетне привилегије капитализма у његовој агресивности“;

3) Излаз из тадашње економске кризе треба тражити у „планској организацији“ привреде са јединственим привредним вођством на челу „нових привредних организација“ у складу са економском и социјалном структуром земље“.⁵

Југословенска акција је деловала као нека врста организованог политичког покрета, нарочито пред крај 1932. године. Поред осталог, одржала је претестни скуп у Сарајеву децембра 1932, а у Београду 20. јануара 1933. године против политичких ставова Селачко-демократске коалиције, формулисаних у документу познатом као Загребачке пунктације од 7. децембра 1932. године, којима се тражило, поред осталог, и федеративно уређење југословенске државе. На протекућем окупу у Београду Југословенска акција формулише ово начело: „Тражимо тоталну државу која ће имати у својој власти искључиво сва средства снаге и моћи.“⁶

У први Директоријум Југословенске акције изабрани су Данило Вуловић, Велибор Јонић, Александар Штулхофер, Јурај Коренић и Илија Чавлина. Јонић је изабран за генералног секретара, а Лука Костренчић за шефа пропаганде.⁷

Прво иступање Југословенске акције била је критика либералне демократије и пропаганде новог ауторитативног и корпоративног система. Сталешко уређење државе нашло је видно место у програму Југословенске акције. „Сваки сталеш,

Бранислав Глиширијевић: Политички покрети и групе ..., 37.

* Исарија народа Југославије, Београд, 1972, 437—438; Бранислав Глиширијевић: Политички покрети и групе..., 39; Политика, 8879, 30. I 1933, 4.

⁷ А В И И, Ча, 17/3, 269, записник о саслушању В. Јонића.

односно радна група, мора бити организована у свом сталешком удружењу (синдикату). Циљ сталешких удружења је да, штитећи своје интересе, доведе у оклад интересе свога сталежа са интересима осталих привредних група, и да делегирају своје представнике у сталешко народно представништво. Држава ће организовати међусталешке судове којима ће бити задатак да решавају спорове међу радним групама, да доведу у оклад односе између рада и капитала и да осигурају минимум егзистенције оваком радном појединцу.⁸

Југословенака акција, истицањем идеје тоталитета државе и нације, приближила се националсоцијализму. Држава и нација оу изнад овега, појединац према њој не значи ништа. Он је само изражен у својој привредној функцији прво ове радне групе, ондиката. Односе између рада и капитала треба регулисати колективним, радним и тарифним уговорима уз сарадњу власти. Сви облици и појаве друштвеног живота имају бити подређени циљевима и идејама државне политике. Насупрот појму супротност класа, националсоцијализам ствара појам целина предузећа. Оба покрета су на истом становишту уклањања класне борбе. Држава има задатак да обезбеди хармониичан живот ових сталежа и да „уместо либералне демократије или марксистичке борбе оствари у оквиру нације и организованих сталежа социјални мијр.“⁹ У идејама Југословенаке акције, као и у програму националсоцијализма, лична својина се сматра основном привредне делатности.

Вође Југословенаке акције су у идеолошком погледу већи део борбе морали да посвете одбрани од критике у напредној јавности која је овај покрет дочекала као фашистички. У покрету Југословенаке акције били су у употреби и истицани су посебни знаци као амблеми, слично као код фашистичког покрета. Према Статуту је усвојен, „из националних мотива“, као знак покрета плави кукасти крст, а као застава, државна застава са уметнутим знаком крста на белом пољу. Ови знакови су истицани при манифестацијама, а поздрав су вршени дизањем деоне руке. Конгрес Југословенаке акције у Загребу 1934. године завршен је певањем химне „Војока смене“ и поздравом дизањем деоне руке.¹⁰

Немачки посланик у Беотраду Виктор фон Херен у иисму Министарству спољних послова Трећег Рајха 20. децембра 1934. године говори о карактеру и симболима Југословенаке акције: „Она показује овоју ородност са националсоцијализмом такође

⁸ Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе ..., 53—54.

⁹ Данило Грегорић: Економска и социјална политика националног социјализма и њене доктринарне основе, Београд, 1936, 139;

А В И И, XVII 60, VII, 10, Основна програматска начела ЈА;

Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе ..., 54—55.

¹⁰ Ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић, Мнхен, 1971, 43; Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе ..., 58—59.

и спољним обележјем. (Поздрави дизањем десне руке, носе „Косовски цфст" о чијем сам значењу већ известио)".¹¹

Југословенска национална странка (ЈНС) настојала је да забрани рад Југославенске акције због тога што је дела/гаост била уперена против ње, али није била за то да се ова изразита десничарска организација и распуати.

Нашавши се у неповољној ситуацији, нејединствено вођство Југословенске акције тражило је излаз у разговорима око фузије са групом око Збора и Отацбне које је предводио Димитрије А. Омић.¹²

У Словенији је 1929. године настала организација под називом Звеза словенских војаков, доцније названа Звеза бојевииков, чији је програмски циљ био да подржава шесгојануарски режим. У редовима ове полувојничке организације били су добровољци из првог светског рата, као и четници и резервни официри. Ступањем доцније појединаца из разних забрањених политичких странака у ову организацију, она губи првобитни карактер и све више постаје организација политичко-страначког обележја, због чега ју је 1933. године распустила Дравска бановина, с моговацијом да су окупљени „противдржавни елементи".¹³

Акција обнављања организације отпочела је убрзо после распуштања. У децембру 1933. године на заједничком састанку представника Савеза добровољаца, Удружења резервних официра и ратника и Удружења ратних војних инвалида и забрањеног Удружења бојовника, ударен је темељ новој заједничкој организацији која је добила име Здружење борцев Југославије (БОЈ). Ова нова организација требало је да буде „један беоцуг у ланцу Савеза ратника за целу државну," а основни задатак био је да ради на ширењу идеја 6. јануара.¹⁴

У фази овог организовања, инжењер Аугуст Кустер, индустријалац Стане Видмар и чиновник Владимир Фабјанчич у својим програматским напишеима истицали су у први план борбу за решење економских питања. Они су то видели у сталешком уређењу и планској привреди на бази шестојануарског прогласа.

Због оваквих својих ставова покрет БОЈ је у напредној јавности дочекан као фашистички. Поједини његови представници нису категорички одбацивали ову критику, истичући да се за

¹¹ Politische Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn (Политички архив Министарства иностраних послова Бан) Deutsche Gesandtschaft Belgrad (Немачко посланство Београд), св. 4 (у даљем тексту АА, Bonn, Deutsche Gesandtschaft Belgrad, св. 4).

¹² Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе..., 51.

¹³ АВИИ, XVII, 1/3, 95а; Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе..., 59;

АВИИ, XVII, 1'8, 94.

¹⁴ АВИИ, XVII, 1/8, 94; Прелом (орган Звезе бојевииков), 4. I 1934, 3—4;

АА, Bonn, Deutsche Gesandtschaft Belgrad, св. 4, извештај фон Херена из Београда 20. XII 1934; Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе..., 60—61.

сличне акoномске тешкоће морају употребити и слична oред-
сгва и методи борбе. Пошто оу комунисти и други наиредни
људи oметали зборове бојевника, вођство је издало наређење
да се за сузбијање тих „тамних елементoв“ формирају у свакој
покрај шкжој органнзацији „редителски oдделки“ који ће има-
ти задатак да се организовано супротставе и да доставе такве
елементге полицији.¹³

Oдлука представника националистичких удружења (четни-
ка, бојевника, инвалида, добровољаца и резервних офици-
ра) o колективном приступању са својим чланством новом удру-
жењу, у пракси шије значила велики корак ка његовом органи-
зационом учвршћењу. Стога је на конгресу покрета у децембру
1934. годдше вођство закључило да, радећи даље на организо-
вању покрета, тражи контакт са сличним организацијама у
циљу уједињења и стварања јединственог покрета у земљи. Та
сродна група била је окупљена око Димитрија Љотића.¹⁴

Димитрије Љотић

Ради бољег праћења и разумевања развоја и делашности фашистичког покрета Збор, треба се упознати са основнијим биографским подацима Димитрија Љотића, његовог идеолога, који је имао одлучујућу улогу у конститусању и развоју ове организације.

Димитрије Љотић је оин Владимира Љотића, oрпског конзула у Солуну. Рођен је 12. августа 1891. године у Београду, а живео је у Смедереву. Његови даљи преци, међу којима је био и Борће Димитријевић, звани Љота, по коме су доцније добили презиме Лк>гић, доселили су се из Благаца, у садашњој Топлици, још у првој половини XVIII века. Прво су се населили у Крње-ву, селу у смедеревоком крају, а потом у сам град Смедерево, где су остали трајно да жнве. Деда Димитрија, који се такође звао Димитрије, као и отац Владимир, били су присталице динасггије Карађорђевића.

У току детињства, школовања и читаве своје младости Димитрије Лкxгић је био тиха, ћутљива и богобојажљива особа. Основну школу и прва три разреда гимназије завршио је у Смедереву, а боравећи код оца у Солуну завршио је у српској гимназији четири разреда, од четвртог до седмог. По завршеној гимназији уписао се у Правну школу, а истовремено студирао и на Правном факултету у Београду, где је дипломирао 8. јула 1913. године.

Током детињства и младоати Димитрије Љотић није имао ничег заједничког са бунтовним и напредним генерацијама свога доба. Већ као ћак постао је врло религиозан, и то је остала његова доживотна оообина. Читао је дела која су тумачила

¹³ Брамислав Глигоријевић: Политички покреш и групе..., 61.

¹⁴ АА, Вопп, и1, св. 4, извештај фон Херена из Београда 20. XII 1934; Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе ..., 63, 67.

хришћанство и која су проповедала да се не треба одупирати злу, већ да га треба трпети и подавати му се. Сам је писао да је на његово формирање утицало у највећој мери хришћанство. „Откако знам за себе — писао је у аутобиографији — био сам настројен религиозно. Читаво моје детињство и дечаштво било је у знаку религиозног расположења. Не знам како је то дошло. Али свет никад нисам могао схватити без Бога. Не знам ниједан тренутак свој да сам се пред том мишљу могао зауставити... Привлачила ме је црква. Од малена сам волео литургију. Научио сам је напамет још сасвим мали, кад нисам разумео потпуно њено значење. У основној школи и нижим разредима гимнази је недељом и празником читао сам апостол и носио с другом децом рипиде, а доцније и крст. У почетку сам хтео бити поп ... па чак и калуђер. Осећао сам ту неки велики позив ... Из религиозног става мог детињства проистиче и велико осећање према свему живом ... Мој религиозни став се знатно охладио у време по пубертету ... Учим права без воље ... Тада се враћа поново онај мој основни религиозни став ... Постајем вегетаријанац, апстинент, одан свом душом Христовој чистој личности... Предавао се религији „непротивљења злу“, убеђен да ћу отићи на робију кад ми дође време за војску, јер нећу примити пушку, ни полагати заклетву — решавам да оставим права и прећем на који други факултет: филозофију, медицину или пољопривреду... Отац се са тим није слагао, и ја сам решио да то завршим, па после да узмем што друго.”

Своју религиозност и фанатизам је у аутобиографији приказивао као владање нереди у расуђивању чудног мислиоца. О утицајима који су вршени на њега, Љотић пише: „...утицај, разуме се, није се могао завршити само на религиозно-моралном животу. Он је морао прећи и на моје схватање друштва и државе: против принудне везе друштва и државе, против државе као „творца свију зала“, и ја сам постао религиозни анархиста. То се огледало не само у мом небрижном начину облачења, у дугој и бујној коси, у широком шеширу са спуштеним ободом, већ и у сасвим озбиљним стварима...“¹⁷

Непосредно пред балкански рат Димитрије Љотић је био регрутован. Отишао је на регрутацију, али решен да одбије полагање заклетве. До заклетве, међутим, није ни дошло, јер његово годиште није ни мобилисано. Јавио се у добровољне болничаре, где је остао све до краја другог балканског рата 1913. године.

Као питомац краља Петра I Карађорђевића, Љотић у јесен 1913. године, после завршених правних студија, одлази у Париз ради даљег усавршавања. Требало је да упозна методе егзактних наука које су се испречиле његовој жудњи за потпуном вером у Христа. Љотић је у Паризу провео девет месеци и у Србију се вратио после сарајевског атентата 28. јула 1914. године, када је убијен престолонаследник Аустро-Угарске Франц

¹⁷ Д. В. Љотић: *Из мога живота...*, 1—6; Љубица Вл. Љотић: *Мемоари, Минхен, 1973*, 13—15, 23, 26—27, 33, 39, 48, 172.

Фердинанд. „Ова година школовања имала је одлучног утицаја на моје формирање. Три ствари су у Паризу, осим школе, узимале моје време: црква, библиотеке и музеји. Сазнати што више о вредности људског позитивног знања и омеђити однос према хришћанству. И оно што сам за ту школску годину видео и чуо у лабораторијумима и на часовима, као и све оно што сам прочитао, утврђивало ме је у сазнању да је људски ум у науци дошао до тачних и проверљивих закључака, али да ти закључци могу бити уопштени само до границе наших опажања. Али да су те границе скучене не само између две бесконачности, бесконачно великог и бесконачно малог, већ и да у самој тој граници многе и више појаве измичу потпуно људском уму.“¹⁸

Оваквим Љотићевим погледима нарочито је допринело читање и размишљање о неким списима француског научника из XVII века Блеза Паскала, наеталим док је боравио у манастиру. Умно оболео, Паскал је у двадесет четвртој години ступио у манастир и престао да мисли о бројевима, већ о човеку, и то одакле је дошао, каква је његова права природа и каква крајња судбина. Он је на делићима папира бележио главне мисли свога дела у коме је доказивао „истинитост хришћанске науке...”

Тај умоболни теоретичар Паскал био је један од фактора који је утицао на личност Димитрија Азотића. Сам Љотић о томе пише: „Паскал је на моје формирање имао огроман утицај: својим хришћанским животом који, иако је био испуњен Христовим миром и радосћу да буде светао и богат... А музеји Париза, а нарочито њихове старине, огледало више од хиљаду година историје ... учинили су да упознам историју Француске и да се излечим, ако бих био склон каквој слабости према такозваној великој француској револуцији. Ни пре тога нисам, у дане мог... анархизма, био склон демократији. Имао сам осећаје нечег ниског, нечег лаког, низбрдастог (да се тако изразим). Овде сам на делу видео трагове француске револуције, и оне велике (1789) и оне средње (1848) и оне последње (1871) ...“¹⁹

Сам Љотић открива у свом биографском спису удаљеност и мржњу према сваком револуционарном покрету и остаје трајно доследан схватању терора над народним масама у име хришћанства и умоболних теорија својих идола.

Љотић је са поносом истицао своје задовољство што је у то време упознао и прихватио идеје десничарског политичара Шарла Мораса који је био велики противник француске буржоаске револуције, свих револуционарних покрета у Француској, као и парламентаризма и демократије. После првог светског рата Морас је са дивљењем гледао и величао успоне фа-

¹⁸ Предраг Д. Ивановић: Ко су љотићевци, Чикаго, 1954, 10; Д. В. Љотић: Из мога живота..., 9—11.

¹⁹ Исто, 12—13.

шистичких диктатора у Италији и Немачкој — Мусолинија и Хитлера. Био је велики противник Јевреја и тумач мишљења о увођењу такозваног корпоративног уређења. Предлагао је такво уређење и у самој Француској. Са својим истомишљеником Леоном Додом основао је још 1908. године ројалистички лист Француска акција (АсИоп ГгапдаГзе) у коме су износили крајње десничарски оријентисане идеје. Због подстицања следбеника на убијање левичарских политичара који су подржавали санкције Друштва народа против агресије фашистичке Италије, влада Леона Блума је у октобру 1936. године ухапсила Мораса, а донела је и декрет о распуштању десничарске организације Француска акција. У току немачке окупације Француске за време другог светског рата, Морас је тај чин позитивно оцењивао. Његов покрет Француска акција извршио је главни идеолошки утицај на квислиншку владу Анри Филипа Петена и Пјера Лавала у Вишију. Због дугогодишње антидемократске и за време рата издајничке делатности, Морас је 1945. године осуђен на доживотну робију и искључен из Француске академије наука.²⁰

Иако је студирао у Паризу, усред грађанске демократске републике, Љотић је под утицајем десничарских идеолога учвршћивао монархистичка осећања и склоност ка фашистичкој идеологији. Читао је њихову штампу и литературу и посећивао ројалистичке састанке. Љотић је говорио: „Тим пре ми треба да будемо монархисти, јер имамо своју националну династију.“²¹

После избијања првог светског рата, Љотић је 1. септембра 1914. године, пошто се већ вратио у Србију из Париза, позван у војску. Као подофицир, а потом и резервни официр, остао је у војсци све до 17. јуна 1920. године, када је демобилисан. По војном распореду био је од 1919. годину дана на дужности командира железничке станице у Бакру (Шкрљево). На том простору налазила се граница са Италијом. Азотић је у Бакру, поред војне и војнообраћајне службе, обављао и полицијску и царинску дужност, а вршио је и обавештајне послове.²² У време када је требало да се демобилише, избио је 16. априла 1920. године генерални штрајк железничара у Југославији.²³ О својој контрареволуционарној улози на дужности у Бакру, Љотић пише: „Обустави се демобилизација, а мени дадоше команду над пругом од Делница до Бакра, с налогом да обиђем и онај део пруге од Делница до Огулина. На мом одсеку штрајк је сломио за један дан, пошто сам похалсио око 36 железничара и упутио их надлежној власти. Штрајк је био чисто комунистичког карактера и имао је двоструки задатак: да спречи достављање муниције против Мађарске (Бела Куна), а, с друге стране,

²⁰ A. I. Aster Hamilton: *Фашизам и интелектуалци 1919—1945*, Београд, 1978, 221—236, 253—257; *Мала енциклопедија Просвете*, Београд, 1959.

²¹ Др Драгољуб Јовановић: *Људи, људи*, књ. 2, Београд, 1977, 155, 159.

²² Д. В. Љотић: *Из мога живота...*, 14, 17, 62, 66.

²³ *Преглед историје Савеза комуниста Југославије*, Београд, 1963, 56; *Архив Хрватске*, Збирка штампата, 101/12 из 1920.

да спречавањем демобилизације изазове побуну у војсци код резервиста."²⁴

Ова изјава речито говори о Љотићевом задовољству због повереног му надзора над железничком пругом и угушивања штрајка железничара који је организовала Комунистичка партија Југославије. То је био његов први директан оружани напад на комунисте.

Овај догађај — гушење штрајка радника, комуниста, одиграће пресудну улогу у Љотићевом животу. Из основа је променио своје погледе на начин живљења: уместо да се сав посвети цркви и богу, да оде у манастир и замонаши се, како је планирао, донео је одлуку да се посвети политици. У јесен 1920. године оженио се и ступио у Радикалну странку. Касније је тумачио свој нови животни позив „божјом вољом."²⁵

Па ипак, све до завођења шестојануарске диктатуре, Љотић није значио скоро ништа у политичком животу. Живео је доста понучено у Смедереву, где је отворио адвокатску канцеларију, пошто је претходно положио стручни адвокатски испит 22. септембра 1921. године у Београду.²⁶

Када је 1929. године заведена краљева диктатура, Љотић се томе веома обрадовао. У томе је видео „напредовање југословенске државе" и отварање широких могућности за реализацију својих антидемократских идеја и програма. Као присталица, карађорђевићевац, тражио је пријем код краља и Александар га је примио у аудијенцију. У својој диктаторској политици краљ је окупљао присталице династије, гледајући у њима добар ослонац за своју политику. Као осведоченог династичара, краљ је узео Љотића за министра правде у влади Петра Живковића, у коју је ступио 16. фебруара 1931. године. Ресору министра правде пала је у део обавеза да припрема израву новог устава. Александар је увидео да не може голом диктаторском управом да одржи ситуацију у земљи, па је желео да створи један лажни парламентарни поредак на тај начин што би управу земље поверио једној народној скупштини у којој би водила искључиво реч политичка партија коју створи сам краљ.

Приликом једне аудијенције, Љотић је краљу изложио свој политички „кредо": „Као што Вам је одавно познато, ја сам увек био против партијско-демократског и партизанског режима, сматрајући да управо једу државу. На тим основама наумио сам предложити да израдим пројект новог устава, који би Ви требало да разгледате и, ако одговара Вашем гледишту, и усвојите. Хтео сам Вас, дакле, замолити, Величанство, за пристајанак да тај пројект израдим и поднесем Вама." На краљево питање на којим основама мисли да изради тај устав, Љотић је одговорио: „Ја сам, Величанство, за чист сталешки парла-

²⁴ Д. В. Љотић: Из мога живота..., 67.

²⁵ AB, Koblenz, NS-10-223, Die Lage in Jugoslawien 1-20. IV 1936, Adjutant des Führers; Д. В. Љотић: Из мога живота..., 68.

²⁶ АЈ-63-18-5-21, фонд Министарства правде — Опште одељење (судски испит Димитрија Љотића); Д. В. Љотић: Из мога живота..., 72, 75.

менат. Али увиђам да не бих одмах могао с њим продрети. Отуда бих прибегао једном другом парламенту, где би се посланици бирали општим тајним правом гласа, али саму кандидацију вршиле би средње колегије у које улазе представници професионалних, сталешких, културних и добротних организација. Партије данас живе од кандидација. Одузму ли се кандидације партијама, даје се право кандидација овим другим, природним, да тако кажем, организацијама, партије ће се укинути услед недостатка хране."

У овој изјави Димитрија Љотића садржан је његов програм такозваног корпоративног система који су били усвојили фашисти у Италији и нацисти у Немачкој. Компилирајући погледе немачких и италијанских фашистичких диктатора, Љотић није био убедљив пред краљем Александром, који је имао своју концепцију организовања државног и политичког живота у Југославији. Александар је приметно да му је непознато да такав систем још негде постоји, па је Љотић, бранећи своју „оригиналност“, одговорио: „Нема, Величанство. Али дозволите Ви мени једно питање: Петог јануара увече да ли сте Ви себе питали има ли где шести јануар?"²⁷

Иако није наишао на подршку, Љотић је ипак израдио свој пројект устава и поднео га 28. јуна 1931. године на увид краљу. То је образложио речима: „У њему сам, водећи рачуна о конкретним могућностима, покушао да дам нацрт једне органске уставне наследне монархије, недемократске и непарламентарне, засноване на активизацији живих народних снага, организованих у економска, сталешка, културна и добротна друштва, са политичком одговорношћу Владе пред Краљем."²⁸

Пошто му гледишта нису прихваћена, Љотић је у знак протеста поднео оставку на положај министра правде и вратио се адвокатури у Смедереву. Краљ Александар је примио Љотића у опроштајну аудијенцију 2. септембра 1931. године и, изјављујући да је уважио његову оставку, рекао му: „Нисам могао примити оно што сте предлагали, чини ми се као у маглу да идем." Љотић је на то одговорио: „Пошто нисам имао срећу да Ваше Величанство усвоји основне мисли о уређењу државе, ја ћу сад те мисли отпочети да објављујем и око њих скупљам људе којима се оне учине прихватљиве. Надам се да ћу тако успети да тој мисли дам снаге, а онда се надам да ће и Ваше Величанство увидети да те мисли нису тако неостварљиве као што Вам се сада то чине. Не налазите ли, Величанство, да то не би требало радити?" У својим списима Љотић наводи да му је краљ на то одговорио: „Напротив, ја Вас молим да то радите и да ме обавештвате о раду."²⁹

²⁷ ВА Кошениз, N8-10-223; Д. В. Љотић: Из мога живота..., 79, 83, 93, 99—100.

²⁸ Димитрије В. Љотић: Прича о шећеру или горка истина, Смедереву, 1939, 23—24; Д. В. Љотић: Из мога живота, 101.

²⁹ Димитрије В. Љотић: Прича о шећеру..., 25; Д. В. Љотић: Из мога живота..., 112—116.

Своје везе са краљевским двором Љотић *е максимално искоришћавао за свој политички рад. Представљао је да је његов рад, говоре и писање краљ Александар благонаклоно хрватио. Стога је вешто протурао вест како је његов долазак на власт само питање дана.³⁰

Обједињавање националистичких група у покрет Збор

Обједињавање група сличне идеологије ради стварања јединствене организације у земљи отпочело је у Југославији појавом разних листова који су величали корпоративни систем и разне друге облике организовања државе, што је личило на фашизам у Немачкој и Италији. Историјска основа тих погледа била је реакционарна, класна, против интереса радничке класе и против њеног политичког организовања. У позадини те кампање назирао се крупни капитал коме је сметао сваки покрет радничког окупљања и научно социјалистичко учење. Њихови листови и часописи били су Отаџбина, Збор и Буђење. У свима је писао Димитрије Љотић и вршио одлучујући утицај на њихову уређивачку политику.

Групе су већ формиране под називом Југословенска акција и Здружење борцев Југославије (Бојовници). Ове националистичке групе су 1934. године доспеле у кризу због унутрашњих сукоба у вођствима група.

Љотићева група, кокетујући везама с двором, представљала је у јавности да је у сукобу са политичарима који су носили режим шестог јануара, због којих је Љотић и напустио владу. Он се демагошки представљао као „једини министар који од уједињења није употребљавао министарски аутомобил и пешице је сваког дана у седам часова изјутра долазио у своје министарство.“

После повлачења из владе, Љотић је одржавао састанке једног ужег круга људи с којима је претресао могућности политичког организовања и вођења државних послова. У тој групи били су лекар Стеван Иванић, др Чедомир Чедо Марјановић, адвокат Милан Р. Аћимовић, Душан Јанковић, Душан Стојановић, Јагош Драшковић и други. Доцније овој групи приступили су лекар Љубомир Бараћ, инжењер Ранко Вујић, индустријалац Драгослав Јефремовић, инжењер Андрија Љоља, др Мирко Косић, адвокат Недељко Бранковић. Отаџбина је била њихов лист који је заступао и пропагирао њихове политичке погледе. Први број појавио се 25. фебруара 1934. године. И по програму који је заступала, и по личностима које су иза њих стајале, Отаџбина је била незапажена у јавности и без икаквог политичког утицаја.³¹

³⁰ Д. В. Љотић: Из мога живота..., 121; Предраг Д. Ивановић: Ко су готићевци..., 17.

³¹ Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе..., 67; Димитрије В. Љотић: Прича о шећеру..., 25; Ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић, Минхен, 1971, 35—36.

Љотић је у то време имао још један терен активности. Својом функцијом у задружном покрету, с обзиром на економску кризу и пропадање сељаштва, Љотић је, нарочито у смедеревском крају, настојао да за своју политику придобија сељаке, откупљујући њихове производе по вишим ценама од оних које су биле на тржишту. То је радио на рачун општих задружних средстава. Основао је и Савез пољопривредних житних задруга у Смедереву и Савез пољопривредних набављачких задруга. Преко ових задруга успео је делом да заинтересује пољопривредне произвођаче у смедеревском крају који су веровали да се он искрено бори за побољшање њиховог економског положаја.⁸²

Љотић је демагошки заузимао опозициони став према режиму и представљао се као месија који ће наводно донети спасење сиромашним и бедним у тадашњим тешким економским приликама. Успео је да придобије изванредан број политички несналажљивих људи и да им се наметне као политички „вођа“, нарочито у свом завичајном округу.³³ Ево како је локални лист у Смедереву приказао један његов збор: „Кад је преко звучника отпочео да говори Димитрије Љотић, старо, младо, мушко и женско, закрчило је главну улицу града... Његов говор на овом збору сличан је грмљавини... Не памти се да је овако штогод било у Смедереву...“³⁴

Али убрзо се видела демагошка политика Димитрија Љотића и рад за фашистичку идеологију коју народне масе нису одобравале.

Скоро истих погледа које је имала Љотићева група у Београду окупљена око листа Отаџбина, била је у Херцеговини група окупљена око Ратка Парезанина и Радмила Грђића. Ова група критиковала је целокупно политичко, економско, културно и просветно стање у земљи и предлагала решења која би „оздравила југословенско друштво“. За своје име узела је реч Збор. „Збор је наша стара народна реч — каже Парезанин. — Она је нешто слично што и сабор. Од глагола сабрати се, збрати се, сакупити се. Иде на збор, има да пресуди збор..“

Према објашњењу Парезанина, реч *Збор* представља крилатицу од појмова који изражавају битне тачке програма, делатности и тежњи покрета. Слова те кованице требало би по њему да значе: З = задружна, Б = борбена, О = организација, Р = рада.

Група је прихватила име, а ускоро се појавио и њихов лист са именом — Збор, чији је уредник био др Богољуб Константиновић.³⁵

³² Ратко Парезанин: н. д., 35—37; Д. В. Љотић: Из мога живота, 119; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић, Чикаго, 1956, 344; Вихор, 6, 20. III 1937, 2; Димитрије Љотић као задругар, Вихор, 4, 20. II 1937, 2.

³³ Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе..., 68.

³⁴ Глас Подунавља, Смедерево, 17. V 1936, 2.

³⁵ AA, Bonn, Deutsche Gesandtschaft Belgrad св. 4, извештај фон Херена из Београда 20. XII 1934.

Осим Збора, Југословенске акције и Бојовника, постојала је и група која се окушвала око Димитрија Азотића. У исто време кад и Збор, покренут је у Петровграду (даиас Зрењанин) недељни лист Буђење, чији је главни уредник био Милорад Мојић.³⁶

О акцији на фузији поменутих група вероватно је знао краљ Александар. Обављани су разговори представника група о питањима програма и о техници сједињења. На састанцима је констатовано да постоји истоветно гледиште о решавању савремених економских, социјалних и политичких питања. Организован састанак представника група одржан је 6. октобра 1934. године у Београду. Опумоћени делегати потписали су текст споразума који садржи одлуку да се групе ликвидирају и да се створи јединствен покрет за целу земљу. Споразум су потписали Стане Видмар, др Светозар Спанаћевић, Ратко Парежанин, др Винко Зорц, Велибор Јонић, Недељко Бранковић, Данило Вуловић, Јован Милосављевић, др Лука Костренчић, Милан Бацак, Борће Перић, Владимир Фабјанчич и Хасан Љубинчић. Потписници су се обавезали да ће радити да се ова одлука што пре спроведе у живот.³⁷

Само три дана после постизања споразума, у Марсељу је 9. октобра 1934. године убијен краљ Александар. Група је стога убрзала разговоре и договоре за стварање јединственог покрета. Општа политичка нестабилност, и споља и у земљи, као и неизвесност којим ће се путем кретати унутрашња политика после смрти носиоца шестојануарског режима, налагала је потребу да се ове групе здруже и створе режиму чвршћи и јачи политички ослонац. У том циљу је 4. децембра 1934. године у Загребу одржан други састанак делегата на коме је Љотићева група добила водећу улогу.³⁸ Већ крајем децембра 1934. све су групе објавиле Основна начела и Смернице, а 6. јануара 1935. године, симболично је тога дана, у стану др Винка Зорца у Љубља-

³⁶ Ратко Парежанин: н. д., 25, 30, 34—35.

³⁷ АА, Вопп, Вен18снс СскапсИкчаИ; Вс1дгас1, св. 4, извештај фон Херепа из Београда, 20. XII 1934; Д. В. Љотић: Из мога живота..., 125; Јован Марјановић: Дража Михаиловић између Британаца и Немаца, Загреб, Београд, 1979, 16—17;

Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе ..., 68—69; Вихор, 6, 20. III 1937, 2; Ратко Парежанин: н. д., 36.

³⁸ А В И И, Ча, 17/3, 269, Записник о саслушању В. Јонића; Ратко Парежанин: н. д., 51—53; Петар Мартиновић Бајица; н. д. 344;

Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе ... 69 ;
»Nach dem Tode König Alexanders traten die Vertreter aller in Jugoslawien bestehenden nationalen Verbände in Agram im Dezember 1934 zusammen, um sich mit einem einheitlichen Programm unter Einheitsstaates zusammen zu schließen. Es waren dies: 1.) die jugoslavische Aktion. 2.) die von Ljotitsch geführte Bewegung »Otadschbina« (Vaterland), 3.) die bosnische Bewegung »Sbor«, 4.) die Bewegung »Budjenje« (Erwachung) aus der Batschka und dem Banat, 5.) die slowenische Bewegung »Borci« (Kämpfer). Ljotitsch wurde zum Präsidenten gewählt und die neue Einheitsbewegung »Sbor« genannt.«

(BA, Koblenz, NS—10—223, Die Lage in Jugoslawien, vom 1—20. IV 1936, Adjutant Führers)

ни потписан документ о стварању Југословенског народног покрета Збор. У изабрани Привремени одбор ушли су делегати свих група са Димитријем Љотићем начелу. Нешто доцније конституисано је стално вођство Збора у коме су били: председник Димитрије Љотић, адвокат из Смедерева, први потпредседник др Јурај Коренић, лекар из Загреба, други потпредседник др Фран Кандаре, адвокат из Љубљане и генерални секретар (тајник) Велибор Јонић, професор из Београда.³⁹

Основна начела представљала су синтезу програма здружених покрета и група. Од програма грађанских странака разликовала су се у оном делу у коме се истицао захтев за сталешким уређењем. Према тим начелима „народ ће учествовати у законодавству и вршити надзор над државном управом путем представништва народа, које мора бити израз сталешког уређења и политичког схватања. Свака власт у држави мора бити потпуна и стварна. Исто тако биће и њена одговорност. Само Краљ је неприкосновен.“ Његова власт је „неодговорна овоземаљским законима, али тим већа је њена одговорност пред народом и историјом.“ Селу ће се посветити знатно већа пажња него што је то до сада чињено. Даље се у Основним начелима истиче да треба и да могу сви да буду запослени, јер „посла има за све, а потребе су такве да сви треба и да раде“. Да би се ово могло остварити, мора се увести планска привреда као „систем у коме су сви делови органски повезани у једну целину, а држава има да каже само своју завршну реч, да коригује и доведе у склад са интересима целине све дивергенције група“. У Смерницама се потврђују приватна својина и капитал као носиоци друштвеног поретка. Тражи се да држава сређује односе између рада и капитала у циљу „обезбеђења друштвене хармоније“. Посебно се истиче „раоно-биолошка заштита народне животне снаге и породице“, што је потпуно адекватно програмима фашистичких режима у Немачкој и Италији.⁴⁰

Начелно усаглашавање гледишта у једном програму није, међутим, значило и организациону концентрацију свих група. У тренутку кад је требало да и политички функционише нови покрет у заједничкој акцији на петомајским посланичким изборима 1935. године, дошла су до израза опречна гледишта између

³⁹ АА, Вопп, БелШсче, Се8анс118чаГ1 Ве12гас1, св. 4, извештај фон Хереса из Бешрада, 20. XII 1934; Д. В. Љотић: Из мога живста..., 125; Ратко Парезанин: н. д., 54—58, 62;

А В И И, Ча, 17/3, 269, записник о саслушању В. Јонића; Ратко Парезанин: н. д. 38—41, 63;

Груписање националистичких покрета и група у Југословенски народни покрет Збор забележила је и страна штампа, која је како каже Љотић: „коментаришући нашу појаву као организацију млаћих и младих југословенских националиста, који хоће државу да поведу другим путем, а не оним кошм те дотле ишла“. (Д. В. Љотић: Из мога живота, 125); Утро, 23 XII 1934; Frankfurter Zeitung, 18. XII 1934; Deutsche Allgemeine Zeitung, 28. XII 1934; Le Peuple, 2. I 1935; Le Soir, 2. I 1935; Le progres, Roma, 29. XII 1934; La -Nation Beige, 3. I 1935; Lidove Noviny, 29. XII 1934; Чешко слово, 29. XII 1934 (АЈ—38, Централни прес биро).

⁴⁰ Основна начела, Збор, 5, 12. XII 1934, 1—6; Велибор Јонић: Шта хоће „Збор“? Петровград, б. г., 4; Д. В. Љотић: Из мога живота, 125;

појединих група и довела до расцепа у Југословенској акцији и Здружењу борцев Југославије.

У Југословенској акцији било је неколико струја и оне су заузимале различите ставове према питању фузије са Збором. Противници фузије су истицали да не желе да иду путем каквим су ишле грађанске партије. „Југословенска акција, међутим, може да успе само онда ако узме акцију, директну акцију, као средство за освајање присташа. Освајање улица, које су тако успешно вршили Хитлер и Мусолини, једини је исправан пут за нас." Стојећи пред алтернативом — или сачувати покрет и у њему организовати пре свега омладину, или фузија у Збору, то јест „нивелација са осталим странкама", ова група је тражила да седница Централног одбора Југословенске акције прихвати следећи закључак: „1. Одбија се свака фузија са било којом странком или организацијом. 2. Приступа се отвореној борби за идеале Југословенске акције по угледу на борбу националсоцијалиста у Немачкој (за време њиховог освајања душе немачког народа)". За Југословенску акцију бкпо би пресудно „жртвовати своје име, своја основна начела и своје вођство за нешто још непостојеће и хетерогено", тим пре што се показало да у преговорима „није било искренности, па отуда ни убудуће неће бити сагласности".⁴¹

Чланови Централног одбора Југословенске акције на седници 17. фебруара 1935. године, решавајући о фузији са Збором и о самосталном изласку на изборе, били су подељени. Фузији са Збором, као и изласку на изборе на Љотићевој земаљској листи, противили су се истакнути прваци Југословенске акције Лука Костренчић и Вјекослав Мачек. Они су тражили да Југословенска акција остане самостална, са својим именом и организацијом. Централни одбор је, ипак, донео закључак: „Југословенска акција, као изразито југословенски социјално-национални покрет, који је убеђен да се само организовањем ширих народних слојева може извршити препород југословенског народа и државе, одлучује да споразумно са осталим сродним групама истакне самосталну листу са Димитријем Љотићем на челу. Ова је одлука обавезна за све организације и целокупно чланство Југословенске акције." Да би избегао расцеп у покрету, Централни одбор је повукао одлуку о искључењу сваког члана који би се противио овом закључку. Тек кад су се истакнути прваци Југословенске акције Лука Костренчић, Вјекослав Мачек, Илија Чавлина, Драгутин Домаинко и други сами издвојили из покрета, Кандидујући се на владиној земаљској листи, објављена је одлука Централног одбора којом се предвиђа искључење из покрета сваког члана који се кандидује на другој листи.⁴²

⁴¹ А В И И, XVII, 60, VII, 12, писмо представника сушачке групе упућено Велибору Јонићу 27. XII 1934;

Смернице, Збор, 6, 25. XII 1934, 1—2; Бранислав Григоријевић: Политички покрети и групе..., 70; Велибор Јонић: Шта хоће „Збор"?..., 8; Ратко Парезанин: н. д., 58.

⁴² А В И И, XVII, 60, VII, 22, забелешка са седнице Централног одбора ЈА, 17. II 1935; Отаџбина, 53, 10. III 1935, 3.

У покрету Здружења борцев Југославије, такође због различитих погледа, дошло је до још већег расцепа око питања фузије са Збором. За многе присталице БОЈ је био само легални оквир за придобијање маса које су, због неактивности опозиционих снага, остале дезоријентисане. У тренутку када је везивањем са националсоцијалистичким групама у Збору читав покрет требало да крене новим политичким правцем, у њему долази до издвајања појединих група. Диференцирање гледишта у првој фази преговора о фузији није било видно у вођству БОЈ-а. Целокупно вођство било је сагласно да се приступи новом покрету и представници БОЈ-а бирани су и за заједничко вођство сједињеног покрета. Одлуком Дравске бановине од 17. јуна 1935. године распуштено је Удружење бораца Југославије зато што се „као неполитичко, ванпартијско удружење активно залагало на политичком пољу у току последњих петомажских избора“. Канцеларије и архив запленила је полиција, а група бовника са Артуром Штурмом пришла је Збору.⁴³

Појава покрета Збор примљена је у југословенској јавности као профашистички акт југословенских унитариста који су у свој програм унели методе и садржај фашистичких партија. То је у народним масама, нарочито код радничке класе, наишло на осуду. Али међународни фашистички покрет је са значајном будношћу и интересом пратио ово организовање у Југославији. Нарочито су велику пажњу у праћењу рада Збора показивали немачки нацисти. Према покрету су показивали наклоност и симпатије. Са своје идеолошке позиције указивали су на Збор као на „препородитеља Југославије“. Немачки посланик у Београду Виктор фон Херен већ је 20. децембра 1934. године извештавао Министарство спољних послова Трећег Рајха о Збору: „Средином децембра овде је закључен национални савез који заступа један национално-ауторитарни политички поглед. Нова организација састоји се од следећих савезника: Југословенске акције, БОЈ (Савез словеначких ратника), Збора (идеолошка група под вођством бившег аташеа за штампу Парезанина) и једне групе српских пољопривредних друштава под вођством бившег министра Љотића који се окупљају око недељног листа Отаџбина. Име ове нове организације, чији статут ових дана треба да буде готов, још није утврђено. Комисија организације дала је два предлога за име: Југословенско друштво и Збор. Закључење националног савеза објавило је средином овог месеца у својој штампи програмско објашњење. Из прилога, којег прилажем у преводу, произилази да програм садржи извесне додирне тачке са националсоцијалистичком мисли, као и поменуте чланице. Нарочито Југословенска акција

⁴³ А В И И, XVII, 1/3, 95 А, Историјат постанка Здружења борцев Југославије;

А В И И, XVII, 2/8, 94; 2/1, 95, Одлука банске управе Дравске бановине од 17. VI 1935. о распуштању Удружења бораца Југославије; Бранислав Глигоријевић; Политички покрети и групе..., 75—77; Д. В. Љотић; Из мога живота..., 126;

Земља (орган ЈА), 4. V 1935, 3; Прелом, 10. I 1935, 2. Бранислав Глигоријевић; Политички покрети и групе..., 73.

и Збор имају јаке и отворене симпатије за националсоцијализам и спољнополитички заступају приближавање Немачкој,⁴⁴

Преко симбола свог покрета, Збор је настојао да се популарише и да у своје чланство придобије што већи број присталица у циљу „освајања позиција и власти у југословенској држави”. Знак Збора био је штит са класом и мачем. О сваком делу амблема љотићевци су излагали читаве мале теорије. „Мач и штит су витешка оружја — кажу збораши у свом објашњењу — које симболизује јунаштво, те их је Збор као такве и унео у свој амблем. Јунаци су стварали ову земљу, те јунаци треба у првом реду и да уређују земљу. Зато Збор и приповеда свом снагом враћање прадедовском јуначком духу.”⁴⁵

Збораши су имали и своју химну која се звала Војска смене. Певали су је од свог оснивања, па и за време окупације у другом светском рату. Говорила је о доласку „новог доба и нових људи” који ће победити болшевизам и „усрећити Југославију.”⁴⁶

Идеолози Збора развили су живу агитацију, одржавали предавања, штампали летке и брошуре, покретали своје листове. Поздрављали су се, имитирајући немачке нацисте, дизањем десне руке.⁴⁷ На својим плакатама штампали су крстове који су били слични Хитлеровом кукастом крсту. У циљу уношења забуне и обмањивања радника, љотићевци су делом штампали летке на хартији црвене боје, или, ако је била хартија бела, онда су давали слова у црвеној боји, мада је њихова боја зелена — симбол села и пољопривреде.

Љотићевци су се служили разним паролама, као што су то радили и нацисти у Немачкој, само да би завели народне масе: „Са вером у Бога и победу Збора”, „Настављамо борбу до победе”, „Напред до победе”, „Напред у победу”. Из демагошких разлога љотићевци су се ословљавали међу собом са „другови” и обраћали се са „радни народе”.⁴⁸

⁴⁴ А А, Вопп, Бен15сће СезашИзсћаЈИ: Ве1егас1, зу. 4.

⁴⁵ Штит „Збора”, Наш пут, 38, 3. XII 1939, 2; Збораштво, Наш пут, 36, 19. XI 1939, 2;

Штит и клас, Отаџбина, 150, 20. II 1937, 6; Наше знамење, Отаџбина, 146, 6. I 1937, 12; Ратко Парезанин: н. д., 139.

⁴⁶ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 791, извештај Управе полиције у Сарајеву од 27. VI 1938. о певању зборашке химне „Војска смене”; Религијамржње, Вихор, 6, 20. III 1937, 2.

⁴⁷ Фашистички поздрав, Југословенски лист, 14. I 1937, АЈ — 38 (Збирка Пресбирова, исечци из штампе)

АХ, 36. штампата Свеучилишне библиотеке Загреб, фасц. 5 „Љотићевци”;

Вилхелм Рајх: Масовна психологија фашизма, Београд, 1973, 110; инж. Милосав Васиљевић; Човек и заједница. Основи савремене социологије, I део, Београд, 1944, 250;

Политика, 10334, 1. III 1937, 6.; Мач и крст, Ново време, 745, 2. X 1943, 3; Болшевици у дефанзиви, Отаџбина, 153, 20. III 1937, 3.

⁴⁸ А В И И, Нда, 6/7, 50 А; Ратко Парезанин: н. д., 474; Музеј Крагујевац — Архив, бр. 1306, 1309, 1311; Историјски архив, Чачак, рег. бр. 46/1941;

Вилхелм Рајх: Масовна психологија фашизма ..., 89.

Програм и идеолошка платформа Збора

Да би спасао капиталистички поредак, Збор се декларисао за јаку централизовану државну власт по узору на нацистичку Немачку и фашистичку Италију. По мишљењу руководећих људи Збора, дотадашње владајуће гарнитуре у Југославији, разједане трулим либерализмом и преживелом демократијом, нису могле да очувају „ред и мир“ у земљи. Збораши су истицали да желе да створе „нови друштвени поредак“ који ће једном заувек „увести ред и законитост“ у Југославији и који ће „заштитити малог човека и грађанина“ од претеране експлоатације. Димитрије Љотић и његови истомишљеници у ствари су желели да на југословенско тле пресаде нацифашистичке идеје, настојећи да их „обогате“ религиозношћу и специфичним „домаћинским особеностима“.⁴⁹ Тако је Љотић свој програм градио на реакционарној концепцији хришћанства и, под утицајем нацистичких теоретичара, тражио ауторитативни режим.

По угледу на фашистичку Италију, на њено корпоративно уређење, Љотић је пропагирао и настојао да се и југословенска држава организује на сталешкој основи како би било „свима добро“. Сталежи су скупови људи по занимањима који сваки за себе, из своје средине, бира своје представнике за сталешки парламент. На тај начин сваки би сталеж према свом бројном стању био у парламенту заступљен и о сваком сталежу би се према његовом значају за државу и водило рачуна. На питање каква ће веза постојати између појединих сталежа, збораши су одговарали да се управа државом може упоредити са здравим организмом човека. „То се може упоредити са једном кућном задругом. Сваки задругар дела у свом правцу, али поред делања за себе, он дела у исто време за све чланове у породици. То су начела програма покрета Збор.“⁵⁰

Љотићевци су, попут Хитлера и Мусолинија, тврдили да су капитал и рад органски повезани и подједнако потребни друштву. Стога између њих не сме да буде сукоба, евентуалне сукобе мири друштво преко државе. Радници треба дисциплиновано да раде и слушају послодавца, без права на штрајк. Хитлер је о томе јасно говорио: „Ми смо нацији објаснили да је лудост водити привредне ратове између појединих сталежа и да се при том заједнички пропада.“ Љотић тражи да се уместо либералног капитализма заведе систем планске — дириговане привреде „који ће заједно са задругарством ограничити игру приватног интереса и потчинити га општем, не уништавајући приватну

⁴⁹ Д. В. Љотић: Из мога живота..., 90; Проблеми нове југословенске политике, Отаџина, 45, 13. I 1935, 2.

⁵⁰ А. А. Вонп, Deutsche Gesandtschaft Belgrad, sv. 4; Ко смо и шта хоћемо, Отаџина, 16, 10. VI 1934, 3; Вељко Рашевић: Оглед о схватању Димитрија Љотића, Париз, 1953, 45;

Андреј Митровић: Време нетрпељивих..., 216—217, 219, 235; Федерико Шабо: Италија 1918—1948, Београд, 1978, 88, 92—93.

Ратко Парезанин: н. д., 55; Зашто смо покрет? Отаџина, 157, 17. IV 1937, 3.

својину, како то марксисти хоће, већ сматрајући приватну својину као основу нашег друштва... Насупрот марксизму — каже даље Љотић — ми нисмо за класну борбу, већ за солидарност свих сталежа, јер само у складу и солидарности свих сталежа може се поћи путем напретка и благостања."⁵¹

Очигледно, капитализам је, нашавши се у озбиљној кризи, настојао свим средствима, преко својих присталица, да створи нов систем који ће га не само спасити пропасти, већ му омогућити и експанзију у друге земље. Држава би настојала да оформи организације које би обухватале све запослене у једној привредној области, и раднике и капиталисте. Те струковне „наткласне“ организације називане су корпорацијама. Циљ је био мир унутар нације, односно неутралисање класне борбе и осигурање стабилности капиталистичког друштва кроз заштиту приватне својине и чвршће везивање најамних радника.

Упоредо са пропагирањем сталешког уређења и планске привреде, љотићевци су настојали да у народу још више шире и истичу значај и вредности религије. Збораши ће се као верски фанатици жестоко борити против материјализма на коме се заснива идеологија комунизма. Супротно марксистичком учењу, они су истицали да материја није вечна, неуништива и апсолутно искључива у тумачењу постанка и развитка живота на земљи: „Човек се од осталих живих бића разликује по томе што у себи има божанског духа. Уколико у једном човеку има више духовности утолико је ближи Богу, уколико је више материјалиста, утолико је ближи животињи."⁵²

Патријарх Српске православне цркве Варнава (световно име Петар Росић) био је најогорченији противник материјализма, а тиме и комунизма. По њему: „главни извор комунистич-

⁵¹ Говор Димитрија Љотића у Петровтраду, 25. VIII 1935, Отаџбина, 78, 1. IX 1935, 2—4; Јонић; Шта хоће „Збор“? 8, 16; инж. Милосав Васиљевић: Диригована привреда, Београд, 1943, 3, 6, 16, 18, 22, 26; Војислав Становчић: Карактеристике првих фанштичких програма, Зборник — Фашизам и неофашизам..., 67; др Мирослав Спалајковић: Мисија Србије — политичко завештање српском народу, Париз, 1964, 5—6.

Предраг Д. Ивановић: Ко су љотићевци..., 20—21; Збор тражи, Вихор, 4, 20. II 1937, 3; Данило Грегорић: Хоћемо да реч сељак постане почасним, Отаџбина, 101, 16. II 1936, 2; Село ће бити мерило југословенске друштвене подитике, Отаџбина, 46, 20. I 1935, 2; Сељак, Отаџбина, 2, 3. III 1934, 2; Владимир Николић: Шта треба да зна српски сељак, Београд, 1941, 3—16;

Димитрије В. Љотић: Идеали савремене омладине..., 39; „Збор“ — Фашизам — Хитлеризам — Бољшевизам, Отаџбина, 92, 15. XII 1935, 3; Д. В. Љотић: Слабост духа, Отаџбина, 157, 17. IV 1937, 1;

Вилхелм Рајх: Масовна психологија фашизма..., 43, 50; Федерико Шабо: Италија 1918—1948..., 76, 80, 97—98;

Инж. Милосав Васиљевић: Човек и заједница..., 249;

Говор Адолфа Хитлера поводом 21. годишњице оснивања НСДАП у Минхену, 24. фебруара 1941 ..., 17; Радомир Д. Лукић: Друштвена суштина фашизма, Фашизам и неофашизам, Зборник међународног научног симпозијума у Загребу од 13. до 15. XI 1975, Загреб, 1976, 59.

** Ускршња размишљања, Отаџбина, 7, 7. IV 1934, 1; Излаз из материјализма, Отаџбина, 167, 26. VII 1937, 3; инж. Милосав Васиљевић: Човек и заједница..., 22, 167, 169—171.

ких иревера налази се у безбожништву, у материј алистичком разумевању самога човека, света и живота уопште."⁵³

Сам Љотић је, као верски фанатик, заклето противник марксизма, настојао да из редова припадника Српске православне цркве придобије што већи број присталица. Полазио је од чињенице да религију признаје и форсира држава и да има велики број необразованих људи, нарочито на селу, на које би свештеници, Љотићеве истомишљеници, могли значајно да утичу. Стога је хтео да од православних свештеника створи оруђе свога покрета и своје политичке борбе. Стално им је говорио да ако победе комунисти, вера ће се укинути, а тиме довести у питање њихови животи и даља егзистенција, па је стога позивао свештенике да буду одлучни у борби против комуниста. Од 1935. године Љотић се налазио у Браничевском епархијском савету, чије је седиште било у Пожаревцу, и у исто време као његов потпредседник био је и члан Патријаршијског савета Српске православне цркве у Београду. Успоставио је јаке везе са владиком Николајем Велимировићем, под чијим утицајем у редове покрета Збор ступа и Велимировићева клерикална организација богомољаца, а неки од њих постају и зборашки функционери.⁵⁴

За Љотића је религија представљала погодан пропагандно средство, јер је проповедала послушност према старешини и уместо живота и радости обећавала задовољство у машти и на небу.

Димитрије Љотић и његови истомишљеници стајали су на гледишту да либерална демократија и комунизам почивају на истој филозофској подлози. Та подлога је индивидуалистичка мисао која је доживела свој тријумф у француској револуцији и практично значи да је појединац основа и мерило вредности у сваком друштву, а да је заједница, или друштво, само збир јединки које се узајамно експлоатишу, угњетавају, кољу и убијају, како то истичу щотићевци. Љотић је себе проглашавао поборником такозване органске филозофске мисли по којој друштво није обичан збир јединки, већ ново биће, створено добро-

⁵³ Велибор Јонић: Шта хоће „Збор“? 6; Вера и држава, Отаџбина, 41, 12. XII 1934, 2; 148, 6. II 1937, 8;

Тужни заветни дан Смедерева, Ново време, 644, 6. VI 1943, 3; др

Мирослав Спалајковић: Мисија Србије..., 6;

Комунистички немир, Наш пут, 23, 6. VIII 1939, 3.

⁵⁴ А В И И, Нда, 49/3, 61;

Велибор Јонић: Св. Сава као творац српског национализма, Српски народ, 3, 23. I 1943, 1;

Милан К. Нашић: Определите се, Отаџбина, 146, 6. I 1937, 8; Свештеници определите се!, Отаџбина, 151, 27. II 1937, 7; Жива црква, Отаџбина, 17, 17. VI 1934, 1; Живко Крупежевић: Углед у првом реду за свештенике и учитеље, Наша борба, 27, 8. III 1942, 7;

Црква — календар Српске православне патријаршије, Сремски Карловци, 1935, 34, 43; Црква... 1938, 107, 111; Црква..., 1939, 109, 113; Црква..., 1940, 43; Гласник — Службени лист Српске православне цркве, број 7, од 1. IV (19. III 1940), 253; Гласник..., 8—9, 1. мај (18. IV 1940), 311; Наш пут, 18, 9. VII 1939, 1.

вољним удруживањем, чији су интереси независни од посебних интереса појединаца.⁵⁵

Што се тиче националног питања, по угледу на Хитлера, Љотић је био изразити протагониста унитаризма. Противан је био сваком разговору са Хрватима, као и с другим народима у Југославији ради решавања националног питања. Никако није хтео да чује за стварање федералне државе: „Ми смо одувек стајали на гледишту јединства заједничке судбине југословенске и отуда на гледишту јединствене државе“.⁵⁶

На спољном плану Љотић је био уз Хитлерове агресивне планове, налазећи да ће Југославија моћи да просперира једино под окриљем фашистичке Немачке. „Постоји дуго времена само један једини пријатељ Југославије, и то је Немачка. Само аншлус Аустрије Немачкој може Југославији дати сигурност и миран развитак“ — писао је Љотић.⁵⁷

Немачки поход на Исток, Хитлерово заузимање великих територија у источној Европи и заснивање базе за спровођење нацистичке расно-биолошке политике, коју је Љотић одобра-

⁵⁵ Димитрије В. Љотић: Сад је ваш час и област таме..., 9—10; инж. Милосав Васиљевић: Зборашки социолошки требник, Београд, 1940, 62—63; Димитрије В. Љотић: Идеали савремене омладине..., 27—30; Д. Љотић: Да ли смо фашисти, Отаџбина, 138, 5. XI 1936, 2.

⁵⁶ ВА, Koblenz, NS—10—223; АВИИ, XVII, 48/4, 21, Два греха; Димитрије В. Љотић: Опет о немогућности споразума, Отаџбина, 165, 3. VII 1937, 1; Хрватско питање, Отаџбина, 74, 4. VIII 1935, 1; Пут ка јединству, Отаџбина, 5, 25. III 1934, 1; Д. В. Љотић: Неспоразуми код споразумаша, Отаџбина, 163, 19. VI 1937, 1; Љубо Бобан: Мачек, књ. 2, 194; Велибор Јонић: Шта хоће „Збор“? 10; Последнице споразума, Билтен, 11, 3. V 1939, 11; Д. Љотић: Истинска револуција, Отаџбина, 144, 18. XII 1936, 1;

Инж. Милосав Васиљевић: Човек и заједница..., 123, 243;
Говор Адолфа Хитлера поводом осмогодишњице Национал-социјалистичке револуције у берлинској спортској палати, 30. јануара 1941, Берлин, 1941, 15—16; Вилхелм Рајх: Масовна психологија фашизма... 74;
Говор Адолфа Хитлера поводом 21. годишњице оснивања Национал-социјалистичке немачке радничке партије у Минхену, 24. фебруара 1941..., 4; др Душан Недељковић: Идеолошки сукоб демократије и фашизма..., 25.

⁵⁷ ВА, Koblenz, NS—10—223, Die Lage in Jugoslawien vom 1—20. IV 1936; Димитрије В. Љотић: Драма савременог човечанства, Београд, 1940, 102; Хоће ли Збор ауторитативни режим, Отаџбина, 141, 27. XI 1936, 1;

„Одан династији, јачако оелигнозан и уско повезан са поавославним клером“ (Streng Dynastisch, streng religiös, enge Verbindung zum pravoslavischen Klerus).

(ВА, Koblenz, R. 63, Band 248)
»Es gebe derzeit nur einen einzigen Freund den Jugoslawien habe und das sei Deutschland. Nur der Anschluss Österreichs zu Deutschland könne Jugoslawien die Sicherheit eine ruhigen Entwicklung geben und die italienische Gefahr bannen. Adolf Hitler sei heute der populärste Name unter der Bauern in Jugoslawien. Er müsse von sich sus sagen, daß die Welt noch die einen Staatmann gesehen habe wie Hitler, der endlich einmal mit der alten verlogenen spräche der Diplomaten aufgerannt und wirklich ehrlich von Volk zu Volk spreche. Er verstehe die Franzosen nicht, daß sie die hingerestreckte Hand Hitlers nichtgriffen haben, denn seiner Meinung nach werde Frankreich daran zu Grunde gehen.«

(ВА, Koblenz, NS—10—223, Die Lage Jugoslawien, vom 1—20. IV 1936.);
Большевизам — светски непријатељ бр. 1, Отаџбина, 31, 15. X 1939, 4;
Ратко Парезанин: н.д., 282.

вао, укључивали су не само рунхење болшевизма него и подјармљивање многих народа. База за спровођење нацистичке политике сматрана је територија на истоку и југу Европе где живе Пољаци, Чеси, Словаци, југословенски народи, Грци, Естонијци, Литванци, Летонци, као и народи који живе на територији Совјетског Савеза. По Љотићу излази да је велики грех многих европских народа што нису добровољно пристали да постану материјал за експерименте нацистичке расно-биолошке политике. Љотић, чије присталице тврде да је пропагирао начело да „људи траже слободу, а слобода људе," мирио се потпуно са колонијалним и империјалистичким корацима фашистичких земаља. За њега је била логична континентална политика нацистичке Немачке и Хитлеров „нови" поредак у Европи.⁵⁸

Пишући о Хитлеровој књизи „Мет КатрР' („Моја борба"), Љотић је истицао да то дело заиста представља „један пртпун систем из кога излазе политичке последице које је Вођа немачког народа изнео и тај систем се не може мењати, он је логична целина." Љотић се плашио болшевизма и до краја живота је веровао у Хитлеров националсоцијализам као једину снагу која може да му се супротстави.⁵⁹

Немачки нацисти, са своје стране, пратили су акције Љотићевог покрета Збор и врло позитивно се изражавали о њему, сматрајући га блиским својој нацистичкој партији. „Покрет Збор представља врсту националсоцијалистичке партије, коју је, кратко време после преузимања власти у Рајху, основао и до

⁵⁸ Ратко Парезанин; и.д., 350; Билтен, 5, (III 1939, 2); Сајс — Инкварт — Гајда — Љотић, Београдски студент, 3—4, јуни 1939, 3;

„Дрхем за Европу при помисли — казао је Хитлер — што би имало да постане из нашег старог, људима пренапученог континента, када би провалом таквога деструктивног азијског свјетског назирања, које разара све досадашње вредности, успио као болшевичке револуције..."

(Говор вође и канцелара Рајха Адолфа Хитлера пред њемачким Рајхстагом, 7. ожујка 1936..., 34);

А В И И, Нда 19/4,50 А, Мемоар Димитрија Љотића упућен немачком војном заповеднику Србије; Билтен, 19—20, 12. VII 1939, 1.

⁵⁹ Д. В. Љотић: Из мога живота..., 74;

Вељко Рашевић: Огледи о схватањима Димитрија Љотића..., 7—10;

Верујући у „Провиђење" да га је одредило да „усрећи" свој народ, Хитлер је то отворено говорио и писао. „Уосталом, верујем једно: има Бога! Тај Бог ствара народе. Он принципијелно свима народима даје исто право. Ми, Немци, смо се пре 20, пре 22, 23 године у историји врло рђаво понашали. Дошла је револуција, и ми смо зато подлегли. Онда је почело уздизање нашег народа у неизмерном раду. И за све то време Провиђење је наш рад благосиљало. Што смо били храбрији, то је више долазио и благослов Провиђења. И последњих шест година Провиђење нас је увек пратило, јер, верујте ми, једни то зову срећом, други друкчије, али без тог последњег одобрења велика се дела не могу извршити..."

(Говор Адолфа Хитлера у Минхену, 24 фебруара 1940, поводом 20-годишњице оснивања НСДАП..., 13)

сада водио Љотић. Њена начела су: борба против комунизма, Јевреја, слободних зидара, као и против западног капитализма."⁶⁰

Безгранична мржња коју је Љотић показивао према јеврејском народу у потпуности се подударала и слагала са Хитлеровим ставовима. Трећи Рајх је био заснован на неким политичким и идеолошким ставовима наслеђеним из XIX века, које је Хитлер разрадио у политичку теорију и претворио у праксу, а теоретичар нацизма Алфред Розенберг назвао „митом XX века." У људском друштву и човековој историји, гласи суштина тих ставова, кључну улогу имају расе, а задатак је XX века да обезбеди расну чистоту човечанства. Дошавши на власт, нацисти су одмах у пракси отпочели да остварују друштво и државу „расне чистоте." Основу њеног расизма чинио је анти-семитизам. „Изгледа да је и на нас — пишу љотићевци — хипнотички деловала Хитлерова јудеофобија (страх од јеврејства) и његова гонилачка идеја о чистоти германске расе, јер се и код нас много говори о тим питањима. Морамо спровести најпунију социјалну и хигијенску заштиту, јер само у тако повољним приликама можемо извести право одабирање расно најбољих. Погледајмо како ради привредник у селекцији. Ако хоће одабирање семена, морају се успоставити сви услови за повољно развијање, растење и доношење плода. Стоку коју укршта и одабира ставља у најбоље могуће услове што се тиче смештаја, исхране, чистоће, предохране од болести. Тек тако се могу расно најбољи размножити и разликовати од оптерећених и дегенерисаних. Ми морамо и с људима слично поступати."⁶¹

Јевреји су, према Љотићу, проклет народ. Према његовом схватању, постоје четири полуге преко којих Јевреји владају другим народима, а то су: капитализам, демократија, масонерија и марксизам. Због тога се Јеврејима у Југославији не сме дозволити да у јавном животу и у вођству државе играју било какву улогу. Генерални секретар покрета Збор Милорад Мојић отворено је позивао народ на коначни обрачун са Јеврејима. „Јеврејство је највеће зло садашњице. Оно је најподмуклији и најопаснији противник свих хришћанских народа. Јеврејство се

⁶⁰ Димитрије В. Љотић: Идеали савремене омладине...38; Д. В. Љотић: Истинска револуција, Отаџбина, 144, 18. XII 1936, 1; Да ли смо десничари, Отаџбина, 161, 29. V 1937, 2;

Нацисти су тада отворено говорили да је програм покрета Збор сродан са националсоцијалистичким програмом (»Die Bewegung Zbor vertritt ein Programm des eine weitgehende Verwandtschaft mit dem nationalsozialistische Programm aufweist.«)

(BA, Koblenz, NS—10—223, Die Lage in Jugoslawien vom 1—20. IV 1936);

»Die Zbor — Bewegung stellt eine Art nationalsozialistische Partei dar, die kurze Zeit nach der Machtübernahme im Reich durch einen Ihre Grundsätze sind: Kampf gegen Freimaurer, gegen Juden, gegen kommunisten, gegen westlichen Kapitalismus und seine Verfallserscheinungen...«

(А В И И, НАВ—Н—Т—501, 249/60)

⁶¹ Расно-биолошко одабирање, Отаџбина, 4, 18. III 1934, 3; Тодор Куљин: Фашизам, Београд, 1978, 166—172.

због тога мора брзо и енергично ликвидирати, јер у противном случају неминовна је пропаст хришћанске дивилзације и хришћанског света."⁶²

Из овакве идеологије, пуне мржње и нетрпеливости, никао је геноцид који је милионе Јевреја, а и друге слободољубиве народе у току другог еветског рата одвео на губилишта и остао један од највећих злочина у историји човечанства.

Стварање организација Збора

Обједињавањем покрета и група у Југословенски народни покрет Збор настојало се да се нова организација што пре учврсти. У склопу ових мера дошло је и до обједињавања листова и часописа, као и образовања јединствене канцеларије покрета у Београду. Уместо месечног часописа Збор, званични орган Југословенског народног покрета Збор постао је лист Отаџбина, чији је тираж повећан, а и број страна. У овом листу давана су званична упутства и директиве за рад. У њему су сарађивали многи збораша, али водећу улогу и главну реч имао је Димитрије Љотић.⁶³

У Београду су дотадашње своје канцеларије напустили Југословенска акција и „мали“ Збор, а затим се сви преселили и сместили, прво у Бријановој улици број 3 (сада Улица др Драгослава Јовановића), а потом у Његошеву број 1. Ту су били Генерални секретаријат Збора, Уредништво и администрација листа Отаџбина.⁶⁴

Излазак на посланичке изборе 1935. године представљао је завршетак једне фазе у окупљању и фузији група у Збору.⁶⁵

Упоредо са пропагирањем идеологије, Љотић је са најближим сарадницима израдио правила (статут) која су усвојена 14. јула 1935. године. На основу ових правила за председника Збора изабран је Димитрије В. Азотић, дотадашњи председник Акционог одбора, а за првог потпредседника и његовог заменика др Јурај Коренић, лекар из Загреба. Велибор Јонић, професор и Милан Аћимовић, адвокат, 2. септембра 1935. године поднели су пријаву Министарству унутрашњих послова са програмом и правилима, тражећи да се дозволи оснивање Збора. Министар-

⁶² Димитрије В. Љотић: Драма савременог човечанства..., 8, 12—13; Д. В. Љотић: Позадина, рат и њен господар..21; Д. В. Љотић: Сад је ваш час и област таме..., 4—5, 30;

Расистичка теорија ЈИ „уљудан“ одговор „Самоуправи“, Отаџбина, 158, 24. IV 1937, 4; Милорад М. Мојић: Закони и дела Јевреја..., 40;

⁶³ Ратко Парезанин: н. д., 63; Отаџбина, 62, 12. V 1935, 4.

⁶⁴ Ратко Парезанин: н. д., 63; Отаџбина, 54, 17. III 1935, 1; 63, 19. V 1935, 4; 85, 20. X 1935, 1.

⁶⁵ Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе..., 80; Велибор Јонић: Тежња Збора да дође на власт, Отаџбина, 167, 26. VII 1937, 2;

Отаџбина, 73, 28. VII 1935, 4;

Отаџбина, 79, 8. IX 1935, 4; Политика, 9814, 16. IX 1935, 4.

ство унутрашњих ислова, а ио преходној сагласности Министарског савета Краљевине Југославије, 8. новембра 1935. године потврдило је програм и правила (статут) покрета Збор и тиме одобрило да може да се формира као политичка странка. Одлука је саопштена оснивачима и тиме потврђено да су „задовољени законски услови да се може приступити упису чланова и стварању одбора (организација) Покрета.“⁶⁶

У детаљном упутству како се треба организовати и спровести изборе за органе Збора, које је дао Љотић, било је доста подражавања нацистичке прецизности и хијерархијских степена од месне организације до врха у коме је највећа овлашћења требало да има председник — „вођа“.

Према статуту, органи Југословенског покрета Збор били су: 1) Сабор, 2) председник покрета, 3) Врховни одбор, 4) бановински одбори, 5) организациона подручја, 6) среске скупштине и срески одбори и 7) месне скупштине и месни одбори.

Сабор је био највиши орган покрета Збор. Утврђивао је програм покрета, расправљао о свим питањима у вези са политичким, социјалним, привредним и културним животом народа и државе. Сабор је доносио и мењао правила покрета. Бирао је председника и Врховни одбор покрета, и то прву половину сам, а другу половину од двоструког броја који предложи председник покрета. Сабор је бирао петнаест чланова Врховног суда.

Председник покрета Збор представљао је представника покрета и његову врховну извршну власт. Доносио је све одлуке у вези са текућим радом и спроводио решења Сабора и Врховног одбора. Њему је припадало право надзора над целокупном организацијом у духу правила Збора. Могао је да распусти сваку организацију, осим Врховног одбора, кад то захтевају интереси покрета. Имао је право да лиши часничког звања и искључи сваког члана покрета, сем чланова Врховног суда. Из редова чланова Врховног одбора, председник је бирао главног тајника (секретара) покрета Збор.

Врховни одбор стајао је на челу покрета Збор. Њега је сачињавало сто двадесет чланова које је бирао Сабор из редова чланства, и то на две године. На упражњена места, на предлог председника, Врховни одбор кооптирао је нове чланове. Врховни одбор се састајао према потреби, а најмање два пута годишње. Њега је сазивао председник покрета, одређивао му дневни ред, место и време састанка и председавао му. Надлежност чланова Врховног одбора одређивао је председник покрета. Врховни одбор је давао покрету Збор идеолошке, политичке, тактичке и организационе смернице. Решавао је у последњем степену сва спорна питања, располагао имовином покрета. Из својих редова бирао је потпредседника и главног благајника. Врховни одбор је имао право да сву своју власт пренесе на председника покрета.

⁶⁶ Службене новине, 261, 11. XI 1935, 2; Отаџбина, 83, 6. X 1935, 4; АХ, КБУСБ, пов. ДЗ, 53666, отворено писмо Димитрија Љотића упућено краљевској влади.

На основу правила покрета Збор, 12. марта 1937. године донет је Правилник о организацији и раду Саветодавног одбора покрета Збор. У њега су улазили чланови Врховног одбора и кооптирани чланови, затим, по положају, старешине одсека при Главном тајништву, па председници бановинских одбора и старешине организационих подручја, као и чланови које је председник покрета одређивао, а који су становали у Београду. Састанци Саветодавног одбора требало је да се одржавају у Београду сваке прве недеље у месецу. Председавао им је председник покрета Збор.

Главни тајник (секретар) покрета Збор водио је све послове покрета, са знањем и по упутству председника покрета. Био је шеф канцеларије и старао се о отправљању техничких административних послова.

Правилник о организацији и раду Главног тајништва покрета Збор регулисао је његову поделу на одсеке: за организацију, за пропаганду, за штампу, за обавештајну службу, за идеолошку изградњу, за финансије и за југословенске држављане немачке народности. На челу сваког одсека стајао је старешина кога је постављао председник покрета Збор. Главни тајник је координирао рад старешина одсека.

Бановински одбор сачињавали су чланови Врховног одбора, старешине организационих подручја, представници покрета Збор у народном представништву и бански већници са територије дотичне бановине.

Организациона подручја су обухватала насеља чији је број, границе и седишта одређивао председник покрета Збор. На челу организационог подручја стајао је старешина кога је постављао председник покрета Збор на предлог бановинског одбора.

Среска организација Збора се оснивала за сваки административни срез и састојала се из среске скупштине и среског одбора.

Месна организација Збора представљала је основну јединицу покрета и састојала се из месне скупштине и месног одбора. Месна организација се оснивала у сваком месту у коме је било најмање тридесет чланова покрета. У местима где је било мање од тридесет чланова, могла су се организовати повереништва, а тамо где није било месне организације ни повереништва, срески одбор је именоввао повереника.

Према правилима предвиђено је да омладина Збора, као део зборашког покрета, може да има своје засебне организације.⁶⁷

За старешину одсека за пропаганду, у оквиру Генералног секретаријата покрета Збор, Љотић је поставио свог оданог сарадника Станислава Кракова, новинара, који се већ истакао као поклоник фашистичке идеологије. У нацрту програма рада сво-

⁶⁷ Правила ЈНП Збор, Београд, 1936, 1—22; АЈ—102—7—19, Фонд Станислава Кракова, Правилник о организовању Саветодавног одбора и Правилник о организовању Главног тајништва ЈНП Збор.

га одсека, Краков је отворено истакао да се угледао на немачку и италијанску пропаганду која му је служила као узор: „Хитлерова Националсоцијалистичка странка у Немачкој и Мусолинијев покрет у Италији показали су најбоље шта значи и колика је моћ организоване пропаганде у политичкој борби... Један националистички покрет не може да рачуна на успех у борби против комунизма ако не располаже добро организованом пропагандом. Задатак пропаганде — каже даље Краков — најбоље је обележио Хитлер у својој књизи „Моја борба“ (Мет КатрГ) овом једном једином реченицом: „Задатак пропаганде састоји се не у томе да научно обавести изолованог човека, већ да привуче пажњу маса на чињенице, догађаје и одређене потребе чију важност масе могу да схвате само помоћу овог средства.“ Овај одсек обухватао је још и секције: за штампу, пропаганду, техничка и финансијска питања.⁶⁸

Готово на целој територији Југославије, још пре званичног одобрења програма и правила покрета Збор, Димитрије Љотић и његови сарадници отпочели су да пропагирају организовање покрета. Рачунајући да неће моћи имати одмах неки већи успех у народу, Љотић је најављивао стварање „језгра“ од „елитних“ присталица, како би се испунили законски услови за формирање покрета. „Из околине Љотића сазнаје се — стоји у једном извештају Управе града Београда из 1935. године — да је почео са радом на организовању покрета Збор. Сам Љотић жалио се је да наилази на знатне тешкоће, с једне стране због скућених материјалних средстава, а, с друге стране, због помањкања организационог и идеолошког изграђеног кадра. Он, додуше, не жели да створи бројчано јаке организације, него жели да испуни само законске формалности и да у организацији буду чврсти кадрови који ће бити сарадници његове идеологије. С једне стране, марксистичка пропаганда и, с друге стране, потреба стварања агитационог кадра, довела је Љотића до замисли да прошири своју акцију, чим му то прилике дозволе, међу универзитетском омладином; на тај начин покушаће да ослаби марксистичку пропаганду која за њега представља велику опасност.“⁶⁹

Као председник покрета, Димитрије Љотић је одредио и прва организациона подручја на југословенској територији за стварање организација Збора. То су били центри и упоришта који ће формирати месне организације и радити на придобијању што већег броја присталица. Организациона подручја била су: загребачко, сушачко, јасеновачко, бродско, вуковарско, шибеничко, петровградско, апатинско, пожаревачко, крагујевачко, нишко, пиротско, косовско-митровачко, фочанско, ужичко, сплитско, осјечко, крушевачко, љубљанско и косовско. Љотић

⁶⁸ АЈ—102—7—19, Фонд Станислава Кракова, Предлог за стварање одсека за пропаганду ЈНП Збор; Фашистички поздрав, Југословенски лист, 14. I 1937, АЈ — 38 (Збирка);
Ратко Парезанин: н. д., 89.

Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе... цитира, 80.

је одредио и једаи број среских повереиштава и именовео поверенике.⁷⁰

Пропагирајући и организујући Збор, Љотић и његови истомишљеници вршили су такође припреме за придобијање омладине за програм и циљеве покрета и за стварање зборашке омладинске организације. Према њиховој замисли, ова омладинска организација требало је да буде „школа и резервоар бескомпромисних бораца за победу зборашких погледа.”⁷¹

Академском клубу у Загребу поверено је да изради правила за организовање и рад зборашке омладине у Југославији. Клуб је тај задатак извршио и, према правилима покрета Збор, Димитрије Љотић је у јулу 1936. године одобрио статут омладине Збора. Ово је уједно значило и оснивање омладине Збора у Југославији. За председника Врховног одбора омладине Збора Љотић је поставио др Данила Грегорића, адвокатског приправника и новинара из Београда, који је у исто време био и члан Врховног одбора покрета Збор. Одушевљен политиком Хитлера, Грегорић је чак написао докторску дисертацију „Економска и социјална политика националног социјализма и њене доктринарне основе,” коју је одбранио 1936. године на Правном факултету у Београду.⁷²

Излажући разлоге оснивања организације зборашке омладине, Данило Грегорић је посебно истицао да болшевизам продире нарочито код омладине. Стога борба против болшевизма и његових узрока су главни и непосредни задаци омладине Збора. „Ако постоје у свету само два фронта, фронт болшевизма и фронт национализма, а то је данас непобитна истина, онда је Збор у фронту националне обнове, а непомирљив противник болшевизма и његових народско-уличних фронтонских помагача.”⁷³

У редовима Љотићевог покрета налазила су се лица различитих занимања, али јединствених у погледима на борбу против комунизма, демократије и прогреса. Међу млађим људима врбован је и придобијан извештан број дезоријентисаних омладинаца, синова свештеника, полицијских функционера, чинов-

⁷⁰ Отаџбина, 94, 29. XII 1935, 4; 95, 5. I 1936, 4; 96, 12. I 1936, 4; 98, 19. I 1936, 4; 101, 16. II 1936, 4; 102, 23. II 1936, 3; 103, 1. III 1936, 3; 104, 8. III 1936, 3; 110, 18. IV 1936, 4; 126, 13. VIII 1936, 4.

⁷¹ Данило Грегорић: Данас и сутра — путеви и циљеви омладине, Отаџбина, 117, 11. VI 1936, 3; Омладина — ударна снага „Збора”, Вихор, 20. III 1937.

⁷² Правила ЈНП Збор..., 19; Отаџбина, 122, 16. VII 1936, 4; Хрвоје Магазиновић: Задаци омладине Збора, Отаџбина, 141, 27. XI 1936, 6; Д. В. Љотић: чланак без наслова, Отаџбина, 161, 29. V 1937, 1.

⁷³ Отаџбина, 135, 15. X 1936, 7; 147, 28. I 1937, 8; Отаџбина, 150, 20. II 1937, 7; Вихор, 4, 20. II 1937, 3; Лист Вихор излазио је у Сплиту сваке друге суботе. Први број се појавио 9. јануара 1937. године. Власник је била омладина Збора Сплит (Дарко Илић), а одговорни уредник Динко Фабрио; Обзор, 37, 17. II 1937, 3.

ника и богатих сељака, с циљем да се од њих организују ударне групе за борбу против комуниста и осталих антифашиста.⁷⁴

Љотићевци су настојали да придобију што више приеталица у војним круговима. Међу таквим најближи Љотићеви сарадници били су пуковници Коста Мушицки и Милош Маеаловић, као и још десетак виших официра.⁷⁵

Нацисти су пажљиво пратили активност Збора, његово повезивање са људима различитих занимања и положаја у друштву, а нарочито њихово продирање у југословенске војне кругове, што ће им касније помоћи при агресији на Југославију. Нацисти су о томе писали: „Одлучујуће је свакако да покрет Збор због својих националних циљева у врховима армије и у Генералштабу јаке симпатије налази и да председник Љотић сам такође одржава уске личне везе са краљевском кућом и двором.”⁷⁶

И поред упорне и организоване кампање и пропаганде, Љотићу није успело да омасови свој покрет, нити да створи чвршће организације. То показује и чињеница да је тек у априлу 1940. године одржан „конгрес” Збора на Илици код Сарајева, који се свео само на једну манифестацију. Овом скупу није присуствовао ни Љотић, нити су на њему донете значајније одлуке које би побољшале организовање покрета. Сам закључак овог конгреса да се рад „на ширењу покрета удвострученом снагом настави”,⁷⁷ показује да на овом плану ни до тада није много постигнуто. Када је у новембру 1940. године влада Цветковић — Мачек, у намери да растури Збор, извршила рутинску проверу његових организација, показало се да су многе од њих формиране на „папиру” само да би се испунила законска обавеза за легализовање политичког деловања. Том приликом чланови „организација” су се одрицали својих потписа о приступању покрету, или су изјављивали да својевољно такве пристанке нису никад ни давали.

⁷⁴ Ко смо и шта хоћемо, Отаџбина, 16, 10. VI 1934, 3.

⁷⁵ А В И И, Ча, 1/1, к. 270, Записник о саслушању Косте Мушицког; Искра, 658, 15. IX 1938, 7;

Наш пут, 2, 12. III 1939, 3; 4, 26. III 1939, 4; 11, 21. VII 1940, 4; 13, 27. VIII 1940, 4.

⁷⁶ БАК, НС—10—223, Die Lage Jugoslawien, vom 1—20. IV 1936; Болшевизам — светски непријатељ број 1, Отаџбина, 31, 15. X 1939, 4.

⁷⁷ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 1931, извештај Начелства среза сарајевског од 15. IV 1940. о одржаном конгресу Збора; Југословенска пошта, 3313, 16. IV 1940, 3;

Седница Саветодавног одбора, Наш пут, 5, 21. IV 1940, 8; Михаило Олћан: Кроз Далмацију, Наш пут, 6, 21. V 1940, 7; Музеј, Крагујевац, нерегистрована грађа, Марисав Петровић наводи да су на путу били од 16. до 23. априла.

2. МЕСТО ЗБОРА У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ БУРЖОАСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Унешће Збора на скупштинским изборима 1935. и 1938. године

Систем диктатуре у Југославији крајем 1934. године запао је у кризу из које излаз више није било могућно тражити само средствима притиска и терора. Обећања новог председника владе Богољуба Јевтића крајем 1934. године о либералности и окупљању свих „конструктивних“ снага на „ширим основама“, нису могла отклонити незадовољство народа које се изражавало у захтевима за радикалнијим политичким променама. Због тога је влада расписала изборе за Народну скупштину за 5. мај 1935. године. Изборна кампања довела је до пораста политичке активности у којој су, и без формалног одобрења власти, многе старе политичке партије почеле да делују, као и неке нове групе и покрети, међу којима и Љотићев Збор.

Љотић и његови истомишљеници сматрали су да је широко опозиционо расположење у народу врло погодно за остварење њихових политичких намера. Очекивали су да ће им то незадовољство омогућити да лакше и са више успеха популаришу свој политички програм. Веровали су у успех на овим изборима.⁷⁸

По тадашњем изборном закону, политичке формације могле су да излазе на изборе само са јединственом кандидатском листом за целу земљу. Листа се звала земаљска и била је заједничка и јединствена за све кандидате истакнуте по изборним срезovima. У једном срезу могло је бити и више кандидата, што је зависило од носиоца листе и његовог политичког штаба који се изјашњавао о томе да ли га прима као кандидата на своју листу.

Вођства Југословенске акције и једног дела Здружења борцев Југославије одлучила су да иду на петомajsке изборе на Љотићевој земаљској листи, што је значило први заједнички политички иступ покрета Збор. Изборна активност налагала је јединствену организацију и апарат вођства, па су се тада јављали и први заједнички организациони облици новог покрета. Формиран је Акциони одбор Збора који је имао задатак да

⁷⁸ Ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић, Минхен, 1971, 64. (у даљем тексту: Р. Парезанин: и. д.)

води изборну кампању, а истовремено је био и први заједнички апарат вођства на путу даљег обједињавања и формирања покрета.⁷⁹

У изборном прогласу Акционог одбора упућеном радницима и грађанима, основна парола била је: „борба за социјално и економско ослобођење малог човека.“ Сваљујући сву одговорност за социјалну и економску беду на политику тадашњег режима, на политичке странке и парламентаризам, као „преживеле установе либералне демократије“, у прогласу Збор поставља захтев за реформом државе, за стварањем „нове Југославије“ која ће бити организована на „сталешком и задружном темељу“ и која ће једино моћи „осигурати опстанак малог човека.“ Уз ове паролe истицали су и захтеве да се искорени корупција.⁸⁰

Пропаганда Збора везивана је за „ауторитет“ Димитрија Љотића. Агитатори су у први план истицали његове везе с династијом Карађорђевића, његово „политичко поштење“ за време краткотрајног учешћа у влади Петра Живковића 1931. године и разлоге због којих је напустио владу, његово заузимање и рад у задружном покрету итд.⁸¹

Међутим, Збор је, и поред великог заузимања његових агитатора, имао доста тешкоћа око састављања и истицања своје самосталне земаљске листе. Изборни закон је фаворизовао владину земаљску листу. Остале су се већ на самом старту, па и листа Збора, налазиле у неповољном положају. Наиме, свака земаљска листа морала је да има најмање по тридесет предлагача из половине административних срезова од укупног броја срезова у држави, с тим да су ти срезови на територији бар две трећине бановина. Земаљска листа морала је имати у сваком изборном срезу најмање онолико кандидата колико се бира посланика. Затим, за поделу мандата изборним законом је установљено тридесет пет изборних округа у Југославији који су били распоређени по бановинама. Закон је одредио колико ће који изборни округ добити мандата и који срезови улазе у поједине изборне округе. Мандат је добијао носилац земаљске листе која добија преко педесет хиљада гласова у целој земљи, а листа која има највећи број гласова добија три петине посланичких мандата (значи од укупно 368 посланичких места до-

⁷⁹ Отаџбина, 51, 24. II 1935, 1.

⁸⁰ Бранислав Глигоријевић: Политички покрети и групе с национал-социјалистичком идеологијом и њиховим фузија у Љотићевом Збору, Историјски гласник, 4/1965, 77 (у даљем тексту: Б. Глигоријевић: Политички покрети и групе).

⁸¹ АБиХ, КБУДБ, пов. бр. 1280, извештај Управе полиције у Сарајеву од 29. III 1935; АИХРПХ, 36. XVIII—L—27/1168, предизборни летак „Другови и пријатељи“; Свеучилишна библиотека Загреб, 36. штампата, фасц. 5, летак „Пријатељи и другови“; Отаџбина, 53, 10. III 1935, 2—3, 5-т, 17. III 1935, 2—3, 55, 24. III 1935, 2—3, 56, 31. III 1935, 1—2, 57, 7. IV 1935, 1—2, 58, 14. IV 1935, 2, 59, 21. IV 1935, 1—2, 60—61, 28. IV 1935, 1—2, 62, 12. V 1935, 3—4.

бијала је 221), док су се остале две петине делиле на друге листе које имају преко педесет хиљада гласова.⁸²

Испуњавање законских услова око истицања кандидатуре представљало је за Збор напор не само због недостатка организационог апарата већ и због малог броја „својих људи“ које је требало кандидовати. Предизборна агитација, којом је руководио Акциони одбор, наишла је на слаб одзив присталица и неинтересовање „малог човека“ за нови сталешки програм. Осим тога, одржавање многих конференција ометали су и расурнали комунисти и други антифашисти.

У законском року, 19. априла 1935. године предата је на потврду Касационом суду у Београду земаљска листа Димитрија Љотића, која је имала посланичке кандидате и заменике у 234 среза у свих девет бановина са 8190 предлагача, а у осталим срезovima су били само посланички кандидати и њихови заменици. У главном бирачком одбору земаљске листе Димитрија Љотића били су др Јурај Коренић, лекар из Загреба и Аугуст Кустер, управник у индустрији из Љубљане, а њихови заменици др Стеван Иванић, директор Централног хигијенског завода из Београда и др Антун Новаковић, управник Земаљског савеза за пољопривредни кредит из Београда. Касациони суд је 21. априла потврдио земаљску листу Димитрија Љотића.⁸³

Треба нагласити да су још пре расписивања избора почели контакти између вођстава опозиционих грађанских странака ради формирања заједничке изборне листе. После краћих преговора, Демократска и Земљорадничка странка су, већ средином фебруара, постигле споразум са Сељачко-демократском коалицијом (СДК) о подношењу заједничке листе Удружене опозиције. Остале три опозиционе партије — радикали око Главног одбора, Југословенска муслиманска организација (ЈМО) и Словенска људска странка (СЛС) — преговарале су с Богољубом Јевтићем о учешћу на владиној листи, а затим и са демократима, земљорадницима и СДК о учешћу на листи Удружене опозиције. Како ниједна од ове две комбинације није успела, вођства радикала, ЈМО и СЛС водила су преговоре да на изборима иступе као засебна комбинација с посебном листом. Међутим, како ни о овоме није постигнут споразум, радикали су размишљали да поднесу самосталну листу. Коначно су радикали и СЛС одлучили да апстинирају на изборима, док се ЈМО придружила листи Удружене опозиције. Своје изборне кандидатуре су покушали да истакну и Светислав Хоћера, шеф Југословенске народне странке (Борбаши) и Живко Топаловић, вођа десног крила Социјалистичке партије, али им оне нису биле одобрене, пошто нису предали исправне кандидатске листе.

Тако су за ове изборе биле истакнуте и званично одобрене четири земаљске кандидатске листе: владина, чији је носилац

⁸² Избори у Краљевини Југославије, Политика, 9682, 5. V. 1935, 1.

⁸³ Отаџбина, 59, 21. IV 1935, 1; Политика, 9671, 20. IV 1935, 1; Политика, 9673, 22. IV 1935, 3; Р. Парезанин: н. д., 87—88.

био Богољуб Јевтић, председник Министарског савета и министар иностраних послова, Удружене опозиције, чији је носилац др Влатко Мачек, адвокат из Загреба и вођа Хрватске сељачке странке (ХСС), Божидара Ж. Максимовића, министра на расположењу из Београда, радикалног дисидента, и Димитрија Љотића, адвоката и бившег министра из Смедерева, вође покрета Збор.

На изборима 5. маја 1935. године Љотићева земаљска листа претрпела је велики неуспех. Добила је само 25705 или 0,84% гласова, што није било довољно ни да Љотић, као носилац листе, добије мандат. Од укупно 3,908.313 уписаних у бирачке спискове гласало је 2,881.915 бирача, или 73,72%. Од тога за владину листу Јевтића гласало је 1,748.024, или 60,64%, за опозициону листу др Мачека 1,075.389, или 37,36%, и за листу Максимовића 32797, или 1,16% бирача.

Љотићева листа по бановинама добила је следећи број гласова: у Дравској 2503, у Савској 2351, у Врбаској 128, у Приморској 1049, у Дринској 1482, у Зетској 1683, у Дунавској 14349, у Моравској 805, у Вардарској 968 и у изборној јединици Београд—Земун—Панчево 387.

Статистика изборних резултата говори да Љотићева листа у више изборних срезова није добила ниједан, или само по неколико гласова. Изузетно у Дунавској бановини, где је био Љотићев завичајни подунавски срез (Смедерево), његов кандидат добио је нешто више гласова од владиног кандидата (Љотићев кандидат Живота Тодоровић, трговац из Смедерева, од укупно 11043 гласова добио је 5250, док је владин кандидат добио 5016 гласова).⁸⁴

Као узрок великог неуспеха на изборима, Љотић је наводио многе разлоге. Међу њима је, на првом месту, тобожње ометање које су вршиле државне власти.⁸⁵ У ствари, пораз Љотићеваца на изборима био је резултат непопуларности у народу њихове профашистичке идеологије и програмске оријентације.

Влада Богољуба Јевтића, иако је победила на изборима, морала је ипак 20. јуна 1935. године да поднесе оставку, коју су Љотићевци са задовољством примили, истичући да то за њих није било никакво изненађење.⁸⁶

Нову владу Краљевине Југославије саставио је др Милан Стојадиновић, познати капиталистички финансијер. Као представник крупне буржоазије, он је стао на чело нове странке — Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ), у коју су ушли многи

⁸⁴ Статистика избора народних посланика за Народну скупштину Краљевине Југославије, извршених 5. маја 1935. године, издање Народне скупштине Краљевине Југославије, Београд, 1938, XVIII; Политика, 9684, 7. V 1935, 1—5; АБиХ, КБУДБ, пов. бр. 1778, извештај Начелства среза колубарског о резултатима избора; Предраг Д. Ивановић: Ко су Љотићевци, Чикаго, 1954, 40 (у даљем тексту: П. Ивановић: н. д.).

⁸⁵ Р. Парезанин: н. д., 64, 85—87;
Отаџбина, 62, 12. V 1935, 1—2, 63, 19. V 1935, 1—2
Отаџбина, 70, 7. VII 1935, 3;
Отаџбина, 69, 30. VI 1935, 1.

посланици изабрани на листи Богољуба Јевтића, дисиденти радикала, затим Југословенска муслиманска организација (ЈМО) др Мехмеда Спаха и Словенска људска странка (СЛС) др Антона Корошца. И нова влада је обећавала демократију, али је на обећањима и остала. Касније је гушила и постојеће слободе и водила профашистичку унутрашњу и спољну политику.

Иако су претрпели тежак пораз на посланичким изборима 1935, збораши су одлучили да изиђу и на општинске изборе 1936. године, верујући да ће овога пута имати више успеха. Одлучили су да на овим изборима буду знатно активнији. За разлику од осталих грађанских политичара, Збор није намеравао да кандидује искључиво чланове свога покрета, већ и све оне који се нису слагали ни са једном од осталих политичких група.

Када су општински избори завршени, видело се да покрет Збор није имао у целој земљи ни десетак хиљада присталица, од чега је 90% било из околине Смедерева, где је Љотић, благодарећи демагогији, имао нешто присталица које су ишле за његовим обећањима.⁸⁷

Нови скупштински избори расписани су неколико месеци пре истека четворогодишњег мандата посланицима изабраним 5. маја 1935. године. То су диктирали спољнополитички и унутрашњи разлози. Мандат изабраних посланика истицао је 1939. године и, према закону, нове посланичке изборе требало је обавити априла 1939. Међутим, Скупштина је распуштена 10. октобра 1938. и нови избори расписани су за 11. децембар исте године.⁸⁸

На децембарским изборима 1938. године биле су истакнуте три земаљске кандидатске листе: владина, чији је носилац др Милан Стојадиновић, и две опозиционе, др Влатка Мачека и Димитрија Љотића. Стојадиновић је још пре расписивања избора направио изборни споразум с Југословенском народном странком Светислава Хоћере, који је ушао у Стојадиновићеву владу као министар без портфеља истог дана када су расписани избори. На Стојадиновићевој листи нашле су се још неке присталице Југословенске националне странке (ЈНС), као и неки дисиденти појединих странака.

Земаљску листу опозиције др Мачека сачињавале су Сељачко-демократска коалиција, Удружена опозиција, део Југословенске националне странке с њеним председником Петром Живковићем на челу и неколико мањих политичких група. На овој листи нашле су се политичке групе које су се програмски разликовале. Најужа веза постојала је између Хрватске сељачке странке и Самосталне демократске странке, удружених у Сељачко-демократску коалицију. Програмска гледишта ове две странке била су блиска. Између СДК и Удружене опозиције по-

⁸⁷ Отаџбина, 142, 4. XII 1936, 6, 143, 11. XII 1936, 1, 7.

⁸⁸ Службене новине, ванредни број, 231 А, 10. X 1938, 1.

стојала су иста или слична гледишта о неким питањима, што је дошло до израза у споразуму од 8. октобра 1937. године.⁸⁹

Одмах после утврђивања земаљских листа са којима ће се изићи на изборе, отпочела је и предизборна кампања. На конференцијама су предлагани и утврђивани посланички кандидати. Носиоци земаљских кандидационих листа и њихови посланички кандидати одржавали су широм земље зборове и конференције и излагали своје програме. И љотићевци су били у томе веома активни, демагошки позивајући бираче да им дају поверење, пошто ће они, тобоже, као „прави борци и јунаци најбоље уредити односе и створити срећу и благостање у Југославији.”⁹⁰

Уочи избора Љотић је у једном летку навео да иступа самостално зато што једино он хоће: „1) да уведе у Народну скупштину више од 200 сељака и 70 радника и занатлија по еснафима, као народне посланике; 2) да са овим људима, на чијим раменима почива ова држава, донесе најбоље законе за сиротињу и најшире народне слојеве; 3) да изврши правилну расподелу пореза, јер је ово неправилно решење коштало имовине и живота толико наших синова; 4) да обезбеди што сваки сељак и радник мора имати за живот а да му се не сме заплени-ти за разне дажбине, као што је до сада чињено, па скапава од глади; 5) да ограничи докле се може ићи у богаћењу, а да капитал дозволи само у домаћој индустрији као неопходност за развој исте; 6) да изврши пренос капитала у домаће руке; 7) да врати у државу народни капитал; 8) да укине министарске пензије на 518 министара колико их сада народ плаћа; 9) да изведе на суд и осуди свакога који је оштетио народну и државну имовину; 10) да се једаред зацари правда и поштење у овој држави. Ко хоће права честитог човека, добро Краља и недељивост Југославије нека приступи нашем покрету.”⁹¹

У многим изборним срезovima, немајући довољно својих присталица, покрет Збор кандидовао је на више места лица која су већ била кандидована на другом месту. Структура занимања ових кандидата била је веома шаролика — свештеници, чиновници, поседници, трговци, земљорадници, пензионери.

⁸⁹ Милан М. Стојадиновић: Ни рат ни пакт, Ријека, 1970, 500 (у даљем тексту: М. Стојадиновић; н. д.);

Љубо Бобан: Мачек и политика Хрватске сељачке странке 1928—1941, књ. I, Загреб, 1974, 361—362 (у даљем тексту: Љубо Бобан; Мачек...).

⁸⁰ АХ, КБУСБ, пов. ДЗ, 19427, извештај Начелства среза нашичког од 7. V 1935. о заплени зборашког летка „Драги пријатељи”, 31402, Полицијски радио телеграм Министарства унутрашњих послова од 7. X 1936. упућен Бану, у коме обавештава о забрани растурања зборашког летка „Говор професора Јелића”; АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 3929; АИХРПХ, 36. XVIII—Л—27/1173, предизборни летак збораша из Сушака „Грађани”; исти летак у Свеучилишној библиотеци у Загребу.

⁸¹ Историјски архив Чачак, Збирка Збор, летак „Честити народе” (у даљем тексту: ИА Чачак, Збор...);

Земаљска листа Збора предата је јуче Касационом суду, Политика, 10955, 26. XI 1938, 9—11, 10967, 8. XII 1938, 5—9;

Службене новине 7, 11. I 1939; Политика, 10998, 11. I 1939, 1.

На изборима 11. децембра 1938. године листа др Милана Стојадиновића добила је 1,643.783 гласа и 306 мандата, листа др Влатка Мачека 1,364.524 гласа и 67 мандата, а листа Димитрија Љотића 30.734 гласа, али ниједан посланички мандат.

Љотићева листа добила је у бановинама следећи број гласова: у Дравској 1132, у Савској 2137, у Дунавској 17291, у Моравској 802, у Дринској 3806, у Врбаској 1071, у Приморској 2387, у Вардарској 133, у Зетској 1041 и у изборној јединици Београд—Земун—Панчево 510 гласова. И овога пута у једном броју изборних срезова љотићевци нису добили ниједан глас, а у неким само по неколико гласова. Збор је нешто више гласова добио углавном у Љотићевом родном крају, у срезovima: подунавском (5819), јасеничком (4747), пожаревачком (1276), као и у још неким срезovima Дринске, Дунавске и Приморске бановине. Но, и поред тога што је Љотићева листа на овим изборима добила пет хиљада гласова више у односу на изборе 1935. године, то им све ипак није било довољно да обезбеде бар један мандат.⁹²

Покушај стварања фронта југословенских националиста

Националистички покрети и групе у Југославији, пропaгирајући профaшистичку идеологију, били су под све већим ударцима комуниста и других демократских и антифашистичких снага. Нису наилазили, међутим, ни на потпуно „разумевање“ код владајуће странке — Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ), иако се она бескомпромисно определила за борбу против комунизма. Будући дасепокрет Збор највише експонирао у борби против комуниста и све више критиковао Стојадиновића и његову владу, то је Љотић био иницијатор обједињавања и сарадње свих националистичких снага. Требало је да дође до обједињавања Југословенског народног покрета Збор, Југословенског посланичког клуба са др Јанком Баричевићем на челу, Југословенске националне странке (ЈНС) са Петром Живковићем, Богољубом Јевтићем и Јовом Бањанином, такозваним борбашима Југословенске народне странке (ЈНС) Светислава Хоћере. Тако би се створио „картел деснице.“ У први мах био би изабран један директоријум свих шефова, а затим би се примио програм Збора. Акције на плану приближавања група нарочито су текле од почетка 1937. године. Оне су посебно биле запажене у Војводини, где су присталице Збора и борбаши повели безобзирну профaшистичку агитацију која је имала нарочито одјека међу фолксдојчерима, отвореним присталицама националсоцијалистич-

⁹² “ Службене новине, 27, 6. II 1939; М. Стојадиновић: н. д., 522—523; Историја Југославије, Београд, 1972, 441; Преглед историје СКЈ, Београд, 1963, 261.

та.⁹³ „Није зато чудо да су два југословенска политичара која заступају фашистичку идеологију, Хођера и Љотић, своје главно политичко деловање пребацили у Војводину. Војвођанске Швабе приредили су им терен.“⁹⁴

Љотић је истицао да је још 1936. године упутио позив „сви-ма овим националним и социјалним снагама за стварање социјалног и националног фронта.“⁹⁵ Акцију је повео са др Јанком Баричевићем. На скупштини присталица Збора у Смедереву 16. маја 1937. године они су наступили заједнички и изјаснили се за оснивање овог фронта. Збор у Смедереву требало је, по плану Љотића, да буде земаљски манифестациони збор, управо смотра присталица зборашке идеологије, за коју су месецима вршене припреме у организацијама Збора широм Југославије. На овом збору Љотић се спремао да да нови подстрек акцији да би се концентрисале све десничарске политичке групе. Намеравао је да у своје руке узме иницијативу за коначно остварење плана. Међутим, власти нису дозволиле одржавање збора, који су љотићевци упркос забране одржали, али само за Смедерево и околину. Љотић је као вођа покрета Збор на овом скупу позвао све: „честите и родољубиве југословенске борце, који носе у срцу веру у нашу будућност и љубав за наш јединствени народ, да се окупе у један фронт који ће извојштити нову националистичку Југославију.“

Ову Љотићеву паролау прихватио је др Јанко Баричевић, који је дошао на овај збор заједно са послаником ЈНС Јовом Не-надовићем. Њихово присуство протумачено је у редовима присталица Љотића као одлука о приступању Збору.⁹⁶

У то време и међу неким загребачким националистичким круговима водили су се разговори о њиховом приступању једној организацији са тоталитаристичким политичким концепцијама, али су категорички одбијали могућност сарадње са покретом Збор због његовог неправилног става око решења хрватског питања. „Када би се евентуално и организовали као посебна политичка група — кажу они — морали би бити непомирљиви противници покрета Збор и сличних југословенских политичких формација... У конкретном случају судариле би се жестоко хрватска национална тоталитарна идеја са југословенском тоталитарном концепцијом покрета Збор.“⁹⁷

⁹³ АЈ—37—12, Фонд Милана Стојадиновића, извештај Управе града Београда, Милана Аћимовића, упућен председнику владе Стојадиновићу 12. VII 1936. у коме говори о политичким новостима у Београду; Хрватски дневник, 240, 21. I 1937, 3.

⁹⁴ Агитација Збора и борбаша у Војводини, Обзор, 29, 7. II 1937, 3.

⁹⁵ Вођа Збора Димитрије Љотић о ријешењу нашег националног и државног проблема, Југословенска пошта, 2339, 11. II 1937, 3; Отаџбина, 150, 20. II 1937, 4, Да ли смо десничари?, Отаџбина, 161, 19. V 1937, 2.

⁹⁶ АБХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 2713, летак „Велики протестни збор за Смедерево и околину одржан је 16. маја 1937“; Политика, 10409, 18. V 1937, 5.

⁹⁷ Страначко кретање, Обзор, 274, 30. XI 1937, 3; Време, 52204, 30. XI 1937, 4; Љотићев покрет и Хрвати, Хрватска стража, 1. XII 1937, АЈ — 38 (Збирка Пресбира);

Либерална демократија и „споразум“, Отаџбина, 159, 1. V 1937, 2.

Врховни саветодавни одбор Збора заузео је негативан став према споразуму од 7. октобра 1937. године који су потписали представници Удружене опозиције и Селјачко-демократске коалиције. Ускоро после тога, 15. новембра, Азотић је одржао конференцију са својим присталицама на којој је договорено да се из покрета Збор „избаце“ фашистичке ознаке, како би се и даље могло радити на концентрацији и уједињавању националиста.⁹⁸

Покушаји стварања овакве коалиције — националног фронта, разбили су се, и то не око начелних питања, већ углавном око питања вођства пројектованог „фронта“. Светислав Хоћера је сматрао да је он позван да буде вођа те формације, док су то исто тражили за себе и Димитрије Љотић и Петар Живковић. Услед тога се све свело на расправе и јалове комбинације.

У току припрема за изборе 1938. године тадашњи председник владе Стојадиновић увео је Хоћеру у владу и направио са његовим борбашима изборни споразум. У том времену је странка борбаша услед нејединства и раслојавања била већ изгубила највећи део својих присталица које су пришле другим странкама.⁹⁹

Сукоб Љотића и Стојадиновића

Пошто је претрпео поразе на парламентарним и општинским изборима и лоше прошао у својим махинацијама са нацистичком Немачком, Љотић и његови истомишљеници, поред све жешћих напада на комунисте и остале напредне снаге, отпочео је и акцију против Стојадиновића и његове владе. Растуран је пропагандни материјал и одржавани су зборови и конференције на којима је најчешће говорио Љотић. Збораша су знали да је широка јавност против Стојадиновића, који је, угледајући се на Немачку и Италију, уводио фашистичке методе у Југославији. Нападима на Стојадиновића веровао је да ће придобити већину за себе и докопати се власти. Због непослушности и опозиције љотићеваца према Стојадиновићу и његовој влади, режим је почео да предузима разне мере против Збора, иако му је користио у борби против комуниста и осталих прогресивних снага.

Због тога је влада др Милана Стојадиновића одлучила да стави под контролу акције покрета Збор. У том циљу управа Дринске бановине је 9. марта 1937. године спровела распис министра унутрашњих дела Управи полиције у Сарајеву и свим својим подручним среским начелствима и њиховим испостава-

⁹⁸ Љотић се одриче фашистичких амблема, Југословенска пошта, 16. XI 1937, АЈ — 38 (Збирка Пресбирова)

⁹⁹ Историја грађанских странака у Југославији, књ. I, Београд, 1952, 381—382; Билтен ЈНП Збор, 15, 6. VI 1939, 20; Бескрвни фантом реакције, Самоуправа, 23, 1. II 1937, 2.

ма, а у коме је стајало: „Запажено је да се под именом политичке странке Југословенски народни покрет Збор путем зборов, конференција и других састанака развијају недозвољене и противзаконите разне политичке радње... и ако странка нема коначне дозволе за постојање и рад... па је приликом ових састанака било и тежих инцидената и поремећаја јавног реда и мира, личне и имовне безбедности." Агитација коју у последње време спроводи Збор „узима један тон и начин који до сада нису били уобичајени у нашем политичком животу. Зборови и политички састанци Збора по правилу се свршавају тучом и нередом у којима се показало да збораши имају нарочито спремљене одреде, наоружане гвозденим палицама," па је потребно њихове акције довести „у границе закона." У распису од 28. маја 1937. године Управа Дринске бановине упутила је препис акта Министарства унутрашњих дела свим полицијским органима којим их упозорава да Министарство унутрашњих дела није одобрило Правилник о организацији Главног тајништва Збора, као ни Правилник о организовању Саветодавног одбора Збора које је потписао Димитрије Љотић под датумом 12. марта 1937. године. Збор је добио само дозволу за оснивање политичке страике, а она „још није спровела организацију као што то закон предвиђа и тиме није добила коначну одлуку за постојање и рад, те, према томе, није могла доносити правилнике."¹⁰⁰

Против ових владиних мера љотићевци су одржали протестни збор у Смедереву 16. маја 1937. године. На њему је Љотић говорио о неправди и насиљу које тобоже режим врши над Збором. Говорио је и о томе како се држава „на све стране крха и ломи, јер је нестало у њој реда и правде." Подвукао је решеност своју и Збора да на своме путу истрају до коначне победе својих погледа и циљева.¹⁰¹

Љотић је искористио нераположење у јавности према Милану Стојадиновићу због прихватања конкордата, којим је требало да се регулишу односи између римокатоличке цркве и југословенске државе. У ствари, кнез Павле је настојао да се било како „опоразуме са Хрватима," па и по цену уступака католичкој цркви. Међутим, Српска православна црква сматрала је да тај пројект конкордата „уништава достојанство државе и Свете Православне Цркве." И поред великог незадовољства

¹⁰⁰ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 1079; АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 20003; АЈ—102—7—19, Фонд Станислава Кракова, Правилник о организацији Главног тајништва и Правилник о организовању Саветодавног одбора ЈНП Збор; АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 2532/37.

АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 3929, записник о саслушању Мирослава Шлеингера од 24. VII 1937, пов. ДЗ, 3427, извештај Начелства среза сарајевског од 12. VII 1937, пов. ДЗ, 3606, извештај Управе полиције у Сарајеву од 23. VII 1937;

АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 3704 и 3801, извештај Начелства среза јадранског од 13. IX 1938. године

¹⁰¹ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 2713, заплешен зборашки летак.

и отпора, конкордат је у Народној скупштини изгласан са 167 према 127 гласова. Синод православне цркве је екскомуницирао све посланике који су гласали за конкордат, међу којима и председника владе Стојадиновића, а овај је избацио из владине партије ЈРЗ све оне посланике који нису гласали за конкордат.¹⁰²

Проношене су разне вести и нагађања о томе шта ће се после тога догодити. „Тако се пронела вест — каже Стојадиновић — да ће после конкордата бити забрањена православна вера, да ће сви морати да пређу на католицизам, и да ће све православне цркве бити затворене.“ Нагла болест патријарха Српске православне цркве Варнаве (Петра Росића) још је више узнемирила духове. Црква је позвала вернике да дођу 19. јула 1937. године пред Саборну цркву у Београду где би се обавило „молепствије за оздрављење Његове Светости Патријарха Српског Варнаве“ и у исто време да одрже демонстрације против Стојадиновића. Схватајући то као незаконит напад и уношење немира и нереди у земљи, интервенисала је жандармерија по наредби министра унутрашњих дела др Антона Корошца, тражећи да се узнемирене и узрујане масе разиђу. Они који нису хтели да послушају сукобили су се са полицијом и том приликом рањено је неколико свештеника. Ускоро затим, у ноћи између 23. и 24. јула, умро је патријарх Варнава. Пошто се пронела вест да је отрован, отворена је истрага о томе. Стојадиновић је упорно одбијао оптужбе, али бура се није стишавала. И даље се у народу и у редовима свештенства причало о овом „акту против православља“ и изражавало огорчење против Стојадиновића и његове владе.¹⁰³

И сами огорчени на Стојадиновића, Љотић и његове присталице наставили су још жешће да га нападају. У летку који је лично написао Димитрије Љотић и који је растуран у народу, поред осталог, стајало је да су „последњи догађаји код Саборне цркве морали доћи. Влада др Милана Стојадиновића дошла је да ликвидира Југославију ...“¹⁰⁴

¹⁰² Ј. Марјановић: Дража Михаиловић ..., 1,13,17; АБиХ, КБУДБ, пов. бр. 2626, летак — „Посмртна посланица Његове светлости Патријарха Варнаве“;

М. Стојадиновић: Ни пакт — ни рат... 471—474, 476—477.

¹⁰³ Поводом конкордата, Пролетер, 10, IX, 1937, 3—4 (у књизи репринт издања, стр. 581—582); АС, „Варна“, 328—329, Жалба кнезу намеснику Павлу и краљевским намесницима др Раденку Станковићу и др Иви Перовићу;

М. Стојадиновић: Ни пакт — ни рат..., 481; Историја Југославије..., 441; Ј. Марјановић: Дража Михаиловић..., 1, 17; Политика, 10474, 24. VII 1937, 1;

АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 4306, заплени летак у Ужичкој Пожеги под насловом „Брате Србине“; АС, „Варна“, Протестно писмо епископа Николаја Велимировића министру унутрашњих послова др Антону Корошцу.

¹⁰⁴ АС, Варна, 328—329, Љотићев летак под насловом „Грађанима Југославије“; Весела земља, Отаџбина, 170, X, 1937, 4.

Пошто Стојадиновићева влада није успела са конкордатом, Љотић наводи да је и сам Корошец признао пораз, изјавивши у Скупштини „да је то био магарећи посао.“¹⁰⁵

Са своје стране Стојадиновићеве власти забрањивале су растурање и плениле зборашке летке и остале пропагандне материјале, с мотивацијом да њихова садржина врећа владу Стојадиновића и уноси немир у народу.¹⁰⁶

Политичари блиски Стојадиновићу истицали су да им је Љотић нејасан и загонетан: „Он се у свима својим говорима, покретима и понашањима, као и на јавним зборовима и окуповима своје странке, увијек опходи као „фирер.“ Када би имао још само политичку униформу са ременом и знаком „Љ“ и када би тражио од својих присталица да га прописно поздрављају са „Здраво Љотић“ — имитирао би потпуно Хитлера... Сумњамо у његову моћ да све то може сам да спроводи без ичије јаче помоћи. Под оваквим чудним околностима настаје велико питање ко је прави „вођа“ Збора: Сам Љотић лично или неко други иза њега, који се не види, али чије руке управљају њиме! ...“¹⁰⁷

Љотић није остајао дужан. Тако је на конференцији 30. јула 1938. године у Крупњу оптужио Стојадиновића да је припремао и радио на убиству краља Александра, а сутрадан на конференцији у Ваљеву поновио је све што је рекао у Крупњу, додајући још да је влада Стојадиновића „влада насиља, а не народна влада.“¹⁰⁸

Огорчен на Стојадиновића, његовог министра унутрашњих дела др Антона Корошца и читав режим зато што му забрањује одржавање збора, плене пропагандни материјал, забрањују излагање листова, а почињу и да хапсе његове присталице, Љотић је написао брошуру под насловом „Порука фашистичком шегрту.“ Садржина ове брошуре погодила је нарочито Милана Стојадиновића, јер у њој Љотић тврди да је Стојадиновић већи фашиста од њега. Љотић наводи како је један од његових блиских сарадника питао Стојадиновића зашто гони Збор, а овај је одговорио: „Па тај ваш председник је бар толико паметан да већ и сам зна зашто: једна земља, а два гооподара, нит’ је било, нити може бити! Збор не може и не сме радити то што Збор хоће, па је, према томе, Збор излишан. И да знате:

¹⁰⁵ М. Стојадиновић: Ни пакт — ни рат..., 486; Д. В. Љотић: Порука фашистичком шегрту, б. г. б. м, 4; Историја Југославије..., 441.

¹⁰⁴ АВ, КБУДБ, И/22508, Министарство унутрашњих послова 1. IV 1937, доставило распис у коме јавља да има обавештење „да се преко поште растура брошура „Зашто је крив Димитрије Љотић“ са насловном сликом Димитрија Љотића“ што треба спречити да се не растура: АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 1218, распис...

¹⁰⁷ Љотићева загонетка, Народни лист Цетиње, 30. XI 1937, Врбаске новине, Бањалука, 7. XI 1937,

¹⁰⁸ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 3001, извештај Начелства среза рађевског од 4. VIII 1938; Билтен ЈНП Збор, 1, 15. VIII 1938, 2;

АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 3209, извештај Начелства среза ваљевског од 1. VIII 1938.

кад би испунили све законске формалности, и више од тога, рад вам неће бити одобрен — наглаеио је Стојадиновић — Збор мора бити забрањен. Сви други могу радити. Може Удружена опозиција, то су стара господа коју пуштам да раде слободно, наређујем да моји листови о њиховим састанцима пишу... Може и Хоћера. Може и ЈНС. Али Збор не може, јер то што Збор хоће — ја хоћу; па отуда Збор нема места. Ја ћу на јесен имати омладину униформисану и војнички обучену. А потом ћу на изборе."¹⁰⁹

Љотић и његови сарадници обилато су користили хапшења збораша, објављујући у ледима и брошурама како се, тобоже, према њима сурово поступа, како их туку, муче и присиљавају да се одричу зборашке идеологије. Када су органи Управе града Београда упали на илегални састанак истакнутих зборашких првака у Његошевој улици број 1. у Београду 26. октобра 1938. и ухапсили тридесет два збораша, међу којима и Љотића, његове присталице су одмах штампале и растурале летак у коме је писало: „Не заборавите да је крвави и пљачкашки режим ратног забушанта Милана Стојадиновића бацио у тамницу једног од најпоштенијих грађана Југославије, народног борца и мученика, ратника, носиоца листе Југословенског народног покрета Збор, друга Димитрија Љотића."¹¹⁰

Централни зборашки лист Отаџбина, у коме је нападан Стојадиновић и његов режим, био је често забрањиван, да би крајем 1937. године престао да излази.

Љотића и друге притворене збораше власти су убрзо пустиле из затвора. Збор је 1938. године изишао на посланичке изборе. Власти су према зборашима биле благе и толерантне.¹¹¹ У крајњој линији знале су да им љотићевци могу користити против напредних снага у народу. Као што је познато и ови избори на којима је Љотић такође претрпео пораз јасно су показали Збору да овим путем не може доћи до власти. Због тога он почиње да тражи друге, нове путеве за „афирмацију“ себе и свог покрета.

¹⁰⁹ Д. В. Љотић: *Порука фашистичком шегрту, брошура* (Београд 1938), налази се у фонду Станислава Кракова, АЈ—7—19.

¹¹⁰ А В И И, XVII 20/4, 22, Два писма Љотића од 23. IX и 12. X 1938. упућена Корошцу; АЈ—102—7—19, Фонд Ст. Кракова, Жалба Лазара Томића; Билтен ЈНП Збор, 1, 15. VIII 1938, 3; Корошец и начелност, Билтен ЈНП Збор, 37, 14. I 1940, 25—26; АБиХ, КБУДБ пов. ДЗ, 3573, извештај полиције у Сарајеву о хапшењу Стјепана Бушића 30. септембра у Сарајеву и заплени бројних зборашких летака;

Хапшење Љотића и 31 члана „Збора“, *Време*, 6025, 28. X 1938, 1; Д. В. Љотић: *Из мога живота...*, 1;

АИХРПХ, 36. XVIII—Л—27/1174, летак са ликом Љотића иза затворских решетака; летак „Порука иза решетака“; АЈ—102—7—19, Фонд Ст. Кракова, летак о хаганењу Љотића.

АИХРПХ, 36. XVIII—Л—27/1180, зборашки летак „Грађани“.

¹¹¹ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 1155, зборашки летак под насловом „Свима друговима и пријатељима Збора“ од 17. III 1939, у коме се жале на ненормалност спровођења избора.

А В И И, Ча, 1/1, 279 записник о саслушању К. Мушицког.

Сукоб Љотића са Стојадиновићем оставио је неповољне последице на даље организовање зборашког покрета. Због оштре опозиције према режиму, влада Стојадиновића предузимала је мере да разбије Збор. У овим намерама Стојадиновићу су умногоме помагали и неки истакнути чланови из вођства Збора. И поред тога што су и сами били оснивачи зборашког покрета и одани сарадници Димитрија Љотића, одбијали су да слепо подражавају самовољне Љотићеве потезе, који су им изгледали не-реални и убиствени за даљи развој покрета.

После претераног оптимизма у покрету Збор код једног дела, чак водећих људи, дошло је до разочарања, па су се све више чули протести против самовоље и држања „вође“ Љотића. Размиоилажења у вођству Збора ушла су у одлучујућу фазу када је Димитрије Љотић почео на своју руку да примењује тактику која је, према неким, била у отвореној супротности са основним начелима и идеологијом покрета. Неки од ових водећих личности покушали су да утичу на Љотића, указујући му на озбиљне грешке. Међутим, пошто је „вођа“ Љотић сматрао да је непогрешив, а критичаре прогласио слабићима, а и неповерљивима, и да му сада раде иза леђа, одлучио је да их искључивањем из вођства Збора најстроже казни.¹¹²

Треба напоменути да се Љотић још одмах после петомајских избора 1935. године ослободио извесног броја својих сарадника „у интересу дисциплине и идеолошке поузданости.“ Тада су из покрета Збор искључени Лука Костренчић, Илија Чавлина, Вјекослав Мачек, Владимир Велмар-Јанковић, Витомир Крстић и још неки.¹¹³

Саветодавни одбор Збора на својој седници од 5. децембра 1937. године, после саслушаног извештаја о раду „недисциплинованих“ чланова, одобрио је и усвојио закључке о искључењу из вођства Збора Велибора Јонића, који је до пре три месеца био главни тајник (секретар), затим Борћа Перића, шефа Одсека за штампу, др Данила Грегорића, шефа Одсека за пропаганду и у исто време врховног старешину омладине Збора, затим Димитрија Суботина, члана Врховног старешинства омладине Збора и професора Данила Вуловића. Осим тога, решењем Љотића од 10. децембра 1937. године стављени су под Врховни суд покрета Јонић, Перић и Грегорић.¹¹⁴

На место Јонића генерални секретар Збора постао је Милорад Мојић, новинар из Петровграда, а за врховног старешину омладине Збора постављен је Ратко Живадиновић, новинар из Београда.¹¹⁵

¹¹² Југословенска пошта, 9. XII 1937, АЈ—38 (Збирка)

¹¹³ Отаџбина, 64, 26. V 1935, 4.

¹¹⁴ А В И И, Ча, 17/3, 269, записник о саслуш. В. Јонића, Крај једне фикције! Самоуправа, 292, 23. XII 1937, 1; Чишћење у вођству покрета Збор, Југословенска пошта, 8. XII 1937, АЈ—38 (Збирка Пресбириа); Р. Парезанин: н. д. 152—153.

¹¹⁵ А В И И, XVII 20/4, 21; Р. Парезанин: н. д. 199; Југословенска пошта, 9. XII 1937, АЈ—38 (збирка).

Као разлог овог чишћења Ратко Парезанин наводи кокетирање са Стојадиновићевом владом: „Од збораша први је ухватио везу са Стојадиновићем др Данило Грегорић... Извесно је да су и други (В. Јонић, Вуловић, нарочито „вешти“ Б. Перић) тражили и стварали везу. Они су у тој завери били већ далеко отишли. Радило се на томе да тако рећи путпуно изолирају Д. Љотића или да га оставе са минималним бројем другова и пријатеља и да се сви скупа, са Јонићем, Вуловићем, Перићем, Грегорићем и др. предају Стојадиновићевом режиму. Разговори са Стојадиновићем лично, а нарочито са његовим трабантима и агентима, наравно сасвим скривено, иза лећа Љотића и њему оданих људи, одвијали су се већ поодавно и били су тако рећи у завршној фази... Грегорић је за ову трговину, издају, примио аконтаци ју поприличних сума новца од Стојадиновића... Говорило се раније да их очекује неколико министарских и других високих положаја које им је ваљало доделити, а све се завршило на томе да је Данило Вуловић постао министар, да је В. Јонић добио наставнички положај на двору, да је Б. Перић поново заузео место директора полуваничне новинске агенције Авала. Од свих њих, изгледа, најбоље је прошао др Грегорић. Постао је главни уредник „Времена“, претпоставио је диспозиционе фондове, „специјалну пропаганду“ и „нарочите мисије“, по иностранству сваком другом положају. Врло ускоро Грегорић је постао поседник луксузног аутомобила, једне лепе куће (виле) у Београду и живео је богато, безбрижно.”¹¹⁶

На тешке оптужбе и ригорозне казне које им је изрекао Љотић, реаговали су Јонић, Грегорић, Суботин и остали. Сви су они истицали да је Љотићева одлука „незаконита“, јер се „Збор налази још у свом припремном стадијуму, те су и његова правила неважећа, пошто их Министарство унутрашњих послова још није одобрило.“ Не крију, међутим, да имају друкчије погледе, а они су настали због слабости покрета. „Скоро три године рада покрет није скупио чак ни део онога што је неопходно за његову коначну дозволу... Не одржавају се ни зборови, ни конференције, ни састанци, нити излази застава покрета Отаџбина; нити се шаљу инструкције и обавештења онима који на терену треба да учине сетву мисли наше; главно тајништво не ради; старешинства не раде; одсеци не раде; повереници не раде, нико не ради — па ни Ви. Јер покрет спава. Ко је томе крив?”¹¹⁷

Искључења истакнутих првака Збора изазвала су потресе у самом покрету. У циљу упознавања са греховима које су починили Јонић, Грегорић, Перић, Суботин и остали, све зборашке организације добиле су циркуларно писмо. Од организација је тражено да се изјасне о томе. И разуме се, све су одобриле и поздравиле ову Љотићеву „операцију“ која је имала за циљ

¹¹⁶ А В И И, Ча, 17/3, 269, записник о саслуш. В. Јонића; Р. Парезанин: н. д. 142—151.

¹¹⁷ АЈ—102—7—19, Фонд Ст. Кракова, Одговор Јонића Љотићу. АЈ—102—7—19, Фонд Ст. Кракова, Одговор Грегорића Љотићу. АЈ—102—7—19, Фонд Ст. Кракова, Одговор Суботина Љотићу.

„оздрављење" покрета Збор. Тако је 22. новембра 1937. године у Љубљани на заједничкој седници чланова Привременог врховног одбора из Дравске бановине, Привременог бановинског извршног одбора и старешинства организационог подручја за Дравску бановину донета резолуција којом је дата безрезервна подршка Димитрију Љотићу за извршен потез.¹¹⁸

Ипак је дошло до расцепа у покрету Збор. У Загребу се 9. јануара 1938. године састао Централни одбор Југословенске акције ради заузимања става према овим догађајима. Седници је председавао др Јурај Коренић, потпредседник Збора и председник Југословенске акције. После упознавања са тим догађајима у Збору и приказивања актуелне политичке ситуације у земљи, Централни одбор је једногласно одлучио да се у свему солидарно са ставом који су заузели Јонић, др Грегорић и Перић. Истовремено је одлучио да Југословенска акција иступи из Збора „пошто је председник Збора Љотић напустио идеолошку и програмску линију, на којој је 1935. године заснована сарадња између Југословенске акције и Љотића. Југословенска акција, као борбена социјално-национална организација иступа из Југословенског народног покрета Збор, јер више не види у њему јемство за испуњење свога програма и идеологије.“¹¹⁹

Нацистичка Немачка будно је пратила сукобе и искључења из вођства покрета Збор. Тако чланак „Брашпџ хп сleg Гјо-Шлџ— Вешешипд“ од 16. децембра 1937. године, који је пренет из листа Време од 7. децембра, наводи да је избио конфликт између „вође, бившег министра Љотића, и групе оријентисаних у правцу Југословенске акције, односно у југословенском фашистичком покрету Збор. Генерални секретар покрета Збор Јонић, шеф за штампу Перић, као и шеф за пропаганду Грегорић, тврде да је политичка делатност Љотића у супротности са идеологијом покрета Збор, и то због његовог става у питању конкордата... По томе је Љотић све противнике искључио из покрета, који на основу свог чланства против њега акције покрећу.“ У изјавама искључених вођа истиче се да су конфликти у покрету настали као резултат неслагања идеолошких ставова.¹²⁰

До измирења у вођству Збора ипак ће доћи, али у току рата. Пријатељски односи су поново успостављени под окупацијом „кад нас је општа несрећа натерала да будемо поново заједно“ — истиче Парезанин. Димитрије Љотић је први прешао преко „греха одметника“, измирио се са Јонићем, Перићем, Грегорићем и Велмар-Јанковићем, који је још пре свих напустио Збор, и тако су се још од првих дана окупације јединствено и солидарно ставили у службу окупатора, борећи се против слободарских тежњи југословенских народа.

¹¹⁸ АЈ—102—7—19, Фонд Станислава Кракова.

¹¹⁹ АЈ—37—20, Фонд Милана Стојадиновића, Резолуција Југословенске акције; А В И И, XVII, 8/4, 154.

¹²⁰ АЦК КСЈ, К—11/157, Гестапо, исечак из листа Ргекбе.чџан-Балкан од 16. XII 1937, чланак »брашпџ т <leg ГјоШлџ — Ве\^ешипџ« („Расцеп у Љотићевом покрету”).

Однос Збора према влади Цветковић–Мачек

Од почетка избијања другог светског рата 1. септембра 1939. године Збор је све више показивао интересовање за војна питања. Вођство Збора издавало је члановима наређења да прикупљају податке војне природе. Према директиви коју је слало загребачко организационо подручје, тражено је од чланова Збора да достављају извештаје о следећим питањима: „1. — Тко се позива у војску? Је ли нетко по више пута, а неки ни једанпут? 2. — Какав је одзив и мишљење људи који се позивају уз резерве? 3. — Јесу ли задовољни са храном, оделом и поступком? 4. — Шта говоре људи о рату? 5. — Како се сада понашају и шта говоре последице споразума Хрвати, као и Срби, а шта Југословени? И све остало у вези тих питања.”¹²¹

За ово интересовање Љотић је налазио ослоња у неким војним круговима. Шанса му се нарочито указала када је у влади Цветковић — Мачек августа 1939. године за министра војног именован генерал, будући квислинг, Милан Недић. Пошто је Љотић био у сродству са Недићем, то су се они чешће састајали и договарали о унутрашњој и спољној политици, обојица подржавајући агресивне планове и акције фашистичких земаља. Намера Љотића била је да стекне изврстан утицај у војсци како би створио јаку војну групу која би у повољном тренутку могла да изврши државни удар и да га доведе на власт. Везу са Недићем одржавао је преко Недићевог шефа кабинета пуковника Милоша Масаловића, члана Збора и интимног Љотићевог пријатеља. Захваљујући првенствено њему, главни орган зборашког покрета Билтен илегално је штампан у војној штампарији. Билтен су чак разносили војни курири по целој земљи. Љотићевци су са задовољством истицали да су имали утицаја на извесне војне кругове, нарочито међу вишим официрима. Већина питомаца Војне академије била је, по њима, „организована у самом покрету.” Један од виших официра збораша био је и пуковник Коста Мушицки, који је ускоро, за време окупације, био командант Љотићевих војних јединица и највернији сарадник окупатора у борби против народноослободилачког покрета.¹²²

Ангажујући се у рату на Западу, Немачка је улагала напоре да Балкан остане „неутралан”, што је значило истргнути Југославију од утицаја Запада. У истом смислу кретала се и пропаганда Љотићевог Збора. Осим преко Билтена, Љотић је настојао да и личним контактима са представницима двора утиче на правац унутрашње и спољне југословенске политике. Почетком 1940. године покушавао је да га кнез Павле прими у аудијенцију. После три неуспела покушаја да дође у контакт са кнезом

¹²¹ А В И И, XVII, 32/2 26, Министарство унутрашњих послова — Одељење за државну заштиту, доставило је препис директивног летка Главном генералштабу — Обавештајном одељењу.

¹²² А В И И, Ча, 1/1, 270, записник о саслуш. К. Мушицког. Предраг Д. Ивановић: Ко су Љотићевци..., 41. Наша борба, 12, 23. XI 1941, 5.

Павлом, Љотић му, почетком фебруара 1940. године, упућује отворено писмо у коме саветује и моли: „Преклињем Ваше Краљевско Височанство, не само да истраје у политици неутралности, већ да све учини да се она обезбеди.“ У том смислу, истичући велику војничку снагу Немачке, сугерира кнезу да одбије евентуалну помоћ Енглеске и Француске, подвлачећи да ће, уколико се прихвати та помоћ, Југославија доживети још већи слом него што је то снашло Србију 1915. године. У истом писму, на плану унутрашње политике, Љотић оштро критикује кнеза Павла. По Љотићевим речима, политика споразума са Хрватима води ка расулу државе. Круна и држава се ослањају на Мачека који иде ка евојој самосталности, док се на српској страни осећа страшна разбијеност и немоћ. У таквој ситуацији Љотић предлаже кнезу Павлу да захтева да се српски политичари наведу на реформирање странака, с тим да приступе образовању једног покрета „на који би се ослонили национални Хрвати и Словенци, као и влада од 12 до 15 људи оданих отаџбини и краљу.“ Овај предлог Љотић је конкретно формулисао и изнео у виду апела, тражећи да се изврши: „1. ликвидација свих партија, са стране самих партија или са стране народа; 2. сазивање једног општенародног конгреса ради усвајања основних начела и смерница будућег југословенског покрета свију Срба и националних Хрвата и Словенаца; 3. бирање привременог вођства тог покрета; 4. организовање тог покрета на територији целе Југославије; 5. враћање целог народног и државног живота на наше исконске духовно-моралне основе.“¹²³

По Љотићевом предлогу, требало је распустити тадашњу владу и формирати нову у којој би били представници тог новог покрета. Ова влада имала би као први задатак да Бановину Хрватску „извади из руку ХСС“ и именује у њој бана који ће „распустити Хрватску запштину, успоставити јавну безбедност и ауторитет власти.“ Даља мера јачања државне заједнице била би у реорганизацији војске: „Оперативну војску формирати само од српских јединица којима би се придодали само добровољачки одреди Хрвата и Словенаца, док би од осталих војних обвезника требало формирати радне чете под јаким надзором старијих поузданих делова војске.“¹²⁴

Пошто кнез Павле није хтео да га прими, увређен и огорчен, Љотић почиње илегалним средствима жестоку политичку кампању и против њега. Оптужује га да жели да збаци краља Петра II и да преузме престо, као и да издаје државне интересе попуштајући федерализму.

¹²³ Љотићева писма кнезу Павлу, Беопрад, 1941, 13—59, За општенародни покрет, Билтен ЈНП Збор, 41, 24. III 1940, 1. Партије не могу бранити народне интересе, Билтен ЈНП Збор, 42, 2. IV 1940, 1, 46, 21. V 1940, 11.

¹²⁴ Изван тога нема спаса, Билтен ЈНП Збор, 44, 26. IV 1940, 1, Снагу може дати само уједињени народ, Билтен, 46, 21. V 1940, 1, Д. В. Љотић: Јединство народа, Наш пут, 14, 1. XI 1940, 1; Ближи се ноћ и већ је ту, Наш пут, 7, 2. VI 1940, 1, Буђење, Наш пут, 8, 12. VI 1940, 1.

Један велика српски програм је тада био актуелан у круговима покрета под паролом „Срби на окуп!“ Љотић је у то време одржавао живе контакте са представницима Српског културног клуба (СКК). Одлазио је на њихове састанке и учествовао у расправама, износећи своја гледишта и предлоге. Покрет „Срби на окуп“ настао је као реакција на споразум Цветковић — Мачек, то јест на стварање Бановине Хрватске. Овај фронт неиздиференциран, представљао је шири фронт који је у себи обједињавао политичке групе различитих програма и концепција око питања такозваног решавања положаја Срба. Стога је и Љотићева група са својом програмом варијантом „Велике Србије“ у оквиру Југославије тражила место у велико-српском покрету.¹²⁵

Љотићева схватања одударала су од схватања појединих група у том покрету само у погледу спољнополитичке оријентације. У контактима које је Љотић одржавао с представницима покрета „Срби на окуп“ изгледа да је долазило до извесног усаглашавања гледишта ради чвршћег повезивања свих снага које стоје на истом становишту. У писму кнезу Павлу, сугеришући му стварање једног српског покрета, Љотић истиче како за то не постоје никакве потешкоће, да је то сасвим изводљиво, „јер се та мисао у ваздуху налази.“¹²⁶

У оштрој форми Љотић поставља захтеве за промену садашњег курса и у унутрашњој и у спољашњој политици Југославије. У унутрашњој политици Љотић наглашава потребу заузимања оштрог става према Хрватима, који су, по њему „главни елемент расула.“¹²⁷ По његовом мишљењу за тадашње сепаратистичко расположење Хрвата није крив 6. јануар 1929. године, већ „одступање од њега ка лажној демократији.“ Стога предлаже да се томе стане на пут тако што ће се државна политика вратити на „духовни пут“ којим би Србија наметнула своју хегемонију осталим народима. „Духовни пут наш — пише Љотић — то је пут којима је Српство дошло до Југославије. Ми се морамо вратити на тај пут, не напуштајући Југославију, јер ће Срби бити расути и ослабљени...“ Тим путем ће се, по њему, код Хрвата и Словенаца најлакше моћи савладати отпор. У вези с тим Љотић још једном истиче важност реорганизације оперативне војске, у којој би основни елемент били православни Срби. Ова мера, по њему, имала би шири политички значај. Својом војном силом Србија би постигла апсолутну доминацију и могла би сузбити сваки евентуални покрет „код Хрвата и других разбијача јединствене Југославије.“¹²⁸ Љотић се

¹²⁵ АЈ—Збирка Д. Љотића, нерестригована грађа, писмо Н. Стојаковића 1939, у име Српског културног клуба, упућено Љотићу, бр. 8674; писмо Слободана Јовановића Љотићу, бр. 8675 из 1939; писмо Слободана Јовановића Љотићу, бр. 8678 из 1940; писмо Љотића Милану (Недићу) бр. 8682 из 1940; Билтен ЈНП Збор, 26, 4. IX 1939, 13.

¹²⁶ Љотићева писма кнезу Павлу..., 24.

¹²⁷ Љотићева писма кнезу Павлу..., 25

¹²⁸ Љотићева писма кнезу Павлу..., 28—29.

овим очигледно декларисао као истакнути поборник велико-српства¹²⁹ и то у његовом најреакционарнијем облику.

Што се тиче спољне политике, Џотићеви захтеви су били још упорнији. Реалност међународне ситуације и стални захтеви ^на ^пр ^е ^дних снага у Југославији вршили су притисак на југословенску владу да призна Совјетски Савез и успостави с њим дипломатске, привредне и друге односе. Љотићевци су се томе огорчено супротстављали: „Ми смо већ довољно бољшевизирани. Сад нам још треба да Југославија напусти свој упорни двадесетогодишњи став. То би било као бујица. Кад би сад Југославија признала Совјетију то би био знак капитулације садашњег поретка пред бољшевизмом. А онда совјетско посланство овде би било средиште рада на бољшевичкој револуцији. Ко би то могао спречити?“¹²⁹

Јуна 1940. године Краљевина Југославија је међу последњим државама у свету званично успоставила дипломатске односе са Совјетским Савезом. Већ 7. јула у Београд је стигао први посланик СССР-а Виктор Андрејевич Плотњиков и дописник ТАСС-а Аркадије Александрович Полетајев. Поводом тога Љотић је већ 30. августа написао оштро писмо кнезу Павлу, у коме каже: „Више сте ви учинили за бољшевизирање Југославије, Височанство, него Јосип Висарионович Цугашвили звани Стаљин. Данас свет лудује за „Русијом“. Држава му је дала пример“.¹³⁰

У истом писму Љотић сугерише кнезу Павлу да главна активност југословенске дипломатије мора бити у Берлину, „јер код садашњих прилика Немачка искрено жели мир на Балкану, и у том погледу жели што мање трзавица. Отуда се намеће лојалност према Берлину..“¹³¹

Иако без стварног политичког ослоњања у земљи, али осећајући се сигурним захваљујући подршци нацистичке Немачке и храбрени њеним брзим успесима у рату, Љотић се није задовољавао само давањем сугестија. Отворено је тражио власт за себе и своје присталице. По његовом мишењу политички програм који је он предлагао није могла остварити гарнитура политичара која је била на власти: „Круна би требало да има храбрости да државу повери онима који смеју, умеју и могу предложено извршити.“ Уколико се ово не прихвати, Љотић је апокалиптички предвиђао брзу пропаст Југославије: „Удар ће доћи споља... Стаће нас цепати и черечити. У том тренутку вероватно ће доћи и удар из Хрватске... И наш слом неће имати за собом ореол косовски: пропашћемо као кукавички народ.“¹³²

Ако се не изврши промена на власти у тренутку напада осовине Берлин — Рим на Југославију, биће, како је говорио

¹²⁹ Билтен ЈНП Збор, 29, 4. IX 1939, 17—20.

Билтен ЈНП Збор, 44, 25 IV 1940, 3.

¹³⁰ Л.отићева писма кнезу Павлу..., 23.

¹³¹ Љотићева писма кнезу Павлу..., 32.

¹³² Љотићева писма кнезу Павлу..., 34.

Љотић, „узалудно и прихватање њихових услова. Силе Осовине ће то одбити, јер оне не верују у лојалност људи које имате у влади и с њима уопште не могу пријатељски разговарати.“¹³³

После напада Италије на Грчку у октобру 1940. године, Љотић преко свога билтена тражи да Југославија заузме став неутралности, али да у исто време посредује код Грчке да се она одрекне енглеских гаранција, чиме би се, уз посредовање Немачке код Италије, постигло обустављање непријатељства. У случају да Грчка не пристане да се одрекне енглеских гаранција, Југославија би морала да заштити своје интересе изласком на Оолун у споразуму с Бугарском, која је такође морала да се обезбеди од Турске изласком на Егејско море.¹³⁴

Љотићевци су чинили крајње напоре да утичу на политичке факторе да Југославија стане на страну сила Осовине. Љотић је предлагао „последње средство“ које би могло довести до зближења с Немачком: ликвидирање утицаја Јевреја и масона на унутрашњу и спољну политику „да би се на тај начин дало доказа Немачкој да Југославија мисли водити искрену пријатељску политику према њој.“¹³⁵

Када су љотићевци почели отворено да нападају спољну и унутрашњу политику владе Цветковић — Мачек, па чак све чешће да „прозивају“ и самог Цветковића, власти су почеле да забрањују одржавање неких зборашких конференција, поготову ако се сазнало да ће на њима говорити Димитрије Љотић. Отпочело је забрањивање раетурања и заплена зборашких летака, брошура, билтена и другог пропагандног материјала. Осим забране и заплена пропагандног материјала, власти су претресале и њихове просторије у којима су пленили техничка средства за штампање.¹³⁶

Упркос сметњи и забрана, зборашко вођство позивало је своје чланове да учине све да Збору буду обезбеђена материјална средства, јер, како кажу љотићевци, „Збор бије битку за добро свију нас... битку за добро Краља и отаџбине.“¹³⁷

Требало би споменути и обрачуне између франковаца и љотићеваца. Преко својих гласила франковци и љотићевци су се међусобно оптуживали. Франковци су наглашавали да су љотићевци заклето непријатељи хрватског народа и да они у Хрватској имају мало присталица, који се више осећају „по

¹³³ Љотићева писма кнезу Павлу..., 36.

¹³⁴ Билтен ЈНП Збор, 58, 31. X 1940, (препис).

Ратко Живадиновић: Нисмо више неутрални, Нови пут, 1. XI 1940,

¹³⁵ Димитрије В. Љотић: „Сад је ваш час и област таме“ (Лука XXII, 53), Ко и зашто гони Збор..., 54.

¹³⁶ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 71/39;

АХ, КБУСБ, пов. ДЗ, 3581/39;

АХ, КБУСБ, пов. ДЗ, 4036/39;

Билтен ЈНП Збор, 16, 12. VI 1939, 18, 17, 19. VI 1939, 28, 23, 13. VII 1939, 18, 14, 29. V 1939, 20, 54, 5. IX 1940, 26; Наш пут, 3, 14. I 1940, 16; АВИИ, XVII, 26/2 60/1, 528.

¹³⁷ Наш пут, 4, 26. II 1939, 3; Да ли је поштено, Наш пут, 10, 14. V 1939, 4, Билтен ЈНП Збор, 29, 4. IX 1939, 30.

бучним методама деловања, него по броју присташа." Са своје стране, о ситуацији у Хрватској после споразума Цветковић — Мачек Љотић је отворено писао: „Од 26. августа падају главе као на дивљем западу. У Хрватској је до 26. августа постојао становит ред, постојала је сигурност, постојао је углед државе, ма колико окрњен радом Стојадиновића и Корошца, али ипак чврст."¹³⁸

У тако политички заоштреној ситуацији долазило је у Хрватској до физичких сукоба између збораша и франковаца, а било је и убистава. Према љотићевским подацима франковци су убили члана Збора Рада Батинића из Дугог Села, среза вировитичког, 28. августа 1937. године. У току јавног извођења соколске вежбе у Солину 24. јула 1938. године, групу збораша напали су франковци. За време прославе Мачековог рођендана 16. јула 1939. године франковци су претукли збораша Миладина Ненадовића, а 1. септембра у Сплиту дошло је такође до сукоба љотићеваца и франковаца. О ситуацији тих дана у Загребу љотићевци су писали у свом билтену да се она нимало не побољшава, већ да се може мирно „утврдити да се знакови анархије и безглавости показује и даље.“ Полицијска истрага утврдила је да су 8. децембра 1938. године франковци поставили паклену мину у просторијама Збора у Загребу, од које је погинула једна недужна четрнаестогодишња девојчица. Франковци су убили збораша омладинца Фрања Жежелића из Чавла код Сушака.¹³⁹

Али свакако да су франковци задали највећи ударац љотићевцима убиством др Здравка Ленца, адвоката и чстакнутог члана Збора који је 10. априла 1940. године у вечерњим часовима „изрешетан метцима на прагу свога дома у Загребу.“ Овај догађај још више је огорчило збораше, који су то у три најви-

¹³⁸ Билтен ЈНП Збор, 45, 12. V 1940, 13—17; Љубо Бобан: Мачек..., II, 194, 214;

Обзор, 63, 17. III 1940, 3; Љубо Бобан: Мачек..., 194;
Драгутин Модерчин: Порука Хрвата Југословена, Наш пут, 1—2, 7. I 1940, 2 и 7; Извештај из Загреба, Билтен ЈНП Збор, 54, 5. IX 1940, 16;
Страначко кретање, Обзор, 106, 9. V 1940, 3; Несавјесно приказивање прилика у Хрватској, Загребачки лист, 9. V 1940, АЈ—38 (збирка Прес-бироа);

Јутарњи лист, 10037, 4. I 1940, 6;
Техничка Унија — Марсељ Сркул и Збор, Билтен ЈНП Збор, 37, 14. I 1940, 21—24; Наш пут, 4, 28. I 1940, 1—2;
„На валу том. Јутарњи лист, 10037, 4. I 1940, 6;
Хрватски дневник и „Љотићева пропаганда“, Билтен ЈНП Збор, 18, 19. VI 1939, 20, 38, 6. II 1940, 17—20.
Отаџбина, 170, X. 1937, 1.
Билтен ЈНП Збор, 1, 15. VIII 1938, 4.
Билтен ЈНП Збор, 21, 25. VII 1939, 19.

¹³⁹ А В ИИ, XVII, 23/2, 6, Извештај о ситуацији на територији Приморске армијске области; Збор и наши друговипостајуједини предмет јавног политичког напада, Билтен ЈНП Збор, 26, 4. IX 1939, 20.
Извештај из Загреба, Билтен ЈНП Збор, 26, 4. IX 1939, 24.
Напади на збораше у Загребу, Билтен, 27, 11. IX 1939, 19.
Билтен ЈНП Збор, 18, 28. VI 1939, 18.
Билтен ЈНП Збор, 45, 12. V 1940, 15.

ше приписивали председнику владе Драгиши Цветковићу, означавајући то као резултат његовог „попуштања Хрватима који су незајажљиви у својим захтевима.“ Тих дана збораши су по целој земљи, поводом убиства Ленца, растурали плакате и летке у којима су износили своје виђење ситуације у којој се налазила Југославија. Будући да се у тим лецима врећао председник владе Цветковић и „уносио немир у земљи,“ то су власти забрањивале њихово растурање и плениле их.¹⁴⁰

Организација нацистичке обавештајне службе у Југославији. – Афера Збора–Техничка унија

Пошто је доживео пораз на изборима и уверио се да нема изгледа да уједини националистичке групе, нити да има довољно помоћи од банкарских кругова, као ни „разумевања“ Милана Стојадиновића и његове владе, Димитрију Љотићу и његовим присталицама било је јасно да не могу тим путевима осигурати подршку у земљи за свој пронацистички програм. Стога су одлучили да траже ослонац тамо где су га једино и могли наћи — код Хитлерове Немачке. На тај начин свој покрет Збор претворили би у јаку политичку организацију и тако створили могућност за долазак нелегалним путем на власт у Југославији.

Пошто је Краљевина Југославија у то време била у сфери интересовања западних земаља, нарочито чврсто везана уз Француску, то су нацисти наетојали да је на сваки начин одвоје и укључе у свој „велики привредни простор“ и тако економски и политички вежу уза се. С тим циљем немачки привредни кругови основали су у Берлину Средњеевропски привредни савет (Mittel-europaeischer Wirtschaftsrat — МШТ) у чији је делокруг спадало изучавање, развијање и јачање привредних односа Немачке с државама југоисточне Европе. Уз тај савез основана је Источноевропока трговачка компанија за послове са југоисточном Европом. Међутим, динамици немачког експанзионизма, подстицаног нацистичким теоријама о „животном простору“ (Ефензгаит) и о Немцима као припадницима „више расе“ (Еегепгазбе), оквири, у којима су биле приватне иницијативе, брзо су постали претесни, а темпо и сувише спор. Стога је на сцену

¹⁴⁰ АВ, КБУДБ, П/6211, уз извештај Начелства среза старобечејског од 13. IV 1940. достављена је у прилогу и смртовница др Здравка Ленца.

АВИИ, XVII, 10/4,31, летак „Омладине Збора“ под насловом „Београђани“ пронађен је у Котору и достављен као прилог уз месечни извештај Зетског жандармеријског пука из Цетиња, пов. И. Б, бр. 808 од 26. IV 1940, упућен команданту III армијске области; АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 4018, извештај Начелства среза јадранског од 12. VIII 1940. са прилогом преписаног летка који је пронађен у манастиру Чокешини, кога је растурао збораш Митрофан Матић, старшина манастира: АЈ—37—39, Фонд Милана Стојадиновића, летак Збора;

Прилике у Хрватској, Убиство др Здравка Ленца, слика ситуације у Хрватској, Билтен ЈНП Збор, 44, 25. IV 1940, 14;

Др. Здравко Ленац 19—II—1881 — 10—IV—1940, Наш пут, 5, 21. IV 1940, 1.

ступила политика са државним привредним и другим организацијама. Нацистичка Немачка са жестином се устремила нарочито на Југославију, и то како због њених природних богатстава, тако и због њеног географског и стратешког положаја. Поред тога и због чињенице да је Југославија војнички најснажнији члан Мале антанте (одбрамбеног савеза Југославије, Румуније и Чехословачке који је, с ослонцем на Француску, требало да обезбеђује версајски статус кво у овом делу Европе). Кроз сву ту активност државних и приватних организација, института и предузећа, културних институција и организација нацистичке странке, биле су на разне начине активне и јаке немачке обавештајне службе. То су Служба сигурности (Sicherheitsdienst — СБ), Тајна државна полиција (Geheime Staatspolizei — Гестапо) и Војна обавештајна служба (Wehrmacht Nachrichtendienst).

Немачко посланство у Београду и конзулати у Дубровнику, Љубљани, Марибору, Сарајеву, Скопљу, Сплиту и Загребу, организација Немаца држављана Немачке у иностранству (Иностранна организација националсоцијалистичке странке), организација Немаца држављана других земаља (Установа за везу с фолксдојчерима), представништва немачких спољнотрговинских предузећа, заступништва немачког Саобраћајног бироа, Дунавско парабродско друштво, Луфтханза, представништва предузећа за међународни транспорт, осигуравајућих друштава и банака, дописништва немачких новинских агенција и листова — постепено су постајали центри деловања немачке обавештајне службе која је својим шпијунским пипцима продирала у сва животна подручја Краљевине Југославије.¹⁴¹

Активност немачких обавештајних служби, нарочито после аншлуса Аустрије у марту 1938. године, у Југославији је знатно појачана. Установе СД и Гестапоа из Беча, Граца и Целовца (Клагенфурта) стварале су посебне шпијунске мреже у Југославији. А у сав тај обавештајни рад, за рачун ове или оне организације немачке обавештајне службе, укључивале су се и стотине трговачких путника и хиљаде туриста. Њих је све интересовало: од војних објеката до сеоских путева и стаза, од генералштаба до земљорадничких задруга, од железара и електричних централа до сеоских пошта и млинова, од јадранских лука и плажа до пећина по планинама, од ширине и успона појединих путева до њихове проходности у кишним и зимским данима, од расположења у највишим владајућим круговима до народних обичаја у појединим крајевима. Осим тога, немачка обавештајна служба радила је на убацивању југословенских издајника наклоњених нацистима у сва значајнија индустријска и друга привредна предузећа, како би уз помоћ југословенских грађана омогућила немачком капиталу оснивање нових предузећа и разних заједничких бироа. Преко њих је прикуп-

¹⁴¹ Славко Одић и Славко Комарица: *Ноћ и магла — Гестапо у Југославији*, књ. 2, Загреб, 1977, 13; Ј. Марјановић; Дража Михаиловић, 20—21.

љала податке о југословенској привреди и обезбеђивала контролу над њом.¹⁴²

Одмах после формирања управе VI РСХА у другој половини 1939. године отпочело је и организовање њене обавештајне службе у Југославији. Мада је обавештајни рад управе VI према Југославији био прилично интензиван и из центара ван Југославије, тежиште њеног рада није било везано за установе РСХА на територији Рајха. Њен најважнији обавештајни центар налазио се у самој Југославији. За шефа овог центра РСХА је поставила СС мајора Карла Крауса. Његов задатак био је да као главни опуномоћеник РСХА за Југославију организује систематску и свестрану обавештајну службу. У томе му је пружио велику помоћ његов помоћник Ханс Хелм, такође колега из РСХА.¹⁴³

У настојању да створи снажан обавештајни центар у Београду, Краус је окупио врло способне сараднике. Одржавао је блиске личне везе и са разним истакнутим припадницима немачке колоније у Београду, заступницима великих немачких фирми у Београду и унутрашњости, разним немачким стручњацима и трговинским заступницима.¹⁴⁴

Краус је успео да успостави везу и са истакнутим политичким личностима у Југославији и да преко њих у потпуности прати збивања у југословенској политици. Продро је до личности чак из самог врха владајуће политичке странке ЈРЗ. Међу њима били су најистакнутији Анте Маштровић, Буро Чејовић и Душан Пантић. Ови министри били су професионални Краусови шпијуни. Они су у врху ЈРЗ, са још неким члановима вођства, формирали групу која се тајно повезала са службом РСХА. Везу у име групе одржавао је Маштровић, који је одлично владао немачким језиком. Њега је понекад замењивао Чејовић. Користећи незадовољене амбиције и политичку рачуницу ових министара који су веровали да ће помоћу нациста остварити своје жеље и избити у први политички план, Краус је долазио до најповерљивијих политичких података. Око Душана Пантића била је окупљена група нацистичких шпијуна са Стеваном Клујићем и др Лазаром Прокићем на челу. Ова група је издавала и нацистички пропагандни лист Сигнал. Поред ових министара шпијуна, Краусу је веома драгоцене податке пружао и пензионисани пуковник Танасије Таса Динић. Блиски и истакнутији Краусови сарадници били су и Драгомир Драги Јовановић, Милан Аћимовић и посланик Милан Банић.¹⁴⁵

Треба констатовати да су кнез Павле и председник владе Милан Стојадиновић, а затим и Драгиша Цветковић, ако не

¹⁴² Угљеша Поповић: Десети по реду. — Тајна војнообавештајна служба бивше југословенске војске од 1938. до маја 1941. године, Београд, 1976, 46—47; Славко Одић и Славко Комарица: н. д., књ. 2, 15.

¹⁴³ А В И И, XVII, 42/2, 6, Биографски подаци о Краусу; Славко Одић и Славко Комарица: н. д., књ. 2, 32.

¹⁴⁴ Славко Одић и Славко Комарица: н. д., књ. 2, 34.

¹⁴⁵ Славко Одић и Славко Комарица: н. д., књ. 2, 38—40.

потпуно, оно сигурно добрим делом били упознати са делатношћу обавештајне службе нацистичке Немачке у Краљевини Југославији. Међутим, они нису ништа предузимали да ову непријатељску делатност спрече. То потврђује и податак да је у периоду од 3. фебруара 1933. до 5. октобра 1939. године за шпијунску делатност у корист нацистичке Немачке пред Судом за заштиту државе у Београду одговарало само неколико шпијуна. Међутим, услед „недостатка доказа“ били су ослобођени оптужбе. Путујући ка Дубровнику априла 1940. године, Краус и његов помоћник СС мајор Адолф Цецил Насенштај били су ухапшени у Мостару пошто нису имали исправе. Поред тога што их је новчано казнила, полиција је донела одлуку и да се протерају. Али на интервенцију Франца Нојхаузена (главног представника немачке привреде у Југославији) обојица су пуштени из затвора, а одлука о њиховом протеривању повучена је.¹⁴⁶

Нацистичке вође после доласка на власт у својој међународној политици тражили су контакте са идеолошки сродним организацијама и покретима у иностранству. У Југославији су, у то време, егзистирале две изразито такве организације: усташка Анте Павелића и Збор Димитрија Љотића. Како су Павелић и његове усташе већ били оруђе фашистичке Италије, то су нацисти односе са њима сводили на појединачне везе са неколико усташких функционера. Међутим, Љотићев Збор, оријентисан монархистички, југословенско-централистички и крајње десничарски, постао је предмет изузетног нацистичког интересовања.

Димитрије Љотић је у Краусовој и Хелмовој шпијунској мрежи заузимао посебно место. Веома присне, личне везе са Љотићем, омогућиле су им да користе профашистичку организацију Збор за обавештајне циљеве. Тако је Збор постао права агентура нацистичке политике и шпијунаже у Југославији. Многи љотићевци су били и појединачно везани за Крауса и његове обавештајне органе. Краус је преко Љотића успоставио везе и са Миланом Недићем.¹⁴⁷

Одмах после парламентарних избора 1935. године, на којима је, као што је познато, покрет Збор доживео пораз, његов вођа Димитрије Љотић отпутовао је „на одмор“ у Швајцарску. Љотић се тамо састао са Арном Шикеданцом и Валтером Малеткеом, функционерима спољнополитичког одсека Немачке националсоцијалистичке радничке партије (НСДАП). Заједнички језик брзо су нашли. Малетке и Шикеданц су у име Розенбергове службе обећали Љотићевом покрету новчану помоћ од двадесет милиона динара, а као противуслугу Љотић се, у име Збора, обавезао да ће водити искључиво пронацистичку политику у Југославији. Међутим, око начина исплате појавиле су се извесне тешкоће, пошто Љотић није ни хтео ни могао да са овом ствари детаљније упозна све своје, чак и ближе сараднике. Да

¹⁴⁶ Никола Миловановић: *Генерали издаје*, књ. 1, 119—125.
Славко Одић и Славко Комарица: *н. д.*, књ. 2, 34—37.

¹⁴⁷ Никола Миловановић: *Генерали издаје*, књ. 1, 124.

би дошао до обећане финансијске помоћи, Љотић је за свога опуномоћеника у овом издајничком послу одабрао најповерљивијег функционера Збора Драгутина Модерчина, адвоката из Вуковара. Према Модерчиновом плану, Малетке је требало да њему преда уговорену суму новца, и то у брзом возу између Загреба и Београда. Са кофером пуним новчаница Малетке је требало да седи у купеу прве класе. У овај купе са кофером истог изгледа ушао би и Модерчин. На једној од успутних станица Малетке би са Модерчиновим кофером изишао из воза, док би кофер са новчаницама остао Модерчину. Међутим, овакав начин предаје новца нацистима се није свидео. Сматрали су да је сувише ризичан и скопчан с могућношћу компромитовања, непожељног и непријатног за обе стране. Зато је Малетке предложио да се тим новцем у разним местима Југославије купе стамбене зграде и друга непокретна имовина. Куповину би обављали повереници Розенберговог Спољнополитичког уреда и власништво преносили на имена поверљивих чланова Збора, које одреди Љотић. Убирањем прихода од станарине и ренте Збор би месечно долазио до знатних финансијских средстава, а ако би развој покрета и ситуација изискивали већа новчана средства, она би се могла осигурати продајом некретнина.¹⁴⁸

Уокоро затим на југословенској сцени појавио се Ерих Кох, гаулајтер источне Пруске, који је послао у Загреб професора Ендрукса, власника берлинске увозно-извозне фирме Техничка унија, са задатком да се приближи Љотићу. Независно од Спољнополитичког уреда и осталих установа Трећег Рајха, Ендрукс је, у Кохово име, предложио Љотићу успостављање везе са берлинском Техничком унијом. Према овом предлогу Љотић је требало да оснује у Југославији увозно-извозну фирму Техничка унија, у којој би, поред осталих, били учлањени и савези земљорадничких задруга (воћарских, житарских и репарских) на чијем је челу био Љотић. У међусобном пословању берлинске и југословенске Техничке уније зарада до ко је би се дошло ишла би у корист југословенског партнера. Део зараде стављао би се на располагање покрету Збор за финансирање политичке делатности. Према Ендруксовим плановима берлинска Техничка унија би се заложила да добије монополистички положај у спољној трговини Југославије, а политиком цена обезбедила би монополистички статус Техничкој унији и у Југославији.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Славко Одић и Славко Комарица: н. д., књ. 2, 40.

¹⁴⁹ Славко Одић и Славко Комарица: н. д., књ. 2, 41.

„Нијемци се нису устручавали с економиком мијешати политику... Типичан примјер истодобног економског и политичког продора био је кад су у вељачи 1937. године неки њемачки представници понудили управи југословенских пољопривредних задруга да откупе цијели род шљива. Били су вољни платити 2,30 динара по килограму, много више од тадашње тржне цијене од 1,40 динара. Разлику цијене уступили су Збору, једној ултранационалистичкој, проњемачкој, проправославној и антикатоличкој организацији коју је водио Димитрије Љотић. Као резултат тих машинација, испало је да сама Југославија субвенционира једну субверзивну организацију.”

(Јасоф В. Норпег: Југославија у кризи 1934—1941, Ријека 1972/73, 130.)

Везу Ендрукса са Љотићем успоставио је преко Загреба Милан Данић, трговачки агент, који је, иначе, дуже времена живео у Немачкој и био у блиским односима са вишим нацистичким функционерима. По доласку у Загреб убрзо је успео да успостави ближи контакт са неким загребачким политичким и привредним круговима. Међу овима за Данића су били најинтересантнији др Јурај Коренић, потпредседник покрета Збор и Марко Јуринчић, члан Збора, директор Хотелско-угоститељског предузећа д. д. које је држало хотеле „Еспланада“ у Загребу и „Мирамаре“ у Цриквеници. Преко ове двојице Данић је ступио у контакт и са Љотићем, кога је, после краћих преговора, довео у везу са Ендруксом. И док се интензивно радило на формирању Техничке уније у Југославији, Данић је са Љотићевим пуномоћјем отишао у Немачку где је уговарао велике послове око извоза производа Савеза воћарских задруга, првенствено шљива.¹³⁰

Сазнавши за односе Ендрукса са Љотићем, Шикеданц и Малетке су се одлучили на разбијање ове везе. Као најпогоднији начин за реализацију донете одлуке изабрали су прикупљање компромитујућих материјала о Милану Данићу. Дошли су до података да је Данић по народности Јеврејин из Мађарске и да му је право име Алфред Дијаманштајн, а да се наводно, за време револуције у Мађарској под Белом Куном експонирао као комуниста и да постоје озбиљне сумње да припада совјетској обавештајној служби. Да би онемогућио ову акцију, Ендрукс је, преко Коха, упорно настојао да докаже да су Шикеданцови и Малеткеови методи рада исувише провидни. Тврдио је да би њихов рад компромитовао нацистичку политику према Краљевини Југославији и категорички је захтевао да им се забрани свака даља активност у вези са Југославијом. Очигледно је да је Кохова и Ендруксова намера била да онемогуће започету сарадњу нацистичког Спољнополитичког уреда, са Алфредом Розенбергом на челу, и Љотићевог покрета Збор.

Сматрајући да је у потпуности придобио Љотића за себе, Ендрукс је био уверен да ће му поћи за руком да уклони своје конкуренте Шикеданца и Малеткеа. Али рачуница му је била погрешна. Шикеданц и Малетке су прикупљена компромитујућа документа о Милану Данићу предали своме шефу Розенбергу и овај је ступио у акцију. Сам Розенберг је веровао да ће Хитлеровом интервенцијом успети да ликвидира Кохове спољнополитичке и обавештајне амбиције, а што је било у надлежности нацистичког Спољнополитичког уреда. Међутим, Розенберг је наишао на снажан отпор Геринга, који је са Хитлеровим благословом питање економско-политичких односа између нацистичке Немачке и Краљевине Југославије узео у своју надлежност. И док су се Розенберг и Кох објашњавали и надметали о питању односа са Љотићем, Геринг је спроводио свој план. Позвао је из Београда у Берлин свога експонента Франца Нојхаузена и предао му материјал редигован по његовом нахођењу

¹³⁰ А В И И, Ча, 17/3, 269, записник о саслушању В. Јонића.

о Љотићевим везама са Розенберговим Спољнополитичким уредом и Коховом Техничком унијом. Из материјала је Геринг избацио све оно што се односило на позадину афере и односе нацистичких вођа у Трећем Рајху. Приликом предаје докумената Нојхаузену, Геринг му је рекао да цео овај досије преда председнику југословенске владе Милану Стојадиновићу, уз поруку да га он може користити према своме нахођењу.¹⁵¹

Из ове закулисне игре највећу је корист извукао Геринг. Из економско-политичке и обавештајне јагме око Југославије елиминисао је и Розенберга и Коха. Стојадиновића је чвршће везао за себе и обезбедио себи искључиво право дириговања економско-политичким односима између нацистичке Немачке и Краљевине Југославије.

Захваљујући суревњивости и међусобним неслагањима нацистичких вођа око престижа, Љотићева сарадња са њима избила је у јавност. Љотић и његов покрет Збор претрпели су тежак потрес, али им ипак то није сметало да од тада постану најоданија шпијунска мрежа Гестапоа у Југославији.

Стојадиновићу је добродошао материјал који је преко Нојхаузена добио од Геринга о Љотићевим везама са Розенбергом и Кохом. Сада га је имао „у цепу“. Герингова рачуница била је прилично једноставна: Љотићев Збор је политичка организација идеолошки блиска нацистима, али она је без иоле значајније подршке у народу. По њему, Немачка није могла преко ње остварити своје економске и политичке циљеве у Југославији. Рачунао је да му је за то погоднији Стојадиновић, па је зато желео да га чвршће веже уз себе.

Председник владе Стојадиновић је на основу документације и података добијених од Нојхаузена започео своју игру против Љотића и његовог покрета Збор. При разматрању предлога буџета у Финансијском одбору Народне скупштине, који је био предвиђен за потребе Министарства унутрашњих дела, говорио је 30. јануара 1937. године и посланик Живота Милановић. Пошто је претходно одао признање полицији за њену „успешну борбу против комуниста“, Милановић је додао да би полиција требало да обрати пажњу и на Љотићев покрет Збор који финансира једна страна држава: „Ми знамо да је један ревизор вршио преглед његовог савеза у Смедереву и казао: „Нашао сам књижено 5000, 10000, или не знам толико и толико хиљада марака, као помоћ једне стране државе.“¹⁵²

То је био почетак једне широке кампање против Љотића која се пренела у јавност. Покренута је афера око такозване Техничке уније. У штампи су се открили нови подаци о тој афери. У листу Политика јавио се надзорник Главног савеза српских земљорадничких задруга Јован Дурман, и потврдио да је заиста нашао у задружним пословним књигама мућкања и прљаве ствари за које је сигурно знао Димитрије Љотић.¹⁵³ Тих

¹⁵¹ Славко Одић и Славко Комарица: н. д., књ. 2, 41

¹⁵² Политика, 10087, 24. VI 1936; Отаџбина, 160, 13. V 1937, 3.

¹⁵³ Политика, 10334, 1. III 1937, 8.

дана у листу Хрватски дневник објављена је вест из Сушака под насловом „Немачки параброди за зборашку организацију“, према којој се тамо оснива ново паробродско друштво са немачким капиталом од чијих ће се прихода финансирати Збор.¹⁵⁴

Проговорили су и главни актери ове афере. Велибор Јонић, генерални секретар Збора, покушао је све то да демантује, али је неке наводе прихватио, као: „Истина је да су на Конгресу Националсоцијалистичке странке у Нирнбергу прошле године присуствовала два члана Збора: г. др Јурај Коренић, лекар из Загреба и г. др. Данило Грегорић, адвокат из Београда и неколико стотина политичких људи из целог света. Поменути чланови Збора ишли су на овај конгрес лично позвани и у своје име“ али, наводно, нису ишли у име организације Збор.¹⁵⁵

Главна веза и посредник у афери Техничке уније Милан Данић, поред осталог, изјавио је: „По повратку др Коренића са мном из Берлина баш је г. Љотић све преговоре са представницима Техничке уније из Берлина водио, па ипредуговор потписао, а касније се из разлога који су н»ему били опортуни из ове ствари и ове креације повукао. Све је то рађено отворено и званично утврђеном преписком, коју могу у свако доба приказати. Након повлачења г. Љотића из привремених радова око оснивања Техничке уније, приступио је том послу по свом личном уверењу г. др Јурај Коренић...“, потпредседник Збора.¹⁵⁶

Сензационална вест да је Љотићев покрет преко Техничке уније примао новац од нацистичке Немачке за пропаганду и друге разорне акције у Југославији одјекнула је широм земље. Упоредо са Политиком и други листови у Југославији објављивали су многе појединости о овој афери — Правда, Време, Обзор, Новости, Југарњи лист, Северна стража, Хрватски дневник, Хрватска стража, Самоуправа, Југословенски лист и други. У центар афере стављен је Димитрије Љотић, председник покрета Збор. По томе је та афера добила изузетно и чисто политичко значење. Димитрије Љотић, Велибор Јонић, Станислав Краков и остали прваци Збора били су тешко погођени написима у југословенским листовима који су откривали у јавности њихове мрачне послове. Покушавали су да се оправдају и све те нападе прикажу као смишљене и тенденциозне, да читаву кампању против Збора воде сви они „који се сматрају угроженим у својим разноликим интересима радом Збора.“ Сам Љотић је организовао збор у Београду 28. фебруара 1937. године на коме је покушао да демантује везу свога покрета са Техничком унијом. Тврдио је да нема никакве истине да је покрет Збор примао материјалну помоћ од нацистичке Немачке. Техничка унија је, по његовом тврђењу, требало да буде организација која би окупљала немачке и југословенске привреднике ради послова на „поштен и користан начин у интересу обе земље“ и не би имала никакве везе са покретом Збор. „Стојећи као задругар

¹⁵⁴ Хрватски дневник, 26. XII 1937, АЈ—38 (збирка Пресбириа)

¹⁵⁵ Политика, 10311, 6. II 1937, 6.

¹⁵⁶ Политика, 10322, 17. II 1937, 5.

на челу многих задружних савеза, ја сам био присшвен да тражим што повољније тржиште за наше аграрне производе — бранио се Љотић. — Сасвим је природно што су савези, којима ја стојим на челу, морали доћи у везу са Немачком, јер је она најбоље тржиште целе Европе за наше аграрне производе."¹⁸⁷

Љотић и његове присталице нису успели да побију доказе које је Геринг ставио на располагање председнику владе Стојадиновићу о њиховом покушају да преко Ериха Коха осигурају финансирање свога покрета. Љотићев Збор ни до појаве афере није у широким народним слојевима уживао никакву подршку, а после њеног избијања у јавност био је потпуно дискредитован. Оцењен је као политички покрет који се за новац ставио у службу нацистичке Немачке. Љотић и Јонић били су нарочито осетљиви. Тврдили су да не постоји никакав новчани документ из кога би се видело да су добијали новац, па су за увреду тужили посланика Животу Милановића и новинара Већслава Вилдера. Тиме су претили и осталима који би их напали.¹⁵⁸ Истина је да такав документ вероватно не постоји, пошто су и једни и други знали шта би то значило, али зато постоје други облици финансирања покрета Збор. Искусан у тим махинацијама, Љотић каже: „Познато је онима који су дигли ову кампању да ако нетко хоће да прими помоћ од иностранства не мора да ради преко задруге нити да организира Техничку унију, већ то може да ради и на други начин... Те ствари се не књиже...“¹⁵⁹

Чињеница да су Љотићеви добровољци за све време окупације Југославије били најоданији немачки сарадници и као такви били на њиховом снабдевању, даје одговор и на питање афере Техничке уније. Јер, ако су све ово могли да чине наочиглед народа у Србији, шта им је сметало да новац примају пре рата када то нико не види, а уз то нико није хтео и није смео ни да истражује.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Изјава г. Димитрија Љотића, председника Збора, Политика, 10321, 16. II 1937, 7; Политика, 10323, 18. II 1937, 5; Заменик вође Збора г. др Коренић објашњава како је путовао у Берлин и како је дошао на чело „Техничке уније“ у Загребу, Политика, 10324, 19. II 1937, 5; Позадина афере Дијамантштајн — Техничка унија — Збор, Политика, 10—325, 20. II 1937, 7; Изјава бившег председника месне организације Збора у Загребу г. Александра Хрибара, Политика, 10327, 22. II 1937, 6; Афера Техничка унија — Дијамантштајн — Збор, Политика, 10328, 23 II 1937, 6; „Техничка унија“ као немачко оруђе, Југословенски лист, 20. II 1937; Око „Техничке уније“, Југословенске новине, 21, 25. II 1937, 3; Хрватска стража, 19. II 1937; Јутарњи лист, 19. II 1937, 10, АЈ—38 (збирка Пресбириа).

Опасност фашизма, Народно коло, 9, 25. II 1937, 1; Југославија у борби против фашизма, Самоуправа, 42, 23. II 1937, 2; Горедоље по Техничкој унији, Нова ријеч, 18, 25. II 1937, 5.

¹⁵⁸ Отаџбина, 159, 1. V 1937, 3; Да се не заборави... Једна тужба, Самоуправа, 244, 27. X 1937, 1.

Отаџбина, 152, 13. III 1937, 3.

¹⁸⁰ Предраг Д. Ивановић: Ко су љотићевци, Чикаго, 1954, 39; Нова ријеч, 18, 23. II 1937, 6.

Аферу око Љотићевог покрета Збор Геринг је искористио за обрачун с конкурентима у Немачкој. По Хитлеровом наређењу Розенберговим и Коховим људима умешаним у аферу одузети су пасоши, а Розенбергу и Коху је забрањено да се баве спољнополитичким пословима који не спадају у њихову надлежност. Оваквим расплетом догађаја највише се користио Геринг, чији је утицај на спољну политику према Југославији после тога порастао у знатној мери. Захвалан своме великом пријатељу Герингу за учињене услуге, Милан Стојадиновић се све више почео угледати на њега и Хитлера. Кренуо је стазама „филера“: организовао је режимске синдикате и партијске чете „зелене кошуље“ по узору на немачке „смеће“ и италијанске „црне кошуље“ и отворено запливао у немачко-италијанске воде.¹⁶¹

Међутим, даље писање и јавна полемика о овој афери морала је да „легне“, јер то више немачким нацистима није ишло у прилог. Тако се игра Геринг — Стојадиновић око Техничке уније и Љотићевог Збора постепено приближавала крају.¹⁶² Захваљујући суревњивости и међусобној борби нацистичких вођа за престиж, Љотићева сарадња са нацистима избила је у јавност далеко пре немачког напада на Југославију. Љотић и његов покрет Збор претрпели су тежак потрес, али им то ипак није ништа сметало да постану још оданија нацистичка шпијунска мрежа у Краљевини Југославији.

Антифашистичке акције комуниста против Збора

Прве теоријске анализе код нас, као и покушаји одређивања фашизма и фашистичких тенденција у оквирима буржоаске контрареволуције, објављени су 1923. године на страницама марксистичког органа Борба, у загребачком листу Борба, београдском листу Радник и другим гласилима Независне радничке партије Југославије. На појаву фашизма и могућност да се он инфилтрира у Југославији реаговали су и писали напредни интелектуалци, комунисти: др Божидар Ација, Веселин Маслеша, Едвард Кардељ и други. Прва значајна анализа, са заузимањем борбеног и бескомпромисног става против фашизма, била је у резолуцији Треће конференције КПЈ која је одржана јануара 1924. године у Београду. Истакнута је потреба стварања јединственог фронта радничке класе за одбрану од фашизма, чије је методе југословенска буржоазија прихватила и примењивала у све жешћој борби против револуционарног радничког покрета. Отада па све до завођења шестојануарске диктатуре 1929. године, у политичкој платформи КПЈ константно је заузиман борбени став против фашизма. То је била историјска

¹⁶¹ Славко Одић и Славко Комарица: н. д., књ. 2, 46—47.

¹⁶² Горедоље по Техничкој унији, Нова ријеч, 18, 23. II 1937, 5; Славко Одић и Славко Комарица: н. д., књ. 2, 44.

обавеза и дужност не само комуниста већ и свих осталих демократских и слободољубивих снага.¹⁶³

Четврта земаљска конференција КПЈ, одржана је 24. и 25. децембра 1934. године у Љубљани, поред тога што је означила завршетак процеса организационог обнављања и јачања Партије после удараца које је претрпела под режимом шестојануарске диктатуре, указала је да се криза режима продубљује и да се у крилу југословенске владајуће буржоазије јављају снаге које излаз из кризе виде у ослонцу на фашистичке државе и уопште у везивању Југославије за поједине империјалистичке силе. Конференција је због тога захтевала одлучнију активност Партије у борби против фашизма уопште, а посебно против колебаљиве политике југословенског режима. У том погледу, иако недовољно јасно, она је поставила као задатак рад на стварању антифашистичког фронта.¹⁶⁴

Све агресивније наступање фашистичких сила довело је после тридесетих година до озбиљне кризе у међународним односима. Фашистичке државе су у међународне односе унеле своје, фашистичке методе: кршење и наоилну ревизију међународних уговора, уцене и обману властите и светске јавности, претње и ратна хушкања све до насилног поковања народа и припајања туђих територија. Фашисти су се при томе користили супротностима које су постојале између појединих држава и страхом владајућих кругова у капиталистичким земљама од социјалних потреса и од комунизма, што је 25. новембра 1936. године довело до склапања Антикоминтерна пакта између Немачке и Јапана, којима се 1937. године придружила и Италија. Владе капиталистичких земаља су се, штавише, оградавале од било какве акције против агресивних аката Немачке, Италије и Јапана, гајећи потајну наду да ће ове земље своју агресију уперити против Совјетског Савеза као социјалистичке земље.

Увиђајући растућу опасност од фашистичке агресије, Централни комитет КПЈ у марту 1935. године дао је директиву партијским организацијама да почну стварање антифашистичког народног фронта. У знак протеста поводом доласка у Сплит Хермана Геринга, најближег Хитлеровог сарадника, Централни комитет КПЈ је 6. маја 1935. године упутио директивно писмо Покрајиноком комитету КПЈ за Далмацију у коме је тражио да се организују демонстрације против фашизма и рата и за

¹⁶³ Преглед историје Савеза комуниста Југославије, Београд, 1963, 129.

Станислава Копривица-Оштрић: Прва реакција комунистичког покрета у Југославији на појаву фашизма, Зборник — Фашизам и неофашизам, Загреб, 1976, 238.

Божидар Ација: Фашизам у Италији, Комунисти о фашизму 1919—1940, Загреб, 1976, 25—45; Хитлерова Немачка, 49—50; Веселин Маслеша: Социјални и економски услови немачког и италијанског фашизма, 55—63; Едвард Кардељ: Фашизам, 67—91.

¹⁶⁴ Пролетер, 1. I 1935, 1; др Душан Живковић: Народни фронт Југославије 1935—1945, Београд, 1978, 71, 74.

ослобођење Ернеста Телмана, председника Централног комитета КП Немачке и осталих утамничених немачких антифашиста.¹⁶⁵

Значајно је било одржавање пленума Централног комитета КПЈ 9. и 10. јуна 1935. године у Сплиту на којем су утврђени стратегија и тактика борбе против фашизма. Пленум је истакао тезу да је фашизам главни непријатељ не само радничке класе већ и свих демократских слојева.¹⁶⁶

Полазећи од такве оцене фашизма, као и од оцене и закључака VII конгреса Коминтерне одржаног у Москви, од 25. јула до 20. августа 1935. године, Комунистичка партија Југославије је у наредним годинама развијала широку политичку акцију на окупљању маса у антифашистички фронт за одбрану земље од фашистичких агресора, а и против профашистичких владајућих режима Стојадиновића, затим Цветковић—Мачека, као и против разних профашистичких и фашистичких организација и немачких шпијунских агентура у земљи (Збор, Културбунд, Патриотски омладински фронт и друге). Рађено је на окупљању маса у антифашистички и противратни фронт — фронт народне слободе.¹⁶⁷

Партија је будно пазила и супротстављала се и профашистичкој активности Љотићевог покрета Збор, који је од почетка свог деловања устајао и против саме идеје о стварању Народног фронта. „На последњем конгресу комунистичке III интернационале — писало је у главном органу љотићеваца — усвојена је одлука да се у свим државама помогне борба демократије. Самим тим је јасно да комунисти, који не стоје на гледишту либералне демократије и парламентаризма, помажу демократију, јер та врата воде на њихов излаз. И то треба да се добро зна и упамти." Разним притисцима, провокацијама и пропагандом, љотићевци су се истицали као најодлучнији противници „у борби против марксизма — комунизма.“¹⁶⁸

У акцијама против љотићеваца управо се и стварао шири народни фронт демократских снага. Навешћемо карактеристичне примере тих акција широм земље.

На конференцији љотићеваца 15. септембра 1935. године у Ужицу чим је Љотић почео да говори, комунисти, скојевци и други антифашисти ометали су га узвикујући „Живео интернационални фронт слободе!“ Љотић је затражио интервенцију полиције, али је било узалуд. Када изасланик управне власти није могао завести ред, растурио је збор. Комуниста Симон Са-

¹⁶⁵ АЦКСКЈ, КИ 1935/240, 247, 249; Пролетер, 4. март 1935, 5; Преглед историје СКЈ..., 215.

¹⁶⁶ Преглед историје СКЈ..., 216; Душан Живковић: н. д., 76—77.

¹⁶⁷ Пролетер, 9. септембар 1935, 1 и 3; Преглед историје СКЈ, 213—215; Душан Живковић: н. д. 24—27, 75, 80.
Два излаза, Отаџбина, 76, 18. VIII 1935, 1; Чудна спрега, Отаџбина, 10, 1. XII 1935, 1.

¹⁶⁸ Два ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић, Минхен, 1971, 89.

рага, столарски радник, због ометања Љотића у говору кажњен је са три месеца затвора, као и још неки антифашисти.¹⁶⁹

На конференцији Збора 18. јула у Ужицу и 19. јула 1936. године у Ивањици пропагирању профашистичких идеја супротставили су се комунисти и скојевци, ометајући љотићевце у току говора. У томе су се нарочито истицали Петар Стамболић и Милинко Кушић. Одговорио им је збораш Милија Диковић, оптужујући их да су комунисти и плаћеници Москве.¹⁷⁰

Конференција љотићеваца у Шапцу 9. јануара 1936. године ометана је узвимама: „Доле фашизам!“, „Живео међународни фронт слободе!“, „Живела демократија!“

У кафани „Пурић“ у Ваљеву 10. маја 1936. године на конференцији на којој је говорио љотићевац Данило Вуловић, професор из Београда, дошло је до демонстрација комуниста и других антифашиста. „На крају конференције — пише начелник среза ваљевског — дошао је др Милош Пантић, познати комуниста из Ваљева, а затим и неколико радника који су почели добацивати говорнику. Др Пантић је рекао да је то фашизам и тражио је реч да говори, али му није дозвољено пошто није био пријављен као говорник.“ У ваљевском хотелу „Гранд“ одржана је нова конференција 21. маја на којој је говорио Димитрије Љотић, а ометали су га комунисти и друге демократске и антифашистичке снаге.¹⁷¹

Ништа боље Љотић није прошао ни на конференцији у Лесковцу 19. јула 1936. године. Када је почео да говори, комунисти и лево оријентисани земљорадници су гласно негодовали, уз повике: „Доле Љотић, фашистички агент!“, „Доле ратни хушкач и Хитлеров агент!“ У исти мах су полетеле каменице према њему и Љотић је био принуђен да прекине говор.¹⁷²

Због ометања Љотићевог збора у Краљеву 5. децембра 1936. године и изазивања нереда, власти су казниле неколико лица са по три дана затвора. Једна жена која је такође демонстрирала против Љотића, поред три дана затвора, кажњена је и прогонством из Краљева у место рођења. Неколико ученика краљевачке гимназије искључено је из школе на једну и две године.

Неколико дана пред поновни долазак Љотића у Краљево, збораша су по целом граду излепили плакате у којима су најавили своју нову конференцију која је требало да се одржи 27. децембра 1936. године. Напредни људи Краљева цепали су ове

¹⁶⁹ АБиХ, КБУДБ, пов. бр. 3176, извештај Дринског жандармеријског пука од 24. IX 1935; Народни музеј Т. Ужице, 8594 и 8595; Отабина, 81, 22. IX 1935, 3.

¹⁷⁰ АЈ—14—22, Фонд Министарства унутрашњих послова, записник о саслушању Симе Сараге од 21. II 1936.

¹⁷¹ Народни музеј Т. Ужице, 9065; Отабина, 122, 16. VII 1936, 4.

¹⁷² АБиХ, КБУДБ, стр. пов. 2204, извештај Начелства среза ваљевског од 11. V 1936.; пов. бр. 1908, Отабина, 115, 28. V 1936, 3.

¹⁷³ Хранислав Ракић: Революционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945, Лесковац, 1979, 19—20, Отабина, 125, 6. VIII 1936, 4.

плакате, али су љотићевци лепили друге. Пространу салу хотела Југославија испунили су готово све сами пријатељи и присталице Љотића. Већина од њих била је „наоружана“ тољагама и батинама. Они су изјутра дошли возовима у Краљево из разних места. Изашли су пред хотел Југославија, сврстали се у поворку, у редове по четири, и око тринаест часова кренули ка железничкој станици да се врате у своја места. На челу те поворке ишли су Димитрије Љотић и Станислав Краков. Са стране су ишли жандарми који су штитили љотићевце. На тротоарима је било много света из чијих редова су се чули повици: „Доле фашизам!“ „Фуј!“ „Срам вас било!“ „Доле Љотић!“¹⁷³

„Сукоб у Краљеву јасно је ставио до знања не само љотићевцима, већ и свим другим непријатељима, да наш народ неће фашизам и реакцију ма са које стране они долазили... Демократија је у традицијама нашег народа..." — писала је Политика тих дана.¹⁷⁴

Слично се догодило и на Љотићевом збору у Београду 28. фебруара 1937. године који је заказан у сали биоскопа Триглав у Сарајевској улици. Одмах после објављивања зборашких летака о заказивању збора, у Београду је почело растурање антифашистичког летка који су заједнички издали демократски политички клубови на Београдском универзитету (Демократска студентска омладина, Народни студенти, студенти Народне радикалне странке, Земљорадничка студентска омладина, студенти самостални демократи и земљорадничка студентска левица). У овом летку, упућеном демократској јавности, писало је: „Непријатељ наших слобода и издајица народа Димитрије Љотић, који је продао своју савест и своју земљу иностранству, дрско покушава да, и поред тога што су се показала његова прљава дела, и даље обмањује народне масе и одржава зборове уз пратњу батинаша и наоружаних одреда. Афера Техничке уније јасно је показала за кога ради и чији је слуга овај југословенски „фирер и поштени борац“, који је хтео нашу земљу да прода у економско и политичко ропство страних капиталиста и фашиста, тих великих противника наше националне слободе и независности. Љотић хоће помоћу другог да се попне на лећа нашег народа и да покопа наше слободе. Збор је фашистичка аждаја чији труп иде из Берлина. Збор је наша увезена роба. Демократска јавност се гнуша издајничких дела Димитрија Љотића и супротставиће се свим снагама његовим дрским насртанима, као и његовим иностраним помагачима."¹⁷⁵

Плашећи се да ће бити ометани у одржавању скупа, главни секретаријат Збора позвао је из целе земље своје најоданије и „најборбеније“ присталице да одмах дођу у Београд за „осигурање безбедности учесника на збору." Група од преко триста радника, студената и грађана која је била преко пута биоскопа

¹⁷³ Самоуправа, 264, 29. XII 1936, 1.

Политика, 10274, 28. XII 1936, 4.

¹⁷⁴ Политика, 10276, 30. XII 1936, 4.

¹⁷⁵ АЈ—102—7—19, Фонд Ст. Кракова, Позив месног одбора Збора.

Триглав узвикивала је: „Доле фашизам!“ „Доле плаћеници!“ „Доле непријатељи народне слободе и напретка!“ „Доле Љотић!“ Затим се развила огорчена борба. Пошто су чланови Ак>тићевих „летећих одреда“ били у мањини, морали су да се по вуку у зграду Железничког дома. Антифашисти су покушали да продру унутра уз поклике: „Живела демократија!“ Тек интервенцијом полиције рашчишћен је цео простор око биоскопа Триглав. Полиција је утврдила да је на овај љотићевски скуп „дошло више лица нејугословенске народности која су располагама гвозденим шипкама, а у реверима на својим капутима носили су симболичне фашистичке значке појединих земаља“ — писала је Политика. То су били, по признању самог Љотића, припадници немачке националне мањине из Панчева. Љотићеве присталице теже су повредиле неколико студената, а полиција их је преко тридесет ухапсила и казнила.¹⁷⁶

Масовне антифашистичке демонстрације омладине одржане су крајем 1937. године у Љубљани приликом одржавања конференције Димитрија Љотића. Поводом ове акције словеначки скојевски лист Младина објавио је уводник под насловом „Словенска младина ноће фашизма;“ којим је позвана сва антифашистичка и родољубива омладина Словеније да се уједини у јединствени демократски покрет за борбу против фашизма, а властима упућен захтев да се Љотићева терористичка организација распусти.¹⁷⁷

Комунисти и други напредни људи пропратили су Љотићев долазак у Шибеник 12. фебруара 1938. године ради пропагирања профашистичке идеологије, жестоким демонстрацијама у којима је било и мртвих. Чим је Љотић дошао на збор у пратњи својих присталица, пред њим се нашло неколико стотина млађих људи. Узвикивали су: „Доле Љотић!“ „Доле фашизам!“ Маса демонстраната није хтела да се одазове позиву полиције и жандарма да се разиђе. Под „кишом“ каменица повређено је шест жандарма и официр који је командовао. Смртно је погођен Драгутин Беламарић, седамнаестогодишњи столар из Мандолине код Шибеника који је на путу за болницу издахнуо. Теже и лакше је рањено тринаест демонстраната и жандарма. Тек око један час после поноћи растурени су демонстранти и „заведен ред“. За то време друга група демонстраната дошла је до морске обале и полупала киоск члана Збора Јосипа Перана који је био надзорник градске кланице и због кога су месарски радници штрајковали.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Сукоб Љотићевог Збора и антифашистичке омладине у Београду, Политика, 10334, 2. III 1937, 5—6; др Мирољуб Васић: Революционарни омладински покрет у Југославији 1929—1941, Београд, 1977, 493;

Д. В. Љотић: Њихови напади чине нам част и радост, Отаџбина, 152, 13. III 1937, 1;

Време, 5433, 1. III 1937, 6.

¹⁷⁷ Љотићеви „збораш“ у Београду нападнути су прије скупштине од антифашиста, Новости, 60, 1. III 1937, 2; Отаџбина 152, 13. III 1937, 3;

Др Мирољуб Васић: Революционарни омладински покрет у Југославији 1929—1941, Београд 1977, 493.

¹⁷⁸ Политика, 10662, 31. I 1938, 4; Вихор, 4, 19. II 1938, 1.

Пошто се лоше провео у Шибенику, Љотић је одустао од посете Сплиту, где је 13. фебруара требало да се састане са присталицама и одржи политичко предавање. На оплитској обали група демонстраната јавно је протествовала, тражећи да Љотић не дође у Сплит и њему није остало ништа друго него да се врати у Београд.¹⁷⁹

Љотић је намеравао да у Сарајеву одржи пропагандни збор 27. фебруара 1938. године. Али ни овај долазак у Сарајево није прошао у миру. У знак протеста антифашисти су демолирали стан у коме је одсео. Сутрадан, док је Љотић седео у кафани Исмет, неколико омладинаца је демонстрирало, узвикујући „Доле фашизам!“ Полиција је одмах интервенисала, ухватила је тројицу демонстраната.¹⁸⁰

Комунисти и други антифашисти сазнали су да ће 21. августа 1938. године бити зборашка конференција у Прељини код Чачка, на којој ће говорити Димитрије Љотић. Омладинци су се припремили да збор разбију. И заиста, већ у почетку Љотићевог говора, на њега се сручила „киша“ јаја, патлицана и каменица. Био је онемогућен да шири и велича профашистичку идеологију. У овом сукобу било је повређених на обе стране. „Ради успостављања реда и мира интервенисало је десет жандарма који су растурили масу, а кривце предали властима.“¹⁸¹

Љотић је у току 1940. године одржао више предавања на тему „Драма савременог човечанства.“¹⁸² Његово предавање у Чачку 7. априла ометали су комунисти и други напредни људи. Власти су интервенисале, ухапшена је и кажњена група радника Војнотехничкога завода.¹⁸³

До сукоба фашистичких снага које је представљао Љотићев покрет и комуниста дошло је и на Београдском универзитету. Вођство покрета Збор је у то време формирало евоју омладинску организацију под називом „Бели орлови“ у коју су ушли студенти љотићевци. У служби фашистичких земаља Збор је против напредног студентског покрета настојао да на универзитету оствари један шири фронт у који би ушли сви студенти националисти, у првом реду припадници студентског клуба ЈРЗ Словенски југ, националног студентског удружења Свети Сава, Академски Аеро-клуб, Југословенско-бугарска лига и други. У сарадњи са таквим елементима љотићевци су, наоружани револверима и гвозденим шипкама, упадали на поједине факул-

¹⁷⁸ Демонстрације против Љотића и фашизма у Шибенику, Време, 5775, 14. II 1938, 4; Крвави догађаји у Шибенику, Хрватски дневник, 15. II 1938, АЈ—38, др Миролуб Васић: н. д. 493; Вихор, 5, 5. III 1938, 1.

¹⁸⁰ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 791, извештај Управе полиције у Сарајеву од 27. II 1938; др Миролуб Васић: н. д., 494.

¹⁸¹ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 3283/38 и 3570/38, извештај КБУДБ упућен Министарству унутрашњих послова од 8. V 1938.

АЈ—102—7—19, Фонд Станислава Кракова, Д. В. Љотић: Нови скандал владе Стојадиновића.

¹⁸² А В И И, XVII, 40/3, 31, извештај Штаба V армијске области из Ниша од 3. II 1940; Наш пут, 3, 14. I 1940, 3.

¹⁸³ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 249, извештај Начелства среза трнавског од 15. I 1940; Наш пут, 4, 28. I 1940, 3.

тете и терорисали студенте. У тој акцији имали су подршку државних власти, а и новог ректора универзитета др Петра Мицића, који је био наклоњен студентима националистима.¹⁸⁴

Акција покрета Збор на Београдском универзитету била је уперена против Уједињене студентске омладине. Међутим, Уједињена студентска омладина и Акциони одбор стручних студентских удружења окупили су напредне студенте да би се одупрли нападима и провокацијама збораша. У априлу и мају 1940. године љотићевци су организовано нападали студенте појединих факултета. Према признању самих збораша, ови напади су одбијени с тешким губицима по њих.¹⁸⁵

Циљ акција љотићеваца био је да дође до интервенција власти и тиме да повод влади да укине аутономију универзитета. Чланови Збора су то отворено и предлагали: „1. Дозволити интервенцију власти у универзитетским зградама; 2. Укинути Акциони одбор стручних студентских удружења који највише доприноси проширењу комунизма међу омладином, њихове чланове похапсити и извести пред Суд за заштиту државе; 3. Одузети катедру свим професорима — комунистима, Јеврејима и маеонима, и извести их на Суд за безбедност државе; 4. Забрањити штрајкове на Универзитету као неакадемско средство борбе; 5. Предузети мере за економско побољшање студената, јер је то у исто време најбољи начин за сузбијање марксизма на Универзитету, јер ће се тиме комунистима избити из руке једно оружје којим су они заводили и задобијали студентске масе.”¹⁸⁶

Тражењем укидања аутономије Универзитета љотићевци су хтели да створе услове за разбијање, уз помоћ полиције, комунистичког покрета међу студентима. Збораша су отворено говорили о Београдском универзитету као о комунистичкој тврђави коју треба срушити. Љотићев Билтен о томе пише: „Не може се трпети аутономија само зато да би комунистичка банда могла да вршља... Ми смо јасно, недвосмислено и категорички ставили универзитетске власти пред алтернативу: или да они заведу ред или пак да га ми заведемо сами. Какве ће нежељене последице ово друго имати свима је јасно. Универзи-

¹⁸⁴ Бранислав Глигоријевић: Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940. и растурање Љотићевог Збора, Историјски гласник, 2, Београд, 1963, 60.

Како су комунисти затрвали нашу универзитетску омладину.. „5; „Мисија наше омладине” — Мушице и илузије „Словенског Југа”, Наш студент, 1, 24. X 1939, 2.

¹⁸⁵ АЦКСКЈ, НСП, 392, Саопштење Акционог одбора стручних студентских удружења од 9. V 1940. поводом поновних напада чланова Збора и Словенског југа на напредне студенте; Билтен, 15, 6. IV 1939, 21; Ко упропашћује студентску имовину? Проневере у мензи „националних” студената, Студент, 6, 27. IX 1937, 2.

¹⁸⁶ Комунизам на Београдском универзитету..., 107, 111—113.

Како су комунисти затрвали нашу универзитетску омладину..., 3—6. Билтен, 56, 5. X 1940, 9—10; АЈ—102—7—19, Фонд Станислава Кракова, зборашки летак Мајке! Жене! Девојке!.

Две интелигенције, Наш пут, 31, 15. X 1939, 4; Југословенски студент, 12. VI 1940, 9—10, АЈ—38 (збирка Пресбирова).

тетом мора завладати ред, па макар сваког дана морало двеста студената Збора и исто тако других студената — националиста да се бију за тај ред. По свему изгледа да ће ово друго решење донети одлуку."¹⁸⁷

Реакционарне снаге на Универзитету нису мировале. У току 1940. године Хитлер је харао Европом, поробљавајући многе земље. Под његовом чизмом биле су не само мале европске земље. Тог лета капитулирала је и Француска, а Великој Британији је претила опасност од сталног бомбардовања и инвазије. Хитлерови успеси храбрили су присталице фашизма које су нацистичке агентуре у Југославији прикупљале, наоружавале и материјално помагале за борбу против напредних снага. Ову, 1940. годину, Љотић и његове присталице прогласили су „годином одлуке“ у којој ће, по њима, бити „одлучена судбина Југославије и судбина Европе.“ Својим акцијама љотићевци су настојали да што више допринесу остварењу мрачних Хитлерових планова. Београдски универзитет са својим напредним студентима и комунистичким покретом био је велика препрека на том њиховом путу.¹⁸⁸

Користећи тренутне успехе фашистичких земаља, реакционарни студенти, окупљени у Љотићевом Збору и Словенском југу, почели су од јесени 1940. године да врше отворене и дрске нападе на напредне студенте. Врло жестоки сукоби били су на Техничком, Медицинском, Пољопривредно-шумарском, а и на неким другим факултетима. Љотићевци су на све ове факултете долазили организовано, наоружани и закићени значкама Збора. Вођство Збора, припремајући планске нападе на студенте, организовало је вежбање својих чланова у руковању револвером, ножем и другим оруђима у просторијама католичке цркве у Крунској улици (данас Улица пролетерских бригада), а чланови Словенског југа вежбали су се у једној згради у Молеровој улици. Складиште оружја било им је у главној канцеларији Збора у Његошевој улици, где су имали и своју мензу. Нападаци су се прикупили у Студенском дому и одатле кренули на Технички факултет. План је био да прво већа група збораша и студената националиста поседне поједине факултете и да тамо својим бројем „демонстрирају и покажу комунистима своју снагу.“ Затим су имали намеру „да похватају главне комунистичке вође,“ казне их и запрете тежим репресалијама.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Бранислав Глигоријевић: Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940..., 61; Југословенски студент, 3. X 1940, 1. Д. В. Љотић: Година одлуке, Билтен, 55, 21. IX 1940, 23.

¹⁸⁸ А В И И, XVII, 19/10, 70, циркуларно писмо Главног тајништва Збора од 7. X 1940.

¹⁸⁹ АПК СКЈ, НСП, 454, проглас Уједињене студентске омладине од октобра 1940. под насловом „Студентима Београдског универзитета, омладини, радном народу, свој поштеној јавности“; Комунизам на Београдском универзитету, додатак 8, 16.

Милица Дамјановић: Напредни покрет студената Београдског универзитета, књ. 2, 368—369; Бранислав Глигоријевић: Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940..., 62.

Предраг Д. Ивановић: Ко су љотићевци..., 41.

На јешћи сукоб студената комуниста и љотићеваца догодио се 23. октобра 1940. године на Техничком факултету у Београду. Напредни студенти пружили су велики отпор. На провокације љотићеваца храбро су одговорили. Група љотићеваца, њих око тридесет-четрдесет наоружана револверима, ножевима, боксерима и гвозденим шипкама упала је на Технички факултет, затворила за собом врата и дивљачки насрнула на студенте док су слушали предавања. Овим љотићеваца и припадника Словенског југа, у њиховој групи налазило се и нестудената, иначе познатих полицијских агената. Поред убице и изазивача многих нереда Омиљена Милића, бившег председника терористичке организације ОРНАС, ту се налазио и Слободан Љ. Недељковић, студент права, убица комунисте Жарка Мариновића, који је убрзо поеле суђења пуштен на слободу. Уз дивљу вику јурили су по ходницима и нападали голоруке студенте, хватали их, тукли, боли ножевима, упадали у сале за предавања, подносили професорима револвере под грло, разбијали врата и намештај у собама студентских удружења, пљачкали студентски новац уз повике: „Живео Љотић!“ „Живео краљ Петар II и Југославија!“ „Хајл Хитлер!“ „Евива Дуче!“ „Доле Јевреји!“ „Доле масони!“¹⁹⁰

Иако изненађени овим мучким нападом збораша, напредни студенти су се брзо снашли и организовали отпор. Њима су притекли у помоћ студенти који су се налазили у суседној универзитетској библиотеци. Револверским хиџима и ножевима напредни студенти су се супротстављали каменицама и одважношћу, бранећи аутономију свога универзитета и своју слободу. На степениште између другог и трећег спрата Техничког факултета студенти су изнели клупе и други намештај из сала за предавање и направили барикаде. Тако су спречили даље надирање нападача који су испалили више стотина револверских метака. После битке која је трајала више од једног часа, напредни студенти су извршили противјуриш. Успели су да потисну љотићевце и остале нападаче са Техничког факултета. У ходницима и учионицама лежали су у крви теже и лакше рањени напредни студенти Миодраг Миле Ивковић, Војин Булатовић, Чедомир Чедда Вуксановић, Драго Драговић, Никола Стојановић, један радник Техничког факултета и још неки.¹⁹¹

Иако о тачном времену када је извршен напад и броју нападача постоје различити подаци. Љотићевци наводе да су напад почели око 17 часова, са 250 учесника (Комунизам на Београдском универзитету, додаток 8). У материјалима напредног студентског покрета наводи се да су их напали љотићевци у 18 часова и да је било тридесет до четрдесет нападача (АЦКСКЈ, НСП, 405, летак Акционог одбора стручних студентских удружења од 25. X 1940. под насловом „Истина о догађајима на Београдском универзитету“).

¹⁹⁰ Бранислав Глигоријевић: *Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940...*, Српски добровољци..., 16;

АЦКСКЈ, НСП, 405, летак „Истинадогађајима на Београдском универзитету“, 25, X 1940; Милица Дамјановић: *Напредни покрет студената Београдског универзитета књ. 2*, 369.

Потиснувши љотићевце са Техничког факултета, напредни студенти, којима су се придружили и грађани, приредили су на улицама демонстрације. Из њихових редова чули су се оштри протести против фашистичких агената и режима. Идући Александровом улицом (данас Булевар револуције), у којој је саобраћај био прекинут, демонстранти су се зауставили на раскрсници код Правног факултета, где је студент Махмут Бушатлија одржао протестни говор. Демонстранти су растурени интервенцијом јачих полицијских снага.¹⁹²

Многе околности показују да је напад на Технички факултет изведен у дослуху са полицијским органима и једним делом универзитетских власти. Упад у факултетску зграду извршен је са три стране: кроз главни улаз и два споредна. Сви улази били су тада отворени, иако се споредни улази никада не отварају. Ректор др Петар Мицић налазио се у згради факултета где је виђен у разговору са нападачима. За време напада збораша полиција се повукла са улица и није се појављивала за све време сукоба у згради факултета.¹⁹³

После неуспелог напада на Технички факултет, љотићевци су наставили провоцирање и нападе на напредне студенте у Студентском дому зато што нису одобравали њихове фашистичке акције. Збораша су у току ноћи 24. октобра инсценирали узбуну у Студентском дому, подигли барикаде од домског намештаја и, уз пуцњаву и покликe Љотићу, Немачкој и Италији, проваљивали у студентске собе, застрашивали их, злостављали и премлаћивали, пуцајући из револвера преко њихових глава. Сутрадан из Студентског дома отпупгени су злостављани студенти Пуниша Лалатовић и Емил Рецепић. Реакционарни управник дома Живан Лукић то је мотивисао лажним наводом да су они пуцали и изазвали сукоб.¹⁹⁴

После ових крвавих догађаја универзитетске власти донеле су одлуку о привременом затварању Универзитета до 6. новембра. На тај начин створено је једно нередовно стање. Прекинута су предавања и испити, као и борба студената за решавање њихових горућих животних питања. У образложењу ове одлуке Сенат универзитета је истицао да је на то принуђен нередима од 22. и 23. октобра, „догађајима какви се никада до сада нису десили на нашем Универзитету.“ У прогласу који је упућен студентима Сенат је упозоравао на „опасност коју нео-

¹⁹² Бранислав Глигоријевић: *Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета ...*, 63.

¹⁹³ АЦКСКЈ, НСП, 405, Саопштење акционог одбора стручних студентских удружења; *Билтен*, 18, 19. VI 1939, 19.

Комунизам на Београдском универзитету, додатак 17. АС, БУ, бр. 11292/40 (из касе документ), 22. и 23. X 1940. на Београдском универзитету.

¹⁹⁴ АЦКСКЈ, НСП, 405, летак „Истина о догађајима на Београдском универзитету“ од 23. X 1940.

буздани испади појединаца или појединих група представљају за цео Београдски универзитет." Карактеришући догађаје као „огорчену борбу двеју група", Сенат је у прогласу оштро претио студентима да ће, уколико се ови испади понове, затворити Универзитет, и то не привремено, већ трајно, а на виновнике применити „грађански и кривични закон, и то у свој њиховој строгости." У прогласу се на крају апелује на студенте да не дозволе никакву агитацију „споља", јер „нема сумње да је поклекло последњих нереда ван Универзитета."¹⁹⁵

Акциони одбор стручних студентских удружења и Уједињена студентска омладина у вези с овим догађајима заузели су становиште: 1. Крвави испад извршила је једна група фашистичких агената у служби Рима и Берлина, чији је задатак био да угуше аутономију Универзитета и разбију студентски покрет; 2. за ове догађаје сноси пуну одговорност влада Цветковић — Мачек као и један део универзитетских власти које су нападачима пружиле директну помоћ.¹⁹⁶

Напад фашистичких провокатора био је сигнал за прикупљање и јачање редова напредне студентске омладине. Вођство студентских удружења позвало је све демокртске снаге у борбу. У летку Уједињене студентске омладине упућеном октобра 1940. године „Студентима Београдског универзитета, омладини, радном народу, свој поштеној јавности," поред оштре критике владе, каже се: „Народе, целокупна омладино наше земље! Последњи крвави догађаји на нашем Универзитету мрачно су дело противнародних клика, империјалистичких савезника и агената, који нашој земљи и нашим народима спремају глад, рат и катастрофу. Ови догађаји су само карика у ланцу многобројних крвавих напада на народ и његову слободу."¹⁹⁷

Напредна студентска омладина указивала је целокупној југословенској јавности на фашистички и агентски карактер студената Љотићевих присталица, као и да су њихови напади на Универзитету део њихове опште борбе за међународну фашистичку солидарност и за подјармљивање Југославије нацистичкој Немачкој и фашистичкој Италији и укључивање „у нови поредак" сила Осовине.

¹⁹⁵ АЦКСКЈ, НСП, 454, Проглас Уједињене студентске омладине „Студентима Београдског универзитета, омладини, радном народу, свој поштеној јавности"; НСП, 405, летак „Истина о догађајима на Београдском универзитету"; Проглас Сената упућен студентима Београдског универзитета, Време, 6748, 6. XI 1940, 6.

¹⁹⁸ АЦКСКЈ, НСП, 406, саопштење бр. 2 Акционог одбора стручних студентских удружења од 27. XI 1940. под насловом „Студентима Београдског универзитета и јавности."

¹⁹⁷ АЦКСКЈ, НСП, 405, летак „Истина о догађајима на Београдском универзитету" од 25. X 1940.

АЦКСКЈ, НСП, 455, летак „Студентима, читавом радном народу и свој поштеној јавности".

Забрана Збора

Напад збораша на студенте Техничког факултета узет је као иовод за забрану даље политичке активности Љотићевог покрета Збор. Услед неповољне спољнополитичке ситуације, управо из страха да се не замери оилама Осовине, влада се раније није усуђивала на тај корак. Под притиском јавног мњења и антиосовински оријентисаних кругова, 24. октобра 1940. године¹⁸⁸ одлуком председника владе и заступника министра унутрашњих послова Драгише Цветковића, забрањено је „постојање и рад Југословенског народног покрета Збор“ и при том је одобрење од 8. новембра 1935. године о начелном допуштању за оснивање овог покрета стављено ван снаге. Међутим, пада у очи да се поступало врло опрезно. Одлука о забрани Збора није објављена нити је решење о томе уручено представницима Збора. С друге стране, дознаје се да напад љотићеваца на студенте Техничког факултета није био прави мотив одлуке владе. Влада Цветковић-Мачек се одлучила на овај корак првенствено ради унутрашње стабилизације режима. У таласу појачаног антиосовинског расположења маса и пред психолошком претњом рата, режим је морао да обузда оне политичке снаге које су у оваквој ситуацији представљале елемент слабости државе. Зато се и може разумети да владајућем капиталу у Југославији није био преко потребан ни Љотићев тоталитарни концепт, ни радикална фашизација земље. Знатно сигурнији пут за одржавање система био је традиционални капиталистички поредак, уз постепено јачање спољнополитичке профашистичке оријентације.¹⁸⁸

Министарство унутрашњих послова упутило је 26. октобра 1940. године наређење полицијским органима у земљи да у местима у којима постоје организације Збора изврше претрес и заплене архиву, поскидају амблеме зборашког покрета и доставе спискове лица која су вршила било какву функцију у овом покрету са „свим личним, општим и политичким подацима о њима.“ Министарство се није позивало на одлуку владе о забрани рада Збора, нити је спомињало мотиве забране. У наређењу се каже да се те мере предузимају „пошто овај покрет није добио одобрење за коначно постојање и рад као политичке странке.“¹⁸⁹

Поступајући веома опрезно да се не замери сили Осовине која би ово могла схватити као непријатељски акт, влада је изналазила законске форме ради спровођења своје одлуке о за-

¹⁸⁸ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5494, Одлука Министарства унутрашњих послова — Одељење за државну заштиту, пов. бр. 48742 од 16. XI 1940; АЦКСКЈ, збирка Гестапоа К—1У/296, извод из извештаја „Аизлапсиз — КингтеИип деп“ од 9. XI 1940. у вези са забраном Љоппићевог покрета Збор; Јован Марјановић: Дража Михаиловић..., 16—17;

Д. В. Љотић: Сад је ваш час и област таме — Ко и зашто гони Збор?, 6.

¹⁸⁹ Бранислав Глигоријевић: Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940..., 68.

брани Збора. Тако је Министарство унутрашњих послова 2. новембра 1940. године разаслало преко банских управа спискове организације Збор свим среским начелницима који су својевремено били достављени Министарству са захтевом да се одобри организовање Збора као политичке странке, наређујући да се провери истинитост и аутентичност потписника и за десет дана, то јест до 12. новембра, о томе поднесе извештај Министарству унутрашњих послова.²⁰⁰

Управа града Београда извршила је претрес просторија Главног тајништва покрета Збор у Његошевој улици 3. новембра. Избацила је из просторија све чланове, запечатилa просторије и пред њих поставила жандарме. Ово је учињено без икаквог писменог решења. Полицијски орган само је усмено саопштио да се све то чини по одлуци Министарства унутрашњих послова по којој је покрет Збор распуштен. Приликом претреса просторија Збора пронађено је складиште оружја и муниције.²⁰¹

Све дотада предузимане мере према покрету Збор имале су обележје опрезности државних органа и они у примени мера нису ишли до краја. Међутим, налазећи се пред претњом рата, пошто је 5. новембра 1940. године италијанска авијација бомбардовала Битољ, што је у народу изазвало таласе појачаног антиосовинског расположења, влада Цветковић-Мачек морала је да предузме нужне мере безбедности и да ликвидира оне политичке групе које би у ратној ситуацији представљале елемент слабости.²⁰²

Начелник Одељења за државну заштиту Министарства унутрашњих послова Цветан Цека Борђевић телефонски је 6. новембра издао наређење свим банским управама у коме је стајало: „Добили сте спискове предлагача за оснивање покрета Збор ради установљења аутентичности потписа. Наредите да лично срески начелници употребе сву своју умешност да лица која су потписала спискове одрекну потписе или одустану од истих и да за то позивају појединачно — сваког засебно.“²⁰³ Истога дана министар војске и морнарице Милан Недић, на захтев кнеза Павла, поднео је оставку. Недићев захтев да се политика Југославије отворено ослони на силе Осовине био је разлог оставке. Он је то образложио у једном меморандуму упућеном кнезу Павлу. Присну везу са Димитријем Љотићем

²⁰⁰ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5258, Наредба Министарства унутрашњих послова — Одељење за државну заштиту I, пов. I, бр. 12965 од 2. XI 1940.

²⁰¹ Љотићева писма кнезу Павлу, Београд, 1941, 47; Јован Марјановић, Дража Михаиловић ..., 16—17; АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5759/40.

²⁰² А В И И, XVII, 7/2, 36, извештај Штаба Вардарске дивизијске области из Битоља, пов. Б. 06. бр. 1554 од 10 XI 1940. упућен команданту III армијске области о бомбардовању Битоља 5. XI 1940. у 12.55 часова; Живко Аврамовски: Бомбардирањето на Битола на 5. XI 1940. године и прашањето за оставката на генерал Милан Недиќ, Гласник на Институт за национална историја, бр. 1, 1963.

²⁰³ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5258, телефонска депеша Министарства унутрашњих послова од 6. XI 1940 (у документу стоји погрешно 6. октобар).

одржавао је преко свога шефа кабинета, иначе члана Збора, пуковника Милоша Масаловића. Министар спољних послова Александар Цинцар-Марковић изјавио је да су га обавестили Цветковић и кнез Павле о разлозима подношења оставке Милана Недића. „Стварни разлог је био његово политичко шуровање са Љотићем. Као даљи разлог наводио се његов меморандум“ — каже Цинцар-Марковић.²⁰⁴

Према казивању љотићеваца битолски случај „био је повод масовним хапшењима збораша.“ У току октобра и новембра 1940. године полицијске власти похапсиле су преко сто шездесет чланова Збора. Између осталих ухапшени су Ратко Живадиновић, старешина омладине Збора, инжењер Симеон Керечки и Владимир ЈТенац, чланови Врховног старешинства Белих орлова, др Велимир Даниловић, председник месног одбора Збора у Београду и још неки.²⁰⁵

Хапшењем љотићеваца режим Цветковић — Мачек рачунао је на добру препоруку у народу, јер је то био тренутак да се покаже јавности како се фашисти хапсе. Али, истовремено, влада је гледала да то хапшење не изазове реакцију сила Осовине. То је нарочито дошло до израза када је требало ухапсити и самог Димитрија Љотића.

Влада се није одмах усудила да Љотића ухапси, већ је само његово кретање ставила под строгу присмотру. У први мах агенти Управе града Београда имали су задатак да прате свако његово кретање, као и лица која би му долазила у посету. После извесног времена органи Управе града Београда забранили су сваку посету Љотићу и агенти су се сместили у његовом стану. Љотић је на то протествовао и тражио да му се саопшти да ли је ухапшен или није. Одговорено му је да је слободан, али да се по наређењу тако мора поступати. У намери да се отресе агента, Љотић је отишао у своје завичајно место Смедерево. Међутим, заједно с њим отпутовали су и агенти Управе града Београда. Па ипак, Љотић је у Смедереву налазио начина да се „изненада изгуби у непознатом правцу“ и сакрије од надзора власти. Управник града Београда послао је 15. новембра полицијски радио-телеграм свим банским и полицијским управама и обавестио их да се Димитрије Љотић удаљио у непознатом правцу: „Умољавате се да наредите подручним властима да се за именованим енергично трага. У случају проналаска ставите га под јаку стражу и о томе најхитније обавестите Управу града Београда.“ И други полицијски телеграм од 19. новембра односи се

²⁰⁴ АВИИ, Нда, 20/7, 1, записник о саслушању А. Ц. Марковића; Априлски рат 1941..., 897; Др Никола Маринковић: У новембру 1940. силом је растурен покрет „Збор“, Наша борба, 12, 23. XI 1941, 5.

²⁰⁵ Д. В. Љотић: Сад је ваш час и област таме.3; АСл. Фонд Ј-вног тужилаштва, 3/6—41; Обнова, 2, 7. VII 1941, 5; АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5222, полицијски радио телеграм шефа Огпите полиције Управе града Београда Драгог Јовановића од 31. X 1940.; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији (1941—1945), Кливленд, 1958, 19.

на трагање за Љотићем: „Исто тако појачајте готрагу и за Милорадом Мојићем, генералним тајником Збора.“²⁰⁶

Љотић је касније писао због чега је одлучио да побегне испред контроле власти. Он је, тобоже, чуо да се Управа града Београда носила мишљу да га се реши на тај начин што ће га послати у душевну болницу на посматрање. Овај начин уклањања Љотића, без покретања судског поступка, у тадашњој међународној ситуацији бесумње највише би конвенирао влади Цветковић — Мачек. Али и обрт који је настао у истрази према ухапшеним зборашима налагао је Љотићу да се што пре изгуби. Истрага се у почетку водила испитивањем ухапшених ради утврђивања њиховог учешћа и одговорности у организовању и нападу на Технички факултет. Чланови Збора истицали су да не постоји никаква законска ни политичка форма на основу које би били осуђени, јер су се на Техничком факултету „борили против припадника једне забрањене странке.“ Међутим, истрага је одједном добила сасвим други карактер. Збор је оптужен „за велеиздајничка дела.“ Против њега су покренуте ове оптужбе: 1. да је у сарадњи са министром војске Миланом Неђићем припремао државни удар да би се оборио тадашњи режим и завео десничарски режим који би се наслањао на силе Осовине; 2. да је радио на отцепљењу државне територије; 3. да је примао новац из Немачке.²⁰⁷

Министарство унутрашњих послова ангажовало је екипу агената да сакупи сав доказни материјал. Припремано је да се ухапшени збораша изведу пред Суд за заштиту државе. Због тога је требало да се пребаце у затвор Државног суда за заштиту државе на Аду Циганлију у Београду. Међутим, до очекиваног процеса против љотићеваца није дошло. Из тога би могла да потекне сумња у веродостојност прикупљеног доказног материјала, јер би оптужба која би теретила Збор била неоснована. Међутим, прави узрок оваквог става владе треба тражити у чињеници да је тадашња међународна ситуација налагала да се о томе ћути. Покретање процеса против Збора за дела која су индиректно теретила и нацистичку Немачку у ситуацији у којој је влада, под притиском нациста, још рачунала на избегавање рата приступањем Тројном пакту, било је крајње неопортуно. Влада са Цветковићем на челу хапсила је љотићевце и спремала се да их изведе пред суд под притиском јавног мњења и антиосовински оријентисаних чланова владе др Бранка Чубриловића, др Михаила Константиновића и др Срђана Будисављевића. Због будуће политике према нацистичкој Не-

²⁰⁶ Љотићева писма кнезу Павлу..., 55—56.

АБХ, КБУДБ, пов. бр. 8933/40.

АБХ, КБУДБ, пов. бр. 9875/40.

²⁰⁷ Љотићева писма кнезу Павлу..., 57—58; Љотић — Корошец, Билтен, 22, 31. VII 1939, 16.

Наша борба, 12, 23. XI 1941, 5.

А.С. Фонд Јавног тужилаштва, 3/6—41, Билтен, бр. 1, од јануара 1941, Наша борба, 12, 23. XI 1941, 5; Љубо Бобан: Мачек и политика Хрватске сељачке странке 1928/1941, Загреб, 1974, књ. 2, 366.

мачкој, влада је еве даље мере против Љотића, тако рећи, саботирала. Према подацима на које се позива сам Љотић, председник владе Цветковић је у то време изјављивао да нема ништа против покрета Збор и да га не гони он, већ да се то ради по упутствима др Михаила Константиновића, министра у његовој влади.²⁰⁸

За оптужбе да је Љотић радио на отцепљењу државне територије узет је као доказ његов великосрпски програм изложен кнезу Павлу. Љотићев политички програм, међутим, био је Југославија у којој би Србија задржала своју хегемонију над осталим народима. Тако у писму генералу Милану Недићу, министру војске и морнарице, Љотић 25. јуна 1940. године излаже: „Извештаји који долазе из разних јединица несрбијанских показују да си ти успео у највећем степену с наоружањем и материјалном спремом. Али ти извештаји показују да морално стање није ништа или је мало боље од стања моралног од прошле јесени. По мом мишљењу ми ћемо изгубити несрбијански део војске ако се ти не решиш на радикалне мере. Ти мораш поћи од истине да се од свачега пита не прави, па сваки, а нарочито хрватски, годинама тровани и на мекуштво и болшевиizam гурани народ, није и не може бити војник.“ Међутим, кнез Павле је наредио гоњење Љотићевог покрета Збор више због његовог антихрватског етаса, како би имао јачи положај код Хрвата. Парола да је Љотић радио на отцепљењу државне територије била је мотив којим је влада могла да правда његово гоњење пред Осовином.²⁰⁹

Прави узроци гоњења Збора били су његова оријентација према нацистичкој Немачкој, његова веза са Недићем и неким вишим официрима и планови за заједничку акцију на обарању тадашњег режима. У том погледу у круговима покрета Збор није се никад изричито одрицала ова оптужба. О Љотићевим предлозима немачкој тајној служби да се организује завера против намесничког режима писао је Валтер Хаген (уствари др Вилхем Хетл) после рата у својој књизи „Тајни фронт.“ Добро обавештени и са добром меморијом, др Хетл каже да су нацистичке вође наводно одбиле ове Љотићеве предлоге, пошто се успешно одвијало придобијање југословенске владе да приступи Тројном пакту. У новембру 1940. године Љотић пише да преврат није било могућно извести због озбиљне међународне ситуације. Међутим, он је управо у оваквој међународној ситуацији, ослањајући се на нацистичку Немачку, једино и могао евентуално да успе у тој својој акцији. После априлског рата

²⁰⁸ АСл., Фонд Јавног тужилаштва, 3/6—41, Билтен, број 1, јануар 1941; Бранислав Глигоријевић: Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940..., 70—71.

А В И И, Нда, 20/7, 1, записник о саслушању А. Ц. Марковића; АЈ—85—2, збирка Лазара-ЈТазе Марковића; Љотићева писма кнезу Павлу..., 57.

²⁰⁹ Билтен, 46, 21. V 1940, 11; Љотићева писма кнезу Павлу, 27.

АЈ, Збирка Д. Љотића, бр 8682, нерегистрована грађа;

Обзор, 267, 19. XI 1940, 3.

Walter Hagen: *Le front secret*, Париз, 1950, 180.

1941. године Љотићевци су писали како их је у томе наводно „27. март претекао.“²¹⁰

Да ли је Збор својом унутрашњом снагом, ослоњен на извесне војне кругове, био у стању у то време да се прихвати једне овакве акције? Приликом проверавања спискова чланова појединих зборашких организација у земљи могло се видети стање у коме се нашао Збор пред крај 1940. године. Министарство унутрашњих послова издало је наређење о посебном поступку при проверавању аутентичности потписа у списковима чланова месних организација Збора. По подацима којима се располаже може се пратити та акција власти на ширем подручју, као и какве је резултате дала.²¹¹

Управа полиције у Сарајеву саслушала је 8. новембра 1940. године већину чланова месне организације Збора у Сарајеву. При проверавању аутентичности потписа, већина саслушаних одбила је да призна да су потписи њихови. Само неки чланови вођства организације изјавили су да остају и даље припадници Збора. Месна зборашка организација, према изјави њеног председника Јована Санковића, у току 1940. године није показивала већу активност. Према његовим речима она није радила зато што се тада очекивало да ће доћи Љотић да одржи говор, што би имало утицаја на придобијање нових присталица. С друге стране, због критичне спољнополитичке ситуације очекивао се сваког дана позив у војску, па се код чланова Збора осећала несигурност у раду. Због финансијских тешкоћа они су ускоро морали да напусте просторије које су имали. Званичних састанака није било. Састајали су се „појединачно на улици и у кафани.“²¹²

На територији сарајевског среза у местима Рељево, Кијево, Блажуј, Хацићи и Брус, где су месне организације Збора, према приложеним списковима, основане углавном током 1939. године, при проверавању аутентичности потписа већина саслушаних је или одбила да призна своје потписе или их се одрекла.²¹³

У срезу жепачком (Завидовићи) у месту Љесковица била је основана месна организација Збора 3. септембра 1939. године. Од дана оснивања „није се одбор састајао нити је што рађено на организацији овог покрета.“ Приликом претреса утврђено је да организација није имала ни својих просторија ни печата. У

²¹⁰ Бранислав Глигоријевић: *Напад Љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940...*, 71; Д. В. Љотић: *Сад је ваш час и област таме...*, 74.

Др Никола Маринковић: *У новембру 1940. силом је растурен Збор, Наша борба*, 12, 23. XI 1941, 5.

²¹¹ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5258/40, телефонска депеша начелника за државну заштиту Министарства унутрашњих послова од 6. IX 1940 (погрешно је датирано 6. X 1940).

²¹² АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5385/40, извештај Управе полиције у Сарајеву, пов. бр. 7543, 10. XI 1940;

Бранислав Глигоријевић: *Напад Љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940...*, 72.

²¹³ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5426/40, извештај Начелства среза рањевског.

извештају среског начелства истиче се да покрет Збор у овом срезу није имао никаквог значаја.²¹⁴

У бијељинском срезу у граду Бијељини и селима Бабетино Брдо, Асани, Сухо Поље и Клис при проверавању аутентичности потписа сви саслушани изјавили су да не припадају покрету Збор.²¹⁵

У срезу рогатичком у месту Крива Драга организација Збора није била спроведена. У самој Рогатици био је образован месни одбор Збора који је „остао само на папиру и није показивао никакву делатност.“ Сва саслушана лица изјавила су или да нису никада били чланови Збора или да га се одричу, истичући при томе да то чине зато што је „вођство покрета покушало да води политику организације која не одговара интересима наше земље.“²¹⁶

У височком срезу основани су месни одбори Збора: у Високом 19. априла 1937, у Варош Мајдану 20. априла 1939. и у Тољенику 15. августа 1939. године. Већина чланова ових организација при саслушавању је изјавила да никада није припадала Збору и да „односне спискове нису потписали.“²¹⁷

На територији среза раћевског чланови месне организације Збора у Крупњу, основане 21. маја 1939. године, признали су своје потписе, али је већина одустала од даљег учествовања у покрету, изјављујући да „сада није време да припадају овом покрету.“ Подносећи извештај о томе, срески начелник констатује да Збор на подручју овог среза „није имао нити пак сада има неког успеха, а нити сада покушава ма какву акцију.“²¹⁸

При проверавању аутентичности потписа чланова Збора посавотамнавоког среза могло се утврдити на основу саслушања потписаних месног одбора Збора у Владимирцима да су многи „без свога знања и одобрења потписани, да су нека неписмена лица потписивана као да су писмена и да су потписана чак и лица која су умрла.“ Сви саслушани дали су заједничку изјаву у којој су тврдили да „никада нису били присталице овог покрета.“²¹⁹

У срезу подгорском у Ваљевској Каменици саслушани су одрицали да су припадници Љотићевог покрета Збор.²²⁰

У колубарском срезу у Мионици лица која су наведена као чланови месног одбора Збора основаног 29. августа 1940. године изјавила су, њих двадесет пет до тридесет саслушаних, да

²¹⁴ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5421, извештај Испоставе Начелства среза жепачког (Завидовићи).

²¹⁵ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5766, извештај Начелства среза бијељинског.

²¹⁶ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5419/40, извештај Начелства среза рогатичког.

²¹⁷ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5549/40, извештај Начелства среза височног.

²¹⁸ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5475/40, извештај Начелства среза раћевског.

²¹⁹ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5258/40, извештај Начелства среза посавотамнавоког (Владимирци).

²²⁰ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 54240/40, извештај Начелства среза подгорског (Ваљевска Каменица).

нису чланови покрета Збор. Потписе у записнику о организовању месног одбора нису признавали за своје.²²¹

Саслушавањем лица у срезу црногорском утврђено је да они нису својеручно ставили потписе, већ их је други потписао. Проверавањем се установило да су нека потписана лица припадници ЈРЗ, а нека Демократске странке.²²²

У Шапцу, срез поцерски, већина саслушаних збораша признала је своје потписе, мањи број је изјавио да су потписани без знања, а неки од њих су својевољно одустали јер нису припадали Збору.²²³

Месни одбори Збора основани су у мачванском срезу: у Богатићу 2. марта 1936. и Петловачи 12. јула 1939. године. Од саслушаних четрдесет пет чланова њих четрдесет три су одустала од даљег учествовања у покрету. Срески начелник из Богатића известио је после овога да организације Збора у његовом срезу као такве више не постоје. Своје потписе у записницима нису одрекли свештеник Данило Милановић из Змињака који је био председник месног одбора Збора у Петловачи и Павле Самуровић, великопоседник из Прњавора, потпредседник Збора у Петловачи. Обојица су изјавили да остају припадници Збора „из идејних разлога.“²²⁴

При проверавању записника о оснивању месне организације Збора у Ужичкој Пожеги 15. јула 1939. године, срески начелник је установио да није ни одржан оснивачки састанак: „Према томе тај је записник фиктиван, а потписи лица, уколико су стварно дати, обманом су прибављени. Већина њих појма нису имали, нити се сећају да су ма кад дали свој потпис о припадности овом покрету.“²²⁵

У Ваљевоу је, према записнику, основана месна организација Збора 5. марта 1939. године. Већина саслушаних чланова признала је своје потписе, али су изјавили да „нису активно учествовали у покрету.“ Неки су изјавили да се са начином и радом Збора и поред потписа не слажу и одустали су својевољно од даљег учествовања у покрету. Мањи број је изјавио да остају и даље присталице Збора из идејних побуда. Међутим, срески начелник у разговору с њима није могао стећи утисак „да би били склони за какву акцију која би била противна закону.“²²⁶

На подручју среза посавског, према записницима, биле су формиране месне организације Збора у Забрежју 20. септембра 1936. и у Скели 31. јануара 1940. године. Провером је утврђено

²²¹ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 393/40, извештај Начелства среза колубарског (Мионица).

²²² АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 229/41, извештај Начелства среза црногорског (Косјерићи).

²²³ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 286/41, извештај Начелства среза поцерског (Шабац).

²²⁴ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5478/40, извештај Начелства среза мачванског (Богатић).

²²⁵ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5258/40, извештај Начелства среза пожешког.

²²⁶ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5422/40, извештај Начелства среза ваљевског.

да су аутентични потписи чланова Збора у селу Скели. Међутим, саслушана лица у Забрежју одбила су да признају потписе за своје, изјављујући да нити су „записник потписали, нити ма када или ма којом приликом дали свој пристанак у погледу приступања организацији Збор.“²²⁷

Према записнику, у месту Висока у срезу ариљском, формирана је 17. марта 1940. године месна организација Збора. Проверавајући аутентичност потписа, срески начелник напомиње да наведена лица у записнику нису ставила своје потписе: „Није искључено да је овај списак испотписивао без знања потписника неко од свештеника из среза ужичког који се граничи са овим срезом те су том лицу била позната имена и презимена лица наведених у списку.“²²⁸

У Љубовији у срезу азбуковачком месна организација Збора, према записнику, основана је 27. марта 1940. године. Од четрдесет чланова Збора, среско начелство је успело да саслуша двадесет два. „Сви саслушани потписници одричу или повлаче свој потпис. Сви су они сматрали да потписују предлог за кандидацију Луке Тешића, земљорадника из Доње Буковице, коме су то учинили било као суседи, било као рођаци, било као добри пријатељи и не знајући за Збор и вођу Збора Димитрија Љотића. Сва акција Збора у овом срезу се састојала у томе што су Лука Тешић и Драгољуб Максимовић, земљорадници, и то први из Доње Буковице, а други из Читлука, приликом прошлих избора у децембру 1938. г. скупили 40 потписа за листу Збора чији је кандидат за овај срез био Лука Тешић. Од 40 предлагача састављен је и списак чланова, а од њих је изабрана и управа, што је све учинио Лука Тешић простим исписивањем добивеног формулара, а да уопште није одржана никаква седница или састанак тих лица. Благајник Збора, опанчар Милован Пановић, из Азубовије, није ништа ни знао о томе да је блага јник ... Југословенски народни покрет Збор — каже се на крају извештаја начелника — у овом срезу уопште не постоји, јер се његово постојање од 1938. године до данас никад није ничим манифестовало.“²²⁹

Месна организација Збора у Ужицу основана је, према записнику 15. марта 1936. године и бројала је четрдесет два члана. Начелство среза је утврдило да су сви потписи аутентични. Истина, неки су изјавили да нису били на оснивачкој конференцији Збора, мада су потписали списак чланства, па су молили да се њихови потписи сматрају неважећим.²³⁰

У Лукавцу у срезу тузланском месна организација Збора, према записнику, основана је 16. фебруара 1936. године и бројала је педесет чланова. Проверавањем аутентичности потписа

²²⁷ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5474/40, извештај Начелства среза посавског (Обреновац).

²²⁸ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5583/40, извештај Начелства среза ариљског.

²²⁹ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5375/40, извештај Начелства среза азбуковачког (Љубовија).

²³⁰ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5374/40, извештај Начелства среза ужичког.

среско начелство је утврдило да су њих тринаест били потпуно неписмени, међу којима чак и председник месне организације Збора Ибро Тракић, и да се нису могли на списку потписати, а нити знају ко их је потписао.²³¹

У месту Миљену у срезу чајничком месна организација Збора, према записнику, основана је 11. априла 1937. године и имала је тридесет једног члана. Проверавањем које је вршило начелство среза установљено је да су заиста неки 1936. године ставили своје потписе „и не знајући зашто то и у коју сврху чине, које сада повлаче, док неки уопште нису ни потписивали. Од свих наведених у списку једино је био члан овог покрета Василије Иаћић, али је и он то престао бити још 1937. године, и тако ова организација уопште не постоји.”²³²

Према записницима у срезу зворничком формиране су месне организације Збора у селима општине брањевачке; Главачици 14. фебруара 1936, Плешићу и Пилици 20. фебруара и Локању 25. фебруара, као и у селима општине гуштерске; у Китовници 29. марта 1936, а 14. јуна у Грабовцима и Јардану; у селима општине козлучке, Јасеници 1. марта, а Читлуку 14. јуна 1936. године; у месту Паћине, општина Паћина — Козлук 19. фебруара 1936. године. И у овим местима неки од саслушаних изјавили су да су потписали свој приступ у чланство Збора, док су други то одрицали. Трећи су истицали да не знају ко их је потписао. За неке је утврђено да су у међувремену умрли „а има их и знатан број одсутних на страни ван општине, због чега већина од ових нису могли бити саслушани, а неки, када су сазнали због чега се позивају у општину, нису уопште хтјели да дођу на саслушање.”²³³

У Зеници је основана месна организација Збора 7. маја 1939. године. Имала је тридесет пет чланова. Проверавајући аутентичност њихових потписа, начелство среза је дошло до закључака какве су доставила и остала начелства. Неки су изјавили да су стварно ставили своје потписе, други су то одбијали, трећи одрицали потписе, а неки су, међувремену, отишли у војску или прешли у друга места, тако да нису могли бити пронађени и саслушани.²³⁴

Очигледно је да су полицијски органи, иридржавајући се упутстава која су добили од виших власти, употребили при проверавању истинитости потписа у записницима сва средства да се чланови Збора одрекну својих потписа и организације. Али из тог материјала не види се да су употребљаване принудне мере, осим препоруке и савета да се одрекну чланства у Збору, будући да је та организација као противдржавна била забрање-

²³¹ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5381/40, извештај Начелства среза тузланског.

²³² АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5376/40, извештај Начелства среза чајничког.

²³³ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5462/40, извештај Начелства среза зворничког.

²³⁴ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 5420/40, извештај Начелства среза зеничког.

на. Тако се само мањи део чланства изјасно да остаје и даље присталица покрета. Стиче се утисак да су чланови Збора својим држањем на саслушању изненадили и саме полицијске органе. Иако су чланови Збора добили директиву од свог вођства да потпише не смеју одрећи „по никоју цену“, ипак је већина то чинила без колебања.²³⁵

Пошто је завршен поступак проверавања аутентичности поднетих записника и пошто су приспели извештаји Министарству унутрашњих послова, 16. новембра 1940. године издато је званично саопштење о забрани активности покрета Збор. У овом саопштењу каже се да Збору није одобрено постојање због тога што ни је испунио законске услове... о удружењима, зборовима и договорима, па према томе „није му допуштена никаква даља политичка активност.“²³⁶ Влади није било тешко да нађе законску основу за забрану Збора. Са саопштењем о неиспуњавању услова за постојање Збора могло се мирније изићи и пред силе Осовине.

Даље мере показују намере власти да приступе спровођењу одлуке о забрани и онемогуће рад Љотићевог покрета. Управа града Београда донела је одлуку по којој су ухапшени љотићевци кажњени на „иступне казне“ најпре на по тридесет дана затвора, а затим је то продужено на седамдесет. Међутим, својом одлуком од 18. јануара 1941. године Управа града Београда је већину ухапшених збораша интернирала на принудни боравак у Брус. Већ раније су неки љотићевци били појединачно интернирани у разна места. Из решења о интернирању једног љотићевца види се да је оно вршено само зато што је он био члан Збора и као такав, како стоји у решењу, могао је бити „опасан по јавни ред и мир.“ Полиција је 15. новембра 1940. године упала у студентску мензу коју су држали љотићевци, чланови организације Бели орлови, истерала присутне и запечатила просторије. За Љотићем, после његовог бекства, као и за генералник секретаром Збора Милорадом Мојићем, издате су по целој земљи потернице. Тражило се да се за њима трага и „на сваки начин пронађу и ухапсе.“ Али потернице нису дале резултате.²³⁷

Љотићевци су били затворени све до обарања Тројног пакта 27. марта 1941. године. Љотић се раније извукао из кућног притвора и до 27. марта живео илегално. Скривао се код пријатеља у Београду. За све то време одржавао је везе са Миланом Недићем и епископом Николајем Велимировићем.

²³⁵ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 287/41, извештај Начелства среза трнавског (Чачак).

АЈ—37—38, Фонд Милана Стојадиновића, писмо под насловом „Драги друже“ од 11. XI 1940, упућено члановима Збора. Б. Кочовић: *Наша снага*, Наш пут, 4, 28. I 1940, 3.

²³⁸ *Политика*, 11660, 17. XI 1940, 4;

Љотићева писма кнезу Павлу..., 51, 53.

²³⁷ АБиХ, КБУДБ, пов. ДЗ, 1483/41, писмо Митрофана Матића упућено Шими Ловрићу у Брус: Југ Лабус, *Опроштај са Брусом*, *Наша борба*, 49, 9. VIII 1942, 12; Бож. Ж. Најдановић: *Сећање поводом једне годишњице*, *Наша борба*, 31, 5. IV 1942, 15.

У акцијама против комуниста љотићевци су у служби полицијских органа, као агенти и достављачи, били од велике користи властима. Такву су оцену дали и полицијски органи. Када је требало распустити организације покрета Збор 1940. године, полицијски органи нису могли да скрију своје жаљење што се то чини. „Овом приликом мора се ипак нагласити — писао је управник полиције у Сарајеву у свом извештају о растурању организације Збор — да су средњошколци љотићевци Управи полиције често били врло корисни у прибирању података о оним другим средњошколцима који су левичари.“²³⁸

Влада Цветковић — Мачек својом политиком тактизирања и опрезности што се тиче Збора успела је да одржи добре односе са силама Осовине. Мере владе према Збору, као и смењивање Милана Недића и пензионисање љотићевца пуковника Милоша Масаловића, Немачка је примила прећутно. Италија је чак смењивање Недића дочекала са задовољством, јер је била у уверењу да се он залагао за политику ослањања на Запад. Са своје стране, заузета ратом на Западу, Немачка је дипломатским притисцима утицала на Југославију да приступи Осовини. У таквој акцији нацисти су прикривали своје незадовољство што се у Југославији гони један од њихових ослонаца.²³⁹

У време мера владе Цветковић — Мачек против Збора одржавала се интензивна дипломатска активност с Немачком. Половином новембра 1940. године боравио је у Југославији специјални немачки изасланик Хасел, а крајем новембра министар иностраних послова Александар Цинцар-Марковић отпутовао је у Немачку да би се састао са Рибентропом и Хитлером. У Београду и Загребу Хасел је водио разговоре са представницима круне и владе и неким политичким личностима. Према његовом извештају, сви су се утркивали ко ће изрећи више израза лојалности и симпатија према Трећем Рајху. Појединци су чак ишли тако далеко да су изражавали своје одушевљење према немачком фашизму. Министар за физичку културу Душан Пантић у разговору са Хаселом изјавио је да је он „по духу националсоцијалист“ и да у том правцу васпитава и организује омладину. За Љотићев Збор рекао је да „следи сличне циљеве, али на неподесан начин“. Представник Хрватске сељачке странке Аугуст Кошутић је изјавио Хаселу да се ХСС „све више организира према немачком узору (једна врста СА и СС), а сматра да Љотићев Збор не треба узимати озбиљно.“²⁴⁰

Забрана рада Азотићевог покрета и хапшење неких његових чланова и функционера изненадили су вођство Збора. Затечено је неспремно. У првом тренутку није могло да се снађе нити било шта да предузме да би очувало и повезало своје чланове и организације. Према расположивим подацима, прва директи-

²³⁸ Бранислав Глигоријевић: *Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940...*, 58.

²³⁹ Љубо Бобан: *Мачек...*, књ. 2, 380.

²⁴⁰ Бранислав Григоријевић: *Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940...*, 77; Љубо Бобан: *Мачек...*, књ. 2, 350.

ва вођства Збора била је упућена чланству тек 11. новембра 1940. године. Тада је Врховно старешинство покрета покушавало да успостави везу са разбијеним организацијама и појединим члановима. У овим директивама, које су ширене као летак, информисало се чланство о мерама власти на растурању Збора. Према тврђењу зборашког вођства, мере су дошле под утицајем пропаганде Запада и на захтев прозападно оријентисаних кругова у влади. У току акције разбијања организација, приликом проверавања аутентичности потписа чланова Збора, вођство је издало наређење члановима да се не сме одрећи својих потписа ни по коју цену. У исто време требало је настојати да буде „пгто мање хапса — што већа акција ... Сада, када је борба отворена, појачај свој рад. Јачај, учвршћуј, повежи наше другове ... У овој години одлука и борбе која је, ето, тако брзо избила, не сме ниједан збораш остати скрштених руку ...”²⁴¹

После хапшења и саслушавања појединих присталица Збора, чланству су даване нове директиве: да очува дисциплину у организацији и да сваки члан који буде позван на саслушање поднесе одмах писмени извештај својим претпостављеним.

Будуће своје акције, вођство покрета Збор оријентисало је више према ополнополитичким приликама. Предвиђавајући скори рат, чланови Збора добијали су директиве од вођства у којима се указивало на задатке и њихово држање. „1. Ви, који будете у позадини, да организујете омладинске радне чете за помоћне полицијске и војне службе за хватање сумњивих лица, оних који шире панику, и падобранаца. 2. Ви, који будете на фронту, да вршите своју дужност потпуно ...”²⁴²

А»отићевци су своју акцију у ратној ситуацији подешавали више у позадини и она се стављала на прво место. Организовање јединица за време рата у позадини представљало је начин да се оне употребе за циљеве које у датој ситуацији буде планирало вођство покрета Збор. Ове „омладинске радне чете” биле су клице будућих Љотићевих добровољачких одреда у служби нациста за време окупације.

Поред све већег непријатељства према комунистима, акција Збора у илегалности била је уперена и против владе зато што их је она прогонила.

Карактеристично је да се, и поред спречавања штампања и растурања пропагандног љотићевског материјала, он ипак некако штампао и растурао. Пошто је последњи број Билтена (58) од 31. октобра 1940. био заплешен, следећи број, у коме се оштро нападала влада „расула”, одједном се појавио. Упркос предострожности полиције, Љотићев Билтен је достављен кнезу Павлу, члановима владе и Управи града Београда. „Љоти-

²⁴¹ Бранислав Глигоријевић: Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940.... 77.

²⁴² АБиХ, КБУДБ, нов, ДЗ, 5857, извештај Начелства среза ваљевског од 5. XI 1940; Лазар М. Чолић: У знаку самоубилачког одушевљења за СССР, Наша борба, 20, 18. I 1942, 12; Међуопштински архив Ваљево, МГ, Милован Дудић: Живот и рад КПЈ у Ваљеву и околини 1929—1940, 28—29.

ћевци, упорни и фанатици, не зна се којим путем и како добијају Љотићеве Билтене, који сију отров у народу..." Ово несумњиво потврђује да је покрет Збор имао ослонац у самом врху државног апарата или је материјал уношен из иностранства уз помоћ немачких нациста.²⁴³

У иступању покрета Збор против владе Цветковић — Мачек могу се уочити нијансе. Обично се у нападима акцентовао њен прозападно оријентисани део, чији су представници били министри др Михаило Константиновић, др Бранко Чубриловић и др Срђан Будисављевић. Акзтић је отворено говорио да би влада Цветковић — Мачек могла да „спасе државу“ само уколико приступи преговорима са силама Осовине, али пошто се претходно ослободи неких елемената у влади и утицаја Јевреја и масона. Против њих збораша су и уперили оштрицу борбе: „Нећете дуго — претили су љотићевци у летку. — Час обрачуна се приближава. Ми смо спремни на све.“²⁴⁴

У остварењу агреоивних планова фашистичких земаља према Југославији, умногоме им је ишла на руку и помагала пета колона. Најјаче упориште били су им припадници немачке народности у Југославији, фолксдојчери, који су се масовно определили за нацистичку Немачку.²⁴⁵ Љотићев покрет Збор, као и усташка организација Анте Павелића, безрезервно су помагали Хитлерове и Мусолинијеве планове за поробљавање Југославије.

²⁴³ АСл. Фонд Јавног тужилаштва, 3/6—41; Д. Љотић: Сад је ваш час и област таме..., 57; Љубо Бобан: Мачек..., књ. 2, Наводи извештај Среског начелника из Дарувара.

²⁴⁴ А В И И, Нда, 20/7, 1, записник о саслушању А. Ц. Марковића; Бранислав Глигоријевић: Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940..., 77;

Нови видици, Наш пут, 13, 27. VIII 1940, 3; А В И И, XVII, 60, VII, 30, писмо Димитрија Љотића непознатом од 23. I 1941;

Д. В. ЉОТИЋ: Сад је ВАШ ЧАС И ОБЛАСТ таме..., 74—76;

«* А В И И, НАВ—Н—Т—77, 1312/1095—1096, министар привреде Трећег Рајха, пов. бр. 121290/40, упутно је Врховној команди ОС допис у вези са осигурањем акција у рудницама бакра и олова у Југославији; Пета колона, Пролетер, 7—8, август-септембар 1940, 4—7;

Јован Марјановић: Дража Михаиловић..., 16, 22, 49.

Глава II

**ОСЛОНАЦ ОКУПАТОРУ — МЕСТО
ЉОТИЋЕВОГ ЗБОРА
У КВИСЛИНШКОМ РЕЖИМУ**

Окупација и комадање Југославије 1941. године

Како се ратне операције у Европи нису по плану повољно одвијале за Немачку и Италију, оне су почетком 1941. године предузимале брзе дипломатске кораке како би побољшале своје позиције. Почетком 1941. године Мађарска и Румунија приступиле су Тројном пакту и на њихове територије ступиле су немачке трупе. То исто 1. марта 1941. године учинила је и Бугарска. Њен председник владе др Богдан Филов потписао је протокол о приступању Бугарске Тројном пакту пошто је Хитлер краљу Борису обећао Македонију и делове Србије.¹

На Југославију Хитлерова дипломатија вршила је притисак како би је увукла на страну сила Осовине. И поред противљења јавног мњења и указивања Комунистичке партије Југославије да су намере владе издајничке, кнез Павле је одлучио да Југославија приђе Тројном пакту. Крунски савет закључио је 23. марта да овласти председника владе Драгишу Цветковића да потпише Тројни пакт, што је он 25. марта и учинио у Бечу, у дворцу Белведере. Пронемачки коментатори обмањивали су југословенске народе тврђењима да Немачка од Југославије не тражи никакве жртве нити неке нарочите концесије, изузев што само жели да она приступи Тројном пакту да би на тај начин и формално потврдила „своје мирољубиве намере према силама Осовине.“ Три члана владе Драгише Цветковића — др Михаило Константиновић, др Бранко Чубриловић и др Срђан Будисављевић — била су против потписивања Тројног пакта. Они су и поднели оставке на министарске положаје.²

Напредна јавност, чим је сазнала за овај издајнички акт, са огорчењем је демонстрирала. Комунистичка партија Југославије је већ током марта издала неколико прогласа у којима је

¹ Други светски рат 1939—1945, Београд, 1969, књ. 1, 363—364, 375; Априлски рат 1941 (Зборник докумената за период март 1938 — децембар 1940), Београд, 1969, 862.

² Архив Војноисторијског института, микрофилм из Бона, број 4, снимак 187—216 (у даљем тексту: АВ И И, Мф Бон 4/187—216); Ратко Парезанин; Други светски рат и Димитрије В. Љотић, Минхен, 1971, 269, 283, 291 (у даљем тексту: Ратко Парезанин: н. д.); Рат и Југославија, Политика, 11785, 25. III 1941.

оптуживала владу Цветковић — Мачек да се одриче независности земље. КПЈ је тражила стварање владе која би радила у интересу народа и која би склопила пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом.³

Група југословенских официра у ноћи између 26. и 27. марта извршила је државни удар. Свргла је намесништво и владу и довела на престо непунолетног Петра II Карађорђевића. Просовински расположени министри су похапшени, као и председник владе Драгиша Цветковић, а кнезу Павлу дозвољено је да са породицом оде у Грчку. Председник владе постао је генерал Душан Симић, командант ваздухопловства, а за потпредседнике именовани су Слободан Јовановић и др Влатко Мачек.

Обавештен о припремама војног пуча, владика Николај Велимировић саветовао је Димитрију Љотићу да и он узме учешћа и да ступи у пучистичку владу. Мислећи да је пуч једино уперен против кнеза Павла и његове владе, Љотић је пристао. Цозив на улазак у владу упутио му је и генерал Богољуб Илић. Тиме се објашњава и један од првих аката Симићеве владе, — пуштање на слободу љотићеваца и прекидање судских поступака који су против њих били у току. Приликом извршења пуча ступио је на сцену и пензионисани пуковник Милош Масаловић, истакнути члан покрета Збор. Обавештен о пучу, већ у тренуцима његовог извршења, дошао је у зграду Главног генералштаба, и то у униформи, и изразио у име покрета Збор солидарност са пучем и жељу да се активира. И, заиста, одмах је постављен за команданта пешадијског пука краљеве гарде. Међутим, до Љотићевог уласка у пучистичку владу ипак није дошло и поред његових јаких веза са официрима. Томе су се оштро успротивили неки Симићевеви сарадници, будући чланови његовог кабинета, а међу њима нарочито др Бранко Чубриловић.⁴

Демонстрације су се 27. марта претвориле у манифестације слободи, независности и одбрани земље. У њима је у Београду учествовало више од сто хиљада грађана. Комунисти су били најактивније снаге демонстрација и били су у њиховом предводништву. Демонстранти су у Београду демолирали гнезда пете колоне — немачки и италијански путнички биро.

Шеф немачке обавештајне службе је преко радио-станице у шест часова изјутра 27. марта јавио Берлину шта се у току ноћи догодило у Београду. Вест о пучу брзо је прохујала светом. „За Немачку то је био ударац оклагијом“ — каже истакнути нациста др Георг Кисел.⁵ Хитлер је био бесан. Питао је

³ Преглед историје Савеза комуниста Југославије, Београд, 1963, 305 (у даљем тексту: Преглед историје СКЈ).

⁴ Ратко Парезанин: н. д., 276, 283, 303—304; Никола Мгловановић: Пукотине краљевства, Рат обавештајних служби на тлу Југославије, књ. 1. Београд, 1978, 146 (у даљем тексту: Никола Миловановић; Пукотине краљевства).

⁵ Архив Војноисторијског института, док. 10, фас. 5, кут. 27, записник о саслушању др Георга Кисела (у даљем тексту: А В И И, На, 10/5, к. 27).

свога министра спољних послова Јоакима фон Рибентропа: „Каква је то скандал у Београду?“ У 12 часова, на састанку са својим најближим генералима, Хитлер је одлучио да се изврши муњевит ратни напад на Југославију. Већ у 19 часова поднет му је план напада и наређење на потпис. За рат против Југославије Хитлер се решио по цену одлагања напада на Совјетски Савез, који је био предвиђен за мај. Ово одлагање, за шта је „кривицу“ носила Југославија, имало је несагледиве последице за Немце, које је у току похода на Москву у јесен 1941. године ухватила сурова руска зима пре него што су то могли очекивати.⁶

И док је напредна јавност у Југославији са огорчењем осуђивала потписивање Тројног пакта, а 27. марта га одбацила, догле су љотићевци и други поклоници фашизма величали 25. март и осуђивали 27. март. Димитрије Љотић је писао: „Београд је 25. марта прогледао својим очима и мислио својом главом. Он је угледао пред собом провалију и да се не би стропоштао, ухватио се за гране једног дрвета које је на ивици провалије било израсло. То је дрво било пакт. Кривица тог режима је била што је прогледао тек 25. марта и што је раније не само и самгледао туђим очима и мислио туђом главом већ није дао ни своме народу дагледа и мисли другачије. Зато су његови рођени слепи васпитаници пререзали оно дрво и режим се заједно с дрветом сурвао у провалију, повлачећи за собом целу нашу земљу и све нас.“ Љотић каже да су увече 26. марта писали „извесној господи у Београду и преклињали их да ништа не раде противу пакта.“ Међутим, он није био схваћен и пакт је оборен, а што је Љотић осудио као самоубиство. „Кад у једном народу стратегију почне да води такозвано „јавно мњење“ — онда је то сигуран знак тешке оболелости и поремећености његове. Оно што се догодило 27. марта 1941. године у Београду, остаће за векове најбољи пример те уличне стратегије.“⁷

Истакнути љотићевац Станислав Краков говорио је да је пуч од 27. марта био непотребан „кобан и чак злочиначки,“ а др Димитрије Најдановић, један од зборашких идеолога, истицао је да нема чуднијег датума у нашој историји од 27. марта: „Чудан је по глупости својој, политичкој глупости. Политичка глупост је ограниченост политичког видика ... одсуство политичке визије, провиђења.“ Ратко Парезанин је подвлачио да су „комунисти вешто знали да искористе нерасположење „народа“ према влади и још више придобију масе за своје циљеве.“⁸

⁶ Др Јован Марјановић: Устанак и народноослободилачки покрет V Србији 1941, Београд, 1963, 15 (у даљем тексту: Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941); Ратко Парезанин: н. д., 292, 363.

⁷ Д. В. Љотић: О 25. марту 1941, Наша борба, 22, 1. II 1942, 1.

Д. В. Љотић: Тројни пакт, Наша борба, 4, 28. IX 1941, 3.

Д. В. Љотић: Улична стратегија, Наша борба, 41, 14. VI 1942.

⁸ Станислав Краков: Генерал Милан Неђић, књ. 1, Минхен, 1968, 408 (у даљем тексту: С. Краков: Генерал Милан Неђић).

Др Д. Најдановић: Наша борба, 30, 29. III 1942, 3.

Ратко Парезанин: н. д., 289.

Милан Недић на саслушању је рекао да је одобравао потписивање пакта, „сматрајући да је он заснован на бази неутралности.“ То исто је на саслушању потврдио и Бура Докић.⁹

Нова влада Симовића није предузела праве мере за одбрану земље. Штавише, унела је забуну у народ и војску, успоривши ратне припреме. Упућивала је појединачне позиве војним обвезницима, уместо да је објавила општу мобилизацију. Влада је тек 30. марта тајно наредила мобилизацију оружане силе, с тим да први дан мобилизације буде 3. април. Општа мобилизација објављена је тек 7. априла када су ваздушни напади великим делом већ разорили систем веза и саобраћаја. Стога њена објава није ни стигла у многе крајеве земље, или је стизала после неколико дана, у нека места истог дана кад и немачке трупе. То су биле последице вишегодишњег подземног издајничког рада здружених непријатеља, петоклонашких елемената, па и љотићеваца, и фашистичких агресора.¹⁰

За операције против Југославије агресори су одредили двадесет четири немачке, двадесет три италијанске, пет мађарских дивизија, док су Румунија и Бугарска, поред тога што су њихове територије послужиле за концентрацију немачких трупа одређених за напад на Југославију, обезбеђивале и штитиле њихову позадину од могуће интервенције Совјетског Савеза на Балкану. Стратејска замисао Немачке врховне команде била је да се концентричном офанзивом са више праваца, уз снажну подршку авијације и брзим дејством оклопних и моторизованих јединица, у садејству са италијанским и мађарским трупама, што пре сломи југословенске војне снаге и изврши окупација Југославије.

Министарство спољних послова Трећег Рајха обавестило је своја посланства у Риму, Будимпешти, Букурешту и Софији да ће напад на Југославију почети 6. априла ујутру.¹¹ Хитлер је захтевао да се удар изврши немилосрдно и муњевито, с тим да авијација разори Београд да би га казнила што је његов слободарски народ одбио да буде фашистички слуга.

Немачка војска отпочела је операције у току ноћи између 5. и 6. априла. На препад је заузела Бердап и себи обезбедила слободну пловидбу Дунавом. У овој акцији помогли су им шпијуни — фолксдојчери који су са уговорених места светлосним сигнаlima одавали Немцима положаје југословенских јединица. У зору 6. априла и, поред тога што је Београд био од 3. априла проглашен за отворен и небрањен град, преко четиристо педесет немачких бомбардера, праћених ловцима, напало је и бомбардовало град. Биланс овог пиратског напада на Београд

⁹ А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању М. Недића; Петар Мартиновић-Бајица: Милан Недић, Чикаго, 1956, 82, 104 (у даљем тексту: Петар Мартиновић-Бајица: н.д.).

А В И И, Ча, 43/1, к. 270, записник о саслушању Буре Докића.

¹⁰ Јован Марјановић и Перо Морача: Наш ослободилачки рат и народна револуција 1941 — 1945, Београд, 1958, 31—32 (у даљем тексту: Ј. Марјановић и П. Морача: н.д.).

¹¹ А В И И, Мф Бон, 2/383—384.

од 6. до 8. априла био је трагичан. Погинуло је и рањено више хиљада грађана, тачан број није утврђен, али са рањеницима креће се до двадесет хиљада. Знатан број стамбених зграда и установа разорен је и уништени су многи споменици културе, међу којима и Народна библиотека. Поред књига, у згради библиотеке изгорели су стари рукописи од непроцењиве културне и историјске вредности.¹²

Из Бугарске и Румуније на територију Југославије упала је XII, а из Аустрије и Мађарске II немачка армија. Италијани су напали из Албаније са IX, а из Италије са II армијом. Већ 7. априла Немци су заузели Скопље, 10. априла Загреб, а 12. априла Београд, у коме је 13. априла XI оклопна дивизија сместила свој штаб у хотелу „Мажестик.“¹³

Брзо напредовање агресора омогућили су и поједини издајнички официри из виших команди југословенске војске, као и усташе у Хрватској. Генерал Милан Недић био је командант Треће групе армија, а начелник Штаба генерал Миодраг Дамјановић. Ова група армија имала је задатак да одбраном Македоније и заузимањем Албаније обезбеди одступницу југословенске војске према југу. Брат Милана Недића Милутин Недић командовао је као генерал Другом армијом. По тој кобности приврженици Трећег Рајха и Хитлерове нацистичке идеологије били су на веома одговорним војним дужностима. Према бугарској граници налазио се 312. пешадијска пук којим је командовао познати германофил пуковник Танасије Таса Динић, који је, не желећи да се бори против Немаца, већ 13. априла расформирао ову јединицу и предао је непријатељу. Познати љотићевац пуковник Коста Мушицки налазио се у Славонском Броду на дужности команданта железничког пута и главног руководиоца радова за утврђивање савског фронта. Није извршавао задатке предвиђене за пружање отпора окупатору, већ је све чинио да нацисти што пре дођу у нашу земљу. Такав је био и генерал Лав Рупник и други.¹⁴

Врховна команда Југословенске војске је већ 14. априла, док је непријатељ продирао ка централном подручју земље, затражила од Немачке врховне команде да се обуставе непријатељства и успостави примирје, а трупама је наредила да обуставе сваки отпор. Али Немачка врховна команда то није прихватила. Захтевала је безусловну капитулацију. Сутрадан, 15.

¹² Историја Југославије, прупа аутора, Београд, 1972, 460, 464.

¹³ А В И И, микрофилм из Војног архива у Фрајбургу, број микротраке 15, број снимака 37—42 (у даљем тексту: А В И И, Мф Фрајбург); 11/245—330;

А В И И, Мф Фрајбург, 17/26, 178—179, 222;

А В И И, Мф Фрајбург, 11/416—417; 15/43—45, 411.

¹⁴ А В И И, Недићева архива, 6/7, к. 1, записник о саслушању М. Недића (у даљем тексту: А В И И, Нда, 6/7, к. 1)

А В И И, Ча, 27/2, к. 269, Записник о саслушању Т. Динића.

А В И И, Ча, 1/1, к. 270, Записник о саслушању К. Мушицког; Ј. Сарачевић: О узроку наше државне и народне пропасти, Наша борба, 14, 7. XII 1941, 5.

априла, влада је одржала у Никшићу последњу седицу у земљи. Одлучила је да, с обзиром на тешку ситуацију на фронтима, Југославија као држава не капитулира, већ да капитулацију прихвати само Југословенска војска, а да краљ и влада пребегну у Грчку, где се очекивао наставак рата са деловима југословенске војске који су тамо одступили. Истог дана краљ Петар II, влада и неколико грађанских политичара пребацили су се авионима са никшићког аеродрома у Грчку. Пре одласка влада је наименовала за начелника Штаба Врховне команде генерала Данила Калафатовића.¹⁵

Немци су заробили југословенску Врховну војну команду на Палама код Сарајева, које је већ било у њиховим рукама. Генерал Калафатовић био је приморан да одреди опуномоћенике који ће потписати капитулацију. За тај издајнички чин одређени су бивши министар иностраних послова Александар Цинцар-Марковић и генерал Радивоје Јанковић. Они су 17. априла пре подне немачким авионом стигли из Сарајева у Београд, где су истог дана по подне потписали безусловну капитулацију Југословенске војске у Штабу Друге немачке армије, у згради Чехословачке амбасаде. Капитулација је ступила на снагу 18. априла у 12 часова. Знајући за наклоност Милана Недића према Немцима и њихов пријатељски однос према овом издајнику, генерал Калафатовић га је хитно позвао и он је дошао из Пријепоља у Сарајево, а затим у Београд. Недић је имао задатак да са Цинцар-Марковићем преговара са немачком командом да војници Југословенске војске не буду одведени у заробљеништво. Немци нису хтели за то ни да чују.¹⁶

Опкољена са свих страна и разједана унутрашњим супротностима (нерешено национално питање, социјални проблеми, пета колона, неспособно војно руководство), Југославија се није могла одупрети надмоћнијем противнику, па ју је за непуних дванаест дана окупирао агресор и заробио и отерао у ропство 337.864 војника и подофицира и 6.298 официра. Предато им је целокупно наоружање, опрема, складишта, утврђења, војна и привредна постројења, саобраћајна средства, планови минских поља, документи Председништва владе, Министарства војске и иностраних послова.¹⁷

Тих дана, када је влада са краљем напустила земљу, Централни комитет КПЈ упутио је проглас народима Југославије. КПЈ је дала подршку патриотским снагама и појединцима Југословенске војске који су пружали отпор агресорима у кратком

¹⁵ Јован Марјановић: Дража Михаиловић између Британаца и Немаца, књ. I, Београд, Загреб, 1979, 59 (у даљем тексту: Ј. Марјановић: Дража Михаиловић).

¹⁶ А В И И, Нда, 20/7, к. 1, записник о саслушању А. Ц. Марковића; Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању М. Недића.

А В И И, Нда, 16/7, к. 1, записник о саслушању М. Недића.

¹⁷ А В И И, Мф Фрајбург, 11/426—434; Историја Југославије, 460; Ј. Марјановић: Дража Михаиловић, 59; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији (1941—1945), Кливленд, Охајо (САД), 1958, 17—18 (у даљем тексту: Б. Карапанић: Грађански рат у Србији 1941—1945).

априлском рату, осудила издају, распиривање шовинизма и братоубилачког рата и указала на могућност борбе у новим условима.¹⁸

Љотићевци у емиграцији друкчије говоре и пишу о узроцима пропасти Југославије, износећи неистине и произвољне измишљотине. Тако Боривоје Карапанчић пише да је Југославија пропала зато што су је „разбили комунисти и усташе који су имали споразум склопљен још 1937. године у Сремској Митровици, у Казненом заводу, где су се заједнички нашли на издржавању казне ради антидржавне делатности... По основу овог споразума, усташе су чували усред Загреба генералног секретара Комунистичке партије Југославије, кога су у погодном тренутку пропустили у Србију, да би подигао комунистичку револуцију.“¹⁹

После окупације већи део југословенске територије припојиле су неке суседне земље, а други део стављен је под немачку војну управу.

Немачка је анектирала северни део Словеније, а Италија јужни део са Љубљаном, прогласивши стварање „Љубљанске провинције“ 3. маја 1941. године. Немачкој савезници Мађарској дати су Бачка, Барања, Међумурје и Прекомурје. Бугарска је окупирала источни део Македоније и делове југоисточне и источне Србије. Територију Црне Горе, а касније и Санџака, окупирала је Италија. Косово и Метохију, као и део западне Македоније, Италија је припојила такозваној Великој Албанији, над којом је имала протекторат. Створена је Независна Држава Хрватска (НДХ), која је обухватила Хрватску, Славонију, Срем, дао Далмације, Босну и Херцеговину. Један од усташких вођа Славко Кватерник преко Радио-Загреба прочитао је 10. априла декларацију о успостављању НДХ. Одмах затим др Влачко Мачек је позвао хрватски народ да се покори новој власти, а чланове ХСС да са њом сарађују. Међутим, упркос споразумима између Хитлера и Мусолинија о подели интересних сфера у којима је тачно било утврђено да је територија Хрватске искључиво италијански домен. Немци су и тамо стварно држали власт. Хитлер се у том погледу ослањао на аустријску аристократију и њен стари официрски кор. Већ 11. априла наименовао је Аустријанца генерала Едмунда Глајзеа фон Хорстенауа за опуномоћеног немачког представника у Хрватској. Из Италије у Загреб стигао је 15. априла са групом усташа и Анте Павелић. Србија са границама које је имала пре балканских ратова потпала је под директну управу немачког војног заповедника. Војној управи прикључено је и подручје Трепче због рудника олова, као и Банат као важна житница.²⁰

¹⁸ Аохив Централног комитета Савеза комуниста Југославије, фонд ЦК КПЈ 1941/17 (у даљем тексту: АЦКСКЈ, ЦК КПЈ).

¹⁹ Б. Карапанчић: Грађански рат у Србији 1941—1945, 15—16.

²⁰ Др Милан Борковић: Конtrarеволуција у Србији. Квислиншка управа 1941—1942, књ. 1, Београд, 1979, 17 (у даљем тексту: М. Борковић: Конtrarеволуција у Србији).

После окупације, еиле Осовине одвукле су из Југославије све резерве хране и сировина, демонтирале више индустријских предузећа и машине одвукле у своје земље.

Из Борског рудника Немачка је покривала 21% својих ратних потреба бабра. Хромом из југословенских рудника Немачка је обезбеђивала 100% својих ратних потреба. Круп је држао директно руднике хрома, а такође и југословенске железаре (Јесенице, Зеницу и неке друге мање).²¹

Уз помоћ своје мањине у Војводини и Славонији, Немци су организовали извлачење жита. И радна снага из Југославије коришћена је у немачким фабрикама. Око пола милиона Југословена радило је у немачким ратним предузећима на крају рата.

У склопу својих ратних циљева, Хитлер је имао намеру да истреби поједине југословенске народе у циљу спровођења своје концепције о германизацији тих територија. То је чинио геноцидом. Хитлер је отворено говорио да њему није циљ да се Словени упознају са немачким законима, него да на њиховој територији живи народ чисте германске крви.²²

Немци су користили националне, верске и класне сукобе у старој Југославији како би путем братоубилачког рата што лакше спроводили Хитлерове планове германизације. У том погледу Хитлер се служио методама аустријске аристократије и високог клера католичке цркве. Усташе Анте Павелића одлично су му служиле у масовном убијању Срба. Павелић је говорио да Хрвати добро сарађују с немачким народом и да су они потомци Гота, а словенска идеја им је натурена. Павелић је био оруђе немачких расиста за спровођење плана германизације у југословенским земљама. У ратним данима дошло је до потпуне подударности ставова, идеологије и политике између немачког расизма и расизма десног крила хрватске буржоазије с франковцима и усташама на челу. Павелић је од Хитлера прихватио методе денационализације и уништења других народа.²³

Хитлер у Југославији није одредио само српском народу такву судбину, носио се мишљу да на крају рата спроведе и германизацију Хрвата. И десно крило српске буржоазије такође је примењивало хитлеровске концепте геноцида према Муслиманима и Хрватима.

Неке конкретне мере на плану германизације појединих југословенских народа Хитлер је почео увелико да остварује и током рата. Депортације су биле различитог карактера. Узимале су облик економске емиграције, врбовања радника за рад у Немачкој, затим принудни рад када су ухапшеници и интернирци слати у фабрике у Немачку, а према Словенцима и Србима примењен је систем присилног масовног расељавања.²⁴

²¹ Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941, 18—19, 39.

²² Душан Бибер: Нацизам и Немци в Југославији 1933—1941, Љубљана, 1966, 20; Историја Југославије..., 465—466.

²³ Богдан Кризман: Павелић и усташе, Загреб, 1978, 514.

²⁴ Историја Југославије..., 466—467; Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941, 17; Обнова, 38, 18. VIII 1941, 3.

Немци су плански организовали и унштавање културних споменика појединих југословенских народа како би олакшали извођење својих планова германизације. У Италији су имали своје планове о геноциду у Словенији.

У Македонији су бугарске власти 3. маја издале наредбу да је бугарски језик обавезан у свим надлештвима и школама.²⁵

*Неманка управа у Србији и формирање
квислиншког комесарског апарата*

После априлског слома 1941. године целу територију Југославије поселе су окупаторске трупе.

Територију Србије окупирала су четири агресора: Немци, Италијани, Мађари и Бугари. Према томе, постојала су и четири окупациона система, уз то са немачко-ушашком варијантом контроле у Срему и италијанско-албанском варијантом контроле окупираних територија Косова. Да ствари буду још сложеније, и Банат је у извесном смислу имао специфичан окупациони положај.

Тако су највеће југословенске територије — Србија и Банат и са највећим бројем становника — преко 4.500.000, доспеле у немачку окупациону зону, на којој су одмах увели и изградили чврст и сложен механизам окупационе власти.²⁶

Немачке трупе које су учествовале у нападу и окупацији Југославије, крајем априла и почетком маја, почеле су да се повлаче. Оне су упућиване у источне европске области у којима су концентрисане и припремане за напад на Совјетски Савез, који је Хитлер припремао у највећој тајности.²⁷

После повлачења редовних немачких трупа из Србије и Баната, на њихово место у Србији Немци су довели своје три посадне дивизије: 704, 714. и 717, од којих је свака имала по два пешадијска пука и, нешто касније, један артиљеријски дивизион. Војне снаге фолксдојчера контролисале су Банат, па Немци нису имали потребе да у Банат доведу посадне дивизије. Посадне јединице распоредиле су своје људство по целој територији Србије. Посадне дивизије стављене су под команду посебно образоване Више команде за нарочиту употребу 65, на челу које је стајао генерал артиљерије Паул Бадер. Под његовом командом налазила се истовремено и 718. посадна дивизија која је била смештена у источној Босни и Срему. Виша команда 65 била је потчињена XII армији под командом фелдмаршала Вилхелма фон Листа, који је у исто време био и командант Југоистока са седиштем у Атени. Пошто су Немци своје млађе људство повукли у намери да га пошаљу на Источни фронт, то се у саставу посебних дивизија налазило претежно

²⁵ Живојин Николић-Брка: Југоисточна Србија у револуцији 1941—1945..., 19—21.

²⁶ Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941, 23.

²⁷ А В И И, Мф Фрајбург, 11/471—474.

старије и људство средњих годишта (1907—1913), за које су веровали да ће моћи успешно извршавати задатке и држати у покорности народ Србије.

Немачке војне јединице још нису биле ни завршиле чишћење земље од остатака Југословенске војске и прикушвања ратног плена и заробљеника, а њихове посебне организације већ су у Србији и Банату стварале војне управе и војнопозадинске команде.²⁸

Немачке војне власти су већ 20. априла у Београду почеле да организују војну управу окупирани Србије. За првог команданта Србије Хитлер је наименовао генерала авијације Хелмута Ферстера, који је 22. априла примио ту дужност у Београду и заједно са својим штабом сместио се у згради Радничке берзе. Одмах је почео да издаје упозорења и претње, захтевајући од народа покорност, а, у противном, да ће за кривична дела на његовом подручју бити надлежан војни суд.²⁹

У Штабу немачког команданта Србије, већ од почетка његовог формирања, налазило се 726 официра и војних службеника. Био је подељен на два дела: на Војни и Управни штаб. Војни штаб се старао о осигурању реда и безбедности, па је у том циљу располагао са четири до шест специјалних батаљона земљских стрелаца (Landeschützen) и неколико одреда војне жандармерије и полиције. Управни штаб је руководио управом окупираниг подручја и на његовом челу налазили су се истакнути нацистички функционери. На челу Управе штаба у Србији прво је одређен генерал-лајтнант др Харолд Турнер, у кога је Хитлер имао пуно поверење, јер се већ доказао у спровођењу окупационих свирепих мера у Луксембургу, Белгији и Француској. Сем тога, др Турнер се у Француској истакао и организовањем квислиншког апарата, а то му је био задатак и у Србији. Иначе, он је био познаник и лични пријатељ Хајнриха Химлера, руководиоца целокупне немачке полицијске службе и уживао је његово пуно поверење. Његов помоћник био је виши војни полицијски саветник Гестапоа мајор др Георг Кисел.³⁰

На територији Србије и Баната немачка управа имала је мрежу обласних команди (фелдкомандантура), окружних команди (крајскокомандантура) и месних команди (ортскокомандантура). Србија је била подељена на четири фелдкомандантуре, које су преко Управног штаба биле потчињене војном команданту Србије. Командант фелдкомандантуре био је официр чина генерала или пуковника. Фелдкомандантуре су биле означене бројем и имале су седишта: у Београду 599, у Панчеву 610, у Нишу 809 и Ужицу 816. Крајскокомандантуре су такође означаване бројем: 923 Петровград, 847 Шабац, 832 Крагујевац, 834 Јагодина, 833 Крушевац, 838 Косовска Митровица, 861 Ваљево, 857 Зајечар и 867 Лесковац. Седишта ових команди повремено су се

²⁸ А В И И, Немачка архива, Национални архив Вашингтон (у даљем т.ксту А В И И, На, НАВ—Г—313/1112/9332840—2; 501, 251/407.

²⁹ А В И И, На, 8/1, к. 66; 10/5, к. 27, Запис. о сасл. Кисела.

³⁰ А В И И, На, 10/5, к. 27, записник о саслушању др Кисела.

мењала. Ортекомандантуре су имале ограничене компетенције. Војне јединице могле су у местима у којима су се налазили њихови гарнизони организовати привремене локалне команде плацкомандантуре које су нестајале одласком јединице.³¹ Све ове команде извршавале су и политичка наређења окупационог команданта Србије.

Упоредо са постављањем својих локалних команди, Немци су образовали и специјални привредни штаб чији је циљ био да управља привредом и да је експлоатише у корист Немачке. У ту сврху био је формиран 28. априла Штаб генералног опуномоћеника за привреду, на чијем се челу налазио Франц Нојхаузен. Он је био директно повезан са Херманом Герингом који га је и поставио и лично му одговарао за спровођење четворогодишњег плана експлоатације у немачкој окупационој зони у Србији и Банату.³² Нојхаузен је још пре рата, као генерални конзул за привредна питања, систематски доводио у Југославију поуздане немачке стручњаке. После окупације већина тих стручњака налазила се на положајима начелника појединих одељења: за привреду, за пољопривреду и исхрану, за рударство, за финансирање и заштиту валуте, сектор за обрт, сировине, погонска горива, текстил, папир, кожу, каучук, увоз и извоз, најзад апарат за надзор над јеврејском имовином итд. Овај привредни окупациони штаб ослањао се на по једине привредне референте у фелдкомандантурама. Привредни штаб је имао специјалне одреде, службе и организације преко којих је спроводио наређења и замисли нацистичких вођа: царинску и девизну службу, службу за врбовање радне снаге, привредну полицију, одреде за заштиту привредних објеката, организацију Тот (оснивач Фриц Тот) и друге, затим посебне домаће организације и службе које су такође убрзо формирали домаћи издајници. Тако је немачка пљачка привреде у Србији и Банату постепено добијала преко овог штаба такозване „легалне облике“. Према изјави самог Нојхаузена 13. априла док рат са Југославијом још није био завршен, њему је Геринг, између осталог, дао следеће упутство: „Хвала богу, ви нисте постављени тамо да радите за благостање потчињених народа, него да одузмете све што је могуће од њих да би немачки народ могао да живи. То је оно што ја очекујем од вашег рада. Претерано интересовање за стране народе мора сада да престане, и то одмах и заувек. Ја имам пред собом извештаје шта бисте ви имали да испоручите. Савршено ми је свеједно ако ви кажете да ће народи под вама умрети од глади.“³³

Немачки окупациони привредни органи доследно су примењивали ова Герингова упутства.

³¹ А В И И, На, НАВ—Т—501, 245/279—280.

³² А В И И, На, НАВ—Т—501, 245/272; 75, 69/987; На 1/5, к. 27, записник о саслушању Франца Нојхаузена; На, 10/5, к. 27, захтешник о саслушању др Г. Кисела; А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању Велибора Јонића.

³³ Цитат из књиге Србија у рату и револуцији 1941—1945, Београд, 1976, 53.

Поред Привредног штаба, посебну установу представљао је опуномоћеник немачког Министарства спољних послова код војног команданта Србије. На то место Хитлер је 28. априла поставио у звању посланика искусног нацистичког дипломату др Феликса Бенцлера, са седиштем у Београду, и одредио му задатке. Он је био надлежан за сва питања спољнополитичког карактера, што је за Србију у ствари значило за унутрашња политичка питања. Бенцлер је директно добијао задатке и инструкции од министра спољних послова Трећег Рајха Јоакима фон Рибентропа, коме је и он слао своје извештаје. За његовог заменика именован је др Герхард Фајне, који је још пре рата био заменик немачког посланика у Београду и за време априлског рата једини од немачког особља остао у Београду и добро је познавао прилике и један број издајника на које је могао да се ослони.³⁴

И у области средстава информација, просвете и културе, немачки окупатори су од првог дана све ставили под своју контролу. Одмах су упали у радио-станице и почели да емитују фашистичке програме. У њиховим службеним листовима излазиле су једна за другом разне наредбе и уредбе којима су регулисана питања рада у листовима и часописима, у издавачким кућама и радио-станицама. Већ у мају су објављене уредбе: о штампи, о вођењу позоришта, о раду биоскопа и изнајмљивању филмова, о кабареима и варијетеима. Према томе, штампа, позориште, укључујући оперу и балет, могли су обављати своју делатност само уколико су поседовали дозволу немачког команданта Србије. Посебно је била оштра уредба о штампи која је предвиђала контролу свих листова и публикација.³⁵

Априлски рат изазвао је диференцирање политичких партија Југославије. Оне се нису слагале око више питања: какав став треба заузети према окупацији земље и како на крају рата држава треба да буде уређена. Неке групе су се у тој ситуацији без резерве повезале са окупатором: Црногорски федералисти са Секулом Дрљевићем на челу, франковци и усташе, Димитрије Љотић и његове присталице у Србији. Хрватска сељачка странка са Мачеком на челу колебала се. Хтела је да игра на две карте. Десном крилу своје странке Мачек је дао пристанак да прихвати Павелићев режим, док су, неки из најужег руководства (др Иван Шубашић, др Јурај Крњевић, др Јурај Шутеј) играли на британску карту као чланови избегличке југословенске владе. Сличну тактику покушала је да спроводи и Словенска људска странка. Једна гарнитура руководства била је у Лондону са емигрантском владом, а бан Дравске бановине др Марко Натлачен био је душа окупаторског режима у Љубљани. Неки међу њима су одржавали контакте са напредним људима у Словенији.³⁶

³⁴ А В И И, На, НАВ—Т—501, 264/456; На, 10/5, к. 27, записник о саслушању др Г. Кисела; Нда, 17/2, к. 1; А В И И, Бон Мф, 2/602.

³⁵ Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 32.

³⁶ Историја Југославије..., 471—472.

И поред тога што су Немци у Србији успоставили врло сложен и разгранат окупациони апарат, ипак су сматрали да то није довољно. Стога су ступили у контакт са својим пријатељима за које су били сигурни да ће им служити и да ће старе органе власти ставити у њихову службу. У Београду су се већ налазили неки од тих издајника. Други су после капитулације пристизали у Београд. Димитрије Љотић је добио од Немаца објаву да је слободан и да неће бити отеран у заробљеништво иако је био официр југословенске војске. Ту су се налазили и Милан Аћимовић, инжењер Милосав Васиљевић, Јеремија Протић, бивши помоћник министра финансија, Душан Летица, бивши министар финансија, Ристо Јојић, бивши министар и др Лазар Костић, професор универзитета. Одмах по потписивању капитулације у Београд је стигао и Милан Недић, кога су Немци привремено држали под присмотром док не утврде да ли је заиста њихов одани пријатељ. У Београду се налазио и бивши министар спољних послова Александар Цинцар-Марковић, а ускоро су пристизали и други.³⁷

Из Колашина, после капитулације, дошао је Божидар Бошко Бећаревић, а из Горњег Милановца је 18. априла стигао Драгомир Драги Јовановић, где се склонио од бомбардовања, чекајући „свој тренутак.“ Танасија Тасу Динића и новинара др Данила Грегорића превезли су Немци 17. априла из Ниша у Београд својим аутомобилом. Из Фоче се вратио Велибор Јонић, из Сарајева армијски генерал у пензији Бура Докић, из Горажда Бошко Костић, а половином августа 1941. године, после неуспелих преговора да ступи у усташку војску, стигао је из Славонског Брода у Београд и члан Збора пуковник Коста Мушицки. Тако су се квислинзи окупљали и повезивали.³⁸

Већ сутрадан по доласку из Горњег Милановца, Драги Јовановић је посетио гестаповске функционере др Карла Крауса и Ханса Хелма, који су га примили врло љубазно као старог познаника, изражавајући задовољство што је жив и што им се јавио. Разговор су водили у седишту Гестапоа, у бившем Ратничком дому (сада Дом ЈНА). Предложили су му да поново организује београдску полицију и да води комесарску општину, с тим што ће звање управника и председника добити од Комесарске управе која је требало ускоро да се формира. После овог састанка у Гестапоу, фелдкомандант у Београду пуковник

³⁷ Бошко Костић: За историју наших дана, Лил, 1949, 18 (у даљем тексту: Бошко Костић; н. д.);

А В И И, Бон, Мф 2/596; Милан Борковић: Контрареволуција у Србији, књ. 1, 27;

А В И И, Нда, 20/7, к. 1, записник о саслушању А. Ц. Марковића.

³⁸ Записник о саслушању Бошка Бећаревића, фотокопија оригинала код аутора;

А В И И, Нда, 19/7, к.1, записник о саслушању Д. Јовановића;

А В И И, Ча, 27/2, к.269, записник о саслушању Т. Динића;

А В И И, Ча, 17/3, к.269, записник о саслушању В. Јонића;

А В И И, Ча, 43/1, к.270, записник о саслушању Б. Докића;

Бошко Костић: н. д., 16—17;

А В И И, Ча, 1/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког.

Ермст Мориц фон Кајзенберг декретом је 21. априла поставио Драгог Јовановића за изванредног комесара за град Београд. Усвојили су Јовановићев предлог да се у Београду образу ју шеснаест квартова и два комесаријата, а да се нешто касније успостави и Специјална полиција за „политичке противнике.“³⁹

Немачки команданти дивизија које су надирале у Југославију нису имали о свему упутства каква ће бити управа на окупираним територијама. Конкретан план о деоби југословенске територије израђен је током априлског рата. Чак су постојале и неке комбинације са бившим председником владе Драгишом Цветковићем, који је 17. априла, уз помоћ Немаца, дошао из Нишке Бање у Београд да види шта се догодило са његовим некретнинама и другом имовином. Према немачким изворима, Цветковић је том приликом изразио жељу да се врати на власт, чак је и молио Немце да отпутују у Београд како би са двојицом регента др Раденком Станковићем и др Иваном Перовићем образовао владу која би, како је тврдио, била уставна. Али Хитлеровом одлуком од 12. априла о подели Југославије, која је потврђена новим наређењем од 24. априла, Цветковићеве жеље пале су у воду.⁴⁰

Нацисти нису заборавили бившег министра спољних послова Александра Цинцар-Марковића. Немачки министар спољних послова фон Рибентроп већ је 18. априла јавио својим повереницима у Београду да Цинцар-Марковић, уколико жели, може да дође у Немачку. Немци би му ставили на располагање вилу и бринули о његовом издржавању. Уколико жели да остане у Србији, Рибентроп је наредио да се окупациони органи брину о њему и да буду стално са њим у вези.⁴¹

Прогермански оријентисани политичари Димитрије Љотић, Милан Аћимовић, Драги Јовановић, Таеа Динић и други одмах после окупације Србије готово даноноћно су одржавали естанке и правила комбинације о томе ко треба да уђе у српску квислиншку управу и да се налази на њеном челу. О овим комбинацијама ама они су се консултовали и договарали са немачким окупационим органима, јер је било одлучујуће да их они прихвате.⁴² У првим разговорима и комбинацијама окупационе власти су рачунале да би Димитрије Љотић требало да организује квислиншку управу и буде на њеном челу. Али убрзо су нацисти дошли до закључка да би то за њих био политички промашај. Они су схватили да не би било упутно давати Љотићу тако значајну функцију, јер су се досетили да је Збор са својим вођом још од самог оснивања покрета крајем 1934. године био у народу омражен и гледан као издајнички и плаћенички покрет,

³⁹ А В И И, Нда, 19/7, записник о саслушању Д. Јовановића; Милан Борковић: Конхрареволуција у Србији, књ. 1, 22.

⁴⁰ Србија у рату и револуцији 1941—1945, 55.

⁴¹ А В И И, Нда, 20/7, к. 1, записник о саслушању А. Ц. Марковића; Бон, Мф 2/672; Србија у рату и револуцији 1941—1945, 55.

⁴² А В И И—НАВ—Н—Т—501, 245/271; На, 4/2, к. 44—К; Ча, 27/2, к. 269, записник о саслушању Т. Динића; Бошко Костић: н. д., 18—19.

те као такви не би ни Љотић ни његове присталице имали никаквог угледа у народу. И сам Љотић био је свестан тога и у истом стилу рекао је Краусу 20. априла: „Једна влада, која би носила моје име, не би довела до никаквог резултата. Прво се народ треба убедити у то да су Немци његови пријатељи, да му најбоље желе и да су они спасиоци човечанства од комунизма. Један неистрошен човек са свестрано признатим ауторитетом и ударном снагом мора да преузме одговорност нације, а ја у датој ситуацији нисам ни у ком случају погодан.“⁴³ Међутим, и даље се рачунало да би Љотић требало бар да уђе у квислиншку управу, где би добио одговарајући ресор. Када су сматрали да је усаглашен састав листе издајничке управе за Србију, др Фајне је 27. априла 1941. године известио Министарство спољних послова Трећег Рајха да војноуправни командант у Србији има намеру да успостави српску администрацију и да у ту сврху „постави комесаре у низу министарстава која су до сада била југословенска. За Министарство унутрашњих послова предвиђа се и сматра се као меродавна личност Милан Аћимовић, бивши управник београдске полиције и бивши министар унутрашњих послова у влади Стојадиновића. За министра привреде рачуна се на Љотића.“⁴⁴

Пошто је стигла сагласност са похвалом из Берлина зато што су добро изабрани сателити, шеф Управног штаба војног заповедника Србије др Харолд Турнер позвао је 29. априла Љотића и остале кандидоване издајнике ради образовања Комесарске управе. На том састанку Димитрије Љотић је повукао свој пристанак да уђе у колаборационистичку српску управу, али је обећао да ће је свесрдно помагати и бранити, узимајући на себе „улогу адвоката пред домаћом и пред страном јавношћу,“ као и да ће у њу дати своје представнике. Предложио је да у комесаријат уђу његови одани сарадници инжењер Милосав Васиљевић и др Стеван Иванић. Турнер је затим са њима отишао код команданта Србије генерала Хелмута Ферстера, где су добили декрете да воде поједине ресоре. Сутрадан је Турнер позвао инжењера Васиљевића и др Иванића, такође да приме декрете.⁴⁵

Тако је захваљујући безрезервној помоћи истакнутих домаћих колабораната свега десет до дванаест дана по капитулацији Немцима омогућено да релативно брзо образују Комесарску управу. Милан Аћимовић постао је председавајући у Савету комесара и комесар Министарства унутрашњих послова. За коме-

⁴³ Наводи Милан Борковић у књизи *Контрареволуција у Србији*, —29.

⁴⁴ А В И И, Бон, Мф 2/595; Предраг Д. Ивановић: *Ко су љотићевци*, Чикаго, 1954, 45—46.

⁴⁵ Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 24; А В И И—НАВ—Н—Т—120, 200/153198; Бон Мф 2/604; На 10/5, к. 1) записник о саслушању др Г. Кисела; Ратко Парезанин: н. д., 321; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, 28, 34; Бошко Костић: н. д., 20, 22; А В И И, Нда, 20/7, к. 1, записник о саслушању А. Ц. Марковића;

сара Министарства правде иостављен је Момчило Јанковић, адвокат и бивши народни посланик, члан ЈРЗ, за комесара пошта, телеграфа и телефона Душан Панћић, бивши министар у влади Драгише Цветковића и стари нацистички агент, за комесара Министарства просвете Ристо Јојић, професор и бивши министар, члан Главног одбора Демократске странке, за комесара Министарства привреде инжењер Милосав Васиљевић, директор Београдског сајма и члан Збора, за комесара Министарства социјалне политике и народног здравља др Стеван Иванић, члан Збора, за комесара Министарства саобраћаја др Лазар Костић, професор универзитета и члан Народне радикалне странке, за комесара Министарства исхране Јеремија Протић, бивши помоћник министра финансија и члан Главног одбора ЈНС и за комесара Министарства грађевина инжењер Станислав Јосифовић, помоћник министра грађевина. Комесарима су постављени и заменици. Танасије Динић је постављен за помоћника комесара за унутрашње послове. Задатак му је био да организује српску жандармерију.⁴⁶

У Комесарској управи биле су заступљене све раније грађанске политичке странке, изузев Земљорадничке и Социјалистичке партије.

Надлежност Комесарске управе простирала се над територијом преткумановске Србије. Банат је имао аутономију у којој су пресудну реч водили банатски Немци, фолксдојчери.

Аћимовић, као прва личност у Комесарској управи, изјавио је да ће он и његови сарадници искрено и лојално радити са немачким властима у циљу што бржег нормализовања прилика у земљи. Не познавајући слободарски дух српског народа, ова сателитска управа упутила је проглас у коме је тражила од народа покорност, мир и ред: „Имамо обећање војног заповедника да ће нас он у нашем будућем напору повољно и свесрдно помоћи. Ми смо му захвални на овом обећању. Захвални смо на коректном држању немачке војске према нашем народу, са пуним уверењем да исто осећање гаји цео народ.“ У једном свом „елаборату“ Аћимовић је потврђивао оданост нацистима: „У вођењу своје политике Србија ће искључити све што би могло помутити добре односе са немачким Рајхом и немачким народом и неће никад учествовати ни у каквој комбинацији која би била уперена против Немачке.“⁴⁷

Постављањем Милана Аћимовића на чело Савета комесара и давањем му ресора Министарства унутрашњих послова, које је постало и централно, истакнут је и наглашен полицијски карактер Савета као прве квислиншке владе у Србији. Аћимовић је био пре рата на полицијској специјализацији у Немачкој и тамо је посебно проучавао борбу против комуниста. Немци су

⁴⁶ А В И И, Нда, 19/7, к. 1, записник о саслуш. Д. Јовановића; Ча, 27/2, к. 269, записник о саслушању Т. Динића; Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Бошко Костић: н. д., 21; Ратко Парезанин: н. д., 319.

⁴⁷ А В И И, Ча, 17/3 к. 269, записник о саслушању В. Јонића; А В И И, Нда, 10/4, к. 154.

му наменили задатак да свим средствима притиска органа државне управе ради у служби окупације и да у самом зачетку спречи слаки покушај отпора.

И поред тога што су веровали да ће ова еателитека управа успети да очува „ред и мир“, Немци, знајући за слободарско расположење српског народа, почели су и сами да издају наређења и упућују претње. Стављали су до знања шта чека српски народ ако не буде покоран. Једну такву претњу упутио је већ 27. априла командант XI немачког армијског корпуса у којој се, између осталог, каже: „Очекујем да сваки отпор буде сломен са безобзирном оштрином. Без оклевања треба стрељати сваког оног који се затече под оружјем, било да даје отпор или бежи, а оне који се предају изручити ратним или преким судовима ради хитне пресуде ... Сваки ће се обзир протумачити као слабост немачких трупа и зато је неумесан.“⁴⁸

Следећег дана, 28. априла, стигла је претећа заповест од II немачке армије, у којој је стајало: „Само брза и безобзирна акција обезбедиће одржавање мира и сигурности, спречиће формирање банди... Појави ли се у једној области нека наоружана банда треба стрељати... Сви стрељани има да се обесе, а њихове лешеве оставити да висе.“⁴⁹

У истој наредби командант II армије генерал Максимилијан фон Вајкс говорио је не само о стрељању и вешању већ и о узимању талаца, што је за све време окупације била стална пракса у Србији. У плакатираној наредби од 19. маја стајало је да ће за једног убијеног Немца бити стрељано сто Срба.⁵⁰ Није познато да су такве наредбе Немци издавали у било којој од окупираних земаља.

Савет комесара имао је сасвим ограничене компетенције и био је апсолутно потчињен окупационим органима. Свако министарство било је подређено одговарајућем одељку Управног штаба команданта Србије на чијем се челу налазио виши немачки чиновник. Аћимовић није могао без немачке дозволе да поставља ни среске начелнике. Немачка окупациона власт могла је сваког тренутка да се умеша у свако питање преко било кога свога органа.⁵¹

Комесарска управа је у току маја обновила рад бановинских управа, среских начелстава и општина, што је све било под непосредним оперативним руководством немачких фелдкомандантура или под контролом ортскокомандантура.⁵²

И поред тога што су окупирали Југославију, Хитлер и његови сарадници нису могли да забораве слободољубивост Југословена, а нарочито Београда у коме је одбачен Тројни пакт и у априлском рату нанете им непланиране људске и материјалне

⁴⁸ 36. НОР, 1/1, Београд, 1949, 327, док. бр. 101.

⁴⁹ 36. НОР, 1/1, 329, док. бр. 102: Ј. Марјановић: Дража Михаиловић..., 60.

⁵⁰ 36. НОР, 1/1, 330, док. бр. 102; А В И И, Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Драгог Јовановића; наводи Јован Марјановић у књизи Дража Михаиловић, 61.

⁵¹ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића.

⁵² А В И И, Ча, 27/2, к. 269, записник о саслушању Т. Динића.

губитке. Стога су одлучили да спроведу истрагу и утврде виновнике 27. марта. У том циљу, половином маја, на захтев Берлина формирана је комисија у којој су били домаћи квислинзи и Немци. Имала је за задатак да „утврди“ ко је крив што је Југославија ушла у рат против Немачке. Имајући неограничено поверење у Танасија Динића, Немци су га предложили за председника комисије, знајући да ће он „савесно извршити постављени задатак и утврдити све што треба Немцима.“ И чланови ове комисије, по верности и оданости Хитлеру, нису били од мањег поверења: Борђе Перић, новинар, Михаило Мика Борђевић, помоћник управника града Београда, један судски пуковник и један судија Окружног суда у Београду.⁵³

„Негде средином маја 1941. године — изјавио је Динић на саслушању — позван сам у Гестапо где сам код Крауса затекао Драгог Јовановића, Милана Аћимовића и др Бусеа (генералног конзула у Министарству иностраних послова Рајха). Одмах по пријему наређења почео сам да призивам поједине чланове бивше Цветковићеве владе, као и самог Цветковића, и саслушао их. Саслушано је око 20 лица: Драгиша Цветовић, Александар Цинцар-Марковић, Петар Пешић, бивши министар војске, Петар Косић, генерал, Мирко Косић, гувернер Народне банке, др Живоко Топаловић и други... Др Бусе се посебно интересовао о ставу совјетског отправника послова у Београду за време Симовићеве владе.“ Пошто је сазнао да је Совјетски Савез нудио Југославији уговор о узајамној помоћи, вратио се у Берлин и о томе реферисао. После овога престало је даље интересовање за ту истрагу. Неколико дана касније, Немачка је напала на Совјетски Савез.⁵⁴ Колика је била драгоценост услуга Динићеве комисије види се по томе што је Хитлер уочи напада на СССР рекао у свом говору да је Совјетски Савез погазио уговор са Немачком и гурнуо Југославију у рат против Немачке, обећавајући јој помоћ тако што би њихове трупе умарширале у Југославију и нашле се Немачкој иза лећа.

Ради успешнијег одржавања „реда и мира“ на окупираној територији Србије, Немци су, пошто су ускоро напали Совјетски Савез, а што је, свакако, позитивно утицало на покрет слободољубивих снага у Србији, дозволили Милану Аћимовићу и његовом помоћнику Танасију Динићу да обнове жандармеријске чете и поново успоставе жандармеријске станице. У том циљу Немци су им дали око пет хиљада пушака.⁵⁵

Од краја априла 1941. године Драги Јовановић и Бошко Бећаревић форсирано су радили у Београду на обнављању рада политичке полиције — Одељења опште полиције Управе града Београда. На њихов позив јављали су се агенти и други полицајци и почињали издајничку службу. „Ја сам задржао потпуно стару организацију Управе града Београда — казао је Драги Јовановић на саслушању после рата — Према постојећој уред-

⁵³ А В И И, Нда, 20/7, к. 1, записник о саслушању А. Ц. Марковића.

⁵⁴ А В И И, Ча, 27/2, к. 269, записник о саслушању Т. Динића; Србија у рату и револуцији 1941—1945, 65.

⁵⁵ Милан Борковић: Контрареволуција у Србији, 46—47.

би, само сам име Одељења опште полиције променио у Одељење специјалне полиције... У Општини сам задржао потпуно стари организациони статут... Стража Управе града Београда и цивилна полиција sukcesивно је формирана и њен број је био следећи: 52 официра, 1550 стражара, 180 чиновника и 300 полицијских агената...⁵⁶

У Банату је створен готово исти систем немачке окупације као и у Србији. Банат је средином јуна и званично припојен Савету комесара Милана Аћимовића у погледу организације домаће управе. У том циљу, Комесарска управа је 14. јуна донела уредбу о унутрашњој управи у Банату. Привредни и управни проблеми решавани су у Штабу немачког команданта Србије. Главне позиције у домаћој управи у Банату држали су фолксдојчери, па је често било теже него у Србији разликовати где се завршава званична немачка окупациона управа, а где почиње домаћа квислиншка власт. Немачка команда посветила је посебну пажњу Банату због плодности банатске земље и могућности привредне експлоатације Баната, а посебно због омладине немачког порекла коју су мобилисали у своје јединице.⁵⁷

Комесарска управа предузела је кораке да се обнови и рад Црвеног крста. Домаћи издајници, а нарочито Љотићевци, водили су рачуна да чак и у овом хуманом друштву руководе људи одани нацистима. Тако је на предлог Димитрија Љотића за комесара Црвеног крста постављен познати германofil др Петар Зец.⁵⁸

Да би Привредни немачки штаб са Нојхаузенем на челу могао пгго лакше да пљачка и исцрпљује становништво у Србији, Комесарска управа је формирала разне централе на чијем челу су стајали немачки сарадници.

За новог команданта Србије, немачка команда је 3. јуна 1941. године поставила Лудвига фон Шредера, генерала противавионске артиљерије. Био је врло окрутан према српском народу, али то ипак није сметало комесарима квислиншке управе да му упуте честитање на именовану.⁵⁹

У циљу јединственог командовања на окупираном Балканском полуострву, Хитлер је својом наредбом од 9. јуна именоввао генералфелдмаршала Вилхелма фон Листа за команданта оружаних снага на Југоистоку, са седиштем у Солуну, с тим што је и даље остао командант XII немачке армије. Он је имао пуну извршну власт у областима које су запоселе немачке трупе и сва права територијалног заповедника у деловима Србије, Грчке и грчких острва.⁶⁰

⁵⁶ А В И И, Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Д. Јовановића; записник о саслушању Бошка Бећаревића, фотокопија оригинала код аутора.

⁵⁷ А В И И, Нда, 13/2, к. 1;

А У Н, На, 3/3, к. 1, А; Србија у рату и револуцији, 59.

⁵⁸ Бошко Костић: н. д., 36; Милан Борковић: Контрареволуција V Србији..., 52.

⁵⁹ А В И И, На, 21/1, к. 1 А; Ново време, 24, 8, 9, 10. VI 1941, 1; 55, 11. VII 1941, 1.

⁶⁰ 36. НОР, 1/1, 335—339, док. 105 и 106.

*Димитрије Љотић – изванредни
комесар за обнову Смедерева*

Одмах после капитулације, на позив Љотића из многих крајева Југославије дошли су у Србију истакнути чланови Збора: Зоран Вуковић, браћа Младен и Никола Вучковић из Бањалучке, Крешимир Самодол из Шибеника, Боривоје Карапанчић из Бијељине, Мијат Бардак из Босне и други. Њихов је циљ био да се концентришу у Србији и пруже свестрану помоћ квислиншкој Комесарској управи Милана Аћимовића. А наравно, и немачком окупатору, трудећи се да га у свему следе. „Сам Љотић је намеравао да у Србији уведе једну врсту националсоцијализма“ — казао је на саслушању после рата др Георг Кисел.⁶¹

Још пре немачког напада на Совјетски Савез, у Министарству унутрашњих послова стицала су се обавештења о активности комуниста у припремама устанка.

Из зборашких организација у унутрашњости Димитрију Љотићу и генералном секретару Збора Милораду Мојићу стигали су извештаји о ситуацији и расположењу народа, као и о активности комуниста у свим местима. Тако је у писму од 16. маја зборашки старешина крагујевачког организационог подручја Марисав Петровић известио Љотића: „Јуче сам био у Крагујевцу, отишао сам да видим да ли су другови нашли локал за канцеларију Збора, јер договорили смо се да то учине. Но, они то нису учинили. И то знате ли ради чега? Да се не би компромитовали радећи за Збор, па да их зато Совјети када буду дошли не би казнили! Јер овамо влада уверење да ће се Немци ускоро евакуисати и да ће овамо доћи Руси. Ја ти никако нисам у стању да опишем како су и колико комунисти успели да народ увере да је сада на њих ред — да њихово време долази... Искрено Ти кажем, да Тебе није, ја не знам какве би и колике моје душевне патње биле. Замишљаам да би страшно било. Но, овако ми је лакше јер се надам да ће Ти Бог помоћи да нас изведеш на прави пут. Ја се нимало не женирам што си дао пристанак да се наши другови приме положаја комесара. Напротив, ја сам поносан.“⁶²

Слично писмо стигло је Љотићу 14. маја од Средоја Митровића, председника месне организације Збора у Чачку: „Ако да Бог да успете у својој мисији коју сте започели за спас нације, ваш ће задатак у извођењу плана око организације зборашке државе бити претежак... Налазим за дужност да Вам скренем пажњу да код народа имаде много оружја посакривано и да нас случајно комунисти не изненаде, зато је нужно претходно организовати солидну полицију, а по могућству и збораше наоружати.“⁶³

⁶¹ А В И И, Ча, 12/1, к. 278;
А В И И, Нда, 6/4, к. 154;
А В И И, На, 11/5, к. 27, записник о саслушању др Кисела.

⁶² Музеј Крагујевца, Архив, бр. 1295.

⁶³ Историјски архив Чачак, Збирка Збор, рег. бр. 13.

Истакнути љотићевац Милан К. Пашић, свештеник из Ужица, у писму од 19. маја молио је Љотића да ургира да се запосли у среском начелству у Ужицу Радован Браловић, јер је „наш човек.“⁶⁴

Драгутин Булић, свештеник, секретар месне организације Збора у Чачку, писао је 26. маја Љотићу и обавештавао га да му шаље писмо по Милутину Пропадовићу, секретару месне организације Белих орлова у Чачку, и молио да га прими. Уз то му је доставио списак збораша и симпатизера који су одведени у заробљеништво, тражећи да се код Немаца заузме за њих како би били пуштени и враћени у Чачак где их је чекао „важан посао.“⁶⁵

Марисав Петровић је писао 3. јуна из Крагујевца Милораду Мојићу да је шеф антикомунистичког одсека Бошко Бећаревић дошао у Крагујевац по налогу Милана Аћимовића за картотеку истакнутих комуниста: „Са мнош је дошао у везу и тражи ми да му дам имена за вођство радничког покрета у Крагујевцу, као и имена личности наших људи за цензоре појединих установа.“⁶⁶

За време слома и капитулације југословенске војске у априлском рату 1941. године Немци су запленили веће количине муниције и другог наоружања. Да би то што боље искористили у припремама за напад на Совјетски Савез, одредили су Смедерево за сабирно место муниције, одакле би се Дунавом могла транспортовати на жељено одредиште.

Смедеревска тврђава била је врло погодна за смештај прикупљеног наоружања. У њој се налазило око четиристо педесет вагона муниције и експлозива. Али, 5. јуна у 14 часова и 20 минута дошло је до јаке експлозије муниције, од које је скоро цео град порушен. Било је много мртвих и рањених. У Смедереву је настала права пустош. До експлозије је вероватно дошло самозапаљивањем које је изазвано великом топлотом.⁶⁷

Ради обнове порушеног града, Комесарска управа поставила је за изванредног комесара за обнову Димитрија Љотића, који се радо прихватио овог положаја како би што више „помогао свом родном граду“. На основу уредбе „изванредном комесару за обнову Смедерева, као представнику Савета комесара, све власти и органи дужни су ставити се на расположење и испуњавати његова наређења.“⁶⁸ За заменика изванредног комесара постављен је инжењер Андрија Љоља, истакнути Љотићев сарадник.

⁶⁴ Народни музеј Т. Ужице, рег. бр. 6738.

⁶⁵ И А, Чачак, рег. бр. 12. и 14.

⁶⁶ Музеј Крагујевца, Архив, бр. 1296.

⁶⁷ АВИИ—НАВ—Н—Т—501, 248/852; На, 7/1, к. 44—Х; Бошко Костић: н. д., 38; Ново време, 23, 7. VI 1941, 3.

⁶⁸ АВИИ, Нда, 8/5, к. 50—А II; Обнова, 6, 11. VII 1941, 3; С. Краков: Генерал Милан Недић..., књ. 1, 118—119; Б. Карапанић: Грађански рат у Србији.... 29.

Комесарска управа и друге установе у Србији, организоване су сакуиљање прилога у новцу и материјалу за обнову Смедерева. Љотић је и преко својих нижих зборашких руководства организовао сакупљање помоћи и прикупљао податке где има квалитетне грађе.

Немачком команданту Србије Лудвигу фон Шредеру Љотић се захвалио „на пажњи и разумевању” када му је овај 17. јула уручио милион динара за обнову Смедерева.⁶⁹

Омладинце чланове Збора из Београда и осталих места у Србији Љотић је позвао да дођу на добровољни рад у Смедереву. Од оних који су дошли формирана је добровољна радна чета која је имала око триста педесет омладинаца. Рашчишћавала је рушевине и сахрањивала погинуле. Командант логора у Смедереву у коме је била смештена радна чета био је старшина зборашке омладине Владимир Ленац. Поред ових послова, у слободним часовима омладинцима су одржавана предавања. Највећи број одржао им је сам Љотић. Садржина је била антикомунистичка, а према окупатору пријатељска. Из ове радне јединице као језгра регрутовано је касније претежно командно особље за обавезну радну службу и добровољачке војне одреде.⁷⁰

Љотић је наводио да су крајем јуна и почетком јула 1941. године на ову добровољачку радну јединицу у Смедереву напали комунисти. Да би се њима супротставили, добили су оружје од немачког команданта у Смедереву: „То је било прво оружје — каже Љотић — издато од стране немачке војне силе Србија — добровољцима” за борбу против комуниста.⁷¹

Пошто је Љотић, као изванредни комесар, морао често бити у Смедереву, то је већину послова око пријема и одговора на пошту која је стизала из зборашких организација, одржавања везе са комесарском управом, Немачком командом, Гестапоом и Специјалном полицијом обављао генерални секретар Збора Милорад Мојић. У тим и другим квислиншким пословима помагали су му остали зборашки функционери: Михаило Олћан, др Стеван Иванић, др Чеда Марјановић, инжењер Милосав Васиљевић, инжењер Драгутин Јакшић, инжењер Симеон Керечки, др Димитрије Најдановић и други. О свим важнијим питањима Љотић је био обавештаван и о њима је давао своја мишљења.

Врховно вођство Збора своју активност усмерило је углавном на територију Србије и Баната. Оно је сматрало и истицало да више нема ни говора да може доћи до стварања ма какве нове Југославије, већ треба настојати да се образује „Велика Србија” на зборашким концепцијама, а која би имала своје место „у Хитлеровој Европи.” Љотић је то јасно и недвосмислено наглашавао: „Збор, задругарство и српство у данашњим

«• Обнова, 13, 19. VII 1941, 1.

⁷⁰ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Бошко Костић: н. д., 38; Павле Никитовић: Добровољне радне службе, Обнова, 43, 23. VIII 1941,

⁷¹ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Обнова, 2, 7. VII 1941, 3.

приликама упућени су на заједнички рад. За нас није више питање да водимо неку светску или словенску политику, него да се спасемо од пропасти. Морамо сами поднети огромне жртве, а помоћ можемо очекивати само од Немачке, ако успемо да докажемо да српски народ није био противник Немачке у бившој Југославији и да је данас то још мање.⁷²

Лхл ић је променио и назив своје организације — уместо „Југословенски народни покрет Збор“, како се звала до априлског рата, у „Народни покрет Збор.“ Његово вођство давало је упутства о даљем раду и тражило детаљне извештаје о свим збивањима, а нарочито о активности комуниста.

Димитрије Љотић и покрет Драже Михаиловића

У оквиру плана тоталног одржавања окупационог режима у Србији, шеф Гестапоа у Београду Карл Краус настојао је да нађе сараднике међу грађанима окупираних земља. Крајем априла, током маја и јуна 1941. године створена су у Србији два илегална центра. Оба су инспирисана грађанско-националистичким побудама, а били су значајни и подстицаји које су добијали са стране. На планини Пасјачи крајем априла појавила се група четника коју је предводио Коста Миловановић Пећанац. Група је заузела пасиван став према окупатору. Пећанац је био између два рата председник Уружења четника у Југославији које је окупљало комите и четнике из балканских и првог светског рата, као и многе националистичке борце из разних крајева Југославије и било изразито великосрпске оријентације. Пећанац и поједини његови сарадници имали су амбицију да поново одиграју улогу у историји српског народа у случају да дође до рата. Године 1917. Пећанац је био један од вођа познатог топличког устанка, када је одиграо мрачну улогу. Издао је устанак. Његов утицај 1941. године био је запажен у неким крајевима јужне Србије. По окупацији је почео да ствара војне организације да „у погодном тренутку ступи у акцију.“ И поједини његови сарадници у другим местима почели су да се проглашавају војводама и окупљају групе својих присталица.⁷³ Али, нико ништа није предузимао против окупатора. Чекали су како ће се прилике развијати.

Пећанац је успео да окупи и наоружа неколико стотина људи, а акције је претежно усмерио на границу између Србије и Косова, издајући се за заштитника српског становништва од терора и прогона албанских фашиста. Тиме је, у први мах, успео да задобије извесне симпатије једног дела сељака. Међутим, Немачка команда је прецењивала значај и могућност утицаја

А В И И, Нда, 11/4, к. 154.

⁷³ Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941, 74—75; С. Краков: Генерал Милан Недић..., књ. 1, 122—126; Милан Борковић: Контрареволуција у Србији..., књ. 1, 174; Б. Карапанић: Грађански рат у Србији..., 46.

Косте Пећанца. Страхујући од немира на окупираној територији, Немци су преко својих поверљивих људи ступили са њим у контакт и веома рано започели преговоре. Пећанац је убрзо постигао споразум са Немачком командом и све своје јединице ставио у службу окупатора, приказујући се као спасилац Срба од немачких репресалија. У наређењу које је издао 28. јуна каже да све војводе, четовоће и четници потпадају под његову непосредну команду, а према окупатору треба заузети следећи став: „Немачки и италијаноки војници докле год се буду пристојно понашали према нашем народу не смеју се нападати или убијати. Ко прекрши ову наредбу биће смрћу кажњен.”⁷⁴

Тако су одреди Косте Пећанца врло рано постали помоћни део окупаторске и жандармерије квислинга Аћимовића.

Други илегални центар почео је да се ствара у мају 1941. године на Равној гори. Драгољуб Дража Михаиловић, пуковник југословенске војске, у часу капитулације затекао се на положају помоћника начелника Штаба II армије. Негде код Добоја са групом војника, подофицира, официра и жандарма, не желећи да оде у немачко заробљеништво, кренуо је преко источне Босне у Србију. Група од двадесет шест људи са пуковником Михаиловићем стигла је на Равну гору око 13. маја. Међу овим официрима налазио се и члан Љотићевог покрета Збор Владимир Влада Ленац, резервни пешадијски потпоручник, дипломатски правник, који је био ађутант код Драже Михаиловића.⁷⁵

У селу Струганику Михаиловић је дошао у везу са мајором Александром Мишићем, сином војводе Живојина Мишића и заједно с њим окупио групу официра и почео стварати мрежу своје организације. Ова се група прогласила „остацима југословенске краљевске војске.”⁷⁶

Михаиловићева концепција, кад је дошао на Равну гору, била је: организовати се, али не водити борбу док силе Осовине не доживе поразе на главним фронтovima, онда ступити у акцију и узети власт.

Преко поверљивих курира Михаиловић је илегално почео да долази у везу са официрима који нису отишли у заробљеништво. Успоставио је најпре везе у Београду, а потом у појединим среским и окружним центрима. Користећи антиокупаторско расположење, а представљајући се као активан заступник интереса Краљевске југословенске војске, преко мреже својих упоришта успео је да веже за себе изванредан број људи.⁷⁷

⁷⁴ А В И И, Нда, 3/13, к. 33; Ј Марјановић: Дража Михаиловић..., 123; Милан Борковић: Контрареволуција у Србији, 177.

⁷⁵ Ј. Марјановић: Дража Михаиловић, 63, 65—66; Ратко Мартиновић: Од Равне горе до Врховног штаба, Београд, 1979, 58, 118—119; Књига о Дражи, св. I, Виндзор (Канада), 1956, 13; Петар Мартиновић-Бајица: н. д., 186—187.

⁷⁶ Ј. Марјановић: Дража Михаиловић..., 66—67; Ратко Мартиновић: Од Равне горе до Врховног штаба..., 136, 146, 150—153.

⁷⁷ Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 76; Књига о Дражи..., I, 7—13.

У циљу сакуиљања помоћи за себе и своју организацију, Дража Михаиловић је послао у Београд свога ађутанта Владимира Јенца. Чим је дошао у Београд, Јенац се прво јавио Димитрију Азотићу и рекао му шта му је Дража Михаиловић поручио. Тражио је мишљење Љотића у вези са сакупљањем материјалне помоћи за четнички покрет Михаиловића. Љотић је одлично познавао Јенца, јер је овај пре рата био председник Љотићеве омладине на Загребачком универзитету, а доцније и старшина зборашке омладине за целу земљу. Љотић га је упутио неким имућнијим Београђанима од којих је, заједно са истакнутим зборашем Бошком Костићем, тражио новац. Нешто новаца су сакупили и преко везе послали Дражи Михаиловићу.⁷⁸

Ради што бољег обезбеђења своје организације, Михаиловић се повезао и са жандармеријом и полицијским органима који су се ставили у службу окупатору. Ступио је у везу и са Миланом Аћимовићем, председавајућим у Савету комесара, о чему је овај касније причао: „Рећи ћу вам да сам ја још у првим данима окупације, када су дошли људи са Равне горе код мене, њима казао: питајте Дражу да ли он сматра овај наш посао националним и некорисним по српски народ. Ако га тако сматра, ми ћемо се одмах сви повући, јер не желимо нити хоћемо да цепамо јединство српског народа. Како су та лица те моје речи пренела, ја не знам, али су ми донели одговор да треба остати на том послу и радити у корист народа. По мом мишљењу, у земљи је требало водити борбу само против комуниста. Што се тиче Драже, стајао сам на становишту да се борба против њега не само не сме водити, него се мора наћи начина да се наш рад координира са његовим.”

Тако се Михаиловић осигурао од напада окупатора, а окупатори су са своје стране реално процењивали да за њих акција Драже Михаиловића представља далеко мању опасност од ослободилачког покрета који је растао под вођством Комунистичке партије Југославије и да Михаиловићеву акцију могу чак користити за борбу против КПЈ. Због тога су Немци толерисали, па чак и подржавали везе Михаиловићеве групе са жандармеријом и полицијом. Преко те везе су и сами добијали обавештења о томе шта ради Михаиловић и његова организација, па су тако могли индиректно да прате и рад британске тајне службе са којом је Михаиловић одржавао везу.⁷⁹

Четници су се, у почетку, готово искључиво ослањали на главне полуге државног апарата, на официјерски кор, полицију и жандармерију. Овај покрет је постепено доживљавао еволуцију, разрађивао тактику и политику и добијао све изразитије обележје. Свакако да су на држање ових снага утицали и ставови избегличке краљевске владе из месеца маја и јуна 1941. године. О тим ставовима дознајемо из неколико говора и ин-

⁷⁸ Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, I, 118; Бошко Костић: *н. д.*, 33—34.

⁷⁹ Јован Марјановић: *Устанак и НОП у Србији 1941...*, 78—79.

тервјуа који су од почетка маја и јуна дали краљ Петар II и председник владе генерал Душан Симовић. Ни у једном од тих говора не само да нема помена већ ни наговештаја о пружању било каквог отпора окупатору у земљи. Сви одишу једним духом: треба чекати да се рат заврши, савезници ће победити, и стога не треба предузимати ништа пренагљено да се окупатор не би светио народу. Преведено на политички језик, то је значило да треба чекати да Немци изгубе рат и кад се повуку из земље да се краљ и влада, уз помоћ Драже Михаиловића, поново врате на власт и опет заведу буржоаски режим експлоатације и угњетавања.⁸⁰

Између Михаиловића и Љотића одржаване су везе преко емисара и поверљивих људи. Они су се слагали у организовању заједничке борбе против народноослободилачког покрета и комуниста. Михаиловић је знао колико је Љотић са својим присталицама омрзнут у народу, па је везе са њим одржавао прикривено од јавности.⁸¹

Око равногорског штаба Драже Михаиловића, поред војне, почела се стварати и политичка организација. Поред официра, на Равну гору почели су да долазе и поједини истакнути бивши политичари и руководиоци Земљорадничке, Демократске и Републиканске странке. У Београду је у августу 1941. године образован Михаиловићев Политички одбор, а доцније и такозвани Централни национални комитет (ЦНК). Од ових међу првима је дошао на Равну гору Драгиша Васић, адвокат и потпредседник Српског културног клуба. Они су са Дражом Михаиловићем у лето 1941. године формулисали и изразито великосрпски политички програм. Те ставове је Дража Михаиловић још прецизније формулисао у инструкцијама за четнике у Црној Гори 20. децембра 1941. године: „Створити велику Југославију и у њој Велику Србију, етнички чисту, у границама Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине, Срема, Баната и Бачке.“⁸²

Великосрпску концепцију подржавали су и квислинзи Милан Аћимовић, Милан Недић, Димитрије Љотић и остали. Разлика је била само у томе што су они очекивали стварање „Велике Србије“ као самосталне државе под заштитом нацистичке Немачке. И на тој основи покрет Драже Михаиловића, без већих тешкоћа, могао је наћи и налазио је заједнички језик с квислинзима. Штаб Драже Михаиловића имао је претензија да буде једини општесрпски и југословенски војни и политички центар који би све нити држао у својим рукама и усмеравао према свом нахођењу.⁸³

⁸⁰ Ј. Марјановић: Дража Михаиловић..., 71, 90—91;

⁸¹ Књига о Дражи..., I, 11—12, 17, 22, 29; Бошко Костић: н. д. 34—36; Ратко Парежанин: н. д., 414; Обнова, 2, 7. VII 1941, 5.

⁸² Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 184; Родољуб Чолаковић: Заниси из ослободилачког рата, I, 70; Владимир Дедијер: Ј. Б. Тито — Прилози за биографију, Београд, 1953, 328; Станко Младеновић: Поп Влада Зечевић, Београд, 1975, 83—84.

⁸³ Документација о издајству Драже Михаиловића, Београд 1945, 12—13; Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941, 190.

Имајући пред собом одреде који неће у акцију, немачка војна обавештајна служба Абвер одлучила је да придобије организацију Драже Михаиловића за борбу против устаника. Дража Михаиловић је прихватио разговоре са немачким емисарима, док је на другој још одржавао везе са избегличком владом и представницима Велике Британије. Тактика чекања Драже Михаиловића није била само бојазан од окупаторских репресалија, то је био одређен политички став, одређена Политика, договорена између британске и избегличке краљевске владе, док су на другој страни сами партизани предвођени комунистима водили успешне борбе против окупатора и њихових сарадника.⁸⁴

Почетак терора који су вршили окупатор и домаћи издајници

Прве партизанске акције и ширење устаничких борби у Србији и у другим крајевима Југославије изненадили су немачке окупаторе и затекли их неспремне за војнички отпор широких размера. Када је Немачка кренула на Совјетски Савез, Немци су у окупираним деловима Југославије задржали само мале посадне дивизије. На прве партизанске акције Немци нису одговорили као војници, него као полицајци и жандарми. Они су веровали да до устанка неће доћи, а ако и дође — да ће они са својим малим снагама и уз помоћ квислинга лако угушити сваку побуну. Али, убрзо су се уверили да су им прорачуни били погрешни. Због тога су Немци и издајници почели да предузимају злочиначке репресалије против слободољубивог народа, верујући да ће на тај начин угушити борбени дух и акције устаника. Заповедник немачке оружане силе на Југоистоку генералфелдмаршал Вилхелм фон Лист пренео је 29. јула поверљиво наређење команданту Србије, у коме је стајало: „Врховна команда оружане силе сматра за потребно да се, у случајевима саботажа, смртне казне врше вешањем и да се примењују сва остала средства за застрашивање.” Осим стрељања, Немци су почели да пале и куће по селима.⁸⁵

Љотићевци су се безрезервно ставили на располагање немачким окупаторима у свим њиховим акцијама, као и квислинзима, Милану Аћимовићу и органима Специјалне полиције и Гестапоа. На тражење управника града Београда Драгог Јовановића, љотићевска радна јединица из Смедерева упутила је из

⁸⁴ Ј. Марјановић: Дража Михаиловић..., 123—125; А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању М. Недића; Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Д. Јовановића; Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941, 199—204; Родољуб Чолаковић: Записи из ослободилачког рата, I, 71; С. Краков: Генерал Милан Недић..., I, 149—150.

А В И И, НАВ—Н—Т—315, 2238/523—525.

⁸⁵ 36. НОР/1, 345—365, бр. док. 110—128;

36. НОР, 1/1, 352, бр. док. 116;

Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 120.

својих редова сто двадесет добровољаца као појачање београдској полицији. Они су, у садејству са немачким властима, вршили претресе у граду, чували затворене комунисте, Јевреје и остале антифашисте и учествовали у борбама против партизанских бораца на Космају и код Умке.⁸⁶

У борби против вародноослободилачког покрета домаћи издајници појачавали су и своју пропаганду преко Радио-Београда, летака, листова, брошура, часописа и књига. У њима су сарађивали и писали у првом реду љотићевци и остали поклоници окупатора. Поред листа Ново време, 6. јула 1941. године почео је да излази и лист Обнова. Главни и одговорни уредник овог листа био је Милан Стоимировић-Јовановић, а спољнополитички уредник Миодраг Михаиловић-Световски, који је убрзо умро, а на његово место дошао је познати љотићевац Ратко Живадиновић, кога је опет крајем октобра заменио такође истакнути љотићевац Станислав Краков. Сарадници листа били су углавном збораши: Димитрије Љотић, инжењер Милосав Васиљевић, др Стеван Иванић, др Никола Маринковић, Ратко Обрадовић, др Димитрије Најдановић, др Лазар Прокић, Велибор Јонић, Лазар Чолић, Боривоје Карапанцић, инжењер Симеон Керечки, Дамњан Ковачевић, Слободан Љ. Недељковић, Војислав Ј. Мандић, др Боко Слијепчевић, Михаило Олћан, др Данило Грегорић, Борће Перић, др Светислав Стефановић, Милован Б. Поповић, Милан Банић, Драги Јовановић, Милан Недић, Милан Аћимовић, Војин Пуљевић и други.⁸⁷

У првом броју овог квислиншког листа Љотић и Аћимовић су изнели своје погледе на његову улогу и задатке. Љотић је казао: „Ко не схвати да се свака људска обнова постиже прво обновом духа, тај, изгледа, неће никада наћи пут који води у обнову. Аћимовић је подвлачио да „нашем народу треба отворено рећи да ће његова будућност бити обезбеђена само у уској сарадњи с великим Немачким Рајхом..“⁸⁸

Партизанске акције у јулу 1941. године, нису дале мира ни окупатору, ни домаћим издајницима, који су, упоредо са пропагандом и претњама, почели да спроводе драстичне мере против устаника, а нарочито против комуниста. Отпочели су хапшења, стрелања, вешања, паљења кућа.⁸⁹

Љотићевци, као и други домаћи издајници, убацивали су своје људе у партизанске јединице и давали им задатак да извештавају Врховно старешинство Збора о партизанским плановима и да достављају податке о њиховим руководиоцима. Тако

⁸⁶ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Наша борба, 39, 31. V 1942, 4; Опроштај Смедерева с члановима „Добровољне радне службе“, Обнова, 27, 5. VIII 1941, 2.

⁸⁷ Обнова, 65, 18. IX 1941, 3; С. Краков: Генерал Милан Недић.., I, 223.

⁸⁸ Обнова, 1, 6. VII 1941, 3.

⁸⁹ А В И И, НАВ—Н—Т—120, 200/153286, 153258; Бон Мф 2/691; А В И И, На, 15/1, к. 41—Г; А В И И, На, 4/1, к. 27/И.

је у јулу 1941. године у Орашачкој чети Другог шумадијског партизанског одреда откривена шпијунска организација. У чету је био убачен Лола Прокић, из Марковца, брат истакнутог љотићевца др Лазара Прокића.⁹⁰

Уз помоћ Драгог Јовановића, Димитрија Љотића, Милана Аћимовића, Бошка Бећаревића, Светозара Вујковића и других непријатеља слободе, Немци су почели да формирају логоре смрти у којима су током окупације затварали, мучили и стрељали на хиљаде родољуба.

Замисао окупатора да у Београду образује концентрациони логор јавила се још пре напада на Југославију. Хитлер није могао да заборави догађаје од 27. марта. Бојећи се акција комуниста, квислиншки органи су још 28. маја разматрали могућност формирања концентрационог логора у који би били затворени сви они који су „опасни по јавни ред и поредак.”⁹¹

У јуну 1941. године план за образовање логора у Београду постао је још актуелнији. Припремајући напад на Совјетски Савез, Немци су настојали да осигурају свој положај на окупираном подручју. На сам дан напада, 22. јуна, др Турнер, шеф Управног штаба немачког команданта Србије, наредио је Милану Аћимовићу да похапси водеће комунисте, руководиоце и шпанске борце, привремено их интернира на Аду Циганлију, а затим да их пребаци у концентрациони логор који је требало одмах формирати.

За концентрациони логор изабрана је у Београду војна касарна бившег 18. пешадијског пука на Бањици. Зграда је имала три спрата и сутерен. Драги Јовановић, председник општине града Београда, донео је одлуку 5. јула о оснивању злогласног Бањичког логора. Али зграду је требало адаптирати за потребе логора. Стављене су решетке на прозоре, масивнија врата на собе с дебелим гвозденим штанглама и тешке решеткасте металне преграде између ходника. Да би логор био обезбеђен, у септембру 1941. године подигнути су око зграде зидови и куле осматрачнице. Са зидом високим пет метара, тешком капијом окованом гвозђем и високим осматрачницама на свим угловима, логор је у сумрак личио на неку средњовековну тврђаву. На куполама осматрачница постављени су митраљеви и рефлектори. С њих су, и дању и ноћу, осматрале двоструке страже, по један немачки полицајац есесовац и један жандарм Специјалне полиције. Касније, када је домаћа полиција стекла веће поверење окупатора, немачке страже су повучене.

За шефа логора постављен је Светозар Вујковић, проверени полицијски функционер и ранији шеф Антикомунистичког одсека Управе града Београда. Он је ту дужност вршио током

⁹⁰ Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 122; А В И И, НАВ—Н—Т—312, 459/8045974; 245/530—534; Обнова, 16, 23. VII 1941, 3; 21, 29. VII 1941, 1; 22, 30. VII 1941, 1; А В И И, НАВ—Н—Т—501, 246/86.

⁹¹ А В И И, Нда, 19/1, к. 5; Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 71.

целе окупације и њиме су Немци били веома задовољни. Био је неуморан у изналажењу начина мучења заточеника, захтевајући и од својих подређених да га у томе следе. Борђе Космајац, члан Збора, био је први Вујковићев помоћник. Он се дању и ноћу налазио у логору. Сваки његов улазак у собе заточених представљао је ужас и страву. Али, почетком марта 1942. године Космајаца су убили у Београду припадници народноослободилачког покрета.⁹²

Најважнији задатак Специјалне полиције био је да у сарадњи са Гестапоом и љотићевцима хапси истакнуте радничке борце и остале антифашисте и упућује их у Бањички логор. Ухапшени крајем јуна и првих дана јула 1941. године били су из затвора Специјалне полиције пребачени 9. јула по подне у Бањички логор. Ове прве заточенике дочекао је „добродошлицом“ шеф логора Вујковић, рекавши им цинично да ће то бити „санаторијум за комунисте.“ Убијања заточеника Бањичког логора углавном су вршена на стрелишту у Јајинцима код Београда, затим у кругу самог логора, на централном гробљу у Маринковој бари, на Јеврејском гробљу, у селима Скели, Малом Пожаревцу, Сопоту. Не зна се тачно колико је заточеника било у Бањичком логору у току окупације. Међутим, поуздано се зна да су непријатељи у Јајинцима спалили 68000 лешева, а остало је неспаљено 1400. На основу тога и других података, може се са сигурношћу тврдити да је у ову кућу смрти дотерано више од 100000 људи, жена и деце, готово из свих крајева наше земље и да је убијено више од 80000.⁹³

Уколико се народноослободилачки покрет брже развијао, окупаторе и његове сараднике хватала је све већа паника и бес. Упоредо са паљењем кућа, хапшењима, стрељањем и вешањем, непријатељи су „саветовали“ и упозоравали преко штампе, летака и радија да ће бити немилосрдно уништени сви они који се не покорвају окупатору.

На иницијативу фашистичког поклоника Велибора Јонића и уз безрезервну подршку љотићеваца, написан је и објављен у квислиншким листовима 13. августа 1941. године „Апел српском народу“ у коме се осуђивао народни устанак и тражила покорност окупатору. У њему се, поред осталог, каже: „Српски народ доживљава тешке дане. У овим судбоносним часовима, дужност је сваког Србина... да свим својим снагама помогне да се у земљи сачува мир и ред, јер је само тако могуће да се успешно изврши дело националне обнове отаџбине и нашем нападеном народу обезбеди боља будућност...“⁹⁴

⁹² А В И И, Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Д. Јовановића; Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића, записник о саслушању Бошка Бећаревића, фотокопија оригинала код аутора; Саопштење Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, бр. 34—53, Београд, 1945, 482 (даље у тексту: Саопштење...).

⁹³ Бањича, Београд, 1967, 23; А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању М. Неђића; Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Д. Јовановића.

⁹⁴ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Обнова, 34, 13. VIII 1941, 3; Ратко Парезанин: Има само једна српска политика, Наша борба, 16, 21. XII 1941, 2.

У листу *Обнова* налази се у списку преко петсто лица разних занимања и професија која су, из различитих побуда, потписала овај издајнички апел. Наравно, први потписници били су чланови покрета *Збор*.

Поред ових, већ одавно познатих издајника, тешко је примљено што је овај срамни апел потписао и један број културних и јавних радника, нарочито професора Београдског универзитета који су до тада учили и васпитавали млађе да воле и цене изнад свега слободу, а сада су се мирили са ропством.⁹⁵

У квислиншким круговима толико се веровало у снагу овог апела, да је Милан Аћимовић сутрадан упутио позив устаницима да се у року од осам дана врате кућама и предају оружје, обећавајући им праштање и слободу. Онима који се у том року не врате кућама претио је да ће бити проглашени за одметнике и уцењени.⁹⁶ Али ни овим издајничким актом квислинзи нису поколебали и заплашили устанике, већ се напротив ослободилачка борба све више развијала и наносила непријатељима тешке губитке.

Окупатори и квислинзи су у августу 1941. године још масовније вршили хапшења, депортовања, стрељања и вешања. Тако су Немци јавно на Теразијама у Београду 17. августа обесили о електричне стубове пет родољуба и антифашиста и оставили њихова тела да ту висе да би застрашили становништво.⁹⁷

Обнављање политичке делатности Љотићевог покрета и његова улога при формирању квислиншке владе Милана Недића

У условима окупације Љотићев покрет *Збор* наставио је свој политички рад уз свестрану помоћ Немаца. Иако је наредбом немачког команданта Србије од 9. маја 1941. године био забрањен рад свих удружења и политичких партија, ипак је 25. маја одобрен рад Љотићевом *Збору*. У бомбардованом Београду, који је услед разарања остао без станова и пословних просторија, Немци су за *Збор* ипак обезбедили просторије у Крунској улици број 12 (сада Улица Пролетерских бригада).⁹⁸

⁹⁵ А В И И, Ча, 27/2, к. 269, записник о саслушању Т. Динића; *Обнова*, 34, 13. VIII 1941, 5.

»* *Обнова*, 35, 14. VIII 1941;

⁹⁷ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 246/92; На, 8/1, к. 27; Јован Марјановић: *Устанак и НОП у Србији 1941...*, 142, 169.

Саопштење Државне комисије за утврђивање злочина..., бр. 42, 466—472; А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; записник о саслушању Бошка Бећаревића, фотокопија оригинала код аутора.

Обешени на Теразијама 17. августа 1941. године: Милорад Покрајац, ученик VII разреда гимназије, Ратко Јевић, земљорадник из Дрлупа, срез космајски, Велимир Јовановић, земљорадник из Парцана, Светислав Милин, обућарски радник из Београда и Јован Јанковић, кројач из Београда.

(Јован Марјановић: *Устанак и НОП у Србији 1941*, 135—136).

⁹⁸ А В И И, Нда, 6/4, к. 154; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, I, 165.

У организационом погледу предложена је следећа организација вођства Збора: Председништво (председник, лични секретар, дактилограф) и Главни секретаријат (главни секретар, његов заменик, технички секретар, референт за организацију, референт за штампу и пропаганду, дактилограф, домаћин и момак). Одлучено је да ће о лицима која буду дошла на наведена места одлучити главни секретар у договору са Љотићем. Покренуто је и питање издавања листа који би се звао Отаџбина, као и да чланови Збора попуне места у Радничкој комори."

У извештају број 5, од 4. јула, Мојић је упознао Љотића са тим како треба наоружати радну чету збораша у Смедереву, као и о припремању антикомунистичке изложбе. У извештају број 6, од 5. јула, Мојић је упознао Љотића са разним посетама функционера и других чланова Збора, а затим истакао да је одржана седница старешина одсека којој су присуствовали инжењери Симеон Керечки, Борће Марјановић и Ранко Вујић, затим Бранко Стојановић, Драгутин Штула, Ратко Парезанин, др Светозар Спанаћевић и други. Говорено је о реорганизацији Главног секретаријата Збора.¹⁰⁰

Извештајем број 11, од 10. јула, Мојић је упознао Љотића са радом у канцеларији Збора. Навео је да је по његовом налогу посетио др Вагнера и обавестио га о комунистичким припремама у околини Крагујевца, Чачка, Горњег Милановца, Ваљева, Краљева и Ужица, тражећи да Немци предузму изванредне мере, нарочито у времену од 11. до 15. јула. Са Бранком Стојановићем Мојић је решио да се новчане принадлежности особља Главног секретаријата Збора исплаћују сваких петнаест дана унапред. Примио је у посету Марисава Петровића, старешину крагујевачког зборашког подручја, који га је обавестио „о комунистичким припремама," затим Тодоровића из Ваљева, који је такође упознао Мојића „са плановима комуниста", браћу Зориће из Крагујевца, Радована Браловића из Ужица, Душана Марковића, старешину подручја из Новог Бечеја, Михаила Олћана, који је поднео извештај о резултату разговора са вођом банатских фолксдојчера др Јанком Сепом, Данила Глишића у вези „са акцијама комуниста у Космају." И тако, редовно: посете, извештаји о акцијама комуниста и осталих устаника, договори о сузбијању њиховог деловања.¹⁰¹

Ка истом циљу била су усмерена и Љотићева предавања и говори у народу. Он је позивао народ да не слуша оне који га позивају на устанак, већ да се лојално односи према окупатору: „Дужност ми је, да и данас, кад и Немачка објављује рат бољшевизму, с којим никада нисам могао бити у пријатељству, поново проговорим, опет ради тебе српски народе... Не може

• А В И И, Нда, 7, 10/1, к. 154.

¹⁰⁰ А В И И, Нда, 3/5, к. 50 А II;

А В И И, НАВ—Н—Т—501, 245/555—561; Нда, 13/1, к. 154; Обнова, 2, 7. VII 1941, 4; Ратко Парезанин: н. д., 505, 512.

¹⁰¹ А В И И, Нда, 15/1, к. 154; Нда, 17/4, к. 154.

ти Совјетија дојети слободу. Совјети су нападнути од Немачке. Битка је у току. Та битка и пораз Совјета носе ти једино слободу."¹⁰²

У борби против комуниста љотићевци су сматрали да треба да имају водећу улогу. Предлагали су идејно и организационо повезивање свих контрареволуционарних снага под својим руководством. „Од најбољих збораша омладинаца, а и старијих формира се штаб идеолошких инструктора. У Београду се отвара полицијска школа кроз коју морају да прођу сви (жандармерија, полицијска стража, агенти и финанси)." За команданта школе постављен је члан Збора. Идеолошки инструктори су били најбољи збораша. „Збор даје 50 до 120 одабраних омладинаца... У касарнама, квартовима и школама на сваких пет жандарма постављен је по један збораш. Они постају чувари реда, безбедности, владавине новог поретка."¹⁰³

Комесарска управа Милана Аћимовића није могла да угути устанак у Србији и тако испуни обећање које је дала немачком окупатору. Осим окупатора, у Комесарску управу нарочито су били разочарани и љотићевци који су дошли до закључка да она због своје неефикасности мора пасти, а да ће они, заједно са Немцима, поново покушати да окупе и консолидују реакцију формирањем нове квислиншке управе која ће бити ефикаснија у борби против устаника.¹⁰⁴

Због неуспеха у хватању комуниста, сам Љотић је упутио озбиљну замерку и прекор Милану Аћимовићу, Драгом Јовановићу и Цветану Цеки Борћевићу: „Није потребно нарочито доказивати безусловну потребу борбе против комунизма... Потреба борбе против комунизма појављује се као потреба дневног хлеба. Али, мора се нагласити, да борба против комунизма мора да буде не само безусловна и безгранична, већ мора да буде и систематска."¹⁰⁵

Чланови Збора инжењер Милосав Васиљевић, комесар народне привреде, др Стеван Иванић, комесар народног здравља и социјалног старања и његов заменик инжењер Божидар Дарко Петровић упутили су писмо Савету комесара у коме су изнели своје виђење ситуације и предложили мере које треба предузети преко немачког команданта Србије како би се „поправило" стање у Србији: „Комесарски режим је дотрајао. Поједени су његови темељи. Треба формирати нову владу од изванредног и неоспорног ауторитета која ће поштовати легитимне војне, политичке и економске интересе немачког Рајха." Да би изну-

¹⁰² А В И И, Нда, 7/4, к. 154;

Љотићевци су говорили и писали како ће до краја октобра 1941. године бити „пречишћени рачуни са Совјетијом".

(Расуло у Совјетији, Наша борба, 7, 19. X 1941, 1)

¹⁰³ А В И И, Нда, 1/7, к. 50 А.

¹⁰⁴ А В И И, Нда, 2/4, к. 153.

А В И И, Нда, 2/3, к. 1 А; Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Д. Јовановића; Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању Велибора Јонића.

¹⁰⁵ А В И И, Нда, 2/2, к. 154.

дили пад Комесарске управе, поднели су оставке које им је лично написао Љотић.¹⁰⁶

О оставци Комесарске управе обавестили су немачке власти Милан Аћимовић и Димитрије Љотић, предложивши им да би требало формирати ново „ауторитативно управно тело“ које би било ефикасније у обрачуна са устаницима и комунистима који их предводе. Неки су били мишљења да би се те дужности требало да прими Димитрије Љотић. Међутим, он је ово одбио јер је сматрао да на чело те нове владе треба да дође личност која не припада ни једној политичкој групи, а да у земљи „ужива највећи ауторитет“. Љотић је сматрао да би ову дужност могао најбоље да обавља армијски генерал Милан Б. Недић, бивши министар војске и морнарице. Бивши министар спољних послова Александар Цинцар-Марковић и Милан Аћимовић сматрали су да би на тај положај требало позвати армијског генерала Данила Калафатовића, који се налазио у заробљеништву У Немачкој. Љотић је истакао да је предложио Недића, између осталог, зато што се он већ налази у Београду, па би се с њим могло одмах ступити у везу, а ако би се ишло са Калафатовићем, прошло би дуже времена док би он стигао из заробљеништва, „а српском народу је потребна брза помоћ...“¹⁰⁷

Још пре пада Комесарске управе, Љотић је имао у виду да би за новог предводника квислиншке српске владе требало поставити Милана Недића, његовог ближег рођака, на кога он има великог утицаја, а и Недић га је у многим стварима слушао. Љотић је био свестан да би он, ако би покушао да се наметне за шефа нове квислиншке владе, изазвао код многих револт и незадовољство. Зато је чврсто одлучио да то буде Недић, под чијим би окриљем он и његове присталице могли несметано и даље да воде своју фашистичку политику.¹⁰⁸ Пре разговора о овом плану са Недићем, Љотић је предузео кораке да му преко Косте Миловановића Пећанца обезбеди оружане јединице. У том циљу је још 12. августа послао Петра Вуковића, зборашког функционера из Ниша, код Пећанца. Он је требало да га обавести о тешкој ситуацији у Србији и да га позове, уколико се образује у Београду „влада народног спаса“, да помогне са својим људством ту нову квислиншку владу. У овој „мисији“ Вуковићу се придружио и Пећанчев војвода Блашко Михаиловић. На планини Соколовици, између Куршумлије и Прокупља, наишли су на Пећанчев штаб. Пећанац је прихватио позив и изразио своју готовост да са својим одредима пружи помоћ у „сузбијању комунистичких акција у Србији.“ У том циљу Пећанац је одлучио да дође у Аранђеловац ради окупљања својих присталица и да им пренесе директиве да се не боре против

¹⁰⁶« Бошко Костић: н. д., 43—44.

¹⁰⁷ Предраг Д. Ивановић: Ко су љотићевци..., 46; Бошко Костић: н. д., 44.

¹⁰⁸ Б. Карапанић: Грађански рат у Србији 1941—1945, 83—84; Ратко Парезанин: н. д., 334; Бошко Костић: н. д., 44—45.

окупатора, већ против народноослободилачког покрета и комуниста који их предводе.¹⁰⁹

Одмах после капитулације Југославије у краткотрајном априлском рату, из Сарајева у Београд дошао је генерал Милан Недић. У прво време Недић готово није излазио из стана у Немањиној улици, нити је толико активно учествовао у комбинацијама осталих квислинга око обезбеђења „реда и мира“ у Србији. Највећи разлог томе је што су Недића Немци држали под извесном присмотром, проверавајући да ли је он заиста одан њима или је англофилски оријентисан, као што је такву вест лансирала Цветковићева влада почетком новембра 1940. године када је Недић смењен са дужности министра војске и морнарице. Шефови Гестапоа Карл Краус и Ханс Хелм, по налогу Берлина, прегледајући тајну архиву Краљевине Југославије пронашли су оригинални меморандум који је 1. новембра 1940. године Недић упутио кнезу Павлу. Из тога се видело да је баш Недић заступао мишљење о оправданости стварања пријатељства и сарадње са нацистичком Немачком, а не са Британијом. Тако су сада и Гестапо и Абвер били без дилеме да ли је Недић одан Немачком Рајху.

Средином августа 1941. године Недића су посетили у његовом стану Карл Краус, шеф Гестапоа за Србију и др Георг Кисел, заменик шефа Управног штаба команданта Србије. Они су га упознали са врло озбиљном ситуацијом у Србији у којој су устаници довели у питање „устаљени окупаторски ред.“ Тих дана долазили су му и познати квислинзи и упознавали га са врло критичном ситуацијом у Србији коју није могла да побољша Комесарска управа и да се нужно и што пре мора заменити новом управом на челу које би био Милан Недић. У истом циљу, Недића су 18. августа посетили Димитрије Љотић и Станислав Краков и молили га да прихвати да буде на челу те нове квислиншке владе у Србији. И следећег дана дошли су Љотић и Милан Аћимовић код Недића, молећи га да буде на челу „владе спаса српског народа.“ Љотић му је обећао да ће га са својим људима безрезервно помагати и подржавати у свим акцијама.¹¹⁰

И тако од 20. августа стан Милана Недића постао је место готово правог хазилука. Долазили су многи квислинзи да га моле да се прихвати те тешке, али и „часне дужности за спас српског народа.“ Али све те молбе и убеђивања Недић је демагошки одбијао, мада су му њихови комплименти импоновали. Изговарао се да влада коју би он водио не може бити самостална, коју фактички одређују Немци, као и да је он у поодмаклим годинама, а и зла судбина га је унесрећила, погинуо

¹⁰⁹ С. Краков: Генерал Милан Недић..., I, 127.

А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању М. Недића.

¹¹⁰ С. Краков: Генерал Милан Недић ..., I, 118—119; А В И И, Ча, 27/2, к. 269, записник о саслушању Т. Динића; Р. Парезанин: н. д., 342; др Ж. Њежић: Задатак владе господина Недића, Наша борба, 3. 21. IX 1941, 1.

му је јединац син 5. јуна 1941. године за време експлозије у Смедереву.¹¹¹

Међугим, представници окупатора и истакнути квислинзи, и поред тога што су схватили разлоге које је наводио Недић, молили су га и даље да се прихвати те „узвишене дужности“, уз обећање да ће га у свему помагати. О томе је на саслушању после рата Недић изјавио да су га посетили немачки функционери Карл Краус и Роберт Кронхолц и да су му рекли да је он „најпогоднија личност која може да спасе Србију“ ако прихвати понуђени му положај. „Сутрадан, по овом састанку, дошао је Милан Аћимовић код мене колима и одвео ме код Турнера, шефа Управног штаба главнокомандујућег Србије. Турнер ме је примио у присуству др Кисела и том приликом ми је рекао да ми по овлашћењу заповедника Србије генерала Данкелмана поверава састав једне ауторитативне владе, да би обезбедио мир и ред, јер ће у противном они овај ред завести помоћу мађарских, бугарских и хрватских трупа.¹¹²

Добивши извесна обећања од Турнера и Кисела о некаквој тобожњој аутономији Србије, Недић је, како сам каже, прихватио да образује владу и формира оружане одреде, дајући обећање Немцима да ће брзо угушити устанак у Србији и завести ред који ће у потпуности одговарати жељи окупатора. Пошто је прихватио понуду да буде на челу квислиншке владе, Недић је тражио од Аћимовића да сазове конференцију представника свих комора, јавних радника и представника појединих политичких странака, како би на овом скупу о овоме чуо и њихово мишљење. У ствари, Недић је из демагошких разлога хтео да пре доласка на чело квислиншке владе томе чину да форму приказујући јавности да сеприма тог положаја „на захтев и молбу представника јавног живота, као представника народа.“ На овом окупу одржаном 27. августа присуствовало је око седамдесет до осамдесет истакнутих квислинга. Први је говорио Милан Аћимовић, износећи тешко стање у Србији које не може да реши његова управа, због чега су Немци и донели одлуку да уместо ње треба формирати нову „српску владу“. Љотић је затим рекао да је Милан Недић најпогоднија личност да буде на челу те нове управе. Предложио је да га одмах позову на конференцију, пошто се већ и налазио припремљен у близини сале у којој се одржавала конференција. Његов улазак у салу бурно су поздравили присутни колаборанти. То је уједно значило да га присутни желе за председника квислиншке владе. Дајући пристанак, Недић је захвалио на поверењу, а затим изложио свој програм и план рада у којима је централно место посвећено угушењу устанка у Србији и уништењу комуниста који су иницијатори и предводници ослободилачке борбе.¹¹³

¹¹¹ С. Краков: Генерал Милан Недић..., I, 137.
Приликом експлозије у Смедереву, 5. јуна 1941, Милану Недићу по-
чшуо син Душан, снаха и унука.
(Обнова, 237, 28. V 1942, 5.)

¹¹⁸ АВ И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању М. Недића.

¹¹⁵ А В И И, Нда, 16/7, к. 1 записник о саслушању М. Недића.

Два дана касније, 29. августа 1941. године, Милан Недић је формирао квислиншку српску владу. Као и приликом образовања Комесарске управе, Немци су хтели да створе утисак као да Србија добија некакву аутономију, па су стога тражили да њени министри представљају све грађанске политичке странке, верујући да ће на тај начин успети да окупе ерпоку националистичку буржоазију која би се бескомпромисно борила против народноослободилачког покрета. Међутим, већина утицајних политичара грађанских странака после априлског слома побегла је из земље. Они који су дочекали окупатора били су мање познати и нису имали значајнији утицај у народу. Прихватајући се квислиншких функција, трудили су се на све начине да се удобре окупатору и увере га у њихову приврженост нацистичкој Немачкој.

Уз консултовање и сагласност немачких окупационих власти, Недић је изабрао своје сараднике. На изричит захтев Данкелмана и Турнера, за министра унутрашњих послова одређен је искусни полицајац Милан Аћимовић, који је у влади, заједно са министром за социјалну политику и народно здравље др Јованом Мијушковићем и министром без портфеља Момчилом Јанковићем, представљао групу ЈРЗ Милана Стојадиновића. Министар правде др Чедомир Марјановић и министар привреде Михаило Олћан представљали су Љотићев покрет Збор. Представник радикала био је министар грађевина Огњен Кузмановић, док је Демократску странку заступао њен члан Главног одбора министар за пољопривреду и исхрану др Милош Радосављевић. За министра финансија постављен је Азубиша Микић, а за министра просвете познати германофил и немачки ћак др Милош Тривунац, кога је од 1. октобра заменио истакнути поклоник фашизма Велибор Јонић, који ће остати на том положају током целе окупације, све до бекства са Немцима из Србије почетком октобра 1944. године. За министре у Недићевој влади именована су и два генерала: Јосиф Костић за саобраћај, поште и телеграф и Панта Драшкић за рад. Иначе, оба су били Недићеви блиски пријатељи и истомишљеници.¹¹⁴

За шефа кабинета Недић је прихватио пуковника Милоша Масаловића, истакнутог члана Љотићевог Збора. Масаловић је на тој дужности био и пре рата када је Недић био министар војске Краљевине Југославије.¹¹⁵

Поигго је формирана квислиншка влада, немачки командант Србије позвао је Недића и његове сараднике да дођу код њега. На свечаном пријему министара, са Недићем на челу, 29. августа, генерал Хајнрих Данкелман је рекао: „Решио сам да из редова добронамерних људи, убеђених у оправданост мера које треба предузети према комунистима, образујем владу која ће се и у интересу своје рођене земље и из властитих побуда старати о миру, реду и безбедности и која ће ми тиме дати мо-

¹¹⁴ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о сасл. В. Јонића; НАВ—Н—Т—501, 246/608; Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Д. Јовановића; Бошко Костић: н. д., 45—46; С. Краков: Генерал Милан Недић..., I, 129—130

¹¹⁵ С. Краков: Генерал Милан Недић..., I, 132—133.

гућност и да немачке трупе повучем са делатности која треба да буде ствар искључиво српских конструктивних снага и српске владе..."

Недић се затим захвалио Данкелману на указаном поверењу и у своје име и својих истомишљеника обећао окупаторима да ће у најкраћем року „сопственим средствима загарантовати ред и мир у земљи и на тај начин омогућити повлачење немачких трупа које ће се посветити својим задацима."¹¹⁶

Да би уверио немачког окупатора да ће одмах прећи са речи на дела, Недић је већ 1. септембра преко Радио-Београда одржао свој први говор у коме је рекао народу да нема сврхе да се буну против многоструко јачег непријатеља кога само тако још више иритирамо, а он ће без милости уништавати људство и материјална добра у нашој земљи. „Данас се врше обрачуни највећих сила света. Ту ми нити можемо помоћи, нити одмоћи. Немој да се мешамо у туђе ствари, јер ко се меша у туђе ствари, извуче обично дебљи крај“ — нагласио је Милан Недић. У посланици народу 9. септембра, као и у свим доцнијим говорима, Недић је упозоравао и позивао народ да се не буну и не слуша „агенте и плаћенике“, већ да буде миран и покоран окупатору.¹¹⁷

Четири дана после формирања квислиншке владе у Србији, партијско и војно руководство народноослободилачког покрета Југославије, у свом Билтену број 4. од 3. септембра, указало је на издајничке циљеве Недићеве владе: „Окупатори нису успјели да изиђу на крај са партизанским одредима и зато су сада купили ово пар изрода да помоћу њих организују братоубилачки грађански рат у Србији."¹¹⁸

Недић је декларисао своју квислиншку управу као „владу спаса српског народа“ која је тобоже имала задатак да спасава српски народ од репресалија немачког окупатора. Недић је обманама настојао да народ убеди како су Немци коректни јер су се сагласили да се формира српска влада и дају Србима доста слободе уколико то они буду знали „паметно да искористе.“ У ствари, Недићева влада у односу према команданту Србије и његовом окупационом штабу ниуколико није имала други положај од раније Аћимовићеве Комесарске управе. Управни штаб немачког команданта Србије директно је руководио преко својих официра свим ресорима Недићеве владе, тако да он ни о једном питању није могао самостално да одлучује. За сваку, па и најмању ствар, Недић је морао да тражи сагласност од Управног штаба немачког команданта Србије.¹¹⁹

¹¹⁶ А В И И, Бон Мф2/747—478; С. Краков: Генерал Милан Недић, I, 132; Обнова, 49, 30. VIII 1941, 1, 3—5.

¹¹⁷ А В И И, Ча, 6/1, к. 270, записник осаслушању К. Мушицког; Обнова, 51, 2. IX 1941, 1, 3;

У стилизацији и писању говора Недићу је помагао његов сестрић, лттићевац Станислав Краков.

(С. Краков: Генерал Милан Недић, I, 204)

36. НОП, 11/1, 37.

“• Ратко Парезанин: Српски барјак, Наша борба, 1, 7. IX 1941, 1.

Основни задатак Недићеве владе, која је заменила Аћимовићеву Комесарску управу, био је да окупи и уједини све издајнике за политичку и војну борбу против партизанског покрета. Један од издајника, Коста Миловановић Пећанац, постао је у ствари права марионета у немачким рукама, а његови одреди прва војна снага на коју се могао ослонити Милан Недић п његова влада. До почетка октобра Пећанац је имао око три хиљаде четника у својим одредима, који су били нешто бројнији у јужној, а делом у источној Србији.¹²⁰

Како Милан Недић није могао да остварује окупаторове циљеве, којима је служио само говорима, апелима и наређењима о покорности, а мало су му могли помоћи Пећанчеви четници, то је окупациони командант Србије генерал Хајнрих Данкелман у сагласности са својом вишом командом дозволио Недићу да формира своје оружане јединице „са искључивим задатком на уништавању комунистичких банди и успостављању власти у крајевима очишћеним од комуниста.“ У том циљу Недић је већ 5. септембра 1941. године наредио министру унутрашњих послова Милану Аћимовићу да формира првих девет оружаных одреда, чији се број доцније повећао на дванаест, а затим на деветнаест. Овим војним јединицама командовали су официри који су прихватили сарадњу са немачким окупатором. Одреди су формирани за неколико дана, а наоружање су добили од Немаца. Већ од 7. септембра упућивани су у поједине крајеве Србије у борбу против народноослободилачких партизанских одреда. Иза ове акције о формирању Недићевих оружаных одреда стајао је и Димитрије Азотић са својом организацијом Збор. У овим одредима највише је било жандарма.¹²¹

Први одред под командом потпуковника Милана Мештеровића, јачине двеста педесет људи, упућен је у крај око Умке и Обреновца; други јачине шездесет људи, под командом жандармеријског мајора Милана Калабића, у простор око села Раље где се налазе вијадукти на железничкој прузи Београд—Ниш; трећи, јачине двеста осамдесет људи, под командом потпуковника Велимира Јовановића, под Космај; четврти, јачине четрдесет људи, под командом капетана прве класе Константина Рогачског, контролисао је Вреоце код Лазаревца; пети, јачине седамдесет људи, под командом потпуковника Марка Рајића, распоређен је код Гроцке; шести, јачине сто тридесет девет људи, под командом пуковника Љуба Бабића, упућен је у Свилајнац; седми, јачине седамдесет људи, под командом мајора Јеремије Живановића, чувао је сењске руднике; осми, јачине двадесет три војника, под командом капетана друге класе Цветка Пешића, упућен је у Параћин и девети, јачине тридесет људи, под командом капетана друге класе Милана Хркаловића,

¹²⁰ А В И И, Нда, 16/7, к. 1, записник о саслуш. М. Недића; Ча, 17/3, к. 269, записник о саслуш. В. Јонића; Живојин Николић-Брка: Југоисточна Србија у револуцији 1941—1945, 53, 57, 59—60.

¹²¹ А В И И, Нда, 1/1, к. 24 А; Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941 . . . , 181; Ратко Парезанин: н. д., 337—338; А В И И, НОВ—Н—Т—501, 246/267—269.

одређен је у село Бели Поток иод Авалом. Укупно у овим одредима са официрима и подофицирима било је близу хиљаду људи, тачно деветсто шездесет два. То је људство које се окупило око квислиншке управе у Србији од њеног формирања у априлу 1941. године.¹²² Поред жандарма, у овим јединицама било је избеглица из разних крајева Југославије и оних који су се услед разних околности налазили под утицајем квислинга.

Недић је, затим, вратио у активну службу пензионисаног дивизијског генерала Стевана Радовановића, провереног противника комуниста, и поставио га за команданта жандармерије. Његов помоћник био је мајор Марко Олујевић. У овој служби Олујевић је имао задатак да планира координацију недићеваца, љотићеваца и четника Драже Михаиловића за борбу против народноослободилачког покрета.

Командант жандармерије Радовановић издао је 7. септембра наређење новоформираним Недићевим одредима за бескомпромисну борбу против комуниста и свих устаника. У том наређењу Радовановић је о сарадњи са четницима Драже Михаиловића написао да Недићеви одреди, када буду стигли на линију Зворник—Крупањ—Ваљево—Мионица „ухватиће везу са четничким одредима који су под командом генералштабног пуковника г. Драже Михаиловића на тој линији и сачекаће наређења за продужење дејства."¹²³

Димитрије Љотић је обавестио Недића да је послао упутство свим својим организацијама да омладинци покрета Збор у сваком погледу сарађују са Недићевим оружаним одредима. О тој сарадњи Недић је дао своје упутство: „Сарадња са четницима и омладином покрета Збор треба да буде најтешња."¹²⁴

Борци Колубарске чете Ваљевског партизанског одреда заробили су 8. септембра 1941. године у Белановици мајора Марка Олујевића и поручника Славка Пипана, Михаиловићевог официра за везу са Недићем, на њиховим путу аутомобилом у Штаб Драже Михаиловића на Равној гори. План о заједничкој недићевско-четничкој борби против партизанских одреда пронађен је скривен у резервној аутомобилској гуми. Партизани су Олујевића стрељали, док је Пипан успео да побегне.¹²⁵

И поред тога што је Недић са својим сарадницима предузимао ригорозне политичке и војне мере против народноослободилачког покрета у Србији, није постигао жељене резултате. У њега су почели губити веру и они који су у почетку сматрали да ће успети да угуши устанак и тако испунити дато обећање немачком команданту. И док су командант Србије генерал

¹²² С. Краков: Генерал Милан Недић..., I, 161—162; II, 47—48; А В И И, Нда, 1/1, к. 24 А.

¹²³ Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 192; С. Краков: Генерал Милан Недић..., I, 160.

¹²⁴ Исто, 160-161.

¹²⁵ А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању М. Недића; Јован Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 192, 236; С. Краков: Генерал Милан Недић..., I, 154.

Хајнрих Данкелман и још неки немачки функционери гајили наду у успех новог квислиншког апарата, дотле је у штабовима немачке команде Југоистока и Више команде 65 за нарочиту употребу мало ко веровао да ће Недићева влада својим мерама угушити устанак у Србији. Да би заштитила своје снаге у Србији, Немачка команда Југоистока одлучила је да из Грчке пребаци у Србију ојачани 125. пешадијски пук и једну артиљеријску јединицу 164. пешадијске дивизије.¹²⁶

Командант Југоистока фелдмаршал Велхелм фон Лист је 5. септембра издао наређење заповеднику Србије и Вишој команди 65 да се у Србији мора угушити устанак и „умирити земља“ пре него што дође зима. У том наређењу Лист је захтевао и појачање пропаганде на српском језику, повећање притиска на становништво, безобзирне и неодложне мере против устаника, њихових помагача и сродника, укључујући вешање, паљење насеља, повећање броја талаца, депортовање родбине у концентрационе логоре, ангажовање више агената и, уопште, захтевао је што веће ангажовање квислиншких власти.¹²⁷

На бази захтева немачког команданта Југоистока, квислинзи су предвидели мере које ће бити предузете против партизанских бораца, њихове родбине и сарадника: „1) Извршити њихову уцену, и то: воће уценити поименично са по 100000 динара. Чланове наоружаних банди са по 5000 динара. 2) Конфисковати одмах сву покретну и непокретну имовину одметника и из ње исплаћивати ове награде, као и накнађивати штету коју они причињавају. У ове сврхе конфисковати и имовину свих њихових јатака, помагача и хушкача ... Интернирати одмах очеве, браћу, односно синове одметника (старије од 18 година) како би они служили као таоци. 4) Приликом заробљавања одметника, као нпр. Цигана из Мељака, одмах их сликати и објавити у штампи да свет види ко су ти што изигравају националне јунаке...“¹²⁸

У циљу што веће пропаганде и још жешће борбе против народноослободилачког покрета, а за величање фашистичке идеологије, на предлог Димитрија Љотића и уз сагласност окупатора, почео је 7. септембра 1941. године да излази централни зборашки лист *Наша борба*. Име листу Љотић је дао очито инспирисан насловом и садржајем Хитлерове књиге *Мет Катр* (Моја борба). Главни уредник листа у току његовог једногодишњег излажења био је познати љотићевац и новинар Ратко Парезанин. Поред њега уредници су били др Димитрије Најдановић и Ратко Обрадовић, а издавач Војислав Мандић. У листу су углавном сарађивали и писали чланови Љотићевог Збора.¹²⁹

¹²⁶ Србија у рату и револуцији 1941—1945, 110; 36. НОР, 1/1, 38.

¹²⁷ А В И И, На, 14/1, к. 27; 36. НОР, 1/1, 390—392.

¹²⁸ А В И И, Нда, 9/1, к. 1 А.

¹²⁹ Др Драгољуб Јовановић: *Људи, људи*, Београд, 1975, 159; Ратко Парезанин: н. д., 475—476;

Наша борба, 52, 30. VIII 1942 (наведен је списак свих аутора чланака у току године дана, међу којима је највећи број љотићеваца).

Међутим, због расиламсавања устаика, збораиш и њихове коловође осећали су се несигурно не само у унутрашњости Србије већ и у Београду где су били под заштитом окупатора. Тако је група омладинаца збораша чувала Димитрија Љотића ма где се кретао и налазио. Главни секретар Збора Милорад Мојић тражио је 23. септембра од команданта Другог Љотићевог добровољачког одреда четири стражара збораша који би у Крунској улици број 12 чували просторије центра за антикомунистичку делатност „из разлога што је та зграда изложена нападу комуниста.“¹³⁰

¹³⁰ AVII, Нда, 15/7, к. 50 А; Ратгр Парезацин: н. д., 413.

Глава III
ОРУЖАНА СНАГА
КОНТРАРЕВОЛУЦИЈЕ

Формирање Љотићевих оружаних одреда

Све до половине септембра 1941. године Главни штаб народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије са другом Титом на челу руководио је из Београда организацијом и акцијама партизанских одреда. Још у време док се борба распламсавала и кад је почела да се ствара слободна територија, нарочито у западној Србији, друг Тито је, почетком септембра, одлучио да Централни комитет КПЈ и Главни штаб НОП одреда Југославије изиђу из Београда на ослобођену територију и непосредно руководе устанком. На дан 16. септембра, истог дана када је Хитлер издао наредбу о угушењу устанка у Југославији, друг Тито је илегално напустио Београд. Преко Сталаћа и Чачка дошао је у Пожегу, а одатле преко Косјерића и планине Маљен у Штаб Ваљевског партизанског одреда. Стигао је 18. септембра у село Робаје у Штаб Колубарске партизанске чете.¹

У време када је одржавано Саветовање у Столицама 26. септембра 1941. године, партизански борци су водили жестоке борбе у Србији. Већ почетком октобра била је ослобођена територија која се на западу и северу граничила Дрином и Савом, на истоку приближно линијом Београд—Аранђеловац—Краљево—Рашка, а на југу реком Увац, осим градова Краљева, Шапца и Ваљева, које су партизански одреди били опколили. На овој ослобођеној територији у Србији живело је преко милион становника.²

У једном извештају из тог времена др Харолд Турнер, шеф Управног штаба команданта у Србији, писао је у Берлин да је стање по њих у Београду и Србији неподношљиво и поред свега што се предузима да би народ био миран и покоран: „Сви политички покушаји да се народ канализује у једном конструктивном правцу и одвоји од комуниста пропали су и морају бити одбачени... Добијам утисак да чак ни вест о капитулацији СССР не би довела до капитулације ових бандита који су живели како се не може замислити. Сем тога, њихова организација је не може бити боља. Она би се могла изложити као класичан

¹ Јован Марјановић: Дража Михаиловић између Британаца и Немаца, Загреб — Београд, 1979, 130.

² Ј. Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941, Београд, 1963, 237.

пример најбоље тајне организације. Многи би од њих могли да уче...³

У таквим условима Димитрије Љотић је стао на становиште да је једно од решења за излаз из ситуације да и он формира своје оружане одреде за одлучну борбу против устаника. О том плану Љотић је обавестио немачке окупационе власти и од њих тражио дозволу.⁴

На седници Недићеве владе 14. септембра 1941. године водила се жучна расправа, пуна нервозе и неизвесности. Недић и његови министри дошли су до закључка да не могу да угуше устанак и униште комунисте, као што су у почетку веровали и обећали окупатору. Министри су били мишљења да треба све препустити Немцима и да је најбоље да влада поднесе оставку пошто је немоћна даље да се бори.⁵ Представник Збора на тој седници Михаило Олћан, министар привреде, предложио је да се одмах приђе наоружању присталица Димитрија Љотића, од којих би се формирали добровољачки одреди. Олћан је тврдио да ће они једини бити гаранција за остварење жеље и циља Љотића и Недића и осталих окупаторских сарадника и да ће угушити устанак и успоставити „мир, ред и рад“ у Србији. Даље је изјавио да ће у року од двадесет четири часа бити у стању да влади стави на располагање петсто омладинаца, антикомунистичких бораца, из Љотићевог покрета Збор, који ће бити у исто време и језгро за формирање већих добровољачких јединица.⁸

Немачка окупациона команда се са овим предлогом брзо сложила, јер је била потпуно сигурна у искреност и верност љотићесаца.

После ове седнице Недићеве владе, формиран су први Љотићеви добровољачки оружани одреди и Српска добровољачка команда (СДК) 15. септембра 1941. године⁷

³ А В И И, На, 23/2, к. 1, извештај упућен Министарству унутрашњих и Министарству спољних послова;

Ово Турнерово мишљење поткрењују и немачке слуге. Тако Ратко Парезанин пише: „То су они што од уха до уха шапатам шире вести које треба да помажу рад на пропасти своје властите земље и свог рођеног народа..“

Ратко Парезанин: Прљави део чаршије и покварена интелигенција, Наша борба, 3, 21. IX 1941, 2.

Јел. Милосављевић је такође писао: „Комунисти у граду представљају исту опасност као и они у шуми.“ Наша борба, 3, 21. IX 1941, 6.

⁴ А В И И, Нда, 11/7, к. 50 А; Ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић, Минхен, 1971, 456; Предраг Д. Ивановић: н. д., 47; Петар Мартиновић — Бајица: Милан Недић, Чикаго, 1956, 160.

⁵ Станцлав Краков: Генерал Милан Недић, књ. 1, Минхен, 1963, 174; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији (1941—1945), Кливленд (САД), 1958, 90.

• А В И И, НАВ—Н—Т—501, 246/267—269; Милан Борковић: Контрареволуција у Србији — Квислиншка управа 1941—1944, књ. I, Београд, 1979, 91; Бошко Костић: За историју наших дана, Лил, 1949, 48—49; Р. Парезанин: н. д., 456; Предраг Д. Ивановић: н. д., 47—48; Б. Карапанић: н. д., 90; Српски добровољци, Минхен, 1966, 10—11.

⁷ А В И И, Нда, 2/4, к 153; Нда, 11/7, к. 50 А; Б. Карапанић: Грађански рат у Србији..., 91.

На позив Димитрија Љотића, већ првог дана уписала су се као добровољци 234 члана Збора. Другог дана број уписаних повећао се на неколико стотина, тако да је влади Милана Недића убрзо стављено на располагање „за чишћење непосредне и ближе околине Београда снага од 604 идеолошки свесних за борбу са марксизмом до крајности решених, апсолутно поузданих добровољаца.”⁸

За команданта Српске добровољачке команде, на предлог Љотића, Недић је поставио инжењеријскогпуковника бивше југословенске војске Косту Мушицког, бившег ађутанта краља Александра и краљице Марије, за начелника Штаба потпуковника Радослава Таталовића, а за ађутанта геодетског поручника Миодрага Најдановића. Упис Љотићевих присталица у добровољце вршио се у Штабу СДК, који се у прво време налазио у Министарству привреде Недићеве владе, а затим у Крунској улици број 12, где је био смештен и Главни секретаријат покрета Збор.⁹

О пријему добровољаца одлучивала је регрутна комисија, у чијем су се саставу налазили најоданији љотићевци. Примали су „само идеолошки свесне, национално и морално исправне и физички способне добровољце, за које дају гаранцију најмање два члана покрета Збор.” Добровољачка команда истовремено је предузела акцију за прикупљање добровољаца и ван Београда, у унутрашњости. Као правило важило је да се добровољци и из унутрашњости примају преко регрутне комисије у Београду.¹⁰

Упоредо са уписом добровољаца и формирањем Љотићевих оружаних одреда, попуњавао се и Штаб Српске добровољачке команде који је имао следећу формацију: командант, помоћник команданта, начелник Штаба, помоћник начелника Штаба, интендант, благајник и ађутант. При Штабу СДК постојали су и одсеци — васпитни и обавештајни. Овако формирана Српска добровољачка команда почела је да ради 6. октобра 1941. године. Оваква командна структура примењивана је и у добровољачким одредима. Сваки одред имао је најчешће по три чете, а свака чета по четири вода. Чета је са четовоћом и помоћником, по правилу, требало да има 109 добровољаца, а тиме и одред да броји 339 до 448 војника. Али, овако предвиђена формација, сматрали су љотићевци, није се могла у потпуности спровести код свих одреда пошто су прилике захтевале да се одреди што пре ангажују у борби против устаника, без обзира на бројно стање.¹¹

⁸ А В И И, Ча, 1/1, к. 270, записник о саслушању Косте Мушицког; Нда, 2/4, к. 153; Станислав Краков: Генерал Милан Недић, I, 160.

⁹ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Ча, 1/1, к. 270, К. Мушицки; Бошко Костић: н. д., 50;

¹⁰ А В И И, Нда, 1/13, к. 153; С. Иванић: Шта морамо брзо радити, Наша борба, 16, 21. XII 1941, 2; Б. Карапанић: Грађански рат у Србији..., 91.

¹¹ А В И И, Нда, 2/4, к. 153.

¹¹ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Милан Борковић: Контрареволуција у Србији..., I, 169.

Љотићеви добровољци били су у ствари део оружаних одреда владе Милана Недића, чији је он био и стварни командант. Влада је формирала добровољачке јединице, имала над њима команду и контролу, давала им оперативне задатке, одређивала њихову дислокацију, снабдевала их оружјем, муницијом и осталом спремом, постављала, унапређивала и разрешавала старешине.¹²

„Што се тиче добровољаца — казао је Недић на саслушању после рата — они су се у самом почетку диференцирали у две групе, љотићевце, који су били под командом својих официра и добровољце чији су командири и команданти из редова бивше југословенске војске. На овај начин створене су три команде: добровољци — љотићевци под командом тада пуковника Косте Мушицког, жандармерија под генералом Стевом Радовановићем и четници под командом Косте Миловановића Пећанца. Све ове оружане снаге биле су под мојом командом... Помоћу ових трупа, пошто немачких трупа није било довољно у Србији, ја сам почео да заводим ред.“¹³ А како је изгледао недићевско-окупаторски ред видело се по теразијским вешалима, а касније се могло видети и у Мачви, Краљеву, Крагујевцу, Бањичком логору, Сајмишту у Земуну, Црвеном крсту у Нишу и другим стратиштима широм земље.

У Азотићеве добровољачке одреде ступали су већим делом ученици средњих школа и студенти, чланови Белих орлова. То су били махом слаби ђаци и авантуристи, у највећем броју из градова, и углавном из имућнијих породица, непријатељски расположених према устанку и комунистима који су повели народ у борбу за слободу. У добровољачким одредима налазио се и један, истина мањи број радника, занатлија, чиновника, сељака и других занимања, као и један број избеглица из Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Војводине, ко ји су као чланови Збора и Белих орлова и из других побуда ступали у ове квислиншке јединице.¹⁴

Ученици средњих школа који су ступали у добровољце примали су месечну плату од 2000 до 3000 динара, а време проведено у добровољцима признавало им се као да су били у школи. Министарство просвете Недићеве владе додељивало је стипендије средњошколцима и студентима који су се нарочито истакли у борбама против партизана и омогућавало им да наставе студије у нацистичкој Немачкој. У фебруару 1942. године послато је шездесет таквих добровољаца на школовање у Немачку. За друге ученике који су такође били у добровољачким јединицама организовани су о државном трошку специјални течајеви интернатског типа при Српској добровољачкој команди у Београду на којима су по скраћеном програму слушали

¹² Исто; Српски добровољци..., 10—12.

¹³ А В И И, Нда, 16/7, к. 1, записник о саслушању Милана Недића; Српски добровољци..., 14—15, 17.

¹⁴ Милан Борковић: Контрареволуција у Србији..., I, 171; Р. Паржанин: и. д., 431—432; 456—457; Б. Карапанић: Грађански рат у Србији..., - 27; Српски добровољци..., 35.

предавања и полагали разреде, а док су студентима добровољцима признавали семеетре да би могли полагати испите. Актом од 10. фебруара Српска добровољачка команда тражила је од Министарства просвете да омладинци који се налазе као добровољци код уписа на студије буду привилеговани. Наиме, Српска добровољачка команда је тражила да „националне заслуге“ омладинаца-добровољаца у борби против народноослободилачког покрета и комуниста буду основни критериј приликом утврђивања ранг-листе за пријем студената на универзитет за који се сматрало да ће почети да ради од 1942. године. Чиновницима који су се налазили у Љотићевим оружаним одредима, као и другим квислиншким јединицама, Недићева влада је још 15. октобра 1941. године донела упутство по коме се њихово одсуство са радних места сматрало оправданим, а породице су примале њихове пуне плате.¹⁵

Код избора и постављања старешина у Љотићевим добровољачким јединицама важио је принцип: идеолошка изграђеност и морална квалификација, а тек у другом плану војничка спрема и способност. Када се ово има у виду, онда је разумљиво што су за команданте добровољачких одреда постављани неки који у војсци нису имали чин адекватан њиховом командном положају, али су зато „идеолошки и морално били потпуно изграђени.“ Међу официрима било је активних и резервних. Било их је који су од подофицира унапређени за официра.¹⁶

У априлском рату 1941. године већина официра чланова Љотићевог покрета Збор „избегла“ је заробљавање. Ипак, мањи број се нашао у заробљеништву. Како су љотићевци у време формирања својих оружаних одреда оскудевали у старешинама, дали су списак шефу Гестапоа др Карлу Краусу „за 30 својих другова да их пусте што пре“, јер ће као „најбољи познаваоци политичких прилика“ у својим местима добро доћи за основни циљ љотићеваца — борбу против устаника и комуниста.¹⁷

Љотићеви добровољци су носили униформе као бивша југословенска војска. На капама уместо југословенског, имали су српски грб, а на десној страни, на грудима, носили су крст на коме се рељефно истицао лик „великомученика и победоносца Георгија (Светог Борћа) како убија аждају“, а сада је то био симбол „борбе против комунизма“. Ивицом у круг овог крста стајао је натпис: „С вером у Бога, за Краља и Отаџбину — Добровољци.“ Добровољачки крст је, како кажу љотићевци, „био изливен по узору на Косовски крст, чиме је била изражена

¹⁵ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/1171—1172;

Милан Борковић; *Контрареволуција у Србији ...*, I, 172—173

¹⁶ Ратко Парезанин: н. д., 458;

„Марисав Петровић нема диплому неке високе школе, он има живо искуство, живе историјске и борбене школе српског народног живота у којој се полаже испит из домаћинства, понгтења, јунаштва и мудрости, а то је важније од свега што она друга школа даје, и то је оно што тој другој школи често недостаје...“ (Мил. Станковић: *Рађа ли се нова Србија?*, *Наша борба*, 36, 10. V 1942, 5.)

¹⁷ А В И И, Нда, 11/7, к. 50 А.

повезаност добровољаца са националном прошлошћу свога народа. А свети великомученик и победоносац Георгије постао је и заштитником добровољаца кога су они узели за своју Славу."¹⁸

Добровољци су узели крст за свој знак и стога што су себе сматрали у великом сукобу другог светског рата хришћанском војском којој је од бога наложено да се бори до потпуног уништења „црвених безбожника." Како је овај крст умногоме личио на Хитлеров кукасти крст, свастику, љотићевци су се љутили на „увреде" које им је народ наносио, пребацујући им да у ствари носе на грудима нацистички крст.¹⁹

Заставе које су носили биле су израђене у стилу старих српских војничких застав.²⁰

Сама идеолошка „изграђеност" и одлучност добровољаца да се бескомпромисно боре против „комуниста и устаника" није била довољна и одлучујућа. И оружје је било битан фактор. Снабдевање добровољаца оружјем, муницијом, опремом и новцем вршила је Команда српске жандармерије, а она је то све добијала од немачког окупатора.²¹

Напредни и слободољубиви грађани са гнушањем су осуђивали издајнике који су, добијајући оружје од окупатора, убијали оне који се боре за слободу. Неки љотићевци су покушавали да обману јавност како их тобоже Немци не снабдевају оружјем. Тако је истакнути идеолог Збора Ратко Парежанин писао: „Нису Немци издржавали и снабдевали српске добровољце. Њих је, као и остале Недићеве одреде, жандармерију, полицију и један део четника издржавао српски народ преко владе генерала Недића."²²

Тако говоре и пишу неки љотићевци. Али њих демантују немачка документа, па чак и сведочења једног броја љотићеваца и други историјски извори. У ратном дневнику немачког војног заповедника од 17. до 30. септембра 1941. године, пише под 19. септембром: „Издато 500 пушака, 12 митраљеза, 200 ручних бомби, 32500 метака српском Министарству унутрашњих послова ради наоружања других српских борбених јединица (А>отић)."²³ Коста Мушички, командант добровољачких одреда, на саслушању 14. фебруара 1946. године признао је да су од Немаца „дobili само наоружање и делове убојне опре-

¹⁸ А В И И, Ча, 2/1, к. 270, Коста Мушички; Бошко Костић: н. д., 82; Ратко Парежанин: н. д., 459, 466, 471; Српски добровољци..., 35; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији. 226.

*• Српски добровољци..., 36; Ратко Парежанин: н. д., 459.

¹⁰ Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији... ,221.

²¹ А В И И, НАВ—Н—Т—315, 2242/64—65, легитимација и дозвола за ношење оружја; Нда, 11/7, к. 50 А.

²² А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Ратко Парежанин: н. д., 459—460.

** „Ausgabe von 500 Gewehren, 12 Maschinengewehren, 200 Handgranaten, 32.500 Schuss an serbischen Innenministerium, zwecks Bewaffnung weiterer serbischer Kampfseinheiten (Lotic)“.
(А В И И, НАВ—Н—Т—501, 251/464-466)

ме."²⁴ Боривоје Карапанчић је писао да су Љотићевци добровољци примали оружје и муницију од Недићеве владе „који је то добијао од Немаца. Испочетка су добровољци своје наоружање повећавали пленом у борби против комуниста, али доцније када су постали пукови, требало им је више оружја и муниције. То се морало тражити од окупатора, те је и ту, поред низа других, непријатну улогу вршила Српска Влада Народног Спаса."²⁵ Буре Докић, министар у Недићевој влади, такође је на саслушању 29. јануара 1946. године казао да су Немци давали оружје за наоружање квислиншких јединица: „У овом давању првенство су имали добровољци, јер су Немци у њих имали веће поверење."²⁶ Недићев официр Петар Мартиновић Бајица писао је да је Љотићев покрет „користио материјал окупаторски за борбу против комуниста без обзира где су се они налазили на територији Србије."²⁷

Ступајући у Љотићеве оружане одреде, добровољци су полагали заклетву „заклињући се Свемогућим Богом на верно служење Отаџбини и на оданост краљу Петру II" и да ће се бескомпромисно борити против комунизма. Заклетву су добровољци полагали пред својим старешинама и заставом. Обред заклетве обављали су свештеници, чланови Збора, који су се налазили у свим Љотићевим јединицама. Ово је, у ствари, више потенцирано због народа да би се видело како су љотићевци побожни и чувари круне и монархије, као и да код немачког окупатора постоји пуно разумевање за „српску националну ствар."²⁸

Да би се постигла дисциплина и што већа идеолошка „изграђеност" добровољаца, на предлог Димитрија Љотића је при Штабу Српске добровољачке команде основан Васпитни одсек, чији су основни задаци били да „квалитетно ојачају" добровољачке редове и да „оживи националну свест у народу који се под утицајем комуниста и туђе пропаганде налазио у идејном и политичком хаосу."²⁹ Носиоци ових идеолошких акција били су такозвани просветари. То су били истакнути антикомунистички противници који су имали задатак „да васпитно-просветним радом упознају добровољце са циљевима међународног комунизма" и да од њих „изграде снажне духовне, моралне и идеолошке борце", јер се „у сукобу са политички и идеолошки изграђеним противником, какав је био комунизам, друкчије успешна борба није могла да води. За борбу против комунизма, поред физичког, било је потребно и духовно оружје. И то: ово последње пре неголи оно прво."³⁰ Чете су имале васпитаче, а

²⁴ А В И И, Ча, 1/1, к. 270, Коста Мушички.

²⁵ Боривоје Карапанчић: *Контрареволуција у Србији...*, 233.

А В И И, Ча, 43/1, к. 270, записник о саслушању Буре Докића.

²⁷ Петар Мартиновић Бајица: *Милан Недић...*, 136.

¹⁸ Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, I, 170; Боривоје Карапанчић: *Контрареволуција у Србији...*, 226—7.

²⁹ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; *Српски добровољци...*, 47.

³⁰ Боривоје Карапанчић: *Грађански рат у Србији...*, 221.

батаљони и пукови просветаре. Шеф Васпитног одсека при Штабу Српске добровољачке команде био је истакнути антикомунистички противник новинар Ратко Парежанин, који је, како је сам казао, „по реду био 52. добровољац“ који се одмах у почетку међу првима пријавио.³¹ За своје помоћнике и сараднике Парежанин је ангажовао такође жестоке противнике комуниста: др Бока Слијепчевића, доцента Теолошког факултета у Београду, др Димитрија Најдановића, професора Теолошког факултета у Београду, Ратка Живадиновића, новинара и првог секретара Антикомунистичког комитета у Београду, Јована Барјактаревића, професора богословије у Призрену, Влајка Влаховића, професора богословије на Цетињу и друге.

Пуковски и батаљонски просветари били су такође познати антикомунистички противници. Њих су чинили углавном професори, учитељи, свештеници и студенти. Четни васпитачи били су из редова добровољачких јединица који су се истакли не само „познавањем суштине и циљева међународног комунизма“ већ и борбом против комуниста „на бојном пољу.“³²

Васпитно-просветна служба међу Љотићевим добровољцима била је прожета и верском службом којом је руководио верски референт при Српској добровољачкој команди протојереј Алекса Тодоровић, истакнути противник комунизма и сваке напредне мисли. Све добровољачке јединице имале су свога свештеника који се бринуо о верском животу међу добровољцима. Молитва богу била је свакодневна.³³

Целокупна делатност „просветара и васпитача“ у Љотићевим добровољачким јединицама, а и ван њих, била је заснована на „десет заповести“ које су биле „тумачене, разрађиване и у душе добровољаца уливане“, а чија је суштина била: покорност окупатору и безрезервна борба против комуниста.³⁴

Сам Љотић је од оснивања одреда посвећивао велику пажњу „идеолошком и духовном уздизању“ старешина и војника. Непосредно пред полазак на терене где ће се фанатички борити против партизанских бораца, добровољцима је њихова команда саопштала кроз проглас: „Ви више не располагете својим животима. Ви сте их дали добровољно Србији..“³⁵

При Штабу Српске добровољачке команде формиран је и Обавештајни одсек чији је основни задатак био да прикупља податке о свим акцијама „комуниста и партизана на територији Србије.“ Овај одсек формирао је своје обавештајне центре

³¹ Ратко Парежанин: н. д., 458, 467—468.

³² Боривоје Карапанић: *Контрареволуција у Србији*, 221—222.

³³ Српски добровољци..., 47; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 222; Ратко Парежанин: н. д., 468.

³⁴ Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији*, 222—225; Српски добровољци..., 43—44; Ратко Парежанин: н. д., 465, 467—468.

³⁵ Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 91; Српски добровољци..., 45; Ратко Парежанин: н. д., 459, 461, 465; *Наша борба*, 3, 21. IX 1941, 4;

Ратко Парежанин: *„Дартизани“ и добровољци*, *Наша борба*, 7, 19.

у свим градовима Србије, у које је одмах упутио специјално обучене обавештајне органе са планом рада и задацима. У свим добровољачким одредима била су по два до четири обавештајца у цивилу, са задацима офанзивне и дефанзивне обавештајне службе за оперативне јединице. Развијајући своју активност, Обавештајни одсек је успео да придобије један број „младих националних бораца идеолошки формираних за нови поредак..." Шеф Обавештајног одсека био је прво Зоран Вуковић, агент Гестапоа, затим Миливоје Јојић, кога је препоручио сам Вуковић. Јојића је заменио бивши активни подофицир Милисав Грујић, који је на тој функцији остао до прве половине 1944. године, када је на његово место дошао капетан Будимир Никић. На тој дужности Никић је био до друге половине 1944. године, па је на захтев Гестапоа и уз сагласност Српске добровољачке команде отишао у Беч на „други важан задатак", а за шефа одсека дошао агент Гестапоа потпуковник Борђе Босић, ранији шеф Обавештајне службе Српске државне страже.³⁶

У добровољачким Азотићевим одредима постојала је и организација Бели орлови која је имала карактер месних организација омладине Збора. Одредске организације координирале су деловање са организацијама у местима седишта одреда и међусобно се помагале. Тамо где није било месних организација, одредске су имале обавезу да их формирају. Чланови ове организације, поред пропаганде, бавили су се потказивањем и денунцирањем напредних грађана и били у чврстој вези са органима Специјалне полиције (Борђе Космајац и други). Они су такође састављали спискове активиста и сарадника народноослободилачког покрета и достављали их полицији.³⁷

Формирањем Српске добровољачке команде створена је и интендантура која је имала задатак да снабдева добровољце и њихове породице животним потребама (оделом, обућом, храном, огревом, новцем). То значи да су добровољци убијајући борце за слободу добијали плате и ванредне награде. Добровољци које су ранили партизани добијали су посебне награде.³⁸

Први добровољачки одред формиран је 16. септембра 1941. године углавном од добровољаца радне службе. За команданта је постављен артиљеријски поручник Будимир Љ. Никић, истакнути члан Збора. Још истог дана по формирању, одред је упућен да „прочисти околину Београда од партизана" који су продрли до Гроцке. Ту се састао са Недићевим Седмим одредом и „братски договорио" о заједничким акцијама против партизана. До првог сукоба између добровољаца овог одреда и бораца Космајског партизанског одреда дошло је 17. септембра код села Бегаљице и Држња у близини Гроцке. Љоти-

³⁶ А В И И, Нда, 2/4, к. 153;

А В И И, Ча, 2/1, к. 270, Коста Мушички.

³⁷ А В И И, Нда, 36/1, к. 154; Нда, 23/9, к. 61;

Милан Борковић: Контрареволуција у Србији..., I, 171.

³⁸ А В И И, Нда, 9/1, к. 50;

А В И И, Нда, 2/4, к. 153.

ћевци су са задовољством помињали овај сукоб који је по њима „био одсудан за цео даљи развој добровољачког покрета.“³⁹

После борбе код Бегалице, добровољци из Првог одреда наставили су акције на простору Гроцка-Умчари. У свим заузетим местима одржавали су антикомунистичке зборове и постављали своје сеоске страже. Њихова обавештајна служба је имала задатак да утврди бројну снагу и намере партизана на простору Раља — Младеновац — Смедеревока Паланка — Гроцка. У борби против партизана, овај одред је, заједно са Пећанчевим Торлачким одредом војводе Павла Штоле, јуришао 24. септембра на логор у планинској кући код села Држња. Сутрадан је напао и утврђени логор Грочанско-подоунавске чете Космајског партизанског одреда код села Шепшина, где су убили четворицу партизанских бораца, а и сами су, према сопственом признању, имали веће губитке у људству.⁴⁰

Одлучност и свирепост Љотићевих добровољаца, које су показали већ у првим борбама, нису могле да измакну војничком оку немачких генерала и команданата. Тако др Харолд Турнер, шеф Управног штаба команданта Србије, у реферату који је 21. септембра послао команданту Југоистока фелдмаршалу Вилхелму фон Тисту посебно истиче да се на „српске добровољце“ може гледати са пуним поверењем: „Добровољци из Љотићеве групе, који су се ставили на располагање новоформираним полицијским снагама и који су — што се доказало — дали изванредне резултате, могли би и даље вршити акцију чишћења између Београда и Градишта, пошто се овде ради о борби за уништење комуниста.“⁴¹

После ових акција, Први добровољачки одред одлази у Смедерево. Задатак му је био да „обезбеди град и очисти цео смедеревски крај од партизана.“ И заиста, одред је одмах приступио „чишћењу села од сумњивих елемената“, постављао своје страже и спроводио „васпитну акцију“, пропагирајући фашистичку идеологију.⁴²

У присуству Димитрија Љотића и других сарадника окупатора, Први добровољачки одред је 8. октобра положио заклет-

³⁹ А В И И, Нда, 13/7, к. 50 А; Наша борба, 5, 5. X 1941, 6;
А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 92—93; Бошко Костић: н. д., 50; Ратко Парежанин: н. д., 461—462; Српски добровољци..., 35.

⁴⁰ А В И И, Нда, 42/5, к. 27; Нда, 2/4, к. 153; АЦКСКЈ, МГ, 1587, Историјат села Шепшина; Бошко Костић: н. д., 50;

⁴¹ У својој бесомучној пропаганди љотићевци су измишљали фантастичне лажи како би у народу оклеветали партизански покрет. Тако су навели да су партизани забрањивали сељацима да носе и продају намирнице у Београду. А када је тобоже један од љотићеваца упитао једног партизанског руководиоца шта је разлог томе, овај му је наводно одговорио: „Кад у Београду буде од зиме и глади помрло 30 хиљада деце, онда ће њихови родитељи доћи к нама у шуму...“

(Наша борба, 7, 19 X 1941, 4.)

⁴² А В И И, На, 1/2, к. 27—II.

⁴³ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 233—234.

ву у Смедереву. Обраћајући им се, Љотић је нагласио да имају посебно значајну улогу јер иду у „крсташки поход“ против комуниста које морају уништити.⁴³

Други добровољачки одред формиран је такође 16. септембра. Био је стационаран у Београду и углавном вршио улогу допунске команде. Обучавани су у руковању оружјем, а и идеолошки „уздизани“ новопридошли добровољци од којих су и формирани одреди. Овај одред је обучио и формирао тринаест чета које су служиле за попуњавање одреда. У својој касарни на Дедињу, добровољци овог одреда положили су заклетву 27. септембра, обавезујући се на безрезервну борбу против комуниста. Осим борби против партизана у околини Београда, добровољци овог одреда помагали су и обезбеђивали Министарство Недићеве привреде за економску пљачку народа у Србији у корист окупатора.⁴⁴

Трећи добровољачки одред формиран је истог дана 16. септембра. Он је заједно са Торлачким четничким одредом Косте Пећанца водио 25. септембра борбе против бораца Космајског партизанског одреда на простору између Дубоне, Влашке и Шегшина.⁴⁵

Четврти добровољачки одред формиран је 26. септембра од Љотићевих присталица из Баната, па је зато и називан Банатски одред. Пријављивање је вршено у Петровграду, а затим су одавде упућивани регрутној комисији у Београду. Овај одред, као и Други добровољачки одред, једно време био је у Београду.⁴⁶

Пети добровољачки одред формиран је такође 26. септембра, да би већ сутрадан положио заклетву. Њиме је командовао злогласни Марисав Петровић. Овај одред звао се још и „Шумадијски“.⁴⁷

Шести добровољачки одред, формиран такође 26. септембра, био је под командом капетана Богомира Бога Павловића. Одмах је упућен у Пожаревац да „очисти“ пожаревачки крај који је био „инфициран од партизана.“ У ноћи 28. септембра на добровољачку касарну овог одреда у Пожаревцу напали су борци Пожаревачког партизанског одреда и том приликом ранили двојицу добровољаца. Уз помоћ групе Немаца, добровољци овог одреда предузели су „чишћење терена од партизана на простору Млаве и Петровца.“ Упоредо са војним акцијама, одржавали су зборове на којима су нападали партизана и величали снагу немачког окупатора.⁴⁸

Седми добровољачки одред формиран је 3. октобра. Био је под командом Александра Лазаревића, адвоката из Тополе. Већ сутрадан је заједно са Трећим и Петим одредом отишао у Аранђеловац да „прочисти овај крај, а нарочито планину Букуљу.“

⁴³ Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији . . .*, I 170.

⁴⁴ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; *Обнова*, 74, 29. IX 1941, 5.

⁴⁵ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; *Наша борба*, 5, 5. X 1941, 4.

⁴⁶ А В И И, Нда, 2/4, к. 153.

⁴⁷ *Обнова*, 74, 29. IX 1941, 5.

⁴⁸ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији . . .*, I, 169.

У тој акцији сукобио се са партизанским борцима код села Раниловића.⁴⁹

Осми добровољачки одред формиран је 11. октобра. Његов задатак је био да „чисти“ терен у простору Ресаве и Раванице.⁵⁰

Против партизанских снага које су вршиле све јаче притиске у простору Липовачка шума — Умка, у непосредној близини Београда, ангажовао се Љотићев Четврти добровољачки одред у првој половини октобра 1941. године. Тако је 11. октобра упућена 1. чета овог одреда у село Рушањ да у сарадњи са одредима жандармерије, полиције и Пећанчевих четника изврши „чишћење“ Липовачке шуме. За време бављења у Сремчици чета је водила три борбе против партизана: код села Мељака, Лисовића и Гунцата. У борби код Лисовића 28. октобра љотићевци су имали неколико погинулих и рањених, а такође и партизани.⁵¹ У току ових борби љотићевци су ухватили двадесет седам сељака које су прогласили партизанима, а што је и била њихова стална пракса. Осим тога, добровољци су немилосрдно пљачкали народ: одузимали храну, одело, девојачку спрему и друге вредне ствари.

Седми добровољачки одред је из Аранђеловца наставио операције по околним селима, а 7. октобра дошло је и до већег сукоба са партизанима. Једно одељење овог одреда стигло је 8. октобра у помоћ Четвртог жандармеријском одреду Милана Недића. Они су се заједно са четницима Косте Пећанца сукобили са партизанским снагама, које су их присиле на повлачење, како то признају и сами љотићевци.⁵²

Немачке, Љотићеве и Недићеве јединице вршиле су снажне притиске на партизански покрет и у источној Србији, нарочито због стратешког значаја овог краја за окупатора, а посебно због експлоатације рудника бакра у Бору.⁵³

Шести добровољачки одред, после Пожаревца, наставио је „акцију чишћења околине“ у сарадњи са немачком посадом.⁵⁴

Пети добровољачки одред, после борбе против партизанских бораца 4. октобра код села Ратковца, добио је у свој састав 3. чету Другог добровољачког одреда. По наређењу Српске добровољачке команде одред је, под командом Марисава Петровића, кренуо у Крагујевац, где је стигао 18. октобра, тобоже да спасава народ од Немаца који су се спремали да изврше покољ.⁵⁵

⁴⁹ А В И И, Нда, 2/4, к. 153.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ А В И И, Нда, 2/4, к. 153.

⁵² Исто.

⁵³ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 246/378—379; Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 144.

⁵⁴ А У П, Нда, 2/4, к. 153.

⁵⁵ А В И И, 2/4, к. 153; Бошко Костић: н. д., 57; Станислав Краков: Генерал Милан Недић..., 1, 243; Музеј Крагујевца, нерестрирована МГ, стр. 1; 36. НОР, I—1, 551—552.

Због десет погинулих и двадесет шест рањених Немаца, команда окупатора у Крагујевцу одлучила је да стрелја 2300 грађана. Немци су уз помоћ Љотићевог Петог добровољачког одреда рано изјутра 20. октобра отпочели претрес и масовно хапшење у Крагујевцу.⁵⁶

Немци и љотићевци упадали су у куће и изгонили грађане. Ни школе нису поштедели. Кундацима су избацивали ћаке из клупа, као и њихове наставнике. Чак и децу — ученике петог разреда гимназије.⁵⁷

И док су Немци и љотићевци вршили лов на људе које ће ускоро стрелјати, група љотићеваца, коју је предводио Марисав Петровић, извршила је на силу промене водећих људи у оштитни и полицији, постављајући своје људе, приправне да верно служе окупатору и изврше све његове захтеве. Тако су за председника општине поставили злогласног Страхинју Јањића.⁵⁸

Уочи стрелјања, у бараке бившег артиљеријског пука, где су се ухапшени гушили без ваздуха, воде и хране, упадали су љотићевци, а и сам Марисав Петровић, и уз сагласност Немаца пуштали љотићевце, недићевце и остале „национално исправне“, док су све друге, међу којима и ћаке, чекали курпгуми. Напредне наставнике и професоре, од којих су се многи налазили ту са својим ћацима, љотићевци су цинички провоцирали и врећали, говорећи им да су они криви за све, јер су рђаво васпитавали омладину. Тако је Марисав Петровић, обраћајући се директору Учитељске школе Милоју Павловићу, рекао: „Ти Милоје Павловићу, ниси достојан да будеш спасен. Ти си десет генерација у својој школи васпитавао у комунистичком духу. Дело твога рада је данашњица!“⁵⁹

Масовно стрелјање у Крагујевцу отпочело је изјутра 21. октобра 1941. године. Главни целат крагујевачког покоља био је мајор Кениг. Његови целати побили су у Шумарицама, Ердogliјском и Сушичком потоку више хиљада људи, жена и деака од дванаест, четрнаест и петнаест година. Немци су на

⁵⁶ « 36. НОР, 1 — 1, 551.

⁵⁷ Предраг Д. Ивановић: Ко су љотићевци..., 56;

Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 130.

Музеј Крагујевца нерестрована грађа, стр. 42; Предраг Д. Ивановић: Ко су љотићевци..., 48—49.

⁵⁸ АЈ — 110, ф. бр. 1837, досије ратног злочинца Страхинје Јањића; инв. бр. 8676, изјава сведока Негосаве Кузмановић, професора из Крагујевца, 15. II 1945; инв. бр. 8677, изјава сведока Радмиле Јовановић домаћице из Крагујевца, 14. II 1945; инв. бр. 4252, записник о саслушању немачког агента и тумача Ивана Гушића, 30. X 1944; Бошко Костић: н. д., 61—62; Станислав Краков: Генерал Милан Недић..., II, 352—353; Наша борба, 11, 16. XI 1941, 6—7.

АЈ — 110, ф. бр. 3112, досије злочинца Срећка Симеуновића.

АЈ — 110, инв. бр. 6257, изјава Уроша Симића, 13. II 1945; инв. бр. 6237, изјава Радомира Новаковића 19. II 1945; инв. бр. 4252;

АЈ — 110, фасц. 86, ф. бр. 81, досије злочинца инжењера Симеона Керечког; Владимир Дедијер: Дневник II издање, Београд, 1951, 37; Књига о Доажи 1941—1943, св. I, Виндзор, Канада, 1956, 148—149.

⁵⁹ Зборник докумената: материјали о октобарском покољу/ 1941. године у Крагујевцу, Крагујевац, 1953, 19; Књига о Дражи..., I, 149—150.

губилиште извели целе разреде гимназије и стрељали их заједно са професорима. Навели су да су у Крагујевцу тада стрељали само 2300 талаца. Међутим, према подацима прикупљеним у Крагујевцу одмах после завршетка рата, утврђено је да је стрељано око 7000 грађана.⁶⁰

Све драгоцености, новац и друге ствари које су од стрељаних одузете, немачки командант места др Димерман предао је на располагање љотићевцима: председнику општине Страхини Јањићу и секретару Николи Добричићу, који су све што је било вредније узели за себе, а нешто поделили и са својим сарадницима.⁶¹

Сутрадан после стрељања, љотићевци су ишли од куће до куће и терали мушкарце у зграду Основне школе „Краљ Петар“, тражећи од њих да се уписују у добровољце. Неки из породица чији су чланови били ухапшени уписивали су ове без њиховог знања, мислећи да ће их на тај начин ослободити и спасити смрти.⁶²

Због своје злочиначке улоге у крагујевачком покољу, љотићевци су били презрени и омражени. Стога и данас у евојој штампи и публикацијама у емиграцији покушавају да фалсификују чињенице и да се извуку од одговорности. Али сачувани бројни документи супротно говоре и потврђују пуну њихову умешаност и учешће у овом тешком злочину.⁶³

После злочина у Крагујевцу, Пети добровољачки одред заједно са Трећим и Седмим добровољачким одредом и уз помоћ

36. НОР, I — 1, 552—553;

Предраг Д. Ивановић: Ко су љотићевци..., 55;

А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића.

„Мајор Кениг није доживео да изађе пред међународни па чак и пред комунистички суд, погинуо је у једној борби са партизанима.“ (Станислав Краков: Генерал Милан Недић..., I, 253.);

А В И И, На, 11/5, к. 27, записник о саслушању др Г. Кисела.

„У моменту страдања у Крагујевцу био је Марисављев одред. Из околних села доводио је Цигане да би их заменио за Крагујевчане.“ А В И И, Ча, 1/1, к. 270, записник о саслушању Косте Мушицког.

Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 130;

АЈ — 110, инв. бр. 6237, изјава сведока Тихомира Чаировића, 17.

II 1945; инв. бр. 6237, изјава сведока Петра Теодосијевића, 30. XII 1944; инв. бр. 6237, изјава сведока Бранка Илића, 16. II 1945; инв. бр. 6237, изјав* сведока Јагоша Шарановића, 13. II 1945; инв. бр. 6237, изјава сведока Бранислава Марковића; инв. бр. 18905, извештај Страхиније Јањића упућен Милану Недићу, пов. бр. 1 од 15. XI 1941. са осталим прилозима; ф. бр. 812/III, докази против Марисава Петровића; ф. бр. 2890, досије злочинца Милоша Војновића — Лаутнера; инв. бр. 6237, изјава др Мате Караџића 12. II 1945.

⁶¹ АЈ — 110, инв. бр. 4252, записник о саслушању немачког агента и тумача Ивана Гушића, 30. X 1941.

⁶² Предраг Д. Ивановић: Ко су љотићевци..., 55.

⁶³ Петар Мартиновић — Бајина: Милан Недић..., 170;

Боривоје Карапанић: Грађански рат у Орбији..., 110—113;

Ратко Парезанин: н. д., 509—510;

Станислав Краков: Генерал Милан Недић, I, 245, 248, 253;

Српски добровољци..., 51;

Бошко Костић: За историју наших дана..., 60.

немачке артиљерије учествовао је у нападу на партизана у Рачи Крагујевачкој од 24. до 26. октобра. Услед велике надмоћности непријатеља, партизани су после жестоке борбе морали да се повуку. У освојеној Рачи Крагујевачкој остао је Трећи добровољачки одред да врши „чишћење“ терена у околним селима и пропагира немачку снагу и фашистичку идеологију.⁶⁴

Осми добровољачки одред је у сарадњи са Немцима „чистио терен“ и обезбеђивао простор од партизана између Ресаве и Раванице. Љотићевци су својим присуством обезбеђивали несметану експлоатацију рудника угља, као и функционисање железничког саобраћаја у корист окупатора. За те издајничке услуге немачке власти су их хвалиле и изражавале пуно поверење у њихову оданост и бескомпромисну борбу против партизанских бораца.⁶⁵

Девети добровољачки одред формиран је 5. новембра. У његов састав ушла је четврта чета Другог добровољачког одреда и постала његова Прва чета. Ова чета и Седма чета Другог одреда упућене су у Шабац преко Срема, где су стигле 9. новембра. Од тада је Девети добровољачки одред остао у Шапцу, с тим што су његови делови били стационирани као посаде у Лешници, Богатићу, Прњавору и Владимирцима. Против ових Љотићевих добровољаца водили су жестоке борбе борци Подринског партизанског одреда.⁶⁶

Окупатор и квислинзи започели су велику акцију против слободне партизанске територије у пожаревачком округу. У овом нападу учествовали су: један немачки батаљон 741. пука 714. пешадијске дивизије, Љотићев Шести добровољачки одред, два Недићева одреда, шест четничких одреда Косте Пећанца, један део четника Драже Михаиловића, као и мађарска флота на Дунаву. Јаче борбе вођене су 1. новембра између љотићеваца и партизанских бораца Пожаревачког одреда у близини самог града.⁶⁷

Десети добровољачки одред формиран је 29. октобра у Крагујевцу. У његовом саставу су се налазили љотићевци из Крагујевца и других шумадијских места, затим Краљева, а делом и из Ужица. За команданта је постављен Милош Војновић — Лаутнер. Одред је најпре био упућен у Краљево, а одатле у Врњачку Бању. Почео је да „чисти терен“ од партизана према Чачку и даље ка Ужицу. Љотићевци из овог одреда обезбеђивали су железнички саобраћај на прузи Врњачка Бања—Трстеник—Краљево, водећи тешке борбе против бораца Краљевач-

“ А В И И , НАВ—Н—Т—501, 246/643—644; НАВ—Н—Т—312, 452/8037692, Ј. Марјановић: Устанак и НОП у Србији..., 375.

⁶⁵ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 233—234.

“ А У П, Нда, 2/4, к. 153.

⁶⁷ А V 1 1, НАВ—Н—Т—501, 246/643—644; Нда, 2/4, к. 153; Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, књ. I, Београд, 1957, 123; Ј. Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 381.

ког и Копаоничког партизанског одреда у периоду од 1. до 7. новембра 1941. године.⁶⁸

Једанаести добровољачки одред формирала је Српска добровољачка команда 12. новембра. У њему су се налазили љотићевци углавном из јабланичког краја. Командант одреда био је Буро Перовић, резервни капетан из Гајтана. Штаб одреда формиран је у Лесковцу, а док је само попуњавање одреда било праћено тешкоћама, јер нису могли брзо да пронађу толико издајника. Међутим, љотићевци то нису признавали, наводећи да до брзог формирања одреда није дошло због недостатка оружја и одеће, а да је људства било у довољном броју. Овај одред је заједно са Првим, Четвртим и Дванаестим добровољачким одредом водио жестоке борбе против партизанских бораца у јабланичком крају.⁶⁹

Дванаести добровољачки одред формирала је 18. новембра Српска добровољачка команда у Нишу. За команданта је поставила мајора Николу Анђелковића. Овај одред одмах по формирању водио је жестоке борбе против партизана. Његов командант известио је 4. децембра Српску добровољачку команду да се Недићеви оружани одреди слабо боре, услед чега главни терет борбе носе Љотићеви добровољци.⁷⁰

Према немачким документима, до краја новембра 1941. године у свих дванаест Љотићевих добровољачких одреда била су 4084 добровољца, а љотићевци наводе да их је било у одреди-ма укупно 3000.⁷¹

*Велика непријатељска офанзива и формирање
Шумадијског кора*

Немачке посадне трупе, укључујући и 342. пешадијску дивизију која је стигла из Француске, као и јединице Љотића, Недића, Косте Пећанца и других квислинга, нису успеле да у току септембра и октобра 1941. године угуше народноослободилачки покрет у Србији. Виша немачка команда 65 и Команда Југоистока биле су зато принуђене да траже од своје врховне команде нова појачања. Немачка врховна команда оценила је тај захтев оправданим и ургентним и Хитлер је морао да дозволи да се у Србију пошаље ново појачање. Немачки командант Србије

⁶⁸ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Наша борба, 9, 2. XI 1941, 2; АЈ — 110, ф. бр. 289, досије злочинца Милоша Војновића — Лаутнера; А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/107; Наша борба, 14, 7. XII 1941, 7; Књига о Дражи..., I, 313.

⁶⁹ А В И И, Нда, 2/4 к. 153; Живојин Николић-Брка: Југоисточна Србија у револуцији 1941—1945, Београд, 1979, 116—117.

⁷⁰ Живојин Николић Брка: н. д., 103; А В И И, Нда, 2/4, к. 153.

⁷¹ А В И И, Нда, 2/4, к. 153; Милан Борковић: Конtrarеволуција у Србији..., I, 168—169; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 219.

обавештен је 21. октобра да ће им у помоћ стићи још једна комплетна дивизија, овог пута са Источног фронта.⁷²

У оквиру плана за ширу и снажнију офанзиву против ослобођене територије и партизанских одреда у западној Србији и Шумадији, у договору са немачким окупатором, Милан Недић је 21. новембра 1941. године издао наредбу број 18 у којој је предвиђено обједињавање свих квислиншких оружаних формација са јединственом командом. Већ сутрадан, на основу помнуте наредбе, формирана је оперативна група која је добила назив Шумадијски кор (корпус) којим је командовао пуковник Коста Мушички. У његовом саставу налазиле су се Љотићеве, Недићеве и жандармеријске формације. Од Љотићевих добровољачких јединица у овој групи су били: Јуришна чета Првог добровољачког одреда која се налазила у саставу Трећег добровољачког одреда, Девета чета Другог добровољачког одреда која је била у групи Недићевог мајора Милана Калабића, затим Трећи добровољачки одред, Пети добровољачки одред, Седми добровољачки одред, Десети добровољачки одред и Моравичка добровољачка чета.⁷³

Штаб Шумадијског кора кренуо је 23. новембра из Београда у Крагујевац где је требало да прими своје јединице. Истога дана, пре него што је стигао у Крагујевац, свратио је у Параћин и договорио се са Штабом 113. немачке пешадијске дивизије, која је стигла као појачање са Источног фронта, о стварању плана за заједничко дејство за уништење „непријатеља у долини Западне Мораве.“⁷⁴

Злогласни командант Немачке казнене експедиције генерал Франц Беме упутио је 24. новембра у 10 часова и 10 минута телеграм у коме је известио команду немачке 113. пешадијске дивизије, да ће општи напад против комуниста почети 26. новембра и да треба да усклади акције са Шумадијским кором. Истога дана је Команда ове немачке дивизије доставила заповест команданту Шумадијског кора о садејству у борбама против партизанских одреда. И Милан Недић издао је своје наређење Шумадијском кору и зажеleo му пун успех у борби против партизана и комуниста који их предводе у борбама.⁷⁵

⁷² А В И И, На, 10/1, к. 41—Ф; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, I, 212—213;

Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 147.

⁷³ А В И И, Војни архив Фрајбург, Ф. 1/39; Нда, 2/7, к. 1 П;

А В И И, Нда, 3/1, к. 50 А; Нда, 2/4, к. 153;

А В И И, Нда, 3/4, к. 153; Нда, 2/4, к. 153;

А В И И, Нда, 2/4, к. 153; *Наша борба*, 15, 14. XII 1941, 6

На саслушању је Коста Мушички казао како наводно ту дужност није добровољно примио, већ да су га Немци приморали. „Они су од мене захтевали да ја са два официра српска будем у близини њиховог штаба, а де факто сам био приморан да будем на челу немачке колоне.“ (А В И И, Ча, 1/1, к. 270)

⁷⁴ А В И И, Војни архив Фрајбург, Ф. 1/187.

⁷⁵ А В И И, Војни архив Фрајбург, Ф. 1/179—181, 188—189;

Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, I, 221.

Командант Шумадијског кора пуковник Коста Мупшци одржао је саветовање 24. новембра у Крагујевцу са свим командантима квислиншких јединица које су се налазиле у овој групацији, после чега су издати и конкретни оперативни задаци: „а) Прикупљање јединица на линији Љиг — Белановица — Доња Шаторња — Страгари — Кнић — Краљево. б) У току прикупљања формирање групе одреда за дејство следећим правцима: село Трешњица — Рудник — северна обала Западне Мораве — северна обала реке Бетиње; Крагујевац — Кнић — Чачак — долина реке Мораве и реке Бегиње и Витановци — Краљево — јужна обала Западне Мораве и реке Бетиње. в) Зором 26. новембра о. г. дејство горе наведеним правцима.“⁷⁶

Командант Шумадијског кора издао је наредбу 25. новембра у којој је стајало: „Пошто је настала потреба да се рад наших одреда обједини са радом немачке војне силе, то ће у Штабу Шумадијског кора у Крагујевцу остати само позадни део Штаба под командом помоћника начелника Штаба капетана друге класе Стокић Д. Бранислава“ који ће регулисати целокупну службу у штабу и у име команданта Шумадијског кора доносити одлуке које су се морале извршавати.⁷⁷

Пре напада удружених непријатеља, борци Првог и Другог Шумадијског одреда водили су тешке борбе против немачких и квислиншких јединица северно од Крагујевца, у рејону Јунковца, Баничине, Доње Раче и Вишевца. Партизани су водили тешке борбе против Трећег добровољачког одреда код Страгара, као и против Петог добровољачког одреда на простору села Дулена, Великих Пчелица, Горње Сабанте, Доње Сабанте, Ациних Ливада и Бајчетина. У тим борбама партизани су нанели непријатељима знатне губитке, али и сами су имали мртвих и рањених. Испред бројно јачег и боље наоружаног непријатеља, партизанске снаге су се морале повући до планине Рудника, где су се већ налазили потиснути са својих терена делови Посавског и Космајског партизанског одреда. Борци Ваљевског и из делова Ужичког и Чачанског партизанског одреда су такође у више наврата спречили покушаје немачких и квислиншких снага да из Ваљева врше нападе у правцу Ужица. До већег сукоба дошло је 19. новембра код Варде, где су Немци претрпели знатне губитке.⁷⁸

Пре него што би окупатори и квислинзи кренули у борбу, а и у току напада, њихови обавештајни органи долазили би до података о ситуацији на партизанској територији: бројном стању партизана, њиховом наоружању, утврђеним тачкама, расположењу код партизанских бораца и у народу. Истина, у овим обавештењима било је доста нетачних података, фалсификата и лажи, али и тачних података, што јасно говори да су непри-

⁷⁶ А В И И, Војни архив Фрајбург, Ф. 1/39.

А В И И, Нда, 11/1, к. 50 А, извештај команданта Шумадијског кора Милану Недићу од 2. XII 1941.

⁷⁷ А В И И, Нда, 2/1, к. А, наредба пов. бр. 1.

⁷⁸ А В И И, Нда, 9/1, к. 50 А; Нда, 2/4, к. 153;

јатељи на ослобођеној територији имали својих агената који су их о свему обавештавали преко тајних канала.⁷⁹

Главни напад на ослобођену партизанску територију у западној Србији, са центрима у Ужицу и Чачку, отпочеле су немачке казнене дивизије 25. новембра 1941. године: 342. надирала је правцима Ваљево — Пецка — Љубовија — Бајина Башта — Ужице и Ваљево — Косјерић — Ужице; 113. надирала је са четири колоне: правцем Краљево — Чачак, две колоне правцима Крагујевац — Кнић — Чачак и Крагујевац — Горњи Милановац — Чачак и једна правцем Краљево — Рашка. У овим операцијама учествовали су и делови 714. и 717. посадне дивизије.⁸⁰

Немачке јединице имале су подршку и нападале су партизанске јединице у садејству са Љотићевим и Недићевим оружанним одредима, као и са четницима Косте Пећанца и Драже Михаиловића. Ове квислиншке јединице нападале су с простора Белановица — Рудник у правцу Горњег Милановца, Чачка и Ужица.⁸¹

Врховни штаб народноослободилачких партизанских одреда Југославије наредио је својим одредима да пружају што дужи отпор непријатељу, али да се у случају јачег притиска повлаче према Ужицу и Санцаку.⁸²

Најпре је немачка 342. пешадијска дивизија 25. новембра пробила положаје код Ваљева, које су држали борци Ваљевског партизанског одреда, и наставила да наступа преко Љубовије и Бајине Баште према Ужицу.⁸³

У борбама код Рудника од 26. до 28. новембра партизанске снаге пружиле су снажан отпор квислиншким јединицама. Опунмоћени генерал у Србији Франц Беме био је принуђен да у обавештењу које је послао Команди 113. немачке пешадијске дивизије призна да квислиншке јединице не само да нису по плану успеле да 26. новембра продру у Горњи Милановац него су чак биле и одбачене са Рудника: „Напад на Горњи Милановац није успео. Комунисти држе утврђене положаје ... Српски жандарми траже да немачки авиони бомбардују насеља у региону Рудника.“ Недићев мајор Милан Калабић „два пута је заузимао варошицу ...“⁸⁴

Али и поред жестоког отпора који су партизанске снаге пружале код Рудника, нису успеле да спрече напредовање удружених непријатеља. Немачки авиони су непрекидно бомбардовали и митраљирали партизанске положаје и нападали великим

⁷⁸ А В И И, Нда, 9/1, к. 50 А, Ситуација на територији крагујевачког центра од 20. до 30. XI 1941.

⁸⁰ А В И И, Војни архив Фрајбург, Ф. 1/39.

⁸¹ Ј. Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 382; Ослободилачки рат..., I, 118—119.

⁸² Ј. Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 383; Милан Борковић: Конtrarеволуција у Србији..., I, 223.

⁸³ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 159.

⁸⁴ А В И И, Војни архив Фрајбург, Ф. 1/175—176.

А В И И, Нда, 9/1, к. 50 А; Борба, 19, 27. XI 1941.

бројем тенкова. Квислиншке јединице, уз сарадњу немачког окупатора, ушле су у варошицу Рудник у 15 часова 27. новембра.⁸⁵

Немачка 113. пешадијска дивизија кренула је у напад 27. новембра правцем Краљево — Чачак. Са њом је ишао командант Шумадијског корпуса пуковник Коста Мушицки. У овој групацији налазио се и Љотићев Десети добровољачки одред. Немачка дивизија је пробила положаје Краљевачког и Копаоничког партизанског одреда, а делови Чачанског партизанског одреда пружили су јак отпор код Мрсаћа, Самаиле и Слатине, али нису могли да зауставе бројно јачу и наоружанију окупаторску дивизију која је по подне у 16 часова 28. новембра продрла у Чачак. Ускоро затим, ова јединица је издала наредбу свим потчињеним командама јединица да обезбеде нормалан рад привредних предузећа.⁸⁶

Делови Чачанског и Крагујевачког партизанског одреда водили су жестоке борбе против друге колоне 113. немачке дивизије код Бумбаревог Брда и Мрчајеваца. Бројно јачи окупатори савладали су отпор партизанских бораца који су се повлачили.⁸⁷

У извештају Љотићевих добровољаца од 29. новембра писало је: „Српски добровољачки одреди и даље напредују, а једна јака немачка колона отишла је из Горњег Милановца ка Чачку, а друга немачка колона отишла је такође из Кнића преко Бумбаревог Брда ка Чачку. Пети добровољачки одред у заједничкој акцији са Јагодинским добровољачким одредом кренуо је из Мрчајеваца ка Чачку... Мајор Калабић је прешао Рудник и на путу је ка Горњем Милановцу.”⁸⁸

О тешким борбама које су против партизанских снага водили љотићевци Петог добровољачког одреда при заузимању Горњег Милановца сведочи извештај који је 29. новембра послао потпоручник Милосав М. Грујић команданту Српске добровољачке команде Кости Мушицком, у коме, поред осталог, пише: „У овим борбама непријатељ је претрпео велике губитке, али и одред још веће, јер је изгубио пет заробљених, три тешко рањена и један нестали...”⁸⁹

Највећи отпор у новембарској офанзиви пружили су партизани Немцима 29. новембра 1941. године на Кадињачи. Ужички раднички батаљон, две чете Ужичког и две чете Посавског партизанског одреда, добили су задатак да што је могуће дуже на том положају задрже надирање немачких трупа како би се рањеници, Врховни штаб, Централни комитет КПЈ и други ослободилачки органи и партизанске јединице могли евакуисати из

⁸⁵ А В И И, Нда, 10/1, к. 50 А; Ј. Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 383.

⁸⁶ А В И И, Ча, 1/1 к. 270, записник о саслушању К. Мушицког; А У Н, Војни архив Фрајбург, Ф. 1/152—157; Чачански крај у НОБ..., 175.

⁸⁷ Чачански крај у НОБ..., 175.

⁸⁸ А В И И, Нда, 9/1, к. 50 А.

⁸⁹ А В И И, Нда, 2/2, к. 50 А; Стефановић: Како је Горњи Милановац очишћен од „партизана”, Наша борба, 14, 7. XII 1941, 7.

Ужица у иравцу Саицака. Пола дана су на Кадињачи партизани одолевали надмоћнијем непријатељу и њиховој артиљерији. Бранећи прилаз Ужицу, борци су храбро гинули. Непријатељ је успео тенковима да се пробије ка Ужицу тек када је јуначком смрћу изгинуо готово цео Ужички раднички батаљон са својим командантом Андријом Буровићем. На Кадињачи су погинули и командант Ужичког партизанског одреда Душан Јерковић и политички комесар Посавског партизанског одреда Бора Марковић.⁹⁰

Јединице немачке 342. пешадијске дивизије су 27. и 28. новембра сломиле отпор Ваљевског и Посавског партизанског одреда на положајима Букови и Црнокоса и 29. новембра ушле у Ужице и Пожегу.⁹¹

Већина партизаноких снага западне Србије и Шумадије повлачила се заједно са Врховним штабом јужно од Ужица и Чачка према Санцаку. Први и Други шумадијски партизански одред повлачили су се преко Прањана, Јелове горе и Златибора, а Крагујевачки, Поморавски и делови Чачанског одреда одступали су Овчарско-кабларском клисуром, затим преко Ариља и Златибора. Ужички и делови Посавског одреда такође су се кретали преко Златибора, а Копаонички преко Ивањице према Санцаку. Делови Мачванског, Посавског, Космајског и Првог шумадијског партизанског одреда нису успели да се повуку, па су се задржали на простору планина Маљен — Повлен — Медведник. Из западне Србије прешло је у Санцак око две хиљаде бораца, командног кадра, рањеника и других.

Немачком и квислиншком офанзивом крајем новембра 1941. године из Србије је била потиснута главнина партизанских снага западне Србије, Шумадије и Поморавља. Ове партизанске снаге пребациле су се почетком децембра преко реке Увца у италијанску окупациону зону.⁹²

Повлачењем главнине партизанских снага заједно са Врховним штабом из Србије у Санцак крајем новембра 1941. године, непријатељска офанзива је била званично завршена, али они су знали да партизански покрет тиме није уништен, па су извршили распоред својих јединица у циљу даље борбе и спровођења терора над припадницима народноослободилачког покрета. Требало је, како су то казали љотићевци, наставити даље рат „против комунизма до истраге.“ И наставили су. „Треба да се предузму све мере да током ове зиме комунизам буде у нашој земљи ликвидиран“ — наглашавали су љотићевци.⁹³

Ради остварења намера љотићеваца, усвојене су њихове сугестије и предлози да се одмах установе јаке гарнизонске посаде у местима које су преотели од партизана „и да се свима да што већа слобода рада на чишћењу терена од комуниста у са-

⁹⁰ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 159; Никола Љубичић: Ужички НОП одред..., 334—345.

⁹¹ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 160; Никола Љубичић: Ужички НОП одред!..., 345.

⁹² Милан Борковић: Конtrarеволуција у Србији..., I, 223;

⁹³ Наша борба, 15, 14. XII 1941, 2, 4.

радњи са немачком војском," као и да се настави што јача антикомунистичка пропаганда.⁹⁴

Распоређене су и дислоциране Љотићеве, Недићеве и четничке јединице, и то:

„а) У Краљеву: 7. добровољачки одред и 9. одред српске оружане силе.

б) У Чачку: 5. српски добровољачки одред.

в) У Пожеги: 3. српски добровољачки одред.

г) У Ужицу: 10. српски добровољачки одред, 2. одред српске оружане силе.

д) У Горњем Милановцу и околини: група мајора Милана Калабића без 7. српског добровољачког одреда и 9. одреда српске оружане силе.

ђ) У Ивањици, Ариљу, Каони и Гучи: четнички одред „војводе" Милоја Мојсиловића.

е) У долини реке Груже: београдски и рековачки четници.

ж) У Трстенику: четници „војводе" Богдана Гордића⁹⁵

Према наводу љотићеваца, Трећи добровољачки одред до краја 1941. године имао је петнаест борби против партизанских снага, у којима им је нанео велике губитке, а и сам је имао погинулих и рањених.⁹⁶

Пети добровољачки одред, смештен у Чачку, наставио је „чишћење околине, хватање комуниста и јатака" и успостављање квислиншке власти. У току 1941. године одред је имао четрнаест борби, у којима је нанео партизанима знатне губитке, али и сам је имао губитака у људству и материјалу⁹⁷

Седми добровољачки одред, после борби против партизана на Руднику и у Горњем Милановцу, вратио се у Аранђеловац, где је наставио „чување реда и мира и хапшења разбијених партизана." До краја 1941. године одред је имао против партизана дванаест тежих и лакших борби.⁹⁸

Осми добровољачки одред водио је борбе против партизана у местима око планине Јухор.⁹⁹

Девети добровољачки одред је са осталим квислинзима у оквиру мачванске групе водио борбе против партизана у Мачви, Подрињу и Поцерини.¹⁰⁰

Десети добровољачки одред водио је борбе против партизана у ужичком крају и развијао „истовремено успешан рад на јачању одреда, који добија издашном помоћу немачке војне

⁹⁴ А В И И, 9 и 11/1, к. 50 А.

Деловање пропагандне групе при 113. немачкој пешадијској дивизији је посебно заинтересовало Љотићеве добровољачке јединице које су се трудиле да их опонашају (А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/1165—1170).

⁹⁵ А В И И, Нда, 11/1, к. 50 А.

⁹⁶ А В И И, Нда, 2/4, к. 153.

⁹⁷ Исто.

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ Исто.

¹⁰⁰ А В И И, Војни архив Фрајбург, Ф. 22/86—89 а и 332 б; Историјски архив Шабац, Д. 111.

силе, моторизовао и митраљеско одељење." У борбама до краја 1941. године овај Љотићев одред је имао „два ногинула и три рањена добровољца."¹⁰¹

У источној Србији партизански борци наставили су да воде жестоке борбе. После новембарске немачко-квислиншке офанзиве у пожаревачком крају, борци Пожаревачког партизанског одреда поново су прешли у акцију у децембру 1941. године.¹⁰²

У овим акцијама, заједно са осталим издајницима, водио је борбе против партизана и Шести добровољачки одред који је био принуђен да призна поразе: „Тако долази поново од стране партизана до напада на слабе посаде у Голубцу и Великом Градишту. У тим нападима жртве су добровољци..." У току 1941. године овај одред имао је четрнаест већих и мањих борби против партизана.¹⁰³

Командант Шумадијског кора пуковник Коста Мушички известио је 2. децембра 1941. године Милана Недића „да је у року од 26. до 29. новембра о. г. сломљен отпор комунистичких банди, као и духовна снага комунистичких организација у сливу Западне Мораве, заузимањем места: Горњег Милановца, Чачка, Пожеге, Ужица, Ивањице, Гуче и Ариља... Неоспорно је да се за овако велике резултате има првенствено захвалити немачкој војсци, али не сме се заборавити ни признање нашим одредима, који су с обзиром на јачину и материјалну опрему имали додељен за рад најтежи терен, на коме су готово једновремено постизавали резултате који су били у сагласности са немачком војском. Ово се нарочито огледало код колоне која је била упућена правцем Краљево — Каона — Чачак."¹⁰⁴

После извршених злочиначких акција, Команда Шумадијског кора донела је 8. децембра 1941. године одлуку о расформирању Шумадијског кора.¹⁰⁵

И поред великих губитака и повлачења главнине партизанских снага из Србије у Санџак, немачки план о потпуном уништењу партизанског покрета није био остварен. У извештају из Београда, др Феликс Бенцлер, опуномоћени представник Министарства спољних послова нацистичке Немачке код команданта Србије, процењивао је да су партизани имали 1500 мртвих, а и за немачке снаге је казао да су имале озбиљне губитке. Бенцлер је хвалио улогу Љотићевих добровољаца и Недићевих жандарма, али је сматрао да су њихови губици у људству још већи

¹⁰¹ А В И И, Нда, 2/4, к. 153.

36. НОР, 1 — 2, 267.

¹⁰³ А В И И, Нда, 2/4, к. 153

¹⁰⁴ А В И И, Нда, 11/1, к. 50 А;
А В И И, Нда, 12/1, к. 50 А, наредба број 2 команданта Шумадијског
кора за 3. XII 1941.

¹⁰⁵ А В И И, Нда, 16/1, к. 50 А, наредба број 3 команданта Шумадијског
кора за 8. XII 1941.

од немачких. Бенцлер је нагласио да се сада још не може говорити о „уништењу непријатеља.“¹⁰⁶

Командант 113. немачке пешадијске дивизије генералпуковник Цикволф пренео је 10. децембра 1941. године највеће похвале и признања министру унутрашњих послова Недићеве квислиншке владе за примерно држање љотићеваца Десетог добровољачког одреда и послушност коју су показали према њему и његовом штабу у току борби при заузимању слободне партизанске територије у западној Србији: „Х добровољачки одред, који је од 27. XI до 1. XII био потчињен батаљону, показао се добро приликом извођења операције. Његов командант господин Лаутнер (Милош Војновић), поред језика земље, говори течно и немачки. Држао је добру везу са штабом батаљона, задатке који су му постављени схватао је брзо и извршавао их преко својих официра и војника. Он има ауторитета и знао је да добровољачком одреду да углед једне комплетне јединице. Брза покретљивост његових јединица и њихово познавање терена чинили су је нарочито погодном за задатке осигурања за време марша... У борби добровољци су веома добро помагали борбу батаљона. Код утврђивања комуниста и њиховог уклањања предузимали су оштре мере. Добра сарадња са добровољачким одредом Лаутнера знатно је допринела брзом успеху операције.“¹⁰⁷

И саветник немачког команданта Управног штаба у Србији др Георг Кисел је са особитим задовољством и поштовањем говорио о Димитрију Љотићу и његовим добровољцима: „Код сузбијања устанка мало је суделовао државни апарат под Недићем. Он је био разбијен... Напротив, у жестокој борби против устаника стајали су такозвани Љотићевци добровољци. Њихово држање било је од великог политичког значаја за будуће оцењивање личности Љотића од стране војничке, и што се тиче полиције, безбедности и СД. Јер су се бескомпромисно борили против устаника“ због чега су код немачке војске уживали пуно поверење.¹⁰⁸

После повлачења главнине партизанских снага у Санџак, у Србији долази до замене немачких команданата и реорганизације команде. Сједињавају се установе војног заповедника и

¹⁰⁶ АВ И И, Мф Л/19 — X 310706—310712; Бошко Костић: За историју наших дана..., 67.

Према једном извештају команде СДС, квислиншке јединице имале су до почетка 1942. године око 1.600 — 1.700 погинулих и око 1.400 — 1.500 рањених.

Ј. Марјановић: Устанак и НОП у Србији 1941..., 378.

¹⁰⁷ АВ И И, На, 11/5, к. 27, записник о саслушању др Кисела.

¹⁰⁸ АВ И И, На, 11/5, к. 27, записник о саслушању др Кисела.

А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Ратко Парежанин: н. д., 462; Бошко Костић: н. д., 67.

Више команде 65. Ново звање је од тада било — командујући генерал и заповедник у Србији. На ово место ступио је дотадашњи заповедник Више команде 65, артиљеријски генерал Паул Бадер, коме је генерал Франц Беме предао дужност 6. децембра 1941. године.¹⁰⁹

Преки судови, логори и прогони

Испред бројно јачег окупатора и домаћих издајника, главнина партизанских снага повукла се крајем новембра 1941. године из Србије према Санцаку. По плану Врховног штаба народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије извршен број бораца и руководиоца остао је на терену у Србији. Против њих окупатор и квислинзи предузели су праву хајку, као и против њихових породица и симпатизера. И као да су се такмичили ко ће више ухватити и убити припадника народноослободилачког покрета, немајући обзира ни према рањеним и болесним, као ни према медицинском особљу које их је лечило и неговало.

Окупатори су, заједно са љотићевцима, недићевцима, четницима Косте Пећанца и Драже Михаиловића, готово даноноћно спроводили рације. Ухваћеним припадницима партизанског покрета судили су преки судови по кратком поступку. Ове судове сачињавали су представници немачког окупатора, љотићеваца, недићеваца и четника. У њима су обично главну реч имали љотићевци. Они су још од пре рата познавали многе комунисте и скојевце. Сада су их показивали Немцима и предлагали да буду стрељани. Међутим, када је касније заробљеним љотићевцима било суђено, они су покушавали да се извуку и оповргну своју издајничку улогу и поред тога што су многа документа потврђивала њихову издају. Тако је Коста Мушицки, командант Љотићевих оружаних јединица, на саслушању у Београду, 15. фебруара 1946. године дрско изјавио како је тобоже пуштао партизане које су Немци заробили и спречавао крвопролиће. Мушицки је навео да је у томе успевао благодарјећи „увиђавности“ немачког старешине, генерала команданта 113. дивизије, који је тражио од њега да му помогне како не би његови војници чинили непотребне испаде. „Пред Чачком сам изишао испред немачке колоне и сам сам пошао у варош, те сам на челу прошао скоро до центра града у циљу да спречим крвопролиће које би се могло изазвати услед неспоразума и зулума Немаца, ризикујући да сам то платим главом...“¹¹⁰

У Чачку 7. децембра 1941. године, по наређењу немачке команде, Градско поглаварство је путем добоша наредило да сва лица од петнаест до шездесет година дођу у Војнотехнички завод ради добијања легитимација. У истом наређењу наглашено

¹⁰⁹ АВИИ, На, 11/5, к. 27, записник о саслушању др Кисела; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, I, 226.

¹¹⁰ АВИИ, Ча, 1/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког.

је да је град блокиран и да ће сваки онај који буде покушао да бежи бити убијен. Око 13 часова у Заводу је било затворено око 5000 грађана. Одмах затим била је формирана комисија од „угледних грађана“ коју су сачињавали Немци, љотићевци, недићевци и четници. Од љотићеваца у комисији, поред других, био је и професор Коста Михаиловић. Комисија је издвјала партизане и њихове сараднике. Сви затворени морали су проћи испред ове комисије, гледајући у очи њеним члановима. Довољно је било да само један од чланова комисије каже да је неко партизан, па да буде издвојен у посебну групу. Сутрадан, 8. децембра, отпочео је рад немачко-љотићевско-недићевско-четнички преки суд са истакнутим љотићевцем и свештеником Драгутином Булићем на челу. Булић је као професор веронауке у чачанској гимназији познавао многе комунисте, скојевце и друге напредне ученике и наставнике, и сада, када би се мако од њих нашао пред њим очи у очи, он би ставио поред његовог имена у списку крст, што је значило осуду на смрт. У раду преког суда учествовао је, док се налазио у Чачку, и командант Љотићевих добровољачких одреда Коста Мушички. Осуђени на смрт везивали су руке жицом и одмах изводили пред митраљеске рафале.¹¹¹

Слични преки судови радили су и у Горњем Милановцу и Гучи, у којој је главну реч водио љотићевац Танасије Јуришић, командант посадне добровољачке јединице. У преком суду у Краљеву, поред других, важну улогу играо је љотићевац свештеник Драгослав Обућина. Такви преки судови били су у Ужицу, Пожеги, Ариљу, Ивањици, Ваљево, Шапцу и другим местима.¹¹²

¹¹¹ Преки суд у Чачку заседао је у току децембра 1941. и јануара 1942. године, а затим је премештен у Краљево. За време заседања у Чачку осудио је на смрт око шестог припадника НОП-а а већи број у логоре и на батине.

Историјски архив, Чачак, рег. бр. 132; Чачански крај у НОБ..., 187—189; Душан Азањац: Преки суд попа Булића, Београд, 1952, 18—19; Владимир М. Никшић: Дани страве, Чачак, 1971, 7, 9, 29—30; Владимир М. Никшић: Црвени цветови, Чачак, 1971, 28—32;

¹¹⁴ Чачански крај у НОБ..., 194; Владимир М. Никшић: Дани страве..., 55—57, 67—69;

Командант Петог добровољачког одреда Марисав Петровић известио је Српску добровољачку команду, а ова 20. децембра Главни секретаријат покрета Збор: „Српска и немачка војска су само прошли кроз Гучу, јер су се журили за Чачак. Зато нису имали времена ни могућности, да у овом месту организују посаду за одбрану од комуниста. Како је за председника Гучке општине и за команданта овог места постављен добровољац Танасије Јуришић, а који је био свестан колика опасност прети овој варошници и околини, он је одмах наставио свим силама да организује посаду за борбу против комуниста и он је у томе успео, јер данас као посаду под оружјем у Гучи Јуришић има 100 људи...“

(АВИИ, Нда, 22/1, к. 154)

Историјски архив Краљево, нерестрована грађа. „Совјетска Социјалистичка Република Ужице“, Наша борба, 15, 14. XII 1941, 3; 16, 21. XII 1941, 7.

Моравичка добровољачка чета, заузевши са четницима Пожегу, продужила је за Аршве и Ивањицу, а затим је вршила „чишћење око-

У Шапцу су се Љотићевци из Девог добровољачког одреда чак оће сурово обрачунавали са затвореним припадницима партизанског покрета. Због храброг и пркосног држања нарочито су мучили, а затим стрељали 10. јануара 1942. године Славољуба Ковића, курира Мачванског партизанског одреда, а 12. марта Мирка Бибића (шпанског борца), командира Пионирско-минерске чете овог одреда. Ковићу су уочи стрељања ножем на челу урезали петокраку звезду.¹¹³

Министарство унуграшњих послова Недићеве владе је у току децембра 1941. године предузело мере против лица за која се сматрало да су учествовала или помагала народноослободилачки покрет. У вези с тим донете су многе наредбе, уредбе, решења и друге мере терора и притисака. Тако је 22. децембра донета уредба да од 1. јануара 1942. године нико није могао да путује ван свога места и сталног боравка без специјалне објаве за путовање. Партизани и њихови сарадници нису добијали објаве, нити легитимације, што је значило да не могу никуда ићи. Два дана касније, 24. децембра, по препоруци Танасија Динића, Недићева влада је донела наредбу да се сви службеници који су сарађивали са народноослободилачким покретом отпусте из службе.¹¹⁴

Нарочито велика хајка и отпуштање са посла чиновника и другог особља у саобраћају извршени су после заузимања слободне партизанске територије. Министар саобраћаја и познати фашистички поклоник Бура Докић наредио је крајем 1941. године да се поведе истрага над особљем које је радило на територији западне Србије док је била ослобођена од партизана. На основу резултата ове истраге Докић је отпустио из службе неколико стотина службеника, од којих је велики број упућен у концентрационе логоре.¹¹⁵

У спровођењу терора окупатор и квислинзи су нарочито били кивни на слободарски Београд. Они су знали да поред масовног „чишћења“, још увек у његовим недрима има доста истинских и одважних бораца за слободу. Зато су предузимали све нове и нове репресивне мере. Почетком децембра 1941. године управник града Београда Драги Јовановић објавио је Обзнану у којој је претио да пошто су Љотићевци и Недићевци одреди „разбили и растурили комунисте“ на целој територији

лине ових вароши и хватању разбијених бандита као и постављању сеоских стража у очишћеним селима“.

(АВИИ, Нда, 2/4, к. 153)

¹¹³ Политика од 20. IX 1982, 5 и 23. IX 1982, 10; 13. X 1982, 10; 14. X 1982, 8; 15. X 1982, 5; 23. X 1982, 14; Илустрована политика, 16. XI 1982, 32—33.

¹¹⁴ АВИИ, Ча, 27/2, к. 269, записник о саслушању Т. Динића.

АВИИ, Ча, 43/1, к. 270, записник о саслушању Докића.

Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, I, 227.

¹¹⁵ Стенографске белешке са суђења Драги Михаиловићу, 524; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији*, I, 224;

АВИИ, Ча, 43/1, к. 2) о, запис. о сасл. Б. Докића.

Србије, Београд мора као и до сада да „сачува ред и мир.“ У том циљу, сваки грађанин који је сазнао да се у Београду настанило или дошло лице које је учествовало у партизанској акцији, а то не пријави, сматрао се јатаком и са њиме се поступало као и са кривцем. „Ко не буде поступио по слову Обзнане, предаће се преком суду, а преки суд изриче само смртне пресуде. У погледу примене ове Обзнане нема компромиса... Београд је кривац нашој катастрофи од 27. марта и 6. априла, Београд је главни кривац у нашим несрећама и злима после 22. јуна до данашњег дана...“¹¹⁶

Ситуацију у Београду врло је сликовито приказао у свом извештају секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију који је 9. јануара 1942. године послао Централном комитету КПЈ, а у коме је рекао: „У Београду бесни реакција више него икада...“¹¹⁷

Веома је интересантно обавештење које је тих дана од главног секретара Збора Милорада Мојића добио познати мучитељ и убица комуниста и скојеваца члан Збора Борће Космајац: „Пошто је наређењем Димитрија Љотића забрањено ношење зборашке значке, то вам се овим путем ставља до знања да престанете носити значку. Као прави збораш сматрам да ћеш схватити значај овога наређења тим пре што ти по својству своје дужности вршиш хапшење носећи на реверу значку Збора, чиме се даје утисак да за сва хапшења долази иницијатива од покрета Збор.“¹¹⁸

У извештају Централном комитету КПЈ 23. децембра 1941. године говори се о врло тешкој и несносној ситуацији у Србији која је створена злочинима и терором окупатора и његових сарадника после повлачења партизанских снага у Санџак. Међу њима су се нарочито истицали љотићевци. „Ситуација у Србији је следећа: Немаца има више него пре ослобођења и врло су активни... Главну улогу играју недићевци (љотићевци) ... Четничке банде харају по селима. У општинама се успостављају општинске власти од љотићеваца (кулака), а по селима сеоске страже ... Првих дана у Ужицу је стрељано 500 ... Главну улогу у ужичком крају играју Љубојевић, Драгићевић, Лаутнер — прекрштени Милош Војиновић...“¹¹⁹

Љотић и Недић правили су спискове официра и других „стручњака“ који је требало „по плану“ да се враћају из немачког заробљеништва и „помогну мајку Србију“. Знајући да ће им користити, Немци су их радо пуштали из заробљеништва. Ово издајници нису смели јавно да признају, већ су повратак заробљеника објашњавали народу „добротом и великодушношћу вођа Рајха.“ Тако се већ 13. децембра 1941. године вратио

¹¹⁶ *Наша борба*, 15, 14. XII 1941, 4.

Архив ЦК СКЈ, ЦК КПЈ 1942/11.

¹¹⁸ *А В И И*, Нда, 36/1, к. 154.

“• Архив ЦК СКЈ, ЦК КПЈ 1941/122.

тобоже као болестан пуковник Боривоје Јонић, а нешто касније и генералштабни капетан Данило Стојановић, стављајући се на располагање Недићу и Љотићу. Истина, поред ових преко потребних Недићу и Љотићу, Немци су повремено пуштали из заробљеништва тешко болесне и исцрпљене југословенске војнике.¹²⁰

Љотићеви одреди и остале непријатељске снаге у Србији у току 1942. године

У циљу даље борбе против народноослободилачког покрета, окупатори и домаћи издајници настојали су да се што боље организују и међусобно повежу како би „коначно дотукли и уништили у корену партизански и комунистички покрет.“

После злочина у Србији, Немачка врховна команда упутила је 113. и 342. пешадијску дивизију на Источни фронт, а 717. пребацила у источну Босну. Немачком војноуправном команданту Србије остале су на располагању у 1942. години 704. и 714. посадна дивизија, као и 737. пук 717. пешадијске дивизије који се почетком 1942. године налазио у Пожеги и Ужицу. У другој половини 1942. године у Србију је стигла и СС дивизија „Принц Еуген“, коју су чинили банатски фолксдојчери, познати по злочинима.¹²¹

Као појачање немачким окупационим снагама у Србији стигла су током фебруара и четири полицијска пука, чији су делови распоређени по свим местима у Србији. Ови полицијски пукови били су у оквиру специјалне институције БДО (BeГeM-bhaгeг слeг OгcIпип§з роHхе! — заповедник полиције поретка). Потпуковник Андреас Меј био је командант ових полицијских пукова.¹²²

За команданта обе полицијске службе (БДС и БДО) постављен је 22. јануара 1942. године Аугуст Мајснер, командант СС и полиције који је до тада био заповедник полиције поретка у Норвешкој. Мајснер је 4. фебруара стигао у Београд и преузео дужност и преко Рајнхарда Хајдриха био директно одговоран рајхсфиреру Хајнриху Химлеру. Пошто је имао поверење искључиво у полицију, Мајснер је израдио план мреже немачког и квислиншког полицијског апарата који је требало у Србији да буде реализован у 1942. години. То му је званично омогућено и одобрено у наредби о његовом постављењу, коју је Хитлер потписао. У организовању и вршењу полицијских послова имао је право надзора и наређивања квислиншким властима и полицији. Мајснер је истицао да су наводно дотадашњи немачки

¹²⁰ Бошко Костић: За историју наших дана..., 72—73; Обнова, 192, 18. II 1942, 7; 455, 28. XII 1942, 5.

¹²¹ А В И И, На, I/1, к. 70, записник о саслушању Александра фон Лера; I/5, к. 27, записник о саслушању Франца Нојхаузена; Србија у рату и револуцији..., 170.

¹²² А В И И, На, 16/1 — 3524—3525; На, 51 и 52/5, к. 27—II; Обнова, 438, 7. XII 1942, 1.

представници, па чак и гестаповци Ханс Хелм и Карл Краус, и сувише били благи према Србима и да ће он показати како се на Балкану „ствара ред.“ Бранио је тезу по којој ниједан народ, на основу немачког принципа о животном простору, нема право на отаџбину. Срби су, по мишљењу нациста, дошли на Балкан оружјем и оружјем су изгубили право на заузету земљу. Доследан томе, Мајснер је сматрао да су Срби, изгубивши оружјем рат 1941, изгубили право на своју отаџбину и своје постојање. Испуњен патолошком мржњом против словенских народа, а нарочито против Срба, Мајснер је често јавно говорио: „Србин је добар само када је мртав“, „Сваки мртав Србин добитак је за Рајх“, „Не могу спавати док још има живих Срба“. Он се као такав показивао и на делу и тиме оправдавао поверење које му је Хитлер указао.¹²³

Поред сопствене војске, полиције и моћног окупацијског апарата, немачки окупатори су имали снажан ослонац и у бугарској војсци. Половином децембра 1941. године постигнут је споразум између Хитлера и председника бугарске владе др Богдана Филова да бугарска војска у једном делу Србије замени немачке трупе које су Хитлеру биле неопходне за Источни фронт. Бугарско министарство рата је тај споразум извршило. За двадесет дана, у јануару 1942. године, бугарски Први окупациони корпус (у чијем су саставу биле 6, 17. и 21. дивизија), запосео је тридесет пет срезова нишавског, лесковачког, крушевачког, моравског и зајечарског округа. Изузета су само два најважнија рудника — Бор и Трепча. У њима је остала немачка војна управа.¹²⁴

У циљу пгто ефикасније борбе против партизанског покрета предузете су хитне мере и за реорганизовање Недићевих оружаних формација. План изградње оружаних квислиншких формација потчињених Милану Недићу, који је сачинио Управни штаб војноуправног команданта Србије, његов начелник др Харолд Турнер доставио је још 1. децембра 1941. године команданту Југоистока (Управни штаб је контролисао Недићеву владу све док крајем 1942. Турнер није смењен, а његов штаб уклопљен као одељење у штаб војноуправног команданта). Према овом плану требало је да Недићеве оружане формације

¹²³ А В И И, На, 11/5, к. 27, саслушање др Кисела.

Министарство иностраних послова Трећег Рајха, 7. марта 1942. године, тражило је од шефа полиције сигурности и службе безбедности да Ханс Хелм, дотадашњи заменик шефа Гестапоа за Србију, отпутује из Београда у Загреб где је требало да прими нову дужност од Бајснера. После новембарске офанзиве Карл Краус је отишао у Немачку.

(А В И И, Лондон X—5 X—300346)

Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 170.

Станислав Краков: Генерал Милан Недић... II. 449.

Herman Neubacher, Sonder — Auftrag Südost 1940 — 45, Musterschmidt — Verlag, Göttingen — Berlin — Frankfurt, 1956, 145.

¹²⁴ А В И И, НАВ—Н—Т—315, 2242/38—39; Живојин Никодић Брка: н. д., 90;

Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 175; Станислав Краков: Генерал Милан Недић..., II. 438—439.

■

(жандармерија, љотићевци и четници Косте Пећанца) буду „очишћене од непоузданих елемената“ и да њихов број не прелази 17000 људи.¹²⁵

Недићева влада донела је уредбу 3. марта 1942. године о устројству Српске државне страже. У тој уредби пише да на територији Србије полицијску извршну и граничну службу врше органи Српске државне страже као службеници Министарства унутрашњих послова. Српска државна стража била је униформисана и наоружана група и делила се на: а) Градску државну стражу која је вршила службу у Београду, седиштима окружних начелстава и градовима; б) Пољску државну стражу која је вршила службу на целој територији Србије, изузев подручја градских полиција и в) Граничну државну стражу која је вршила граничну службу. Основана је и једна мања оружана формација која се звала Српска гарда, а која је обезбеђивала Председништво српске квислиншке владе и учествовала у личној пратњи и обезбеђењу Милана Недића.

У Српску државну стражу ступили су у првом реду они који су још пре рата симпатисали и подржавали фашистичке земље и који су се истицали у сукобима са комунистима и осталим антифашистима. То су махом били жандарми, официри и подофицири бивше југословенске војске, а прилазили су им и четници Косте Пећанца и Драже Михаиловића. Колико је било стварно људи у Српској државној стражи приликом њеног формирања нема прецизних података. Изворни подаци су различити и углавном се крећу између 15000 и 20000 људи.¹²⁶

Само три дана после доношења уредбе о устројству, Српска државна стража била је стављена под Мајснерову команду. Почетком августа 1942. године, на Мајснеров захтев, установљена је институција шефа српске државне безбедности, са Драгим Јовановићем на челу. Јовановић је био главни наредбодавац Српске државне страже: вршио је постављања, отпуштања, пензионисања, али, наравно, за све му је била потребна Мајснерова сагласност који му је био први претпостављени.¹²⁷

Дванаест добровољачких оружаних одреда Димитрија Љотића са око 3500 војника били су и даље најоданији у служби немачког окупатора. У једном немачком извештају упућеном Берлину пише да су љотићевци „били најбољи борци против комунизма и имали су највеће губитке.“ У циљу што веће ефикасности у борби против народнослободилачког покрета, љо-

¹²⁵ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/1121—1172; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, I, 286.

¹²⁶ Службене новине, 18, 3. III 1942, Уредба о устројству СДС; А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању М. Недића; Нда, 36/2, к. 1 А Нда, 3/2, к. 1; Бошко Костић: н. д., 72; Србија у рату и револуцији 1941—1945, 171; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, 289—291; Боривоје Карапанчић: *Грађански рат у Србији...*, 236—240, 242; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић, 163, 358, 360—361; Службене новине, 84, 20. X 1942.

¹²⁷ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 247/806;

Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, I, 294.

тићевац Михаило Олћан је тражио од Немачке команде да дозволи повећање броја добровољаца на пет и десет хиљада.¹²⁸

Љотићеве добровољце Немци су добро наоружали и имали у њих безрезервно поверење. Они су током целог рата остали посебна квислиншка формација и под непосредном командом немачких окупационих власти у Србији.¹²⁹

Љотић и Недић су истицали како је Аугуст Мајснер по доласку у Србију и преузимању дужности тражио од њих да одреде бар једну своју добровољачку јединицу да иде у борбу против Совјетског Савеза „као симбол борбе српског народа против комуниста.“ Немци су то правдали тиме да „сва Европа од Шпаније до Скандинавије има своје јединице на Источном фронту, па би требало да и Срби имају.“ Али, тобоже, Љотић и Недић су то одбили. Љотићевац Бошко Костић је писао како је у вези с тим Љотић рекао Мајснеру: „Ја знам да Совјети нису искрени савезници ни Американцима, ни Британцима, ни Французима, а камоли нашем Краљу Петру II и нама. Они имају циљ да завладају Европом и светом. Ја то знам, али ипак ми не можемо против њих ратовати. Ми ћемо се и даље борити у нашој земљи против комуниста које сматрамо главним непријатељем хришћанства и човечанства ..“¹³⁰

Међутим, то је била демагошка и наивна прича Љотића, јер ако се погледа реално, војнички је сасвим свеједно на ком фронту се налази једна војска, да ли на фронту у Југославији или на Источном фронту — она врши исту функцију и бори се у оквиру истог савезништва. У Југославији, а тиме и у Србији, постојао је ослободилачки фронт. Тај фронт је био специфичан и задржавао увек најмање тридесет пет а понекад и преко педесет окупаторских дивизија. Према томе, не може се узети као нешто позитивно што нису Љотић и Недић слали своје војнике на Источни фронт. Упутили су их, у ствари, у борбу против партизанских снага и тако заменили немачке дивизије које би иначе морале да буду на територији Србије да нису имале верну замену у Љотићевим и Недићевим оружаним формацијама.

У Београду су се 19. фебруара 1942. године окупили сви команданти Љотићевих добровољачких одреда. То је био њихов први заједнички састанак после пет месеци од како су почели да воде оружану борбу против партизанских одреда. На тој конференцији су поднели исцрпне извештаје и сумирали резултате злочиначких акција својих јединица, које су, у сарадњи са осталим владиним одредима, како кажу, „извршиле задатак спасавања Србије од пожара комунистичке револуције.“ У недељу 22. фебруара били су заједно у цркви где је одржан помен погинулим добровољцима.¹³¹

¹²⁸ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/1077; Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 171.

¹²⁹ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/1053—1054.

¹³⁰ Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 234; Бошко Костић: н. д., 68—70.

¹³¹ Обнова, 199, 26. II 1942, 7.

На овом скупу сагледани су бројно стање и опремљеност одреда и указано је шта им је још потребно да би били ефикаснији у борби против народноослободилачког покрета. Две чете Првог одреда имале су по списку сто шездесет једног, а на лицу места сто, и тридесет седам војника у полицији. Јуришно одељење имало је четрдесет девет војника. Други одред имао је дванаест чета, које су биле растурене по теренима. Било је шездесет осам војника на лицу места и сто седам из девете чете. Трећи одред имао је три чете, по триста четрдесет једног, на лицу места двеста осамдесет, и осамнаест војника у полицији. Четврти одред имао је две чете са двеста војника на лицу места. Пети одред имао је пет чета (четири и једна јуришна), по списку петсто, а на лицу места четиресто војника. Шести одред имао је три чете, по списку двеста деведесет једног, а на лицу места двеста двадесет једног војника. Седми одред има је три чете, по списку триста двадесет девет, а на лицу места сто војника. Осми одред имао је по списку триста двадесет, а на лицу места сто четрдесет два војника. Девети одред имао је на лицу места двеста двадесет четири војника. Десети одред имао је четири чете, по списку триста десет, а на лицу места двеста осамдесет војника. Једанаести одред имао је триста педесет војника по списку. Дванаести одред имао је пет чета, по списку триста деведесет шест, а на лицу места двеста четрдесет два војника. Јуришна чета којом је командовао Ратко Обрадовић имала је по списку педесет четири, а на лицу места четрдесет седам војника.¹³²

У тридесет пет одреда Косте Пећанца налазило се око три хиљаде и петсто четника.

Тако се под командом немачког окупатора нашло око двадесет хиљада квислиншких војника и око хиљаду официра, рачунајући ту и легализоване четнике Драже Михаиловића код Недића и Немаца. На повећање квислиншких формација Немци нису благонаклоно гледали и нису то у то време одобравали, јер су се прибојавали да би их могли уцењивати и тражити разне привилегије и уступке.¹³³

Крајем 1942. године Немци су наредили Пећанцу да распусти своје одреде, што је он тада брзо учинио, задржавши само наоружану личну пратњу од педесет људи. Већина Пећанчевих четника прешла је у Српску државну стражу, Љотићеве добровољачке одреде, као и у четничке јединице Драже Михаиловића.¹³⁴

¹³² А В И И, Нда, 10, 16/2, к. 153.

¹³³ Стенографске белешке са суђења Д. М..., 28.

¹³⁴ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 248/2—4; Станислав Краков: Генерал Милан Недић..., II, 57—64;

На саслушању 1946. године Милан Недић је у вези са овим изјавио: „Аутономија на коју су Немци по мојим условима пристали није у ствари одржана. Доласком генерала Мајснера на чело немачке полиције за безбедност у Србији, скоро сви оружани одреди сем љотићевских добровољачких одреда били су употребљавани по наређењу Мајснеровом. Добро-

У току новембарске офанзиве 1941. године против партизанског покрета у западној Србији Немачка команда је намеравала да уз пут разбије и Штаб Драже Михаиловића на Равној гори, пошто су сумњали у његову искрену сарадњу са њима. Осетивши то, Дража Михаиловић је првих дана децембра 1941. године напустио Равну гору. Једно време, под заштитом Недићевог мајора Милана Калабића, кретао се тајно по селима таковског и љубићког среза, а затим се пребацио на Голију и Јавор. Ово је за Михаиловића била повољна ситуација и он ју је обилато користио у пропагандне сврхе. Говорио је народу како је против окупатора који га зато и прогони. Да би и пред савезницима прикрио своју сарадњу са окупатором и квислинзима, Михаиловић је од 25. јануара до 6. јуна 1942. године упутио југословенској емигрантској влади у Лондону, а преко ње и савезницима, петнаест депеша. У њима је тобоже због сарадње са окупатором нападао Љотића, Недића и Пећанца.¹³⁵

Сматрајући да ће Михаиловић стећи у народу углед, а од савезника добити подршку и помоћ, влада Слободана Јовановића је 10. јуна 1942. године пренела Врховну команду у Горње Липово у Црној Гори где се тада налазио Дража Михаиловић са својим штабом, и наименовала га је за начелника Штаба Врховне команде. Дошло је до парадоксалне ситуације: Дража Михаиловић је постао министар владе која је била у рату са Немачком и Италијом, а његови одреди су сарађивали са Италијанима у Црној Гори и Санцаку, док су у Србији, легализујући се и стављајући под команду Милана Недића, директно служили окупатору, иако се избегличка влада 1942. године декларисала против Недића и изрекла му смртну пресуду. Штавише, влада је Михаиловића унапредила 17. јуна у чин армијског генерала „за показану командантску и личну храброст и изванредне заслуге за народ и Отаџбину у рату против непријатеља у окупираној Југославији.”¹³⁶

Да би се Михаиловић некако извукао из компромитујуће ситуације и маскирао своју сарадњу са окупаторима, још у

вољачки одреди припојени су под команду, односно подређени су команди Вермахта...” (А В И И, Нда, 16/7, к. 1)

А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/1080.

Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 171—172; Милан Борковић: Контрареволуција у Србији..., I, 302—303; Станислав Краков: Генерал Мјлан Недић..., II, 57—60.

¹³⁵ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 174; Душан Пленча: Међународни односи Југославије у току другог светског рата, Београд, 1962, 95, 97; Владимир Дедијер: Дневник, II издање..., 667; Станислав Краков: Генерал Милан Недић..., II, 274—275.

¹³⁸ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 172; Књига о Дражв..., I, 5; др Радоје Пајовић: Контрареволуција у Црној Гори — четнички и федералистички покрет 1941—1945, Цетиње, 1977, 249, 265, 268.

На том положају Дража Михаиловић је остао све до 26. августа 1944. године, када је одлуком Шубашићеве владе укинута Врховна команда после споразума Тито — Шубашић;

А В И И, Нда, 16/7, к. 1, записник о саслушању Милана Недића;

Ј. Марјановић: Дража Михаиловић..., 182; Књига о Дражи..., I, 5.

пролеће 1942. године издвојио је из Недићеве војске неке четничке групе и формирао илегалне четничке одреде које окупатор није контролисао. Међутим, Михаиловић се тек у Липову озбиљније почео бавити стварањем своје нове организације, именујући за команданта Србије генерала Мирослава Трифуновића-Дроња, који је спровео реорганизацију четника. До половине 1942. године у Србији су постојали четнички одреди који су носили име краја у коме су се налазили, а од 10. јуна по новој формацији почели су се звати „Југословенска војска у Отаџбини (ЈВуО) којом је руководила Врховна команда ЈВуО.“¹³⁷

Између четника Драже Михаиловића, Недићеве Српске државне страже и Љотићевих добровољаца постојала је и даље сарадња. Међутим, истина је да је у току рата долазило до повремених сукоба између четника Драже Михаиловића и присталица Димитрија Љотића, као одраз тренутних ситуација у спољнополитичким збивањима и унутрашњем стању у Србији. Великим делом до сукоба је долазило у тренуцима релативног слабљења народноослободилачког покрета. То се нарочито одrazilо 1942. године када је долазило до отворених сукоба између разних грађанских струја и организација које очигледно нису биле јединствене и сложне, изузев када је било питање борбе, против партизанског покрета. У ствари, четници Драже Михаиловића, љотићевци и недићевци борили су се међу собом за будућу власт. Љотићевци су достављали податке Немцима „о британским агентима“, настојећи да немачким рукама униште своје домаће конкуренте. Четници Драже Михаиловића, опет, нису им остајали дужни, па су посредством „црних тројки“, уништавали истакнуте љотићевце и недићевце.¹³⁸

Ова љотићевско-четничка кошкања и повремени оштрији сукоби ипак им нису сметали да успостављају савез у борби против народноослободилачког покрета. Ови сукоби четника са љотићевцима и, ређе са недићевцима, створили су утисак код неких прочетничких историчара у емиграцији као да су се четници стварно борили против квислинга у Србији. У ствари, ту се уопште не ради о борби Михаиловићевих четника против окупатора и његових помагача, већ је у питању обрачун двеју грађанских групација у борби за власт: оних који су веровали да ће победити силе Осовине и оних који су били убеђени у победу савезника, у победу антихитлеровске коалиције. А њихови међусобни обрачуни увек су престајали када би се појавила „партизанска и комунистичка опасност.“¹³⁹

¹³⁷ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 172—173; Ј. Марјановић: Дража Михаиловић..., 233; др Радоје Пајовић: Контрареволуција у Црној, Гори..., 26; Боривоје Карапанџић: Грађански рат у Србији 243, 245.

¹³⁸ Боривоје Карапанџић: Грађански рат у Србији. 241; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић..., 358—359.

¹³⁹ Ј. Марјановић: Дража Михаиловић..., 326—327.

Жесточе борбе љотићеваца против партизана у западној Србији и Шумадији и у источној и јужној Србији

Упркос терору и злочинима које су вршили окупатори и домаћи издајници, од Покрајинског комитета КПЈ за Србију, као и од Покрајинског комитета СКОЈ-а, захтевало се да се обезбеди руководство и контрола над радом свих партијских и скојевских организација у Србији. Именован је и нови Покрајински комитет КПЈ за Србију.¹⁴⁰

У зиму и пролеће 1942. године Партија је у Београду организовала више акција против окупатора и њихових сарадника. Почетком јануара извршен је напад на једног немачког полицијског агента, а крајем месеца ослобођена је из болнице члан КПЈ Иванка Муачевић са дететом, где је доведена из затвора да се породи. У марту 1942. године убијени су: злогласни љотићевац Борће Космајац, поднадзорник полицијских агената Управе града Београда, агент Обрад Залада и старешина првог квартата Драгољуб Штерић, које су љотићевци јако жалили и оплакивали. За одмазду полиција је предузела масовна хапшења и стрељања припадника народноослободилачког покрета. Тако је у саопштењу од 7. марта виши командант СС трупа и полиције у Србији Мајснер јавио да је због убијених агената стрељано сто педесет комуниста из Београда и Панчева.¹⁴¹

Специјална полиција је у фебруару 1942. године у Београду извршила провалу у скојевској организацији, ухапсивши цео Месни комитет, а такође и већину рејонских скојевских руководства. Нешто касније, почетком марта, похапшени су чланови Месног комитета КПЈ и неких рејонских комитета и ћелија. Процењује се да је у тој провали ухапшено око двеста чланова КПЈ, СКОЈ-а и сарадника. Мало их је остало у животу, јер су махом пошто су издржали најсвирепија мучења стрељани или убијани приликом саслушања. Погибијом Тодора Дукина и Мије Ковачевића у априлу и јуну 1942. године преполовљен је и Окружни комитет КПЈ за Београд. Тако је од марта до јуна страдао највећи део београдског партијског руководства.¹⁴²

Уз помоћ издајника, полиција је успела да провали и у „комунистичке организације у Нипгу, ЈТесковцу, Прокупљу и

¹⁴⁰ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 199—200; Живојин Николић Брка: Југоисточна Србија у револуцији..., 133

¹⁴¹ „Мучко убиство сјајних националиста и одличних службеника Борћа Космајца и Обрада Залада.“

(Борба до истраге — борба до пуне победе, Наша борба, 28, 15. III 1942, 5).

„Злочиначка рука истргла је из редова фаланге чувара реда и мира српске престонице још једног врсног борца и прегаоца, Драгољуба Штерића..“

(Наша борба, 29, 22. III 1942, 3)

Обнова, 221, 24. III 1942, 4; 222, 25. III 1942, 5; 223, 26. III 1942, 5; В?с(елин) Кесић: Уништавање комунистичких бандита у позадини од добровољачких одреда. Најновији успеси Управе града Београда, Наша борба, 30, 29. III 1942, 4.

Белој Паланци" и да ухапси изван број њихових руководи-
лаца.¹⁴³

Даноноћне потере Немаца, Бугара, љотићеваца, недићеваца и четника Косте Пећанца и Драже Михаиловића биле су усме-рене на партизанске одреде који су се налазили у Србији, као и на оне који су се по наредби Врховног штаба НОП одреда и добровољачке војске Југославије враћали из Санцака, као и на поједине партизанске чете и групе, затим партизанске и скојевске организације, партизанске породице, њихове сараднике и симпатизере. С обзиром на јаку зиму и неповољну ситуацију на Источном и Западном фронту, као и на друге околности које су ишле на руку непријатељу, он је рачунао да ће брзо уништити народноослободилачки покрет у овом делу Југославије.¹⁴⁴

Делови неких партизанских одреда су се враћали у Србију, а неки су остали у непријатељском окружењу на планинама западне Србије: Маљену, Повлену и Медведнику. И тада су ступиле у дејство Љотићеве и Недићеве јединице. Замењујући немачке трупе, по страховитом зимском невремену које је владало, ниским температурама и високом снегу, снабдени оружјем и зимском одећом из окупаторових магацина, издајници су убијали и заробљавали промрзле и изгладнеле партизанске борце. Заробљене борце су одмах убијали, а неке од њих и предавали Немцима. Од ове веће групације само је седамдесетак бораца Ваљевског партизанског одреда са својим војним и политичким руководством успело да се извуче из обруча смрти. Они су прешли Дрину и дошли у Фочу где их је лично примио врховни командант друг Тито, коме су испричали о храбрости партизанских бораца и невиђеном терору и злочинима које су чинили окупатор и његови верни сарадници: љотићевци, недићевци и четници Косте Пећанца и Драже Михаиловића. Друг Тито им је одао признање као и осталим борцима у Србији који су поднели огромне жртве у борби за слободу.¹⁴⁵

¹⁴³ Обнова, 235, 11. IV 1942, 5.

¹⁴⁴ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 202—203, 207—208.

¹⁴⁵ Архив ЦК СКЈ, ЦК КПЈ 1942/869, извештај Мила Милатогића од 4. VI 1942, упућен ПК КПЈ за Србију; Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 186—187, 189—190; 36. НОР, I — 3, 334, 356, 384, 388, 393; Станоје Филиповић: Логори у Шапцу, Нови Сад, 1967, 175—176; Станко Младеновић: Поп Влада Зечевић..., 156, 166, 168—169; АВИИ, Нда, 2, 3/10, к. 137; Нда, 6/2, к. 92; Станислав Краков: Генерал Милан Недић..., II, 16—17, 461; Стенографске белешке са суђења Д. М..., 70;

О овим борбама и убијању партизана љотићевци су, увеличавајући партизанске губитке, са посебним задовољством писали о томе сензационално из дана у дан у квислиншким листовима: „У борби код Оглаћевца, 1. јануара 1942. године, где су партизани претрпели тешке губитке, ипак су успели да заробе четворицу Љотићевих добровољаца и четника које су стрељали". (Обнова, 156, 2. I 1942, 5)

У борби против комуниста у Мачви „нарочито се истакао пуковник Боривоје Марковић, који се налазио на челу групе оружаних одреда". (Обнова, 159, 10. X 1942, 9)

Добровољци су 24. јануара нанели тежак пораз партизанима Космајско-тамнавског одреда код села Сушице близу Ваљева. (Обнова, 176, 30. I 1942, 7)

Обавештени о присуству комуниста, делови Каменичког четничког одреда војводе Будимира, Деветог добровољачког одреда и Лозничког

Квислинзи су пробој ове групе партизана из блокаде ставили у грех Немцима да су се они тобоже против њих слабо борили и да су их чак са знањем и одобрењем Мајснера „пустили да изађу из обруча"! Познати љотићевац Станислав Краков писао је да у тренутку када су Љотићеви и Недићеви одреди били наводно потпуно опколили у планинама „последње остатке разбијених партизанских јединица и кад су очекивали да ће све до последњег заробити, немачке трупе, одједном су се, без обавештења српских јединица, повукле са положаја, наводно због велике зиме. Партизани наишавши неочекивано на овај отвор у дотле потпуно стегнутој омчи око њих, успели су да се у току ноћи извуку и растуре у малим групама на све стране... Повлачење немачких трупа наредио је Мајснер."

четничког одреда војводе Тешмановића, у укупној јачини 450 људи, нанели су губитке између Голе Главе, Дружетића, Црншева, Коњуше и Оглаћеноваца: 19 је убијено, а 62 су заробљена.

Обнова, 177, 31. I 1942, 7.

Девети добровољачки одред, трагајући на терену по Мачви, ухватио је 17 комуниста. Обнова, 191, 17. II 1942, 6.

Владини одреди, 13. марта 1942. године, под командом мајора Милана Калабића у борбама код Рајца и Славковице „убили су 48 комуниста." Обнова, 213, 14. III 1942, 7.

Код Рогачице, северисточно од Бајине Баште, дошло је до сукоба

1. фебруара „између Љотићевих људи и босанских комуниста", који су дошли из рејона Ваљева.

АВИИ, НАВ—Н—Т—501, 247/818.

„На падинама највишег врха Јабланика леже планинска села Пођута и Вујиновача" где су добровољци и четници водили борбе против партизана. Бора Карапанић: На падинама Јабланика, Наша борба, 29, 22. III 1942, 6.

Љотићевски лист Наша борба донео је вест о хватању Vere Благојевић: „Пре неколико дана у Мачви је ухваћена злогласна комунисткиња Вера Благојевић. Она је била један од стојера комунистичке акције у Мачви и Поцерју", (Наша борба, 29, 22. III 1942, 6).

„Током последњих неколико недеља одвијале су се напорне борбе једне групе српских одреда, састављене од добровољаца, четника и подофицира, против јаким партизанских концентрација у Подгорини, Тамнави и Колубари... Незадрживим налетом четника и добровољаца из Деветог и Десетог добровољачког одреда скоро је учињен крај црвљачким рушилачким хордама... Црвене заставе не вију се на Медведнику и Повлену, ред је свуда успостављен... Братском сарадњом четника и добровољаца уништени су комунистички одреди... Ваљевска нахија поново дише ослобођена трулежи јеврејско-плутократског друштва..." (Лазар М. Чолић: Постанак и развој комунистичке акције у ваљевском крају, Наша борба, 30, 29. III 1942, 6—7)

„Ухваћене су и сестре партизанке Илић: Бранислава, правник, Живка, студент права и Надежда, свршени матурант. Оне су родом из Ваљева и све три су 1941. године отишле у партизане". (Бора Карапанић: Три сестре — три партизанке, Наша борба, 31, 5. IV 1942, 4)

„Ваљево, центар националних покрета у историји српства, имао је недавно један велики догађај: хватање Иштвана Бороте и Мајера... Једва се чекало да буду обешени да плате за злочине што су их чинили..." (Гојко М. Табаковић: Лице и личје Ваљева, Наша борба, 36, 10. V 1942, 9).

Сава Вујиновић: Четовоћа Мијат Бардак, Наша борба, 35, 9. V 1942, 10; Наша борба, 46, 19. VII 1942, 11;

Обнова, 160, 12. I 1942, 7; 161, 13. I 1942, 5; 164, 16. I 1942, 5. 7; 167, 20. I 1942, 7; 169, 22. I 1942, 5; 201, 28. II 1942, 5; 237, 14. V 1942, 5;

Дојчило Митровић: Западна Србија 1941 (Србија у народноослободилачкој борби), Београд, 1975, 308.

Сазнавши за вест да су партизани успели да прођу кроз немачки простор, Недић је, како каже Краков, био ван себе од беса.¹⁴⁶

Седми добровољачки одред који се налазио у Ваљеву преформирао се да би дејствовао што ефикасније у „чишћењу“ ваљевског краја од „комуниста и партизана.“ О томе је командант одреда известио 16. априла 1942. године Љотићеву добровољачку команду, а ова 19. априла старешинство покрета Збор и самог Љотића: „У вези наређења председника Српске владе и команданта Српске добровољачке команде извештавам да сам предузео најенергичније преформирање 7. српског добровољачког одреда и да сам до данас формирао штаб, 1. чету и један вод 2. чете. Са одредом се налазим у Ваљеву. Са 1. формираном четом извршио сам акцију претреса терена, и то цео колубарски, цео ваљевски, један део подгорског и један део тамнавског среза...“¹⁴⁷

После тога Седми добровољачки одред је са истим задатком пребачен из Ваљева у Прељину код Чачка, седиште љубићког среза. У Прељину је стигао 21. априла. Командант одреда капетан Будимир Никић у извештају од 27. априла наводи да је 25. априла био позван код немачког команданта Чачка који га је обавестио да ће овај одред бити под његовом командом, те је зато требало да се Штаб одреда премести у Чачак и да љотићевци из овог одреда чувају железничку пругу и пут Горњи Милановац—Чачак. Одавде су љотићевци из овог одреда вршљали по околним селима прогонећи, тортуришући и плачкајући припаднике народноослободилачког покрета.¹⁴⁸

Штаб Српске добровољачке команде известио је 2. маја 1942. године покрет Збор о стављању Десетог добровољачког одреда под команду немачког пука у Бајиној Башти. Командант овог Љотићевог одреда Милош Војновић Лаутнер поднео је 1. маја о томе депешом извештај Штабу СДК: „У Бајину Башту стигао је Немачки пук војске и овај одред је сада под његовом командом. Војници овог одреда стално иду на терен са немачким војницима...“¹⁴⁹

Начелник ужичког округа у извештају 7. маја упућеном министру унутрашњих послова Недићеве владе наводи „да се у политичкој акцији нарочито истиче командант Х одреда у Бајиној Башти потпоручник „Лаутнер“, односно Милош Војновић са његовим штабом и извесним бројем војника.“¹⁵⁰

У депеши послатој 6. јуна емигрантској влади у Лондону, Дража Михаиловић каже да су Милош Војновић, у ствари по-

¹⁴⁸ Станислав Краков: Генерал Милан Недић..., II, 16—19.

¹⁴⁷ А В И И, Нда, 19/2, к. 153.

¹⁴⁸ А В И И, Нда, 21/2, к. 153;

Миле Н. Војновић: Добровољци у народном срцу, Наша борба, 43, 28. VI 1942, 12.

¹⁴⁹ А В И И, Нда, 24/2, к. 153.

¹⁵⁰ АЈ — 110, Ф. бр. 2890, досије злочинца М. Војновића (акт начелства округа ужичког, пов. бр. 1658/42, инв. бр. 7393).

крштени Немац Лаутнер, командант Љотићевог Десетог добровољачког одреда и Ваеилије Јеличић, командант Љотићевог одреда у Ариљу, веома одани у служби окупатору.¹⁵¹

Девети добровољачки одред под командом Душана Марковића, стационаран у Шапцу, крстарио је по Мачви и био познат по злочинима, пљачкању и терорисању припадника народноослободилачког покрета. Ради величања фашистичке идеологије и претњи борцима за слободу, васпитни одсек овог одреда одржао је 19. априла 1942. године у Шапцу „своју четврту националну академију.“ Командант одреда одржао је сличне скупове у Текеришу, Завлаци, Горњој Бадањи и Лозници „у циљу манифестовања сарадње између добровољаца и четника на пољу правилног обавештавања народа о ситуацији у којој се налази“ и с тим у вези у нужност заједничке сарадње у борби против народноослободилачког покрета.¹⁵²

Квислиншке војне акције против партизанских снага у јужној и источној Србији у 1942. години водио је лично Милан Аћимовић, министар унутрашњих послова Недићеве владе. По бруталности и злочинима које су квислинзи са Аћимовићем на челу чинили против народноослободилачког покрета, ове акције су биле и познате под називом „Аћимовићеве офанзиве.“ Офанзива у југоисточној Србији вођена је званично у првој половини јула и трајала је до септембра 1942. године, али њен први део почео је уствари још 15. фебруара.¹⁵³

Замисао и план борбених дејстава непријатеља био је да се са јаким бугарским јединицама затворе сви пролази преко Суве планине, железничке пруге Ниш — Пирот и Нишаве ка Сврљишким планинама (Сврљишко-нишавском партизанском одреду), односно ка Топлици и Јабланици (Бабичком партизанском одреду), а са Љотићевим одредима (Петим и Једанаестим), недићевцима и четницима изврши концентрични обухват партизана на територији Запања и на Бабичкој гори и да их, набацивши их на Суву планину, ту потпуно униште.¹⁵⁴

Једанаести Љотићев добровољачки одред под командом мајора Николе Анђелковића требало је да партизанским борцима Сврљишког партизанског одреда наметне борбу у самом Запању и ту их уништи или набаци на Суву планину и тамо их до-

¹⁵¹ А В И И, Ча, 2/2—17, к. 302.

¹⁵² Душан Радивојевић: Добровољци на послу, Наша борба, 42, 21.

VI 1942, 11; Слободан Станковић: Кроз Мачву и Поцерину, Наша борба, 46, 19. VII 1942, 9;

Велика национална академија у Шапцу, Обнова, 247, 25. IV 1942, 3.

Историјски архив, Шабац, Д. 114, 177, извештај Штаба СДК од 5. VIII 1942. упућен Недићевој влади.

¹⁵³ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 198; А В И И, НАВ—Н—Т—501, 247/756—758; Нда, 3, 19/2, к. 1; Живојин Николић Брка: Југоисточна Србија у револуцији, 134;

Милан Борковић: Конtrarеволуција у Србији..., I, 323; Обновд, 175, 29. I 1942, 7; 177, 31. I 1942, 7; 182, 6. II 1942 7.

¹⁵⁴ Драгољуб Ж. Мирчевић и Велимир Костић: Сврљишки-нишавски одред, II издање, Градина, 1979, 150—152.

туче. Овај Љотићев одред имао је тада сто до сто двадесет људи, који су већином били активни подофицири, затим гардијски каплари и поднаредници бивше југословенске војске. Били су наоружани углавном немачким оружјем, имали су преко двадесет пушкомитраљеза и доста муниције. Осим аутомата, пушака, пиштоља и бомби, сваки војник овога одреда носио је и четничку каму. Већина од њих имала је борбено искуство, јер је до тада учествовала у више борби против партизана, па и у уништењу Озренског партизанског одреда 27. новембра 1941. године у селу Јошаници код Сокобање.¹⁵⁵

Офанзива непријатеља на слободну територију у Запању и на Бабичкој гори почела је 20. фебруара 1942. године, концентричним наступањем љотићеваца и четника и запоседањем рејона Беле Паланке и околних села, а затим и Суве планине куда су надирале бугарске трупе које су кренуле 22. фебруара. Временеке прилике биле су веома неповољне и зима 1941/42. године била је једна од најсуровијих. Јака хладноћа и висок снег отежавали су кретање и маневар партизанских снага. После жестоких борби које су водили љотићевци и четници 21. и 22. фебруара у селима Равној Дубрави и Великом Крчмиру, партизани су се повлачили према Сувој планини, ка селу Космовцу. Ушавши у Велики Крчмир, Никола Анђелковић, командант Једанаестог Љотићевог добровољачког одреда, одмах је наредио да се сазове збор сељака. Под притиском на збор су углавном дошли старци, жене и деца. У намери да одврати народ од народноослободилачког покрета, Анђелковић је у свом надменом говору упозоравао и претио, истичући да су тобоже партизани уништени. И у извештају које је Анђелковић слао својој команди у Београду преувеличавао је успехе квислинга и партизанске губитке.¹⁵⁶

Пошто је извршио низ злочина у Шумадији и западној Србији, Пети добровољачки одред Марисава Петровића по наређењу Милана Недића стигао је у току фебруара 1942. године из Чачка у Ниш, одакле је, са Једанаестим добровољачким одредом, Недићевим и Пећанчевим јединицама, наставио да води жестоке борбе на десној обали Нишаве против бораца Сврљишког партизанског одреда. Овај Љотићев одред бројао је сто двадесет људи, добро наоружаних немачким оружјем. Штаб одреда и једна његова чета били су стационирани у сврљишком и белопаланачком срезу и Запању. Изнад села Козје, близу Беле Паланке, 10. марта су се љотићевци из Петог добровољачког одреда у поподневним часовима сукобили са партизанима Сврљишко-нишавоког и Књажевачког одреда. У извештају после борбе код Козја, послатом Српској добровољачкој команди, Марисав Петровић је навео да су убили тројицу партизана, два ранили, а једног заробили, а док, наводно, они нису имали погинулих ни рањених. У ствари, тачно је да је рањен само један

¹⁵⁵ Д. Мирчегић и В. Костић: н. д., 152—154.

¹⁵⁶ Исто. 154—158; 36. НОР, I — 3, 222, 349—350; Живојин Николић Брка: н. д., 141—143.

љишки партизански одреди, а у лесковачком округу Јабланички, Бабички и Лесковачки (Кукавички) одред. Озренски партизански одред се још опорављао од пораза који је доживео крајем новембра 1941. године. Заједно са Сврљишким одредом водио је борбе против непријатеља и Бољевачко-књажевачки партизански одред који се привремено повукао из Тимочке крајине.¹⁶¹

Удружени љотићевци, недићевци и четници Косте Пећанца и Драже Михаиловића предузели су акцију како би уништили Лесковачки (Кукавички) партизански одред. Знали су да се у њему налазе и успешно им руководе прекаљени комунисти као што су Ратко Павловић Нићко, шпански борац, Коста Стаменковић, члан Централног комитета КПЈ, као и његова ћерка Лепосава, члан Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију.¹⁶²

Сазнавши где се налази Кукавички партизански одред, одамах је у потеру кренуо Први добровољачки одред под командом капетана Илије Мићашевића, уз сарадњу јуришне добровољачке чете предвођене Ратком Обрадовићем, као и Дванаести добровољачки одред. У тешким борбама почетком јануара 1942. године квислинзи, међу којима су се посебно истицали Љотићевци добровољци, успели су да нанесу пораз партизанима и да их потисну у планину Кукавицу.¹⁶³ У извештају Првог добровољачког одреда који је 23. јануара упућен Српској добровољачкој команди његов командант пише: „На дан 2. јануара 1942. добио сам задатак да са четом у претходници извршим чишћење терена од села Велика Грабовица до села Вучје. Задатак је извршен. У краткој борби између села Чукљеника и села Вучја разбијени су партизани и отерани у планину Кукавину. Поседнуто је село Вучје. Потребно је да се изврши акција чишћења преко планине Кукавице до бугарске границе.“¹⁶⁴ У извештају од 22. јануара командант Првог добровољачког одреда је предлагао да се додели награда 2. чети овог одреда која је заробила једног комунисту и убила га при покушају „бекства“. Расположени успехом у борби против партизана, љотићевци су отворено изражавали задовољство и говорили о даљим плановима „за уништење комуниста и партизана.“ То је време када су Љотићевци добровољци узели на себе главну улогу гониоца партизанских бораца, а окупатори су са задовољством то поздрављали.¹⁶⁵

¹⁶¹ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 193.

¹⁶² Народни хероји Југославије, II, Београд, 1975, 59—60; Живојин Николић Брка: Југоисточна Србија у револуцији..., 117—118, 120—121, 134; Обнова, 158, 5—9. I 1942, 7; 163, 15. I 1942, 5; 179, 3. II 1942, 7.

¹⁶³ А В И И, Нда, 6/2, к. 153; Обнова, 222, 25. III 1942, 4; 225, 28. III 1942, 5.

А В И И, Нда, 8/2, к. 153; Обнова, 221, 24. III 1942, 4, 8; Јосип Маршић: Крај пљачкаша и кукавица из „Кукавичког одреда“, Наша борба, 23, 8. II 1942, 6.

¹⁴⁵ А В И И, Нда, 11/2, к. 153; Наша борба, 27, 9. III 1942, 5.

партизански борац (Драгољуб Миленковић Грца) и заробљена три борца који су после два дана успели да побегну од љотићеваца.¹⁵⁷

Сврљишко-нишавски партизански одред био је изненађен и почео је да се повлачи у две колоне према Бабином калу и Горњем рињу. У наступању, љотићевци су претресали терене у рејону села Горње и Доње Гламе, Козје, Пајежа и Букоровца. Њихови официри који су били задужени за пропаганду држали су на силу окупљеном народу предавања, истичући да ће у овом рату победити Хитлерова Немачка, као и о штетном утицају комунизма у народу, који због тога и трпи све ове невоље. Услед сталног напада јаким непријатељских снага (љотићеваца, недићеваца и четника), током марта и априла 1942. године руководство Сврљишко-нишавског партизанског одреда је издвојило старе и искусне борце, а млађима и неискусним препоручило да се склоне док прође офанзива.¹⁵⁸

Терористичку делатност Петог добровољачког одреда у овом крају, најсликовитије је приказао у свом извештају Окружни комитет КПЈ за Ниш који је 16. марта 1942. године послао Покрајинском комитету КПЈ за Србију, а у коме се каже: „Овде је V шумадијски добровољачки љотићевски одред који је дошао да пречисти рачуне и умири овај крај. Пола његовог великог одреда је стално у борби на терену, а остали део обилази најближа околна села, просвећује сељаке, држи им говоре, узима им цокуле, храну и др., батина их и на силу настоји да врбује нове добровољце. Деле им љотићевске брошуре и нашу борбу и брошуру Комунизам.“¹⁵⁹

На планини Девици у другој половини априла 1942. године састали су се Сврљишко-нишавски и Озренски партизански одред ради договора и разраде плана за заједнички напад на Ражањ у коме су се налазили недићевци и четници Косте Пећанца. Овим нападом Окружни комитет КПЈ за Ниш хтео је да ослаби непријатељски притисак на партизанске снаге у Топлици и Јабланици, где се почетком марта разбуктала велика непријатељска офанзива против Топличког и Лесковачког партизанског одреда.¹⁶⁰

Партизанске акције на територији јужне Србије наносиле су знатне губитке окупаторима и његовим сарадницима. У борби против партизана, на страни окупатора, поред недићеваца, четника Косте Пећанца и Драже Михаиловића, нарочито су се жилаво борили добровољачки одреди Димитрија Љотића (Први, Други, Четврти, Једанаести и Дванаести).

На територији нишког округа почетком 1942. године водили су борбе против непријатеља Топлички (Јастребачки) и Свр-

¹⁵⁷ Исто. 180—181; АВИИ, Нда, 15/2, к. 153; Петар Мартиновић Бајида: Милан Недић..., 185; 36. НОР, 1 — 3, 391, Обнова, 210, 11. III 1942, 3; 211, 12. III 1942, 3; 213, 14. III 1942, 7.

¹⁵⁸ Д. Мирчегић и В. Костић: н. д., 182, 186.

36. НОР, 1 — 3, 147.

¹⁶⁰ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 195; Д. Мирчегић и В. Костић: н. д., 189, 208—210.

љишки партизаноки одреди, а у лесковачком округу Јабланички, Бабички и Лесковачки (Кукавички) одред. Озренски партизански одред се још опорављао од пораза који је доживео крајем новембра 1941. године. Заједно са Сврљишким одредом водио је борбе против непријатеља и Бољевачко-књажевачки партизански одред који се привремено повукао из Тимочке крајине.¹⁶¹

Удружени љотићевци, недићевци и четници Косте Пећанца и Драже Михаиловића предузели су акцију како би уништили Лесковачки (Кукавички) партизански одред. Знали су да се у њему налазе и успешно им руководе прекаљени комунисти као што су Ратко Павловић Кићко, шпански борац, Коста Стаменковић, члан Централног комитета КПЈ, као и његова ћерка Лепосава, члан Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију.¹⁶²

Сазнавши где се налази Кукавички партизански одред, одмах је у потеру кренуо Први добровољачки одред под командом капетана Илије Мићашевића, уз сарадњу јуришне добровољачке чете предвођене Ратком Обрадовићем, као и Дванаести добровољачки одред. У тешким борбама почетком јануара 1942. године квислинзи, међу којима су се посебно истицали Љотићевци добровољци, уопели су да нанесу пораз партизанима и да их потисну у планину Кукавицу.¹⁶³ У извештају Првог добровољачког одреда који је 23. јануара упућен Српској добровољачкој команди његов командант пише: „На дан 2. јануара 1942. добио сам задатак да са четом у претходници извршим чишћење терена од села Велика Грабовица до села Вучје. Задатак је извршен. У краткој борби између села Чукљеника и села Вучја разбијени су партизани и отерани у планину Кукавицу. Поседнуто је село Вучје. Потребно је да се изврши акција чишћења преко планине Кукавице до бугарске границе.“¹⁶⁴ У извештају од 22. јануара командант Првог добровољачког одреда је предлагао да се додели награда 2. чети овог одреда која је заробила једног комунисту и убила га при покушају „бекства“. Расположени успехом у борби против партизана, љотићевци су отворено изражавали задовољство и говорили о даљим плановима „за уништење комуниста и партизана.“ То је време када су Љотићевци добровољци узели на себе главну улогу гониоца партизанских бораца, а окупатори су са задовољством то поздрављали.¹⁶⁵

¹⁶¹ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 193.

¹⁶² Народни хероји Југославије, II, Београд, 1975, 59—60; Живојин Николић Брка: Југоисточна Србија у револуцији..., 117—118, 120—121, 134; Обнова, 158, 5—9. I 1942, 7; 163, 15. I 1942, 5; 179, 3. II 1942, 7.

» АВИ И, Нда, 6/2, к. 153; Обнова, 222, 25. III 1942, 4; 225, 28. III 1942, 5.

АВИ И, Нда, 8/2, к. 153; Обнова, 221, 24. III 1942, 4, 8; Јосип Марић: Крај пљачкаша и кукавица из „Кукавичког одреда“, Наша борба, 23, 8. II 1942, 6.

¹⁴⁵ АВИИ, Нда, 11/2, к. 153; Наша борба, 27, 9. III 1942, 5.

После тешких борби зиатио јаче квиелиншке снаге потисле су Кукавички партизански одред у Јабланицу са слободне територије коју су дотле држали у Поречју код Лесковца.¹⁶⁸ О тим борбама командант Љотићевог Првог добровољачког одреда известио је Српску добровољачку команду 23. јануара: „На дан 4. јануара 1942. г. добио сам задатак да са четом извршим чишћење планине Кукавице од села Вучје до села Збеништа. Задатак је извршен. У борби која је трајала од 8.25 часова до 17.30 часова партизанске банде у јачини од 250 људи разбијене су и натеране у бекство ... Попаљене су колибе партизанске тако да им је даљи опстанак онемогућен. Убијено је шест партизана, већи број је рањен.”¹⁶⁷ Љотићевци су признали и своје губитке. Командант овог одреда је навео да су на планини Кукавици у борби против партизана погинула и два добровољца.¹⁶⁸ После ових борби, командант Првог добровољачког одреда известио је 17. јануара Српску добровољачку команду о стању и потребама одреда да би и даље био ефикасан у прогону и уништавању партизана: „Овај одред је у дејству од месеца септембра 1941. године. За то време цео, или поједини делови, учествовали су у акцијама: на Руднику, код Горњег Милановца, код Лебана, код Крагујевца и Чачка, код Лесковца и у јасеничком срезу. Услед тога појавило се у одреду следеће стање: обућа је сасвим дотрајала, у болници се налази 10% људства оболелих, немам за јануар чиме да исплатим људство и да му набавим храну, јер сам за тај месец добио 200000 динара, а месечни ми расходи износе око 700000 динара...” Предлагао је да се одред врати у Лесковац на одмор јер је то и заслужио после толико акција и напора.¹⁶⁹

Делови бугарске 17. дивизије, заједно са љотићевцима, недићевцима и четницима Косте Пећанца, напали су почетком марта 1942. године Кукавички и Јабланички партизански одред који су се пробили 11. марта ка Пасјачи и ту на Белом камену образовали Оперативни штаб за оба одреда и Пасјачку чету. Како је непријатељ око њих већ стезао обруч, решено је да се одреди пробијају на своје терене у два правца. Кукавички одред се пробио у рејон Ображда, где је реорганизован: од четири, формиране су три чете. Међутим, док се спремао да крене на Кукавицу, 18. марта је стигло наређење да једна чета са командантом одреда иде ка Тулару. Четници су на месту званом Соковина код Тулара уништили чету. Спасило се само неколико бораца. И друге две чете доживеле су тешку судбину на путу за Кукавицу. Из четничког обруча у селу Игришту пробила су се свега тридесет четири борца. У повлачењу је по-

¹⁶⁸ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 196; Живојин Николић Брка: Југоисточна Србија у револуцији..., 118—121, 134; Од Стоиловића до Пасјаче, Наша борба, 29, 22. III 1942, 4.

¹⁶⁷ А В И И, Нда, 5, 6, 8/2, к. 153; Наша борба, 27, 9. III 1942, 5; Обнова 173, 27. I 1942, 7.

А В И И, Нда, 2/1, к. 153.
 »' А В И И, Нда, 1/8, к. 50 А; Обнова, 200, 2. III 1942, 5; 363, 10. IX 1942, 3; Србија у рату и револуцији..., 196—7.

гинуо крајем марта и Коста Стаменковић, члан Централног комитета КПЈ.¹⁷⁰ Остатак одреда се вратио на планину Радан. Одатле су Врањанци отишли у свој крај, а према Кукавици је кренуло тридесет пет бораца у одвојеним десетинама, где су се у току априла окупили. У мају је одред променио име у Лесковачки. У другој половини септембра на Кукавици је кратко боравио Јабланичко-пасјачки одред. Пре него што се 20. септембра вратио на подручје Радана и Пусте реке, извео је неколико акција заједно са Лесковачким одредом. Поред мањих акција које је у то време изводио на свом терену, Лесковачки одред је често одржавао зборове у селима и спречавао непријатеља да врши терор и пљачку.

Ево како је о тим борбама на југу Србије, око Јужне Мораве, писао љотићевац Милета Ивковић: „Почетком фебруара ове године околина Лесковца, Власотинаца и Лебана била је још увек под влашћу партизана којих је било много. Владини одреди, добровољачки и четнички били су присиљени на лаке офанзивне кораке, на штедњу снаге и материјала и на дефанзивни став. У то време Бабички партизански одред, наслоњен леђима на непроходну Суву планину и границу према Бугарима, окренут лицем према Лесковцу, лежао је на Јужној Морави и бранио све прилазе богатом Заплању. Јуришно одељење Другог српског добровољачког одреда добило је налог 2. фебруара за покрет у правцу села Манојловца са задатком да освоји мост и задржи га у својим рукама. Пошло нас је 40 и имали смо три пушкомитраљеза... Партизани нису хтели да бране мост у Манојловцу који смо заузели. Нас је носио национални полет и вера...”¹⁷¹

Заиста, услед јачих непријатељских снага, партизани су се морали повући и препустити им мост.¹⁷²

У даљим борбама у јануару и фебруару 1942. године Јабланички партизански одред водио је више успешних борби против љотићеваца, недићеваца и четника, па је, између осталог, успео да заузме Медвећу, коју је истина кратко држао. Пошто су партизани опколили и угрозили Једанаести добровољачки одред, то му је у помоћ прибегао Четврти добровољачки одред. О тим борбама против партизана командант овог одреда известио је Српску добровољачку команду и нарочито подвукао да је примећено код партизана да имају доста аутоматског оружја, неколико тешких митраљеза и преко двадесет пушкомитраљеза. Затим је по обичају навео да су партизани имали велике губитке (преко шездесет мртвих и рањених), а да од његових

¹⁷⁰ Народни хероји Југославије, II, 190—191.

¹⁷¹ Милета Ивковић: Из недавних борби, Наша борба, 40, 7. VI 1942, 4.

¹⁷² Живојин Николић Брка: Југоисточна Србија у револуцији..., 134—135.

добровољаца нико није иогиуно, изузев што је рањено једанаест, а заробљена су тројица.¹⁷³

До великог сукоба између квислинга и бораца Сврљашко-нишавског партизанског одреда дошло је 1. маја 1942. године на Зеленом врху. Наиме, Нишка обласна команда Српске државне страже знала је да је Зелени врх партизанска база, па је стога и планирала да их са својим јединицама опколи и изненада нападне, и то баш на њихов празник пошто су сматрали да ће они бити у празничном расположењу и недовољно обзириви. Команда СДС дала је налог Љотићевом Петом добровољачком одреду, недићевцима и четницима да крену из Ниша, Сврљига и Беле Паланке према Зеленом врху. У тој непријатељској групацији било је око шестог војника одморних, добро наоружаних и одлучних за борбу против партизана. Жестоке борбе почеле су да се воде од подне. 1. маја на Црном и Зеленом врху. У овим борбама квислинзи су претрпели тежак пораз, а нарочито Пети добровољачки одред. Партизани су имали једног погинулог и једног рањеног борца.¹⁷⁴ Међутим, у званичним извештајима и у квислиншкој штампи непријатељи су знатно умањивали своје губитке, а увеличавали партизанске.¹⁷⁵ Четвртог маја је југоисточно од Сврљига дошло до нове борбе између партизана и квислинга, у којој је било на обе стране губитака.¹⁷⁶ Издајом Чедомира Митића и његове жене Загорке, квислинзи су у селу Тијовцу у ноћи између 6. и 7. маја 1942. године опколили и убили политичког комесара Сврљашко-нишавског партизанског одреда Душана Тривунца Драгоша, учитеља из Тијовца, секретара Среског комитета КПЈ за срез сврљашки. Да би заплашили и уверили народ како су партизани „уништени“, па чак и њихов вођа Тривунац који је као учитељ и партијски активиста у овом крају био омиљен, то је команда СДС наредила да се његово тело ради застрашивања јавно изложи у центру Сврљига и натерала народ да силом дође и види мртвог комунистичког вођу. Том приликом, претећим говором и упозорењима, обратио се присутним командант Петог добровољачког одреда злогласни Марисав Петровић.¹⁷⁷ Ускоро је у Тијовцу (јуна 1942) погинуо и Радоје Вујошевић Риста, командант Сврљашко-нишавског партизанског одреда, са

¹⁷³ А В И И, Нда, 3, 7/2, к. 153; Живојин Николић Брка: Југоисточна Србија у револуцији..., 138, 168—171;

Одреди СДК, у заједници са осталим квислиншким трупама, 24. марта 1942. године напали су на партизана на планини Пасјачи у области Јабланице и Топлице, којом приликом су у борби заробили 120 партизана, од којих су већи број побили, а неке отерали у Бањички логор, где их је иста зла судбина нашла. У мучењу и убијању заробљених партизана нарочито се истицао поручник СДК Мита Субашић.

Живорад Д. Илић: Дванаести српски добровољачки одред, Наша борба, 47, 26. VII 1942, 7)

¹⁷⁴ Д. Мирчегић и В. Костић: н. д., 213—216.

¹⁷⁵ Бранислав Стојановић: Из живота Петог добровољачког одреда, Наша борба, 37, 17. V 1942, 9.

¹⁷⁶ Обнова, 253, 4. V 1942, 5; 254, 5. V 1942, 5.

¹⁷⁷ Д. Мирчегић и В. Костић: н. д., 217—222; Обнова, 257, 8. V 1942, 5.

још три борца, када су дошли да казије издајнике који су били криви за смрт Тривунца. Истина, казнили су издајнике, али су и сами изгубили животе. Нови командант Сврљишко-нишавског партизанског одреда постао је Василије Анђелковић Албанац, политички комесар Данило Прица Бора, а партијски руководи-лац Милисав Игњатовић Јанко.¹⁷⁸

До нових борби између Љотићевог Петог добровољачког одреда и бораца Сврљишко-нишавског партизанског одреда дошло је 11. маја у пределу Сврљига, између Витановаца, Црног Врха и Гулијанске планине, као и у селу Шљивовици код Беле Паланке. После ових борби квислинзи су одржали збор у Сврљигу. Отворио га је поручник Момчило Борђевић, командир 2. чете Петог добровољачког одреда. У име Милана Недића говорио је др Никола Смодлака, из Београда, а после њега Марисав Петровић, командант Петог добровољачког одреда, величајући Љотићеве добровољце који се „најоданије бо-ре за мајку Србију.”¹⁷⁹

После извршених припрема отпочела је 12. јула 1942. годи-не велика непријатељска офанзива против партизанских снага у источним и јужним крајевима Србије. Рачуна се да је у првом делу офанзиве која је била усмерена на простор око Ниша и Књажевца учествовало око десет хиљада непријатељ-ских војника (Бугара, љотићеваца, недићеваца и четника). Овом акцијом лично је руководио Милан Аћимовић, министар уну-трашњих послова Недићеве владе. Непосредно пред почетак офанзиве, Аћимовић је у вези са тим дао изјаву у штампи. Из-нео је мотиве Недићеве владе која му је поверила овај задатак, па је то посебно и нагласио: „И поред опсежних мера које је влада предузимала за рашчишћавање остатака комунистичких банди, ипак је овима успело да у горњем делу источне Србије групишу и створе доста јаке партизанске одреде.”¹⁸⁰ Удружени непријатељи нанели су партизанима знатне губитке. Тако су у Сврљишком партизанском одреду остала само двадесет два борца, у Озренском нешто више, али у раздвојеним групама.¹⁸¹

Вративши се у Београд, Аћимовић је дао изјаву за пггампу, оценивши своју злочиначку акцију. Хвалио се како је хватао и убијао партизане и њихове сараднике.¹⁸² Љотићевац Стани-слав Краков, пишући о овој непријатељској офанзиви казао је: „Оно што је најлепше у целој овој акцији, то је идеална сарад-ња између четника Српске државне страже и добровољачких

¹⁷⁸ Д. Мирчетић и В. Костић: н. д., 225—226, 229.

¹⁷⁹ Обнова, 261, 13. V 1942, 4; 267, 20. V 1942, 5;

Наша борба, 38, 24. V 1942, 8;

Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 193—194.

¹⁸⁰ Обнова, 308, 8. VII 1942, 5;

Уочи офанзиве, 10. јула, Пети добровољачки одред бројао је 614 војника и официра који су били добро наоружани.

¹⁸¹ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 195; Станислав Краков: Генерал Милан Недић, II, 395—397; Обнова, 278, 3. VI 1942, 4; 284, 10. VI 1942, 5; 294, 22. VI 1942, 5.

¹⁸² Обнова, 334, 8. VIII 1942, 3.

одреда. Она је потпуно ефикасна и хармонична, па се тако очекују још већи успеси.¹⁸³ Тако исто је писао љотићевац Живорад Илић: „По завршеној борби четници и добровољци састали су се на једном пропланку. Братимљењу и грљењу није било краја.”¹⁸⁴ На збору у Прокупљу говорио је Марисав Петровић, командант Петог добровољачког одреда, позивајући све сталеге на братску сарадњу у борби против стране пропаганде „коју проносе комунисти.” Затим је Борко Борчић, шеф одредског одсека за пропаганду, одговарао на питања грађана.¹⁸⁵

Друга етапа Аћимовићеве офанзиве почела је на подручју Јастрепаца 10. августа и трајала је до средине септембра 1942. године, а била је усмерена углавном против Топличког и Расинског партизанског одреда. У овој акцији, према непотпуним подацима, учествовало је осамнаест и по хиљада квислиншких војника (СДС — једанаест хиљада, љотићеваца — хиљаду, полицијских снага — хиљаду, четника Косте Пећанца — петсто). Поред ових непријатељских групација, треба нагласити да су среска места и важне железничке комуникације и раскрснице држале немачке и бугарске окупационе јединице. У овом делу офанзиве непријатељ се послужио лукавством, тако што је дејствовао само са око две хиљаде војника. Са осталим војницима покрио је терене, организујући бројне заседе куда су морали пролазити партизани, а и контролишући и онемогућавајући сарадњу становништва са њима. Ова Аћимовићева акција нанела је тешке губитке иародноаслободилачком покрету на југоистоку Србије, али га није могла уништити. На овом терену ухапшено је око три хиљаде људи, од чега је стрељано око сто. Спаљено је око петсто кућа и све појате и колибе по планинама, а расписиване су и исплаћиване уцене за убијене или ухваћене партизанске борце и њихове руководиоце (за борца педесет хиљада, а за руководиоца сто хиљада динара). Народ је трпео невиђен терор сваке врсте. Непријатељи нису бирали средства само да би уништили партизански покрет.¹⁸⁶

У првој половини новембра 1942. године против партизана на југу Србије, у операцији названој „Рудолф”, немачке, бугарске и квислиншке јединице опколиле су планину Кукавицу у намери да униште Лесковачки одред. Да би се лакше пробио из обруча, одред је подељен на два дела, један део је остао да маневрише на Кукавици, избегавајући додир са непријатељем, док се други пребацио у Црну Траву, одакле се вратио после месец дана са Црнотравским партизанским одредом. Пошто је реорганизован, Црнотравски одред се са Кукавице вратио у Црну Траву, док је Лесковачки остао на свом терену до фебруара 1943. године када је као батаљон ушао у састав Првог јужноморавског партизанског одреда.¹⁸⁷

¹⁸³ Станислав Краков: Генерал Милан Недић, II, 398.

¹⁸⁴ Живорад Д. Илић: Дванаести српски добровољачки одред, *Наша борба*, 47, 26. VII 1942, 7.

¹⁸⁵ *Наша борба*, 47, 26. VII 1942, 3.

¹⁸⁶ Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, I, 324—5.

¹⁸⁷ *Србија у рату и револуцији 1941—1945...*, 196.

У јужној Србији **бугарска окупаторска војска** починила је више тешких злочина у јесен **1942.** године, али су најтежи били они у децембру у селима добричког среза, Девчи, Лепаји и Крајковцу. Од почетка фебруара до краја децембра 1942. године бугарске трупе су убиле у Србији преко хиљаду становника.¹⁸⁸

Реалну оцену политичке ситуације у Србији у првој половини 1942. године дао је у извештају Милош Минић, инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Србију при Окружном комитету КПЈ за Ваљево, који је послао 20. маја 1942. године Покрајинском комитету КПЈ за Србију: „У највећем делу Србије зацарила је недићевско-љотићевска реакција. Створио се великосрпски реакционарни издајнички центар. Народне масе су застрашене терором какав наш народ није запамтио. Народ немилосрдно пљачкају окупатори и издајници. Сељачке масе у огромној већини мрзе издајнике... Сељаци помињу партизане са поштовањем и љубављу...“¹⁸⁹

У току 1942. године Љотићеви добровољци, удружени са Недићевим јединицама и четницима Косте Пећанца и Драже Михаиловића и уз сарадњу немачких и бугарских окупатора, имали су низ сукоба са партизанским борцима у југоисточној и јужној Србији. Својом храброшћу и организацијом, партизански одреди су се на овом терену одржали и поред знатних губитака које су им нанели домаћи издајници и окупатори. Борбена упорност и примерно морално држање партизана збуњивали су непријатеље. Све њихове акције у овом периоду остале су без жељених резултата. Народ овог краја, који је такође поднео огромне жртве, по цену свег непријатељског терора, остао је веран борби својих истинских ослободилаца.

¹⁸⁸ Исто, 185; Д. Мирчевић и В. Костић: н. д., 210.
Архив ЦК СКЈ, ЦК КПЈ 1942/866.

Глава IV
КВИСЛИНШКИ ПЛАНОВИ
О ПРЕУРЕЂЕЊУ СРБИЈЕ

1. ЕКОНОМСКЕ, ПРОСВЕТНЕ И ВОЈНЕ МЕРЕ НА СТАБИЛИЗОВАЊУ ОКУПАТОРСКОГ РЕЖИМА

Логор у Смедеревској Паланци

Заједничке акције окупатора и домаћих издајника нису могле да угуше народноослободилачки покрет у Србији. И поред масовног терора, поново су се у пролеће и лето 1942. године почеле обнављати скојевске и партијске организације. Одржавани су илегални састанци, ширене вести о правој ситуацији на Источном и Западном фронту, као и борбама партизанских снага у јужној Србији, Босни, Црној Гори, Хрватској, Словенији и другим југословенским крајевима. Гестапо и Специјална полиција успевали су с времена на време да због провала ухапсе поједине припаднике ослободилачког покрета. Располажући разним подацима, непријатељи су се нарочито устремили на револуционарну омладину. Пунили су логоре и затворе и свакодневно вршили стрељања.¹

Квислинзи су дошли на идеју да би било корисно формирати неку врсту завода у који би сместили омладинце и омладинке, где би се „плански“ вршило преваспитање младих „који су од комуниста заведени.“ У противном, сви они који би и даље остали „непоправљиви“, били би пребачени у концентрационе логоре смрти. Сама замисао потекла је од Димитрија Љотића који је почетком јануара 1942. године предложио Милану Недићу да се оснује једна таква установа „за спасавање заведене омладине.“² Љотић је сматрао да се већина младих може преваспитати. Кад се „уздигне“ у духу фашизма, могу се чак употребити у борби против Комунистичке партије Југославије и народноослободилачког покрета. „Када би млади људи знали какве последице доноси комунизам нашем народу, нико од њих не би био с њима — говорио је априла 1942. године Љотић — Ми морамо створити школу у којој ће омладинцима бити објашњено шта је комунизам.“³ Са предлогом Љотића, Велибора

¹ Милан Борковић: Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, *Историјски гласник*, 1, 1966, 97—98; записник о саслушању Б. Бећаревића, фотокопија оригинала налази се код аутора.

² Бошко Костић: За историју наших дана, Лил, 1949, 94; Српски добровољци, Минхен, 1966, 54—55.

³ Предраг Кубуровић: Васпитни завод у Смедеревској Паланци 1942—1944, Записи из добровољачке борбе, II, Минхен, 1955, 73.

Јонића, Милана Аћимовића и Бошка Бећаревића сложио се Недић, а и Немци који су веровали да ће им то користити. За место где ће бити ови напредни омладинци изложени тортури и физичком злостављању одређена је Смедеревска **Паланка**.⁴ „Завод за принудно васпитање“, како су га називали квислинзи, требало је да **буде смештен у већ постојећим** зградама логора који је тада оио **скоро празан. Наиме, још у току 1940.** године влада Цветковић — **Мачек** изградила је концентрациони логор у непосредној близини Смедеревске Паланке и у њега затварала комунисте и њихове симпатизере. После капитулације Краљевине Југославије извесно време у тим просторијама били су привремено смештени ратни заробљеници, а када је избио устанак **1941.** године у њега **су** затварани припадници партизанског покрета. Оснивањем Завода за принудно васпитање омладине одлучено је да се овај концентрациони логор претвори у „васпитни завод“. Али, тај „васпитни завод“ и практично је даље остао концентрациони логор, **и то за** све време свога постојања.⁵

Оснивање Завода за принудно васпитање омладине регулисано је уредбом коју је донела Недићева влада **15. јула 1942.** године. На основу ње био је овлашћен министар просвете **Велибор Јонић** да, споразумно са министром унутрашњих послова Миланом Аћимовићем, изврши потребну организацију.⁶ „На изради уредбе и организацији Завода за принудно васпитање омладине — казао је Јонић — помагали су ми из Специјалне полиције Бошко Бећаревић и Радан Грујичић.“⁷

Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци непосредно је потпадао под Министарство просвете Недићеве владе, с тим што је и министар унутрашњих послова имао право **контроле.**

Тако је заједничким мерама окупатора и његових слугу створено још једно мучилиште у коме ће се духовном и физичком тортуром убијати слободарски дух омладине и покушати да се у њихове младе животе улије ропска фашистичка идеологија и покорност окупатору. Овај завод био је, у ствари, установа Специјалне полиције и Гестапоа, служећи као филијални логор из кога су могли увек да се узму „непошлушни и непреваспитани“ и да се униште.⁸

Уредбом је предвиђено да се на принудно васпитање у Завод могу упућивати средњошколци које су школске власти истерале из школе, као и студенти и слушаоци других високих и

⁴ А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању Милана Недића, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању Велибора Јонића; записник о саслушању Бошка Бећаревића; Ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић, Минхен, 1971, 513—514.

⁵ Саопштење, бр. 10, Београд, 1945, 147.

• Службене новине, 62, 4. VIII 1942. Уредба о принудном васпитању омладине у Смедеревској Паланци од 15. VII 1942.

⁷ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића.

* Документа о издајству Драже Михаиловића, књ. I, Београд, 1945, 547.

виших школа, а и ваншколока омладина оба пола од четрнаест до двадесет пет година живота. Уредба је предвиђала да се у Завод, и без сагласности родитеља и старатеља, може принудно слати школска и ваншколска омладина „над којом су родитељи, односно старатељи, изгубили власт и васпитни утицај, а која није показала својим држањем и понашањем довољно смисла за ред и дисциплину, или **која** није правилно схватила своје националне дужности у данашњици.“ Према истој уредби било је одређено да принудно васпитање омладине у овом заводу траје шест месеци до две године, али је касније у изменама и допунама уредбе од 21. јануара 1943. године одређено да се време боравка у Заводу продужава до три године. То је важило за оне за које управа Завода није била убеђена да су се преваспитали.⁹

У уредби је прецизирано да Завод буде интернатоки уређен „са обавезним духовним и телесним радом.“ Логораши су морали да раде на уређивању и одржавању просторија и круга Завода. План и програм рада, као и правилник о унутрашњем реду, прописао је министар просвете Велибор Јонић. Старешине мушког и женског интерната Завода, као и васпитно и административно особље, поставио је такође Јонић, док је особље за одржавање реда и безбедности **дало** Министарство унутрашњих послова.

При Заводу су постојале радионице и пољопривредно добро на коме су омладинци исцрпљивани радом. Сви интернирци имали су једнообразно одело.¹⁰

Министар просвете био је овлашћен да, у споразуму са министром финансија, одреди посебним правилником новчане награде и повластице у природи старешинама мушког и женског интерната, наставном и „васпитном“ особљу, административном и помоћном особљу. Издржавање сиромашних омладинаца у Заводу падало је на терет државе, а за имућне су сносили трошкове „издржавања“ њихови родитељи у пуном износу или делимично, према имовном стању, а по одлуци министра просвете. Министар просвете је такође прописао правилник о начину оцењивања васпитаника овога завода и одредио услове под којима се може вршити ублажавање и поопштравање казни које су изрицале школске власти или скраћивања и повећања рока трајања принудног васпитања у Заводу.¹¹

Логор у Смедеревској Паланци био је у облику квадрата, ограђен са четири реда бодљикаве жице, на чијим су се угло-

* Службене новине, 62, 4. VIII 1942.

На основу мишљења и предлога управника Завода који му је то сугерирао 1. јануара 1943. године, Велибор Јонић је саставио предлог измене уредбе и 20. јануара 1943. доставио Недићевој влади на усвајање.

(АС, Државна комисија за злочине, к. 31, стр. 802—3)

¹⁰ Саопштење, 10, 146.

¹¹ Службене новине, 62, 4. VIII 1942; АС, Држ. ком. за утврђ. злочина, к. 31, Правилник о унутрашњем реду у Заводу од 1. II 1943; записник о саслушању Б. Бећаревића.

вима налазиле осматрачнице за стражаре. У логорском кругу било је шеснаест дрвених барака, са по два спрата кревета. У свакој бараци било је по око сто логораша. Просторије ни приближно нису биле задовољавајуће. Стање се из дана у дан погоршавало како су пристизале нове групе кажњених омладинаца и омладинки.¹²

И мада је уредба о оснивању Завода била донета још 15. јула 1942. године, први кажњеници су дотерани у логор тек 22. септембра. Тога дана у логор су стигла педесет два омладинца и тридесет две омладинке. Од тада су стално пристизале нове групе, тако да је крајем 1942. године у Заводу било око петсто омладинаца и омладинки.¹³

У овом логору је највише омладине, око седамдесет одсто, било из Београда. То су углавном били средњошколци и у највећем броју чланови СКОЈ-а. Омладинаца је било и из Крагујевца, Ниша, Ваљева, Чачка, Ужица, Пожаревца, Краљева, Неготина, Зајечара, Лесковца, Крушевца и још неких места.¹⁴

У логор су упућивани и радници омладинци, а било је и омладинаца са села. Интересантно је да су квислинзи слали у Завод чак и децу, сматрајући да и она врше комунистичку пропаганду. Тако је у решењу Министарства просвете које је донето по предлогу градске полиције у Крагујевцу писало: „Да се Стипановић Милорад, без занимања, стар 12 година, као политички кривац упути у Завод у Смедеревску Паланку. Иако Стипановић још није у узрасту који се предвиђа за упућивање и пријем у Завод, Управа завода својим актом број 2432 предложила је да се због своје кривице, која је изразито политичке природе, ипак прими и задржи у Заводу, с тим да му се рок боравка накнадно одреди на предлог управника Завода.“¹⁵

Школску и ваншколску омладину упућивали су у Завод: Специјална полиција у Београду, месне полицијске власти, као и немачка тајна полиција Гестапо.¹⁶

Упоредо с припремама за формирање логора у Смедеревској Паланци, Димитрије Љотић, Велибор Јонић, Бошко Бећаревић, Милан Аћимовић и Милан Недић посветили су велику пажњу избору најпогоднијих лица за вођење послова у логору.

¹² О томе је писала управа Завода у извештају за јул 1943. године „да је буџетом предвиђено да Завод прими свега 400 питомаца, али да су морали примити већи број него што има места и буџетских средстава збивши питомце једног до другог и стрпавши их два три на једно лжште. У женски интернат требало је примити свега 100 девојака, а у јуну месецу било их је већ 156“.

¹³ Архив Београда, бр. 3560/Д, писмо Завода у Смедеревској Паланци, 4. XII 1942, упућено Одељењу Специјалне полиције УГБ.

¹⁴ Милан Борковић: Завод за принудно васпитање..., 100; Јован Марјановић: Београд — Србија у НОБ, Београд, 1964, 259.

¹⁵ АС, Држав. ком. за утврђ. злочина, к. 32, решење Министар. просвете бр. 4035, од 19. VIII 1944; Истријски архив, Чачак, Хроника села Велеречи, у рукопису.

¹⁶ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; записник о саслушању Бошка Бећаревића; Саопштење, 10, 148—149.

Може се рећи да су они у тим настојањима успели. За службенике у логору поставили су познате комунистичке мучитеље који су оправдали њихово поверење. Били су то углавном припадници Љотићевог покрета Збор, иначе познати као учесници у акцијама против напредног и ослободилачког покрета.

Управник Завода постао је Милован Б. Поповић, председник Антикомунистичке лиге у Београду, члан Среског антикомунистичког одбора у Смедеревској Паланци, агент Гестапоа и аутор многих написа против комуниста. На дужности у Заводу он је свим средствима и најподлијим методама радио на „преваспитању“ омладине у духу недићевско-љотићевске идеологије. Поповић се поносио Заводом и говорио је да је он „јединствена установа у Европи и да служи на част немачким и српским властима.“ У тим настојањима верно му је помагала супруга, лекар Драгојла Поповић-Остојић, која је била старешина женског дела интерната. Као члан Љотићевог покрета Збор, Драгојла је лукаво и тајно, у договору са својим мужем, кројила планове за ломљење карактера тих младих бораца за слободу.¹⁷

Поред овог брачног пара, посебну улогу у Заводу имали су „васпитачи“ који су били непосредно одговорни за унутрашњи ред и владање питомца. Налазили су се на челу питомачких група које су биле организоване као војне чете. Кроз своја предавања проповедали су фашистичку идеологију. То су већином били чланови Љотићевог покрета Збор (Веселин М. Кесић, Иван (Јово) П. Милачић, Предислав Кубуровић, Јосиф Марушић, Миомир С. Дубак, Милена М. Стојановић, Павле Никитовић, Живорад Илић, Душан Пејчић, Драго Дерикоња, Богдан Босић, Ана Јазих, Василије Милојевић, Владан Бијелић и још неки). И административно и помоћно особље било је брутално у опхођењу са омладинцима у логору. Васпитачи и остало особље за то што су тортурисали напредне омладинце у логору добијали су новчане награде и имали друге привилегије. Приликом ступања на рад у логор, „васпитачи“ и остало особље давали су писмену изјаву управнику Завода да ће „верно извршавати све постављене им задатке.“¹⁸

¹⁷ А Ј — 110, ф. бр. 801, досије злочинца М. Поповића; АС, Држав. комис. за утврђ. злочина, списак особља Завода за принудно васпитање; саопштење, 10, 158.

(А Ј — 110, ф. бр. 801, досије др Драгојле Поповић-Остојић; АС, Државна комис. за утврђ. злочина, изјава Бранке Кандић од 28. II 1945, к. 31)

¹⁸ Милан Борковић: Завод за принудно васпитање..., 102.
А Ј — 110, ф. бр. 822, досије Павла Никитовића.
А Ј — 110, ф. бр. 826, досије Богдана Босића.
Омладинка Бранка Кандић, која је и сама искусила тортуру у логору, сведочила је о „васпитачима“. „Ана Јазих је била ужасна. Она је била други Милован Поповић у женском интернату. Она се повезивала са најгорим питомцима и помоћу њих сазнавала све. Само овепитомнице истицала је за пример, мада су оне биле ниске у очима свих, а не само у очима поштених питомца, она је саслушавала. Уместо Милова-

Поред управника Завода, његовог заменика, старешине мушког и старешине женског интерната, васпитног, наставног, административног и помоћног особља, као и страже од тридесет војника и два официра који су вршили обезбеђење логора, контролу је вршио Антикомунистички одсек београдске Специјалне полиције са Бошком Бећаревићем на челу и његовим сарадницима. Рад у Заводу будним оком су пратили, осим органа Управе града Београда, и органи месне немачке власти. Неки од немачких функционера су свраћали у логор. То је стално чинио командант из Смедеревске Паланке. Долазио је и немачки командант из Пожаревца и други.¹⁹

Управа Завода је била обавезна да крајем сваког месеца подноси извештаје о свом раду Министарству просвете и Специјалној полицији Управе града Београда, која је карактеристичне и значајне делове из ових извештаја слала Гестапоу. Осим овима, Милован Поповић је слао и посебне информације Димитрију Љотићу који је пажљиво пратио како се реализују његови планови. „За цело време постојања Завода Димитрије Љотић се најживље интересовао за његов рад.”²⁰

на и Драгојле, она је све послове свршавала у женском интернату. Малтретирала је, хапсила је за сваку ситницу, терала је на рад. Затупана је била верски... Она је уходила питомице, била је једна врста агента”. За Милену Стојановић је казала да је била „врло глупо и морално ниско створење... Своје мишљење није имала и примала је само оно што су јој наредбодавци давали.

(АС, Државна комис. за утврђ. злочина, изјава Бранке Кандић од 28. II 1945, к. 31)

Саопштење, 10, 170; записник о саслушању Бошка Бећаревића, фотокопија оригинала код аутора;

Саопштење, 10, 168—171.

„Особљу Завода, ако је у државној или самоуправној служби припада награда у чистом износу: а) старешинама интерната до 3.000 динара месечно; б) васпитачима до 2.500 динара месечно; в) административном, наставном и сталном помоћном особљу до 2.000 динара месечно; г) наставном особљу које у Заводу само допуњује часове онолико колико је предвиђено као награда за хонорарне часове. Висину награде до предвиђеног износа одређује Министарство просвете. Особљу Завода, ако није у државној или самоуправној служби, припадају ове новчане награде у чистом износу: а) старешинама интерната до 5.000 динара месечно; б) васпитачима до 4.000 динара месечно; в) административном, наставном и сталном помоћном особљу до 3.000 динара месечно.

Административном особљу које је дошло из редова официра и војних чиновника припадају принадлежности која Српска државна стража исплаћује својим службеницима одговарајућег чина и положаја... Старешинама, административном, васпитном, наставном и осталом помоћном особљу припада: стан, огрев, осветљење и храна... Наставницима који у Заводу само допуњују часове припада храна... За све особље које се поставља или додељује на рад у Завод има се претходно прибавити сагласност изванредног комесара за персоналне послове”. (АС, Државна комис. за утврђ. злочина, к. 31)

¹⁸ Саопштење, 10, 156, 158.

²⁰ Исто, 147; записник о саслушању Бошка Бећаревића;

У писму од 5. новембра 1942. године Милован Поповић је детаљно упознао Димитрија Љотића са првим „искуствима у преваспитању” омладинаца-логораша, износећи неке потешкоће и своја „виђења” како треба

Министар просвете Велибор Јонић, пре стварања Завода, 29. децембра 1941. године послао је распис свим средњим школама у Србији, у коме је наредио да се одмах изврши преглед и категоризација ученика према националној поузданости, са подацима да ли припадају комунистичком покрету. После отварања Завода, Јонић је издао наређење за хапшење ученика из категорије „Б“ (комунисти) и о њиховом спровођењу у Завод за принудно васпитање. За ваншколску омладину такву одлуку доносиле су полицијске власти.²¹

Читав издајнички апарат у Заводу деловао је кроз разне облике идеолошког и физичког исцрпљивања у циљу преваспитања младих „заведених и залуталих бића“. Заводу је постављен циљ: „Исправљаће се левичарске идејне заблуде и пружиће се исправна политичка оријентација у духу програма Нове Србије.“²²

Све омладинце и омладинке у логору управа Завода делила је у категорије које нису одређене према старости или степену образовања, већ према „познавању политичко-социјалних питања.“ У прву категорију спадали су они који „познају комунизам у теорији и пракси, или показују изузетно интересовање за политичко-социјалне и филозофске идеје.“ У другу категорију долазили су они „који слабо познају комунизам и не показују веће занимање за политичко-социјалне и филозофске идеје.“ У трећу категорију спадају они „који не познају комунизам, него су несвесно обухваћени вештом комунистичком тактиком и пропагандом.“²³

радити. „Драги Господине Председниче, примио сам од Вас два писма, а чини ми се да Вам још ни на једно нисам одговорио. Срећан сам што код Вас наилазимо на толику подршку, али ми је прилично жао кад помислим да сте морали толико времена да утрошите на упућивање мене и другова мојих у рад, и то упућивање у онакав начин рада какав ми спроводимо и сами мислећи да погађамо и Ваше мисли. Јер, на крају крајева, кад се тиче личности, а не народа, пред ким ми има да сносимо одговорност за свој рад ако не прво код Вас? Мени би било најдраже када бих Вам могао ово писмо почети са речи „Друже Председниче“, како Вам се моји друтови обраћају, али ме још неке идејне разлике деле од пуног стапања са Вашим мислима. И поред тога ја сам везан уз Ваш рад и Ваш успех, па и свој успех вежем потпуно уз Вас, и отуда Вам пишем ове редове као онај који ће примити Ваше сугестије у потпуности и подвргнути се Вашем суду. За ових месец и по дана како ради Завод ја сам имао необично много потешкоћа у раду са свих страна, па чак потешкоћа и са стране неколицине својих сарадника који нису дорасли овоме деликатном послу... Али сам с друге стране добио вредне и поуздане сараднике у Кесићу, Бијелићу, Милачићу и Кубуровићу...“

(А В И И, Нда, 3/3, к. 50)

Бошко Костић: За историју наших дана..., 96.

²¹ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; АС, Државна комисија за утврђ. злочина, к. 32; записник о саслушању Бошка Бећаревића.

²² Саопштење, 10, 146.

²³ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Саопштење, 10, 146; Бошко Костић: За историју наших дана..., 96.

Преко специјалних курсева против комунизма, јеврејства и масонства, кроз величање Недићеве нове Србије, перманентно се вршио притисак на омладинце-кажњенике како би могли да „сагледају истину“, да одбаце „своје заблуде“ и крену „новим путем“ којим их упућују Љотић, Недић и њихови истомишхвеници. Карактеристично је да су сва предавања, било да су их држали „васпитачи“ или политичари који су долазили са стране, била прожета фашистичком идеологијом и верским погледима и догмама. Већина предавача били су истакнути чланови Збора.²⁴

Најважнија предавања држали су Димитрије Љотић — о огаптој и политичкој ситуацији, а Велибор Јонић о материјалистичком и идеалистичком схватању света и живота. После одржаног предавања, Јонић је управи Завода и „васпитачима“ давао упутства за даљи рад на преваспитању омладинаца и омладинки. Др Стеван Иванић је говорио о социјалном раду под разним политичким режимима, о народној уметности, о потреби самоизграђивања на основу оригиналног српског лика; инжењер Милосав Васиљевић „О површности код Срба“, о политичкој ситуацији, „О слободи човека и народа“, „О нашем опредељењу у свету“, о биолошком стању појединих народа, о хришћанству и демократији, о хришћанству и комунизму, о научном раду, о основама за политичке идеологије, о основним претпоставкама владајућих идеологија у свету, о данашњим идеологијама. Инжењер Симеон Керечки говорио је о партизанској акцији и марксизму, о масонерији, о женском питању, о Дражи Михаиловићу; др Димитрије Најдановић о модерној слици човека и света, о јеврејском питању, о религији марксизма; др Боко Слијепчевић о политичкој ситуацији; Хрвоје Магазиновић о томе како треба приступити решавању радничког питања; Ратко Парезанин о видљивим и невидљивим силама у данашњем светском сукобу и положају Србије итд.²⁵

„Васпитачи“ су обично практиковали да после одржаних предавања задају омладинцима писмене задатке. Тражило се мишљење омладинаца о предавању које су слушали. На основу писмених радова васпитачи су сагледали резултате преваспитања. После предавања Велибора Јонића наредили су логорашима да пишу на тему „Моји утисци о предавању министра прос-

²⁴ Мллан Борковић: Завод за принудно васпитање..., 102.

²⁵ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Саопштење, 10, 150—151; записник о саслушању Бошка Бећаревића; АС, Државна комис. за утврђ. злочина, к. 28. и 31, Реферат о Заводу..., Ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић..., 514—515; Бошко Костић: За историју наших дана..., 95—96;

А Ј — 110, инв. бр. 3236, досије инжењера М. Васиљевића;

Обнова, 455, 28. XII 1942, 4.

Окорели љотићевац Јован Рапајић, протосинћел манастира Враћевшнице код Горњег Милановца, у писму управнику Завода Миловану Поповићу, 27. октобра 1943. године, честитајући му од срца годишњицу постојања овог мучилишта младих, даље му каже: „Твој је посао један од најплеменитијих..

(А В И И, Нда, 32/3, к. 50)

вете." За време офанзиве на Источном фронту у зиму 1942—1943. године дата је тема „Шта мислим о развоју догађаја у свету и о положају Србије?“, „Моје политичко убеђење“, „Зашто сам ишла у цркву“, „Шта мислим о макијавелизму и односу политике и морала“, „Тачност и нетачност историјског и дијалектичког материјализма“, „Шта сам мислио о Заводу пре него што сам овде дошао“, „Шта мислим о Заводу после шест месеци боравка у њему“, „Мој поглед на свет“, „Мој став према комунизму“, „Шта мислим о свом преваспитању“, „У чему се слажем а у чему се не слажем са марксизмом“, „Зашто нисам, зашто не могу да будем комуниста“, „Шта мислим о богатству“, „Шта мислим о будућем уређењу“, „О класној борби“, „Шта мислим какву би политику требало да води Србија после рата“, „Шта мислим о Титовој акцији“, „Зашто сматрам да би на Божић требало да будем пуштен кући“, „За Светог Саву или за Маркса“, „Чишћење у СССР“, „Шта мислим о бомбардовању Београда“, „Моја политичка литература“, „Мој политички став јуче и данас“, „Зашто ћутим у Заводу“, „Ко ће победити у овом рату“, „У чему ме треба разуверавати“, „Шта ме је у Заводу разочарало“, „Васпитни завод и ја“, „Зашто већ годину дана ћутим у Заводу“ и низ других сличних тема.²⁶

Све ове саставе прегледали су Милован Поповић, његова супруга др Драгојла и „васпитачи“. Уколико састави нису одговарали фашистичким властима, присиљавали су омладинце да поново пишу задатке. Било је случајева да су неки логорашаи отворено писали, изражавајући приврженост Комунистичкој партији Југославије и народноослободилачком покрету, без обзира на то што су се налазили између бодљикавих жица и што су могли сваког тренутка то животом платити.²⁷

Наставни планови и програми, с обзиром на ратне прилике, у логору су били скраћени, али и саображени фашистичким циљевима. Највише је било часова из веронауке и предавања пропагандног карактера.²⁸

У оквиру разних облика преко који су преваспитавани логорашаи, такву улогу имао је и Заводски лист, који је, уз одобрење Велибора Јонића и сагласност немачких власти, почео петнаестодневно да излази 1943. године, у тиражу од хиљаду примерака. Одговорни уредник листа био је љотићевац Веселин Кесић, а власник Завод за принудно васпитање омладине. Уредници листа били су дтреваспитани омладинци и омладинке."

²⁶ АС, Државна комисија за утврђивање злочина..., к. 31, утисци поводом говора Велибора Јонића.

Саопштење, 10, 149—150; АС, Државна комис. за утврђ. злочина, к. 31, Реферат о Заводу...

²⁷ Милан Борковић: Завод за принудно васпитање..., 103; АС, Државна комис. за утврђ. злочина, к. 31, изјава Бранке Кандић од 28. II 1945.

²⁸ АС, Државна комис. за утврђ. злоч. к. 31, Уредба о изменама почетка и свршетка школске године, уписним и испитним роковима, Од 30. VII 1943.

У листу су писали чланке махом преваспитани логораша о разним питањима, из књижевности, филозофије, економије. Кроз ове и неке политичке теме они су износили своја расположења и увиђања да су до сада били на погрешном путу, па су се поправили и кренули „правим путем.“ Лист је цензуриран прво у Смедеревској Паланци, па онда у Младеновцу.²⁹

Режим у Заводу био је оштар. Логораша су кажњавани и за најмање преступе. Сви методи које је примењивала Специјална полиција упражњавани су и овде: батине, физичко исцрпљивање, глад, денунцијације, све до пребацивања у концентрациони логор на Бањици.

Министарство просвете и вера, у сагласности са управником Завода, 1. фебруара 1943. године донело је правилник о оцењивању „питомаца и питомица“ Завода за принудно васпитање омладине. Оцењивање су вршиле старешине интерната, а установљен је и досије за сваког логораша.³⁰

Батине су биле најомиљеније средство васпитача и агената Специјалне полиције. Њима су најчешће убеђивали логораше да се „поправе и опамете.“ Став управе Завода према логорашима најбоље илуструју речи управника Поповића: „Благ режим, иако увек под знаком мача, имао је задатак да омогући искрен став питомаца и да им покаже како са њима поступају њихови идејни противници и како ће се убудуће поступати, ако се поправе. Да такво поступање не би представљало слабост, за васпитаче су одабирани опробани, дугогодишњи бескомпромисни борци против комунизма, који су се под окупацијом и оружјем у руци борили против неких од својих данашњих питомаца.“ Какав је био тај „благ режим, иако увек под знаком мача“, показује чињеница да су логораша називали Иву Милачића, једног од главних и најповерљивијих Поповићевих васпитача — казненом експедицијом. Батинање је вршио и сам управник Милован Поповић.³¹

О томе каква је атмосфера владала у Заводу говори акт управе којим су од надлежних тражили митраље и револвере за васпитаче.

Међу најтеже казне које су искусили „непослушни“ логораша било је бављење у такозваном изолатору. Изолатор за омладинце је установљен у јануару, а у мају 1944. године за омладинке. То је, у ствари, била барака у којој су услови за живот били најтежи. Била је преграђена и у њене просторије издвојена су двадесет три омладинца. Били су изоловани од свих, а радили су по читав дан најтеже физичке послове. Обедовали су одвојени од осталих логораша са којима им је било забрањено да имају било какве везе. Чак се нису смели ни поз-

²⁹ А В И И, Нда, ф. 3, к. 50, комплет листа; Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању Велибора Јонића.

³⁰ „Старешине интерната док не упознају своје питомце и питомице црпеће податке о дотадашњем њиховом држању и владању из извештаја и решења упућених од стране школских и полицијских власти.“ (АС, Државна комисија за утврђивање злочина, к. 31, правилник о оцењивању питомаца...)

³¹ Саопштење, 10, 160.

дрављати ако би иаишли иоред њих. Увек су их на раду пратили наоружани стражари. Радно време трајало је готово неограничено, некада и петнаест часова, зависно од расположења управника Завода и васпитача. Једном им је управа била наредила да преносе камење из неке барутане у Завод на раздаљини од једног километра. Камење су носили на рамену, у рукама. Радили су из дана у дан, без изузетка, чак и недељом. Камен Заводу није био потребан, али су га кажњеници морали преносити, да би задовољили шеф Милована Поповића и његових доушника. У изолатору није било пећи, а своје ствари, кад су их прали, нису смели давати на друго место да се суше. Тако су стално били у мокрој рубљу и у хладноћи. Њима је био онемогућен излазак у град, нису имали права ни на какве посете, а после рада одлазили су у своју бараку. У случају неке неисправности сносили су колективно одговорност.³²

У извештају управе Завода за месец фебруар 1944. године пише: „ У протеклом месецу изоловани питомци су радили преко целог дана и по сваком времену само најтеже физичке послове. За време једномесечног постојања изолатора може се рећи да су се унутрашње прилике умногоме побољшале и да је васпитни рад много ефикаснији." Управа Завода није само тешким физичким пословима исцрпљивала кажњенике. Она им није давала ни једног тренутка предаха. Одузела је од изолованих и књиге.³³

Животни услеп у Заводу били су врло лоши. Хигијенске прилике такође. Услед пренатрпаности у логору, хладноће, недостатка воде, непостојања медицинске службе, царовале су вашке и загаћеност. Управа Завода је 1. марта 1944. године известила Министарство просвете: „Месецима изложени хладноћи, без могућности да се ико окупа (ни струје, ни дрва), без могућности да се опере веш и дезинфикују просторије — ми нисмо могли спречити појаву вашки."³⁴

Услед лоших хигијенских и смештајних прилика, недовољне и рђаве исхране, физичког и психичког тортурисања и исцрпљивања, батинања и других начина мучења, многи логораша су ослабили и оболели, најчешће од болести плућа. Већина њих имала је отворене туберкулозне процесе на плућима. Најтеже оболеле логораше управа је упућивала на кућно лечење, неке у болницу. За поједине, без обзира на то што су били тешко оболели, Специјална полиција није давала одобрење да се лече ван Завода, јер је сматрала да су опасни по околину као кому-

³² Ево шта о изолатору каже сам управник Поповић: „После дугог разматрања, Управа Завода је прибегла последњем средству — које је могуће спровести у Заводу. На седници васпитача одлучено је да се створи нека врста изолатора у који ће се сместити сви они питомци који штетно делују..." (А Ј — 110, ф. бр. 801, досије о злочинцу Миловану Поповићу.)

³³ Саопштење, 10, 163;

А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића.

³⁴ А Ј — 110, ф. бр. 801, подаци о злочинцу Поповићу, акт Минист. просвете I, бр. 3344, 29. VI 1944.

нистички и пропагатори. У акту управе Завода од 22. новембра 1943. године у вези с тим писало је: „Управа града Београда не даје сагласност за пуштање наших оболелих питомаца на кућно лечење, кад им је здравствено стање такво да више не могу бити ни у заводској амбуланти ни у болници... Ако се прими мишљење Управе града Београда, онда боравак у Заводу за извесне оболеле питомце не би представљао спасавање њихових живота, него уништавање живота.“³⁵

Упркос мучењима и тортурама, већина логораша остала је непоколебљиво на страни народноослободилачког покрета и Комунистичке партије Југославије. Они су били свесни да ће их непријатељ, ако и даљу остану у логору, уништити. Због тога су се најодлучнији логораша међу собом повезивали и договарали како и на који начин да побегну из непријатељских канџи. Настојали су да успоставе везу са партијским и скојевским организацијама ван логора како би се уз њихову помоћ спасли. Иако због тешких услова није било организованог политичког рада у Заводу, извесна веза је одржавана са партијским организацијама у Смедеревској Паланци, а преко ње и са Београдом и Космајским партизанским одредом. Омладинци су тако били обавештавани о најважнијим збивањима у свету и у земљи. Упознати са политичком ситуацијом, а знајући и за злочиначке намере непријатеља према њима, логораша су ковали планове о бекству из логора.³⁶

Први покушај бекства из логора био је 13. априла 1943. године, али се у томе није успело. Због недовољне опрезности неколико логораша о томе је била обавештена управа Завода. Ради интервенције одмах је позвана у помоћ Специјална полиција. Организатор бекства Милован Миловић Ченче том приликом је стрељан, а тринаест омладинаца је спроведено у концентрациони логор на Бањици где су нашли смрт. Управник Завода Милован Поповић је поводом априлске побуне 20. априла 1943. године известио Министарство просвете: „Управа је одмах повела истрагу, похапсила заверенике, пронашла везу са градом и ухапсила ју, открила везу са Младеновцем и селом Пружатовцем, све то још док нису стигли позвани органи Специјалне полиције Управе града Београда.“³⁷

Побуне у Заводу, бекства и напади партизана на Немце у околини Смедеревске Паланке уплашили су издајника Попови-

³⁵ АВИИ, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Саопштење, 10, 152—154.

³⁶ Милан Борковић: Завод за принудно васпитање..., 107—108.

³⁷ А Б, бр. 3116/Мг и 2916, сећања Славке Петровић Муњас и Анице Паскаљевић;

А Ј — 110, ф. бр. 801, досије ратног злочинца М. Поповића, акт, стр. пов. бр. 47, од 22. IV 1943;

Логораша су направили план да обију магацин страже Завода и да узму 27 гтушака, муницију и бомбе, затим да онеспособе стражаре на стражарским местима, изненада упадну у стражарску бараку и похватају и повежу све стражаре, а потом и самог управника Завода, кога би ликвидирали, а затим отишли у Космајски партизански одред.

(Милан Борковић: Завод за принудно васпитање, 108)

ћа и његове сараднике, па су настојали да се обезбеде у самом Заводу. Још у мају 1943. године затражено је од Министарства просвете да ингервенише око подизања бункера око Завода и снабдевања страже аутоматским оружјем. У јуну исте године снагом питомаца и заводским материјалом изграђено је пет заштитних грудобрана на најважнијим прилазима, тако да је стража имала где да се заклони и прими борбу. Створен је и план за изградњу четири бункера на угловима Завода. У току јуна 1943. године грађени су ови заштитни бункери за уплашену стражу. Пребачена је ограда даље од заводског насипа, пошто се управи чинило да дотадашње обезбеђење није било довољно. До краја месеца јула изграђени су ови бункери. Петог августа дошао је у Завод немачки командант Смедеревске Паланке да прегледа стражарнице и бункере. У извештају за септембар 1943. написао је: „Поводом покушаја партизанских банди да у неколико махова допру до Завода, Управа је почела да ради пуном паром на осигурању Завода од свих евентуалности. Утврђено је да је Завод био недовољно обезбеђен и да је одбрана нарочито отежана подизањем заштитних бедема од поплаве пред самим заштитним зидом, који је подигнут прошле године...”⁸⁸

Међутим, мере безбедности и репресалије нису поколебали већину логораша. Напротив, они су и даље настојали да се било како спасу из логора и доспеју на слободу, па је бекстава било све до распуштања логора. У јуну 1944. године успела је да из логора побегне група од двадесет омладинаца. Већина је ступила у партизанске јединице, а у августу је побегло са оружјем и шеснаест стражара.³⁹

У склопу „васпитног рада“ управа Завода је настојала да поједине преваспитане омладинце упућује у квислиншке оружане јединице: љотићевце, недићевце или у четнике Драже Михаиловића. Упућивање омладинаца у непријатељске редове нарочито је вршено у току 1944. године. Они омладинци који су те предлоге одбијали и презирали упућивани су Специјалној полицији као непоправљиви, а одатле у Бањички логор. Омладинци који су слати у Бањички логор знали су да их тамо чека смрт, па су покушавали, неки успевали, да побегну од страже која их је спроводила.⁴⁰

У акту од 30. августа 1944. године Велибор Јонић је послао ближе инструкције Миловану Поповићу у вези са упућивањем логораша у квислиншке јединице: „Овлашћујем вас да све оне питомце Завода за које Управа сматра да су већ преваспитани или, пак, да показују довољно склоности ка овоме, можете одмах отпустити из Завода и упутити их у поменуте одреде, из-

³⁸ Саопштење, 10, 158;
АС, Државна комис. за утврђ. злоч. к. 51, Реферат о Заводу..., бр. 217, 2. VII 1944.

³⁹ Милан Бекрковић: Завод за хтρινудно васпитање..., 109—110.
А Ј — 110, ф. бр. 801, подаци о злочинцу Поповићу.

⁴⁰ Саопштење, 10, 166.

вештавајући ме редовно о сваком таквом случају... Уједно вам стављам у дужност да ми изволите што пре доставити списак свиХ оних питомаца Завода који се, према мишљењу Завода, до дан&с нису преваспитали, а не пружају ни наде да ће се уопште када преваспитати."⁴¹

Слање омладинаца из логора у такозвану Националну службу рада, Српску државну стражу и Љотићеве добровољачке јединице вршено је још од краја 1943. године. У месецу октобру од Инездесет осам отпуштених логораша, педесет два су ступила у Националну службу рада за такозвану обнову Србије, а четири у Љотићеве добровољце. За групу од двадесет девет омладинаца која је била отпуштена 17. јануара 1944. године речено је да се мора јавити „у Националну службу рада за обнову Србије."⁴²

Управник Завода Милован Поповић известио је 4. септембра 1944. године министра просвете Јонића да је, према његовом упутству, „послао данас у српске оружане одреде 104 питомаца и то: у СДК 53, у СДС 26 и у одреде Драже Михаиловића 25."⁴³

У ове квислиншке јединице слати су по правилу омладинци којима је казна била истекла. Међутим, многи омладинци, и после истека казне, задржани су у Заводу на неодређено време, пошто још нису били преваспитани. Као такви, ако би били пуштени, могли су „штетно деловати на околину."⁴⁴

Управа Завода је још 9. јуна 1944. године предложила Министарству просвете да, у случају „преке потребе", може сама опустити из Завода питомце и питомице „позитивног држања", као и оне који су озбиљно оболели, а „да остале питомце и питомице на случај преке и неодложне потребе, може предати првој српској или војној власти. Да заводску имовину може такође предати извесној власти на чување."⁴⁵

На основу овлашћења добијеног од Министарства просвете и вера, управа Завода је од почетка септембра 1944. године убрзано отпуштала омладинце-логораше кућама, образлажући то- „Изванредним приликама" које су наступиле отежаним снабдевањем и другим тешкоћама, тако да су до краја септембра били сви отпуштени из логора. Коначно, логор је укинут решењем Министарства просвете и вера 3. октобра 1944. године. Управиик Завода Милован Поповић, плашећи се да ће пасти У ~РУке Народноослободилачкој војсци Југославије, није сачекао ра-сформирање лошра, већ је још 10. септембра ступио у четнике Драже Михаиловића заједно са „васпитачима" Браними-

⁴¹ Саопштење, 10, 165—166.

⁴² Милан Борковић: Завод за принудно васпитање..., 112.

⁴³ АС, Државна комис. за утврђ. злоч. к. 31, акт бр. 2798, од 4. IX. 1944.

⁴⁴ Милан Борковић: Завод за принудно васпитање..., 112; АВ И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању Јонића.

⁴⁵ Милан Борковић: Завод за принудно васпитање..., 113.

ром Борђевићем и Мирком Будимиром. Мучитељ женске омладине др Драгојла Поповић-Остојић побегла је са љотићевцима у емиграцију.⁴⁶

Тако је престао да постоји Завод за принудно васпитање омладине који је, у ствари, био орган Специјалне полиције и Гестапоа. За две године његовог постојања, од септембра 1942. до септембра 1944. године, кроз ово мучилиште прошло је 1270 младих слободара.⁴⁷

Национална служба рада за такозвану обнову Србије

Немачком окупатору у Србији није била довољна само политичка и оружана помоћ Димитрија Љотића и осталих квислинга. Указала се озбиљна потреба за пољопривредном производњом, за одржавањем и радом привредних предузећа, а нарочито за одржавањем и оспособљавањем објеката на комуникацијама које су рушили партизански борци. Стога је у Србији почетком 1942. године уведена обавезна такозвана Национална служба рада. Окупатор и квислинзи формулисали су њене задатке као „обнову Србије.” Квислинзи, нарочито љотићевци, одлучили су да за рад у привреди организују, у првом реду, омладину, и то по принципу војних јединица. Поред практичних физичких радова, ове јединице Службе рада имале су и да се „ваопитавају у националном духу.” Поред користи коју је окупатор имао од рада омладине на објектима и по предузећима, нарочито у рудницима, требало ју је држати под контролом „како не би поново пала под уплив марксистичке пропаганде.”

Увођење Националне службе рада за такозвану обнову Србије регулисано је уредбом коју је донела Недићева влада 16. децембра 1941, али која је практично ступила на снагу тек 15. марта 1942, а 18. фебруара 1944. године извршене су извесне измене и допуне ове уредбе. Канцеларија и магацини управе Националне службе рада налазили су се у Београду, у улици Пастеровеј број 6, у кругу војне болнице.⁴⁸

Чланови Љотићевог покрета Збор ставили су се на чело полова — од самих припрема за организовање јединица Службе рада. За то су делегирани најистакнутији руководећи Љотићевци људи. Инжењер Симеон Керечки је потврдио да „Национална служба рада за обнову Србије има свој узор у немачкој

⁴⁶ Саопштење, 10, 168; Бошко Костић: За историју наших дана..., 96; А Ј — 110, ф. бр. 814, досије о злочинцу др Драгојли Поповић-Остојић; Бошко Костић: За историју наших дана..., 99.

⁴⁷ .Тован Марјановић: Београд — Србија у НОБ..., 259.

⁴⁸ АС, Фонд М. Недића, к. 15, бр. 15016, уредба о организовању службе за обнову Србије; Службене новине, 22, 17. III 1942; Уредба о изменама и допунама бр. 295 од 18. II 1944; АВИИ, Ча 43/1, к. 270, записник о саслушању Буре Докића; Наша борба, 12, 23. XI 1941, 3; Обнова, 141, 16. XII 1941, 5.

служби рада.⁴⁹ Недићев министар просвете Велибор Јонић је казао да је „Национална служба рада основана на захтев Немаца, а по узору на њихове такве организације. Ова организација је једна врста метода за фашизирање омладине путем рада. Овај захтев Немаца прихватили смо, јер смо сматрали да је корисно у овим мутним временима омладину дићи са улице и сачувати је.“⁵⁰ Овом својом изјавом Јонић је јасно потврдио да су Немци били иницијатори стварања ове организације и окупљања омладине због фашистичких васпитних циљева.

По одлуци Недићеве владе, за руководиоца Националне службе рада постављен је љотићевац др Буро Котур, помоћник министра за социјалну политику и народно здравље, а за његовог помоћника, такође љотићевац, професор Милорад Марчећић.⁵¹

На територији Србије, по Уредби о служби рада, био је уведен обавезан шестомесечни рад „за обнову земље за све способне Србе од 17 до 45 година старости.“ Од ове обавезе изузете су неке категорије, међу којима радници који су упућивани на рад у Немачку, као и Јевреји и Цигани и лица „која не уживају часна права“, а и женска омладина.⁵²

Ступање у државну службу и упис омладинаца у школе условљен је шестомесечним радом „у служби националне обнове.“ Сви они који би испунили ту обавезу имали су „код једнаких услова првенство за пријем у државну службу...“⁵³

У почетку је извршен попис десет годишта обвезника рођених од 1915. до 1924. године. Они су присилно упућени у радне јединице формиране по угледу на службу рада у нацистичкој Немачкој. У Београду је почео попис обвезника десетог, а у унутрашњости Србије 15. фебруара 1942. године. Упоредо са организовањем пописа, почело је формирање радних група, је-

** С. Д. Керечки: Омладина се буди и у раду препорођа, *Наша борба*, 17, 28. XII 1941, 5; инж. Симеон Керечки: Немачка служба рада, *Наша борба*, 32, 5. IV 1942, 12; Како је створена немачка радна служба, *Обнова*, 226, 30. III 1942, 5.

" А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; инж. Милосав Васиљевић: Човек и заједница. Основи савремене социологије, I део, Београд, 1944, 245—246; инж. Драгутин Јакшић: Рад и радост, *Наша борба*, 18—19, 4. I 1942, 11; инж. С. Д. Керечки: Смиао националне службе за обнову Србије, *Наша борба*, 22, 1. II 1942, 2; Р. Парезанин: Сама путем рада, *Наша борба*, 34, 26. IV 1942, 2; др Милан Борковић: СКОЈ и омладински покрет у Србији 1941—1945, Београд, 1970, 234.

⁵¹ А В И И, Ча, 27/2, к. 269, записник о саслушању Т. Динића; *Обнова* 175, 29. I 1942, 7.

⁵² Службене новине, 22, 17. III 1942;

Није било предвиђено да се женска омладина узима у радне јединице, као што је то у Немачкој. Љотићевци су истицали да се то у Србији неје могло применити „с обзиром на осећаје и менталитет нашега народа. Одвојити девојку од куће, истргнути је од средине у коју она по традицијама народним чврсто спада — значило би изазвати непотребне и непожељне поремећаје...“
(*Обнова*, 7, 12. VII 1941, 5)

⁵³ Задатак националне службе за обнову Србије, *Обнова*, 223, 16. III 1942, 5.

диница и чета. Главно вођство Националне службе потрудило се да обезбеди сигурне и одане руководиоце радних јединица. То су били углавном млађи људи, махом интелектуалци, већином чланови покрета Збор и његове омладинске организације Бели орлови. Недалеко од Београда, у селу Остружници, 26. фебруара 1942. године почео је да ради курс за прву групу будућих старешина. Кроз овај курс прошло је пет група. Рад курса био је продужен и трајао је у току целог лета.⁵⁴

У Остружници су одржавани и идеолошко-васпитни течајеви које су похађали одабрани обвезници Националне службе рада из разних крајева Србије. Први такав курс завршио је рад 25. августа 1942. године, после чега су се слушаоци вратили у своје чете да тамо наставе „културни рад.“ У недељу 2. марта 1942. године посетили су прву групу курсиста у Остружници руководилац Националне службе рада др Буро Котур и његов помоћник Милорад Марчетић. Њих је дочекала постројена чета будућих старешина са шефом организационог одељења, мајором Тодором Крајиновићем, који је поднео рапорт о стању и „преданом раду и залагању курсиста.“⁵⁵

По завршетку курса, зависно од постигнутих резултата, вршен је коначан пријем старешина и њихово распоређивање у радне јединице у Београду и унутрашњости. Известан број медицинара курсиста додељиван је радним групама и четама за обављање санитетске службе. Сеоској омладини је речено да ће се у нормалним приликама у 1942. години њихова радна снага користити за пољопривредне радове у њиховим селима.

Да би се обезбедило нормално функционисање Националне службе рада у унутрашњости Србије, постављени су за референте чиновници у окружним седиштима. Уз редовне дужности, њима је било поверено да раде и на организацији Националне службе у унутрашњости Србије. Они су ове задатке обављали све док их нису заменили државни чиновници који би се искључиво бавили око организовања и функционисања Националне службе рада.⁵⁶

Због и сувише круте дисциплине у овим радним јединицама, долазило је до побуна и штрајкова против ропског рада. О таквом догађају известио је 6. јуна 1942. године Димитрија Љотића командант Девог добровољачког одреда, капетан Душан Марковић: „Прошле недељедошло је до штрајка у једној од три чете радне службе у селу Штитару у Мачви. Две чете су састављене од сељака, а једна од Шапчана и Београђана, махом ученика.“ Услед лоших хигијенских услова појавиле су се вашке, па је тражено да сви буду ошишани. Ученици су то одбили, под изговором да је то напад на њихов физички ин-

⁵⁴ Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, I, 333; *Обнова*, 161, 13. I 1942, 2, 5; *Наша борба*, 16, 21. XII 1941, 3. Службене новине, 22, 17. III 1942. *Обнова*, 350, 26. VIII 1942, 6.

⁵⁵ Једна лепа национална манифестација, *Обнова*, 203, 3. III 1942, 5.

⁵⁶ Службене новине, 22, 17. III 1942.

тегритет — „Коса је саставни део нашег тела.“ Штрајкачи су због протеста шамарани и осуђивани на разне казне.⁵⁷

Становници Београда, којих је на дан 24. јуна 1942. године било 295718, у ратним условима оскудевали су у многим намирницама, па и у повртарским производима. Имајући то у виду, квислиншка управа београдске општине, сходно наредби Недићеве владе о планској пољопривредној производњи у 1942. години, наредила је да се у самом граду и његовој ближој околини обрађује сваки слободан комад земље и да се ту производи поврће, у првом реду кромпир. Сматрало се да ће на тај начин знатно бити ублажена оскудица. Наравно, ове производе су користили и немачки окупатори.⁵⁸

Подражавајући у свему радну службу нацистичке Немачке, Национална служба рада у Србији трудила се да обвезници проведено време на раду што „корисније употребе и за своје духовно васпитање.“ У том циљу је настојала да и преко културе утиче на „преображај“ обвезника. Тако је Национална служба рада основала Одсек за васпитање и наставу и Одсек за пропаганду. Дошло је и до оснивања Позоришног одсека који је пружао помоћ оснивању позоришних секција у радним четима. Задатак ових секција био је да негују искључиво национални репертоар.⁵⁹

За прва три месеца Недићева влада је у Националну службу рада мобилисала у Београду и унутрашњости Србије око пет хиљада омладинаца, а у Банату је било око четири хиљаде обвезника. Број се постепено повећавао, па је износио у просеку годишње по десет до петнаест хиљада омладинаца.⁶⁰

Услед тоталног немачког ангажовања на Источном фронту, где су им снаге Совјетоког Савеза наносиле прве велике поразе, Немци су тражили из окупираних земаља радну снагу за обављање индустријских и других послова у самој Немачкој, а на место оних који су упућени на фронт. Тако су присилно слали у Немачку на рад омладинце и старије раднике из Србије, као и из других окупираних крајева Југославије. У Србији су омладинци и старији радници упућивани на рад у руднике: Бор, Костолац, Лиса код Ивањице, Трепча и др. Ропски рад у рудницима, тешки животни услови и сазнање да раде у корист окупаторске војне машине, били су повод честим бекствима радника из рудника. Стога је на збору у Мионици, 28. фебруара 1943. године, министар пољопривреде Недићеве владе, инжењер Радослав Веселиновић рекао: „Ако други народи за обнову Европе дају своју крв, српски народ је дужан да европској ствари даје своју радну снагу... Са ове тачке гледишта

⁵⁷ Историјски архив, Шабац, Д. 114.

⁵⁸ Према попису комисије коју је формирала Недићева влада, на дан 24. јуна 1942. године у Београду је било 295.718 становника (142.993 мушких и 152.725 женских) (Обнова, 311, 11. VII 1942, 5).

⁵⁹ Наша борба, 16, 21. XII 1941, 4; Обнова, 276, 1. VI 1942, 6.

⁶⁰ Милан Борковић: Завод за принудно васпитање..., 97.

треба посматрати најновије мере у погледу обавезне службе рада. Нашим обвезницима биће утолико лакше што ће они ту дужност вршити у границама Србије.⁶¹

На иницијативу Немаца, водећи квислинзи (Милан Недић, Димитрије Љотић) одлучили су да оснују Српску заједницу рада која је требало, како су они говорили, да на мирној основи, без сукоба и потреса, усклађује односе између радника и послодаваца. Недићева влада донела је уредбу 12. фебруара

1942. године о стварању Српске заједнице рада, која је наводно требало да буде „народни синдикат“, са задатком „да води бригу да интереси раднички буду заступљени и осигуран њихов животни стандард ...“⁶²

Супротно научном социјализму који говори о антагонизму друштвених класа, експлоатисаних и експлоататора, фашистичка идеологија, као чувар експлоататорских односа, труди се да докаже како не постоји таква супротност, као и да се антагонизам може решити мирним путем. Заступници такве фашистичке политике били су присталице Љотићевог покрета Збор, као и остале присталице фашистичке идеологије.⁶³

Колики су значај квислинзи у Србији придавали стварању ове новотарије види се из писма које је 24. фебруара 1942. године Љотић упутио Недићу: „Достављам ти своје погледе на проблем организовања Српске радне заједнице и избор лица која треба ову установу да воде. Српска радна заједница је по мом мишљењу толико крупан проблем да не сме да се решава ни на каквој бази додељивања доброг положаја овоме или ономе човеку. Ево ти разлога: Када су дошли на власт 1933. године националсоцијалисти су затекли преко 6,000.000 незапослених и организовану саботажу продукције по свим предузећима. Само за неколико година они су успели да ствари из основа крену. Али су поступили суштински овако: Прво, они нису приступили подизању радничких надница, којој мери приступа сваки површни вођа радника. И ако су наднице биле страховито ниске они су их задржали уз велике протесте дотадашњих радничких вођа. Ово су учинили зато, јер су схватили да би свако повећање радничких плата изазвало поскупљење и њихових производа, за чим долази смањење потрошње скупљих артикала и нов талас незапослености. Уместо тога, Немци су приступили рационализовању производње. Они су предузели одмах мере да побољшају методе рада тако да радник успе да са истим напорима више и боље производи па из тога да себи црпе повећање

« Обнова, 507, 2. III 1943, 5.

** Службене новине, 15, 20. II 1942; А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању Милана Недића; Ча 27/2, к. 269, записник о саслушању Таназија Динића;

Станислав Краков: Генерал Милан Недић, II, 242—244.

⁶¹ Радништво и „партизанска“ акција, Наша борба, 30, 29. III 1942, 8; Српска заједница рада, Наша борба, 33, 19. IV 1942, 9; Обнова, 194, 20. II 1942, 7; Обнова, 343, 18. VIII 1942, 6.

награде без повећања цене производње. Ради тога су створили Немачки фронт рада... Стварање Српске радне заједнице код нас треба да изврши исту мисију, али не са немачким радником који слуша, већ са нашим српским радником који је стално био изложен разорној пропаганди. Ако је код Немаца 50% могло да се сврши наредбама, а само 50% пропагандом и преваспитањем, сигурно је да код нас мора да буде бар 80% преваспитања. Проблем је у нашем народу тежи, јер наш народ и мање цени рад. Отуда нам је избор старешине Српске заједнице рада изванредно важан проблем. Из разговора с тобом видим да се питање поставило тако да је главно који ће и чији ће човек да дође на то место. То је најповршније постављање проблема. Ризикујемо да упропастимо велику ствар. Чак су и теби, најзапосленијем човеку у Српству данас, предлагали да узмеш овај изванредно радан положај."

Имајући у виду „презаузетост“ Недића, Љотић је предложио да инжењер Милосав Васиљевић воду ову нову пронацистичку творевину — Српску заједницу рада: „Ја нисам предложио Васиљевића зато што је збораш, већ зато што видим да би једино он био кадар да задатак успешно изврши. Ево ти разлога: Васиљевић је једини наставник научне организације рада код нас (доцент на Универзитету), која је у основи пословања српске радне заједнице. Он рационализовање производње има за струку а и практично се показао способним да ово извршује. Васиљевић одлично познаје установе Немачког фронта рада, које је у неколико махова студирао и којима је увек прорицао сигуран успех, јер сматра да су добрим путем пошли. Он познаје водеће личности Немачког фронта рада у Немачкој. Још 1938. године он је провео извесно време у њиховом психотехничком институту у Берлину код професора Арнхолда, о чему је и мени у своје време много говорио због интересантности које је тамо видео и које је саветовао да се код нас примењују.“⁶⁴

И поред „великих обавеза и задатака“, старешина Српске заједнице рада постао је Милан Недић, истакавши да је то учинио јер му наводно на срцу лежи правилно решење радничких питања и њихових породица.⁶⁵

Прву годишњицу од оснивања Српске заједнице рада која је врбовала раднике да иду на рад у Немачку, Милан Недић је, као њен старешина, оценио „врло успешном и плодном.“ Квислинзи су хвалили нацистичку Немачку у којој је, по њима, у свим областима живота све решено на најбољи начин, у политици, привреди, пољопривреди, просвети и култури. Истичући нацизам као пример свега позитивног, пропагирани су да у Немачку треба да одлази што већи број сеоских омладинаца да би се упознали са „најнапреднијом пољопривредом на свету.“ Неке је Недићево Министарство просвете упућивало на студи-

« АВИИ, Нда, 14/1, к. 50.

⁶⁵ Станислав Краков: Генерал Милан Недић..., II, 244.

је или „практично школовање“ као своје питомце. Ти омладинци били су махом синови припадника Љотићевог покрета Збор.⁶⁶

Из Београда у Немачку отпутовала је 30. јуна 1942. године група од педесет сеоских омладинаца на четворомесечни боравак и „усавршавање“. По њиховом повратку, 24. октобра, примио их је Милан Недић и изјавио: „Сматрам за дужност да пред вама упутим захвалност Великом Немачком Рајху који вае је тако срдечно примио и омогућио вам да обогатите своја знања... Хвала Великом Немачком Рајху. Ни ми, ни ви, нећемо то добротинство никада заборавити.“⁶⁷

У току 1943. у Немачку су послате четири групе омладинаца, а 1944. године још две.⁶⁸

Бројне уредбе и наредбе које је доносила Недићева влада омогућавале су пљачкање и економско сиромашење становништва, а то су биле: Уредба о одузимању имовине лицима осуђеним због кривичних дела, извршених „у циљу комунизма“ или анархизма од 13. марта 1942. године, затим Уредба о државном ратном прирезу од 12. августа, па Уредба о експлоатацији непокретних добара за потребе предузећа од опште привредне важности од 19. августа. Немци су опљачкали сву имовину Јевреја, а потом је силом продали хипотекарној банци у Београду по високим ценама. Да би то пљачкање легализовала, Недићева влада је донела Уредбу о припадању јеврејске имовине Србији.⁶⁹

Поред тога што је био изложен непрекидним репресалијама и терору, народ у Србији морао је сваког месеца да плаћа и двеста четрдесет милиона динара за трошкове окупације који су непрекидно расли. Ти трошкови до септембра 1942. године износили су четири и по милијарде динара. Осим тога, у Немачкој се налазило на принудном раду око педесет хиљада радника из Србије и око двеста хиљада заробљеника, а у Србији на принудном раду по рудницима било је око тридесет хиљада радника.⁷⁰

У 1942. години, требало је да се у Немачку извезе триста двадесет хиљада тона пшенице, шесто хиљада тона кукуруза, деведесет хиљада тона овса, петнаест хиљада тона масти, седамдесет пет хиљада тона плодова за уље. Повећана је пљачка уља, шећера, воћа, поврћа и разних других пољопривредних производа. У току 1942. године Србија је са Банатом требало да испору-

« А В И И, Нда, 18/1, к. 50;
А Ј — 110, фасц. 100, ф. бр. 2308, досије Т. Динића;
А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића;
Циљеви Српске заједнице рада, Обнова, 512, 8. III 1943, 3; Обнова, 556^30. IV 1943, 3; 706, 25. X 1943, 5.

⁶⁶ Милан Борковић: Контрареволуција у Србији, II, 56; Обнова, 403, 27. X 1942, 5.

⁶⁸ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Обнова, 532, 31. III 1943, 5.

⁶⁹ Службене новине, 22, 17. III 1942; 73, 11. XI 1942; 68, 25. V III 1942; 69, 28. V III 1942.

⁷⁰ А В И И, Ча, 27/2, 269, записник о саслушању Т. Динића; Обнова, 191, 17. II 1942, 5—6; 404, 28. X 1942, 3; 406, 30. X 1942, 4.

чи окуиатору 28,460.000 килограма меса у живој мери, стоке, свиња и оваца. Квалитетнији производи транспортовани су у Немачку, а остало је служило за исхрану немачких посадних трупа и квислиншке војске, као и за снабдевање радника који су били запослени у индустрији за немачке потребе. За прехрану становништва остајало је недовољно намирница. У Србији је дневни оброк члана домаћинства био 265 грама хлеба и 100 грама меса.⁷¹

Руководство народноослободилачког покрета Југославије упознавало је народ са стварним циљевима окупатора и његових помагача, када су у питању њихови захтеви да се што више засеје пољопривредних производа. Тако је Радио-станица „Слободна Југославија“ 7. марта 1942. године емитовала: „Новине које издају Немци на српском језику у Београду покушавају свим силама да докажу како је у интересу народне исхране да се посеје сво зиратно земљиште. Они вичу на сав глас да ако мислимо да се не гладује морамо посејати сваки метар земље... Многи се питају због чега сунцокрет и соја треба да се сеју када се народ не храни ни једним ни другим? Сунцокрет је Хитлеру потребан да из њега добије скупоцено масло за авионске и тенковске моторе, док се из соје може добити вештачки каучук, скупоцени експлозиви и много других ствари, важних за ратну индустрију. Као што видите, није хитлеровцима стало до наше исхране, они гледају како ће што више опљачкати са наших њива, они хоће да воде рат преко наших леђа. Српски, хрватски и словеначки сељаци! Не сејте индустријско биље, не бацајте у земљу ниједну једину семенку соје, сунцокрета, лана, конопље! Сејте онолико колико је потребно за домаћу потрошњу! Знајте да ма колико посејали, окупатори ће све опљачкати! Нећемо се ослободити од глади тиме што ћемо посејати њиве, већ тиме што ћемо најурити из наше земље окупаторе, збацили фашистички јарам ..“⁷²

Просветна реформа по нацистичком узору

Немачки окупатор у Србији је пред квислинге поставио још један задатак у вези са „преваспитањем“ становништва, а нарочито омладине. Указао је на потребу „културно-просветне реформе“ по нацистичком узору. Требало је да се „убрза рађање српске просвете и културе у новом националном духу“, чије ће основно обележје бити антикомунизам, пошто је дошло до „инфицирања тако огромног броја младих комунистичким идејама.“

Влада Милана Недића, уз помоћ љотићеваца, анализирао је просветно-културно стање код омладине и констатовала да су још пре рата „издавачке куће и библиотеке почеле своју разорну акцију, у Београду Нолит и Геца Кон, у Загребу Бино-

⁷¹ «АВНИ, Нда, 8/1, к. 1.
⁷² Архив ЦК СКЈ, РС „Слободна Југославија“, бр. 64, од 7. III 1942; 61, 3. III 1942; 63, 6. III 1942.

за, Минерва и Библиотека независних писаца... Геца Кон нарочито се побринуо да изда Марков Капитал. Тих пет кућа.. убиле су омладину ... Сматрајући Капитал као дело „којему у науци нема равног“, младост је била одушевљена што се могла убрајати у оне који су га разумевали ..”⁷³

Министар просвете Велибор Јонић и његов помоћник Владимир Велмар-Јанковић били су носиоци спровођења плана реформе школства. Јонић је обавестио 1942. године Немце о спровођењу реформе, изјављујући да су школе очишћене од ћака, студената, и наставника комуниста. И све културно-просветне установе су реорганизоване, а на руководећа места у њима постављени су комесари, одани нацистима, чији је задатак био „да раде на духовној обнови Србије“. У том смислу, на позив министра Јонића, продужиле су рад гимназије и стручне средње школе, као и течајеви за разне занате на Коларчевом народном универзитету у Београду.⁷⁴

Да би спречио да се школска омладина приближава комунистима и да прихвата њихову идеологију, Јонић је издао наредбу о увођењу по средњим школама обавезне ћачке службе рада. Ко од ћака не би долазио на рад, или би га саботирао, био би најстроже кажњен. Изузимани су од рада једино они за које је лекар констатовао да су за то неспособни. Бачка радна служба је обрађивала школске вртове и секла дрва за огрев школа. На конференцији са просветним инспекторима 13. и 14. новембра 1942. године Јонић је рекао „да је радна служба по школама организована да би се омладина уозбиљила и спречила да ради друге политичке радње.“ На саслушању после рата, Јонић је признао да је такву организацију школске омладине извршио на захтев Немаца, по угледу на организацију немачке омладине.⁷⁵

Курсеви и разна предавања који су у Београду и градовима у унутрашњости одржавани за ученике и наставнике школа били су повод да се као предавачи позивају и разни културно-просветни и уметнички радници из нацистичке Немачке. Једно

⁷³ М. Скрбић: Питање васпитања српске омладине, *Наша борба*, 18—19, 4. I 1942, 6; инж. Драгутин Јакшић: Наћи пут свој, омладино наша! *Наша борба*, 20, 18. I 1942, 9; Зл. М. Саветић: Како су комунисти затровали нашу универзитетску омладину, *Обнова*, 201, 28. II 1942, 4; Ко је ширио огров марксизма у нашој земљи, *Обнова*, 200, 27. II 1942, 4;

Г. Табаковрћ: Нова омладина, *Наша борба*, 25, 22. II 1942, 9; Бора Карапантић: Комунизам у средњим школама, *Наша борба*, 40, 7. VI 1942, 2; Душан Пејчић: Две омладине једног народа, *Наша борба*, 21, 25. I 1942, 9; Владан Бијелић: Нова омладина, *Наша борба*, 21, 25. I 1942, 9; Зашто смо посрнули? Башил комунизма међу школском омладином, *Обнова*, 329, 1. VIII 1942, 4.

⁷⁴ А В И И, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Милан Борковић: Контрареволуција у Србији, II, 81; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић..., 174; *Обнова*, 209, 10. III 1942, 4; 210, 11. III 1942, 4.

⁷⁵ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића. Српске емисије на београдској радио-станици, *Обнова*, 341, 15. VIII 1942, 3.

предавање из области уметности 25. априла 1943. године на Коларчевом универзитету одржала је, уз неке концертне тачке, и једна певачица берлинске опере и немачки пијаниста Волфрам Целер. Одржавана су и предавања о Гетеу и немачкој народној поезији, како би се лансирала знања о немачкој култури и за њу придобијали омладина и грађани у Србији.⁷⁶

Основни задатак предавача и васпитача био је пропагирање покорности нацистичкој Немачкој и ангажовању у служби окупатору, с циљем да се омладина и грађани одвајају од идејног припадништва народноослободилачком покрету и од ступања у партизанске јединице које су угрожавале безбедност окупатора и квислинга.

У оквиру српског цивилног плана било је одређено да се омладина фашизира преко „државног просветног плана“. У „Полазним тачкама за државни просветни план“, помоћник министра просвете Владимир Велмар-Јанковић је казао да је „новица у овом просветном плану повезивање свих школа истог карактера у једну целину у погледу наставе и њеног извођења на тај начин што би се настава у свакој нижој школи, у стручном погледу, изводила уз савет и сарадњу будуће више школе.“⁷⁷

Израђени државни просветни планодисао је духом нацистичких идеја и њиховог погледа на свет, преко кога је имало да се изврши на широкој основи преваспитање свих грађана у Србији, а нарочито омладине. Уредбом о уређењу Недићевог министарства просвете и вера од 4. фебруара 1943. године стављено је у дужност помоћнику министра просвете Велмар-Јанковићу да се стара о извршењу државног просветног плана.⁷⁸

Претпоставка од које је план полазио била је победа Немачке у рату. Хитлеровом новом поретку требало је саобразити све облике српског народног живота, па и сам дух народа. Српски народ са својим духовним и материјалним садржајем требало је да буде у служби хитлеризма и да заједно са другим поробљеним народима већ у току рата стекне фашистичко уређење. Завршетак рата „није смео затећи српски народ неприправан, он се морао што пре да оспособи — како је говорио Велмар-Јанковић — да би дао потврду да може добро смислено управљати на својем простору и то у миру, средством цивилног руковођења послова.“⁷⁹

За поручиоце плана, за послодавце Велмар-Јанковића и његове универзитетске саветодавце, најважнија је баш била та прва припремна етапа. Требало је одмах, без одлагања, гушити у српском народу чежњу за слободом, гушити у њему веру у победу, дотући поуздање у себе и у сопствене снаге,

⁷⁶ Обнова, 708, 27. X 1943, 5.

⁷⁷ Битна обележја новог државног просветног плана, Обнова, 721, 11. XI 1943, 5; Селекција омладине за будуће народно вођство, Обнова, 639, 8. VII 1943, 3.

⁷⁸ А Ј — 110, фасц. 85, ф. бр. 757, досије Владимира Велмар-Јанковића.

⁷⁹ Саопштење, 39, 450—454.

убити у њему дух отпора, једном речју, требало је српски народ бацити на колена пред завојевачем и привести га тоталној капитулацији.

У току пролећа 1943. године у Недићевом министарству просвете извршене су две редакције „Српског цивилног плана.“ Оне су израђене на основу елабората које су са факултета послали чланови „саветодавног одбора.“ После прве и друге редакције, Велмар-Јанковић је израдио такозване „Предрадње за Српски цивилни план.“ Као образложење за израду овог плана, Велмар-Јанковић је написао два елабората: 1) Полазне тачке за државни просветни план у оквиру „Српског цивилног плана“, 2) Путеви српског самосналажења (разматрања уз „Српски цивилни план“).

У одељку „Измене врло тешке, али не немогуће („Путеви српског самосналажења“) каже се: „Поколења морају да се створе која неће живети од кликтаве славе и блиставог јунаштва.“ И даље: „Срби су морали и раније под Турцима да се сналазе не као господари ситуације него готово увек као они који су упућени на приклањање и повиновање приликама. Али поред све тежине положаја, снагу православних Срба у тим приликама чинило је баш то што су они пристајали на материјалне и политичке компромисе и попуштања, па чак и на поразе те врсте... Срби су пристајали да даду харач, пристајали да се боре против заједничких непријатеља на европским и азијским разбојиштима као прости и анонимни војници и у служби нерспских царева. То је суштина српског самосналажења и отпорности.“⁸⁰

Оваквим погледима који представљају најтежу поругу српској националној части и слободарским традицијама, ови издајници ставили су се на позиције најокорелијих непријатеља наших народа, на позиције Хитлерове „Меш КатрР“ („Моја борба“), на становиште националсоцијалиста који су доказивали да је менталитет нашег народа ропски. Осим тога, они су се оваквим опредељењима приказали као агенти фашизма и као плаћеници ко ји врбују наш народ за борбу против народно-ослободилачког покрета и наших савезника, фалсификујући српску историју, наводећи како су се наши преци увек борили за туђе интересе.

„Српски цивилни план“ је фашистичка творевина, копија нацистичке праксе у Немачкој, срачуната на то да српски народ спречи да се бори за слободу, да се морално и духовно унакази, да се одвоји од слободољубивих демократских народа. То се, осим наведених цитата, види и по истицању хитности решења проблема, као што су: „Пажљива заштита српске крви и потомства“, „Израда расне карте српских области“, „Испитивање односа Балкана и Германа“, „Односи Балкана и држава на Апенинском полуострву“, „Приступање изучавања српских породица и појединаца што би послужило за оснивање катастра

⁸⁰ Саопштење, 39, 451—452.

личности по коме би се знало ко је ко у Србији." По предлогу др Душана Поповића који је свесрдно радио на остварењу „Српског цивилног плана“, издајници су журили да задовоље потребе нациста.⁸¹

„Српоки цивилни план“ био је удешен тако да се јавност превари. План представља лукаву, али провидну тежњу да се живот српског народа затрује фашистичком идеологијом, да се српоке масе обесхрабре и пасивизују, изруче фашистичким завојевачима као слуге, као фабричко робље за ратне циљеве.

Врбовање робља за хитлеровску ратну машину и гажење части и традиције српског народа требало је да се спроведе кроз тобожње научне поставке. Зато је било потребно да тај план буде претресан међу „представницима српске науке.“ Немачком завојевачу био је неопходан мир у Србији да би се створио утисак како је из ове земље, која му никад није била пријатељска, добио потврду титуле „Хернволка“, господара и организатора „новог поретка“ у Европи, као и да би своје дивизије ослободио за фронт против Совјетског Савеза и имао обезбеђен коридор за снабдевање бедема на Егеју.⁸²

*Реорганизација Љотићевих добровољачких одреда
и формирање Српског добровољачког корпуса*

У току јесени и зиме 1942. године дошло је до великих промена на светским ратиштима. Победе западних савезника код Ел Аламеина 24. октобра, десант у Алжиру и Мароку 8. новембра и прелазак Црвене армије у противофанзиву код Стаљинграда, отворили су поробљеним народима јаснију перспективу коначне победе над силама Осовине. Све ово имало је утицаја и на даље јачање народноослободилачког покрета у Југославији. Крајем 1942. године било је више од сто педесет хиљада бораца. Имајући у виду војну и политичку ситуацију у Југославији и свету, Централни комитет КПЈ је закључио да су створени услови да се у земљи образује врховно политичко и представничко тело. Стога је 27. новембра 1942. године на Заседању у Бихаћу створено Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) које је дало нов подстрек за јачање ослободилачког покрета у Југославији и за још већу његову афирмацију у свету.

Савезнички успеси крајем 1942. године, као и јачање народноослободилачког покрета Југославије, унели су немир и страх код Хитлера који се плашио искрцавања англо-америчких трупа на Апенинском или Балканском полуострву. Стога су окупатори и квислинзи предузели обимне мере реорганизације и учвршћења својих војних и позадинских служби како би се могли супротставити нападима противника. У овим при-

⁸¹ А Ј — 110, фасц. 550, инв. бр. 1776, Елаборат за израду „Српског цивилног плана“.

⁸² Саопштење, 39, 453.

премама, од квислинга су се највише ангажовали припадници Љотићевог покрета Збор, као највернији сарадници окупатора.⁸³

У циљу што боље повезаности са немачким снагама, а тиме и веће ефикасности у борби против народноослободилачког покрета, Милан Недић, уз сагласност Димитрија Љотића, реорганизовао је Љотићеве добровољачке одреде крајем 1942. године да би „војска добила изразитије војничко обележје.“ Постојећих дванаест добровољачких одреда преформирано је у батаљоне, а од њих је створен Српски добровољачки корпус (СДК).⁸⁴

Српски добровољачки корпус имао је у свом саставу пет батаљона, а сваки батаљон по четири чете. Бројеви батаљона и чета ишли су по реду: Први батаљон (1—4. чете), Други батаљон (5—8. чете), Трећи батаљон (9—12. чете), Четврти батаљон (13—16. чете) и Пети батаљон (17—20. чете). Док су прва четири батаљона формирана крајем децембра 1942. и првих месеци 1943, Пети батаљон је формиран тек 19. марта 1943. године. Свих пет батаљона требало је да има 3650 људи, док је стварно бројно стање износило 3200. Старешинско особље за ове јединице чинили су углавном „искусни добровољци“. Већина њих били су пре рата активни официри. Команданти су првенствено били чланови Збора. За команданта корпуса, уз сагласност немачког војног заповедника, Недић је 3. децембра 1942. године поново поставио инжењеријског пуковника Косту Мухицког, кога је командант полиције безбедности Мајснер оценио као повољног и пријателски наклоњеног Немцима. Начелник Штаба СДК био је потпуковник Радослав Тагаловић. За команданте батаљона постављени су: Први — мајор Илија Мићашевић, Други — мајор Марисав Петровић, Трећи — капетан Душан Марковић, Четврти — капетан друге класе Милош Војновић — Лаутнер и Пети — капетан Вук Влаховић. Шеф Просветног одсека у СДК био је поручник Ратко Парезанин, новинар. Командант СДК у договору са Љотићем постављао је просветаре по батаљонима и четама који су међу добровољцима, а и у народу где би се нашле њихове јединице, пропагирани и спроводили фашистичку политику.⁸⁵

У циљу координације и отвореног потчињавања Љотићевих добровољаца окупатору, немачка команда је у Штаб СДК, као и у сваки батаљон, поставила по једног немачког официра за везу. Ови немачки официри у ствари су вршили контролу рада и између себе одржавали редовне састанке са којих су Мушицком указивали на потребу унапређења појединих оружаних ак-

⁸³ Србија у рату и револуцији 1941—1945, Београд, 1976, 198—199; др Радоје Пајовић: *Контрареволуција у Црној Гори*, Цетиње, 1977, 269; Станислав Краков: *Генерал Милан Недић*, II, 442.

⁸⁴ А В И И, Ча, 2/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког.
»= А В И И, Нда, 25/8, к. 61; Нда, 32/2, к. 153; Нда, 3/10, к. 153;
А В И И, НАВ—Н—Т—501, 249/61—62;
А В И И, Ча, 2/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког;
Заклетва IV српског добровољачког батаљона, *Обнова*, 461, 4. I 1943,
5; Формиран је V батаљон Српског добровољачког корпуса, *Обнова*, 522,
19. III 1943, 5;

АС, Фонд М. Недића, к. 18, стр. 120—121, Акт Председништва Министар. савета, пов. бр. 1295 од 3. XII 1942; *Обнова*, 437, 5. XII 1942, 7.

тивности добровољаца. Како су се Немци уверили да је за борбу против партизана потребно појачати наоружање Љотићевог корпуса, то им је додељено аутоматско оружје и лаки минобацачи.⁸⁶

Ступајући у Љотићеве батаљоне, добровољци су давали писмену обавезу и заклетву, која је гласила: „Овим изјављујем ја (име и презиме) рођен (године) у (месту) да приступам Српском добровољачком корпусу и да се за време трајања моје службе подвргавам следећим условима: 1) Служићу верно српском народу и оружјем ћу штитити његову земљу и његово уређење. 2) Неумољиво ћу се борити, а у случају потребе и по цену свог живота, против свих оних који споља или унутар земље ометају миран живот народа, а нарочито против комуниста... 3) Осим тога, безусловно ћу се покоравати наређењима мојих претпостављених ма у које време, ма у ком месту, или у којој потреби. 4) Немачке војнике који се боре против истог непријатеља поштоваћу и стајаћу им на услузи... Да се овим дужностима покоравам потврђујем војничком заклетвом и својим потписом. Тако ми Бог помогао.”⁸⁷

Немачки командант Србије генерал Паул Бадер обавестио је 20. јануара 1943. године Штаб 704. пешадијске дивизије да је Српски добровољачки корпус потчињен њему и да ће га немачка команда снабдевати оружјем, оделом, обућом, санитарским и ветеринарским материјалом, платама и осталим потребама. Генерал Бадер је, такође, упутио захтев немачком опуномоћенику за привреду у Србији Францу Нојхаузену да обезбеди уредно давање материјалне помоћи породицама припадника Српског добровољачког корпуса. Предвиђено је да за време борбених акција на терену јединице СДК буду потчињене немачким јединицама „које ће дати код сваког батаљона I једног официра за везу.”⁸⁸

О начину финансирања Љотићевог добровољачког корпуса стигао је 24. јануара 1943. године телеграм из Берлина: „О финансирању Српског добровољачког корпуса (СДК) одржани су претходни разговори са Врховном командом Вермахта, Главном управом СС и Министарством финансија Рајха, који су имали следећи резултат: 1) Српски добровољачки корпус је на основу наређења Врховне команде Вермахта потчињен оружаним формацијама СС. Српски добровољачки корпус се са припадајућим немачким штабом за везу у свом садашњем персоналном и материјалном саставу доласком у подручје команданта СС и

⁸⁶ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 249/62, 315; Ратко Парежанин: *Димитрије Љотић и други светски рат...*, 460; *Српски добровољци*, Минхен, 1966, 37;

А В И И, Ча, 9/1, к. 270, запис. о сасл. К. Мушицког; Врховнакоманда Вермахта одобрила је предложену промену имена српских доброволчких јединица (Љотић) и њихово облачење у немачке униформе.

(А В И И, НАВ—Н—Т—77, 780/5507096)

⁸⁷ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 249/64.

⁸⁸ А В И И, НАВ—Н—Т—315, 1242/648;

А В И И, НАВ—Н—Т—501, 248/572;

А В И И, НАВ—Н—Т—501, 248/327—328.

полиције Јадранског обалског подручја у сваком погледу потчињава Рајхефиреру СС, преводи се у оружане формације СС и са овим термином важи као јединица оружаних снага СС, а у погледу снабдевања потчињава се команданту СС и полиције Јадранског обалског подручја. Официри, службеници и подофицири немачког штаба за везу, за време своје припадности Српском добровољачком корпусу, прекомандују се у оружану формацију СС; 2) Према томе, снабдевање Српског добровољачког корпуса новчаним средствима, наоружањем, храном итд. треба да обезбеде оружане формације СС. У ту сврху је Главна управа СС водила потребне преговоре са Врховном командом Вермахта, интендантоким пуковником Корстоном ...⁸⁹

Касније, када се немачки командант Србије уверио да је потребно боље наоружати јединице СДК, будући да су партизани поседовали аутоматско оружје, дао је 9. јуна 1943. године сагласност да се могу наоружати лаким минобацачима од 50 мм и минама, а 12. августа да се сваки батаљон наоружа са по десет аутомата, као и муницијом 7,9 мм за митраљезе.⁹⁰

Немачки командант Србије дао је 15. априла 1943. године ближа обавештења одељењу страних армија Исток (III) о односу између Српске државне страже и Српског добровољачког корпуса, а нарочито о статусу СДК: „Српски добровољачки корпус (Љотићеве јединице) није прикључен Српској државној стражи, него се као оружана добровољачка јединица, карактеристична за земљу, налази под немачком командом и надзором. Српски добровољачки корпус потчињен је у оперативном погледу и у погледу снабдевања команданту корпуса и команданту у Србији и у погледу обуке и у политичком погледу подлеже његовом надзору. Командант Српског добровољачког корпуса (пуковник Мушички, начелник штаба генералштабни мајор Таталовић) непосредно је одговоран команданту корпуса и команданту у Србији. Попуну официрских формацијских места, унапређења, одликовања итд. врши председник српске владе са одобрењем команданта корпуса. Код сваког батаљона налази се по један официр за везу са немачким пратећим персоналом. Задатак: веза са најближом вишом тактичком немачком или бугарском јединицом. Саветовање команданта Српског добровољачког корпуса и контрола батаљона Српског добровољачког корпуса врши се према директивама које је издао командант корпуса и командант у Србији. Српски добровољачки корпус је састављен од штаба и пет батаљона са по четири чете. Укупна јачина корпуса износи 3650 људи. Наоружање: лако пешадијско наоружање? (ручне бомбе, пушке и пушкомитраљежи).⁹¹

Прва три батаљона Српског добровољачког корпуса, одмах по формирању почетком 1943. године, по распореду немачке команде упућена су на одређене терене у Србији. Они су тамо чу-

⁸⁹ А В И И, НАВ—Н—Т—120, 3133/511075—7.

М А В И И, НАВ—Н—Т—501, 249/613;

А В И И, НАВ—Н—Т—501, 253/98.

• А В И И, НАВ—Н—Т—501, 249/285.

вали објекте који су користили окупатору и водили борбу против партизанских снага и њихових сарадника.⁹²

Половином фебруара 1943. године непријатељи су нарочито предузели жестоке офанзивне акције против Пожаревачког партизанског одреда. Главни носиоци акције биле су јединице 704. немачке пешадијске дивизије. Погибија пуковника Хенсела, команданта 734. пука поменуте дивизије, као и једног официра, једног подофицира и неколико војника, 15. фебруара 1943. године, заострила је ову акцију. Већ сутрадан после погибије Немаца отпочеле су непријатељске операције: паљење села Топоница и одвођење 239 талаца из околних села на принудни рад и у концентрационе логоре. У Пожаревцу је стрељан двадесет један припадник народноослободилачког покрета.⁹³

Даље гоњење припадника партизанског покрета, према немачком плану, почетком марта наставили су љотићевци и недићевци. Љотићевски преки суд осудио је 19. марта на смрт Драгутина Танасковића из Кушиљева, у срезу ресавском, који је истог дана стрељан. Ова непријатељска акција против Пожаревачког партизанског одреда завршена је 2. априла када су Љотићеви добровољци стрељали двадесет пет припадника ослободилачког покрета, а око сто шездесет предали Гестапоу у Пожаревцу. Рачуна се да је за време ове непријатељске акције у пожаревачком крају ухапшено око хиљаду грађана, од којих је знатан број стрељан или упућен у логоре.⁹⁴

Колико су љотићевци били ревносни у служењу окупатору и убијању бораца за слободу сведочи корпусна заповест од 3. априла 1943. године генерала Бадера који их јавно похваљује: „Српски добровољачки корпус је у периоду од 7. до 28. марта 1943. године са три батаљона извео прву операцију у округу Пожаревац од свог формирања. Радује ме да трима батаљонима (I, III и IV), који су учествовали у операцији, могу да изразим своје признање за њихово држање и за ликвидирање четири комунистичке организације. Операција је командантима показала пгга још недостаје. Пре свега, треба побољшати обуку у гаћању. Убудуће на то обратити пажњу.”⁹⁵

После акције у пожаревачком крају, генерал Бадер је обавестио 23. марта 704. немачку пешадијску дивизију, Први бу-

" А В И И, НАВ—Н—Т—501, 249/62.

* Др Венцеслав Глишић: Терор и злочини окупатора..., 164.

⁹⁴ А В И И, НАВ—Н—Т—315, 1242/535—6;

А Ј—110, фасц. 85, ф. бр. 765, досије М. Васиљевића; Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 234, 261.

⁹⁵ Текст оригинала гласи: „Korpstagesbefehl! Das Serbische Freiwilligenkorps hat in der zeit vom 7. bis 28. 3. 1943. mit 3 Bataillonen das erste Unternehmen seit Aufstellung des korps im Kreise Pozarevac durchgeführt. Ich frene mich, den beteiligten 3 Bataillonen (II, III, IV.) meine Anerkennung für ihre Haltung und für die Aushebung von 4 kommunistischem Organisationen aussprechen zu können. Das Untemehren hat den Puhrem gezeigt, woren es noch fehlt. Vor allem ist die Schiesausbildung za verbessern. Hierauf ist in Zukunft Wert zu legen. Bader s. r. Genera! der Artillerie"

(А В И И, НАВ—Н—Т—315, 1242/567)

гароки окупациони корпус и фелдкомандантуру 610 „да ће добровољачке батаљоне пребацити на друге терене. Четврти батаљон ће ићи у ужички крај ради чишћења терена и контроле путева од Дрине, одакле се очекивало да ће продрети партизанске снаге у Србију.“⁹⁶ Четнички командант Церског корпуса Драгослав Рачић јавио је 2. марта 1943. године својој врховној команди да се једна љотићевска јединица из Шапца заједно са Немцима бори „против комуниста у Босни.“⁹⁷

Почетком априла 1943. године удружене непријатељске снаге нападе су у рејону Космаја Први шумадијски партизански с-дред. У овим жестоким борбама против партизана, поред других квислинга, учествовали су и љотићевци Првог и Другог батаљона. Љотићевци 7. чете Другог батаљона отерали су 5. априла партизанског борца Живорада Павловића у Младеновац, где га је батаљонски преки суд осудио на смрт. Стрелан је у свом родном селу Пударцима, у срезу грочанском.⁹⁸ После борбе са партизанима 10. априла, у којој су заједно са Немцима учествовали и љотићевци, непријатељи су убили у Венчанима неколико сељака зато што су сарађивали са партизанима, а већи број из Венчана и Раниловића су отерали у затвор и запалили тридесет кућа у Даросави. У борби у селу Лисовићу Љотићевци добровољци из Раље заробили су 12. априла седамнаест партизана и предали их Немцима који су их одмах стрељали.⁹⁹

Немци и Љотићевци добровољци из Аранђеловца, блокирали су 1. јуна 1943. године општине Шепшин и Дубону, отерали скоро сву стоку и однели животне намирнице. У току ове пљачке Немци и љотићевци стрељали су шест лица, међу којима су биле и две жене. Њихове куће су бомбама разрушили и спалили. Од стрељаних, у кућама су изгорела два лица. Похватани су а отерани као таоци двадесет три лица из Шепшина, а шездесет из Дубоне.¹⁰⁰

Упркос тешким борбама, жртвама и терору, Главни штаб НОП и ПОЈ за Србију формирао је 6. маја 1943. године Космајски партизански одред.¹⁰¹

Прва Љотићева оружана јединица која је остала дуже у крушевачком округу био је Трећи батаљон СДК. Овај батаљон је дошао после извештаја секретара јавне безбедности да је на

« А В И И , НАВ—Н—Т—501, 249/117.

⁹⁷ А В И И, Ча, 9/1, к. 289; Историјски архив, Шабац, Д. 137, списак добровољаца среза јадранског на дан 24. септембра 1943. године.

** А Ј — 110, фасц. 99, ф. бр. 2300, досије К. Мушицког.

⁹⁸ А Ј — 110, фасц. 85, ф. бр. 765, досије М. Васиљевића.

АВИИ, Нда, 14/10, к. 50 А;

Обнова, 547, 17. IV 1943, 7.

⁹⁹ А Ј — 110, фасц. 85, ф. бр. 765, досије М. Васиљевића.

У дневним оперативним извештајима од 6. 7. и 8. маја 1943. године командант Србије, генерал Паул Бадер извештавао је команданта Југоистока о борбама и акцијама које су изводиле окупаторске и квислиншке јединице у Србији (А В И И, НАВ—Н—Т—501, 249/426, 430, 438, 445)

¹⁰¹ Венцеслав Глишић: Терор и злочини окупатора..., 163.

територији крушевачког округа уочена све већа активност партизанског покрета.¹⁰²

У три часа изјутра 3. априла 1943. године стигао је у Крушевац Трећи батаљон Српског добровољачког корпуса, који је бројао петсто шездесет људи, међу којима је било и двадесет пет официра. Били су наоружани пушкама, пушкомитраљезима, тешким митраљезима и бацачима. Командант батаљона је био резервни капетан друге класе Душан Марковић, један од најистакнутијих противника комунизма у Банату, који је непосредно по доласку у Крушевац био постављен и за окружног начелника. Тако је Марковић узео у своје руке војну и управну власт. Батаљон је мање свог људства сместио у Крушевцу, а већину у околини града. Већ 5. априла на путу Крушевац — Брус, код села Липовице, на месту Рашићев млин, једна партизанска четворка сачекала је камион у коме су се налазили добровољци. Шофера је разоружала, а камион запалила. После два дана, партизани су на истом месту сачекали и напали групу добровољаца која је пошла у акцију „чишћења“ терена од партизана. У току борбе љотићевци су убили једну девојку која је чувала стоку и ранили једног воденичара. На основу доставе своје обавештајне службе, добровољци су од 7. априла до 1. маја ухапсили у Крушевцу седамдесет осам грађана за које су добили податке да одржавају везу са комунистима. Командант Трећег батаљона известио је 23. јула команду Српског добровољачког корпуса да се у расинском срезу налазе јаке партизанске снаге против којих добровољци 9. и 12. чете воде тешке борбе.¹⁰³

Због међусобног оптуживања и борбе око престижа, четници Драже Михаиловића су 28. јула 1943. године убили код села Богдања Душана Марковића, команданта Трећег добровољачког батаљона и начелника округа крушевачког, као и још двадесет добровољаца.¹⁰⁴

Трећи добровољачки батаљон био је јако омражен у народу у крушевачком крају, па је зато морао да оде у друго место. Упућен је у Шабац, а у крушевачки округ дошли су Пети и делови Другог добровољачког батаљона. Пре доласка у крушевачки крај, Други батаљон СДК налазио се у источној Србији, стациониран у Жагубици. Он је у том крају убијао припаднике ослободилачког покрета, палио куће, пљачкао и тортурисао сараднике партизана.¹⁰⁵

А В И И, Нда, 25/1, к. 22.

¹⁰² А В И И, Ча, 8/5, к. 183; Нда, 23/10, к. 50 А;
А Ј — 110, фасц. 85, ф. бр. 765, досије М. Васиљевића;
Обнова, 543, 13. IV 1943, 5; Боровоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 264.

¹⁰⁴ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 252/1330; Нда, 1/10, к. 153; Обнова, 633, 31. VII 1943, 3; 646, 16. VIII 1943, 3; Боровоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 264—5; Предраг Ивановић: Ко су љотићевци..., 92—95; Књига о Дражи, I, 252;

Ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић..., 431.

¹⁰⁵ А В И И, Нда, 17/10, к. 50 А.

Састанку 13. августа код команданта Србије генерала Паула Бадера присуствовао је и немачки официр за везу код Српског добровољачког корпуса. Сагледавајући ситуацију у Србији, одлучили су да упуте Љотићеве добровољачке батаљоне у крајеве у којима је била најкритичнија ситуација за окупаторе и квислинге. Сходно овој одлуци, Први батаљон добио је подручје око Космаја, Младеновца и Аранђеловца до Рудника, као и околину Ваљева; део Другог и Петог батаљона отишли су да „умирују“ крушевачки крај, а тај исти задатак извршавао је Четврти батаљон у ужичком крају. Трећи батаљон, који је већ био толико огрезао у крви и терору, морао је из крушевачког краја да оде у Мачву, где је наставио да врши злочине.¹⁰⁶

Генерал Бадер је 8. септембра 1943. године званично известио Љотићеву команду СДК да ће се добровољачки батаљони снабдевати оружјем, муницијом и другим потребама преко крајско-мандантуре на чијем се подручју буду налазили. Први батаљон снабдеваће крајско-мандантура у Крагујевцу, Други, Трећи и Пети — крајско-манда у Крушевцу, а Четврти батаљон — крајско-манда у Ужицу.¹⁰⁷

После извршених злочина и терора у пожаревачком округу, Љотићев Четврти батаљон прешао је у ужички крај са задатком да „умирује народ и да будно бди на Дрини, не дозвољавајући продор партизана из Босне у Србију.“¹⁰⁸

Љотићевци су ценили и подржавали четнике Драже Михаиловића у заједничкој борби против партизана, али су од четника тражили да буду храбрији и оданији немачком окупатору. Због тих разлога, као и борбе за престиж, и на овом терену долазило је до повремених обрачуна између четника и љотићеваца. У једном таквом обрачуна који се одиграо између четника и љотићеваца у селу Сеча Река код Косјерића 23. и 24. септембра 1943. године, четници су убили седамнаест добровољаца, међу којима и команданта Четвртог Љотићевог батаљона, капетана друге класе Милоша Војновића ЈТаутнера.¹⁰⁹

¹⁰⁶ А В И И, НАВ—Н—Т—313, 193/7453152—60, извештај команданта Србије од 16. јула до 15. августа 1943. године, упућен команданту Југоистока, у коме се говори о ситуацији у Србији, покретима и акцијама како окупаторских тако и квислиншких јединица (СДК, СДС, РЗК).

¹⁰⁷ А В И И, НАВ—Н—Т—313, 194/7454202—6, командант Србије генерал Бадер доставио је 27. августа подсетник Другој тенковској армији о окупираној Србији у коме је дат распоред обласних, окружних и месних немачких војних команди, подаци о неким немачким установама, квислиншких формацијама: СДК, СДС, Руском заштитном корпусу, о комунистичком покрету, четницима, одбрани гарнизона, саобраћају, новцу и уопште о позадинској проблематици. (А В И И, НАВ—Н—Т—313, 194/7454202—6)

¹⁰⁸ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 249/472.

А В И И, Нда, 2/6, к. 1;

А В И И, Ча, 2/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког;

А В И И, Нда, 4/11, к. 153; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 260; Народни музеј, Т. Ужице, 1766, 7294, 7328. Обнова, 648, 18. VIII 1943, 4;

Предраг Ивановић: Ко су љотићевци..., 98—100; Књига о Дражи, I, 252.

2. КОНЦЕПЦИЈЕ О СТВАРАЊУ ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ

Предлози љотићеваца о уређењу „Независне државе“

После капитулације Италије 8. септембра 1943. године, Немачка се нашао без једног савезника у врло неповољној ситуацији. Стога је Хитлер био принуђен да прима извесне сугестије квислинга из разних окуирианих земаља у циљу очувања и јачања агресивних планова нацистичке Немачке.

У овом правцу деловали су Димитрије Љотић и Милан Недић са својим присталицама, настојећи да створе такво уређење и систем који ће потпуно узети за судбину нацистичке Немачке. Љотићевци су своју борбу величали и тиме што су говорили како су они за повратак краља Петра II и за стварање „Велике Србије“, у којој је, по њиховом мишљењу, требало да се нађу делови територије Хрватске, Босне, Херцеговине, Црне Горе, Далмације и јужне Србије.¹¹⁰

Још пре поласка Недића у Берлин, истакнути љотићевски идеолог и Хитлеров поклоник, инжењер Милосав Васиљевић израдио је један мемоар у коме је настојао да се у новим међународним условима што више учврсти немачка окупација у освојеним земљама, па и у Србији. Тај његов елаборат — *Deutsch-Serbische Verständigung* (немачко-српски споразум) — поднет је у тренутку капитулације Италије. У њему је Васиљевић објаснио непоузданост и немоћ Независне Државе Хрватске, која није била у стању да на својој територији заведе ред и мир. Залагао се за оснивање једне нове марионетске творевине, овога пута „Независне Државе Србије“, утолико пре што је сада отао онај осовински партнер који је дотле више подржавао Павелићеву Независну Државу Хрватску, док би у највећем интересу нацистичке Немачке било баш стварање велико-српске државне јединице, као најважнијег стуба немачке политике на Балкану. У овом пројекту јасно се уочавају мегаломанске и шовинистичке велико-српске идеје које су се код присталица фашистичког покрета Збор, као и код других националиста, стапале са идејом „укључивања у немачку Нову Европу“, уз губитак суверености. У закључцима овог елабората Васиље-

¹¹⁰ А В И И, Нда, 26/8, к. 61; Нда, 16/2, к. 50, Наредбе о поступку пријема нових добровољаца од 15. II 1943.

вић је предложио немачким меродавним круговима извођење следећег програма: „1) Да се одмах прокламује независна држава и прогласи као савезник Рајха. 2) Да се власт преда српским припадницима и српској оружаном сили. 3) Истовремено ослобођење заробљених српских војника који ће са овдашњим националним снагама одржавати мир и бранити српску територију. 4) Српска територија је свуда тамо где почивају српске невине жртве: пређашња Србија, Војводина, Срем, Славонија, Босна и Херцеговина, Далмација, Црна Гора са Скадром и Солуном. 5) Свечана изјава захвалности и поштовања српског народа Фиреру за ослобођење од Југославије и других непријатеља српске независне државе. 6) Српски независни другарски савез са Немачким Рајхом. 7) Фолксдојчери у Војводини су једноправни са Србима а управа ће бити вођена на два језика: српском и немачком. Бугарска добија све грчке земље источно од Солуна са Серезом, Кавалом и Дедеагачом, где се могу населити македонски Бугари ... Бугарска може да поврати од Србије срезове које је морала да уступи Југославији 1914. године, а то су Цариброд, Босиљград, Царево Село и Берово. Али зато мора Бугарска да уступи Србији видински срез.”¹¹¹

Иако су немачке власти још приликом формирања квислиншке владе 1941. године обећале Недићу више уступака у „аутономији” Србије, оне су то све мање испуњавале, иако им је он био врло одан и послушан. Ситуација у којој се наша Немачка половином 1943. године давала је Недићу наду да би могао предлагати извесне захтеве Хитлеру. Да би испитао ситуацију и видео какво је немачко расположење према тим намерама, Недић је поверио свом министру просвете Јонићу да о томе разговара са немачким руководећим представницима у Србији. Јонић је најпре разговарао са опуномоћеником министра спољних послова др Феликсом Бенцлером и изложио му ситуацију, наводећи да је даља сарадња Недића са њима немогућа. „Бенцлер је на ту моју изјаву — казао је Јонић на саслушању — одговорио да је незгодно да се влада сада повлачи, јер то није у интересу српског народа; да увиђа тежак положај и да ће урадити све што може. Међутим, ја сам из читавог нашег разговора закључио да немачки руководиоци нису у могућности да учине оно што је влада тражила и да је потребно ту ствар свршити у Берлину. Под таквим утиском отишао сам код Недића и испричао му мој разговор са Бенцлером и моје мишљење изнео. Рекао сам му да је потребно ове ствари решити у Берлину. Иначе, после тога ми смо сви из владе по тој ствари родили дискусију и стали на становиште да Недић треба да оде од Хитлера, где би могао да рашчисти и реши питање Србије.”¹¹²

Када је био утврђен датум одласка у Берлин, Недић је почео да разговара и саветује се са извесним бројем својих са-

¹¹¹ А Ј — 110, фасц. 85, ф. бр. 765, досије М. Васиљевића; Обнова, 667, 9. IX 1943, 1.

¹¹² А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању Милана Недића.

радника, „специјалиста“, како би што „комплетнији и спремнији изишао пред Фирера.“ Недић је навео да се о овој посети саветовао са Александром Цинцар-Марковићем, др Мирославом Спалајковићем, Димитријем Љотићем, Илијом Михаиловићем, Владом Илићем, са својим братом Милутином и још некима. Јонић наводи да су Недићу у том правцу пружали помоћ Богољуб Кујунџић, генерал Јосиф Костић и други. Према казивању Драгог Јовановића, на саслушању после рата, на изради елабората и у другим припремама проведено је скоро два месеца. У писању тих елабората учествовали су др Мирослав Спалајковић, др Александар Цинцар-Марковић, Велибор Јонић, Милутин Недић, др Илија Пржић, професор универзитета, државни секретар Цветан Цека Борђевић и други.¹¹³

Проблематику српског националног питања разматрао је и Милутин Недић, који је израдио предлог о проширењу граница Србије. Бура Докић је на саслушању после рата рекао да је Милутин Недић радио елаборат о пресељењу Срба из Хрватске у Босну и Хрвата из Босне у Хрватску. Под претпоставком да ће Немци напустити Балкан када се рат заврши, требало је решити питање мешавине Срба и Хрвата у Босни на тај начин што би се извршила замена становништва по плану који је израдио Милутин Недић.¹¹⁴

Пројект о „политичком уређењу Србије“ урадили су Велибор Јонић, др Мирослав Спалајковић и Милутин Недић. „По том пројекту — казао је Јонић на саслушању после рата — политичко уређење у главним цртама је требало бити овако: на челу државе налазио би се шеф државе, коме би били потчињени председник владе и министри које је шеф државе постављао.“ Поред шефа државе и владе, као саветодавни орган постојала би скуштина са два дома. Посланици се не би бирали, већ постављали декретом. Држава би била подељена на округе, округи на срезове, а срезови на општине. На челу округа налазио би се начелник, који би имао саветодавно веће, састављено од већника које народ не бира, већ се такође постављају декретом. Пројект није предвиђао политичке партије. У пројекту се није налазило ни питање војске. Недић се са овим пројектом сложио. Једино што је избацио место шефа државе. Председник владе био је по пројекту најстарија личност у држави.¹¹⁵

Према наводима Драгог Јовановића, Недић је веровао да ће посетом у Берлину „себи подићи ауторитет и код представника немачких власти у Београду, а и код народа. Главни циљ посете био је следећи: да се са територије окупирани Србије уклоне бугарске окупаторске трупе, да се тадашњој Србији присаједине Новопазарски Санџак, Црна Гора и Срем; да се српској влади да шири аутономија, а да се ефективни Добровољачког

¹¹³ Исто.

¹¹⁴ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића. А В И И, Ча, 43/1, к. 270, записник о саслушању Б. Докића.

¹¹⁵ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића.

корпуса повећају на 50000 људи. У позадини свега тога стајала је жеља Недића да са те стране добије сагласност за тада изражену већ комбинацију, да он постане шеф државе — чувар престола."¹¹⁶

Протокол посете Недића Хитлеру остварио је др Бенцлер директно преко министра спољних послова Трећег Рајха Рибентропа.¹¹⁷ Личним авионом Јоакима фон Рибентропа одлетели су 17. септембра 1943. године из Београда у Берлин: Милан Недић, др Феликс Бенцлер и Роберт Кронхолц.¹¹⁸ О својој посети Хитлеру, Недић је на саслушању после рата изјавио: „Код Хитлера сам био само једанпут, и то 19. септембра (не 19, већ 18) 1943. године. На састанак сам отишао по сопственој молби, да би поднео молбе и жалбе у име српског народа. На путу ме је пратио др Бенцлер, немачки посланик у Београду, и као тумач Кронхолц, и то по захтеву самих Немаца да баш Кронхолц буде тумач. Претходно ме је примио фон Рибентроп коме сам ја поновио захтеве да се одреди дација Србије, да се ублажи режим Мајснерове полиције и да се укине одредба 1 према 100 и 1 према 50 и да се интервенише код суседних влада да престану покољи српског живља, и да се одобри сазивање српског сабора. Пошто ме Рибентроп саслушао и прибележио моје захтеве, он је о овоме реферисао Хитлеру који ме је примио истог дана по подне и задржао се са мном у разговору око 20 минута. Том приликом викао је на мене, тврдећи да одредбе 100 за једног не треба укинути већ да треба да се повећа 1 према 1000. Навео је и то да ако Срби продуже са својим бунтовничким методама, да је опреман да уништи читав један народ. Говорио ми је да је раније био веома расположен према српском народу и да га је поред немачког једино и ценио и да га је економски спасао 1933. године. . . Напомињем, приликом пријема код фон Рибентропа, постављен ми је захтев да сав живи и материјални елеменат Србије ставим на расположење немачком Рајху за даље вођење рата противу, како је он то рекао, заједничког непријатеља..”¹¹⁹

¹¹⁶ Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији*, II, 171; А В И И, Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Д. Јовановића.
А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању Недића.

¹¹⁷ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији*, II, 163.

¹¹⁸ А В И И, Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Д. Јовановића; Милан Борковић, II, 168—169; *Обнова*, 676, 20. IX 1943, 1.

¹¹⁹ А В И И, Нда, 16/7, к. 1, записник о саслушању Милана Недића; Ратко Парежанин: *Друш светски рат и Димитрије В. Љотић*, 340—341; А В И И, НАВ—П—Т—120, 11/49474—85.

На саслушању после рата Бурџ Докић је рекао да им је по повратку из Берлина Недић изнео импресије и све шта је са Хитлером разговарао. Докић је изнео да је Недићу, претећи, Хитлар између осталог рекао: „да су га Срби два пута ујели за срце и ако се то још трећи пут понови запретио је да ће уништити Србе”.

(А В И И, Ча, 43/1, к. 270, записник о саслушању Докића)
Herzog Neubacher: *Sonder-Auftrag Südost 1940—45*, 134—135; *Обнова*, 676, 20. IX 1943, 1; *Пут генерала Недића — историјска прекретница*, *Обнова*, 677, 21. IX 1943, 1.

Одмах по повратку из Немачке, Недић је дао хвалисаву изјаву штампи: „Имао сам особиту част да будем примљен од Вође немачког Рајха Адолфа Хитлера. Пре тога био сам такође примљен и од стране министра иностраних послова Рајха, Господина фон Рибентропа..." Јонић је на саслушању после рата рекао како се Недић хвалио да га је добро примио Хитлер, и да му је, наводно, обећао да ће удовољити конкретним предлозима и захтевима.¹²⁰

У квислиншком листу Српски народ, у чланку „Једина политика", Јонић је покушао да јавности прикаже посету Недића Хитлеру као врло корисну и оправдану: „Сама чињеница да је председник српске владе био примљен код Вође Рајха доказ је да је Немачка прешла преко свега онога што се до сад у току овог рата одиграло између немачког и српског народа. Више од тога: вођство немачког народа јасно и недвосмислено је рекло да не гаји никакву мржњу према српском народу и чак жели да српски народ добије место које му припада у новој Европи, наравно с тим да он то место заслужи својим конструктивним радом и преданошћу опште европској ствари. Али оно што је од свега оног најважнијег, јесте обећање да ће се оправданим жељама изићи у сусрет чим то буде могућно... После најновијег благонаклоног става према нама, наша је одговорност у погледу одржања мира и реда још повећана" у односу према Хитлеровој Немачкој.¹²¹

На крају би се могао донети закључак да је Недићева посета Хитлеру дошла у време све теже ситуације у коју је западала нацистичка машинерија и када су очекивали више помоћи од европских квислинга. Међутим, разговор између Недића и Хитлера протекао је врло службено и хладно. Посета за Недића није имала жељени ефекат. Уместо тријумфа, који су очекивали он и Љотић, посета је била разочарање.¹²²

¹²⁰ А В И И, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Берлински политички кругови о ставу Србије, Обнова, 684, 29. XI 1943, 1.

¹²¹ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Српски народ, 37, 25. IX 1943, 3.

¹²² Говорећи о утисцима које је стекао о Недићу, Хитлер је, крајем августа 1944. године, за време конференције у своме главном стану исмејавао Недића код Хермана Нојбахера због његовог оријенталног начина клањања приликом његове посете Хитлеру 18. септембра 1943. године. Нојбахер је навео како је Хитлер рекао: „Онај Стојадновић био је сасвим други ћида!" „Упозорио сам Хитлера — каже Нојбахер — на велику разлику између ова два типа људи: Недић је Србин конзервативног кова, српски аристократ, ако хоћете, чија учтивост се темељи на сасвим другим традицијама него учтивост западњака Стојадновића. Тај је у Минхену студирао, а у Баварској практикује као референдар, перфектно научио да пије пиво и зато се у Немачкој може кретати као Немац!"

(Херман Нојбахер: н. д., 135)

Долазак Хермана Нојбахера и настојање да се ојачају и обједине сви квислинзи

После успеха код Стаљинграда, борци Црвене армије добили су значајну битку код Курска средином 1943. године. Немачка војска била је натерана да се повуче ка Дњепру. Кијев је ослобођен 6. новембра и до краја 1943. године Црвена армија је знатно напредовала у западној Украјини. У исто време Американци су заузели више острва сиољне одбране Јапана, док су англоамеричке трупе, пошто су се 10. јула искрцале на јужним обалама Италије, заузеле Сицилију. После узастопних пораза у Африци и Средоземљу, италијанска армија је капитулирала 8. септембра 1943. године.¹²³

На југословенском ратишту одиграли су се у пролеће, лето и јесен 1943. године значајни војно-политички догађаји. У великим операцијама на територији Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске, Словеније, Македоније и Србије, јединице НОВ Југославије извојевале су крупне победе у борби против окупатора и његових сарадника. Разоружавши после капитулације Италије више италијанских дивизија, НОВЈ је прихватила и наоружала око осамдесет хиљада бораца. Тада је био ослобођен и велики део југословенске територије. Капитулација Италије и велике победе НОВЈ подстакле су још више борбено расположење народа у свим крајевима Југославије. До краја 1943. године образоване су десетине нових бригада и партизанских одреда, формирано је осам дивизија и четири корпуса НОВЈ.

Повољна међународна ситуација и све већи успеси НОВЈ натерали су окупатора и домаће издајнике да се што боље повежу и реорганизују, како би могли успешније да се боре у тој ситуацији. Србија је за окупатора постајала политички и стратегијски све значајнија.

Још у току прве половине 1943. године, Немачкој је било јасно да ће ускоро изгубити свога, италијанског партнера, па је стога још пре његове званичне капитулације предузела све мере како би безболније прихватила овај губитак и преузела власт на територији коју су држали Италијани. Према Хитлеровом наређењу о регулисању командовања на Балкану, још августа 1943. године, извршена је темељита реорганизација немачких команди на Балкану. У Београду је формиран Штаб Групе армија „Ф“ са генералфелдмаршалом бароном Максимилијаном фон Вајксом на челу, који је истовремено вршио дужност врховног команданта Југоистока. Њему су биле потчињене све окупационе снаге на Балкану.

Група армија „Е“ и њен командант генералпуковник Александер фон Лер, до тада врховни командант Југоистока, био је надлежан само за Грчку.

¹²³ Безусловна предаја Италије, *Обнова*, 667, 9. IX 1943, 1.

Поред Штаба Групе армија „Ф“, у Београду је формиран Штаб војног команданта Југоистока са генералом пешадије Хансом Фелбером на челу, који је непосредно био потчињен начелнику Штаба Немачке врховне команде Вилхелму Кајтелу, а у тактичком погледу команданту Југоистока фон Вајксу. Он је истовремено вршио и функцију војно-управног команданта Србије. Били су му потчињени командант Грчке, опуномоћени генерал у НДХ, а после капитулације Италије и опуномоћени генерал у Албанији и самостална фелдкомандантура 1040 у Црној Гори.

Стварањем ова два штаба у Београду, територијална власт је одвојена од руковођења трупима. Тако је остало до августа 1944. године.

Штабу команданта Југоистока прикључено је Војноуправно одељење командујућег генерала и војног заповедника Србије, затим шеф интендант, виши СС и полицијски вођа, Ратнопривредни штаб Југоистока и Пропагандно одељење Југоистока. Ово обједињавање било је у окладу са Хитлеровим захтевом у заповести 48 „да изванредан значај српског простора за целокупно вођење рата на Југоистоку захтева обједињавање свих немачких служби.“¹²⁴

Мало касније дошло је до спајања управног и привредног вођства, када је Штаб генералног опуномоћеника за привреду прикључен Војној управи на основу наредбе Врховне немачке команде од 7. октобра 1943. године. На челу спојеног персонала стајао је шеф Војне управе, који је био непосредно потчињен команданту Југоистока.¹²⁵

Једини изузетак у потчињавању био је специјални опуномоћеник Министарства спољних послова Трећег Рајха, др Херман Нојбахер, кога је Хитлер наименовао 24. августа 1943. године са задатком да се брине за јединствено третирање спољно-политичких гхитања на територији Балкана, с тим да војно руководство и управу извештава о намерама и мерама, као и наредбама спољних послова. Тако је и војно руководство било дужно да њега обавештава о војним и управним проблемима од спољнополитичког значаја. Хитлеровом заповешћу, оба партнера су била обавезна на уску и поверљиву сарадњу. Захваљујући извесној независности свог положаја, Нојбахер је могао да води доста самосталну политику и утиче на немачког војног команданта Југоистока да се, ради безболнијег и лакшег управљања окупираном Србијом, многе мере ублаже, нарочито на плану одмазде и терора. На место дотадашњег „млаког и плашљивог“ др Феликса Бенцлера, дошао је у Београд др инжењер Херман Нојбахер и преузео дужност 24. септембра 1943. године,

¹²⁴ А В И И. На, 7/1, к. 41—Д; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији*, II, 153—154.

¹²⁵ Венцеслав Глишић: *Терор и злочини окупатора...*, 197.

који је за разлику од Беицлера, био „темпераментнији и еластичнији.“¹²⁶

У ситуацији када је нацистичка Немачка слабила на фронтима, изгубила Италију као савезника и знатног јачања народноослободилачког покрета у Југославији, а тиме и у Србији, Нојбахер је ставио себи у задатак да све то „среди“ и омогући даљу власт немачког окупатора. Он је, за разлику од Мајснера, хтео „блажим мерама и поступцима да одобровољи Србе“ да се не буне против немачке власти, као и да успостави ефикаснију сарадњу између свих квислинга, како би тако јединственим фронтом уништили комунистички покрет. У овим „еластичним мерама“ Нојбахер је имао извесно разумевање код Хитлера. „Истина је да сам се у Главном стану упорно борио за промену немачке политике према Србима — казао је Нојбахер — Срби су постали слободном дивљачи за све и сваког. Само по себи, то још не би било политички аргумент, али у разумно третираној Србији, видео сам једну од најјачих позиција против большевизирања Балкана.“ Нојбахер је био „противник примене начела колективне одговорности, убијањем људи који нису учествовали у злочину.“ Мајснер је био чврсто уверен да су једино његови злочиначки методи маоовног убијања и тероризања становништва гаранција за очување немачке власти у Србији.¹²⁷

Нојбахер је одмах ступио у везу са водећим квислинзима, саслушао њихове жеље и захтеве и дао им извесна обећања у погледу остварења аутономних права, наравно, у границама нацистичке политике и војне стратегије, под условом да међусобно сарађују и остану и даље одани немачки пријатељи. Нарочито је имао разумевања према Недићу, његовим жељама и захтевима у погледу проширења Србије, извесних аутономних права и да Недић преузме Министарство унутрашњих послова.¹²⁸

До доласка Нојбахера Немци нису хтели ни да чују за стварање некакве „Велике Србије“, па је Недић, како је сам казао, тај назив променио у име „Свесрбија.“ „Касније сам Нојбахеру поново о овоме говорио — рекао је Недић — и он ми је обећао помоћ у погледу стварања Велике Србије, само је сматрао да том питању треба приступити опрезно и за први моменат рачунати да у састав Србије уђу Црна Гора и Новопазарски Санцак, а доцније би могао доћи у обзир и део Босне до реке Босне.“¹²⁹

¹²⁶ Херман Нојбахер: н. д., 14, 127; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији*, II, 154—157;

А В И И, На, 6/1, к. 44—Е; На, 7/1, к. 44Е;
А В И И, Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Д.Јовановића; Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића;
Венцеслав Глишић: *Терор и злочини окупатора...*, 171—193, 198, 206—213; *Обнова*, 681, 25. IX 1943, 1;

Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 132.

¹²⁷ Херман Нојбахер: н. д., 128, 137, 140, 144—145.

¹²⁸ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 253/366—368, 378—379; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији*, II, 158.

¹²⁹ А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању М. Недића.

У процењивању мотива због којих је Нојбахер био за еластичнију политику окупационог режима према Србији, Недић је био наиван. Он је сматрао да то високи нацистички функционер чини из неких људских осећања. У ствари, Нојбахер се залагао другим, „префињеним“ методама да се уједине све националистичке снаге за ефикаснију борбу против народноослободилачког покрета Југославије.

У јесен 1943. године настао је процес приближавања Немаца четницима Драже Михаиловића. Они су стално контактирали са четничким покретом, нарочито преко војне обавештајне службе Абвера. Нацисти су знали да је четнички покрет у веома тешком положају и да не ужива пуну подршку Британаца. Осим тога, део оперативне групе дивизија НОВЈ (2. и 5. дивизија) био је на границама Србије и сваког часа могао се пробијати у Србију, од чега су непријатељи страховали. Ова опасност их је још више зближила. Од лета 1943. године све је више преовладало мишљење појединих немачких команданта да са четницима треба прихватити војничку сарадњу. Један од поборника сарадње са Дражом Михаиловићем био је Нојбахер, који је казао да са Михаиловићем није имао директне сусрете, већ преко посредника „остали смо у с обе стране обазриво чуваној вези, а три пута је по мом налогу један посредник боравио у његовом главном штабу“.¹³⁰

И поред неповољне политичке и војне ситуације која је окупатора и квислинге терала на споразумевање и сарадњу, изванредно број окупаторских функционера није се слагао да дође до повећања квислиншких оружаних снага и њиховог обједињавања под једну команду. Плашили су се да би се оне тако ојачане могле окренути у повољном тренутку и против Немаца. Немачка није планирала стварање једне јаке српске „легалне националне одбране.“ Немци су ту одбрану ометали и на тај начин што су је цепали и што нису допустили да се обједини под једном командом.

Још један изванредно важан задатак, сматрао је Љотић, требало је да имају „легални српски национални одреди.“ Љотић је рачунао да ће рат дуго потрајати и да је неминован слом Немачке. Тај слом требало је сачекати са јаким организованим и обједињеним националним снагама које неће допустити главном противнику — комунистима, да, користећи слабост и разједињеност националних снага, узму власт у своје руке у тренутку пропадања немачког окупатора. У том правцу Љотић се врло ангажовано залагао да дође до обједињавања свих антикомуниста у Србији.¹³¹

И поред тога што се један број немачких функционера није слагао да дође до концентрације квислиншких снага у Србији, други су опет били супротног мишљења. У овом правцу вођени су разговори између Берлина и Београда све до 24. октобра 1943.

¹³⁰А В И И, На, 7/1, к. 44—Е;
Херман Нојбахер: н. д., 165, 166—168.

¹³¹Бошко Костић: За историју наших дана..., 133—134.

године, када је Министарство иностраних послова известило свога опуномоћеника у Београду др Хермана Нојбахера о стављању Српске државне страже под команду Милана Недића.¹³² Повезано с овим, дошло је убрзо и до неких промена у Недићевој влади: 5. новембра пошто је „уважена оставка“ министра социјалне политике и народног здравља инжењера Стојимира Добросављевића, на његово место је дошао Танасије Динић, дотадашњи министар унутрашњих послова. Вођење Министарства унутрашњих послова, као и командовање над свим квислиншким јединицама, преузео је лично Милан Недић. У исто време, Драги Јовановић је разрешен дотадашње дужности шефа Српске државне безбедности.¹³³

Овако „ојачан“, Милан Недић је 5. новембра у изјави за штампу рекао: „Српска гарда, Српска државна стража и Српски добровољачки корпус имаће од сада под мојом командом да наставе будно чување безбедности у земљи... Залажући се тако за одржање реда и мира у земљи, нарочито у борби са комунистичком немани, они доказују своју високу српску свест, која нас једино може спасти у овим тешким часовима... Стављајући се на чело свију обједињених српских оружаних одреда, ја ћу бити у стању да још одлучније водим српски народ на путу спасења. На тај начин приближићемо се корак ближе остварењу наше обнове и коначном решењу српоког питања. У том циљу преузео сам и вођство Министарства унутрашњих послова, коме су поред управне службе враћени и они послови полиције и безбедности, које је до сада водила Српска државна безбедност... Тиме је унутрашња власт усредсређена у једној руци, што ће са своје стране знатно допринети коначном сређивању прилика у нашој земљи...“¹³⁴

Избијање Друге и Пете пролетерске дивизије НОВЈ на границу Србије и заузимање Вишеграда, Добруна и других места, отклонило је многе противуречности које су постојале између Немаца и квислинга. Они су схватили нужност јединства да би се заштитили од „надирућих црвених снага.“ За немачког окупатора и његове сараднике у новембру 1943. године било је основно како да се одупру продору НОВЈ у Србију. Војноуправни командант Србије, генерал Ханс Фелбер, у извештају врховној команди изразио је забринутост за постојећу ситуацију на западним границама Србије: „Сваког тренутка морамо рачунати да ће Тито извршити намеравани продор на српску територију у правцу Ужица.“ Да би спречио продор у Србију, Фелбер је одлучио да изврши контранапад и да што пре овлада слободним територијама у источној Босни и Санџаку које су служиле као база НОВЈ за нападе на окупаторе и њихове сараднике у Србији. Та операција вођена је под називом „Кугел-

¹³² А В И И, Лондон — Н — 3 X—298696—7; 298707—10.

¹³³ А В И И, Бон, 3/566.

¹³⁴ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 260/421—426; Милан Борковић: Контра-револуција у Србији, II, 187—188, 195; Обнова, 717, 6. XI 1943, 1, 3; 719, 9. XI 1943, 5.

блиц" и трајала је месец дана. Иако су за остварење својих планова Немци довели две нове дивизије из Грчке, нису успели да разбију јединице НОВЈ на овој територији.¹³⁵

У току извођења ове операције војноуправни командант Србије, генерал Фелбер добио је задатак да са полицијским пуковима, бугарским I окупационим корпусом, Љотићевим добровољачким корпусом, Српском државном стражом, Руским заштитним корпусом и четничким јединицама Драже Михаиловића (Златиборски, Јаворски и Пожешки корпус) одржава главне комуникације у Србији и неутралише јединице НОВ у јужној Србији и Шумадији.¹³⁶ Осим тога, Фелбер је предузео мере да не дозволи јединицама из јужне Србије и Шумадије да се споје са Другом и Петом дивизијом НОВЈ. Зато је 23. новембра 1943. године наредио Мајснеру да спречи спајање Прве шумадијске народноослободилачке бригаде (формиране 5. октобра 1943. године на Руднику) са оперативном групом дивизија НОВЈ. Мајснеров подухват није успео и Прва шумадијска, а нешто касније и Прва јужноморавска бригада, успешно су се пробиле у Санџак. Кратко задржавање Друге и Пете дивизије у једном делу југозападне Србије било је од великог значаја за даљи развој народноослободилачког покрета у Србији. Народ овог краја поново је осетио снагу јединица НОВЈ за које су непријатељи у својој пропаганди тврдили да су уништене.¹³⁷

У таквом успону народноослободилачког покрета дошло је 29. новембра 1943. године до Другог заседања АВНОЈ-а, на коме су озакоњени политички и војни успеси народноослободилачког покрета Југославије. Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а, успеси НОВЈ и међународна афирмација народноослободилачког покрета имали су снажно дејство и на политичко расположење народа Србије. Све је то подстицало патриотске снаге да појачају борбу против окупатора и њихових сарадника. Али квислиншке власти и друге реакционарне снаге са негодовањем су примиле вести о одлукама заседања АВНОЈ-а у Јајцу, јер су у томе виделе своју коначну пропаст.

Покушаји квислинга да створе федерацију између Србије и Црне Горе

Квислиншка влада Милана Недића од самог формирања пажљиво је пратила ситуацију и догађаје који су се одигравали у Црној Гори. У политици Недићеве владе према Црној Гори, са којом се Димитрије Љотић у целости слагао, била су два периода: један до капитулације Италије и други од тог догађаја до краја рата. У основи Недићеве политике у оба ова периода изражена је тежња да своју власт прошири и на Црну Гору. Међутим,

¹³⁵ Венцеслав Глишић: Терор и злочини окупатора..., 203—5.

АВИ И, На, 1/1, к. 44—А.

¹³⁷ Србија у рату и револуцији 1941—1945..., 276—279, 283—286.

пре капитулације Италије његова је акција у том правцу била углавном ограничена на подземни рад и пропаганду. После капитулације Италије, Недић је користио сва средства која су му стајала на располагању, личне контакте и преписку са водећим црногорским квислинзима, оружане снаге, наоружање за националистичке јединице, пропаганду и остало.¹³⁸

У циљу проширивања своје власти на Црну Гору, Недићева влада је у почетку настојала да постигне неки споразум са Италијанима. Њен план је био да у Црној Гори и Санцаку успостави своју грађанску власт, а војна власт да остане и даље италијанска. За случај да та комбинација не успе, Недићева влада је имала у плану да своју власт прошири на Санцак и територију која је у састав Црне Горе ушла после балканског рата 1912. године, сматрајући да је народ у тим крајевима више наклоњен Србији него Црној Гори.¹³⁹

Др Херман Нојбахер, опуномоћени представник Министарства спољних послова Трећег Рајха за Југоисток, био је забринут снажним успоном народноослободилачког покрета у Црној Гори после капитулације Италије. Свестан чињенице да Немци немају довољно снага које би се ангажовале на овом простору, заносио се плановима о обједињавању свих контрареволуционарних снага у Србији и Црној Гори и стварању антикомунистичког блока у који би, поред Србије и Црне Горе, укључио и Албанију.¹⁴⁰

Нојбахер је, такође, тежио да ојача положај Недића, сматрајући да су за то сазрели услови променом политике западних савезника према Дражи Михаиловићу. Нојбахер је свој план о српско-црногорској федерацији, у шест тачака, чија је основна побуда била да ревидира дотадашњу немачку политику према Недићевој влади, у октобру 1943. године доставио министру спољних послова Рајха фон Рибентропу: „1. Стварање великосрпске федерације која би се састојала од Србије, Црне Горе и Санцака... 2. Генерал Недић постао би председником федерације. 3. Делови федерације образоваће привредну и валутну унију, али задржаће аутономне управе, нарочито у области унутрашње администрације и културних послова. 4. Федеративна влада добија стварно право располагања извршном влашћу (жандармеријом, добровољачким јединицама). 5. Укида се дотадашње туторство над националним културним установама, Београдски универзитет се поново отвара. 6. Немачка војна управа да буде ограничена само на административну контролу, уз радикалну редукцију свог апарата“. Рибентроп није имао ништа против Нојбахеровог предлога и плана, али је у исто време и нагласио да ће по том питању бити меродавно Хитлерово мишљење.

“ АВИ И, НАВ—Н—Т—75, 69/1049—62;

А В И И, Ча, 43/1 к. 270, записник о саслушању Б. Докића.

¹³⁹ А В И И, Нда, 2/1, к. 1; Радоје Пајовић: *Контрареволуција у Црној Гори...*, 448—449.

¹⁴⁰ Херман Нојбахер: *н. д.*, 157.

У новембру 1943. године Нојбахер је у свом извештају формулисао план о стварању српско-црногорске федерације и послао га Хитлеру. Хитлер је рекао Рибентропу да је у начелу против остварења плана о федерацији између Србије и Црне Горе, али да је предлог и интересантан и да би о томе хтео лично да разговара са Нојбахером.¹⁴¹

Великосрпске снаге у Народној управи на Цетињу поздравиле су настојање Нојбахера о успостављању српско-црногорске федерације, а њен председник Љубо Вуксановић је у вези с тим 25. новембра 1943. године послао писмо Милану Недићу, на које му је овај срдечно одговорио 12. децембра. Основни разлог за то била је блискост те концепције те тенденцијама великосрпске буржоазије. Али не мањи разлог био је и што је немачка фелдкомандантура на Цетињу одбила да Народној управи одобри зајам и закључивање трговачких уговора са суседним земљама, а Вуксановић и његови истомишљеници били су свесни чињенице да једна квислиншка творевина у Црној Гори не би могла да опстане без јаке не само војне него и материјалне подршке са стране.¹⁴²

Четничке снаге у Црној Гори, које су после избацивања из Ваеојевића и уништења њиховог штаба са Блажом Букановићем и Бајом Станишићем на челу у манастиру Острогу 16. октобра 1943. године, биле су сасвим ослабљене и деморалисане.¹⁴³ И оне су пред снажним успоном народноослободилачког покрета виделе једини излаз у обједињавању свих контрареволуционарних снага у Србији и Црној Гори ради вођења што ефикасније борбе против НОВЈ и комуниста који су их предводили.¹⁴⁴

Нојбахерове комбинације и став црногорских квислинга поново су подстакли Недићеве политичке амбиције. Одмах по добијању писма од председника Народне управе Љуба Вуксановића, Милан Недић му је одговорио. Недић је поздравио идеју о стварању српско-црногорске федерације и истакао да ће се старати „да у што краћем времену створимо чврст темељ срећне будућности српскоме народу и његове обновљене државе. Тај темељ мора да буде чврста и снажна осовина Цетиње — Београд око које ће се изградити нова обновљена држава српског народа“. Недић није крио да је ова комбинација дело немачког окупатора, већ је то са задовољством посебно истицао: „Што смо се, браћо Црногорци, опет нашли у загрљају, хвала буди великом Немачком Рајху, а нарочито министру господину Нојбахеру“. Због тога је Недић позвао Вуксановића да се Немцима одуже „честитом и поштенем, правом српском сарадњом“. А као први корак те сарадње, Недић је обећао Народној управи материјалну помоћ.¹⁴⁵

¹⁴¹ Исто, 155—158.

¹⁴² А В И И, Нда, 30/2 А, к. 1 П;

Радоје Пајовић: Контрареволуција у Црној Гори..., 455.

¹⁴³ Исто, 411—412; Ратко Парезанин: Друга светски рат и Димитрије В. Љотић..., 431.

¹⁴⁴ Радоје Пајовић: Контрареволуција у Црној Гори..., 455.

¹⁴⁵ Херман Нојбахер: н. д., 134—135;

А В И И, Нда, 30/2 А, к. 1 П.

Ускоро после преписке између Вуксановића и Недића, ступила је на сцену недићевско-љотићевска пропаганда која је величала и поздрављала сарадњу антикомунистичких снага Србије и Црне Горе у коначном обрачуна са народноослободилачким покретом. Квислиншка штампа у Србији развила је бесомучну кампању против партизанског покрета у Црној Гори. Већ од новембра 1943. године отпочела је серија написа о партизанским „злоделима“ у Црној Гори („Црногорски Катин“, „Црна Гора у борби против болшевизма“, „Злочин политичких комесара“, „Страдање црногорских националиста“, „Партизанске судије и целати у Црној Гори“ и други). Током 1944. године та пропаганда је настављена још интензивније, а на годишњицу напада нацистичке Немачке на Совјетски Савез, 22. јуна 1944. године, у Београду је отворена изложба под називом „Црна Гора под петокраком звездом.“¹⁴⁶

После Нојбахеровог наговештаја српско-црногорске федерације, квислиншка штампа преузела је главну улогу у припремању јавног мњења у Србији, а још више у Црној Гори, за тај чин. У њој су објављени написи о судбинској повезаности Србије и Црне Горе у прошлости. У жеку те пропаганде, у Београду су долазили као емисари представници великосрпски оријентисаних снага из Црне Горе. Њима је омогућавано кроз штампу и на зборовима у неким градовима Србије да говоре о значају обједињавања и сарадње антикомунистичких снага Црне Горе и Србије.¹⁴⁷

У међувремену, у децембру 1943. године, фон Рибентроп је позвао Нојбахера у Берлин ради разговора у вези са његовим предлогом о српско-црногорској федерацији. У разговору са Нојбахером Хитлер је рекао да се не сме дозволити да један народ постане надмоћан на Балкану у политичком погледу над другим и у том правцу изразио своје противхвеће. Иако је признао да није успео са својим предлогом, Нојбахер је ипак сматрао да у том погледу све није изгубљено.

Нојбахер се у јануару 1944. године вратио у Београд и обавестио Недића о разговору са Хитлером. Недић је био јако разочаран неуспехом Нојбахерове мисије, али га је овај тешио да ће опет на следећем састанку о истом питању разговарати са Хитлером.¹⁴⁸

Нојбахер је дошао у посету Цетињу 25. јануара 1944. године. Сутрадан је примио председника и потпредседника Народне управе Љуба Вуксановића и Живка Анђелића и митрополита Јоаникија, са којима је „претресао актуелна питања.“ Истога дана после подне организован је збор националиста.

¹⁴⁶Обнова, 735, 27. XI 1943, 5; 743, 7. XII 1943, 5; 746, 10. XII 1943, 3; 748, 13. XII 1943, 3; 749, 14. XII 1943, 5.

Српски народ, 27, 24. VI 1943, 3.

¹⁴⁷Српски народ, 50, 25. XII 1943, 3 (додатак Српски добров.)

Обнова, 763, 30. XII 1943, 3; 766, 4. I 1944, 3;

Радоје Пајовић: н. д., 457—8.

¹⁴⁸ Херман Нојбахер: н. д., 159—160.

Говорници су настојали да кроз своја темпераментна излагања увере Нојбахера да у црногорском народу влада „расположење“ за стварање федерације са српским народом. Осим тога, они су одржали и хвалоспев Нојбахеру и Хитлеровом Рајху, изражавајући наду да ће им они помоћи да црногорски народ реши своје актуелне проблеме (економско опорављање земље, стварање јединственог антикомунистичког фронта од србијанских и црногорских контрареволуционара ради уништења комуниста и повратка „реда и безбедности“ у земљи и присаједињење Црне Горе Србији). Нојбахер је на овом збору кратко одговорио да се „тежње и жеље Црногораца имају у виду“ и да ће у „Новој Хитлеровој Европи“ сви народи, међу којима и црногорски, имати бољи и срећнији живот. После збора, у посетијима фелдкомандантуре, Нојбахер је упознао чланове квислиншке Народне управе са резултатима разговора са Хитлером и уопште са ситуацијом и плановима шта даље да чине.¹⁴⁹

Ни на овом састанку код Хитлера у априлу 1944. године Нојбахеров предлог о оправданости квислиншке српско-црногорске федерације није прихваћен. После готово једноипочасовног разговора, Нојбахер је навео да му је Хитлер поставио питање: „Шта хоћете са својом српском федерацијом? Најпре морамо победити, а све остало доћи ће само по себи.“¹⁵⁰

Тако је Нојбахеров покушај да дође до федерације између квислинга Србије и Црне горе дефинитивно пропао. Његова даља улога у питањима југоисточне политике сведена је на мање интересантне детаље рада.

Тежње квислинга да Србији припоје територију источне Босне и Санцака

Још у току формирања квислиншке владе Милана Недића 1941. године, било је планирано да се тадашња граница Србије прошири на територију источне Босне. То је било у складу са политиком коју су Недић и Љотић водили од самог почетка, а то је стварање „Велике Србије“, проширењем граница Србије на рачун Срема, Босне, Санцака, Црне Горе и других југословенских крајева. Мотив и изговор био је „спасавање Срба“ од усташког ножа и маља, а и у исто време продужетак беспошадне борбе против народноослободилачког покрета.

После повлачења партизанских снага из западне Србије, квислинзи су сматрали да је за реализацију тог њиховог плана повољна ситуација. Љотићевац Станислав Краков је писао како се његов ујак Милан Недић „бацио сав у акцију спасавања српског народа изван граница Србије и стављање што већег броја Срба под заштиту националних одреда. Прва помоћ требала је да се укаже Србима из Босне и Херцеговине, а нарочи-

¹⁴⁹ Радоје Пајовић: *Контрареволуција у Црној Гори*, 458—9.

¹⁵⁰ Херман Нојбахер: *н. д.*, 160—162.

то онима из његовог источиог дела дуж Дрине, којима је увек претило биолошко истребљење од усташке куге. Самим овим Недић је видео могућност да комад по комад српске земље прикључује Србији, да би, како је он говорио, крај рата, ма какав био, српски народ дочекао окупљен у својој националној заједници која би обухватала све што је било могуће од Срба да се спасе и окупи око Србије.¹⁵¹ Ову акцију Недић је почео одмах по образовању своје владе. Први његов помоћник у том послу био је жандармеријски мајор Јездимир Дангић, командант четничких одреда Драже Михаиловића у источној Босни, који се одмах ставио на располагање Недићу.¹⁵²

И поред свих настојања партизана у источној Босни да са четничким одредима остваре споразум за заједничку борбу против окупатора и усташа, то се није могло постићи. Михаиловићеви изасланици за источну Босну и Херцеговину, мајори Бошко Тодоровић и Јездимир Дангић, као и други официри, упорно су водили политику сарадње четничких одреда са окупаторима и квислинзима. И овде су споразуми четника и партизана имали мало значаја и четницима су више служили да прикрију своју праву политику. Немци су врло брзо уочили благонаклон став Дангића према њима.¹⁵³

Између Бошка Тодоровића и Јездимира Дангића договорено је о разграничењу територија на којима ће они као четнички команданти дејствовати. Док се Дангић више ограничавао на територију источне Босне, Тодоровић је усмеравао своју активност јужније, према Херцеговини, и био је окренут према Италијанима. Тодоровића су као издајника стрелили партизани 20. фебруара 1942. године.¹⁵⁴

¹⁵¹ 36. НОР, II — 2, 138—139 (текст у напмени); Станислав Краков: Генерал Милан Недић, II, 67—69.

¹⁵² О стварној ситуацији у Босни јасно се види из писма које је Централни комитет КПЈ упутио 1. јануара 1942. године Централном комитету КП Словеније, у коме пише: „Босански четници, под командом Драже Михаиловића, отворено се изјашњавају да агитују за долазак Недића у Босну, говорећи да је Недић „добар Србији“, да се само другим средствима „бори за Српство“. Недић — четници — Дража Михаиловић — лондонска (избегличка) влада — то је непрекидан ланац великосрпске хегемонистичке реакције која се свим средствима припрема за уништење наше партије и ослободилачке борбе народа уопште и за успостављање великосрпске хегемоније у најтерористички јем облику“.

(Архив ЦК СКЈ, ЦК КПЈ 1942/1)

Сутрадан 2. јануара, Врховни штаб НОПОЈ у директиви упућеној Извршном одбору Ослободилне фронте словеначког народа, за њен рад у Словенији, је дао извештај о ситуацији на терену: „Тренутно је најтежи положај у Босни... Према неким вестима — које додуше нису проверене, али су врло вероватне — Немци су решили да препусте Босну или бар њезин источни део Недићу, да би на тај начин придобили српско становништво у Босни за себе и за Недића. Командант четничких јединица Драже Михаиловића у Босни, мајор Јездимир Дангић, отпутовао је пре неколико дана у Београд на погађање са Недићем и Немцима“.

(Архив ЦК СКЈ, ЦК КПЈ 1942/2)

¹⁵³ Јован Марјановић: Дража Михаиловић..., 193; Милан Борковић: Контрареволуција у Србији, I, 275.

¹⁵⁴ Јован Марјановић: Дража Михаиловић..., 196, 198.

За разлику од Бошка Тодоровића, Јездимир Дангић се трудио да успостави везу и сарадњу с Немцима и Недићем. Дангић је спадао у ред оних четничких команданата који се нису у потпуности подвргавали штабу Драже Михаиловића, иако су били под његовом командом. Он је више волео да самостално иступа као фактор четничке власти на додељеном му подручју. Мада је био у вези са Дражом Михаиловићем и консултовао га у низу крупнијих питања, он је паралелно најуже сарађивао са Миланом Недићем, а нарочито у покушају да се источна Босна изузме из Независне Државе Хрватске и прикључи Недићевој Србији. Сарадња Дангића са квислиншком управом у Србији датира још од формирања Комесарске управе Милана Аћимовића. Дангић се већ средином маја 1941. године налазио у Недићевој жандармерији, а у току устанка у Србији као жандармеријски официр био је распоређен на граници према Дрини, а нешто касније био је премештен у Братунац. Међутим, већ 16. августа 1941. године Дангић је по наређењу Драже Михаиловића прешао у источну Босну да би ставио под своју команду и реорганизовао четничке групе. Између Недића и Дангића уопостављена је стална веза која је редовно функционисала. У борби против партизана, Недић је свестрано помагао Дангића, слао му оружје, муницију, обућу, одећу, храну, чак и поједине официре.¹⁵⁵

По многим питањима Дангић и Недић су се слагали: сарађивали су са Немцима и настојали да повежу своје војне јединице за борбу и коначно уништење партизанског покрета. Осим тога, желели су да из источне Босне елиминихну усташку власт и да те крајеве припоје Србији.

Дангићеви четници све више су трпели поразе у борбама против партизанских снага у источној Босни, а, исто тако, хтели или не хтели, наметнута им је борба и против усташа који су вршили злочине над Србима. Излаз из такве ситуације Дангић и његови команданти видели су у сарадњи са Немцима и Италијанима. Немачка команда у Србији будно је мотрила на догађаје у источној Босни и крајем 1941. године дошла је до закључка да се устанички покрет нагло шири и јача. Припремајући операције за уништење устаника у источној Босни (друга непријатељска офанзива) и користећи се искуствима из операција у току прве непријатељске офанзиве у Србији, у којој су четници Драже Михаиловића умногоме помогли окупатору у разбијању устанка, то је немачка команда настојала да преко своје тајне војне службе Абвера ступи у контакт и споразуме се са четницима у источној Босни и њиховим командантом Јездимиром Дангићем. Члан Дангићевог штаба, капетан Ристо Куковић одржавао је везу са др Јозефом Матлом, шефом центра Абвера у Београду. На састанцима 20. и 30. децембра 1941. године било је говора да Дангићеви четници закључе споразум са Немцима против којих нису желели да се боре. Од тада су

¹⁵⁵ Исто, 200; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији, I*, 274—275.

Дангићеви четници достављали Немцима извештаје о положају и јачини партизанских снага у источној Босни, којима су ти подаци добро дошли у борби против партизана. У извештају које је Обавештајно одељење Српског добровољачког корпуса послало 1. јануара 1942. године Милану Аћимовићу каже се да се сарадња са Дангићевим четницима у борби против партизана редовно одржава.¹⁵⁶

У току децембра 1941. и јануара 1942. године Штаб немачког војноуправног команданта у Србији почео је све озбиљније да разматра могућност евентуалног склапања споразума са Дангићевим штабом, како би уз помоћ његових четника могао да се обрачуна са партизанима у источној Босни и тако успостави жељени мир на тако важној територији. У вези с овим дошло је до састанка 19. јануара 1942. године између Милана Недића и војноуправног команданта у Србији, генерала Паула Бадера, који је хтео да од Недића ближе сазна шта он и Дангић предлажу. Када су они затражили да се од НДХ изузме територија од тринаест срезова источне Босне (област између река Дрине и Босне), као и четири среза из Херцеговине, укупно седамнаест срезова, и стави под административну управу Недићеве Србије, с тим што би се усташе као носиоци злочина и терора морали повући из ових крајева, а на место њих дошли би Недићеви и Љотићеви оружани одреди, који би „завели мир и ред и очистили ову територију од сваке акције комунистичких партизана“, Бадер се ипак с тим није сложио, истакавши да тај простор припада Независној Држави Хрватској и да он о томе не може да се изјашњава нити шта да обећава.¹⁵⁷

Иако није успео састанак између Бадера и Недића, он је ипак дао подстицаја одговорним немачким полицијским службама у Србији да убрзају припреме око склапања споразума са Дангићем. У овоме су се посебно ангажовали др Јозеф Матл, шеф Абвера за Србију, Брих Кевиш, шеф Командног штаба војноуправног команданта. Преко капетана Матла и капетана Еуковића, Кевиш је уговорио састанак за 30. јануар са Дангићем у селу Чулинама код Бајине Баште. После четворочасовних разговора, закључено је да се Дангић са својим четницима условно ставља под немачку команду ради уништења партизана и успостављању мира у источној Босни и признања суверенитета НДХ, с тим да се Срби уврсте у цивилну управу и да се источна Босна стави под немачку војну управу. Љотићевац Станислав Краков је писао како је наводно Недићу и Дангићу много помогао код немачких власти др Матл, који се „заинтересовао за судбину Срба у Босни и за Дангићеву акцију да ово несрећно становништво заштити од усташког покоља.“ Иначе, Матл је био професор славистике на универзитету у Грацу, а пре рата живео је и радио у Југославији и савршено говорио српски, па је имао „слуша за патње Срба.“¹⁵⁸

и Исто.

¹⁵⁷ Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији*, I, 278.

¹⁵⁸ Јован Марјановић: *Дража Михаиловић...*, 201—202; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији*, I, 279—280.

С обзиром на делкатност питања сарадње са четницима Дангића, пуковник Кевиш није могао заузети коначан став, па је повео у Београд Дангића и његове најближе сараднике, где су стигли 31. јануара 1942. године и сместили се у стану код Кевиша. Исте вечери ту је дошао и Недић на разговор. Сутрадан, 1. фебруара, требало је да дође до потписивања споразума између Дангића и опуномоћеног немачког команданта Србије. Међутим, пошто се радило о „повреди“ територије НДХ, то је изасланик Немачког министарства спољних послова, др Феликс Бенцлер затражио да се о овоме чује и мишљење немачких представника у Загребу, као и представника НДХ. На позив из Београда, већ 2. фебруара су стигли опуномоћени немачки генерал у Загребу Едмунд фон Глез Хорстенау, немачки посланик у НДХ Зигфрид Каше, а у име владе НДХ министар Вјекослав Вранчић и пуковник Федор Драгојлов. И наравно, представници НДХ нису хтели ни да чују за било какво споразумевање са Дангићем, а и представници Немачке команде у Загребу били су резервисани о предложеном споразуму између Немачке команде Србије и Дангића, па је тај споразум и одбијен, о чему је 3. фебруара Кевиш званично и обавестио Дангића. Тако су разговори између Немаца и Дангића пропали. И не само то. Заменик команданта Југоистока, генерал инжењер Валтер Кунце замерио је команданту Србије Бадеру што је уопште дозволио да се такви разговори воде, као и да се убудуће сличне ствари не могу разматрати без његове дозволе. Др Матлу није остало ништа друго него да Дангића и његове пратиоце 4. фебруара испрати до Зворника, одакле су се пребацили у источну Босну.¹⁵⁹

Контакти између Дангића и немачке обавештајне службе и даље су се одвијали без обзира на пропале преговоре. Др Матл је у име Абвера одржавао везе са Дангићем преко Ристе Нуковића, Бранка Кујачића, Момчила Матића, Алексе Драшковића и капетана друге класе Богдана Дакића. И са Недићевом владом Дангић је и даље одржавао присне везе, а у току фебруара и марта 1942. године долазио је неколико пута у Београд, где је водио разговоре са Недићем. О свим овим преговорима и везама Дангића са Недићем и Немцима обавештаван је и Дража Михаиловић.¹⁶⁰

Незадовољан резултатима преговора са Немцима у погледу припајања источне Босне Србији, Дангић је изјављивао да ће у том правцу разговарати са Италијанима. Немци су се прибојавали да би Италијанска врховна команда могла прихватити молбу Дангића и упутити своје трупе у источну Босну. Пошто су не-

А В И И, НАВ—Н—Т—501, 257/1278; Јован Марјановић: Дража Михаиловић..., 202—203; Милан Борковић: Конtrarеволуција у Србији..., 281—282.

¹⁶⁰ Архив ЦК СКЈ, ЦК КПЈ 1942/249; Јован Марјановић: Дража Михаиловић..., 203—204, 287; Станислав Краков: Генерал Милан Недић, II, 67—69, 72—73, 111.

мачке власти оцениле да им то не иде у рачун, одлучиле су да брзо онемогуће такве непријатне обрте. Командант Југоистока издао је налог 10. априла да се Дангић ухапси. У ноћи између 11. и 12. априла 1942. године Јездимир Дангић је без отпора ухваћен у Рогатици и спроведен у Београд. Међу немачким окупационим властима разматрано је пга учинити са Дангићем. Генерал Аугуст Мајснер, командант СС-трупа и полиције, предлагао је да се Дангић одмах стреља, али томе се успротивио др Јозеф Матл, шеф Абвера. Наравно, и Недић је све чинио како би ослободио свога љубимца најстроже казне, а био је и расположен да му помогне бекство из затвора. Међутим, Немци су све то знали и нису дозволили било какав контакт Недића са Дангићем у затвору. Одлучили су, ипак, да га не убију, већ да га саслушају и спроведу у заробљеништво. Командант Југоистока известио је 22. априла 1942. године Немачку врховну команду да је командант четничких одреда источне Босне послат у официрски заробљенички логор у Нирнберг и тако је „случај Дангић“ скинут с дневног реда. На место Дангића, за четничког команданта источне Босне, Дража Михаиловић је именован мајора Петра Баћовића, адвоката, који је једно време радио у Председништву Недићеве владе.¹⁶¹

Депеше које је друг Тито у то време слао Коминтерни у Москви расветљавају суштину преговора између Дангића и Недића и Немаца и усташа. Тако је у депеши од 16. марта 1942. године друг Тито јавио: „Другог марта ми смо разбили Италијане и четнике код Вишеграда који су покушали да продру на ослобођену територију. Осмог марта опколили смо и заробили код Вишеграда читав Недићев оперативни штаб на том сектору. Заробљени су: пет официра и 120 четника и заплена штапска архива и много ратног материјала. Та преписка у потпуности потврђује наше оптужбе присталица Драже Михаиловића и југословенске владе у Лондону. Оптужбе да они директно и индиректно сарађују са окупатором. Зашто сарађују? Сарађују зато што су окупатори обећали Босну у исто време и Хрватима и Србима само да ратују против партизана. Окупатори развијају сада код Хрвата као и код Срба хегемонистичке апетите само да се распирује братоубилачки рат и скреће пажња народних маса, у Србији и Хрватској, од ослободилачког рата против окупатора. Али томе сметају партизани и Комунистичка партија, који се боре за братство и јединство свих народа Југославије, који су за одлучну борбу против окупатора...” У другој депеши 16. априла друг Тито је јавио о одреду недићеваца који је прешао у Босну и кога су партизани потпуно разбили.¹⁶²

¹⁶¹ А В И И, НАВ—Н—Т—120, 200/153585; НАВ—Н—Т—312,466,8054505—6; Јован Марјановић: Дража Михаиловић..., 203, 240, 255—256; Милан Борковић: Контрареволуција у Србији, I, 284.

Архив ЦК СКЈ, ЦК КПЈ — КИ 1942/42. и 72.

Упркос оваквом неповољном епилогу, Недићеве и Љотићеве оружане јединице и даље су сарађивале са четницима из источне Босне због борбе против партизанског покрета. Недић и његова влада су се за све време окупације непрестано интересовали за територију источне Босне. Недић је гајио потајно наду да ће ову територију, као и друге, припојити Србији, и да ће тако постати „Велика Србија”. Ово питање нарочито је било актуелно и потенцирано доласком у Београд др Хермана Нојбахера, новог специјалног опуномоћеника Министарства спољних послова за Југоисток, који је заменио др Феликса Бенцлера. Нојбахер се залагао код својих претпостављених да се Недићу изађе у суорет, јер би то у исто време било од велике користи и за немачку оружану силу.

На делу Дрине према Власеници и Сребреници, где се одигравао крвави чин босанске драме, на њеној десној обали, налазио се у марту, априлу и мају 1942. године Десети добровољачки одред под командом Милоша Војновића Јтаутнера. Они су одржавали везу са Даншћевим четницима у Братунцу и координирали акције против партизана.¹⁶³

Док је акција за припајање источне Босне наилазила на препреке, Недић је одлучио да пренесе своју акцију на Санџак у коме није било Немаца и где је присуство партизана уз саму границу Србије представљало „опасност да се опет инфилтрирају у Србију.” Мајор Момчило Матић, командант једног Недићевог одреда, од Недића је добио задатак да пређе у Санџак. Недић му је рекао да је о томе обавестио и Дражу Михаиловића, који је дао сагласност да и његови одреди учествују у томе. Мајор Матић се 27. јануара вратио на терен и обавестио о свему мајора Јтазара Јанића, свога помоћника, и капетана Вучка Игњатовића, команданта Дражиних легализованих одреда, и Милоша Глишића. Матић је 2. фебруара писмено издао наредбу о упаду у Санџак. Образовао је три колоне: десну, под командом калуђера Здравка; средњу, у којој је био Други одред под командом Јтазара Јанића и леву колону, под командом капетана Вучка Игњатовића којој је за обезбеђење бока био придодат четнички одред Сложна браћа. Матић је руководио целом операцијом.

У напредовању ка Новој Вароши, у којој су се налазили партизани, биле су знатно ојачане квислиншке снаге под командом Матића: Други оружани одред из Ужица, Пожешки одред и остали мањи четнички одреди који су се придружили, затим четници Вука Калаитовића, као и једно одељење Љотићевих добровољаца. Нова Варош је преотета од партизана 6. фебруара 1942. године. У њој су квислинзи успоставили војну и цивилну власт која је отпочела терор и прогон припадника народноослободилачког покрета.¹⁶⁴

¹⁶³ А В И И, Нда, 12/2, к. 154; Станислав Краков: Генерал Милан Недић, II, 136—142.

¹⁶⁴ Станислав Краков: Генерал Милан Недић, II, 75—78, 86—101.

*Љотићево и Недићево успостављање везе
са представницима југословенске избегличке владе
уз помоћ Немаца*

У склопу акција које су Љотић и Недић предузимали да би уништили народноослободилачки покрет и угушили слободарски дух српског народа, у чему су сарађивали са Дражом Михаиловићем, настојали су и да ступе у везу са југословенском избегличком владом и краљем Петром II у Лондону. Њихов циљ био је да траже од владе и краља да упуте позив народу у Србији на мир и покорност. Ову мисију Љотић и Недић поверили су Бошку Костићу, личном Љотићевом секретару и агенту Гестапоа, који је требало да преко Краљевоког југословенског дипломатског представништва у Турској успостави везу са Лондоном.¹⁶⁶ Његов одлазак у Турску одобриле су немачке власти пошто је био у питању пут агента Гестапоа и жеље Немаца да се преко свог човека увуку у британске обавештајне и дипломатске канале. Немцима је конвенирало и тражење Љотића и Недића да избегличка влада упуту позив народу у Србији да се понаша мирно и служи окупатору покорно.

По пројекту Љотића и Недића, Костић је требало да путује у улози представника Српског црвеног крста са неким, тобоже хуманим задацима. Већ у другој половини фебруара 1942. године Љотић је у своме кабинету обавио разговор са Костићем о овом путу. Пошто је Костић дао пристанак, већ сутрадан су Љотић и Костић посетили Недића у његовом приватном стану. Недић, очито врло задовољан пристанком Костића да пође на овај веома „важан пут“, рекао му је: „Вама је овај мој брат Мита (Димитрије) сигурно рекао шта нам је намера. Ми смо много мислили кога да пошаљемо. Он ми је предложио вас. Ја сам одмах на то пристао... Отићите код др Зеца и министра привреде Олћана ради обављања потребних формалности за пут ..“¹⁶⁶

Формалности око Костићевог пута биле су завршене тек крајем јула 1942. године. Уочи полака, Костић је био неколико пута код Љотића и Недића и од њих добио инструкције. Костић је кренуо из Београда возом преко Ниша и Пирота. У Софији се задржао неколико дана ради добијања турске визе. Најпре је дошао у Истанбул, а одатле је продужио у Анкару, где је одржао састанак са дипломатским и војним представницима Краљевине Југославије, амбасадором др Илијом Шуменковићем и потпуковником Милошем Банковићем, војним изаслаником, затим са генералним конзулом Љубомиром Хаци-Борђевићем и мајором Владимиром Перићем, шефом војнообавештајне службе.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Станислав Краков: *Генерал Милан Недић, II*, 419.

¹⁶⁷ Јован Марјановић: *Дража Михаиловић...*, 233—234; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 73—76, 81—82.

¹⁸⁷ Станислав Краков: *Генерал Милан Недић, II*, 420; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 81—82.

Генералном конзулу Хаџи-Борђевићу Костић је изнео ситуацију у Србији и пренео му поруку Љотића и Недића чија је суштина била следећа: Недић и Љотић поручују да су се примили претешког и незахвалног задатка у циљу „спасавања“ српског народа коме прети опаеност од потпуног истребљења. Недић и Азотић „остају верни своме краљу кога никада нису изневерили и неће га никад изневерити.“ На крају разговора Костић је пренео Хаџи-Борђевићу Недићево и Љотићево тражење: „Краљевска југословенска влада треба што више да их напада преко Радио-Лондона „да би на тај начин код Немаца стицали све веће поверење, како би могли да спасу што више српских глава.“¹⁶⁸

При повратку за Београд, Бошко Костић је од Владимира Перића генералштабног мајора и обавештајног официра у Турекој, примио поруку и шифру за Дражу Михаиловића коју је у Београду успео да преда свом познанику, новинару Јови Лазаревићу, а овај је тих дана однео Дражи Михаиловићу у Црну Гору.¹⁶⁹

После рата је у истражном поступку Коста Мушицки, командант Љотићевих добровољаца, на саслушању рекао: „Познато ми је само то да је Бошко Костић, лични секретар Димитрија Љотића, у два маха, 1942. и 1943. године, ишао у Анкару по налогу Љотићевом, а свакако и са знањем Недићевим, баш у циљу хватања везе са емигрантским ‘круговима. Зна тачно, јер исти Костић је по повратку то причао, да је он у Анкари имао дотицаја са извесним емигрантским круговима... Зна да се вратио са пуним убеђењем да влада Недићева за свој став и рад ужива пуно разумевање емигрантских кругова. Зна да је исти Бошко Костић ухватио везу и са Каиром у истом циљу... Исто тако сам и ја био предвиђен од Љотића да 1942. године идем у Швајцарску у циљу хватања везе с емигрантским круговима, но до тога није дошло из мени непознатих разлога.“¹⁷⁰

Костић је месец дана после повратка са првог путовања поново требало да иде у Турску. Међутим, изгледа да се његови гестаповски послодавци с тим нису слагали, па је до дозволе за нови одлазак требало да се чека годину дана, све до јуна 1943. године. У Истанбул је поново стигао 28. јуна 1943. године у друштво с једним београдским индустријалцем, за чији су се пут такође залагали Љотић и Недић. Већ тога дана по подне састао се са новим југословенским конзулом Луком Луковићем и војним представником Владимиром Перићем у Перићевом стану. Костић је овој двојци издиктирао Недићеву поруку за краља, која је гласила: „Ваше Величанство, ја чиним све што је у мојој моћи да спасем што је могуће више српских живота.

¹⁶⁸ Бошко Костић: За историју наших дана..., 82.

¹⁶⁹ А В И И, Ча, 2/1, к. 257; Јован Марјановић: Дража Михаиловић..., 234; Станислав Краков: Генерал Милан Недић, II, 420—421.

¹⁷⁰ А В И И, Ча 6/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког; Бошко Костић: н. д., 118.

Пропаганда из Лондона спречава ме у овом послу. Не емета то што ме напада, јер то чини мој тешки задатак са окупаторским снагама лакшим. Али ја молим да ме Ви не третирате као Квислинга и Павелића, који је до данас уништио око 600.000 Срба у Независној Држави Хрватској ... Ја сам спреман да предам власт генералу Михаиловићу када Немци оду да би се одржао закон и ред у земљи док се легална влада и Ваше Величанство не поврати. Ради тога, молим Вас, да делујете на генерала Михаиловића да не проузрокује преране репресалије над незаштићеним становништвом. Свака немачка глава се плаћа са сто српских. За мене, међутим, свака појединачна српска глава је дража него сто немачких. После ослобођења земље спреман сам да изиђем пред народни суд ... Генерал Недић."¹⁷¹

Јукава игра Милана Недића врло је очигледна кроз ову поруку коју је упутио у Лондон. Он је истовремено желео да представи Михаиловића као борца који ратује против Немаца, мада је било познато да је сарађивао са немачким и италијанским окупаторима у борби против Народноослободилачке војске, а себе као жртву политике спасавања српских живота, иако су његови одреди, заједно са Немцима, побили хиљаде невиних људи, жена, ћака и других омладинаца.

Преко Костића, Недић је за „свог вољеног краља“, као израз верности и оданости, упутио дарове, и то серију инвалидских марака које је издао у окупираној Србији и амблем Љотићевих добровољаца који су они носили на грудима, а на коме је, поред осталог, писало: „За краља и отаџбину.“

Емисар Костић даље је саопштио да Недић и Љотић желе најтешњу сарадњу са Дражом Михаиловићем и да су спремни да га помажу оружјем, муницијом, одећом и новцим, како би што успешније одржавао своју организацију. Обећавали су да у својим оружаним јединицама неће постављати на командне положаје ниједно лице без претходне сагласности са Михаиловићем. Генерални конзул Луковић је замољен да ове поруке пренесе у највећој тајности Лондону. Поруке су стигле у Лондон, што је познато из докумената којима је о овоме избегличка влада обавештавала Дражу Михаиловића.

У току боравка у Турској, Костић је имао више састанака са разним југословеноким службеним личностима. У Турској је остао све до децембра 1943. године. За то време у неколико махова је долазио у везу и са представницима Велике Британије. Турску је напустио 2. децембра, а већ 4. децембра био је у Београду, где је Љотића и Недића упознао са својим радом.

У Турску је требало да путује и трећи пут, па је за то од Немаца 31. децембра 1943. године тражена дозвола. Иако су Недић и Љотић код немачких окупатора молили и ургирали да му се ова дозвола изда, Немци нису нашли за сходно да то учине.¹⁷² Вероватно да су били задовољни обавештењима која су дотле већ добили од Костића.

¹⁷¹ Станислав Краков: Генерал Милан Недић, II, 221; А В И И, Ча, 6/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког.

¹⁷² Бошко Костић: За историју наших дана..., 115—122.

Јавна је била тајна да је Дража Михаиловић са својим одредима сарађивао са недићевцима, љотићевцима и Немцима у борби против народнослободилачког покрета. Али како је знао да то слободољубива јавност не одобрава и осуђује, као и савезници којима је стало да буде што више снага у борби против фашистичких освајача, то је Михаиловић, већ добро познат као дволична личност, слао емигрантској југословенској влади у Лондону податке о сарадницима са окупатором, ограђујући се, тобоже, од њихове издаје. Нарочито је интригирао против Димитрија Љотића и његових присталица. Наравно, Михаиловић није јављао својој влади и Британцима о четничкој сарадњи са окупатором, мада су Британци и без њега врло добро знали шта се догађа у Југославији.¹⁷³

На предлог Драже Михаиловића, људи око нове емигрантске владе Слободана Јовановића говорили су преко Радио-Лондона, претили сарадницима окупатора, заводили слово „3" (што је значило заклати) и на ту казну осуђивали неке немачке сараднике чија су имена из штаба Драже Михаиловића радио-шифрама достављана краљевској избегличкој влади, а ова објављивала преко Радио-Лондона. Тако је у емисији Радио-Лондон, на српском језику 2. јуна 1942. године у 17 часова први пут саопштено да је „шеф црних тројки у Југославији наредио да се уведе слово „3" и под исто ставе народни издајници." У том првом списку наведена су имена двадесет два издајника (у ствари, црне тројке које су четници Драже Михаиловића почели организовати 1942. године биле су састављене од кољача који су клали у првом реду припаднике народнослободилачког покрета). Да би прикрили праву улогу црних тројки, преко Радио-Лондона објавили су имена седамдесет пет лица, истакнутих сарадника окупатора, међу којима је било доста истакнутих љотићеваца.¹⁷⁴

Прво читање имена издајника прека Радио-Лондона која се стављају под слово „3" било је 2. јуна, а последње 11. септембра 1942. године. После тога је на тражење Британског министарства спољних послова обустављено даље објављивање имена издајника која се стављају под слово „3". Интересантно је да се међу стављеним под слово „3" чија су имена објављена преко Радио-Лондона није нашло име Димитрија Љотића. Љотићевац Боривоје Карапанџић је навео податке које му је дао у емиграцији професор Радоје Кнежевић, историчар југословенске емигрантске владе, који му је тврдио да постоји једна необјављена депеша Драже Михаиловића упућена југословенској влади (број 648 од 16. септембра 1942. године) у којој пише: „Додајмо да је у једном једином случају Михаиловић желео

¹⁷³ Јован Марјановић: Дража Михаиловић..., 267—268; Књига о Дражи, I, 250.

¹⁷⁴ Владимир Дедијер: Дневник, II издање, Београд, 1951, 667; Јован Марјановић: Дража Михаиловић..., 269; Боривоје Карапанџић: Грађански рат у Србији..., 269—272; Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић на суђењу, 352; Станислав Краков: Генерал Милан Недић, II, 305—306; Књига о Дражи, I, 257.

да једна личност буде оглашена и убијена; али је тада имало да се изриком каже: „Шеф тројки наредио је да изгуби главу.“ То није никад објављено.“ Можда ова депеша „крије тајну о Димитрију В. Љотићу“ — нагласио је Карапанџић.¹⁷⁵

Зашто је повремено долазило до међусобних сукоба и понекад крвавих обрачуна између националиста, љотићевци су, поред других разлога, наводили да је то било због престижа и борбе за превласт, а што је историјски сасвим тачно. Тако је Карапанџић написао: „Политички саветници Драгољуба Михаиловића су често расправљали о томе ко ће да дочека краља и на каквом коњу када се земља буде ослободила. Озбиљно су се плашили да та улога не припадне Милану Недићу или Димитрију Љотићу, па су слали имена „честитих личности“ југословенској избегличкој влади у Лондону, које треба ликвидирати јер им сметају у њиховим плановима...“¹⁷⁶

Веома су интересантни разговори вођени између Димитрија Љотића и Бошка Костића после његовог повратка из Турске. „За време мога дужег одсуства из Србије — говорио је Костић — све док сам боравио у Турској нисам могао да пратим развој догађаја у земљи, па нисам знао ни шта се код нас дешава, нити шта наши људи мисле о развоју ствари. Од свега ме је највише интересовало како стоји однос између Недића и Љотића и њихових оружаних снага, с једне, и Драже Михаиловића и четника, с друге стране. Спољна ситуација, како смо је ми у задње време ценили, посматрајући са стране, све је више налагала јединство националног фронта као једини спас и излаз за срећан исход наше народне ствари у овим судбоносним данима...“

Костић је даље навео да му је Љотић причао како је настојао да се лично састане са Дражом Михаиловићем, јер би „жива реч и лични контакт много више значили од посредничких веза и писане речи. Веровао сам и верујем да би се у једној личној измени мисли у свему споразумели, јер нас битно ништа не дели... Али, на жалост, сва моја настојања да се састанемо досад нису дала резултате. Као да се нека тајна сила испречила између нас и не да до састанка дође.“¹⁷⁷

¹⁷⁵ Јован Марјановић: Дража Михаиловић..., 279—280;
Станислав Краков: Генерал Милан Недић, II, 374;
Бошко Костић: За историју наших дана..., 273.

¹⁷⁶ Боривоје Карапанџић: Грађански рат у Србији..., 269, 276.

¹⁷⁷ Бошко Костић: За историју наших дана..., 123, 126—127.

Глава V

**КОНЦЕНТРАЦИЈА СНАГА
КОНТРАРЕВОЛУЦИЈЕ
И ЊИХОВ СЛОМ**

*Присилна мобилизација младића за Љотићеве
добровољачке пукове и њихова борба
против народноослободилачког покрета*

Напори савезника у другом светском рату да спроведу одлуке Техеранске конференције (одржане од 28. новембра до 1. децембра 1943. године) убрзо су донели крупне резултате. Од почетка 1944. године Црвена армија је у непрекидним офанзивним дејствима на свим својим фронтовима на огромном простору од Лењинграда до Црног мора успела до јуна 1944. године да избије на линију Нарва—Чудско језеро—Великије Луки—Витебск—Могилев—Лавов—Јаши—Кишињев—Одеса а затим, протеривањем Немаца преко западних граница Совјетског Савеза, да закорачи у Румунију. Црвена армија је 22. јуна почела нову велику офанзиву на белоруском правцу и до краја јула разбила немачку „групу армија средине“ и избила на Вислу. На фронту у Италији британске и америчке снаге пробиле су немачке положаје и 4. јуна заузеле Рим и наставиле даље напредовање ка северу. Само два дана доцније, снаге западних савезника искрцале су се у Нормандији и до краја месеца успоставиле јединствен стратегијски мостобран.¹ Савезничка авијација је готово свакодневно и систематски бомбардовала стратегијске објекте и разарала немачку позадину. Немачке поморске снаге су трпеле огромне губитке. Осећало се незадовољство и код немачког народа. Многи су увиђали да их Хитлер води у тоталну пропаст, па је једна група завереника покушала да на њега изврши атентат 20. јула 1944. године.²

Савезници су половином 1944. године били господари у ваздуху и на мору, а и њихова надмоћност на копну сваким даном све више је расла.³

У Југославији се почетком 1944. године налазило око четиристо хиљада окупаторских војника и преко двеста педесет хиљада разних њешвих сарадника. У пролеће 1944. године Нем-

¹ Завршне операције за ослобођење Југославије 1941—1945, Београд, 1957, 15—16; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији. Квислиншка управа 1943—1944*, књига II, 1979, 283—284; Бранко Латас и Милован Целебић: *Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945*, Београд, 1979, 234; *Обнова*, 882, б. VI 1944, 1.

* *Обнова*, 921, 21. VII 1944, 1.

⁸ *Појачан рат нерава*, *Обнова*, 769, 10. I 1944, 3.

ци су иредузели још један снажан напад на јединице НОВ Југославије, укључивши и десант на Дрвар 25. маја. Њихова намера је била да униште руководство народноослободилачког покрета и да спрече, или бар одложе, слом свог веома угроженог фронта на Балкану. Хитлер је на овом подручју ангажовао знатне снаге, плашећи се савезничког искрцавања на Балкану. Немци су тиме желели и да осигурају јужни бок Источног фронта и обезбеде даље искоришћавање природних богатстава Балкана за потребе ратне привреде.⁴

Средином 1944. године НОВЈ је имала тридесет девет дивизија, са око триста педесет хиљада бораца. Поред успеха у западним, постизала је значајне резултате и у источним и централним крајевима земље, у Србији и Македонији. У таквој војнополитичкој ситуацији улога југословенског ратишта у оквиру опште савезничке стратегије још више је порасла. Србија и Македонија постале су значајније него икад раније. Пред могућношћу повлачења из Грчке, за Немце је комуникација моравско-вардарском долином била од животне важности. У новој етапи рата Србија је била од посебног политичког и војничког значаја за завршни исход ослободилачке борбе.⁵

Стално јачање народноослободилачког покрета у Србији и у другим крајевима Југославије изазвало је почетком 1944. године противакцију окупатора и квислинга. Што се више ближио коначни пораз Немаца, њих је хватала све већа паника. Страхovali су од продора већих јединица НОВЈ у Србију, па је између њих дошло до нарочито блиске сарадње. У то време дошло је до нове концентрације немачких, бугарских, љотићевских, недићевских и четничких јединица. У првим месецима 1944. године против НОВЈ у Србији ангажовано је пет немачких полицијских пукова, четири дивизије бугарског Првог окупационог корпуса, делови једне дивизије Пете бугарске армије и још неке мање бугарске јединице, затим пет пукова белогардејског Руског заштитног корпуса, пет пукова Љотићевог Српског добровољачког корпуса, око седамнаест хиљада Недићеве Српске државне страже и око четрдесет корпуса четника Драже Михаиловића, са близу четрдесет хиљада људи.⁶

Налазећи се у тешкој ситуацији после продора јединица НОВЈ у Србију, немачка команда је још у новембру 1943. године одобрила да се реорганизују, бројно повећају и што боље наоружају Љотићеве војне јединице, у чије су борбено расположење увек имали безрезервно поверење. Зато је Команда Југоистока захтевала од Недићеве владе да се не само јединицама СДК поклања посебна пажња у погледу исхране, обуће и одеће

⁴ Петар Вишњић: *Продор II и V дивизије у Србију 1944*, Београд, 1968, 23; Владимир Дедијер: *Дневник*, II издање, Београд, 1951, 784.

⁵ Петар Вишњић: *Продор II и V дивизије у Србију 1944...*, 10, 13, 15.

⁶ Др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији*, II, 283, 285—287; др Венцеслав Глишић: *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944*, Београд, 1970, 215—216.

већ и обезбеди егзистенција њихових породица, како би се љотићевци из таквих породица што боље борили против НОВ.Т. Немци су омогућавали добровољцима које су теже ранили партизани да могу бити пребачени на лечење у Беч, где су лекари и нега били на вишем нивоу.⁷

Пет дотадашњих Љотићевих батаљона преформирано је у пет пукова. Одређено је да сваки пук има по три батаљона, што је значило да, уместо пет, треба да буде петнаест батаљона. У 1944. години дошло је до формирања и артиљеријског дивизиона „који у ствари није ни имао артиљерије.“ Сваки батаљон имао је по четири чете (три стрељачке и једну пратећу). Формирање пукова требало је да се изврши до краја јануара 1944. године. Максимално бројно стање свих добровољачких пукова било је пет хиљада људи. Оваква формација добровољачких пукова остала је до краја рата, односно до капитулације окупатора, а са њиме и Љотићевих јединица.⁸

За команданта Првог пука СДК постављен је активни пешадијски мајор Илија Мићашевић, Другог пука резервни пешадијски мајор Марисав Петровић, Трећег пука резервни мајор Красноје Нотарош, после њега активни пешадијски мајор Јован Добросављевић, а затим резервни мајор Војислав Димитријевић, па активни пешадијски капетан прве класе Миодраг Марковић, Четвртог пука пешадијски мајор Вук Влаховић и Петог пука резервни мајор Милорад Мојић, а после Мојића активни пешадијски потпуковник Мирко Станковић.⁹

Попуњавање Љотићевих добровољачких пукова крајем 1943. и у току 1944. године вршено је углавном принудном мобилизацијом, која је извођена на следећи начин: један батаљон би опколио неколико села. Затим би скупљао младиће и доводио у касарну свога пука. Одмах по довођењу, то људство распоређивано је по четама. Известан број младића успео је да побегне још од својих кућа чим је чуо да долазе добровољци да мобилишу. Нису желели да буду у компромитованим Љотићевим јединицама. Неки од њих прелазили су у четнике. Народ се тој мобилизацији није одазивао. Пошто су били доведени у касарне и распоређени по четама, младићи су строго чувани. Нису могли излазити у град ни примати посете родбине. Уопште нису могли да одржавају везу са спољним светом. Егзерцирали су скоро по читав дан, а у паузама командири су им говорили о оправданости мобилизације, јер се од њих тражило „да бране и спасавају српски народ од црвене куге.“ Али, и поред пропагандног притиска и других облика „убеђивања“ и принуда, младићи су, користе-

⁷ АВИИ, НАВ—Н—Т—501, 253/1136—58; Нда, 23/10, к. 50 А; Ча, 7 1, к. 276; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 290—291.

⁸ АВИИ, Ча, 2/1, к. 270, записник о саслушању Косте Мушицког; Нда, 26/8, к. 61; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 289; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији (1941—1945)*, Кливленд, Охајо, САД, 1958, 298.

⁹ АВИИ, Нда, 1/5, к. 156; Нда, 26/8, к. 61; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 220—221; *Обнова*, 737, 30. XI 1943, 5.

ћи погодие прилике, бежали појединачно, а касније и групно. Начин на које је командно добровољачко особље поступало са младићима био је суров и нечовечан. Шамарали су их, што је често био узрок бекства. Нису им дата скоро никаква права, стално су били под присмотром и шпијунажом, тако да су стекли утисак да се налазе у ропској средини. Колико су та бекства узела маха, сведочи бројно стање Првог пука из августа 1944. године, када је уместо две хихаде, једва имао око хиљаду људи.¹⁰

Неки пукови су брже вршили мобилизацију. Да би сузбио дезертерство из свог Другог пука, Марисав Петровић је стрељао двадесет младића које је ухватио после бекства.¹¹

И поред настојања да дође до пуног јединства међу сарадницима окупатора, јер им је свима заједно претила опасност од ослободилачких снага, то ипак није ишло лако, јер су сви ишли за својим посебним интересима. Четници Драже Михаиловића нису равнодушно гледали нити одобравали присилну мобилизацију коју су вршили љотићевци и неди евци ради бројног јачања својих јединица, сматрајући да то иде на њихову штету, пошто су и они вршили принудну мобилизацију. Четници су врбовали и присиљавали поједине љотићевце да прелазе у њихове редове, говорећи им да је са Љотићем „готово“ и да ће четници сигурно преузети власт у Србији. За то су, тобоже, имали сагласност западних савезника.¹² Очито љут и нерасположен због оваквих поступака четника, пуковник Коста Мушицки, командант СДК, 22. јануара 1944. године издао је наређење о поступку када четници одводе добровољце: „У више махова до сада, приликом пуштања добровољаца на одсуство, дешавало се да су исти одвођени од стране присталица Драже Михаиловића. Да би се овоме стало на пут и да би се у завео ред и поредак, а у вези наређења председника Министарског савета Пов. бр 59 од 16. јануара т. г., наређујем: 1. — Да се из дотичног места где се овакав случај буде догодио одмах похапсе 10 таоца — присталица Д. М. за сваког одведеног добровољца. 2. — Да се таоци држе у затвору све дотле док се одведени добровољац не јави у команду. 3. — Одмах по јављању одведеног добровољца таоце пустити. 4. — У случају да се одведени добровољац уопште не јави у своју команду у року од 15 дана од дана одвођења, таоце стрељати. 5. — У случају да се одведени добровољац у предвиђеном року врати без опреме са којом је одведен, таоце задржати у затвору до повратка целокупне опреме, а највише 10 дана, рачунајући дан повратка добровољца као први дан, а ако

¹⁰ АВИИ, Нда, 25/8, к. 61; Ча, 9/1, к. 276; АЈ — 110, фасц. 85, ф. бр. 765, досије инжењера Милосава Васиљевића; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 302—5; Ратко Парезанин: *Димитрије В. Љотић и други светски рат*, Минхен, 1971, 175; *Боривоје Карапанцић: Грађански рат у Србији...*, 220; *Обнова*, 768, 8. I 1944, 5; 831, 22. III 1944, 843, 5. IV 1944, 3.

¹¹ АВИИ, Нда, 26/8, к. 61; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 289, 291; *Боривоје Карапанцић: Грађански рат у Србији...*, 298.

¹² А В И И, Ча, 8/1, к. 276; Ча, 9/1, к. 276.

се опрема и по истеку овога рока не врати, предложити мере материјалне природе као репресалије за упропашћену спрему."¹³

У штабу пуковника Косте Мушицког, команданта Л)Отићевог Српског добровољачког корпуса, 29. јануара 1944. године одржан је састанак са командантима добровољачких пукова који су изнели тешкоће око спровођења принудне мобилизације за своје јединице. Марисав Петровић је изнео да је регрутацију отпочео одмах и да га је у томе највише помогао љотићевоки капетан Будимир Никић, као начелник среза у Рачи Крагујевачкој. Команда Другог пука почетком 1944. године затворила је велики број младића зато што нису хтели да се одазову позиву за мобилизацију, па су их у затвору мучили и тукли.¹⁴

На овом састанку је мајор Красноје Нотарош, командант Трећег пука СДК, стационараног у Шапцу, изнео да „за сада регрутује само сиромашне, што изазива револт, али им он говори да ће, чим их извежба и створи од њих војнике, поћи са њима у акцију по селима и да ће хватати имућне који се сада извлаче.“ Командант Петог пука, стационараног у Крушевцу, „захтева да се регрутација изврши акцијом на терену и противтерором, јер се само тако може извршити.“ На основу излагања и предлога команданата добровољачких пукова одлучено је да се регрутација „изврши акцијама на терену, с тим да родитељи, браћа и сестре онога који буде ступио у редове добровољаца гарантују својом слободом да неће побећи из њихових редова.“¹⁵

Четнички мајор Владимир Комарчевић известио је 11. фебруара своју врховну команду да љотићевци у Србији мобилишу тридесет хиљада људи. „Мобилисани младићи већ почињу да беже из љотићеваца. А)Отићевци упали и насилно су почели по срезу лепеничком да регрутују добровољце“.¹⁶ Мајор Душан Смиљанић, командант Првог шумадијског четничког корггуса такође је јавио да су љотићевци и на његовом терену вршили присилну мобилизацију. Били су концентрисани у Крагујевцу, Гружи, Рачи Крагујевачкој, Смедеревској Паланци, Смедереву, а дошли су и у Аранђеловац.¹⁷ Смиљанић је известио 11. фебруара своју врховну команду како љотићевци даноноћно јуре и хватају четничке регруте: „Имају мало успеха. Народ страховито муче. Хапсе жене, сестре и мајке и старце због регрута који бегају нама у шуму.“¹⁸

Генерал Мирослав Трифуновић Дроња, четнички командант Србије, јавио је 6. априла 1944. године својој врховној команди да су љотићевци пуштали на слободу таоце из Бањичког логора под условом да ступе у њихове редове.¹⁹

¹³ А В И И, Нда, 4/5, к. 153.

АВ И И, Нда, 26/8, к. 61.

¹⁵ АЈ — 110, фасц. 85, ф. бр. 765, досије инж. М. Васиљевића.

«АВ И И, Ча, 13/1, к. 276.

» А В И И, Ча, 15/1, к. 276.

¹⁶ А В И И, Ча, 13/1, к. 276.

» А В И И, Ча, 4/1, к. 277.

Друг Тито је о насилној мобилизацији коју су спроводили Љотић и Недић у Србији известио 12. фебруара 1944. године Коминтерну, захтевајући да Радио-станица „Слободна Југославија“ у Москви о томе преко својих таласа обавести југословенску јавност, како би била осујећена ова злочиначка акција квислинга која је била у интересу немачког окупатора.²⁰

Порази Немаца на Источном и Западном фронту и њихово повлачење, као и продор јединица НОВЈ на правцу Србије, приморали су домаће издајнике да одбаце себичне и сепаратистичке интересе и међусобне сукобе и да се уједине у борби против народноослободилачког покрета.

Недић је 2. марта 1944. године одржао у Београду посебан састанак са свим вишим официрима Српског добровољачког корпуса и Српске државне страже. Договорили су се о припремама за пружање отпора оперативној групи дивизија НОВЈ које су продирале у Србију. Истакнуто је да је у овим акцијама неопходна пуна сарадња са Немцима и четницима Драже Михаиловића.²¹

Преко својих представника, Милан Недић је средином марта 1944. године у селу Лесковици код Ваљева наставио преговоре са четницима Драже Михаиловића. У овим преговорима четнике је заступао мајор Драгослав Рачић. После неколико дана, 25. марта, усвојили су следеће закључке: 1) да ће четници и Недићеве оружане јединице сарађивати у борби против НОВ у крајевима где се она налази; 2) да ће Недић за те сврхе пружити помоћ четницима у оружју и муницији; 3) да ће рањени четници бити лечени у државним болницама, а по оздрављењу враћени у свој јединице; 4) да ће овај споразум ступити на снагу чим га буде одобрио Дража Михаиловић.²²

У стварању што веће сарадње између Милана Недића и Драже Михаиловића много је допринео генерал Миодраг Дамјановић, нови шеф Недићевог кабинета, који је доведен из немачког заробљеништва и коме је Дража Михаиловић, као „своме човеку“, одобрио да може да прими ту дужност да би преко ње користио и четничком покрету.²³ Иначе, пре Дамјановића, шеф Недићевог кабинета је био пуковник Милош Масаловић, истакнути љотићевац. Он је четнике сматрао неискреним и дволичним у сарадњи са окупатором, па су га они зато и убили 8. марта 1944. године у Београду. Недићева влада га је посмртно унапредила у чин бригадног пешадијског генерала.¹

²⁰ АЦК СКЈ, ЦК КПЈ—КИ 1944/18.

²¹ АВИИ, Нда, 25/8, к. 61; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 297.

²² Др Венцеслав Глишић: *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944...*, 219; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 327; Петар Вишњић: *Продор II и V дивизије у Србију 1944...*, 26.

²³ АВИИ, Ча, 6/1, к. 277; *стенографске белешке са суђења Д.М.*, 229. 229; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 288; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 281; Бошко Костић: *За историју наших дана*, Лил, 1949, 148; *Обнова*, 820, 9. III 1944, 2—3; *Ново време* 955, 27. V 1944, 2.

Одлука Винстона Черчила да се прекине пружање помоћи Дражи Михаиловићу и његовим четницима није била без значаја за опредељење једног дела маса за народноослободилачки покрет. Велика Британија је покушала да направи компромисан споразум између југословенске краљевске владе и руководства народноослободилачког покрета.²⁵ За то је постојала и сагласност совјетске владе.²⁶ Британска влада је покушавала да спасе монархију и да заустави брзи распад четничких јединица у Србији, инсистирајући истовремено да се одмах образује јединствена влада Југославије. Све ово је било базирано на британској процени да је „Србија за монархију”, да народноослободилачки покрет у њој има мањи утицај него у неким другим крајевима Југославије. Са таквим тврђењима је британска влада оперисала у току читавог рата, а и сам Дража Михаиловић је градио своју политику на таквој процени.

Док су нацисти и њихови сарадници терорисали народ у Србији почетком 1944. године, Врховни штаб НОВЈ одлучио је да се Друга и Пета дивизија поново пробију у Србију. Још 20. фебруара 1944. године Врховни штаб је одредио да овом операцијом руководи штаб Пете дивизије. Замисао Врховног штаба била је да Шеснаеста и Седамнаеста дивизија и остале јединице Трећег корпуса НОВЈ пређу преко Дрине и упадну из источне Босне у западну Србију и створе базу за даљи продор у Шумадију, а Друга и Пета дивизија да пређу Лим и да се преко Ибра пребаце у Топлицу и Јабланицу и са тамошњим јединицама да створе слободну територију између Ибра, Западне Мораве, Бугарске, Овчег поља и Косова. Ова територија је требало да послужи као ослонац за офанзивна дејства према источној Србији, Шумадији и Македонији.²⁷ Истовремено, Покрајински комитет КПЈ за Србију добио је 25. фебруара телеграмом директиву од Врховног штаба НОВЈ да покрене читав партијски и војни апарат у Србији за хитну мобилизацију људства и за формирање нових јединица.²⁸

Друга и Пета дивизија НОВЈ су се 18. марта 1944. године нашле на западним границама Србије. Овој офанзиви НОВЈ квислинзи су се супроставили „јединством свога националног

²⁵ Тито и Енглеска, *Обнова*, 802, 17. II 1944, 3; Улагивање Титу, *Обнова*, 809, 23. II 1944, 3; Два говора — један напад, *Обнова*, 812, 29. II 1944, 3; Черчил се залаже за споразум дражиноваца и комуниста, *Обнова*, 817, 6. III 1944, 3.

²⁶ В. Дедијер: *Дневник*, Београд, 1951, 762; Ратко Парезанин: *Други светски рат и Димитрије В. Љотић*, Минхен, 1971, 452.

²⁷ Петар Вишњић: *Продор II и V дивизије у Србију 1944*, 20—21; Владимир Дедијер: *Дневник*, 1951, 735; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 299—300; Боривоје Карапанић: *Споменица српских добровољаца 1941—197*, Кливленд, Охајо, САД, 1971, 110; др Венцеслав Глишић: *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944...*, 22; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 145.

^{**} 36. НОР, II, 12, 255—256! наређење ВШ НОВ и ПОЈ од 16. III 1944. упућено Штабу 2. корпуса НОВЈ да делом снага садејствује са ударном групом дивизија при њеном преласку преко реке ЈТима.

фронта." По наређењу Драже Михаиловића, ту су се борили четнички корпуси: Златиборски, Јаворски, Пожешки, Први равногорски, Други равногорски, Косовски. Ове четничке јединице су на реци Ибар водиле борбе против НОВЈ раме уз раме са Љотићевим добровољачким јединицама: Четвртим пуком под командом мајора Војислава Димитријевића (I батаљон Четвртог пука са поручником Радојком Бурићем и II батаљоном истог пука са капетаном прве класе Миланом Стојановићем на челу), Другим пуком под командом мајора Марисава Петровића, у чијем је штабу био за везу немачки капетан Вебер, I батаљоном Првог пука под командом капетана Ратка Обрадовића, II батаљоном Првог пука са капетаном Мијатом Бардаком на челу, I батаљоном Трећег пука са капетаном Младеном Штаљанићем на челу и са јединицама Српске државне страже под командом потпуковника Драгутина Редића, који је био командант Обласне команде СДС у Краљеву. Борбама је руководио заједнички оперативни штаб на чијем се челу налазио потпуковник Радослав Таталовић, начелник Штаба Српског добровољачког корпуса. Заједно са њима учествовале су немачке и бугарске јединице, као и јединице Руског белогардејског корпуса.²⁹

Иако је терен био веома тежак за брзе покрете трупа НОВЈ, а непријатељ непрекидно нападао, ипак су јединице НОВЈ успеле да до краја марта 1944. године, уз непрестане борбе и жртве, продру у долину Ибра. Очекивало се да ће непријатељ овим наглим упадом у Србију бити изненађен и да ће дивизије успети да остваре свој задатак. Међутим, немачка обавештајна служба је успела да открије шифре којима су се служили Врховни штаб и јединице НОВЈ, па је непријатељ сазнао за циљеве и кретање Друге пролетерске и Пете крајишке дивизије, тако да је на време могао да организује одбрану у долини реке Ибра.³⁰

Овако организована непријатељска одбрана успела је да задржи нападе Друге и Пете дивизије НОВЈ. У великим окршајима у долини Ибра и једна и друга страна, претрпеле су знат-

²⁸ 36. НОР, II, 12, 288—289, обавештење ВШ НОВ и ПОЈ од 12. III 1944. упућено Штабу 2. корпуса НОВ и ПОЈ о успешним дејствима ударне групе дивизија НОВЈ и њеном избијању на доњи ток реке Увца; Петар Вишњић: Продор II и V дивизије у Србију 1944..., 26—28, 57—58; стенографске белешке са суђења Д. М., 44—45, 218; Бранко Латас и Милован Целебић: Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945..., 290; Ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић, 422; Бошко Костић: За историју наших дана..., 146; Српски добровољци, Минхен, 1966, 41; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 300; Боривоје Карапанић: Споменница српских добровољаца 1941—1971..., 110—116; Обнова, 830, 21. III 1944, 3.

²⁹ АВИИ, Ча, 5/1, к. 277; Ча, 7/1, к. 291;

Др Венцеслав Глишић: Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944..., 221—222; Петар Вишњић: Продор II и V дивизије у Србију 1944..., 377—378.

Тајна и јавна сарадња четника и окупатора 1941—1944, Београд, 1976, 97, приредио др Јован Марјановић.

не губитке. Јединице НОВ Ј имале су тридесет мртвих и шездесет четири рањена, а непријатељ сто четрдесет погинулих и рањених. Међу погинулим непријатељима 31. марта 1944. године био је и поручник Радојко Бурић, командант I батаљона Четвртог Љотићевог добровољачког пука. Погибија Бурића тешко је погодила пуковника Косту Мушицког, команданта добровољаца, и Димитрија Љотића, који су рекли да су изгубили једног од својих „најспособнијих и највернијих команданата.“ Бурић је по-смртно унапређен у чин капетана.³¹

Љотићевци су се хвалили да су по цену властитих жртава помогли да се у драгачевском селу Вичи спаси из партизанског обруча „од сигурне погибије“ штаб Првог равнорског четничког корпуса са командантом Звонком Вучковићем на челу.³²

Иако су Друга и Пета дивизија НОВЈ имале у долини Ибра знатне губитке, нису се повукле. Задржале су се у Србији до половине маја 1944. године, водећи непрекидно борбе против љотићеваца, четника, недићеваца и окупатора.³³

Праву панику у редовима окупатора и квислинга изазвала су учестала бомбардовања савезничке авијације. У току априла 1944. године почела је активније англоамеричка авијација да напада и уништава немачке војне стратегијске објекте у многим градовима Југославије. Та бомбардовања су довела у извесној мери до дезорганизације немачке и квислиншке власти. У току тих напада страдао је и изванредан број цивилног становништва. Ово су домаћи издајници узимали као аргуменат у пропаганди, истичући како савезнички авиони нису гађали немачке војне циљеве, већ убијали српски народ „по Титовој жељи и захтеву.“ На дан 5. априла 1944. године поново је бомбар-

³¹ Петар Вишњић: *Продор II и V дивизије у Србију 1944*, 110—124; Боривоје Карапанчић: *Грађански рат у Србији...*, 300—301; Боривоје Карапанчић: *Споменица српских добровољаца 1941—1971...*, 111; БОШКО Костић: *За историју наших дана*, 146; *Обнова*, 840, 1. IV 1944, 3;

Д. В. Љотић: *Капетан Радојко Бурић; Општај команданта СДК пуковника Косте Мушицког са капетаном Бурићем*, *Обнова*, 841, 3. IV 1944, 3; *Свечана сахрана капетана Радојка Бурића*, *Обнова*, 843, 5. IV 1944, 3.

³² Боривоје Карапанчић: *Грађански рат у Србији...*, 301.

³³ 36. НОР, II, 12, 477, наређење ВШ НОВ и ПОЈ од априла 1944 упућено Штабу ударне групе дивизија НОВЈ да маневарским дејством у правцу Шумадије, обмане непријатеља о правцу наступања, а чим се пружи повољна прилика, да продре на простор Јабланица — Топлица и тиме изврши главни свој задатак; 36. НОР, II, 12, 429, обавештење делегата ВШ НОВ и ПОЈ Павла Илића Вељка од 3. IV 1944. упућено ВШ НОВ и ПОЈ о узроцима који спречавају ударну групу дивизија да форсира реку Ибар; 36. НОР, II, 12, 464, обавештење делегата ВШ НОВ и ПОЈ Павла Илића Вељка од 8. IV 1944. о постојању реалних услова да се на Ибру разбију затечене бугарске окупационе снаге и Недићеве квислиншке формације уколико се ударној групи дивизија брзо дотуре муниција и десантни гумени чамци; Велики успех српских добровољаца код Рашке, *Обнова*, 841, 3. IV 1944, 3; *Зашто добровољци побеђују?* *Обнова*, 843, 5. IV 1944, 3; *Комунистичка опасност и упад Тита — огантн сигнал, опомена и подстрек целом српском народу*, *Обнова*, 849, 12. IV 1944, 3.

дован Ниш, што је, према наводу председника нишке општине, било треће бомбардовање од 20. октобра 1943. године.³⁴ Поред осталих који су нападали савезнике због бомбардовања Ниша, у силини напада посебно се истицао професор теологије Јован Барјактаревић, окружни начелник, љотићевац.³⁵

Ускоро после Ниша, англоамерички авиони су 16, 17. и 18. априла 1944. године бомбардовали Београд. Бомбардовање Београда, и уопште тешка ситуација за квислинге, довели су до тога да је Недићева влада 19. априла донела уредбу о постављању Драгог Јовановића за комесара владе за територију Управе града Београда и срезове: врачарски, грочански и посавски и о ванредним овлашћењима датим окружним начелницима. Драги Јовановић је имао „нарочито овлашћење да организује све нужне мере за обезбеђење исхране, становања и смештаја избеглица и очување личне и имовне безбедности у бомбардованом Београду“, а и на образовању преких судова који су по кратком поступку судили „непослушнима.“³⁶

После жестоких борби у долини Ибра, крајем марта и почетком априла 1944. године Друга и Пета дивизија НОВЈ покушале су да се пробију на простор планина Повлена и Маљена и ту да створе упориште. Требало је да им савезници дотурaju ратни материјал и помажу Шеснаестој и Седамнаестој дивизији НОВЈ да се пребаце преко Дрине у Србију. Одатле би заједно дејствовале у правцу Шумадије. Међутим, окупатори и квислинзи, међу којима нарочито Љотићеви добровољци, наме-

³⁴ Др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 297; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 309; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 142; Саопштење српске владе поводом бомбардовања Ниша, *Обнова*, 849, 12. IV 1944, 3; Р. В. Живадиновић: *Енглеској јавности*, *Обнова*, 850, 13. и 14. IV 1944, 3.

³⁵ Ниш олакује невинне жртве англоамеричког терористичког напада, *Обнова*, 849, 12. IV 1944, 3.

³⁶ А В И И, Нда, 19/7, к. 1. записник о саслушању Д. Јовановића: 36. НОР, II 12, 440, наређење ВШ НОВ и ПОЈ од априла 1944. упућено Штабу ударне групе дивизија НОВЈ да на простору Ивањица — Ариље — Ужице — створи чврсту основицу за наступање у унутрашњост Србије; 36. НОР, II, 12, 476, наређење ВШ НОВ и ПОЈ од 10. IV 1944. упућено Штабу 2. корпуса НОВЈ да јави резултате бомбардовања Никшића и да на сектору Прибој — Рудо задржи јаче снаге ради прихвата ударне групе дивизија НОВЈ за случај њеног повлачење из западне Србије;

АЈ — 110. фасц. 86, ф. бр. 802, досије Милана Недића; Петар Мартиновић Бајица: *Милан Недић...*, 230; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 142—143; Трагичне сцене у градском породилишту пола часа после англоамеричког терористичког напада на Београд, *Обнова*, 855, 4. V 1944, 3; Лазар Чолић: *Зашто у Србију? Сензационално откриће о позадини комунистичког упада на српску територију и нападима англоамеричког ваздухопловства на градове у Србији*, *Обнова*, 856, 5. V 1944, 3; *Ни животиње у Зоолошком врту нису остале поштеђене*, *Обнова*, 857, 6. V 1944, 3;

Службене новине, 30, 25. IV 1944, Уредба о комесару владе за територију Управе града Београда и срезове врачарски, грочански и посавски и ванредним овлашћењима окружних начелника, М. с. 737 од 19. IV 1944;

Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 310.

тали су им непрекидне борбе, тако да су јединицама НОВЈ онемогућили предах и примање материјала од савезника.³⁷

Дуж реке Дрине, у Мачви и Поцерини, удружене снаге окупатора и квислинга, међу којима Први и Трећи добровољачки пук, водиле су жестоке борбе против НОВЈ.³⁸

Када су јединице НОВЈ продрле у Србију у пролеће 1944. године, то је, како каже Љотићевац Боривоје Карапанчић, одјекнуло „као гром из ведра неба“. Други батаљон Првог добровољачког пука, сарађујући са Немцима, учествовао је у борбама против ових јединица НОВЈ. „На терен је пошло око 500 војника, а из акције се вратило нешто више од 200. Остали су били побијени, рањени или заробљени. Али највећи део је побегао, јер није хтео да се бори. I батаљон Првог пука је све до почетка маја 1944. године био у бази. Тек када су се партизани приближили Ваљеву, он је пошао у акцију. Но, ни он се није много боље провео. Пошао је са око 800 војника и вратио се без пуних 500. Било је доста мртвих, рањених и заробљених, али највећи број је побегао.“³⁹ После борби у околини Ваљева повећало се наоружање добровољаца Првог пука, добијено је шеснаест лаких бацача и четири тешка бацача мина и по један лаки противтенковски топ. Што се тиче лаких и тешких митраљеза, свака десетина је добила по два пушкомитраљеза.⁴⁰

Командант Првог Азотићевог добровољачког пука у извештају од краја априла 1944. године јавио је Штабу Српског добровољачког корпуса о нездравој ситуацији: „Из I. пука СДК почетком овог месеца нагло су отпочела бекства. До сада је побегло неколико стотина новобилисаних регрута. Само из једне чете побегло је преко 50 регрута.“⁴¹

Љотићеви добровољци су се хвалили да су успели да сузбију продоре НОВЈ у Србију: „У вези са бомбардовањем српских градова... покушале су последњих априлоких дана групе болшевичких банди да преко Дрине и Ибра продру у Србију,

³⁷ Др Венцеслав Глишић: Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944..., 222; Петар Вишњић: Продор II и V дивизије у Србију 1944, 91; Бошко Костић: За историју наших дана..., 147—148; Боривоје Карапанчић: Грађански рат у Србији..., 301; 36. НОР, II, 12, 478, наређење ВШ НОВ и ПОЈ од 11. IV 1944, упућено Штабу ударне групе дивизија НОВЈ да доставља извештаје о ситуацији на свом сектору дејства; 36. НОР, II, 12, 483, наређење Тита од 12. IV 1944, упућено Штабу ударне групе дивизија и делегату ВШ Павлу Илићу Вељку да се ударна група дивизије задржи на постигнутом простору, да маневарски дејствује и поново покуша форсирање реке Ибра; 36. НОР, II, 12, 493, захтев делегата ВШ НОВ и ПОЈ Павла Илића Вељка и секретара ПК КПЈ за Србију др Благоја Нешковића од 12. IV 1944, упућен ВШ НОВ и ПОЈ да 2. и 3. корпус НОВЈ офанзивним дејством у јужном и западном Санџаку олакшају продор ударне групе дивизија на реци Ибру.

³⁸ Боривоје Карапанчић: Споменица српских добровољаца 1941—1971..., 127—130; Обнова, 841, 3. IV 1944, 3.

³⁹ А В И И, Нда, 25/8, к. 61; Боривоје Карапанчић: Грађански рат у Србији..., 302—304.

⁴⁰ А В И И, Нда, 26/8, к. 61.

⁴¹ А В И И, Нда, 3/8, к. 153.

али су оне одбијене и нанети су им велики губици од немачких трупа и одреда српских добровољаца."⁴²

Крајем априла 1944. године по налогу Недићеве владе и уз сагласност Немаца, у Берлину је боравила комисија од три официра из састава Српског добровољачког корпуса. Она је обишла многе заробљеничке логоре у Немачкој и разговарала са заробљеницима који су били планирани да буду отпуштени из заробљеништва да би ступили у Љотићев добровољачки корпус. О резултату своје мисије у Немачкој комисија је по повратку поднела 26. маја 1944. године извештај Милану Недићу.⁴³

Испред бројно јачих непријатеља морале су се јединице НОВЈ у другој половини маја 1944. године привремено повући из Србије на слободну територију у Санџаку и Црној Гори. Непријатељи, нарочито љотићевци, хвалили су се како су они највише допринели истеривању партизана.⁴⁴

Боравак дивизија НОВЈ у Србији имао је велики војно-политички значај. Народ се уверио да је НОВЈ значајна војничка снага, спремна да се бори за његову слободу. Ово сазнање знатно је подигло борбени морал становништва Србије и коначно срушило непријатељску пропаганду која је свакодневно тврдила да су партизани уништени.⁴⁵

У периоду од маја до октобра 1944. године Немци, љотићевци, недићевци и четници Драже Михаиловића били су више оријентисани на одбрану од НОВЈ него на напад. Главнина немачких снага у Србији оријентисала се углавном ка њеним источним границама, у сусрет Црвеној армији. У унутрашњости Србије задржале су се углавном јединице немачких полицијских и обезбеђујућих пукова, јединице белогардејског Руског заштитног корпуса, љотићевци, недићевци и четници Драже Михаиловића. Да би били што слободнији и ефикаснији у борбама против Црвене армије која се незадрживо пробијала ка југословенској граници, Немци су настојали да обједине све квислинге за бар привремену борбу против снага народноослободилачког покрета, како би се немачке трупе, када буду морале повући са што мање губитака са територије Србије. У том циљу, имајући највише поверења у борбеност љотићеваца, Команда Југоистока је 12. априла 1944. године предложила Команди Вермахта да се Српски добровољачки корпус бројно повећа и

« 36. НОП, II, 12, 480, наређење ВШ НОВ и ПОЈ од 11. IV 1944. упућено Штабу 3. корпуса да испита могућност изненадног продора две дивизије на сектору Бијељина — Зворник или на сектору Љубовија — Вишеград; Боривоје Карапантић: Грађански рат у Србији..., 304—305; Ново време, 933, 2. V 1944, 1; 935, 4. V 1944, 2.

⁴³ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/467; др Милан Борковић: Концраревољација у Србији..., II, 292.

⁴⁴ Пропагандна Титова инвазија у Србију, Обнова, 864, 15. V 1944, 3; Лазар Чолић: Бојне њиве — гробница партизанских пролетера, Обнова, 866, 17. V 1944, 3; Ново време, 947, 18. V 1944, 2; Обнова, 865, 16. V 1944, 3.

⁴⁵ Петар Вишњић: Продор II и V дивизије у Србију 1944..., 382, 384—385, 390; др Венцеслав Глишић: Творор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944..., 222.

још боље наоружа. Хитлер је месец дана касније лично одобрио повећање Љотићевог добровољачког корпуса.⁴⁶

Значај НОВЈ за даљи развој рата на Балкану схватила је и Немачка врховна команда и, пошто није располагала већим снагама да врши крупне нападе, покушала је ваздушним десантом да уништи руководство народноослободилачког покрета са Титом на челу. Међутим, десант на Дрвар 25. маја 1944. године није успео. Руководећи се закључцима Другог заседања АВНОЈ-а да би изборио признање у сложеним међународним условима, Национални комитет ослобођења Југославије одлучио је да поведе разговоре са избегличком краљевском владом др Ивана Шубашића. Споразум Тито — Шубашић из јуна 1944. године представља крупну политичку победу народноослободилачког покрета, јер се нова краљевска влада одрекла Драже Михаиловића и његових четника и признала основне тековине које су југословенски народи извојевали у дотадашњој борби под руководством Комунистичке партије Југославије. Овим споразумом, у ствари, решен је међународни положај нове Југославије. За домаће издајнике, а нарочито за љотићевце и четнике Драже Михаиловића, „споразум Тито — Шубашић, уз сагласност Енглеза, био је последњи чин наше трагедије” — казао је Недићев официр Петар Мартиновић Бајица.⁴⁷

Да би домаћи издајници показали тобоже одлучност српског народа да ће се борити до краја против комунизма, у Београду су 22. јуна 1944. године одржане националистичке манифестације. Намерно је за то одређен 22. јун као дан када су пре три године немачке трупе прешле совјетску границу. Тог 22. јуна Београд је освануо пун плаката и цртежа антикомунистичке садржине. Одржан је и помен погинулим у борби против комунизма. Централне манифестације биле су: дефиле представника оружаних квислиншких формација пред Миланом Недићем, које је предводио пуковник Коста Мушицки, командант Љотићевог добровољачког корпуса, и отварање нове антикомунистичке изложбе у згради Министарства пошта под називом „Црна Гора под петокраком звездом.” Истога дана, преко Радио-Београда одржао је антикомунистички говор Велибор Јонић, министар просвете и вера у Недићевој влади.⁴⁸

« АВИИ, НАВ—Н—Т—501, 256/471; Бон, 6/69—70; Поводом појачања српских оружаних јединица, *Обнова*, 888, 13. VI 1944, 3; Недићевац Петар Мартиновић Бајица је навео да су Немци одобрили Љотићу да може мобилисати око 50.000 људи за које би дали оружје и друге потребе. (Петар Мартиновић Бајица: *Милан Недић...*, 349)

Др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 224,289,330.

⁴⁷ Др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 298—300; др Венцеслав Глишић: *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1945...*, 226; Петар Мартиновић Бајица: *Милан Недић...* 196—197; Боровоје Карапантић: *Грађански рат у Србији...*, 339—345; *Предаја целог Балкана болшевизму, Ново време*, 950, 21. и 22. V 1944, 2; *Обнова*, 879, 1. VI 1944, 3; Бранко Латас и Милован Целебџић: *Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945...*, 350—351.

⁴⁸ *Ново време*, 978, 24. VI 1944, 2; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 277; *Обнова*, 895, 22. VI 1944, 3.

Да би подигао „ауторитет“ и одао признање за извршавање злочиначких акција против народноослободилачког покрета и безрезервној оданости нацистичкој Немачкој, Недић је 28. јула 1944. године унапредио у чин генерала: пуковника Косту Мушицког, команданта Љотићевог добровољачког корпуса, као и пуковника Боривоја Јонића, команданта Недићеве Српске државне страже.⁴⁹

Окупатор и његови сарадници упорно су настојали да по сваку цену задрже Србију у својим рукама. По замисли војно-управног команданта Србије требало је српске дивизије НОВ (21, 22, 24. и 25) опколити па уништити, или их потиснути, а истовремено не дозволити деловима оперативне групе дивизија НОВЈ да продру у Србију. Почетком јула 1944. године почела је непријатељска топличко-јабланичка офанзива, у којој су учествовале немачке и бугарске јединице, као и њихови сарадници љотићевци, недићевци и руске издајничке белогардејске јединице. Непријатељ није успео да уништи ове дивизије. За време извођења ове операције, у Србију је стигао новоосновани Главни штаб НОВ и ПО за Србију, који је допринео да ове дивизије НОВ у Србији изврше низ већих маневара.⁵⁰

Притисак непријатеља на јединице НОВ у Србији нагло је ослабио после избијања делова оперативне групе дивизија НОВЈ на Копаоник. Нови продор ове групе омогућио је јединицама у Србији да поврате целокупну слободну територију коју су изгубиле у току непријатељске топличко-јабланичке операције.

Највише војно и партијско руководство Југославије особито је ценило значај који Србија има за даље вођење рата против непријатеља на целој територији Југославије. Зато је упорно настојало да се делови оперативне групе дивизија НОВЈ пробију у Србију. Овога пута оперативна група дивизија НОВЈ успела је да крајем јула и почетком августа 1944. године продре преко Ибра и Копаоника у Топлицу и споји се са јединицама НОВ у Србији. Непријатељ је покушао да задржи остале јединице НОВ да не продру у Србију, па је предузео нову офанзиву у Санцаку и Црној Гори. Маневрима су Први пролетерски и Дванаести корпус НОВЈ, упркос тешких борби против удружених непријатеља, а нарочито љотићеваца, успели да продру у Србију у другој половини августа и почетком септембра 1944. године. На тај начин у Србију се пробило седам дивизија НОВЈ и са пет дивизија, колико их је било у Србији, почела је борба за коначно ослобођење од окупатора и његових сарадника.⁵¹

⁴⁹ *Обнова*, 1009, 30. и 31. VII 1944, 2.

⁵⁰ *Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945*, књига II, Београд, 1958, 253—257.

⁵¹ *Ј. Б. Тито: Сећања на дане ослободилачког рата и револуције*, Комунист, 6. IV 1961;

Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945..., 16—19; Владимир Дедијер: *Дневник*, II издање, 1951, 793; др Венцеслав Глишић: *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944...*, 227—228; *Ново време*, 1028, 22. VIII 1944, 2; 1032, 26. VIII 1944, 2.

*Споразум Недића и Љотића са Дражом Михаиловићем. —
Сарадња љотићеваца са четницима Момчила Бујића
и Павла Ђуришића*

Уколико се приближавало ослобођење, утолико су се све нијансе издајника слиле у јединствену боју. Несугласице и повремене сукоби између љотићеваца и четника превазилажени су и њихови односи постајали су све блискији. О томе сведоче документи. Тако је, поред осталог, Начелство округа београдског 15. јуна 1944. године известило Министарство унутрашњих послова: „Дана 26. маја т. г. дошли су у Гроцку официри са неколико војника IV пука Српског добровољачког корпуса из Смедерева. Они су се састали са четничким официрима и том приликом дошло је до размене ствари, оружја, муниције, које су на дан 20. маја приликом акције добровољци и четници једни другима одузели. Приликом састанка дошло је до узајамног поверења између четника и добровољаца.”⁵²

У лето 1944. године када су партизанске снаге добиле наређење од Врховног штаба НОВЈ да пређу у Србију, Дража Михаиловић је тражио од пуковника Косте Мушицког, команданта Љотићевог добровољачког корпуса, да заједнички пруже отпор „продору црвених”. Мушицки је одмах издао наређење III батаљону Трећег пука у Шапцу и III батаљону Првог пука у Ваљеву да хитно дођу у село Ушће на Сави код Обреновца и ту се јаве генералу Светомиру Букићу, команданту Сремског четничког корпуса, који је ту образовао свој штаб. Овако организовани и уједињени успели су привремено да онемогуће реализацију планова НОВЈ. Четнички официри одали су пуно признање Љотићевим добровољцима, истичући да ће заједничка борба добровољаца и четника на Сави послужити за пример свима националистима у Србији „како се несебично и братски треба борити раме уз раме против заједничког непријатеља.”⁵³

О сарадњи међу квислинзима у борби против НОВЈ сведочио је Недићев официр Петар Мартиновић Бајица, наводећи да је главни магацин Петог добровољачког пука у Нишу био у исто време и „главни депо у 1944. за снабдевање четника муницијом, обућом и санитарским материјалом ...” Љотићевци су добијали све што им је требало од Немаца: оружје, муницију, одећу, обућу, храну, новац, плате, санитарски материјал, превозна средства и погонски материјал. „Немци су њима веровали...” — наглашавао је Мартиновић.⁵⁴

Немачка команда и остали високи нацистички функционери у Србији расправљали су у априлу 1944. године о томе каква је став требало заузети према четничком покрету. Херман Нојбахер, опуномоћени представник Министарства спољних послова Трећег Рајха, залагао се за даље јачање „српских националних снага” и за сарадњу са Дражом Михаиловићем. У раз-

⁵² Документа, I, 612.

⁵³ Боривоје Карапанчић: Грађански рат у Србији, 317—318.

⁵⁴ Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић..., 349.

говору са Нојбахером, Недић је пристао на сарадњу са Михаиловићем, с тим да он (Недић) буде водећа личност у борби против народноослободилачког покрета. Љотић и Недић су сматрали да би најбоље било да Михаиловић са својим јединицама оде из Србије и да у другим крајевима Југославије „чисте терен од комуниста“, а да ће у Србији то исто чинити љотићевци и недићевци. Без обзира на извесне резерве окупатора према четничком покрету, сарадња са четницима је оцењена позитивно, нарочито садејство приликом пробоја Друге и Пете дивизије НОВЈ у Србију.⁵⁵

После потписивања уговора о сарадњи 1944. године, четници су се обавезали да обезбеђују југозападну границу Србије од напада јединица НОВЈ и да буду претходница окупаторских трупа. Четничке јединице заједно са немачким и квислиншким снагама водиле су жестоке борбе против народноослободилачког покрета на територији Јабланица — Јастребац.⁵⁶

На основи заједничке борбе против народноослободилачког покрета, Недић и Љотић су настојали да успоставе и директну везу са Дражом Михаиловићем и његовим штабом преко индустријалца Илије Михаиловића. Одмах су били одређени и делегати који су водили преговоре. Недић је одредио Димитрија Љотића и Илију Михаиловића, а Дража Михаиловић је у своје име одредио генерала Мирослава Трифуновића Дроња, четничког команданта Србије. Почетком маја 1944. године Илија Михаиловић је обавестио Љотића и Недића да је успоставио везу са штабом Драже Михаиловића и договорио се да ускоро дође до заједничког састанка. Поред генерала Трифуновића, Дража Михаиловић је одредио да на овом састанку присуствује и Драгиша Васић, један од његових најближих сарадника.⁵⁷

На путу за овај састанак Љотића је пратио његов лични секретар Бошко Костић. У селу Брћанима код Чачка одржан је састанак који је трајао три дана, 17, 18. и 19. маја 1944. године. По упутству Драже Михаиловића, разговоре је водио генерал Трифуновић са Димитријем Љотићем и Илијом Михаиловићем. Из непознатих разлога Драгиша Васић није стигао на састанак.⁵⁸ После исцрпних разговора, постигнут је заједнички споразум: 1. заједничка борба против комунизма; 2. организација Драже Михаиловића остаје потпуна; 3. споразумно постављање окружних и средњих начелника; 4. у свим битним ства-

⁵⁵ АВ И И, НАВ—Н—Т—501, 256/458, 460, забелешке о разговорима Нојбахер — Недић од 11. IV 1944; др Венцеслав Глишић: Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944..., 223—224.

⁵⁶ Стенографске белешке са суђења Д. М..., 47, 247; А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/788, извештај мајора Вејела упућен Вајксу 13. V 1944; др Венцеслав Глишић: Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944..., 225.

⁵⁷ АВ И И, Нда, 16/7, к. 1, записник о саслушању Милана Недића; стенографске белешке са суђења Д. М..., 44; Бошко Костић: За историју наших дана..., 150.

⁵⁸ А В И И, Нда, 16/7, к. 1, записник о саслушању Милана Недића; стенографске белешке са суђења Д. М..., 44, 223.

рима Недић треба да се споразуме са Дражом Михаиловићем, иначе у осталим стварима извршавају се Недићеве одлуке; 5. појачање оружаних снага врши се споразумно, а исто тако и заједничка акција против комуниста; 6. Дража Михаиловић прима у начелу издржавање у новцу и намирницама од Недићеве владе, у ком циљу саопштава влади свој нормалан састав, а уколико ово од владе буде добио одриче се дотадашњих начина снабдевања; 7. Дража Михаиловић има свога делегата код Милана Недића; 8. непријатељска међусобна пропаганда треба да престане; 9. органи Драже Михаиловића неће чинити никакве препреке регрутовању за Недићеве и Љотићеве оружане јединице; 10. треба створити заједнички антикомунистички фронт у српству и изван Србије; 11. Недић ће одмах потпомоћи стварање Сремског четничког одреда ради чишћења Срема од комуниста па треба да помогне оружјем, муницијом и осталом спремом до четири хиљаде људи. „После успешних разговора — писао је Костић — опростили смо се и братски изљубили са генералом Трифуновићем који нам је дао људе да нас доправе до Горњег Милановца. С нама се враћао и чика Илија Михаиловић.”⁵⁹ На овом састанку дошло је до „уједињавања свих националних снага и до одговарајућег координирања политичких задатака у духу заједничког антикомунистичког фронта”.⁶⁰

У јулу 1944. године мајор Војислав Димитријевић, командант Четвртог добровољачког пука, имао је састанак са Моачанином, чланом највишег руководства четничке омладине у Србији. Моачанина је послао мајор Љубиша Терзић, командант четничког корпуса из Свилајнца, са задатком да тражи од Димитријевића да омогући да дође до састанка између Димитрија Љотића и Љубише Терзића. До састанка је убрзо и дошло у селу Липе, у близини Смедерева, који је обезбеђивао III баталјон Четвртог пука СДК који је био и стациониран у овом селу. Разговор између Љотића и Терзића трајао је цео дан. Терзић је упознао Љотића са ситуацијом у Лондону и Каиру. (Терзића су, иначе, заробили Немци у априлу 1941. године и он је провео извесно време у заробљеничком логору у Оснабрику, одакле је, наводно, побегао, пребацивши се у Енглеску, а одатле је британским авионом дошао у Србију, спутивши се падобраном код Драже Михаиловића. Прво је био ађутант код Драже Михаиловића, а затим је по својој жељи отишао у четничку војну јединицу, где је постао командант једног корпуса). Терзић је исто гледао на политичку ситуацију као и Љотић. „Њему је било јасно да ће савезници одсад помагати само Тита, па утолико пре националисти треба да се држе заједнички” — казао је љотићевац Бошко Костић. О појединим личностима из околине Драже Михаиловића изражавао се врло неповољно. Терзић је рекао Љотићу да поједини људи из околине Михаиловића ометају дефинитивни споразум националиста, јер се пла-

⁵⁹ Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 151—152.

Др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 327; Бори-воје Карапанџић: *Грађански рат у Србији*, 320—322.

ше да не изгубе своје ноложаје. Знају да сви четнички одреди у Србији сарађују са Љотићевим добровољцима и Недићевом Српском државном стражом, али су опет ометали епоразум. Костић је навео да је командант Четвртог пука СДК, у знак пријатељства и сарадње, дао четницима два минобацача, четири аутомата, један број пушака и муниције.⁶¹

До веома важног састанка између домаћих издајника дошло је 12. и 13. августа 1944. године у селу Ражани код Косјерића. Овај састанак између Милана Недића и Драже Михаиловића уговорио је и обезбедио Драги Јовановић. Осим Михаиловића, састанку су присуствовали и његови команданти мајори Мирко Лалатовић, Драгослав Рачић и Никола Калабић, а поред Недића, генерал Миодраг Дамјановић, његов шеф кабинета, и Драги Јовановић, управник града Београда. После завршених разговора Михаиловић и Недић су склопили следећи споразум: „а) Недићева влада даваће Михаиловићу новчану помоћ од 100.000.000 динара месечно; б) Недић преузима обавезу да од Немаца издејствује и излиферује Михаиловићу 30000 пушака, 3.000.000 пушчаних и митраљеских метака, 500 пушкомитраљеза и 500 бацача мина; в) Михаиловић гарантује Недићу да се то оружје ни у ком случају неће употребити противу Немаца, а Недић ће за то узети на себе обавезу пред Немцима; г) Недић и његова влада ће, уколико окупатор дозволи, ставити све своје оружане формације, ради координације акције против НОВ, под команду Михаиловића; д) Недићева влада ће, уколико добави, излиферовати Михаиловићу неодређен број униформи и обуће." Михаиловић је од Недића нарочито тражио да овај састанак и споразум остану у највећој тајности.⁶²

„На овом састанку — изјавио је Недић на саслушању после рата — радило се о томе да се створи апарат који ће у даном моменту после немачког слома да преузме власт у земљи..”⁶³

О састанку у Ражани између Недића и Михаиловића пише са нешто више детаља љотићевац Бошко Костић: „Августа месеца 1944, једнога дана, рано изјутра, дође код мене у стан један четник и позва ме да одмах поћем с њиме у Мали Мокри Луг, јер ме зове његов комаидант Јован Јоксић. Када сам тамо дошао, Јоксић ме је представио капетану Предрагу Раковићу, команданту Другог равногорског корпуса. У друштву су били ту још Илија Михаиловић, Борће Перић, шеф пропаганде у влади Не-

⁶¹ Др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II 330; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 157—158.

⁶² Др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији*, II, 331; Бранко Латас и Милован Целебдић: *Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945...*, 310—311.

„Ноћу око једанаест часова састао сам се са Дражом у једној малој Јсуници у селу Ражани, близу Косјерића, у највећој тајности. Сусрет је <жо срдчан и пријатељски”.

(А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању М. Недића)

⁶³ А В И И, Нда, 16/7, к. 1, записник о саслушању Милана Недића; Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Драгог Јовановића.

дићевој, инжењер Веелиновић, министар пољопривреде у истој влади, и низ других грађана и сељака. Раковић ме позва на страну и рече ми да је дошао у Београд, јер га је генерал Дража Михаиловић упутио као свог делегата за везу са генералом Недићем. Показа ми и писмо генерала Драже Михаиловића упућено бившем министру спољних послова Александру Цинцар-Марковићу, у коме га Дража моли да буде као саветник Раковићу. Даље ми Раковић рече да је добио налог од генерала Михаиловића да поведе Димитрија Љотића на састанак с њиме, али су, додаде, јуче Калабић и Рачић одвели генерала Милана Недића у чијој су се пратњи налазили Недићев шеф кабинета Миодраг Дамјановић и управник града Београда Драги Јовановић; они су се већ састали с генералом Дражом, а данас треба да се врате назад... Раковић ме упитао како гледам на ситуацију и шта би требало да се ради. Одговорио сам му да ће совјетске трупе сигурно заузети Србију са Београдом, а да би се сви ми морали, у том случају, повлачити заједнички из Србије. Додао сам: „Уосталом, Ви ћете данас, као што ми рекосте, посетити Димитрија Љотића, а он ће Вам далеко боље и јасније изложити нашу целу ситуацију”.

Истога дана после подне Предраг Раковић, заједно са Илијом Михаиловићем и четничким поручником Миодрагом Васићем (командантом из околине Краљева), посетио је Димитрија Азотића у његовом стану... Љотић је детаљно изложио како гледа на општу ситуацију, а исто тако образложио и свој план за повлачење, јер се ми са совјетским трупама не можемо борити, пошто се оне рачунају као савезничке. Кад дође до повлачења, треба водити рачуна да с нама пођу сви људи који желе и који су изложени опасностима и ликвидацији од Тита ... Овом приликом Љотић нам јесаопштио даму је Недић јавио дасеса-стао са генералом Дражом Михаиловићем и да је споразум постигнут. На ово је Раковић рекао Љотићу да је он имао налог од Драже да Љотића одведе код њега као Недићевог пуномоћника, и он, Раковић, сматра, и поред састанка који су одржали Недић — Дража, да је потребно да се и Љотић састане са генералом Михаиловићем. „Ви будите спремни, додао је, а ја ћу за неколико дана ову ствар свршити. Сад ми је главно да примим оружје и муницију коју нам даје Недићева влада, па и Вас молим да ми помогнете да се то што пре обави.

Сутрадан, отишао сам с Раковићем и илегалним Дражиним начелником за округ београдски, Јоксићем, бившим начелником Министарства унутрашњих дела, код генерала Косте Мушицког ради добијања камиона за пребацивање добивеног оружја. Генерал Мушицки нам је рекао да има на располагању у Београду један једини камион, али да нам га радо даје. Молио је да се камион што пре врати, јер да је добровољцима хитно потребан. Овом приликом Мушицки, Раковић и Јоксић су дуго разговарали. Досада су добровољци давали оружје и муницију разним четничким јединицама појединачно, па је генерал Мушицки поздравио споразум да одсад оружје и муниција за четнике иду преко једног одређеног лица. Ово ће лице да врши поделу и не-

ће се више моћи да дешава да поједини одреди траже муницију више но што им треба, док други у томе оскудевају. Мушички је додао да ускоро треба да добије за добровољце француске униформе, па ће од тога дати за четнике 2500 комплета."⁶⁴

О пружању свестране помоћи четницима Драже Михаиловића писао је љотићевац Станислав Краков, позивајући се на казивања свог ујака Милана Недића. Убрзо после састанка у Ражани, у Београд је дошао Предраг Раковић и настанио се код Милана Аћимовића и свакодневно одлазио Недићу и координирао сарадњу Недићевих, Љотићевих и четничких јединица. Недић је преко Раковића упућивао оружје и муницију за Михаиловићеве четнике. Недић је Раковића довео и у везу са немачким командантом Југоистока генералом Хансом Фелбером, војним заповедником Србије, добијајући оружје и муницију и од Немаца за борбу против народноослободилачког покрета.⁶⁵

Развој устанка и све већи одзив народа да ступи у НОВЈ и у другим крајевима Југославије, а не само у Србији, забрињавали су Димитрија Љотића, Милана Недића и остале квислинге. Они су настојали да се повежу са истомишљеницима у Босни и Херцеговини, Црној Гори, Хрватској, Словенији и Војводини, да их организују и обуче како да окупљају „националне Србе“ за борбу против НОВЈ под паролом стварања „фронта за одбрану српства од уништења.“

Прве везе са националистима из Херцеговине успостављене су преко Љотићевог присталице Чедо Милића из Мостара. Са четницима мајора Јездимира Дангића у источној Босни, посредно и непосредно, одржаване су сталне везе. Појединци и групе из редова Љотићевих добровољаца прелазили су Дрину и учествовали у Дангићевим одредима, а исто тако су Дангићевци четници долазили у Србију и пријављивали се у Љотићеве добровољце.⁶⁶

У току 1943. и 1944. године нарочито су биле живе везе Београда са четницима и љотићевцима из Босне, Херцеговине, Далмације, Лике и других крајева. Редовно су долазили курири и ступали у везу са Љотићем и Недићем, остајали извесно време у Београду и враћали се опет у своје крајеве са упутствима и директивама за даљи рад „у одбрани српства од комунистичке наезде.“

Штаб Српског добровољачког корпуса постао је прихватилиште љотићеваца и четника из других крајева — Лике, Далмације, Босне, Санџака ... У Штабу је био основан такозвани Спољни одсек коме је био задатак „да прихвата, збрињава и помаже националисте за време њиховог боравка у Београду и да их својим каналима пребацује, после свршеног посла, на њихову тери-

⁶⁴ Бошко Костић: За историју наших дана..., 154—157.

⁶⁵ А В И И, Нда, 20/7, к. 1, записник о саслушању Александра Цинцар-Марковића; Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању Велибора Јонића; Ча, 27/2, к. 269, записник о саслушању Танасија Динића; Ча, 4/1—29, к. 257; др Милан Борковић: Конграреволуција у Србији..., II, 334—337; стенографске белешке са суђења Д. М..., 46; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 323.

*• Бошко Костић: За историју наших дана..., 139.

торију." Спољни одсек је добијао новчана средства од Недићеве владе и слао их у поједине крајеве. Васпитни одсек СДК имао је задатак да популарише у Србији борбу четника и осталих националиста против НОВЈ у другим крајевима. То је чињено преко штампе, предавања и зборова. Циљ је био да се ојачава и продубљује идеја о потреби јединствене националне борбе против НОВЈ на целом подручју на коме живи српски народ.⁶⁷

У циљу стварања диверзантоко-терористичких група у Далмацији за борбу против народноослободилачког покрета, немачке команде су за извршење тог задатка послале неколико својих истакнутих диверзантско-терористичких стручњака, рачунајући у томе на пуну помоћ попа Момчила Бујића, четничког команданта, и Љотићеваца. У том циљу у Бујићев штаб је 3. марта 1944. године стигао из Београда немачки поручник Рајнхард Копс — Конрад. Уз пуну помоћ Љотићеваца и четника, Копс је организовао диверзантоке групе и распоредио их по разним местима средње Далмације, првенствено дуж морске обале. Групе су биле састављене од Љотићеваца, четника, козака и других разних криминалних елемената. Они су уско сарађивали са немачком обавештајном службом која им је давала податке о припадницима народноослободилачког покрета. Такве групе су се налазиле у Виру, Затону, Заблаћу, Арбанасима, Трогиру, Тијесном, Задру, Бетини и на Ткону, а вероватно и у Вргди. Људство су сачињавали официри и војници. Заједно са Љотићевцима и четницима, као и са једном групом Руса козака (сарадника немачког окупатора), Копс је под непосредном командом имао око сто двадесет терориста који су уништавали припаднике и сараднике ослободилачког покрета.⁶⁸

И у Словенији, како се ближио крај рата, Љотићевци, иако малобројни, настојали су ипак да имају што већи утицај. Половином 1944. године спроведена је реорганизација Информативног уреда под дејством Љотићеваца, који су све више утицали на истакнутог словеначког квислинга Лава Рупника. Пошто су Љотићевци у Словенији били малобројни, то су позвали неке из Србије који су после окупације априла 1941. године отишли из Словеније у Београд. Међу овима је био и познати Љотићевски функционер Изидор Цергољ. Љотићевци су настојали да преузму кључне положаје око Рупника, а тиме и власт у „Љубљанској покрајини“ под немачком управом.⁶⁹

⁶⁷ Саопштење, 66—93, Београд, 1946, 691; Српски добровољци, Минхен, 1966, 41; Бошко Костић: За историју наших дана..., 142.

На целој Банији и Кордуну Срби напуштају партизанске јединице, Обнова, 775, 17. I 1944, 3; У борбама око Тузле, Обнова, 781, 24. I 1944, 3; Тешки губици Титових банди, Обнова, 782, 25. I 1944, 3; Глад, беда и незадовољство међу Титовим партизанима, Обнова, 805, 21. II 1944, 3.

⁶⁸ Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, књига V, Београд, 1958, 318—319, 339—340, 361, 659—660; Винко Браница: и д., 17—18; Бранко Латас и Милован Целебић: Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945..., 270.

Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, III, 526—527, 537.

Ситуацију у Црној Гори будно су пратили Љотић и Недић и поздрављали борбу црногорских четника против НОВЈ. Плашећи се продора јединица НОВЈ из Црне Горе и Санцака у Србију, Љотић и Недић су чинили све да би то осујетили. Упућивали су своје оружане јединице и поверљиве људе да се упознају са ситуацијом и повежу квислинге, а слали су им и помоћ у оружју, муницији, храни и друге потребе. Почетком августа 1943. године Недић је послао у „специјалну“ мисију у Црну Гору љотићевца новинара Мирка Влаховића.⁷⁰

У току фебруара 1944. године Недић је послао у Црну Гору у помоћ четницима Павла Буришића II батаљон Петог пука Српског добровољачког корпуса под командом љотићевског капетана прве класе Војислава Најдановића. У овом батаљону била су 893 Лзотићева добровољца која су мали задатак да заједно са четницима и немачким окупаторима воде борбу против НОВЈ. Недић је са батаљоном који је отишао из Крушевца послао у Црну Гору и свог специјалног пуномоћника Михаила Олћана, истакнутог љотићевца, бившег министра за привреду у његовој влади. Олћан је имао задатак да помогне Буришићу у организовању четника у Црној Гори.⁷¹

Љотићевци нису могли да сакрију истину о жестини борби и губицима које је НОВЈ наносила непријатељима у Црној Гори и Санцаку. Признали су да је II батаљон Петог пука СДК од фебруара до јуна 1944. године изгубио у борбама 543 од 893 добровољца, тако да су се у Србију вратили са свега 350 љотићеваца.⁷² Према подацима Штаба Другог ударног корпуса НОВЈ, непријатељ је у овим борбама имао 1313 мртвих, 1432 рањена и 112 заробљених војника, док су јединице Другог ударног корпуса имале 428 избачених из строја.⁷³

У циљу сарадње, у Београд је долазио и сам Павле Буришић у неколико наврага. Једна његова делегација која је дошла у Београд у лето 1944. године успела је да преко штаба Љотићевог добровољачког корпуса добије од Недићеве владе помоћ за црногорске четнике: десет вагона кукуруза, један вагон

⁷⁰ Став генерала Недића према Црној Гори, Записи из добровољачке борбе, Минхен, 1955, 62—69; Боривоје Карапанић: Споменица српских добровољаца 1941—1971..., 95—97; Боривоје Карапанић: Грађанс и рат у Србији..., 316.

⁷¹ АВИИ, Ча, 13/1—64, к. 257; Ча, 12/1, к. 276; Ча, 43/1, к. 270, записник о саслушању Буре Докића; АЈ — 110, фасц. 100, ф. бр. 2310, досије Михаила Олћана; Српски добровољци..., 42; Др Радоје Пајовић: Контрареволуција у Црној Гори 1941—1945..., 464; Бранко Јатас и Милован Целебичић: Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945..., 242; Бошко Костић: За историју наших дана..., 136; Боривоје Карапанић: Споменица српских добровољаца 1941—1971..., 101; др Милан Борковић: Контрареволуција у Србији..., II, 242, 293—294.

⁷² А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/825; Ча, 2/1, к. 276; АЈ — 110, фасц. 110, ф. бр. 3210, досије Михаила Олћана; др Радоје Пајовић: Контрареволуција у Црној Гори 1941—1945..., 316; Боривоје Карапанић: Споменица српских добровољаца 1941—1945..., 101; Обнова, 860, 10. V 1944, 3.

⁷³ Др Милан Борковић: Контрареволуција у Србији..., II, 294; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић..., 250; Бошко Костић: За историју наших дана..., 137.

пасуља, извесну количину оружја, а биле су предузете мере да им се обезбеди ручна штампарија, писаће машине и канцеларијски материјал. Немачка команда из Баната доделила је Буришићу деветето коња. Недић је примио Буришићеву делегацију 8. јула и обећао јој и даље пуну помоћ и подршку.⁷⁴

По повратку из Београда, Буришић је ужурбано вршио припреме за формирање Црногорског добровољачког корпуса. Предвидео је да у њега може да мобилише 5649 људи, а према договору са Недићем и Љотићем, направио је и предлог буџета потребних средстава за издржавање Црногорског добровољачког корпуса. У том захтеву је од Недића тражио 289.976.800 динара за личне и материјалне издатке у времену од 1. јуна до 31. децембра 1944. године.⁷⁵

Буришић је у првој половини јуна 1944. године именово командно особље Црногорског добровољачког корпуса и његових пукова. Пошто је Љотићев Српски добровољачки корпус већ имао у свом саставу пет пукова, то је, пошто је дошло до уједињења са црногорским четницима, Буришић требало да формира три пука: Шести, Седми и Осми.

Шести пук, са седиштем у Пријепољу, формиран је од црногорских четника који су се налазили у рејону Пријепоља, као и четника из беранског и андријевичког среза који су се налазили у рејону Подгорице. За заступника команданта постављен је капетан Вуксан Цимбаљевић, а после њега је од августа за команданта пука постављен капетан Новак Б. Миликић.

Седми пук, са седиштем у Пљевљима, формиран је од четника из Санџака. За команданта пука постављен је капетан Радован Рајлић.

Осми пук, са седиштем у рејону Подгорице, окупљао је четнике из подгоричког, даниловградског и никшићког среза. За команданта пука био је постављен капетан Милош Павићевић, а за његовог помоћника Шпиро Стојановић.⁷⁶

Требало је да ови пукови послуже као главна ударна снага у борбама против НОВЈ.

У 1944. години сваког дана било је све јасније да ће Немачка коначно изгубити рат. Стога су Љотићеви и Недићеви сарадници бивали све осетљивији и нервознији, јер су знали шта их као издајнике очекује. Настојали су да све грознијим мерама, терором и масовним убиствима припадника народноослободилачког покрета сузбију његово јачање и да се по сваку пену одупру продору јединица НОВЈ из Санџака и Босне у Србију.⁷⁷

⁷⁴ Бошко Костић: За историју наших дана... 136.

⁷⁵ Др Радоје Пајовић: Контрареволуција у Црној Гори 1941—1945..., 474.

⁷⁶ Др Радоје Пајовић: Контрареволуција у Црној Гори 1941—1945..., 474-475;

Бошко Костић: За историју наших дана..., 135; Српски добровољци..., 42; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 315; Ратко Парезанин: У Црној Гори у јесен 1944, Записи из добровољачке борбе..., I, 52.

⁷⁷ Др Венцеслав Глишић: Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944..., 215—227.

Немци и њихови сарадници вршили су злочине све до последњег дана свог боравка у Србији. Нарочито су била честа стрељања у Бањичком логору. Да би прикрили трагове злочина, Немци су већину лешева стрељаних у Јајинцима спалили.⁷⁸

На захтев генерала Ханса Фелбера, војноуправног команданта, Недић је 15. августа 1944. године издао наредбу свим окружним начелницима, управнику града Београда и командантима његових оружаних одреда, као и Светозару Вујковићу, шефу Бањичког логора, да затворе у логор сва лица која су против окупатора и која је он сврстао у шест категорија. Међутим, окупатор и његови сарадници нису имали више времена да спроведу ове злочиначке намере.⁷⁹

Упоредо са злочинима, непријатељи су и даље спроводили заглашујућу пропаганду против народноослободилачког покрета, истичући да ће ипак Немачка победити, а ако би се и догодило да изгуби рат, „овде ће доћи западни савезници који такође не воле комунизам.“ Зато су квислинзи и опомињали народ да не подржава народноослободилачки покрет, а оне који су с њима, да се врате својим кућама „док не буде касно.“

Последњи Љотићеви планови о „спасавању Србије“ уз помоћ Драже Михаиловића

Оперативна група дивизија НОВЈ, заједно са дивизијама НОВ у Србији и партизанским одредима, учврстила се у Србији крајем августа и почетком септембра 1944. године и повела операције за њено коначно ослобођење.

Успешном дејству јединица НОВЈ допринео је и излазак Румуније из Тројног пакта 23. августа и Бугарске 9. септембра 1944. године, као и избијање снага Црвене армије на југословенско-румунску границу, где су 6. септембра стигли делови Другог украјинског фронта, а нешто касније и на југословенско-бугарску границу. У септембру 1944. године, на позив совјетске владе, Јосип Броз Тито, председник НКОЈ-а и врховни командант НОВЈ, отишао је у Москву и 21. септембра потписао споразум са совјетском владом о учешћу трупа Црвене армије у операцијама у Војводини и Србији, као и о помоћи и наоружању дванаест пешадијских и две ваздухопловне дивизије НОВЈ.⁸⁰

Све ове околности и повољна политичка ситуација довели су окупатора и домаће издајнике у веома тежак положај. И што

⁷⁸ А В И И, На, 1/5, к. 27, записник о саслушању Франца Нојхаузена; др Венцеслав Глишић: Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944..., 228.

⁷⁹ АЈ — 110, фасц. 86, 806, досије Милана Недића (наредба стр. пов. I, 38 од 15. VIII 1944).

⁸⁰ Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945..., 15, 58, 62; др Милан Борковић: Конtrarеволуција у Србији..., II, 341; др Венцеслав Глишић: Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944..., 229; Београдска операција 20. октобар 1944, Београд, 1964, 83.

је више одмицало време, њих је, а нарочито квислинге, хватала све већа паника. Знали су да ће им за издајство и злочине ускоро народ судити. И док су јул и август 1944. године били у знаку напора немачких окупационих власти у Србији, у првом реду Хермана Нојбахера, опуномоћеника Министарства спољних послова нацистичке Немачке, да обједини све квислинге ради пружања што ефикаснијег отпора НОВЈ, дотле су септембар и први дани октобра били посвећени припремама за бекство контрареволуционарних снага да не би пали у руке борцима народноослободилачког покрета. План бекства, разуме се, утврђиван је у сарадњи са окупатором. Немци су знатно раније били начисто да није далеко дан када ће и сами морати да беже из Србије. Но, Немци се нису бринули само за себе, већ и за своје сараднике који су им верно служили.⁸¹

Недић је 28. августа 1944. године овластио Велибора Јонића да поред свог ресора — министра просвете и вера, обавља и нове послове. „На тој новој дужности — признао је на саслушању Јонић — Недић ми је био ставио у задатак да повежем представнике свих војничких организација које су тада биле

у Србији, рачунајући и четнике Д. М... Како се у влади „народног спаса“ још и раније говорило о потреби споразума са Д. М., ја сам у том смислу већ имао потребне инструкције за координацију са њима ... У влади је постојало опште мишљење о потреби споразума са Д. М., али је било различитих гледишта на који начин тај споразум да се изведе. Тако, сем мојег гледишта, које сам навео, постојало је и гледиште неких министара који су говорили да се још док су Немци у земљи преда влада Дражи Михаиловићу. Када ми је Недић издао ово наређење за координацију дао ми је у задатак да предложим код тих представника да се изради план за одбрану Београда и спречавање нереда на тај начин што ће се онемогућити побуна комуниста и симпатизера народноослободилачког покрета у Београду, што ће се одузети од Немаца војни и значајни објекти да не би били бачени у ваздух, једном речју да се Београд војнички освоји и на тај начин спречи улазак НОВЈ и Црвене армије.”⁸²

У вези са овим задацима, Јонић је брзо деловао. Одржао је 2. септембра састанак у председништву Недићеве владе на коме су били присутни: генерал Коста Мушицки, командант Љотићевог добровољачког корпуса, генерал Боривоје Јонић, командант Српске државне страже, четнички командант Београда Иван Павловић-Бока, у име Специјалне полиције Бошко Бећаревић, у име Милана Недића генерал Стеван Радовановић, као и управник града Београда Драги Јовановић. Јонић је на саслушању казао да је апеловао на присутне да одбаце разне размирице и да у овом моменту, врло тешком по њих, буду

⁸¹ Др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 342; *Боривоје Карапанић: Споменница српских добровољаца...*, 160.

⁸² А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању Велибора Јонића; Нда, 1/2, к. 169; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...* II, 343.

сложни у борби против народноослободилачког покрета који је за њих био заједнички непријатељ. Иза овог заједничког плана квислинга постојала је и политичка позадина, која се састојала у томе да пре доласка Црвене армије и НОВЈ преузму Београд од Немаца и објаве свету и западним савезницима да су „националне трупе под командом Драже Михаиловића без ичије помоћи заузеле Београд, чиме би се дао велики адут савезницима да заштите интересе Драже Михаиловића и свих осталих организација уз њега, а онемогућило улажење НОВ и Црвене армије у Београд. Рачунало се после тога да се позове краљ, образује влада и цела Југославија стави под његову управу. Са овим актом сматрало се да ни Руси неће смети нешто предузимати против Драже Михаиловића... Поред овога, одлучено је да у случају немогућности заузимања Београда на овај начин, да се изради план за заједничко повлачење свих војничких организација у правцу Словеније, ради спајања са западним савезницима."⁸³

Преко четничке команде Београда стигао је 2. септембра позив свим командантима квислиншких јединица да упуте своје делегате у Штаб Четничке врховне команде. Представник Љотићевог добровољачког корпуса био је потпуковник Радослав Таталовић, а Српске државне страже мајор Љубиша Микић и Драгиша Јевтић. Ове делегате примио је Дража Михаиловић 6. септембра 1944. године у селу Прањани код Чачка. Поред Михаиловића, састанцима су присуствовали и четнички потпуковници Мирко Лалатовић и Лука Балетић. Пошто се Дража Михаиловић упознао с бројним стањем, наоружањем и распоредом јединица Љотићевог добровољачког корпуса и Недићеве Српске државне страже, саопштио је своју бдлуку о обједињавању свих „националних снага" и њиховом ступању заједно са четницима у састав „Југословенске војске у Отаџбини."⁸⁴

По повратку у Београд, Таталовић је предао писмене инструкције Драже Михаиловића команданту Љотићевог добровољачког корпуса Кости Мушицком. Садржина ових инструкција састојала се у следећем: 1. да Српски добровољачки корпус остане и даље у дотадашњем саставу и са истим старешинама, с тим што командант Мушицки може сменити неке старешине за које оцени да не могу одговарати новонасталој ситуацији; 2. у оперативном смислу Српски добровољачки корпус ће формирати две ударне групе, западну и јужну; 3. забрањује се узимање официра Српског добровољачког корпуса за друге јединице, осим једино по распореду Четничке врховне команде; 4. Српски добровољачки корпус ће упутити два делегата за одржавање везе са Четничком врховном командом. За

⁸³ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 343; Ча, 12/1—103, к. 257, записник са суђења Јонићу.

⁸⁴ Др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...* II, 337; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 164; Српски добровољци..., 55.

овај задатак одређени су инжењер капетан Милосав Васиљевић и потпуковник Радослав Таталовић.

На овим састанцима који су трајали два дана, Дража Михаиловић је рекао делегатима да њихове јединице треба да чине језгро будуће војске. Што се тиче спољне политике, Михаиловић је подвукао да совјетске трупе не смеју прећи на тле Југославије, јер би то био повод за прекид савезништва и дошло би до отвореног сукоба између Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, с једне, и Совјетског Савеза, с друге стране.⁸⁵

Четнички капетан Предраг Раковић донео је поруку Димитрију Љотићу у којој га је позивао Дража Михаиловић да дође код њега ради договора о заједничкој сарадњи у борби против НОВЈ. Пошто су добили аутомобил од команданта Љотићевог добровољачког корпуса Косте Мушицког, кренули су почетком септембра 1944, године из Београда. У првом аутомобилу био је Раковић са пратиоцем, а у другом Љотић и његов шеф кабинета Бошко Костић са пратиоцем Ранком Попадићем. Преко Крагујевца и Бумбаревог Брда стигли су у току ноћи у село Љубић код Чачка, где су преноћили код неких Раковићевих пријатеља. За то време Раковић је уговорио састанак са Михаиловићем. Из Љубића су поподне пошли аутомобилима према Равној гори. У селу Теочину су се зауставили у близини Четничке врховне команде, чекајући да Дража Михаиловић дође и сагтане се са Љотићем. Али до сусрета није дошло. Један од четничких функционера упознао је Љотића „да партизани — комунисти надиру“ и да морају одмах сви отићи из овог села. Љотићу је било жао што се није састао са Дражом Михаиловићем, па је стога замолио његовог представника Владимира Јовановића да уговори нови састанак: „Молим Вас, господине Јовановићу, учините све што до Вас стоји да се што пре састанем са генералом Михаиловићем, јер је ствар врло хитна, чак пресудна по целу нашу националну ствар.“ Јовановић му је обећао да ће све учинити што је у границама његових могућности. Љотић, Костић и Попадић вратили су се преко Љубића и Крагујевца у Београд.⁸⁶

Чињеница је да за време целог рата и заједничке сарадње са Немцима није никако дошло до директног сусрета између Димитрија Љотића и Драже Михаиловића, мада су и један и други истицали ту потребу, размењивали писма и поруке, а касније су имали и директне радио-везе. И кад је долазило до заказивања састанка, Љотић је долазио на место позива, али Михаиловић се није појављивао, увек ^е налазио „разлог“ да не може бити на састанку, делегирајући своје голедине команданте да воде разговоре са Љотићем. Разлог је био Дража Михаиловић није хтео да прими Љотића лежи углавном у томе што

⁸⁵ А В И И, Ча, 1/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког; Бошко Костић: За историју наших дана..., 165.

⁸⁶ А В И И, Нда, 16/7, к. 1, записник о саслушању Милана Недића; Бошко Костић: За историју наших дана..., 163.

је овај најотвореније сарађивао са окупатором, па би сваку отворену везу Михаиловића са њим народ и западни савезници осуђивали.⁸⁷

Међутим, љотићевци су износили супротне разлоге због чега није долазило до директног сусрета између Љотића и Михаиловића. По њима, било је још увек појединаца из околине Драже Михаиловића који нису били свесни ситуације и из сепаратистичких и личних интереса ометали су дефинитивни споразум националиста. Они су се плашили да не изгубе своје положаје. Тако је дошло до инцидента на железничкој прузи Београд—Чачак, у станици Угриновци, где је једна група четника напала на воз 4. септембра 1944. године. Четници су заробили Марисава Петровића, команданта Другог Љотићевог пука, као и начелника округа крушевачког, истакнутог љотићевца Радослава Павловића. О овом догађају депешом је обавестио Дражу Михаиловића мајор Драгослав Рачић, његов командант групе јуришних корпуса, наводећи да је то учињено „глупошћу четничког старешине“ за кога је тражио да буде одмах смењен. Командант Краљеве горске гарде Никола Калабић је одговорио да је он, у смислу наређења Михаиловића да четници не смеју да нападају љотићевце, одмах суспендовао тог неодговорног старешину.⁸⁸

Почетком септембра 1944. године Врховна команда Драже Михаиловића, са око двеста људи, била је размештена по трошним кућама и брвнарама на тремећи села Рожаца, Прањана и Миоковаца, у близини Чачка. Апатија и очај владали су тих дана међу члановима Четничке врховне команде и Централног националног комитета. Скоро сваког часа стизали су све неповољнији извештаји који су говорили о четничким поразима, као и о све већим успесима НОВЈ која је незадрживо напредовала према Београду и да се Црвена армија приближава Југославији.⁸⁹

Тешка ситуација у којој се налазило четничко вођство и њихове присталице натерала је Дражу Михаиловића да почетком септембра сазове Централни национални комитет да би се договорили шта даље да чине. Првобитно је било предвиђено да се заседање овог највишег политичког органа четничке организације одржи у селу Рошцима на планини Каблару, али како су од Златибора незадрживо продирале ка Ваљеву снаге Првог пролетерског и Дванаестог ударног корпуса НОВЈ, то је било ризично да одржавају седнице у овом селу, па су се померили ближе Чачку, у село Милићевце. Заседање ЦНК отпочело је 8. септембра 1944. године у Милићевцима. На почетку заседања прављене су разне комбинације за састав четничке владе, а затим се дискутовало о изјавама Мак Дауела, пред-

⁸⁷ А В И И, Ча, 38/1, к. 269, записник о саслушању М. Недића; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији*, II, 223; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 150.

⁸⁸ Документа, I, 695; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 159.

⁸⁶ Никола Миловановић: *Кроз тајни архив УДБ-е, Београд, 1974*, 15.

ставника америчке војне мисије код Драже Михаиловића, који је категорички тврдио да Совјети, ирема међусавезничким споразумима, неће прелазити Дунав ни улазити на територију Југославије. Међутим, у току седнице стигла је вест да су претходнице Црвене армије ипак прешле Дунав и ушле у Кладово. Вест је изазвала опште узнемирење. Михаила Кујунџића, председника ЦНК, иначе бившег министра, који је седео у врху стола, чим су то саопштили, ударила је срчана кап и он се срушио. Сви су били узнемирени, не толико овом смрћу, колико вешћу о Русима. На крају седнице донет је само један закључак — да се у сусрет трупима Црвене армије упути у Кладово делегација у коју је ЦНК одредио адвоката Николу Распоповића и инжењера Бору Раденковића. Међутим, овај задатак делегати нису могли да изврше. И у Београду су четнички представници и други квислинзи разматрали како да ступе у везу са Русима и са КПЈ. Међутим, све ове планове и комбинације разбило је брзо напредовање јединица НОВЈ кроз Србију.⁹⁰

На Јеловој гори код Ужица дошло је до одлучујуће битке 9. септембра 1944. године између Прве пролетерске дивизије, ојачане деловима Шесте пролетерске дивизије „Никола Тесла“, и главнине четничких снага које су претрпеле тешке губитке и које су биле натеране у бекство. Одступали су 10. септембра заједно са Врховном командом и Дражом Михаиловићем ка северу у правцу Маљена, Повлена и Сувобора, чиме је пут према Ваљеву био отворен. У току тих борби заплена је архива Четничке врховне команде, док је Дража Михаиловић са својим штабом, Централним националним комитетом и америчком војном мисијом успео у последњем моменту да избегне заробљавање. Наиме, партизанске снаге, гонећи у стопу ову четничку групацију, опколиле су је 13. септембра на сектору Дивци — Мионица. Нашавши се у врло критичној ситуацији, Дража Михаиловић је радио-везом тражио хитну помоћ од генерала Косте Мушицког, команданта Љотићевог добровољачког корпуса. Мушицки је одмах телефонски издао наређење III батаљону Првог пука СДК да из Ваљева одмах крене у помоћ Дражи Михаиловићу. И заиста, Љотићеви добровољци су стигли у прави час и знатно допринели четницима са Михаиловићем на челу да се извуку из партизанског обруча и упуте према селу Коцељеву.⁹¹

Половином септембра 1944. године Милан Недић је наложио команданту Љотићевог добровољачког корпуса Кости Мушиц-

⁹⁰ Стенографске белешке са суђења Д. М... 318; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић..., 199. (За председника ЦНК Кујунџић је изабран на пленарној седници 6. јула 1944. Био је бивши министар и председник Народне скупштине.)

⁹¹ А В И И Нда, 25/8, к. 61; др Милан Борковић: Конгаревољација У Србији..., II, 337;

Бошко Костић: За историју наших дана..., 165; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић..., 207; Боривоје Карапанџић: Грађански рат у Србији..., 357—358, 368—369, 373; Боривоје Карапанџић: Споменица српских добровољаца 1941—1971..., 165—171.

ком да оде у Ваљево и еастаие се са четничким вођама ради договора о заједничким акцијама против НОВЈ. У опкољеном Ваљеву, Мушицки се, у пратњи добровољца Михаила Чубрила, састао са неким четничким старешинама, међу којима је био и капетан Нешко Недић, командант Ваљевског корпуса. Град су опколили делови снага Прве и Шесте пролетерске дивизије НОВЈ. Ваљево су бранила два батаљона немачког 5. полицијског пука, III батаљон и Штаб Љотићевог првог пука, затим III батаљон Трећег добровољачког пука, делови допунске команде Српског добровољачког корпуса, делови Недићеве Српске државне страже и четници Ваљевског корпуса, са преко четири хиљаде непријатељских војника. У тешкој и мучној атмосфери, после краћег договора и плашећи се да падне у руке НОВЈ, генерал Мушицки је са својим пратиоцем пожурио да оде из Ваљева у Шабац. У Коцељеву су четници зауставили аутомобил Мушицког. Рекли су му да се у близини налази Дража Михаиловић са америчком војном мисијом. Мушицки је отишао код Драже Михаиловића и после једночасовног разговора вратио се у Београд.⁹²

Недић је навео да је већ 1. септембра био позван најпре код Хермана Нојбахера, а затим код генерала Ханса Фелбера, који су му саопштили наређење из Берлина, по коме се, због ситуације на фронтима, Србија укључује у оперативну војну зону, те због тога треба да престану све функције „влада народног спаса.“ Само дан касније, у вези с тим Недић је сазвао седницу свог кабинета, објаснивши министрима детаљно спољну и унутрашњу ситуацију. Међутим, Команда Југоистока је само после два дана преиначила ранију своју одлуку. Наиме, решено је да Недићева влада и даље остане у Београду, али са знатно ограниченим овлашћењима.⁹³

На саслушању после рата, Милан Недић је навео да су на седници његове владе 15. септембра 1944. године донете две веома важне одлуке: „прва, одмах повући владине оружане снаге из захвата немачких команданата, да их ови не би употребили у борби против Руса, концентрисати их на простору Београд, Обреновац, Уб, објединити команду над свима њима, ђредајући је у руке ђенералштабног бригадног ђенерала Миођрага Дамјановића, шефа кабинета министра председника. Упутити све владине оружане одреде ка Шапцу на Дрину, где ће добити ново наређење; друга одлука тицала се владе. Стављено је на гласање: да ли да се иде у Немачку или да остане у земљи. Сви су министри гласали да се иде у Немачку, изузимајући министра пољопривреде Веселиновића, који је изјавио да због породичних обавеза остаје у земљи, и министра финансија Борђевића које се уздржао од гласања говорећи да ће своју одлуку саопштити накнадно.“⁹⁴

⁹² А В И И, Ча, 1/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког; Боровоје Карананић: Грађански рат у Србији, 366—367.

⁹³ Др Милан Борковић: Контрареволуција у Србији, II, 344.

⁹⁴ А В И И, Нда, 16/7, к. 1, записник о саслушању Милана Недића.

Говор краља Петра II преко Радио-Лондона 12. септембра 1944. године упућен народу Југославије да се придружи борби НОВЈ тешко је погодио домаће издајнике, а нарочито четнике Драже Михаиловића.⁹⁵

Љотић је 15. септембра упутио писмо својим присталицама, од којих је тражио да га слушају као вођу и да, упркос тешким моментима, воде и даље беспштедну борбу „против комуниста — безбожника“, јер је то и божја воља: „Не распитуј се много каква је ситуација у свету... Не бојте се! Комунизам ће се срушити.“⁹⁶

Љотић је у писму краљу Петру II нагласио да му се по слободи обраћа као потомак породице која је скоро сто четрдесет година верно служила династију Карађорђевића да учини све против комунизма. „Преклињем Вас, Господару, не попуштајте у питању Тита. Останите непопустљиви. Ма како вам тамо услед тога било тешко, овде ће Вам на крају бити добро. Обратиће се бити ако попустите. Већ и сад Вам морам рећи да су гласови о споразуму Шубашић — Тито почели да уносе забуну у редове националиста. Четници изван Србије говоре (истина још не тако гласно): „Не вреди борба с партизанима. Иза њих је Русија, Енглеска и Америка. Сад и Краља присилише да их призна. Њихова је победа. Обориће нам после рата и Краља на гласању.“⁹⁷

Велибор Јонић се 24. септембра преко Радио-Београда такође обратио краљу Петру II: „Ваше Величанство, говорим Вам као Ваш бивши професор и сарадник Вашег покојног оца... Данашњи тренутак је трагично озбиљан. Озбиљан је и по Вас лично, и по српски народ... Не саветујте нам придружење партизанима, као излазак из ове мучне ситуације. Не саветујте нам то, јер Вас у томе и кад бисмо, хтели, не можемо послушати...“⁹⁸

Озлојеђен на Черчила зато што помаже Тита и његову НОВЈ, Љотић је покушавао да се и њему некако приближи и да му „бар у задњем часу отвори очи и укаже на црвену неман која ће и Енглеску уништити.“ Али како у томе није успевао, он је објавио један замишљени дијалог који би се водио између њега и Черчила. Љотић пита Черчила: „Зашто је требао рат? Јер Европа под Хитлером без рата, чак у случају да је Хитлер једнак Стаљину, није исто што је Европа под Стаљином после рата. Зашто су били потребни толики милиони мртвих, зашто толико десетина милиона разорених зграда и разорених огњишта? Зар зато да сада место Хитлера, Европа добије Стаљина за господара?...“⁹⁹

⁹⁵ Бошко Костић: За историју наших дана..., 167; Петар Мартино вић Бајица: Милан Неђић..., 203; Ново време, 1049, 15. IX 1944, 2.

⁹⁶ Димитрије В. Љотић: У револуцији и рату, Минхен, 1961, 360—374.

⁹⁷ Димитрије В. Љотић: У револуцији и рату..., 381—389; Боривоје Карапанчић: Грађански рат у Србији..., 334.

⁹⁸ А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Ново време, 1059, 26. IX 1944, 2.

⁹⁹ Димитрије В. Љотић: У рату и револуцији..., 404—405.

И поред тога што оу писма и апели упућени краљу Петру II и Черчилу стигли у Лондон, није било никаквог одјека у корист квислинга. Њихово разочарање сликовито је приказао љотићевац Боривоје Карапантић, који је казао да је несрећа била што је српски народ у најтежим часовима своје историје имао неспособне краљеве саветнике и ministre, који су га саветовали супротно. „Не само да се није прихватио савет Димитрија Љотића, већ је југословенока избегличка влада урадила баш оно што ни чобанин са Медведника не би учинио — споразумела се са Јосипом Брозом Титом, а Краља саветовала да позове народ да приступи не генералу Недићу и Михаиловићу, већ комунистима који ће их и уништити.“¹⁰⁰

Истакнути зборашки идеолог и десна рука Димитрија Љотића, инжењер Милосав Васиљевић писао је 28. септембра да је ситуација тешка за Немце и њихове савезнике, али је ипак веровао да ће ускоро доћи до сукоба Совјета и Англоамериканаца, јер западним савезницима није било потребно да даље настављају „лупање Немачке по сваку цену, већ да се супротставе Стаљину и његовом надирању..“¹⁰¹

Домаћи издајници, пошто су увидели да нема готово никаквих изгледа да ће доћи до сукоба са Совјетским Савезом и да се англоамеричке трупе неће искрцати у Југоелавију, у чему су гледали свој спас, уз саглаеност и помоћ Немаца почели су да се припремају за бекство. О том раоположењу окупаторових сарадника врло сликовито је говорио на саслушању после рата Велибор Јонић: „Због бомбардовања Београда и других градова у Србији од савезничке авијације, све већих акција НОВЈ и приближавања Црвене армије, ја сам пао у тешку душевну депресију. .. Ја сам сматрао да мени у томе свету више нема места..“¹⁰²

Последња седница Недићеве владе, којој је он председавао, одржана је 3. октобра 1944. године у Београду, а не 3. септембра као што је то погрешно датирано у документу. Недић је тада разрешио владу, чиновнички и полицијски апарат. Записника са ове седнице нема, али је остало писмо др Милорада Недељковића, Недићевог министра привреде. Упутио га је свом кабинету, јер није имао времена да сачека идући дан и лично да дође у министарство. Његова садржина сликовито дочаравала панику и грозницу у којој су се налазили сарадници окупатора: „Београд, 3. IX 1944. год. Поноћ. Драги господине Перићу, данас на седници владе донесене су важне, судбоносне одлуке. Ја сам у 18 ч. и 30 мин. телефонирао из Председништва владе да ме ко причека, али никога није било на телефону. Неколико минута касније дошао сам аутом у Министарство, али није било више никога, ни чиновника, ни послужитеља, ни жандарма. Тако морам да Вам писмено саопштим што следује

¹⁰⁰ Боривоје Карапантић: Грађански рат у Србији..., 338.

¹⁰¹ А В И И, Нда, 24/2, к. 50.

¹⁰² А В И И, Ча, 17/3, к. 269, записник о саслушању В. Јонића; Ча, 12/1—103, к. 257, изјава Јонића на суђењу.

и да се овим путем опростим са вама г. г. начелницима и чиновницима. Господин председник нам је саопштио да је немачки командант Југоистока вечерас прогласио Београд и Србију операционим подручјем у најстрожијем смислу. Од овог тренутка (поноћи) важи опасно стање у Београду. Функцију српске владе преузимају немачке власти. Српска влада премешта се у Немачку да предузме тамо своју политичку и националну дужност, окупљајући око себе све Србе који се већ тамо налазе (преко 300000), као и оне који ће се ових дана евакуисати, и то је сва наша интелигенција, чиновништво и српки оружани одреди... Данас су добили пасош и сви чланови равногорског покрета и многи политичари из демократских фракција. Саопштавам Вама и свима чиновницима ко год жели да се евакуише, нека се јави у Председништво владе. Воз за возом ићи ће непрестано... Београд је опасан и за који дан ће почети борбе око њега са свих страна — а када буде био узет од комуниста и Титових партизана — Хрвата, сигурно је да ће бити покрано све оно што је школовано и привредна елита српског народа. Они се морају спасти, и то је сад наш задатак..."¹⁰³

Последња седница Недићеве владе била је врло драматична. Недић је тронутим гласом говорио да се ситуација ништа није изменила: „Победа Немачке је сигурна, један је фронт против болшевизма — борио се ти у Србији или на Источном фронту. Зато они одлазе у Немачку где ће мобилисати 300000 Срба и тући се против болшевизма за спас Србије!“¹⁰⁴

V ништа бољој ситуацији није се налазио ни немачки окупатор. Читав месец септембар 1944. године он је испунио грозничавим припремама да би се што боље утврдио у источном делу Србије, као и у самом Београду, и тако се супротставио НОВЈ и Црвеној армији који су незадрживо напредовали према главном граду Југославије. Како се окупатор осећао тих дана у Београду верно је приказао Херман Нојбахер, опуномоћени представник Министарства иностраних послова за Југоисток, који је рекао да са свих страна надиру снаге НОВЈ ка Београду. Њима се не могу супротставити и „да Немци у граду седе не „на“ већ „у“ бурету барута“ („Wir saßen drinnen nicht „auf“ sondern „in“ einem Pulverfaß“).¹⁰⁵

У циљу појачања својих снага у источној и јужној Србији и за одбрану Београда, фелдмаршал Максимилијан фон Вајкс, командант Југоистока, предузео је мере да пребаци нове немачке трупе из Грчке. Група армија „Е“ под командом генералпуковника Александра фон Лера требало је да се повуче из Грчке на север и да се што пре повеже са армијском групом генерала Ханса Фелбера, команданта немачких трупа у Србији. Фелбер је добио задатак да у источном делу Србије, према Бугар-

¹⁰³ А В И И, Нда, 2/2, к. 164; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 347.

¹⁰⁴ А В И И, Ча, 43/1, к. 270, записник о саслушању Б. Докића; *Владимир Дедијер: Дневник*, II, 808.

¹⁰⁵ Hermann Neubacher: *Sander — Auftrag Südost 1940—45*, 171.

ској, организује отпор на линији Клисура — Бела Паланка — Кладово, одакле су очекивали напад Црвене армије. Поред тога, он је требало да организује и одбрану у северном делу Србије према јединицама I армијске групе НОВЈ које су дејствовале ка долини Велике Мораве и Београда. Заједно са немачким јединицама, бориле су се жестоко и јединице Љотићевог добровољачког корпуса против снага НОВЈ. У рејону Београда осећала се интензивна пропагандна активност народноослободилачког покрета, који је раскривао непријатељске злочиначке планове и позивао народ да се прикључи НОВЈ, указујући на скору пропаст окупатора и његових слугу.¹⁰⁶

На конференцији код команданта Југоистока 5. септембра 1944. године сагледана је политичка и привредна ситуација на Балкану, посебно у Србији и Београду. Пошто су Немци претпостављали да могу ускоро изгубити мостове преко Саве и Дунава, одлучили су да привуку бродове који би им послужили за прелаз као трајекти. Централни део Балкана морао се чврсто држати и обезбедити даља производња у рудницима хрома, као и у руднику бакра у Бору. Разматрана је и потреба евакуације немачких грађана, као и квислинга.¹⁰⁷ С обзиром на приближавање НОВЈ према Београду, Херман Нојбахер, опуномоћени представник Министарства спољних послова Трећег Рајха, изнео је мишљење да би у граду могло доћи до побуне, нереда и инцидента, али је ипак веровао да ће то омести управник града Београда Драги Јовановић.¹⁰⁸

У телеграму од 20. септембра командант Југоистока фелдмаршал фон Вајкс упознао је генералпуковника Алфреда Јодла, начелника командног штаба Вермахта, са тим да су њихови савезници Бугари окренули оружје против Немаца и да иду као претходница Црвене армије. Вајкс је даље упознао Јодла и са тешкоћама наступања немачких трупа из Грчке: „Тито је већ успео да у садејству са англоамеричким ваздухопловством скоро потпуно парализује железнички саобраћај из Грчке према Београду, да наше трупе које су вршиле померање распарча на великим одетојањима и да их многоструко веже, као и да у највећој мери тешко поремети саобраћај цистерни и довоз угља према југу, те да скоро укочи транспорте наше евакуације...“¹⁰⁹

Нојбахер је у телеграму од 22. септембра сугерирао министру спољних послова Рајха Рибентропу да утиче преко немачког посланства у Загребу на Павелића да се обустави даље истребљивање Срба у Хрватској, јер у противном, њима остаје

¹⁰⁶ А В И И, НАВ—Н—Т—311, 193/757—758; На, 1/1, к. 70, записник о САСЛУШАЊУ Александра фон Лера;

А В И И, НАВ—Н—Т—311, 196/333—334; Бошко Костић: За историјунашних дана..., 167, Ново време, 1059, 27. IX 1944, 2.

¹⁰⁷ А В И И, НАВ—Н—Т—311, 193/188, 498—499.

¹⁰⁸ А В И И, НАВ—Н—Т—311, 193/187, 1161—1162; Ново време, 1041, 6. IX 1944, 2.

¹⁰⁹ А В И И, НАВ—Н—Т—311, 191/637—638;

А В И И, НАВ—Н—Т—311, 191/639; НАВ—Н—Т—311, 196/333.

једино да иређу Титовим партизанима, чије снаге на југословенском простору представљају „опасну и продужену руску руку“. Ако би се допустило даље истребљивање српског становништва, то би сигурно оставило тешке последице на Србију „где се Љотићеви добровољци и корпус Драже Михаиловића налазе заједно са нама — казао је Нојбахер — у непрекидним борбама против Титових снага, које, дејствујући са запада, желе да успоставе контакт са руском армијом, Ми не располажемо довољним снагама да би се обезбедили и са истока и са запада.“¹¹⁰

Нојбахер је у телеграму од 27. септембра обавестио Рибентропа да му је Дража Михаиловић јавио да се због продора НОВЈ у Србију мора повући са штабом у Босну. Казао је да Михаиловић замера немачким јединицама што не воде одлучнију борбу против Титове војске, како би му на тај начин помогли да поново пређе са својим четницима у Србију. „Такво стање иде на руку НОВЈ која ће вероватно ускоро извршити напад на Београд.“ Михаиловић га је такође обавестио да су 26. септембра представници антикомунистичких партија и других удружења формирали комитет који је преко америчке мисије код Драже Михаиловића упутио Англоамериканцима „позив за помоћ против болшевизирања Србије, као и протест против даљег наоружавања Тита од стране Британије.“¹¹¹

Немачка армијска група „Србија“ као оперативна команда, формирана је 26. септембра 1944. године на предлог генерал-фелдмаршала Максимилијана фон Вајкса, команданта Југоистока, из постојеће институције војноуправног команданта Југоистока. Ова реорганизација извршена је да би се побољшало командовање у циљу одбране ширег подручја Београда за време повлачења групе армија „Е“ из Грчке. Ова армијска група расформирана је 27. октобра 1944. године, не испунивши поверене јој задатке, због чега је већ половином октобра била потчињена команди 2. оклопне армије.¹¹²

Пошто нису успели да убеди западне савезнике да не пружају помоћ НОВЈ, као и да на било који начин учине да дође до непријатељства и сукоба између Англоамериканаца и Совјета, Љотић и Недић су тражили од Немаца, када се буду повлачили, да им предају власт у Београду, где би са Дражом Михаиловићем формирали владу и тако онемогућили завршне ослободилачке акције НОВЈ. О томе плану Димитрије Азотић је рекао: „У близини Београда налазе се три добровољачка пука; ту има и снага Српске државне страже. Ако би генерал Михаиловић пристао да дође и образује владу, ми би заузели Радиостаницу Београд, преко које би могао генерал Михаиловић упућивати апеле и наређења... Онда би позвали краља Петра II да дође у Југославију.“¹¹³ Међутим, до остварења жеља и планова квислинга није могло да дође.

¹¹⁰ А В И И, НАВ—Н—Т—120, 3124/505324.

¹¹¹ А В И И, НАВ—Н—Т—120, 780/371718.

¹¹² А В И И, На, 1/1, к. 70, записник о саслушању А. фон Лера.

¹¹³ Бошко Костић: За историју наших дана..., 172.

Повлачење из Србије

Крајем септембра и првих дана октобра 1944. године међу квислинзима у Београду владала је грозничава и ужурбана припрема за бекство. Недићеви министри, њихови помоћници и други квислиншки функционери спремали су кофере за пут у неизвесност. Сваки од њих је за успунне трошкове добијао повећу суму новца. Милан Недић је, на пример, на благајни Министарства финансија 29. септембра примио 3,500.000 динара.¹¹⁴

Команда Југоистока званично је 1. октобра 1944. године саопштила Милану Недићу да дефинитивно престају све функције његове владе, пошто ће Немци организовати одбрану Београда, с напоменом да ће за извесно време поједини чиновници — начелници одељења обављати најнеопходније послове у министарствима.¹¹⁵ То је у исто време био и сигнал за Недића, Љотића и њихове истомишљенике да беже.

Пре одласка из Београда, Недић је 2. октобра позвао генерала Боривоја Јонића, команданта Српске државне страже. Присутни су били још и генерал Коста Мушицки, командант Лзотићевог добровољачког корпуса, генерал Миодраг Дамјановић и пуковник Људевит Погачар. Недић им је рекао: „Ситуација је по нашу националну ствар пропала. Совјетска армија улази у Србију, а за њима и комунисти који ће узети власт. Ми се морамо уклонити. Ја са члановима владе одлазим у Аустрију. Добровољачки корпус је донео одлуку да иде у Словенију..”¹¹⁶

Командант Југоистока прогласио је 3. октобра Београд оперативним подручјем. Функцију Недићеве владе преузеле су немачке окупационе власти. Истог дана Херман Нојбахер је послао извештај Рибентропу, министру иностраних послова Рајха, у коме га је обавестио да јединице НОВЈ и Црвене армије опкољавају Београд са свих страна и да немачка одбрана свакако неће моћи одолети надмоћнијим снагама. Стога је планирао да се Штаб Команде Југоистока пребаци у Вуковар, односно Осиек. Нојбахер је извештавао да је Србија тог дана проглашена борбеним поручјем. „Извршну власт преузела је војска. Тиме су окончана владина овлашћења ... Влада са породицама путује сутра у Беч. Недић одлази касније као и председник престоничке општине и шеф полиције Драги Јовановић ...”¹¹⁷

У раним јутарњим часовима 4. октобра 1944. године, у пратњи агената Специјалне полиције, кренула је аутомобилима ка Бечу група министара колаборационистичке Недићеве владе, један број истакнутих љотићеваца и других квислинга (Бура Докић, Јосиф Костић, Богољуб Кујунџић, Огњен Кузмановић, др Милорад Недељковић, Велибор Јонић, др ЈТазар Костић, Милан Аћимовић, Стојимир Добросављевић, др Стеван З. Иванић,

¹¹⁴ А В И И, Нда, 3/6—45, к. 59; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Орбији...* II, 346.

¹¹⁵ Петар Мартиновић Бајица: *Милан Недић...*, 461.

¹¹⁶ Исто, 371.

¹¹⁷ А В И И, НАВ—Н—Т—120, 2955/470213.

инжењер Милосав Васиљевић, Михаило Олџаи, др Велимир Даниловић, др Станко Шифрер, др Станислав-Сташа Цонић, инжењер Андрија Љоља, инжењер Станко Коштомај, адвокат Милан Фотић, професор Насуф Гачовић, професор Владимир Вујић, Живота Симић, шеф опште полиције и начелник Министарства унутрашњих послова, Михаило-Мика Борђевић, помоћник управника града Београда, Илија Паранос, шеф Одељења Специјалне полиције, Светозар Вујковић, управник Бањичког логора, Божидар-Бошко Бећаревић, шеф IV антикомунистичког одсека Специјалне полиције, затим познати агенти Специјалне полиције и Гестапоа: Никола Губарев, Радослав-Радан Грујичић, Живорад Јеремић и други. Сутрадан је за њима кренуо аутомобилом Драги Јовановић са својом супругом.¹¹⁸

Уз помоћ Гестапоа побегли су из Београда у Беч и припадници четничких омладинских штабова Драже Михаиловића (Милорад Драшковић, Бранислав Страњаковић, Никола Пашић, Евгеније Буришић и други).¹¹⁹

Организацију Недићевог бекства 6. октобра 1944. године припремили су Немци. У колони су била три аутомобила које су пратила немачка оклопна возила. Са Недићем није пошао генерал Миодраг Дамјановић, његов шеф кабинета, већ је уз његову сагласност прешао у четнике и отишао у Босиу, где се 19. децембра јавио Дражи Михаиловићу, који гаједмах поставио за свог помоћника. Маршрута Недићевог бекства била је Београд — Нови Сад — Суботица — Сегедин — Будимпешта — Бер — Беч. Два дана су путовали до Будимпеште. У Беч су стигли тек увече 10. октобра. Недић се сместио у хотел „Империјал“. Ту су се налазили и његови министри, па су одмах одржали седницу на којој су разговарали где и како да се склоне пре коначног слома.¹²⁰

Са Дражом Михаиловићем Недић се већ био споразумео о судбини својих оружаних јединица. Из Београда и других крајева Србије 5. октобра Недићева Српска државна стража била је упућена у Јагодину и следећег дана је ушла у састав четничке команде, такозване Југословенске војске у отаџбини. Да би задржали своју индивидуалност, припадници Недићеве Српске државне страже названи су Српски ударни корпус (СУК). За команданта СУК-а постављен је генерал Стеван Радовановић, дотадашњи командант СДС у Београду, а за његовог помоћника генерал Боривоје Јонић, дотадашњи командант целокупне Српске државне страже. Формиране су три дивизије корпуса, а у њиховом оквиру бригаде и батаљони.¹²¹

¹¹⁸ АВИИ, Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Д. Јовановића; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 348; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији*, 383, 387.

¹¹⁹ Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 381—3.
¹²⁰ Hermann Neubacher: *Sonder Auftrag Südost 1944—45*, 188; АВИИ, Ча, 5/2, к. 296; Петар Мартиновић Бајица: *Милан Недић...*, 181, 374; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 383—384.

¹²¹ Стенографске белешке са суђења Д. М., 50, 260; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 357; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 385; Петар Мартиновић Бајица: *Милан Недић...*, 367—372, 464—6.

Српеки ударни корпуре под ударом снага НОВЈ повлачио се преко Рашке у Босну заједно са немачким трупама под непрекидном борбом. При формирању корпуса у Јагодини било је око 6500 људи у строју. Из Босне, под најтежим условима, стигли су у Аустрију током јануара 1945. године, десетковани и у врло лошем стању. О њиховом доласку у Аустрију обавештен је Милан Недић.¹²²

Београд су 5. октобра напустили штаб групе армија и немачка полиција, а сутрадан и Херман Нојбахер., опуномоћени представник Министарства спољних послова Рајха. У Вуковару су се стационирали. О напуштању Београда Нојбахер је забележио: „Обе куће у Београду, које је дотле настањивало моје надлештво, 6. октобра зјапиле су празне и напуштене, у двориштима је само још заударо дим од паљења архиве. Генерал Фелбер остао је као командант „тврђаве Београд“ на Калемегдану и припремао се за безизгледну борбу..“¹²³

Пошто се гро четника повукао из Србије у Босну, где се већ налазила њихова врховна команда са Дражом Михаиловићем, као и Милан Недић са својим сарадницима у Аустрији, то је и за Димитрија Љотића и његове присталице најзад било јасно да и они морају бежати. Љотић, Мушички и други водећи чланови Збора и Српског добровољачког корпуса одлучили су на седници 27. септембра 1944. године да се повуку у Словенију. У том циљу Љотић је послао свога секретара Бошка Костића код једне групе четника, која се још није била повукла, а налазила се у близини Београда, у селу Малом Мокром Лугу, да им предложи да се заједнички повлаче преко Срема за Словенију. Они су били сагласни да се заједнички повлаче, али не у Словенију, већ у Босну, односно Далмацију и Црну Гору, где ће се, према обавештењу Четничке врховне команде, искрцати Англоамериканци. Љотић није веровао да ће у тим рејонима доћи до искрцавања западних савезника, а ако би и до тога дошло, постојао је ризик да НОВЈ уништи њихове снаге пре него што би ступиле у контакт са западним савезницима. Зато су Љотић и његови најближи сарадници сматрали да им је повољније ако пођу у Словенију, где би се организовали и водили заједнички борбу против НОВЈ, а у исто време били близу западних савезника за које су веровали да ће их узети у заштиту јер су антикомунисти.¹²⁴

На саслушању после рата командант Љотићевог добровољачког корпуса Коста Мушички рекао је да је чим су се трупе Црвене армије појавиле на граници Југославије одлучено да се

¹²² А В И И, Ча, 4/1—69, к. 257; стенографске белешке са суђења Д. М. 50, 260; Бранко Јатас и Милован Целебџић: Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945..., 322; др Милан Борковић: Контрареволуција у Србији..., II, 358—359; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић..., 207, 350, 372—374.

¹²³ Hermann Neubacher: Sonder Auftrag Südost 1944—45, 173—174, 188.

¹²⁴ Бошко Костић: За историју наших дана..., 173—175; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић..., 461; Боровоје Карапанић: Споменица српских добровољаца 1941—1971..., 176.

мора повлачити: „Остати и прикључити се Црвеној армији ни смо могли ради тога што смо веровали да би услед заоптргности унутрашњих борби са партизанима у току окупације ми били предати партизанима на милост и немилост. Још док се окупатор није ни био почео повлачити из Србије, ми смо према наведеном плану почели вршити неприметну концентрацију јединица према Београду са планом да одатле напустимо земљу према западу. Крајњи циљ нам је био да се сретнемо са западним савезницима, пошто смо претпостављали да ће они за нас имати више разумевања...”¹²⁵

Као што је за све дошнике и пријатеље нацистичке Немачке имао пуно разумевања, Нојбахер, а и остали водећи нацистички функционери, посебно су ценили Љотића и његове добровољце, настојећи да им на сваки начин обезбеде повлачење из Србије. „Ја сам код немачког Главног стана обезбедио покрет неколико хиљада Љотићевих добровољаца за Грац, одакле су касније кренули у Истру. Они су се од 1941. године борили против партизана и били би изгубљени да су остали у земљи“ — казао је Нојбахер.¹²⁶ Генерал Ханс Фелбер, командант немачких трупа у Србији, дао је сагласност за неке личности које ће руководити „српским националним јединицама“, изузев Љотићевог добровољачког корпуса, за који је казао да би требало и даље да остане у рукама осведоченог и оданог немачког пријатеља генерала Косте Мушицког.¹²⁷

Пошто су се љотићевци припремали за бекство из Београда, а да не би прекинули везу са својим пријатељима, четницима војводе Павла Буришића који су се још налазили у Црној Гори, Љотић је крајем септембра 1944. године, уз сагласност Недића, послао к њима свога поверљивог човека Ратка Парежанина. Трбало је да пренесе поруку Буришићу да се и он са својим четницима пребаци у Словенију, где би се састали и наставили борбу против НОВЈ. У том циљу Љотић је пожуривао Парежанина да што пре крене на пут: „Ти се мораш брзо спремити да ухватиш везу са војводом Буришићем. Знам да то није лако. Претпостављам могућност да уопште не доћеш до њега. Прећи преко Санџака данас је веома тешко. Можда ће ти лакше бити да покушаш преко Косова, на Призрен па у Скадар и Подгорицу... Ако будеш морао преко Косова на Призрен, онда у Трепчи наћи инжењера Стева Илића. Он ће ти бити од савета и помоћи ако нешто узмогне. Ако са Стевом оцениш да ти је пролаз немогућ и да се не можеш никако пробити до војводе Павла, нека ти Стево каже како ћеш се убацивати у планину Рогозну. Тамо ћеш се склонити са својим људима...”¹²⁸

¹²⁵ А В И И, Ча, 6/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког.

¹²⁶ Hermann Neubacher: Sonder Auftrag Südost 1944—45, 188; Ратко Парежанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић..., 502.

¹²⁷ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/871; НАВ—Н—Т—77. 883/5631200—2; др Милан Борковић: Контрареволуција у Србији..., II, 342.

¹²⁸ Ратко Парежанин: У Црној Гори у јесен 1944..., 55; Бошко Костић: За историју наших дана..., 176—177.

Парежавин је, даље, писао шта му је Љотић ставио у задатак уколико буде усиео да се пробије до Буришића: „Знам да ће ти они говорити обратно... Твој је задатак да наше гледиште изнесеш Војводи, да му све кажеш и објасниш, па да настојиш да се повлаче његови људи што пре, како би се сачували за боља времена. Пред навалом Совјета и Тита они се неће моћи да одрже. Енглези сада помажу Тита и помагаће га ко зна још колико времена. То је стварност ... Друго, твој ће задатак бити да се и иначе наћеш на руци, у сваком погледу, војводи Павлу и његовима. Што год могнеш ради да им се помогне... Успе ли ти ова ј задатак, ти ћеш се с Павлом пребацити к нама у Словенију. Не хтедне ли он да крене ма из којих разлога, чекаћеш да ти се ми јавимо, па ћеш радити онако како ти кажемо. Ако ти се пак не можемо јавити никако услед немогућности да успоставимо везу, онда нека ти је Бог у помоћи ...”¹²⁹

Љотић би, по мишљењу Парежанина, упутио овакве поруке Буришићу и да нису његове четничке јединице биле формално укључене у Српски добровољачки корпус. Исто тако је Љотић поручивао и Дражи Михаиловићу и његовим четницима из Србије и других крајева. Уочи послака Парежанина у Црну Гору, стигла је код Љотића квислиншка црногорска делегација у којој су били Саво Радоњић, члан Народне управе са Цетиња, мајор Божо Јоксимовић, мајор Величко Зоњић, капетан Радоман Керанић, професор Милан Бандовић и професор Влајко Влаховић. Делегати су предлагали Љотићу да се цео његов добровољачки корпус пребаци у Црну Гору јер ће се тамо искрцати Англоамериканци. Парежанин, који је и сам био присутан тим разговорима, навео је Љотићев одговор делегацији: „Према садашњој ситуацији ми смо предани Титу и Совјетима. Совјети ће помоћи Тита и где год нас овај наће, сагореће нас ... Совјети иду упомоћ нашим комунистима, јер су Стаљин и Тито вешто удесили да Титу у помоћ дође само онај кога он позове ... Ми не можемо опстати под оваквим условима ни у Србији, ни у Босни, ни у Црној Гори, јер би то значило — пропаст... Мој је план да се сви национални борци повлаче у Словенију, где држим да ћемо се најпре срести са савезницима... Ето, Парежанин иде до Павла, па ће му он све ово опширно објаснити.”¹³⁰

Ноћу између 3. и 4. октобра 1944. године отишла је у Црну Гору група од тридесет три љотићевца, коју је предводио шеф Васпитног одсека Љотићевог добровољачког корпуса Ратко Парежанин. Старшина групе био је потпоручник Слободан Станковић, а просветар Влајко Влаховић, чији је задатак био да подстиче и одржава морал код Љотићевих добровољаца у борби

¹²⁹ Ратко Парежанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић..., 494-495.

¹³⁰ Ратко Парежанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић..., 496; Бошко Костић: За историју наших дана, 177—179; Боривоје Карапанчић: Грађански рат у Србији..., 377—379.

против НОВЈ. Групу је пратпо и немачки официр за везу Хајнц. Група је са собом имала и радио-станицу којом је руковао радио-телеграфиста Бранко Цоларић, који је имао задатак да одржава везу са немачким обавештајним радио-станицама у Загребу и на Ријеци.¹³¹

Остварење Љотићевог плана да са својим присталицама пређе у Словенију није било лако и једноставно. Што се тиче Немаца, ту није било проблема. Они су им безрезервно, као својим оданим савезницима, хтели помоћи, али да би стигли у Словенију требало је да пређу преко територије Независне Државе Хрватске, што Павелићу и његовим усташама није било по вољи. Настојали су на сваки начин то да не дозволе, без обзира на то што су с тим Немци били сагласни. Истина је да су Павелић и његове усташе као и љотићевци били врло одани Хитлеру, па ипак, у овом критичном часу, између Павелића и Љотића није било сарадње и „разумевања”. Јер, без обзира на то што су и једни и други били одани нацистички савезници, и даље је стајала непремостива мржња везана за различите националне припадности, пошто је у редовима љотићеваца највећи број био српске националности, а у редовима усташа највећи број Хрвата. Дакле, шовинизам из претходног периода пренет је и у период окупације.

Пошто Херман Нојбахер, као опуномоћени представник Министарства иностраних послова Рајха за Југоисток, није био надлежан за подручје Независне Државе Хрватске, то је скоро сваки захтев или молбу које би требало да одобри Цавелићева влада морао да упућује преко Берлина. Тако је и овог пута било са одобрењем да Љотићеви добровољци могу проћи кроз Хрватску како би стигли у Словенију.

Јединице НОВЈ већ су биле пред Београдом, док су трупе Црвене армије незадрживо напредовале кроз Банат и заузеле 6. октобра Панчево.¹³² За Љотића и његове присталице био је задњи час да беже.

Генерал Коста Мушицки, командант Љотићевог добровољачког корпуса, у Београду и његовој непосредној околини сакупио је четири пука добровољаца. Из Београда су 8. октобра 1944. године кренули Први пук (командант мајор Илија Мићашевић) и Четврти пук (командант мајор Војислав Димитријевић). Ради борбе против НОВЈ у Шапцу се по задатку Немаца задржао Трећи пук (командант мајор Јован Добросављевић), који је нешто касније стигао у Руми главнину добровољачких јединица, док је Други пук (командант мајор Марисав Петровић) прешао Саву код Обреновца. Пети пук (командант мајор Милорад Мојић), водећи жестоке борбе против НОВЈ у ниш-

¹³¹ 36. НОР, III, 8,382, извештај Штаба V црногорске пролетерске бригаде Штабу III дивизије НОВЈ о ситуацији на сектору бригаде; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији...*, II, 349; Ратко Парезанин: *Други светски рат и Димитрије В. Љотић...*, 496—497; Ратко Парезанин: *У Црној Гори у јесен 1944, Записи из добровољачке борбе*, I, 52—72; IV, 28-72.

¹³² А В И И, НДХ, 6/3, к. 88.

ком крају, није могао да етигне на време до Београда, већ је кренуо нешто касније преко Босне за Словенију, пошто је тешком муком успео да се извуче из обруча НОВЈ.¹³³ Са добровољцима пошло је и око тридесет девојака чланова Белих орлова које су махом радиле као болничарке.¹³⁴ Поред команданта Мушицког, са добровољцима је пошао и Димитрије Љотић у униформи резервног потпуковника.¹³⁵

По доласку у Срем љотићевци су наставили да воде борбе против НОВЈ. Уз пут еу упадали у сеоске куће, плачкали и односили храну, одело и друге вредне ствари, а демагошким убеђивањем и присилно вршили мобилизацију српског живља за своје јединице. Прозлазећи кроз Срем, отварају су православне цркве „које су давно усташе били затворили, а њихове свештенике побили.“ Тако је црква у Руми четири дана чишћена, а онда је у њој 14. октобра познати љотићевац свештеник Алекса Тодоровић, верски референт СДК, одржао службу.¹³⁶ У селу Трпињу, које је било претежно насељено српским живљем, верску службу у цркви одржали су свештеници љотићевци Данило Милановић и Радован Миљковић. Поред добровољаца Трећег пука, било је у цркви и народа из поменутог села. На овај скуп стигао је и Љотић у немачком аутомобилу на коме се налазила слика краља Петра II са кукастим крстом и српском заставом. Љотић је одржао говор, у коме је, поред осталог, рекао: „Ми Срби идемо с нашом браћом Немцима до Словеније. Тамо ћемо се спојити с Рупниковом војском и онда сложено ударити против Руса.“¹³⁷

Снаге НОВЈ и Црвене армије ослободиле су у Срему Инђију, Нове Карловце и Крушедол, а вођене су борбе за Ириг и

¹³³ А В И И, НОБ, 36/2, к. 24; Ча, 13/1—60, к. 257, изјава К. Мушицког на суђењу; Љубивоје Пајовић, Душан Узелац и Милован Целебић: Сремски фронт 1944—1945, Београд, 1979, 22; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 386; Боривоје Карапанић: Споменница српских добровољаца 1941—1971..., 152—153; Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, IV, 897, 961, 965.

¹³⁴ А В И И, Ча, 6/1, к. 270, захвештање о саслушању К. Мушицког; Искра, 603, 1. VI 1976, 6.

¹³⁵ А В И И, Ча, 6/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког; Бошко Костић: За историју наших дана..., 182—183; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 386—388; Боривоје Карапанић: Споменница српских добровољаца 1941—1971..., 160—161, 172, 206—207; Српски добровољци, 58.

На саслушању је Коста Мушички навео да је заједно са њим и добровољачким јединицама пошао и Димитрије Љотић, док је његов секретар Бошко Костић написао да је Љотић напустио Београд последњи, са тројицом омладинаца, 12. октобра 1944. године. Сматрамо да је веродостојније навођење Мушицког.

¹³⁶ А В И И, НОБ, 36/2, к. 24 А; Борба, 16, 30. XI 1944, 3; Бошко Костић: За историју наших дана..., 183; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 388; Боривоје Карапанић: Споменница српских добровољаца 1941—1971, 153—154, 162—163.

¹³⁷ А В И И, НДХ, 32/3, к. 269; Борба, 16, 30. XI 1944, 3; Бошко Костић: За историју наших дана..., 183.

Руму. На путу Рума — Кленак у потпуности је уништена једна колона Немаца и љотићеваца која је одступала од Шапца.¹³⁸

Преговори Хермана Нојбахера о легалном проласку Љотићевих добровољаца преко територије НДХ нису још били усаглашени. Стога је Нојбахер искористио прилику и, уз повлачење фолксдојчера из Срема, тајно провукао у возу и неколико хиљада Љотићевих добровољаца.¹³⁹

Адмирал Вилхелм Канарис, шеф Немачке војне обавештајне службе, телеграмом је 14. октобра 1944. године известио Химлера о разговору који је вођен између Нојбахера, Љотића и Мушицког када је донета одлука да се у Словенији „ангажује СДК (около 4000 војника). Тамо ће се обавити попуна и даља обука. Транспорт ће се извршити возом...“ Канарис је сматрао да би ова јединица српске легије требало да буде потчињена Химлеру.¹⁴⁰

У телеграму Врховне команде Вермахта, који је потписао начелник Штаба Алфред Јодл и послао команданту Југоистока, одаје се признање у име Хитлера, пажња и брига за Азотићеве добровољце: „1) Српски добровољачки корпус добро се је борио у борбама са Титовим бандама у Србији и оштро је анти-большевички настројен. После повлачења фронта на Југоистоку заслужни добровољачки корпус не сме да буде препуштен својој судбини, већ мора да се ангажује на другом месту за наше потребе; 2) Фирер је стога наредио да се Српски добровољачки корпус (око 4000 људи) има најбрже доделити команди Југозапада за борбу против банди и за осигурање Хрватске у рејону Истре.“¹⁴¹

Предвиђало се да Љотићеве добровољачке јединице пребачене у јадрански прибрежни појас буду потчињене вишем СС и полицијском вођи, групенфиреру Одилу Глобочнику.¹⁴²

Павелић и други високи усташки функционери вршили су притисак на немачког посланика у Загребу Зигфрида Кашеа, који је слао бројне телеграме и друге ургенције Министарству спољних послова, Врховној команди Вермахта и Херману Нојбахеру протестујући због преласка Љотићевих добровољаца кроз Хрватску, тврдећи да ће се тонегативно одразити на усташе и њихове присталице.

У телеграмима од 14. и 15. октобра немачки посланик у Загребу Каше упозоравао је Министарство спољних послова Рајха да постоји опасност у вези са доласком Љотићевог добровољачког корпуса у Хрватску. Када им је објашњено да је то привремено и да се Љотићеве добровољци неће задржавати на тлу Хрват-

¹³⁸ АЦК СКЈ, РС „Слободна Југославија“, емисија број 345, од 26—27. X 1944.

¹³⁹ АВИИ, Бон, 6/55, 61—62; Hermann Neubacher: Sonder Auftrag Südost 1944—45..., 189—190.

»• АВИИ, НАВ—Н—Т—311, 194/450.

АВИИ, НАВ—Н—Т—311, 285/657; Бон, 6/53.

¹⁴² АВИИ, Бон, 6/55, 58, 60; На, 1/1, к. 70, записник о саслушању Александра фон Лера.

ске, већ само промарширати на путу за Словенију, за усташе ни ово објашњење није било убедљиво. Усташе су постављале питање зашто се Љотићеви добровољци не боре против комуниста у Србији или у мађароком простору.¹⁴³ Каше је јавио да ипак верује да ће моћи да уразуми Павелића и његове присталице у оправданост проласка Љотићевих добровољаца преко Хрватске, с тим што се не могу задржати и да морају проћи што пре.¹⁴⁴

Пошто су побегли Љотић, Недић и њихове присталице, као и окупаторске установе, у Београду су остале само немачке јединице које су предвиђене да бране Београд од НОВЈ и Црвене армије. Немачки командант одбране Београда преко плаката је објавно 13. октобра да је у граду заведено опсадно стање и да је сва извршна власт прешла у његову надлежност. Сви квислиншки органи, јавна управа, безбедност и полиција и противпожарна чета били су такође потчињени команданту одбране града.¹⁴⁵ Немци су улагали крајње напоре и масовно гинули да би одбранили Београд од НОВЈ и Црвене армије, који је за њих представљао врло важну стратегијску тачку на Балкану. Када оу увидели да је сваки даљи отпор безнадежан и да ће сви наћи смрт у Београду, одлучили су да и они беже¹⁴⁶ Да би учинили Београду још веће зло, Немци су минирали многе значајне зграде, споменике културе, главну пошту, електричну централу, водовод и мост преко Саве између Београда и Земуна. Међутим, ове своје злочиначке планове Немци нису могли у свему да остваре. Комунисти и екојевци и други родољуби, сазнавши за ове злочиначке планове немачког окупатора, излажући се животной опасности, спасили су од уништења већину објеката. Група скојеваца пресекла је везу и онемогућила активирање мина које је требало да поруше главну пошту са телеграфско-телефонским постројењима, док је ветеран из првог светског рата, учитељ Миладин Зарић пресекао спроводнике и тако није дошло до рушења савског моста. **Немци су се** чудили како није дошло до експлозије и рушења моста због чега су спровели читав низ саслушања и водили истрагу да би пронашли кривца за тај неуспех.¹⁴⁷

У току борби и после ослобођења Београда, у руке НОВЈ пали су многи народни издајници који су за време окупације радили за фашистичке завојеваче и извршили велики број злочина. Они су припадали окупаторским и издајничким терористичким и шпијунским организацијама Љотића, Недића, Пећанца, Михаиловића и другим. Многи од њих осуђени су на смрт и стрељани.¹⁴⁸

¹⁴³ А В И И, НАВ—Н—Т—120, 780/371715.

¹⁴⁴ А В И И, Лондон — 8 X—302169; Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, IV, 941.

¹⁴⁵ А В И И, На, 1/6, к. 50.

¹⁴⁶ А В И И, На, 6/1, к. 44—Е;

Hermann Neubacher: Sonder Auftrag Südost 1944—45, 174.

¹⁴⁷ А В И И, НАВ—Н—Т—501, 256/1187, 1208—1209, 1372—1377;

¹⁴⁸ Борба, 13, 27. XI 1944, 3; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић..., 461—462.

Тако је немачки окупатор изгубио 20. октобра 1944. године Београд, веома важну стратегијску тачку, а квислинзи све наде да ће га Немци задржати и тако им омогућити да се поново врате у Србију и наставе злочине.

Концентрација љотићеваца и осталих квислинга у Словенији

У циљу што бољег обезбеђења Истре и Словеначког приморја од евентуалног искрцавања Англоамериканаца на одсеку обале од ушћа Соче до Ријеке, Немци су 10. октобра 1944. године на овом сектору груписали своје јединице у 97. армијски корпус, за чијег је команданта постављен генерал Лудвиг Киблер. У саставу овог корпуса, који је стављен под команду групе армија „Ц“, иако су се 188. резервна брдска ловачка и 237. пешадијска дивизија. Основне немачке снаге за борбу против НОВЈ у Словенији сачињавали су полицијски СС пукови (били су моторизовани, веома покретни и специјално организовани), словеначко домобранство и неке мање италијанске фашистичке групе које су, после капитулације Италије, остале и даље на страни Немаца. Од четничких јединица на територији Словеније била су у то време само четири мања одреда, са укупно петсто словеначких четника. Овим непријатељским групацијама придружиле су се почетком новембра и јединице Љотићевог добровољачког корпуса.¹⁴⁹

Обезбеђење окупатора у подручју јадранске оперативне зоне, као и борба против НОВЈ, били су поверени немачким полицијским јединицама. У јадранској оперативној зони постојале су немачке полицијске власти са седиштем у Трсту и Љубљани. Виши СС и вођа полиције Одило Глобочник обједињавао је под својом командом полицију безбедности и поретка на тршћанској територији. Осим немачких полицијских снага, њему су биле потчињене и јединице Љотићевог добровољачког корпуса, четници Добросава Јевђевића и попа Момчила Бујића и неколико италијанских фашистичких група. Виши СС вођа и полиције Ервин Резенер био је водећа полицијска личност у љубљанској провинцији, коме су, осим немачких полицијских јединица, биле потчињене и јединице Рупникове квислиншке гарде.¹⁵⁰

¹⁴⁹ А В И И, На, 50/7, к. 7, записник о саслушању Л. Киблера; Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945, 388—389; Словенско домобранство, 6, 12. X 1944; 7, 26. X 1944; Искра, 604, 15. VI 1976, 4.

¹⁵⁰ Архив ИЗДГ, Распоред СДК на положаје и потчињавање Глобочнику; Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945, 477; Урош Костић: Завршне борбе, ВИГ, 1, (I—IV), Београд, 1975, 170; Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, IV, 952—953; А В И И, 50/7, к. 7, записник о саслушању Л. Киблера; На, 1/1, к. 70, записник о саслушању Александра фон Лера; Петар Мартиновић Бајица: Милан Неђић..., 353.

Водећи борбу против НОВЈ, јединице Љотићевог добровољачког корпуса које су предводили Димитрије Љотић и Коста Мушички кретале су се од Срема до Словеније делом пешке, а делом возом. Њихов пролазак преко територије НДХ био је убрзан услед демарша Павелића који је то од Берлина тражио. У Осиек 29. октобра 1944. године су стигла 4624 Љотићева добровољца и 217 њихових официра. У току краћег застанка у Осиеку, Љотић је рекао Нојбахеру да ће, по његовом мишљењу, моћи да повећа бројно стање својих јединица на десет хиљада људи које ће заврбовати међу Србима који се налазе у заробљеништву и на раду у Немачкој. О овом Љотићевом плану Нојбахер је телеграмом 29. октобра обавестио Министарство спољних послова Рајха.¹⁵¹

Коста Мушички, командант Љотићевог добровољачког корпуса, отишао је аутомобилом преко Граца у Трст да би припремио долазак и смештај добровољаца. У Трст је стигао 31. октобра, а већ сутрадан, 1. новембра, почеле су пристизати од Граца и јединице Љотићевог добровољачког корпуса. Прикупиле су се на простору који су им Немци одредили: Постојна — Свети Петар — Илирска Бистрица. Као део немачких снага, љотићевци су имали задатак да штите бок немачких јединица од напада НОВЈ која је наступала према западу, као и да обезбеђују железничке и друмске комуникације Трст — Ријека — Постојна — Љубљана — Грац.¹⁵²

Команда Љотићевог добровољачког корпуса била је најпре смештена у Илирској Бистрици, а затим у Постојни. У Илирској Бистрици основане су за љотићевце две школе — политичко-управна и за обуку официра. Командант центра за обуку официра био је сам Љотић, у чину потпуковника, а његов помоћник Борће Босић. Љотић је у Илирској Бистрици такође организовао јак обавештајни центар у којем су сарађивали истакнути чланови Збора, али и бивши комесар агената Управе града Београда Радан Грујичић. Љотић је за шефа обавештајне службе Српског добровољачког корпуса и покрета Збор поставио свога брата Јакова Љотића, ранијег саветника Министарства иностраних послова, који је за време окупације био начелник у председништву Недићеве владе. Седишта Љотићевих добровољачких пукова била су: Првог у Престранеку, Другог у Светом Петру, Трећег у Клани, Четвртог и остатка Петог пука у Илирској Бистрици. Болница Љотићевих добровољаца налазила се у Логатецу. Са добровољцима дошао је и један број њихових породица, а неке су доведене са аустријско-чешке гра-

¹⁵¹ АВИИ, НАВ—Н—Т—120, 780/371712—13; Ча 6/1, к. 270, записник о саслушању Косте Мушичког; НОБ, 36/2, к. 24 А; др Милан Борковић: *Контрареволуција у Орбији...*, II, 356; Боривоје Карапанић: *Споменица српских добровољаца 1941—1971...*, 164.

¹⁵² А В И И, Ча, 6/. к. 270, записник о саслушању К. Мушичког; НОБ, 36/2, к. 24 А; Нда, 45/2—1, к. 50 А; Архив ИЗДГ, фонд ГШ НОВ и ПО Словеније, фасц. 73/У; Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, III, 543; Словенац, 251, 1. XI 1944, 3; Искра, 604, 15. VI 1976, 4; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији*, 388.

нице и биле су размештене у селу Планини и другим околним местима, у близини положаја које су држали добровољци. Љотићевци су приморавали словеначко становништво да даје смештај и храну њиховим породицама, мада је и само у томе оскудевало.¹⁵³

По доласку у Илирску Бистрицу, Љотић је одржао састанак са четничким војводом Добросавом Јевђевићем, који је са својим Личким корпусом (око хиљаду људи) стигао пре Љотићевог добровољачког корпуса на ову територију. Јевђевић и његови четници срдечно су дочекали Љотићеве добровољце. Љотић и Јевђевић су се договорили да сва питања решавају споразумно и братски.¹⁵⁴

У циљу договора за што бољу сарадњу у борби против НОВЈ, Љотић је са својим секретаром Бошком Костићем 18. новембра 1944. године посетио у Љубљани познате окупаторске сараднике генерала Лава Рупника и бискупа др Грегора Рожмана, који су изнели да се слажу са Љотићевим плановима о даљој борби против НОВЈ. Том приликом Љотић се нашао још и са неким другим окупаторским сарадницима. На суђењу 1946. године у Љубљани Рупник је признао да је код њега Љотић чак и станао у „два маха.“¹⁵⁵

У новембру 1944. године четници Динарске дивизије налазили су се пред уништењем. Снаге НОВЈ опколиле су их код Книна. Војвода Момчило Бујић, њихов командант, слао је телеграм за телеграмом у Илирску Бистрицу војводи Добросаву Јевђевићу, преклињући га да му са Немцима помогне да се ослободи окружења како би са својим људством дошао у Истру. Љотић је преко посланика Нојбахера тражио да се не чине сметње Бујићевим четницима и да им се омогући да дођу у Истру, где би, у интересу Немаца, водили заједнички борбу против НОВЈ. Мајор Миодраг Капетановић, начелник Штаба Динарске четничке дивизије, који се већ налазио у Илирској Бистрици, такође је све чинио преко својих веза да се војводи Бујићу омогући долазак са четницима. И заиста, Немци су им помогли. Омогућили су им да се извуку из блокаде, хранили их, снабдевали их оружјем и муницијом и послали да окупи-

¹⁵³ А В И И, На, 50/7, к. 7, записник о саслушању Л. Киблера; Ча, 13/1—60, к. 257, изјава на суђењу К. Мушицког; Архив ИЗДГ, фасц. 73/1У; Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, IV, 950; Боривоје Карапанић: Грађански рат..., 395; Боривоје Карапанић: Споменница српских добровољаца 1941—1971, 177, 210, 222—223; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић, 350—2; Јутро, 285, 13. XII 1944, 3; 289, 17. XII 1944, 2; 291, 20. XII 1944, 3; Крсна слава св. Николаја в Постојни, Словенац, 293, 22. XII 1944, 2.

АЈ — 110, ф. 614, инв. бр. 16391, сасл. Д. Јевђевића; Бошко Костић: За историју наших дана..., 185.

¹⁵⁴ А В И И, Ча, 6/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији, 395.

¹⁵⁵ А В И И, НОБ, 36/2, к. 24 А; АЦК СКЈ, ЦК КПЈ 1945/303, депеша Ивана Мачека упућена ЦК КПЈ; Архив ИЗДГ, фасц. 925/1У Судски процес Рупнику; Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, III, 126; Борба, 202, 24. VIII 1946, 3, Суђење генералу Лаву Рупнику; Бошко Костић: За историју наших дана..., 185; Боривоје Карапанић: Споменница српских добровољаца 1941—1971..., 177.

рају Випавску долину. Четници су се повлачили од Книна од 1. до 3. децембра, уз сталне борбе против НОВЈ.¹⁵⁸

Са главнином Љотићевог добровољачког корпуса, који се 8. октобра 1944. године повукао из Београда није био Пети пук којим је командовао мајор Милорад Мојић, јер се тада још налазио у нишкој области, водећи борбе против НОВЈ. Стога је кренуо сам од Јесковца према Словенији. За време повлачења водили су жестоке борбе против НОВЈ. Стигли су возом у Загреб 6. децембра. Када су изишли из вагона, командант Мојић их је упозорио да по наређењу усташа не смеју нигде ићи по граду, већ да у тишини буду у једној просторији у близини железничке станице, с тим што ће сутрадан наставити пут возом за Словенију. Међутим, група усташа је изненада пришла вагонима 7. децембра, јурнула на љотићевце, ухватила њих тридесет девет, међу којима и Милорада Мојића, и некуда отерала. Ускоро затим стигли су Немци и узели у заштиту остале љотићевце. Немци су обавестили љотићевце да су усташе стрељале целу групу коју су одвели, међу којима и њиховог команданта Мојића. Ово је изазвало тежак и мучан утисак на љотићевце, тим пре што су били обавештени да је Павелић дао сагласност да могу, истина брзо, проћи кроз Хрватску. Пошто су преноћили у једној прихватној просторији, коју су чували Немци, љотићевци су немачким аутомобилима напустили Загреб 8. децембра.¹⁵⁷

У време када су убијени ови добровољци, Димитрије Љотић се са својим секретаром Бошком Костићем налазио на путу за Беч, где су стигли 10. децембра. Љотић се у Бечу састао са Миланом Недићем и Миланом Аћимовићем. Договарали су се шта даље треба да учине. Недић је захтевао да ако он треба да опет формира српску владу, онда да у њу треба да уђу Димитрије Љотић и Дража Михаиловић и по четири министра из њихових група, као и два неутралца.¹⁵⁸

После два дана Херман Нојбахер је примио Љотића и Костића и саопштио им тужну вест да су усташе у Загребу стрељале групу истакнутих збораша, међу којима и команданта Петог добровољачког пука Милорада Мојића. Љотића је ово страховито погодило и скоро да је занемео. Није могао да схвати да више није жив генерални секретар покрета Збор и један од најоданијих његових сарадника.¹⁵⁹

15» АЈ — цо, ф. 614, инв. бр. 16391, сасл. Д. Јевђевића; Бранко Латас и Милован Целебић: Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945..., 268; Борба, 5, 19. XI 1944, 5; 12, 26. XI 1944, 3; Бошко Костић: За историју наших дана..., 185, 190; Искра, 604, 15. VI 1976, 4.

¹⁵⁷ Боривоје Карапантић: Грађански рат у Србији, 388—389; Д. Мартиновић: Погибија Милорада Мојића и другова, Записи из добровољачке борбе, II, 102—103; Бошко Костић: За историју наших дана..., 186—187.

Бошко Костић: За историју наших дана..., 185—187.

¹⁵⁹ Херман Нојбахер је од децембра 1944. године преузео у Бечу Бечко надлештво Секретаријата иностраних послова за Србију, Црну Гору, Албанију и Грчку. Политичка емиграција из ових земаља прикупљала су у Гранд хотелу у Кицбилу у Тирољу. Непосредно пре уласка Црвене армије у Беч, прешло је и Нојбахерово надлештво у Кицбил. Званична политика гласила је: „Ми ћемо се поново вратити на Југоис-

На новом састанку следећег дана, Нојбахер је пренео Љотићу и Костићу и пријатније вести. Рекао им је да је све предузео да се Бујићу и његовој Динарској четничкој дивизији не чине сметње да дођу у Словенију, где се већ налазе јединице Српског добровољачког корпуса. Обавестио је Љотића да се и његовој молби изишло у сусрет. Уз одобрење др Ернста Калтенбрунера, шефа РСХА, пуштени су Гаврило Дожић, патријарх Српске православне цркве и епископ Николај Велимировић, који су се налазили у болничким просторијама логора Дахау. Касније, на молбу Љотића и других емиграната, они су дошли у Беч, где су заједнички наставили активност против нове Југославије.¹⁶⁰

Љотић и Костић су се из Беча вратили 21. децембра. Већ сутрадан су имали састанак са словеначким квислинзима. У Илирску Бистрицу допутовали су 23. децембра, а сутрадан је одржан помен побијеним добровољцима у Загребу. Љотић је тражио од усташа да им се дају лешеви стрељаних добровољаца да би их сахранили у Словенији, али им усташе то нису дозволиле.¹⁶¹

Са нестрпљивом и свакодневним ургенцијама и молбама, Димитрије Љотић и Добросав Јевђевић интересовали су се када ће Немци и усташе дозволити долазак четника Бујића од Книна у Словенију. После немачке сагласности, Павелић је 21. децембра наредио својим потчињеним старешинама да пропусте четничку групу преко територије НДХ.¹⁶² О овоме су Љотић и Јевђевић званично обавештени 25. децембра. На дан 28. децембра 1944. године у сусрет трупима војводе Бујића послали су део својих јединица. Од Љотићевих добровољаца у сусрет Бујићевим четницима из Илирске Бистрице пошао је II батаљон Четвртог пука, а из Клане I и II батаљон Трећег пука. Такође је и Јевђевић послао једну групу четника.¹⁶³

Идући ка Истри, четници попа Бујића пљачкали су, палили куће и убијали припаднике народноослободилачког покрета. Тако су у Хрватском приморју, у Брибиру, запалили готово све

ток. У први мах имало би се из ничега стварити 60 дивизија да бисмо одбацили Русе. Али, цела емигрантска политика била је само наклапање без садржаја, иза којег није било ни снаге ни вере. Не вреди о томе говорити." (Н. Меиџасер: *Sonderleg — An(1га§ Зи<к>51: 1944—45, 191—192)*)

¹⁶⁰ АВИИ, Лондон Н—4, X—299236—41; Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, IV, 726, 943; Боривоје Карапанић: *Споменица српских добровољаца 1941—1971*, 180; Hermann Neubacher: *Sonder Auftrag Südost 1944—455, 186—187*; А В И И, Нда, 7/1, к. 1, записник о саслушању Драгог Јовановића; Бошко Костић: *За историју наших дана*, 118, 187.

Патријарха Гаврила Дожића и епископа Николаја Велимировића је одвела немачка полиција из банатског манастира Војловице у логор у Дахау, где су били смештени у логорску болницу.

¹⁶¹ Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 187—188.

¹⁶² А В И И, НДХ, 48/1, к. 233; Бранко Латас и Милован Целебић: *Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945...*, 268.

¹⁶³ *«Из Исто»*; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 188—189; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији*, 396—397.

зграде 29. децембра.¹⁶⁴ Из опљачканог и попаљеног Брнбира четници Бујића су кренули поред Цриквенице и Бакра и стигли у Шкрљево, где су се састали са Љотићевим добровољцима и Јевђевићевим четницима. Из Шкрљева су Бујићеви четници, њих око шест хиљада, кренули 1. јануара 1945. године и стигли у место Свети Матеј, где је требало да се одморе и изврше преформирање своје групе. Рањенике и болеснике сместили су у болницу Љотићевих добровољаца у Логатцу. Добросав Јевђевић је о доласку Бујића и његових четника телеграмом известио Дражу Михаиловића 1. јануара 1945. године: „Војска је цела стигла... Направићемо заједнички војни савез са Љотићем и словеначким домобранцима.”¹⁶⁵

Бујићевим четницима Немци су ставили на располагање све што им је било потребно. Љотић је телеграмом 2. јануара 1945. године обавестио Нојбахера о срећном доласку Бујића и његових четника. Љотић и Јевђевић су одмах упознали Бујића са ситуацијом и плановима борбе „националних снага у Словенији.“ Љотић је нагласио да је све чинио да и Дража Михаиловић са својим четницима дође из Босне у Словенију, одакле би заједнички и уједињени повели борбу „за ослобођење целе Југославије од комуниста.“ Љотић је наглашавао да је за време првог светског рата „ослобођење Отаџбине почело од Солуна, а овога пута, ако Бог да, почеће се од Триглава.“ Бујић се у свему сложио са плановима и акцијама Љотића, укључујући се и сам са својим четницима у све то, борећи се бескомпромисно против НОВЈ.¹⁶⁶

И поред многих тешкоћа и напора, група љотићеваца коју је предводио Ратко Парезанин успела је да се пробије до Подгорице, где је у болници нашла на лечењу Павла Буришића, рањеног у борби против НОВЈ. Буришић је срдечно дочекао љотићевце и обезбедио им боравак у селу Доњој Горици, у близини Подгорице. Парезанин је објаснио Буришићу циљ доласка и пренео му Љотићеве поруке. Буришић се колебао да ли са својим четницима да остане у Црној Гори или да пође у Словенију, како му је поручио Љотић. Буришић је имао неколико планова. Један је био остати на терену и сачекати британске трупе, пошто је веровао да ће се оне искрцати на Јадрану, у првом реду у Боки Которској и Дубровнику. У тој неодлучности, њега су још више поколебале вести да су се, наводно, неке британске јединице искрцале на јужној обали Јадранског мора и да гоне Немце, сарађују са четницима и разоружавају партизане. Али убрзо се уверио да су то лажне вести и да о искрца-

¹⁶⁴ АЈ — 110, ф. 614, инв. бр. 16391, сасл. Д. Јевђевића; А В И И, НДХ, 32/3, к. 269; Борба, 13, 27. XI 1944, 3; Искра, 604, 15. VI 1976, 4.

¹⁶⁵ АЈ — 110, ф. 614, инв. бр. 16391, сасл. Д. Јевђевића; Бранко Латас и Милован Целебичић: Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945..., 268; Боровоје Карапанић: Грађански рат у Орбији..., 397; Бошко Костић: За историју наших дана..., 189—190.

А В И И, Ча, 2/7, к/302 А.
Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, V, 167;
Боровоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 398—399.

вању западних савезника нема ни говора. Онда се носио мишљу да са својим људством пође преко Албаније у Грчку, где би ступио у контакт са Енглезима. У исто време слао је своје делегације у Италију да ступе у везу са Англоамериканцима. Прва делегација није успела да пређе преко Јадранског мора, страдала је готово цела. Њен шеф Јеврем Шаулић је погинуо. Друга делегација успела је 30. октобра 1944. године да пређе у Италију (капетан Јаков Јововић, Душан Влаховић, Душан Капа и други). Међутим, чим су стигли, уместо да ступе у разговоре са Енглезима, ови су их као немачке сараднике затворили. За издајнички рад и оданост нацистичкој Немачкој Буришића је Хитлер одликовао Гвозденим крстом 11. октобра 1944. године, а Недић га унапредио у чин потпуковника.¹⁶⁷

У току новембра 1944. године Буришић је добијао телеграме од Четничке врховне команде у којима му је Михаиловић наређивао да са војском одмах крене према Санцаку и Босни, где је требало да се изврши концентрација „свих националних снага за борбу против комуниста.”¹⁶⁸

После жестоких борби против НОВЈ у Цетињу и његовој околини, у којима је учествовала и група љотићеваца као Прва чета Буришићевог штабног батаљона, борећи се да деблокира један четнички батаљон из окружења, Буришић је 5. децембра

1944. године наредио покрет у правцу Санцака и Бооне. Са четницима је пошао и један број њихових породица (жене, деца и старци), као и неки истакнутији квислинзи са митрополитом Јоаникијем, који је имао задатак да бодри бегунце и да им обећава како ће их „спасити божија промисао.” Ова Буришићева четничка колона одступала је заједно са последњом групом Немаца у којој је био шеф посланства у Цетињу Крамарц, који је казао да се до 23. децембра налазио у сталном контакту са групом љотићеваца Ратка Парежанина и са њом одлично сарађивао.¹⁶⁹ У току пута из Црне Горе нарочито су страдале четничке породице од хладноће, разних болести и опште исцрпљености.¹⁷⁰

Када су 28. децембра 1944. године стигли у Пријепоље, Буришић је рекао Ратку Парежанину да он неће да иде у Словенију, већ у Босну ка Требави, пошто му је то наредио његов командант Дража Михаиловић. Ту су се поздравили и група од педесет шест љотићеваца са Парежанином на челу кренула је

АВИ И, НАВ—Н—Т—501, 256/509, 867; 36. НОР, III, 8, 360; (Борбе у Црној Гори 1944); др Радоје Пајовић: *Контрареволуција у Црној Гори 1941—1945...*, 511—512, 514—515, 517; Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији ...*, II, 194; Милан Баста: *Агонија и слом Независне Државе Хрватске*, Београд, 1971, 343; Бранко Латас и Милован Целебић: *Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945 ...*, 242, 245; Ратко Парежанин: *Други светски рат и Димитрије В. Љотић ...*, 497.

¹⁶⁸ Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 200—201.

¹⁶⁹ А В И И, Лондон, Н—4, X—299065; Негтаган Иеићесег: *Восплет-АнГга§ биск>51 1944—45...*, 185, 189; Ратко Парежанин: *V Црној Гори у јесен 1944, Записи из добровољачке борбе*, IV, 58—59.

¹⁷⁰ Бранко Латас и Милован Целебић: *Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945...*, 245—246.

у Словенију, где је већ била главнина Љотићевих добровољаца. На том путу љотићевци су се сукобљавали са НОВЈ. У Славонском Броду сазнали су за погибију команданта Петог пука СДК Милорада Мојића. У страху да и њих то исто не задеси, крајњом опрезношћу повлачили су се између усташа и тако стигли у Постојну 15. јануара 1945. године.¹⁷¹

У Илирској Бистрици и Постојни и око њих налазили су се љотићевци и четници. У ова места стизали су свакодневно и други сарадници окупатора, стављајући се на располагање Немцима у бескомпромисној борби против НОВЈ.¹⁷²

Како је сваки „нови борац“ добро дошао за борбу против НОВЈ, то је Љотић молио Нојбахера да из Аустрије одмах пошаље у Словенију припаднике Недићеве Српске државне страже. И Нојбахер их је послао преко организоване добровољачке прихватне станице у Бечу, коју је водио љотићевски капетан Будимир Никић. Рачуна се да је из Беча стигло у Словенију око хиљаду петсто припадника СДС, заједно са њиховим официрима. Међу пристиглим официрима ту је, поред осталих, био и генерал Боривоје Јонић, помоћник команданта Српског ударног корпуса (СУК-а). У то време стигле су у Словенију и две мање групе официра из заробљеничких логора, од којих је већина ступила у Љотићеве добровољачке јединице. Сваки од ових који је ступао у Српски добровољачки корпус полагао је писмену заклетву која је гласила: „Ја (име и презиме) овим изјављујем да ступам у СДК и да ћу за све време свога службовања у истом испуњавати ове обавезе: 1) да ћу српском народу и Отаџбини верно служити и да ћу њихов поредак оружјем бранити; 2) да ћу се јуначки борити против сваког који било споља или изнутра покушава да поремети миран живот мога народа и сваког који поремети мир, рад и поредак у земљи, па ако буде потребно у тој борби ћу и свој живот положити; 3) да ћу заповести свих мени претпостављених старешина безусловно слушати и верно извршавати увек, на сваком месту и у сваким приликама; 4) да ћу бити пажљив и предусретљив према немачким војницима и немачким властима.“¹⁷³

Код главнине Љотићевих јединица у Словенији стигао је из Србије и добровољачки артиљеријски дивизион од око двеста људи који је био формиран у Крагујевцу. Под вођством капе-

¹⁷¹ А В И И, Ча, 2/7, к. 302 А; др Радивоје Пајовић: *Контрареволуција у Црној Гори 1941—1945...*, 518—520; Бранко Латас и Милован Целебџић: *Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945...*, 246; Ратко Парезанин: *Други светски рат и Димитрије В. Љотић...*, 497—499; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 196—197, 201—202; Боривоје Карапанџић: *Грађански рат у Србији...*, 405—406.

¹⁷² Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 202—203; Петар Мартиновић Бајица: *Милан Недић...*, 495—496; Боривоје Карапанџић: *Грађански рат у Србији...*, 399—400; Боривоје Карапанџић: *Споменица српских добровољаца 1941—1971...*, 211.

¹⁷³ А В И И, НОБ, 17/2, к. 25.

тана прве класе Момчила Борђевића, ова јединица је пешке кренула 20. октобра 1944. године из Крагујевца и преко Краљева стигла 25. октобра у Чачак, а затим продужила за Ужице. После петнаестодневног задржавања у Ужицу, дивизион је опет наставио покрет пешке. Преко Вишеграда стигао је у Брчко и до села Гуње, одакле је возом продужио за Винковце. Из Винковаца се кретао преко Загреба, Вараждина, Целовца, Јесеница и 26. децембра стигао у Илирску Бистрицу. Са овом јединицом дошао је и један број четника и припадника Српске државне страже. Артиљеријски дивизион остао је и даље самостална јединицама СДК и био дислоциран у месту Престранеку.¹⁷⁴

Половином јануара 1945. године, на позив Нојбахера, у Беч је дошао Димитрије Љотић ради договора са Миланом Недићем и осталим водећим квислинзима о саставу владе која би се појавила пред трупама западних савезника.¹⁷⁵

Припадници Српске државне страже одлучили су да из Беча пређу у Словенију, где би ушли у састав Љотићевог добровољачког корпуса. У том циљу припадници СДС послали су писмо Љотићу, у коме су га обавестили да су се пријавила осамдесет три официра и шесто војника да ступе у Српски добровољачки корпус.¹⁷⁶

Поред честих сусрета и разговора са добровољцима, Љотић је добијао и писма од појединих својих, махом руководећих људи, који су му давали извесне предлоге у циљу што боље организације и већег уопеха зборашког покрета. Интересантан је Љотићев одговор Славку Контићу, просветару II батаљона Трећег пука СДК. Контић је у писму упутио Љотићу два питања: „1) да ли бисмо ми при повратку у Отаџбину боље учинили да једно време останемо ван власти, док нас прилике не позову; 2) какве бисмо прве кораке и реформе предузели у земљи: у цркви, у школи, у погледу радничких односа итд.“ На то му је Љотић одговорио у писму 11. фебруара 1945. године: „Твоје питање о доласку на власт после рата кад се натраг вратимо мени за сада ни на ум не пада. Наша улога данашња ме тако апсорбује да немам времена, веруј ми, да мислим на тако далеко будућност. Наша улога је да служимо, као и сад пгго чинимо. А ми ћемо доћи на власт, по мом мишљењу, ако кадгод дођемо, кад нико на њу, осим нас, неће смети ни да помисли да седне, било зато што нико други неће имати смелости да се тога прими.“¹⁷⁷

¹⁷⁴ А В И И, НОБ, 36/2, к. 24 А; Боривоје Карапанцић: Грађански рат у Србији..., 389, 399; Боривоје Карапанцић: Споменица српских добровољаца 1941—1971, 118—125, 211; Бошко Костић: За историју наших дана, 196.

¹⁷⁵ А В И И, Ча, 2/7, к. 302 А; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић..., 350.

¹⁷⁶ Бошко Костић: За историју наших дана..., 203—204; Петар Мартиновић Бајица: Милан Недић, 353, 374—375, 496; Димитрије Љотић у револуцији и рату, Минхен, 1971, 374—380.

¹⁷⁷ А В И И, Нда, 19/7, к. 1, записник о саслушању Д. Јовановића; Ча, 43/1, к. 270, записник о саслушању Буре Докића.

Поводом божићних празника и Нове 1945. године, команданти квислиншких јединица на територији Словеније, генерал Коста Мушички, командант Љотићевог добровољачког корпуса, војвода Момчило Бујић, командант Динарске четничке дивизије и војвода Добросав Јевђевић, командант Личког четничког корпуса, упутили су честитке својим војницима: „Велика је невоља напала на нас кад смо морали напустити наша огњишта. Црвени комунизам, потпомогнут од неких великих сила, искоришћује овај несрећни рат па хоће да наметне свим европским народима своју владавину. Комунизам се бори против Бога, противу Краља, противу Домаћина, и хоће да нас уведе у најцрње ропство, сиротињу и беду, какве човек никад није видео... Наше јединице су дошле овамо, јер услови борбе са комунизмом тренутно нису били повољни. Ми се уздамо у Бога, чврсто верујемо да ће сутрашњица бити повољнија, те да ћемо са Снежника овога пута поћи у борбу и донети свом народу слободу, вратити му љубљеног Краља у Његово гнездо и на његов престо...”¹⁷⁸

Односи између четника и Љотићевих добровољаца у Словенији и Истри били су братски. Држали су заједничке манифестације, прославе, помене, крсне славе, приредбе, заједничке курсеве.

Јевђевић је редовно обавештавао Дражу Михаиловића о ситуацији преко своје радио-станице. По договору са Љотићем и Бујићем, јавио је Михаиловићу да би к њему дошла једна делегација ради договора о даљим акцијама. Михаиловић је одмах то прихватио и тражио да та делегација што пре дође код њега у Босну.¹⁷⁹

Посредством војводе Бујића, Љотић се састајао са генералштабним пуковником Иваном Презељем, који је био командант четника у Словенији, а кога је Дража Михаиловић унапредио у чин генерала и поставио за команданта четника у Словенији. Презељ је имао конепиративно име Андреј. Састанак између Љотића, војводе Бујића и генерала Андреја одржан је у Љубљани. На састанку је дошло до потпуног споразума о заједничким акцијама. Љотић је сматрао да генерал Андреј, као Словенац и командант словеначких националних снага, треба у датом моменту да се појави са прогласом пред словеначки народ, прими команду свих јединица, а на основу споразума са словеначким политичарима.¹⁸⁰

Без обзира на то што је готово свим непријатељима било јасно да су одбројани дани нацистичке Немачке и њихових сарадника, Љотић је и даље све чинио у повезивању и обједињавању свих квислинга за борбу против народноослободилачког покрета.

¹⁷⁸ Бошко Костић: За историју наших дана . . . , 193—194.

¹⁷⁹ Бошко Костић: За историју наших дана..., 194—195.

¹⁸⁰ Стенографске белешке са суђења члановима руководства Држе Михаиловића 1945..., 299; Бошко Костић: За историју наших дана..., 196; Искра, 531, 1. VI 1973, 8.

*Измена порука између Димитрија Љотића и
Драже Михаиловића и успостављање радио-веза*

У циљу стварања заједничког војничког и политичког фронта против нове Југославије, на Љотићеву иницијативу кренула је ради договора 28. фебруара 1945. године делегација из Илирске Бистрице код Драже Михаиловића у Босну. Ахггић је сматрао да у тој мисији треба да буду представници свих националних група које се налазе у Словенији. У име Љотићевог добровољачког корпуса одређен је у делегацију Бошко Костић. Групи су се прикључили квислинг Милан Аћимовић, који је у Бечу био пуномоћник Драже Михаиловића, и двојица четничких команданата који су били у „специјалној служби“ у Бечу. Пред полазак на овај пут, Костић и Аћимовић посетили су у Бечу епископа Николаја Велимировића, који их је благословио и пожелио им успех у „националној мисији.“¹⁸¹

У босанско место Руданку делегација је стигла 15. марта 1945. године, прво у штаб Николе Калабића, команданта четничке горске гарде. Он их је одвео у кућу у којој се налазио Дража Михаиловић. Пошто су се делегати с Дражом срдечно поздравили, Костић је рекао: „Господине министре, долазим из Словеније као делегат Српског добровољачког корпуса, а доносим вам такође писма и поруке ...“

Потом је пред Михаиловићем и његовим присутним командантима Милан Аћимовић рекао: „Као што вам је свакако познато, ја сам имао неколико састанака са генералом Миланом Недићем и Димитријем Љотићем. Могу вам рећи да много жалим што нисам раније тако добро познавао Љотића ... Ја сам се тек сада уверио колико му је стало до споразума националиста и колико је штитио ваше интересе, господине министре, и осталих четника.“ И предао му је писмо Димитрија Љотића: „Из њега ћете видети какав је Љотић!“ Љотић је обавештавао Дражу Михаиловића да жели дефинитивно обједињавање свих квислинга и нудио му команду над свима њима.

Делегати су затим предали Дражи Михаиловићу пакете које су за њега донели, серум против пегавог тифуса и друге лекове, као и поклоне од патријарха Гаврила Дожића и епископа Николаја Велимировића, затим од Добросава Јевђевића, Момчила Бујића и Будимира Никића. Патријарх Дожић и епископ Николај послали су икону и писмо у коме су изразили своје жеље Михаиловићу „за успех у светој борби српског народа, у борби крста над некрстом.“¹⁸²

Бошко Костић је детаљно упознао Михаиловића са планом и порукама које му је упутио Љотић, а са чим су били саглас-

¹⁸¹ А В И И, Ча, 24, 25/1, к. 297; Ча, 6/1, к. 270, записник о саслушању Косте Мушицког; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 401—402; Бошко Костић: За историју наших дана..., 195, 207.

¹⁸² А В И И, Ча, 5/1—15, к. 257, изјава Драже Михаиловића на суђењу; стенографске белешке са суђења члановима руководства Драже Михаиловића 1945..., 246; Бошко Костић: За историју наших дана..., 207—210; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 402—403.

ни и Немци.¹⁸³ Рекао је: „Сви југословенски националисти треба да се концентришу у Словеначкој Истри. По Љотићевој замисли, ту ће се одржати одлучна битка између националиста и партизана — комуниста. Ми националисти не смемо дозволити да Тито освоји Словенију. Она, напротив, мора остати у рукама националиста.“ Љотић је са словеначким квислинзима већ постигао споразум и они су образовали „Национални комитет“ који је требало да прогласи „слободну федеративну јединицу Краљевине Југославије — Словенију која не признаје Тита, него краља Петра II ...“ У датом тренутку био би позван краљ Петар II да дође у Словенију и преузме власт. Све „националне снаге“ требало је да се ставе под команду генерала Андреје (Ивана Презеља). На ово је, по казивању Костића, пристао и генерал Лав Рупник. Костић је даље говорио Михаиловићу да га Љотић моли да са целокупном својом војском дође из Босне у Словенију и да лично води операције и издаје наређења, на шта су пристали и словеначки квислинзи. У Словенији је било наоружаних што Срба, што Словенаца, око тридесет три хиљаде. Ако би се извршила брза мобилизација, овом броју би се могло додати још око тридесет хиљада нових војника. А када би и Дража Михаиловић дошао са својим четницима из Босне, којих је било око двадесет пет хиљада, онда би се, по мишљењу Љотића, створила у Словенији једна јака армија од близу сто хиљада националистичких војника. Што се тиче Трста, Љотић је сматрао да га је требало прогласити слободним градом, а доцније, уз помоћ савезника прикључити Краљевини Југославији.¹⁸⁴

Иако се Дража Михаиловић није сложио да са својим четницима иде у Словенију, он је ипак одредио и опуномоћио своје делегате који су са Миланом Аћимовићем ишли тамо. То су били генерал Миодраг Дамјановић, бивши шеф Недићевог кабинета, затим, пуковник Љуба Јовановић — Патак и потпуковник Сениша Оцокољић — Пазарац. Михаиловић је Дамјановића поставио за команданта „Истакнутог дела штаба Врховне команде Југословенске војске у Отаџбини“, односно „националних снага“ које су се налазиле окупљене у Словенији.¹⁸⁵

Михаиловић је по Костићу послао и своју радио-шифру помоћу које ће Љотић уопоставити и одржавати са њим радио-везу. Поред тога, Михаиловић је послао по Костићу своју шубару са амблемима као лични поклон Љотићу, рекавши: „Ово

478 Ш ^{Латко} **Парежанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић...**

¹⁸⁴ Бошко Костић: За историју наших дана..., 211—212; Ратко Парежанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић, 479.

¹⁸⁵ А В И И, Ча, 6/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког; др Милан Борковић: Конtrarеволуција у Србији..., II, 369; стенографске белешке са суђења Д. М., 53, 280—281; Немачка обавештајна служба у окућшраној Југославији, V, 162; Бошко Костић: За историју наших дана..., 212, 214, 215—218; Боривоје Карапантић: Грађански рат у Србији..., 403—404; Боривоје Карапантић: Споменица српских добровољаца 1941—1971..., 177—189, 217, 221—222.

шаљем господину Љотићу. Шаљем му моју шубару од срца, у знак пријатељства и братства, а у духу наше заједничке борбе.“ Љотићу је послао и писмо, датирано 16. марта 1945. године, којим је потврдио сарадњу и заједничку борбу квислинга против НОВЈ.¹⁸⁶

Милан Аћимовић је одлучио да остане у штабу код Драже Михаиловића, док су се остали делегати вратили у Словенију.¹⁸⁷

Пре повратка у Словенију, делегација је уз сагласност Драже Михаиловића пошла у сусрет команданту црногорских четника Павлу Буришићу. Када су се састали, Костић је обавестио Буришића да је он дошао код Михаиловића као пуномоћник Српског добровољачког корпуса и да је у потпуности постигнут споразум између Драже Михаиловића и Димитрија Љотића. Затим га је обавестио да су у првој половини фебруара 1945. године почеле да стижу Буришићеве депеше преко Бујићеве радиостанице, у којима је молио Љотића и Недића да учине све како би успео да се што пре пребаци са својим четницима и њиховим породицама из Босне у Словенију. Љотић је са Бујићем предузео потребне кораке ради добијања одобрења за његов долазак, али да тај посао није још до краја завршен. Костић је саветовао Буришићу да не би смео даље да се креће преко територије коју држе усташе док не добије одобрење. Буришић је на ово одговорио: „Ја сам одлучио са својим људима да поћем. Имам одобрење и споразум са неким људима, а овде нећу остати. Тифус нас сатира, а и у борбама са партизанима имамо сталне губитке. Ако останем, нас ће нестати. Да сам слушао Парезанина ја бих са мојим људима већ одавно био у Словенији... Парезанин ми је говорио шта ће се десити, али, на несрећу, ја сам мислио да он води само партијску политику. Тек сада сам се уверио да је он добро процењивао ситуацију и да ми је све искрено говорио. Ја Парезанина нисам послушао да кренем у Словенију, јер су ме други стално обавештавали депешама да ће се савезници сигурно искрцати. Чак сам имао налог да и за четнике из Србије спремим што је потребно за њихово прихватање, јер су говорили да ће и они доћи у Црну Гору.“¹⁸⁸

Костић је навео да је Буришићу поново скренуо пажњу да буде врло обазрив према усташама, јер им се не може веровати. Опомена су била њихова недавна убиства љотићеваца у Загребу и четника у Костајници. Костић га је обавестио да је Љотић молио и Михаиловића да дође са целокупном војском у Словенију. Стога је било потребно да о свему овоме и Буришић поразговара са Михаиловићем. На то је Буришић одговорио да је он о томе већ разговарао са Михаиловићем, али он је „увртео у главу да треба још да остане у Босни и ми се ту потпуно ра-

¹⁸⁶ Стенографске белешке са суђења члановима руководства Драже Михаиловића..., 246; Бошко Костић: За историју наших дана..., 218—222. Боривоје Карапанчић: Грађански рат у Србији..., 404.

¹⁸⁷ Бошко Костић: За историју наших дана..., 227.

¹⁸⁸ Негшани Меџаџећ: *Босна—Ан?1га§ бис!ос1* 1944—45, 185; Бошко Костић: За историју наших дана..., 202, 230—231.

зилазимо. Дража у овом случају нема право и сву ће војску изгубити. Србијански четници желе да иду одавде. Неки су ми се већ јавили да поћу са мном. Ја их не могу примити, јер не желим да испадне као да их ја на то наговарам. Најгоре је то што Дража још увек верује да ће га Англоамериканци помоћи. Међутим, ја тврдим да они за њега неће више ни да чују. Они помажу Тита ..."

За све време разговора између Бошка Костића и Павла Буришића, четнички команданти Драгослав Рачић и Никола Калабић, који су такође били присутни, ћутали су, а при разстанку Буришићу су рекли да поћу заједно код Драже и да му сви укажу на неопходну потребу одласка у Словенију.

Дошавши у штаб Калабића, Рачић и Калабић су затекли Дражу Михаиловића и реферисали су му о садржини разговора који су вођени са Буришићем. Михаиловић је на то рекао: „Павле је, дакле, одлучио да се са својом војском и избеглицама пребаци у Словенију. Нека га, нек иде. Ја га на силу нећу и не могу да задржавам.”¹⁸⁹

Пред повратак делегације у Словенију, Костић је навео да су још једанпут водили разговоре са Дражом Михаиловићем, који им је поручио да поздраве Љотића, као и то да ће и он доћи са својом војском из Босне у Словенију „кад дође моме-нат.”

Делегација је кренула од Драже Михаиловића и у Постојну је стигла 26. марта 1945. године и ту обавестила Димитрија Љотића и команданта Српског добровољачког корпуса Косту Мушицког и начелника штаба Радослава Таталовића о посети Михаиловићу и постигнутом споразуму о војној сарадњи и његов пристанак да се све „националне снаге у Словенији” ставе под Михаиловићеву команду. У Илирској Бистрици је 27. марта 1945. године, по подне, у присуству свих добровољачких и четничких јединица које су се налазиле ту, генерал Миодраг Дамјановић саопштио одлуку Драже Михаиловића да све „националне снаге у Словенији” ставља под своју команду и да се Љотићеви добровољци и четници од сада зову „Краљевска југословенска војска у отаџбини” и да је образован „Истакнути део игџаба врховне команде” ове војске и да је за њеног команданта Дража Михаиловић поставио генерала Миодрага Дамјановића, свога помоћника.¹⁹⁰

Како је Бошко Костић донео од Драже Михаиловића шифру, то је између Михаиловића и Љотића успостављена и одржавана скоро свакодневно радио-телеграфска веза. Обавештавали су се о току операција и о стању код једних и других. Још истог дана Љотић је послао прву депешу Дражи Михаиловићу:

¹⁸⁹ Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 231—232.

¹⁹⁰ Стенографске белешке са суђења Д. М., 53, 97; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 233.

¹⁹⁰ АВИИ, Ча, 6/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког; АЈ — 110, ф. 614, инв. бр. 16391, сасл. Д. Јевђевића; Бошко Костић: *За историју наших дана...*, 234; Боривоје Карапанић: *Грађански рат у Србији...*, 404—405.

„Делегати етигли синоћ. Примио Ваше писмо и поруку преко Костића. Искрено од срца Вам захваљујем. Сматрам то Божјом милошћу. Верујем и надам се да ће Господ помоћи да Краља вратимо Отаџбини и Отаџбини Краља. Радујем се доласку генерала Дамјановића и осталих... Трудићемо се да решимо овдашње проблеме које сматрам пресудним у идућим догађајима. Доставићу своје гледиште чим будем упознат са још неким стварима...“¹⁹¹

Од тада је Љотић био у сталној радио-вези са Михаиловићем. У низу депеша Љотић је обавестио Михаиловића о посебно значајним питањима и проблемима. Тако је у депешама број 2. и 3. од 30. марта 1945. године Љотић јавио: „Не верујем да Англоамериканци улазе у Југославију док не дође до раскида са Совјетима... Главна оитка са Титом је овде. То се види из његове офанзиве на Бихаћу. Он овде мора доћи да спречи стварање новог Солунског фронта. Све ћемо чинити да наше сложимо и ојачамо, а његове садашње снаге уништимо. Али опет смо слаби за главну битку... Одагна ли нас или уништи, добио је бигку. Отуда молим да ово сматрате главном борбеном линијом, а целу земљу осталу, тереном за извићање непријатеља. Зато све главне снаге овамо с Вама заједно ... Не изгледа ми умесно раздвајање снага на два дела када је овде одлучна битка и услови бољи за њу...“¹⁹²

У 4, 5, 6. и 7. депеши од 6. априла Љотић је јавио Михаиловићу: „стигао синоћ с Дамјановићем из Фелдена и Трста. Примио шест депеша од 1. априла. Чујемо да је Павле Буришић код Загреба са 16000 људи и избеглицама. Не јавља се. Да ли имате какву везу са Копаоником. Тамо се налази наша добра група.“¹⁹³

Депешама 8, 9, 10, 11 и 12 од 10. априла Љотић је известио Михаиловића: „Операција западно од Бихаћа с јаким снагама изгледа потврђује процену из моје депеше број 2 ... Зато сам и молио непрестано концентрацију и Ваш долазак овамо. И наши људи желе у Србију, али одлуке се доносе по разлозима, а њихове жеље су слабије него остали разлози. Устанак у Србији ће бити крваво угушен и националисти обезглавлени... Онда ће се прво одушевљење претворити у очајање и кривиће Вас за оно што су сами желели. Устанак у Србији потребан само под једним од ова три услова ... Немачко неко чудо и реакција у правцу Балкана, сукоб Англоамериканаца са Совјетима, унутрашња револуција у Совјетији. Отуда наш рад у Србији, док се не појави тај услов, мора бити потпуно прикривен... Да ли имате какве податке о разлозима путовања Тита и осталих у Москву? ... Католичко свепгенство пример антибољшевизма и национализма... Да ли знате где је Павле Буришић? Имате ли везе с њим?“¹⁹⁴

¹⁹¹ Бошко Костић: За историју наших дана..., 235.

¹⁹² Исто, 235—236; Боривоје Карапанић: Споменница српских добровољаца 1941—1971..., 221—222.

¹⁸³ Бошко Костић: За историју наших дана..., 236.

¹⁹⁴ Исто.

У депешама број 22, 23, 24 и 25 од 14. априла Љотић је обавестио Михаиловића да је примио његову депешу од 12. априла и поново је ургирао да Дража са својом војском дође што пре у Словенију. „Ми овде морамо бити што јачи у сваком погледу...“¹⁹⁵

На многе Љотићеве депеше Михаиловић је одговарао. Ево неколико извода из њих: „Т—25 31. III 1945. Потврђујем пријем Ваше депеше број 1. Радостан сам кад сам добио вест да сте стигли на одређено место. Ви нам можете много учинити сада. Мој повереник ће Вас обавестити о тачном стању код нас. Ми тежимо за Србију, то нам је циљ. Очекујемо да ћете се и Ви са својим снагама кренути овамо. То ће олакшати и Ваш положај тамо, јер ћете моћи добити већу попуну у људству када се будете кренули овамо. Док не кренете помозите нам у материјалу колико год највише можете. Питање муниције је најактуелније. Обећања нам слабо користе... После тога обућа, одећа, веш су веома потребни. На нашем простору акције се веома повољно развијају за нас...“¹⁹⁶

У депеши Т—25 од 1. IV: „Потврђујем пријем Ваше депеше број 2. Иако је у Немачкој врло тешка ситуација, ипак немачке трупе у Босни врше велику офанзиву против комуниста... До сада ми не видимо никакве потезе немачког повлачења из Југославије. Напротив, сада су у врло оштрој офанзиви против комуниста у области Сарајева и Тузле. Ми смо чак у стању да верујемо по извесним знацима и по оваквом раду Немаца у Југославији да они можда имају неки споразум са Англосаксонцима. Ми морамо развити што јачу герилу у целом простору Југославије. Комунистичка офанзива на Бихаћ за сада не представља особити знак комунистичког надирања на северозапад. Бихаћ је био толико времена у њиховим рукама па може да буде и сада. Људство из Србије је и сувише савладано болешћу и његове су жеље повратак у Србију, а никако измицање на запад...“¹⁹⁷

Преко војводе Момчила Бујића, у својој депеши од 8. априла Михаиловић је јавио Љотићу да је примио његове депеше од 5. до 7. априла. „... За Павла Буришића знам да је у области Босанске Градишке заједно са Петром Баћовићем. Радио-везу са Копаоником немам. Ми такође имамо тамо нашу добру групу коју води капетан Мирко Томашевић.“¹⁹⁸

У депеши од 17. априла Михаиловић је јавио Љотићу да су слушали Радио-станицу „Карађорђе“ која је говорила о ситуацији у Србији: „Народ се умирује да не диже устанак и да се склања од комунистичког терора и чека повољну прилику...“¹⁹⁹

¹⁹⁵ Исто, 237.

¹⁹⁹ А В И И, Ча, 25/1—25, к. 297.

Бошко Костић: За историју наших дана..., 237.

¹⁹⁷ А В И И, Ча, 25/1—25, к. 297;

¹⁹⁸ Бошко Костић: За историју наших дана..., 238—239.

¹⁹⁹ Исто, 239.

Михаиловић је у депеши од 11. априла јавио Љотићу: „Неоспорно је да Тито жели да овлада Југославијом ... Одлазак Тита у Моекву приказује га пред демократским савезницима као чистог експонента Москве... Овим Тито и Шубашић само губе у очима савезника.”²⁰⁰

Михаиловић је потврдио Љотићу да је примио његову депешу број 8 од 10. априла и каже да са својим снагама није могао тако брзо ићи. „Уколико успем да дођем тамо, биће добро, али не у Вашем простору — нагласио је Михаиловић. — Много се може урадити уколико пре што Совјети никад неће доћи у Италију. Што се тиче устанка у Србији, то је сам народ који се диже, и то се не може спречити. Ја само користим ситуацију која се тиме ствара. Мене народ неће осуђивати, јер из нужде бежи у шуму. Ми и не изводимо велике борбене операције у Србији, али изводимо организацију, а борба се прима само уколико је наметнута, иначе се борба избегава.”²⁰¹

У депеши број 21 од 12. априла Михаиловић је потврдио да је примио Љотићеве депеше број 14 и 15. А у депеши од 15. априла Михаиловић је јавио Љотићу: „Сматрам да је врло важно да се део словеначке територије прогласи Словеначком, и то треба извршити у погодном моменту. Немам ништа против да Павле Буришић дође тамо, али ја не знам шта се са њим догађа.”²⁰²

Као што се види из депеша Драже Михаиловића које је слао Димитрију Љотићу, он га је уверавао да је устанак у Србији против комуниста ишао добро и да је све повољнија ситуација за повратак четника и осталих квислинга. Михаиловић је то своје веровање заснивао на депешама које је добијао из Србије, сматрајући да му то заиста шаље истакнути четнички командант Предраг Раковић и други његови најповерљивији сарадници, због чега вероватно није ни хтео да иде у Словенију („народ у Србији нас жељно очекује и кад олиста шума препуниће се шуме и планине.” Михаиловић зато није видео „никакве потезе немачког повлачења из Југославије” и сматрао да је „у комунистичким редовима расуло, нарочито у Србији”). У ствари, податке о „тешкој ситуацији и нерасположењу народа у Србији и о могућности дизања устанка” Михаиловићу су слали радио-везом органи ОЗН-е пошто су успели да дођу до шифре којом је и успостављена та веза.²⁰³ То је учињено с намером да се Михаиловић придобије да се врати у Србију где би га живог ухватили а не да оде у иностранство, где би га непријатељи нове Југославије користили као „борца за слободу” и шпекулисали њим. С друге стране, на суђењу би се његова издајничка улога у току рата до краја раскринкала.

²⁰⁰ Исто.

²⁰¹ Исто.

²⁰² Исто.

²⁰³ ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић..., 482; Милан Баста: Агонија и слом Независне Државе Хрватске..., 345; стенографске белешке са суђења члановима руководства Драже Михаиловића 1945..., 179; Боривоје Карапантић: Споменица српских добровољаца 1941—1971..., 182.

Активност љотићеваца у Словенији и покушај сарадње са совјетским издајничким генералом Власовом

Од састанка делегације и споразума са Дражом Михаиловићем, Димитрије Љотић је са најистакнутијим квислинзима радио још интензивније да дође до остварења потпуног јединства свих квислинга ради ефикасније борбе против нове Југославије. Љотић је обишао „националне одборе“ у Словенији и Приморју и с њима утаничио појединости око заједничког „националног плана.“ На састанку „националног одбора“ у Љубљани, са Љотићем је ишао и генерал Миодраг Дамјановић.

Преко својих веза Љотић је упутио две групе емисара да ступе у контакт са Англоамериканцима и да их обавесте о војно-политичкој ситуацији на подручју Истре и Словеније. Прву групу сачињавали су потпуковник Сениша Оцокољић — Пазарац и студент, љотићевац Растко Марчетић, коју су Љотић и генерал Дамјановић испратили до Трста. У другој групи били су новинар и београдски адвокат, љотићевац Милан Фотић, брат Константина Фотића, амбасадора краљевске избегличке владе. Али стицајем околности ниједна од ових група није могла да ухвати везу с Англоамериканцима. Пребацили су се у Швајцарску, где су били интернирани.²⁰⁴

У марту 1945. године код немачког генерала Одила Глобчника, команданта јадранског подручја СС полиције, дошао је Херман Нојбахер, опуномоћеник Министарства спољних послова Рајха. Са њима су се састали Димитрије Љотић, генерал Миодраг Дамјановић и четничке војводе Момчило Бујић и Добросав Јевђевић, ради договора око пружања што већег отпора НОВЈ, која је незадрживо напредовала према западу, ослобађајући градове и села. О том састанку и својим импресијама Нојбахер је записао: „У марту боравио сам у околини Трста где су се искупиле јаке групе наоружаних четника и Љотићевих добровољаца и образовале фронт против Титових партизана... У првом реду мени је стало до тога да разјасним да ли би ове трупе могле постати опасне за нас ако би дошле у додир са трупама западних сила... Љотић је на своје људе утицао да би било непоштено у последњем тренутку дићи на Немце она оружја која су добијена од њих. Поп Бујић ће, по мом мишљењу, такође прилагодити своје одлуке Љотићевом ставу. Од Јевђевића могло се очекивати да ће се придржавати директива Драже Михаиловића који је остао у Босни. Он би, дакле, био најопаснији, у случају да западне силе не препусте Дражу Михаиловића његовој судбини. Тада би он могао повући и Љотићеве и Бујићеве људе. Да би се све три групе предале одмах Англоамериканцима, то је било сасвим јасно...“²⁰⁵

А В И И, Ча, 13/1—60, к. 257; Ча, 2/6—25, к. 302 А; Ча 5/1, к. 301; Ча, 2/7—6, к. 302 А; Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, IV, 945; Бошко Костић: За историју наших дана..., 195, 240.

²⁰⁵ Hermann Neubacher: Sonder Auftrag Südost 1944—45, 192; А В И И, НОБ, 36/2, к. 24 А, преглед стања и распореда пукова СДК; Нда, 46/2—1, к. 50 А, координација акција између СДК и вишег вође СС и полиције

Тих дана Дража Михаиловић је унапредио у више чинове, око тридесет официра Лзотићевог добровољачког корпуса (Владимира Ленца, Рока Калеба, Крешимира Самодола, Младена Биличића, Златка Јукиновића, Душана Буљевића, Зденка Антића, Марија Лакоша, Винка Данила, Бранка Делића, Љубу Лалића, Борћа Иванишевића, Бранислава Шакића, Анту Сокачића, Шиму Ловрића, Бошка Костића и још неке).²⁰⁶

Генерал Миодраг Дамјановић је издао 15. априла 1945. године наредбу у којој је казао да је по овлашћењу Драже Михаиловића формирао „Истакнути део штаба Врховне четничке команде“, ко ји ће носити назив „Горски штаб 1 б“ и да од тог дана прима под своју команду „све националне снаге у овим крајевима. Примајући дужност команданта — нагласио је генерал Дамјановић — сматрам за потребно да свим старешинама и војницима и овом приликом укажем на значај обједињавања свих у јединствени национални фронт, као и да подвучем чињеницу да се налазимо у најодлучнијем и најсудбоноснијем добу велике борбе у Европи чији је крај већ толико близу да захтева од свих делова Југословенске војске у Отаџбини да ш дочекају спремни и свесни да ће то бити и крај свете борбе за наше националне идеале: за слободу, за Краља, за Отаџбину и за свој дом. Наше јединице у овим крајевима треба да знају да ће у ову завршну борбу ући под несравњено бољим околностима од свих осталих дуж целе територије Краљевине Југославије ... Наше трупе овде обуvene су и обучене, одморне и нахрањене, добро наоружане и снабдевене свим потребама за борбу, а што је врло важно, оне су сконцентрисане на слободној територији и на делу Краљевине Југославије, најближем нашим западним савезницима. Очекује нас још један важан и пун части задатак: да онемогућимо продирање Титових хорди у ове лепе крајеве, у којима не само симболично, већ и својим саставом и снагом представљамо нашу будућу југословенску војску, и да овде сачекамо долазак наше Краљевске војске и савезника из Италије, па да подржани од њих похрлимо у сусрет осталим нашим националним снагама, да би заједно са њима учинили крај самозванцима у Београду ...”²⁰⁷

Знајући да ће НОВЈ, напредујући према западу, напасти на концентрацију контрареволуционара у Словенији, Азотић је позивао све оне који би могли са његовим јединицама да одрже фронт и супротставе се ослободилачкој војсци нове Југослави-

Глобочника; Нда, 44/2, к. 50, извештај III батаљона Другог пука СДК о борбама с партизанима; НОБ, 2/5, к. 502, месечни извештај од 25. I до 25. II 1945, о распореду припадника СДК у Словенији; Нда, 10/1—1, к. 61, заповест К. Мушицког о распореду СДК; Нда, 16/1, к. 61, заповест команданта СДК Мушицког о образовању Оперативног дела Штаба СДК; Нда, 39/1, к. 61, заповест начелника Штаба СДК о распореду пукова СДК; Нда, 23/2—1, к. 61, наредба Таталовића од 18. IV 1945. о заузимању положаја за борбу против НОВЈ.

²⁰⁶ Бошко Костић: За историју наших дана..., 240.

²⁰⁷ А В И И, Ча, 13/1—60, к. 257, изјава на суђењу К. Мушицког; Бошко Костић: За историју наших дана, 241—243.

одржао говор у коме је изразио овоју срећу што се налази међу „националним јунацима.”²⁰⁹

У Илирској Бистрици је 21. априла епископ Николај Велимировић произвео у чин протојереја Алексу Тодоровића, истакнутог љотићевца и верског референта Љотићевог добровољачког корпуса.²¹⁰

За све то време Љотић је с највећом активношћу обилазио сва места у којима су се налазиле јединице спремне за борбу против НОВЈ и својим говорима се залагао за њихово морално јачање и бескомпромисност у борби против комуниста.

Док је и многим Немцима већ постало јасно да их је Хитлер водио погрешним путем и да је крив за бројне жртве и силна разарања у овом рату, љотићевци су га и даље хвалили и величали као „мисионара” и вођу светске антикомунистичке борбе, који је и за њих и њиховог вођу Љотића био и остао пример и надахнуће. Они нису заборавили да му и овог пута, међу првима, обележе рођендан. Тако су у свом листу *Наша борба* од 21. априла, 1945. године објавили чланак под насловом „Рођендан Вође Рајха”: „Он је симбол и надахнитељ милиона несаломивих и неустрашивих бораца који челичном постојаношћу одолевају бесним навалама болшевизма...” У истом листу и на истој страни објавили су и чланак о смрти Рузвелта, у коме су, за разлику од хвалисања Хитлера, изражавали мржњу што је ратовао против нацистичке Немачке, и кога су, поред Черчила, сматрали кривцем што су „изиграни и предати Титу.”²¹¹

У циљу ступања у контакт и прихватања Павла Буришића и његових четника који су ипак кренули из Босне за Словенију, Љотићев штаб Српског добровољачког корпуса послао је 1. априла 1945. године начелника Штаба СДК, потпуковника Радослава Таталовића са Другим, Трећим и Четвртим пуком СДК и групом од око петсто четника војводе Јевђевића да форсирају реку Купу и ухвате везу са Павлом Буришићем који се пробијао преко територије НДХ за Словенију.

Идући из Босне према Словенији, војвода Павле Буришић и други четнички функционери који су ишли у колони с њим водили су преговоре са усташама Анте Павелића да им дозволе пролаз кроз Хрватску за Словенију, где су се већ налазили Љотићеви добровољци и један број четника Драже Михаиловића. Да би сигурније и што пре добили дозволу од Павелића за пролаз преко Хрватске у Словенију, Буришић се обратио за помоћ Секули Дрљевићу, истакнутом црногорском сепаратисти и блис-

²⁰⁹ А В И И, Нда, 19/5, к. 61;
Hermann Neubacher: Sonder Auftrag Südost 1944—45, 192.

²¹⁰ Стенографске белешке са суђења Д. М. . . ., 322; Бошко Костић: За историју наших дана..., 244—246.

²¹¹ *Наша борба* од 21. IV 1945, 2, садржина овог чланка и факсимил стране овог љотићевског листа, објавио је Предраг Д. Ивановић у књизи „Ко су љотићевци”, Чикаго, 1954, 36—39; Искра, 334, 1. II 1965, 1.

је. Због тога је ступио у везу и са издајничким генералом Власовом, тражећи и од њега војну помоћ. Љотић је сазнао да се у Љубљани налази један пук совјетских контрареволуционара, који је формиран у оквиру антисовјетске армије генерала Власова. У ствари, то је био Андреј Андрејевич Власов, који је 1942. године као генерал Црвене армије на Источном фронту пришао хитлеровској војсци и од совјетских заробљеника, противника совјетске државе, организовао војску за борбу против своје отаџбине. Ратујући две године за рачун Хитлера, Власов се нашао на простору јужних делова Аустрије и северозападних крајева Словеније.

Азотић је у Власовљев штаб упутио свог пуномоћника Божидара Најдановића, који се још пре рата истакао у борби против комуниста и других напредних снага на Београдском универзитету, а за време рата био квислиншки аташе за пгтампу у Берлину. Преко овог свог представника Азотић је молио Власова да „у даном моменту помогне српске националне трупе са његовом Руоком антибољшевичком армијом.“

Власов је упутио поруку Љотићу да ће у погодном тренутку извршити померање својих јединица ка фронту који је формирао Љотић од квислинга у Словенији.

Љотић је дошао у везу и са издајничким Руским козачким корпусом, чији се штаб налазио у околини италијанског града Удине. И са козацима је постигао споразум о заједничкој борби у саставу „југословенских националних снага“ против онага НОВЈ.

Као што је и обећао Љотићу, Власов је крајем априла 1945. године издао наређење својим трупама да крену у Словенију. „И антикомунистичке руске трупе већ су биле на маршу“ — навео је љотићевац Боривоје Карапанцић. — Али, пошто Немцима те комбинације Власова са „југословенским националним снагама у Словенији“ нису биле јасне и оправдано уверљиве, то су скренули Власовљеве трупе од Југославије ка Чехословачкој. Тако се одједанпут Власовљева армија у близини Прага нашла пред Црвеном армијом док су их с лећа сустизале англоамеричке јединице и немилосрдно тукле. Може се рећи да је безмало читава Власовљева армија у тим совјетско-англоамеричким маказама била уништена.²⁰⁸

Док су Димитрије Љотић, Коста Мушички и четничке војводе Момчило Бујић и Добросав Јевђевић војнички учвршћивали квислиншке јединице у Словенији, верски поглавари Српске православне цркве, патријарх Гаврило Дожић и епископ Николај Велимировић, на тражење Љотића и уз сагласност Хитлера, стигли су половином априла 1945. године у Словенију и Истру. Посетили су Љотићев добровољачки корпус и четничке јединице. Храбрили их и благосиљали. На дан 19. априла посетили су Штаб СДК у Постојни и том приликом је патријарх Дожић

²⁰⁸ Боривоје Карапанцић: *Грађански рат у Србији, 429—430*; Боривоје Карапанцић: *Споменица српских добровољаца 1941—1971..., 177, 191—192.*

одржао говор у коме је изразио своју срећу што се налази међу „националним јунацима.”²⁰⁹

У Илирској Бистрици је 21. априла епископ Николај Велимировић произвео у чин протојереја Алексу Тодоровића, истакнутог љотићевца и верског референта Љотићевог добровољачког корпуса.²¹⁰

За све то време Љотић је с највећом активношћу обилазио сва места у којима су се налазиле јединице спремне за борбу против НОВЈ и својим говорима се залагао за њихово морално јачање и бескомпромисност у борби против комуниста.

Док је и многим Немцима већ постало јасно да их је Хитлер водио погрешним путем и да је крив за бројне жртве и силна разарања у овом рату, љотићевци су га и даље хвалили и величали као „мисионара” и вођу светске антикомунистичке борбе, који је и за њих и њиховог вођу Азотића био и остао пример и надахнуће. Они нису заборавили да му и овог пута, међу првима, обележе рођендан. Тако су у свом листу *Наша борба* од 21. априла 1945. године објавили чланак под насловом „Рођендан Вође Рајха”: „Он је симбол и надахнитељ милиона несаломивих и неустрашивих бораца који челичном постојаношћу одолевају бесним навалама болшевизма...” У истом листу и на истој страни објавили су и чланак о смрти Рузвелта, у коме су, за разлику од хвалисања Хитлера, изражавали мржњу што је ратовао против нацистичке Немачке, и кога су, поред Черчила, сматрали кривцем што су „изиграни и предати Титу.”²¹¹

У циљу ступања у контакт и прихватања Павла Буришића и његових четника који су ипак кренули из Босне за Словенију, Љотићев штаб Српског добровољачког корпуса послао је 1. априла 1945. године начелника Штаба СДК, потпуковника Радослава Таталовића са Другим, Трећим и Четвртим пуком СДК и групом од око петсто четника војводе Јевђевића да форсирају реку Купу и ухвате везу са Павлом Буришићем који се пробијао преко територије НДХ за Словенију.

Идући из Босне према Словенији, војвода Павле Буришић и други четнички функционери који су ишли у колони с њим водили су преговоре са усташама Анте Павелића да им дозволе пролаз кроз Хрватску за Словенију, где су се већ налазили Љотићеви добровољци и један број четника Драже Михаиловића. Да би сигурније и што пре добили дозволу од Павелића за пролаз преко Хрватске у Словенију, Буришић се обратио за помоћ Секули Дрљевићу, истакнутом црногорском сепаратисти и блис-

²⁰⁹ А В И И, Нда, 19/5, к. 61;

Hermann Neubacher: *Sonder Auftrag Südost 1944—45*, 192.

Стенографске белешке са сусећа Д. М. . . . , 322; Бошко Костић: *За историју наших дана*. 244—246.

²¹¹ *Наша борба* од 21. IV 1945, 2, садржина овог чланка и факсимил стране овог љотићевског листа, објавио је Предраг Д. Ивановић у књизи „До су љотићевци”, Чикаго, 1954, 36—39; *Искра*, 334, 1. II 1965, 1.

ком Павлићевом сараднику. Споразум је постигнут тако што је Буришић изјавио да признаје Дрљевића за црногорског поглавара, а док би Буришић и даље остао командант војске и заједно са Немцима и усташама водио борбу против НОВЈ. Поводом тог споразума Дрљевић је 22. марта 1945. године издао у Загребу „Дневни заповијед Црногорској народној војсци.“ Склапајући споразум са Буришићем, Дрљевићу, незајажљивом каријеристи, пружила се прилика да се макар и непуна два месеца пред крај рата прогласи шефом Црне Горе, врховним командантом Црногорске четничке војске, избегле у област између горњег тока реке Босне и Врбаса.²¹²

Дрљевићева намера је била да Буришићеве четнике гурне у прве редове борбе против наступајуће НОВЈ. Буришићу се то није свидело и није хтео да жртвује себе и своју војску да изгину за рачун Дрљевићевих болесних амбиција и спасавања усташа. Буришић је имао у плану да што више сачува своју војску и са њом емигрира под окриље западних савезника, јер без војске у емиграцији не би представљао ништа. Зато је добрим делом због тога и дошло до кршења постигнутог споразума између Буришића и Дрљевића. Јер, своје амбиције Дрљевић је знао да не може остварити поред живог и ауторитативног Буришића, па је њихово „пријатељство“ трајало само два наест дана.

Почетком априла 1945. године Буришић је са својим четницима напустио рејон Вучјака и кренуо даље према западу. С њим су пошли босански и херцеговачки команданти Захарије Остојић и Петар Баћовић и официри из Четничке врховне команде Мирко Лалатовић и Лука Балетић, као и Драгиша Васић, један од најистакнутијих идеолога четничког покрета. Пробијајући се према западу, Буришић је са својим четницима прешао реку Укрину и испред планине Мотајице покушали су форсирајући реку Врбас да би прешли преко цесте Бањалука — Градишка. На Лијевчем пољу дошло је до жестоког сукоба између четника Буришића и усташа Павлића. Усташе су биле одморније и боље наоружане, па су наносили четницима тешке губитке. Нашавши се у безизлазној ситуацији, Буришић се предао усташама са преосталим делом својих четника. Према неким подацима усташе су Буришића са већим бројем четничких официра разоружали и затворили у Новој Градишки, а њих триста седамнаест пребацили у јасеновачки логор, где су их током априла 1945. године побили. Буришића и друге четничке прваке (Драгишу Васића, Захарију Остојића, Мирка Лалатовића, Петра Баћовића и Луку Балетића) су заклали и лешеве им побацали

²¹² А В И И, На, 1/1, к. 70, записник о саслушању А. фон Лера; АЈ — 110, ф. 614, инв. бр. 16391, саслуш. Д. Јевђевића; Милан Баста: *Агонија и слом Независне Државе Хрватске...*, 349—352; Ратко Парезанин: *Други светски рат и Димитрије В. Љотић...*, 500, 503; Боривоје Карапанић: *Споменица српских добровољаца 1941—1971*, 222—223, 241—246; Владимир Томић: *Фрагменти из живота у Целовцу, Записи из добровољачке борбе*, I, 77; Искра, 604, 15. VI 1976, 4.

у Саву.²¹³ Међутим, верзија Хермана Нојбахера о сукобу четника и усташа Буришића нешто се разликује: „Усташе, за које је до последњег тренутка православни Србин остао непријатељ број 1, поставише му заседу и уништише један део људи. Сви официри беху заробљени и уморени.“ После задржавања и саслушања, усташе су пустиле обичне четнике пошто су им официре побили, а Буришића чак спалили у јасеновачком логору. Преостала група Буришићевих четника, њих око шесто, прешла је крајем априла 1945. године у Аустрију до западних савезника у Клагенфурту.²¹⁴

Азотићеве јединице и Јевђевићеви четници, идући у сусрет Павлу Буришићу и његовим четницима, водили су тешке борбе против IV југословенске армије у околини Брода на Купи и код Делница, трпећи поразе, хладноћу, глад и друге незгоде. На овом простору Љотићеве и четничке јединице задржале су се до 28. априла, а затим су се под притиском НОВЈ повукле према Љубљани коју су, заједно са Немцима и другим квислинзима, бранили од НОВЈ све до 9. маја 1945. године, када је град био ослобођен. До спајања Љотићевих јединица и четника Јевђевића са Буришићем и његовим четницима није дошло, а о њиховој пропасти чули су касније.²¹⁵

*Неуспех диверзантско-терористичког плана
Љотићеваца и других домаћих издајника
р**

Доста времена пре него што се Љотић нашао у Словенији са својим добровољцима, још у Београду, омогућио је преко својих најборбенијих појединаца стварање диверзантско-терористичке службе за коју су израдили програм и дали средства немачки обавештајни органи. Њихов план био је да се у случају повлачења из Србије оспособе кадрови за диверзантско-терористичке акције, за вршење атентата, рушење мостова и разних других објеката и за шпијунажу. Уз сагласност самог Љотића, изабрано је више десетина, углавном млађих људи, који су упућени у разна места у Аустрији на специјалну обуку и курсеве за обавештајно-диверзантски рад. Немачка обавештај-

²¹³ АЈ — 110, ф. 614, инв. бр. 16391, записник о саслушању Д. Јевђевића; Милан Баста: Агонија и слом Независне Државе Хрватске..., 354—357; Боривоје Карапанић: Споменица српских добровољаца 1941—1971, 281.

²¹⁴ Hermann Neubacher: Sonder Auftrag Südost 1944—45, 185; Бранко Латас и Милован Целебић: Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945..., 245, 340, 344; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији..., 414; Боривоје Карапанић: Споменица српских добровољаца 1941—1971..., 281.

²¹⁵ А В И И, Ча, 13/1—60, к. 257; 36. НОР, XI- 4, 9; Бошко Костић: За историју наших дана..., 247; Ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић, 500; Боривоје Карапанић: Грађански рат у Србији, 221—230; Боривоје Карапанић: Споменица српских добровољаца 1941—1971..., 224—229; Владимир Томић: Фрагменти из живота у Целовцу, Записи из добровољачке борбе, I, 77.

на служба је имала исте овакве планове и за Мађарску, Румунију, Грчку, Бугарску и Хрватску. Нешто касније, овом диверзантско-терористичком програму прикључио се и Дража Михаиловић. Делегирао је пуковника Драгослава Павловића за команданта ових терориста који су били на обуци у Босни. Михаиловић их је назвао краљевским командосима.²¹⁶

Како је Србија већ од октобра 1944. године највећим делом била ослобођена, то је ова диверзантско-терористичка акција ступила у дејство. Али, захваљујући расположењу у народу и ефикасности органа власти, све ове акције су пропале и десетине упућених диверзаната у Србију биле су похватане или уништенеусукобима сајединицама гоњења. Ухваћени диверзанти извођени су пред суд, где су откривали своје учешће у завери против нове народне власти. Једна велика њихова акција, коју је водио врло оспособљен диверзант Бранко Гашпаревић Гара, иначе учитељ, познати љотићевац, сломила се већ на Дрини приликом покушаја прелаза његове групе у Србију. Њему је такође суђено у Београду. Једна група диверзаната спустила се падобранима на Копаоник у ноћи између 1. и 2. марта, као и друга у ноћи између 23. и 24. марта 1945. године и обе су делом уништили органи безбедности, а неки су се и предали.²¹⁷

Смрт Димитрија Љотића и бекство његових присталица у Италију и Аустрију

У другој половини априла 1945. године Љотић је пуговао у Трст, који је био велика немачка база, и ту са Херманом Нојбахером водио разговор о путу патријарха Гаврила Дожића и епископа Николаја Велимировића у Швајцарску. По Љотићевом плану требало је да они преко Швајцарске стигну у Енглеску, па и у Америку, и тамо заступају његове и четничке интересе. Нојба-

²¹⁰ А В И И, Нда, 37/2, к. 50, Изјава ухваћеног терористе Драгутина Манојловића, Борба, 79, 31. III 1945, 1; Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, IV, 978—979, 981;

А В И И, Ча, 13/1—60, 64, к. 257, изјава Косте Мушицког на суђењу 1946. године; стенографске белешке суђења члановима политичког и војног руководства организације Држе Михаиловића 1945..., 31—32, 240—241;

Боривоје Карапанић: Споменица српских добровољаца 1941—1971..., 200, 967—977; Бранко Латас и Милован Целебџић: Четнички покрет Држе Михаиловића 1941—1945..., 323—324;

²¹⁷ А В И И, Ча, 6/1—3, к. 281; Ча, 4/1, к. 281;

Ча, 23/1—15, к. 297; Ча, 6/1—5, к. 281;

Ча, 5/1—26, к. 301; Ча, 4/1—23, к. 281;

Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, VI, 576—577; Борба, 109, 6. V 1945, 3.

А В И И, НОБ, 11/2, к. 25, изјава ухваћених падобранаца;

А В И И, НОБ, 22/2, к. 25, извештај Оперативног штаба НОВ и ПО Космета од 28. III 1945. упућен Генералштабу ЈА; исто, изјава терористе Милоја Стојића; Исто, 11/2, к. 25, изјаве ухваћених терориста Милете Ивковића, Милоја Стојића, Стјепана Коларића и Александра Илића; стенографске белешке са суђења политичког и војног руководства организације Држе Михаиловића 1945..., 31—34, 304—313, 562; Записи из добровољачке борбе, I, 109—117; II, 112—117.

хер се сложио са овим Љотићевим предлогом и доцније су Дожић и Велимировић успели да пређу у Швајцарску. Али пре него што би пошли на овај пут, патријарх Дожић и епископ Велимировић су тражили да се обавезно састану и посаветују са Љотићем, који је требало да им да и неке материјале за извршење мисије код западних савезника.²¹⁸

Тих дана стигао је позив Љотићу да што пре дође из Илирске Бистрице у штаб Динарске четничке дивизије Момчила Бујића који се налазио код Горице, а ту су били и Дожић и Велимировић. Епископ Велимировић је тражио да са Љотићем дође у Горицу и љотићевац Јован Сарачевић, који је требало да епископа прати на путу у Енглеску.²¹⁹

На овај позив Љотић је одлучио да се одмах одазове и кренуо је аутомобилом за чијим је воланом био његов истакнути сарадник Ратко Живадиновић. Поред њих двојице, у колима су се налазили и инжењер Светолик Лазаревић Луња и судија Јован Сарачевић. Из Илирске Бистрице кренули су 23. априла

1945. године по подне, око три часа. Договорено је да се у Светом Петру (сада Пивка) састану са Јаковом Љотићем, братом Димитрија Љотића, који је припремио неки материјал за патријарха и епископа. Али како Јаков Љотић није стигао на уговорено место, већ остао у Постојни, то је Димитрије Љотић са својим сапутницима окренуо у Постојну где се задржао, па је пут даље морао наставити ноћу.

У близину словеначког града Ајдовшчине стигли су пред поноћ. Савезнички авиони, бомбардујући ове крајеве, порушили су и један мост испред Ајдовшчине. Био је стављен знак упозорења и показивао правац којим треба обићи порушени мост. Међутим, како је Ратко Живадиновић био врло кратко-вид, па, иако је имао наочаре, слабо је видео, поготову ноћу, није приметио знак и возио је несмањеном брзином ка порушеном мосту. Аутомобил је улетео између делова порушеног моста. Од удара при паду аутомобила Димитрије Љотић је остао на месту мртав, док су остали били тешко повређени. Нарочито Ратко Живадиновић који је после неколико дана и умро.²²⁰

Тело Димитрија Љотића пренето је у Свети Петар (сада Пивку) и изложено у капели Динарске четничке дивизије. Ту је обављено и опело. У Свети Петар истога дана по подне, 24. априла, нешто после 18 часова, допутовали су патријарх Гаврило Дожић и епископ Николај Велимировић. Одслужили су опело, па је епископ Николај Велимировић одржао дуг заупокојени говор пун фраза о „заслугама“ Димитрија Љотића. Он је Љо-

²¹⁸ Негтман Меиџахер: бопсЈег—Аи{1га§ 5иск>51: 1944—45, 192.

Искра, 582—583, 15. VII—1. VIII 1975, 4.

²²⁰ Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, IV, 953; Боривоје Карапанчић: Споменца српских добровољаца 1941—1971..., 180, 227, 286—288; др Боко Слијепчевић: Последњи овоземаљски дан Димитрија Љотића, Искра, 339—340, 15. IV—1. V 1965, 4; 582—583, 15. VII—1. VIII 1975, 4; Негтман Меиџахер: Sonder Auftrag Südost 1944—45..., 192—193; Ратко Парезанин: Други светски рат и Димитрије В. Љотић..., 483; Димитрије Љотић смртно понесречил, Словенец, 94, 26. IV 1945, 1; Димитрије Љотић се је смртно понесречил, Јутро, 93, 26. IV 1945, 1.

тића назвао државником, учитељем и добрим хришћанином: „Он је као министар правде додавао кадионицу свештенику у цркви. Многи су се томе ругали, али он се није стидео ...“ У име своје и патријарха Дожића, захвалио му је што су уз његову помоћ дошли из немачког заточеништва у Беч, и од Беча овамо: „Ми не можемо то никад заборавити највернијем сину Српства ...“ Николај Велимировић је патетично завршио говор: „Срби, спомињајте се Димитрија Љотића! ... Пала је највећа жртва! Боже, не тражи више! Боже, доста, молим те, узео си много и, као највећу жртву, њега! Боже, нека буде доста!“²²¹

Епископ Велимировић је говорио све најлепше о Димитрију Љотићу, заборављајући и прећуткујући намерно тешке злочине које су он и његови добровољци, заједно са немачким окупатором, починили у Крагујевцу, Београду, Краљеву, Шапцу, Нишу, Чачку и другим местима у Србији, Црној Гори и Словенији, као и њихове намере да помоћу шпијунско-диверзантских група наставе своју злочиначку делатност на слободној територији нове Југославије.

После смрти Димитрија Љотића, командант његовог корпуса Коста Мушицки је издао наредбу у којој је, објављујући смрт вође, тражио да војници добровољачког корпуса још одлучније издрже у борби против НОВЈ.²²²

Исте вечери, после одржаног говора, отишли су патријарх Дожић и епископ Велимировић из Светог Петра, а убрзо затим и из Аустрије на запад.²²³

Сутрадан, 25. априла, у пет часова по подне, Димитрије Љотић је сахрањен у Горици. На одар су положени венци „свију националних снага“, као и венац Драже Михаиловића.²²⁴

После сахране Димитрија Љотића, командант добровољачког корпуса Коста Мушицки позвао је у свој штаб у Постојни све истакнуте љотићевске функционере да се договоре ко ће заменити вођу, као и о даљим акцијама против нове Југославије. Поред осталих, на скупу су били присутни: мајор Игњатије Радаковић, заменик команданта Центра за обуку добровољачких официра, Бошко Костић, шеф Љотићевог кабинета, Владимир ЈТенац, др Боко Слијепчевић, др Стеван Иванић, Красноје Нотарош и још неки. Изненадна смрт Димитрија Љотића и питање ко ће моћи уопешно да га замени, били су у тим тренуцима њихова главна преокупација. Атмосферу у којој су се нашли љотићевци описао је др Боко Слијепчевић, један од љотићевских идеолога: „Наша ситуација била јевише него мучна. Ми смо у тим моментима билистварно као стадо без пастира. ... Угасио се светионик за којим смо ишли... Удес га је однео пре него што је успео да себи одреди заменика.“²²⁵

После свестраног разматрања, предложили су да би најбоље могао наставити „дело“ Димитрија Љотића његов брат Ја-

²²¹ А В И И, Нда, 33/3, к. 61.

²²² А В И И, Нда, 49/3, к. 61.

²²³ А В И И, Нда, 38/4, к. 61.

²²⁴ Бошко Костић: За историју наших дана..., 258.

²²⁵ Др Боко Слијепчевић: Тако је било, Искра, 582—583, 15. VII—1.

ков Јаша Љотић, који је пре рата био саветник у Министарству иностраних послова Краљевине Југославије, а за време окупације начелник у предоедништву Недићеве владе. У току окупације био је постављен за шефа Обавештајне службе Српског добровољачког корпуса. Овај предлог једногласно је прихваћен, па је путем наредбе обавештен целокупни састав Српског добровољачког корпуса.²²⁶

Група истакнутих присталица Димитрија Љотића (др Стеван Иванић, Коста Мушицки, инжењер Кресоје Нотарош, свештеник Радослав Пауновић, Ратко Парезанин, Бошко Костић, Јован Сарачевић, инжењер Драгутин Јакшић, др Драгојла Поповић-Остојић, др Димитрије Најдановић, Владимир Ленац, Влајко Влаховић, Радослав Таталовић и Велибор Јонић) написала је 26. априла неку врсту упутства под називом „Десетослов наше победе“ и проследили га Штабу Српског добровољачког корпуса, с предлогом да то треба да буде послато свим добровољцима са чијом би се садржином упознао сваки зборац. Ова посланица садржавала је апеле и подстицаје да се истраје у тешким часовима и да се не клоне духом.²²⁷

Командант љотићевских добровољаца Коста Мушицки наредио је 26. априла у Постојни Бошку Костићу да одмах оде у Свети Петар у Штаб Динарске четничке дивизије где ће бити официр за везу између „Истакнутог дела штаба врховне команде и команде СДК.“ Костић је одмах прихватио наређење и отишао на задатак.

На основу директиве Драже Михаиловића, генерал Миодраг Дамјановић је 29. априла издао строго поверљиву наредбу о повлачењу четника и Љотићевих добровољаца даље на запад и да се стационирају на десној обали реке Соче у правцу италијанског града Удина.²²⁸ У току бекства у Италију, љотићевци су 1. маја сазнали да је извршио самоубиство њихова последња нада — Адолф Хитлер.²²⁹

Коста Мушицки и генерал Миодраг Дамјановић објединили су остатке квислинга у такозвану Шумадијску дивизију, пошто као сарадници окупатора нису могли под старим именом да иду пред савезнике. Командант Шумадијске дивизије постао је Коста Мушицки, а његов заменик потпуковник Радослав Таталовић, а начелник Штаба Веселин Кесић. Дивизија је подељена на пет регимената (пукова).²³⁰

²²⁶ Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, IV, 951.

Јаков Љотић је био у емиграцији на челу профашистичког покрета Збор. Све до смрти неуморно је писао, говорио и ширио неистину о новој Југославији. У обрачуна емигрантског подземља 8. јула 1974. године нађен је задављен у свом стану у Минхену.

(Вечерње новости, 4. VIII 1974, 7; Искра, 582—583, 15. VII—1. VIII 1975, 4, 7.)

²²⁷ А В И И, Нда, 19/4, к. 61.

²²⁸ Бошко Костић: За историју наших дана..., 259—261.

²²⁹ Hermann Neubacher: Sonder Auftrag Südost 1944—45..., 182;

Борба, 106, 2. V 1945, 1.

²³⁰ А В И И, Ча, 6/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког; АЈ — 110, ф. 614., инв бр. 16391, сасл. Д. Јевђевића; др Митан Борковић: Контрареволуција у Србији..., II, 369; Боривоје Карапантић: Споменница српских добровољаца 1941—1971..., 181—182.

Прелазећи у Италију, припадници Шумадијске дивизије стигли су у место Палманову, где су 5. маја 1945. године, као фашистички савезници, а по наређењу Британаца, морали да предају оружје. Овај чин тешко је погодио сараднике окупатора, јер су веровали да ће их западни савезници разумети и помоћи у даљој борби против НОВЈ. Па ипак, они су потајно веровали да је то само тренутна тактика западних савезника који ће их поново позвати и наоружати у даљој борби против „Тита и његових комуниста у Југославији.“²³¹

Део квислинга (Други, Трећи и Четврти пук СДК и група четника војводе Јевђевића) прешао је 11. маја 1945. године Караванке код аустријског села Унтербергена на реци Драви и ступио у контакт са Британцима, верујући да ће их разумети и поред тога што су сарађивали са окупатором. Али, убрзо су се разочарали, јер су их Британци спровели у логор Ветриње код Целовца где су им 12. маја наредили да положе оружје, а ускоро су већину и предали властима нове Југославије да им се суди као окупаторовим сарадницима.²³²

Западни савезници су Љотићеве и друге квислинге који су били разоружани у Италији пребацили у логор Форли, који се налази између Болоње и Риминија, где су били до краја септембра 1945. године, а затим превели у нови логор, Еболи, јужно од Напуља.²³³

Тако се тоталним поразом завршила љотићевско-недићевско-четничка историја издаје. Известан број њихових присталица, цивила и официра, остао је и после рата на западу. Разни реакционарни светски кругови налазили су у овој средини присталице за борбу против социјалистичке Југославије и за покушаје ометања њеног развоја.

²³¹ А В И И, Ча, 6/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког; АЈ — 110, ф. 614, инв. бр. 16391, сасл. Д. Јевђевића; Бошко Костић: За историју наших дана..., 262; Боровоје Карапанцић: Споменница српских добровољаца 1941—1971..., 229, 263.

²³² А В И И, Нда, 2/7—1, к. 61, извештај оперативног штаба СДК 15. V 1945. код Целовца о значајној улози СДК при одступању квислинга из Словеније; Боровоје Карапанцић: Споменница српских добровољаца 1941—1971, 192, 229.

А В И И, Нда, 49/6—1, к. 61, бројно стање СДК на дан 14. V 1945, који је прешао у Аустрију код Целовца; Бошко Костић: За историју наших дана..., 247; Записи из добровољачке борбе..., I, 79—94; II, 106—111; Боровоје Карапанцић: Споменница српских добровољаца 1941—1971; 230;

Ове Љотићеве добровољачке пукове, квислиншке словеначке јединице, као и око 900 четника Павла Буришића који су успели да стигну у Аустрију, предале су британске трупе 24. и 25. маја 1945. године властима нове Југославије да би им се судило за почињене злочине и активну сарадњу са окупатором.

²³³ А В И И, Ча, 6/1, к. 270, записник о саслушању К. Мушицког; Боровоје Карапанцић: Споменница српских добровољаца 1941—1971..., 156.

Анђелко Маслић: Тероризам фашистичке емиграције поријеклом из Југославије, Архив за правне и друштвене науке, Савремени облици тероризма, 1—2, Београд, 1980, књ. XXXVI, 78—81; Историја грађанских странака у Југославији, II део, Београд, 1952, 196—198.

ЗАКЉУЧАК

Љотићев профашистички покрет јавио се тридесетих година, у време дубоке кризе капитализма и заоштрениости класне борбе, када су буржоаски теоретичари проповедали сарадњу појединих класа у име „великих циљева нације.“ Погодовао је томе и политички систем шестојануарске диктатуре, који је представљао преврат дотадашњег система либералне грађанске демократије и парламентаризма. По својим објективним циљевима, овај покрет се у Југославији јавио као представник најекстремније политичке реакције.

Елементи фашизма у Љотићевом покрету Збор видни су у идеолошкој сфери, у његовом организовању и практичном деловању. Борећи се против либералне демократије и парламентаризма, Љотићеве идеолози у први ред стављају тоталитет нације и државе. Диктатура нације са корпоративним друштвеним уређењем, по њима, требало би да нивелише све класне супротности. У организационом погледу карактеристична је чврста организација, заснована на хијерархијској основи. Ауторитет вође Љотића изграђиван је и религијским мотивима, разним симболима. (Љотић је у очима присталица био скоро божанско провиђење, које нуди спасење.)

У политичком иступању, осим дречеће и нападне пропаганде начела, карактеристичне су и терористичке акције: физички напади Љотићевих јуришника најчешће на припаднике комунистичког покрета.

Разлози неуспеха Љотићевог покрета да стекне већу подршку у народу лежали су, пре свега, у јачању револуционарних снага у земљи, све већем утицају Комунистичке партије Југославије и других демократских снага, као и у разбијености и противречности „југословенске“ буржоазије и услед тога недовољне подршке њеног капитала овом покрету.

У политичком деловању Љотићевог покрета Збор била су два битна периода: први који је обухватио време од његовог настанка до окупације, а други, од окупације до краја другог светског рата.

До почетка другог светског рата Димитрије Љотић и његове присталице настојали су да организују покрет широм Југосла-

вије и да иридобују што већи број грађана за своју идеологију и програм, како би испунили услове да им власт одобри легалан рад. Иступајући демагошки да се тобож боре за интересе сиромашног народа, зборашки су веровали да ће их народ прихватити и да ће добити његову подршку у освајању власти у Југославији. У том циљу су у два маха излазили са својом самосталном листом на посланичке изборе (1935. и 1938. године), али оба пута су претрпели тешке поразе. Сам Љотић, осим што је био неколико месеци министар у шестојануарској диктаторској влади генерала Петра Живковића, прочуо се у јавности и политичким и финансијским аферама које су откривале његове везе са хитлеровским привредним круговима у Трећем Рајху од којих је, разним каналима, добијао материјалну помоћ за свој покрет. Да би се супротставио демократским и антифашистичким снагама, које су га осуђивале и против њега водиле борбу због отворене сарадње са хитлеровском Немачком, Љотић је, по утледу на нацистичке јуришне одреде, формирао борбене групе које су покушавале да обезбеђују зборове свога покрета и да растурају скупове и манифестације грађана и напредне студентске и радничке омладине.

У страху од револуционарног покрета маса, који је под руководством Комунистичке партије Југославије добио широке размере, Љотић и његове присталице улагали су напоре да се Југославија укључи у Хитлеров „нови поредак“ Европе, јер је то, по њиховом мишљењу, био једини начин да се Југославија спасе од болшевичке револуције. У тим настојањима нису изузимали ни насилно рушење режима, уколико би се он противио тим њиховим намерама. Али за такву акцију Збор није имао унутрашње политичке снаге. Без ослонаца у масама, Збор је, међутим, представљао само агентуру нацистичке Немачке.

У условима појачаног антифашистичког расположења народа у Југославији, буржоаска влада Цветковић — Мачек била је принуђена да у новембру 1940. године забрани деловање Љотићевог покрета Збор. Међутим, она је то учинила крајње опрезно, водећи рачуна да се због тога не замери Хитлеровој Немачкој. То је значило да забрана Збора није представљала промену владиног спољнополитичког курса приближавања Немачкој. Преговарајући са силама Осовине у циљу приступања Тројном пакту, влада Цветковић — Мачек је настојала да мерама против Збора скрене пажњу народа и да код њега створи утисак како, тобоже, гуши фашистички покрет у земљи.

Полумере које је влада предузимала против покрета Збор омогућиле су му да илегално спроводи акцију за очување, прикупљање и повезивање својих чланова који су се после априлског слома 1941. године у пуном саставу и безрезервно ставили у службу немачког окупатора, везујући своју судбину за судбину фашистичких агресора.

Ослабљена и унутра разједињена, Југославија је готово без отпора постала 1941. године плен немачког и италијанског окупатора. Многи представници разних грађанских партија побегли

су из земље, а неки су и остали. И док је Комунистичка партија Југославије припремила и дигла народ на устанак 1941. године, дотле су многи буржоаски политичари мирно гледали страдања народа и чак му саветовали да се покорава окупатору и извршава његове жеље и наређења. У циљу разбијања и уништења народног устанка, љотићевци су формирали своје оружане јединице, назване добровољачким, које су се жилаво бориле против устаника. Вршили су страховите злочине над заробљеним партизанима и над становништвом које их је помагало. Били су у преким судовима и осуђивали на смрт борце за слободу.

Пред крај ратног пораза остварили су савезничке везе са четничким покретом Драже Михаиловића. Удружени контрареволуционари требало је да преузму власт од Немаца после њиховог повлачења из Југославије и тако да спрече долазак народноослободилачког покрета на власт. Али, све веће јачање и брже напредовање Народноослободилачке војске Југославије у 1944. години, онемогућили су спровођење мрачног плана домаћих издајника.

Почетком октобра 1944. године, Димитрије Љотић је са својим присталицама под заштитом Немаца побегао из Србије. У аутомобилском удесу Љотић је погинуо 23. априла 1945. године у Словенији, не дочекавши крај рата и уништење његових идејних инспиратора Хитлера и нацизма.

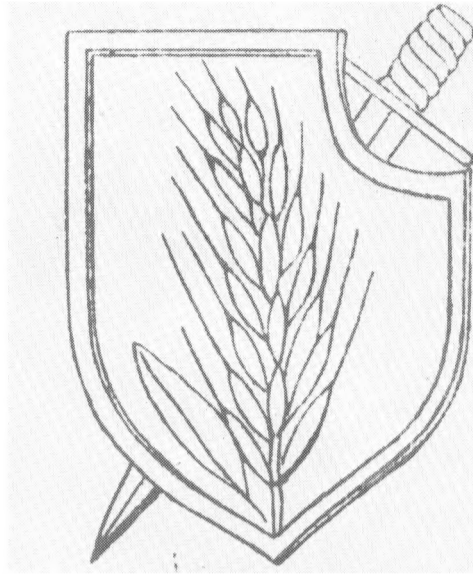
СКРАЋЕНИЦЕ

Abwehr (Абвер)	— Немачка војна обавештајна и контраобавештајна служба
АБиХ	— Архив Босне и Херцеговине, Сарајево
АЦК СКЈ	— Архив Централног комитета Савеза комуниста Југославије
АВ	— Архив Војводине, Сремски Карловци
АВИИ	— Архив Војноисторијског института, Београд
АВНОЈ	— Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије
АИЗДГ	— Архив Института за згодовино делавскога гibaња, Љубљана
АИХРПХ	— Архив Института за историју радничког покрета Хрватске, Загреб
АЈ	— Архив Југославије, Београд
АСл	— Архив Словеније, Љубљана
АС	— Архив Србије, Београд
Аст	— Abwehrstelle (територијална установа Абвера)
АХ	— Архив Хрватске, Загреб
Intelligence service	— Британска обавештајна служба
БдО	— Befehlshaber der Ordnungspolizei (командант немачке полиције)
БдС	— Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes (командант полиције безбедности и службе безбедности)
Гестапо	— Geheime Staatspolizei (Тајна државна полиција)
А-М.	— Дража Михаиловић
ДНБ	— Deutsches Nachrichten Büro (Немачка новинска агенција)
Зб НОР	— Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа
ИА	— Историјски архив
ЈВуО	— Југословенска војска у отаџбини
ЈРЗ	— Југословенска радикална заједница
ЈНС	— Југословенска национална странка
к.	— кутија у којој се налази архивска грађа
КБУ	— Краљевска банска управа
КНОЈ	— Корпус народне одбране Југославије
МК	— Meldekorpf (Обавештајни пункт Абвера)

Мф	— Микрофилм
На	— Ознака за фонд немачке архиве у ВИИ
NAW	— National Archives, Washington (Национални архив, Вашингтон)
н. д.	— наведено дело
Нда	— Ознака за фонд Недићеве архиве у ВИИ
НДХ	— Независна Држава Хрватска
НКОЈ	— Национални комитет ослобођења Југославије
НОВ и ПОЈ	— Народноослободилачка војска и партизански одреди Југославије
НСДАП	— Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Немачка националсоцијалистичка радничка партија)
НСП	— Напредни студентски покрет
ОВРА	— Opera Volontaria Repressione Antifascismo (Обавештајна служба италијанске фашистичке партије)
ОЗН	— Одељење за' заштиту народа
ОКХ	— Oberkommando des Heeres (Врховна команда сувоzemне војске)
ОКВ	— Oberkommando der Wehrmacht (Врховна команда немачке оружане силе)
ОСС	— Office of Strategie Services (Управа за стратешке службе у САД у другом светском рату; посебна ратна обавештајна служба)
РСХА	— Reichssicherheitshauptamt i (Главна управа безбедности Рајха)
СД	— Sicherheitsdienst (Служба безбедности)
СДК	— Српски добровољачки корпус
СДС	— Српска државна стража
Сипо	— Sicherheitspolizei (Полиција безбедности)
СОЕ	— Special Operations Executive (Британска служба за специјалне операције)
СС	— Schutzstaffeln (Нацистичка партијска војна јединица)
ТАСС	— Телеграфска агенција Совјетског Савеза
УДБ	— Унутрашња државна безбедност
U. S. A.	— United States of America (САД)
ФАК	— Frontaufklarungsskommando (Команда за извиђање фронта у оперативном подручју)
ФАТ	— Frontaufklarungstrupp (Трупе за извиђање фронта у оперативном подручју подређен ФАК-у)
ФО	— Foreign office (Британско министарство спољних послова)
ХСС	— Хрватска сељачка странка
ЦК КПЈ	— Централни комитет Комунистичке партије Југославије
ЦНК	— Централни национални комитет
Ча	— Ознака за фонд четничке архиве у ВИИ

Димитрије Љотић, најоданији сарадник нацистичке Немачке

Амблем Љотићевог покрета Збор

**ШТА ХОЋЕ
„ЗБОР“
ЧИЈИ ЈЕ ПРЕДСЕДНИК
Димитрије
ЉОТИЋ**

ДИМИТРИЈЕ ЉОТИЋ, председник Југослов. народ. покрета „ЗБОР“ који је ухватио корени у целој нашој земљи, међу свима Србима, Хрватима и Словенима, и у чије редове прилази јадни народ, сељаци, радника и занатлија као и сва наша народна омладина и честити народни интелигенција-Димитрије Љотић, данас је најсветлија и најборбенија личност у нашем политичком животу.

Поред осталог Димитрије Љотић тражи и хоће оно:

- 1) Да се једином са снагом пресеце целање народа у партије, од чега имају користи и интереса само која стотина или хиљада партизанских готовина, кортежа и других партијских субаша, земљана и равних афераша, кликаша и осталих народних трутова и дембела.
- 2) Да се у држави заведе ред, правда и благостање. Да се сељаци даде сељачко право, раднику радничко, занатлији занатлијско, трговцу трговачко, чиновнику чиновничко, али и лепошћу и разбојнику оно што им припада.

Демагошки летак Димитрија Љотића

ПРИЈАТЕЉИ! | | ДРУГОВИ!

Публикује се данас Летоак. Међу републиканцима постоји само једно и исто: да Димитрије В. Љотић, народни акцијониста за град Загреб одржи се у сриједу дане 24 априла о. г. у 8 сати на већер у дворани пловара Млака 224. **Шта хоће он?**

Хоће јединство свих чинова нашег народа, јер се само на томе може засновати право и истинско Југословенство.

Бата само против сваке политике која Југословенски народ дијели на грађане првог и на грађане другог реда.

Због овога против сваког буржоаског и сваког сепаратизма.

Хоћемо Југославију која је свима својим синовима била добра мајка, а не једнима мајка а другима маћеха.

Хоћемо да свици ljudi и истински пријатељи народа управљају земљом и судбинама народа.

Забављено да се неможемо да изведемо из политичких и социјалних ситуација.

Саблажем да се резултате своје интелектуалне афере и да се терети примером казне.

Забављено да се комплици политички изводи поједи и да се пред судом испита потпуно имовно стање, па оно што је од народа одузето да се врати народу.

Тражимо примјерне казне за све оне који су злоупотребили владу за своје личне и партијске račуне и прохтеје.

Забављено да у нашој земљи преставе политика којом се клике и републиканци веру.

Хоћемо да управљају земљом наше народне борбе и њихова служба на-редом, а којом се не може одишати, а још мање догађати.

Народу да народ своме своје подноси, а своје руке.

Некамо све да се неможемо сајмаме и да се неможемо изјавити и јавити клике.

Хоћемо да отворимо народни републикански савезовати по народној потреби.

Хоћемо социјалну државу!

Јер се само преко организованог стајала и политичког парламентаризма може сабити интереси редовног народа. Само у социјалном парламентаризму може доћи до републиканског политичког и социјалног напретка.

Хоћемо да превазиђемо америчко изграђивање народних интереса.

Позивамо вас да ступите у наше редове!

У редове борача

За социјални и социјални пројекат Југославије;
За државно ослобођење нашег малог Корјата;
За успребе народне привреде на социјално државно право и оспособање општег привредног плана.

Позивамо вас у борбу за нову Југославију!

Борци за народна права, у ЗБОР!

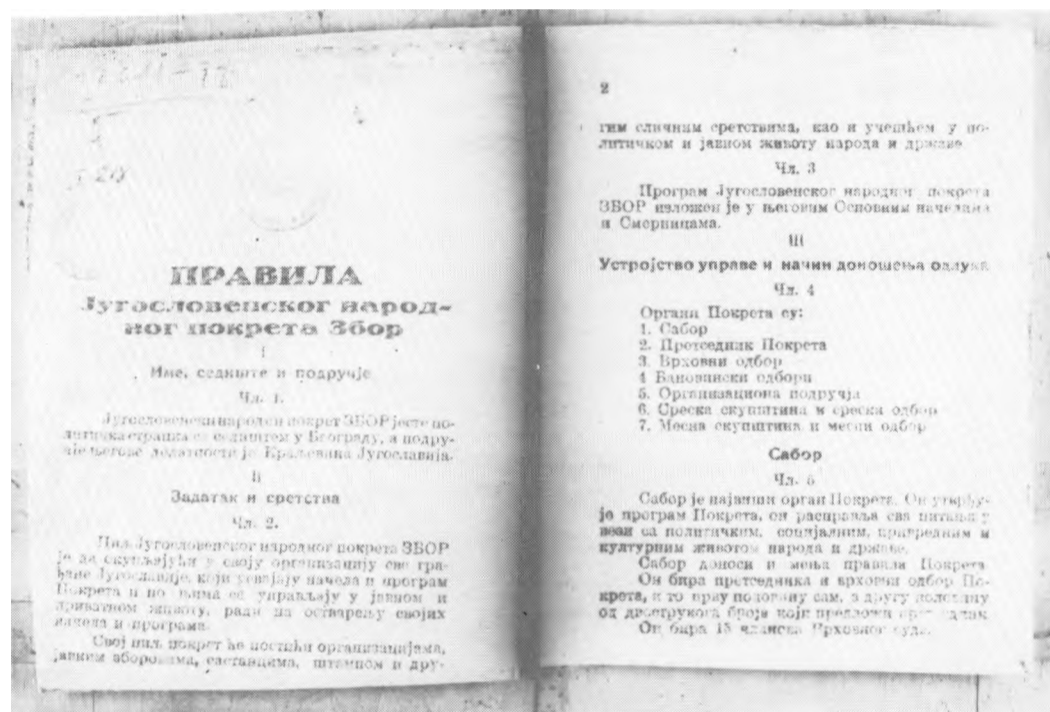
5 МАЈА ГЛАСАЈТЕ СВИ ЗА ЗЕМЉАШКУ ЛИСТУ НАШЕГ ДРУГА

Димитрија В. Љотића

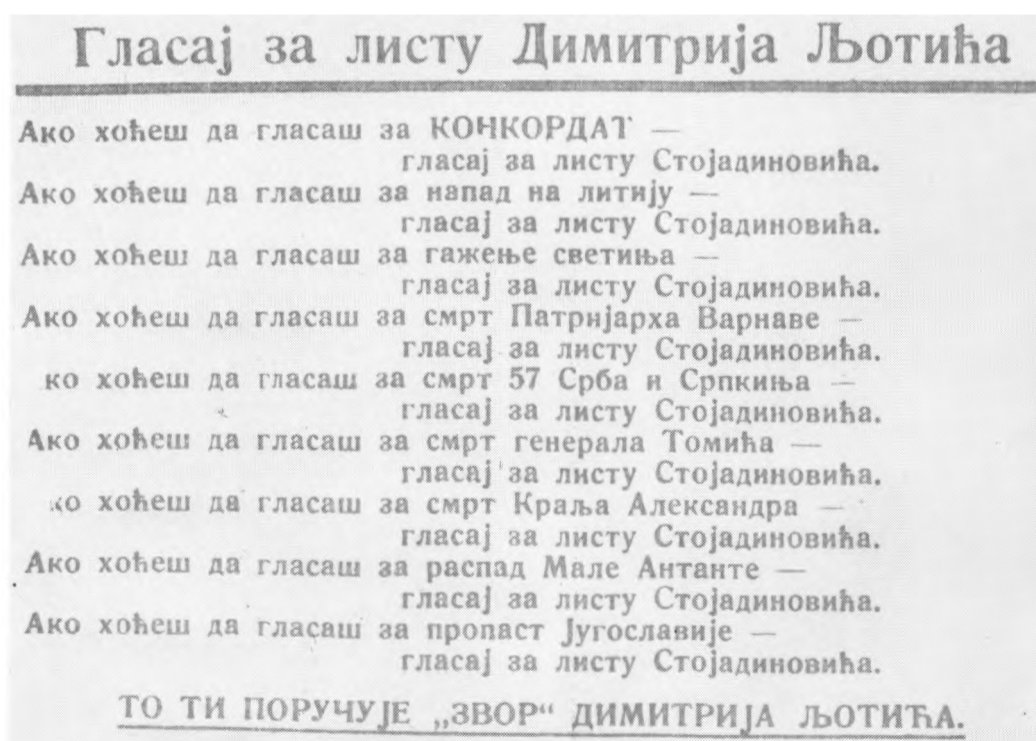
На акцијониста се говорило ослас: Љотић и остали чланови Југословенског Народног Покрета „ЗБОР“ из Загреба и Љубљане.

Акциони изборни одбор
земљашке кандидатуре **Љотића**

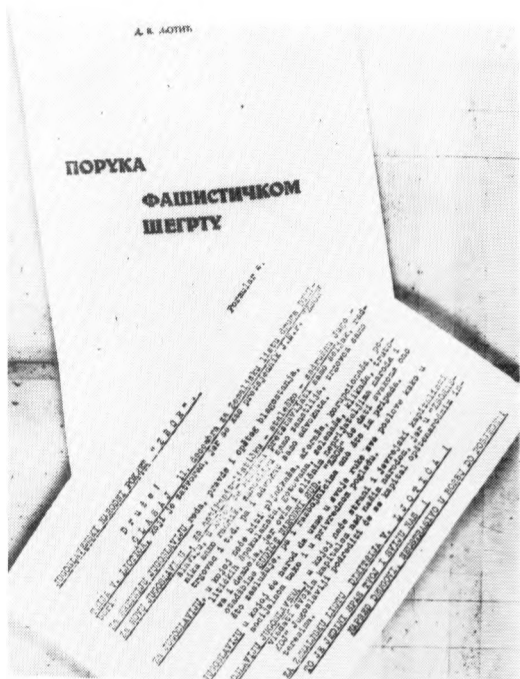
Љотићевски летак пред посланичке изборе 1935. године

Факсимил прве и друге стране Правила Љогићевог покрета Збор

Предизборни летак љотићеваца пред изборе 1938. године

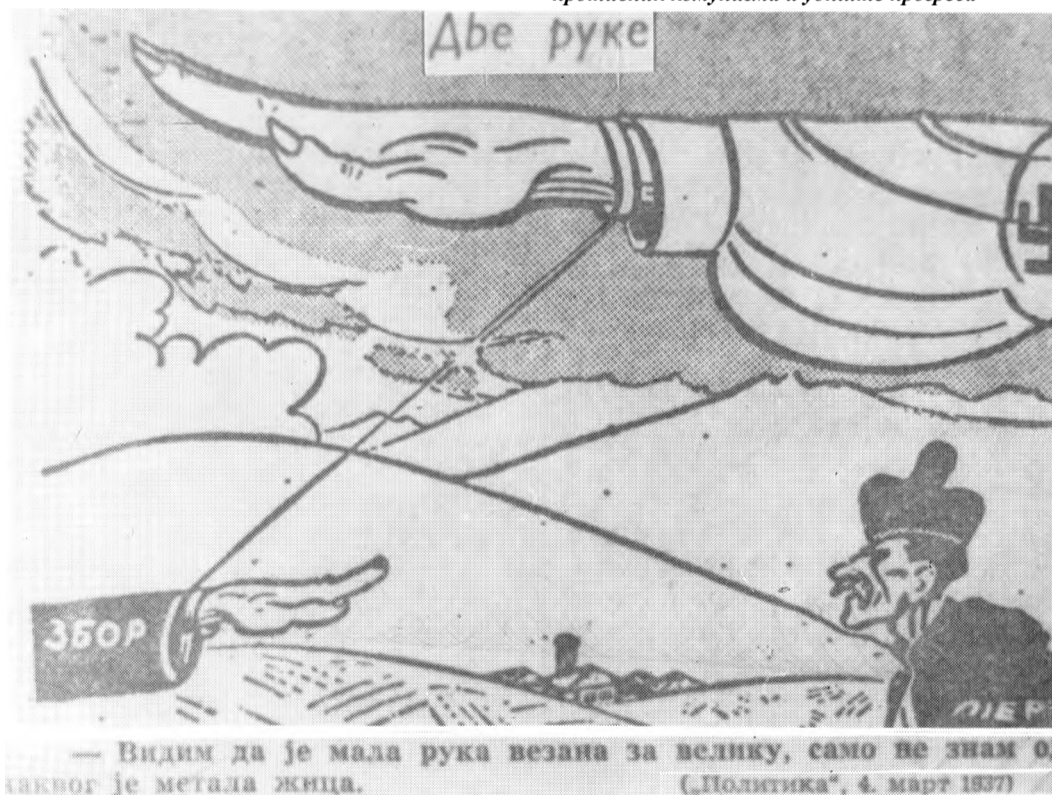

Димитријс Љотић се оОраки др Милану Стојадиновићу, председнику владе Краљешће Југославије, као фашистичком ше/ргу

Борци „Збора“

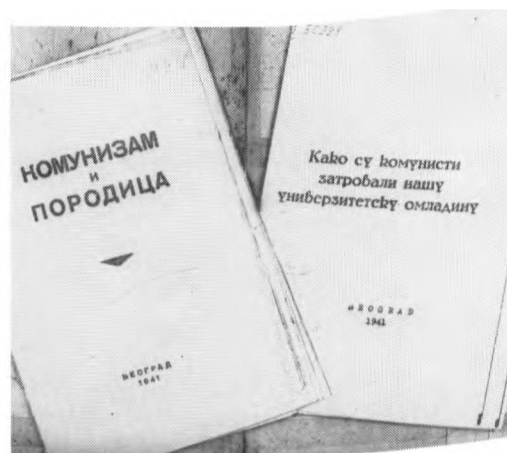
Љотићев покрет Збор је био заклето противник комунизма и уопште прогреса

Карикатура Пјера Крижанића у којој сликовито приказује везу Јбора са немачким нацистима од којих је тајно добијао новац за разбијачки рад

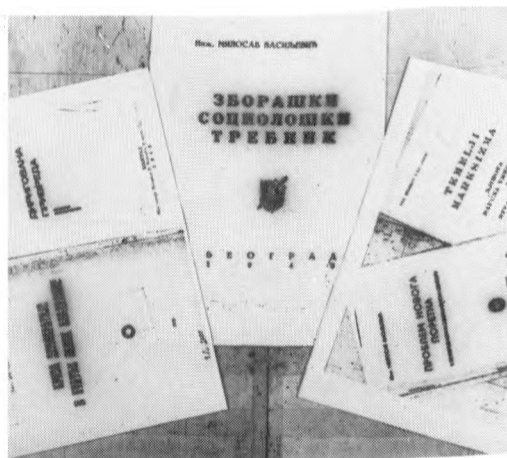
Зборачки листови Отаџбина, Вихор, Наш пут, Билтен, жестоко су напали комунисте а величали фашизам као најбоље уређење

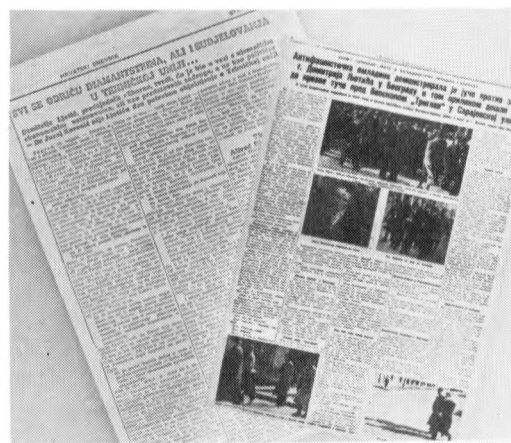
Основно гесло њотићеваца било „борба против комунизма до истраге“

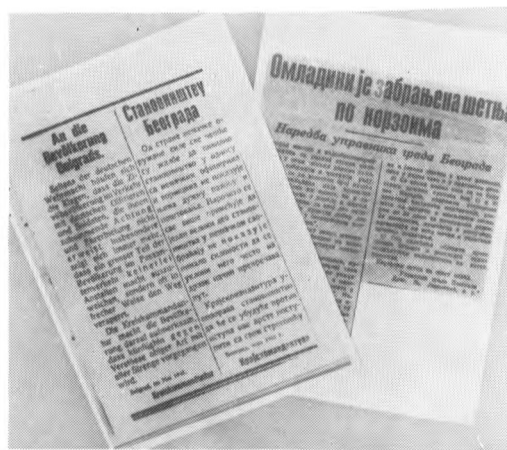
У бројним предавањима и написима Димитрије Ђотић је отворено хвалио нацистичко и фашистичко уређење настојећи да то уведе и у Југославији

Истакнути идеолог Збора инжењер Милосав Васиљевић доста је писао против марксизма и уопште прогреса

Хрватски дневник од 17. фебруара 1937. говори о везама њотићеваца са нацистичком Немачком а Политика од 1. марта 1937. о нападу антифашиста на њотићевце у Београду 28. фебруара 1937.

Немачка команда наређује грађанима Београда да се покорави и клања окупатору, а Драги Јовановић такође издаје разна наређења и забране

Зграда Двора после немачког бомбардовања Београда 6. априла 1941. године

Пред генерал-пуковником Максимилијаном фон Вајксом, командантом II немачке армије, 17. априла 1941, Александар Цинцар-Марковић и генерал Радивоје Јанковић, потписали су Ое.чусловну китигулацију војске Краљевине Југославије

*Ханс Хелм, помоћник шефа
Гестапоа у Србији са којим су
љотићевци сарађивали*

*Др Георг Кисел, мајор, помоћник
начелника Управног штаба у окупираној
Србији*

Разоружану војску Краљевине Југославије Немци терају у заробљеништво

САОПШТЕЊЕ

Утврђено је да су неки становници села били запалени појавом за овај месец.

Утврђено је да су сви становници села у могућности да во-
спремено узбује обличују грину мајдермерску ствари.

Утврђено је да су сви становници села могли савски неопор-
но да обавише немачки војна возила о помривном стем-
тату. Они су могућност нису користили и тиме су стади на
страну развојника.

Село Скела је спаљивањем сравњено са земљом.

Они мушки становници села, чије је саучесништво
утврђено, стрељани су.

Педесет комуниста обешено је на лицу места.

Добровољци, напред!

Добровољци,
Ви знате да је село Скела
спаљено на земљу, а његови
мушки становници су стрељани.
Ви знате да је педесет комуниста
обешено на лицу места.

Добровољци,
Ви знате да је село Скела
спаљено на земљу, а његови
мушки становници су стрељани.
Ви знате да је педесет комуниста
обешено на лицу места.

Добровољци,
Ви знате да је село Скела
спаљено на земљу, а његови
мушки становници су стрељани.
Ви знате да је педесет комуниста
обешено на лицу места.

Због претрњеног пораза од бораца
Космајског партизанског одреда 14.
августа 1941. године, Немци су спалили
село Скелу код Обреновца и обесили у
комуниста

Љотић позива и подстиче своје добровољце
за бескомпромисну борбу против
партизана

Љотићевци су подржавали немачку власт над народом у Србији

Љотићевац свештеник Алекса Тодоровић, благосиља и предаје заставу команданту Љотићевих добровољаца Кости Муишћком, под којом ће се борити против партизана

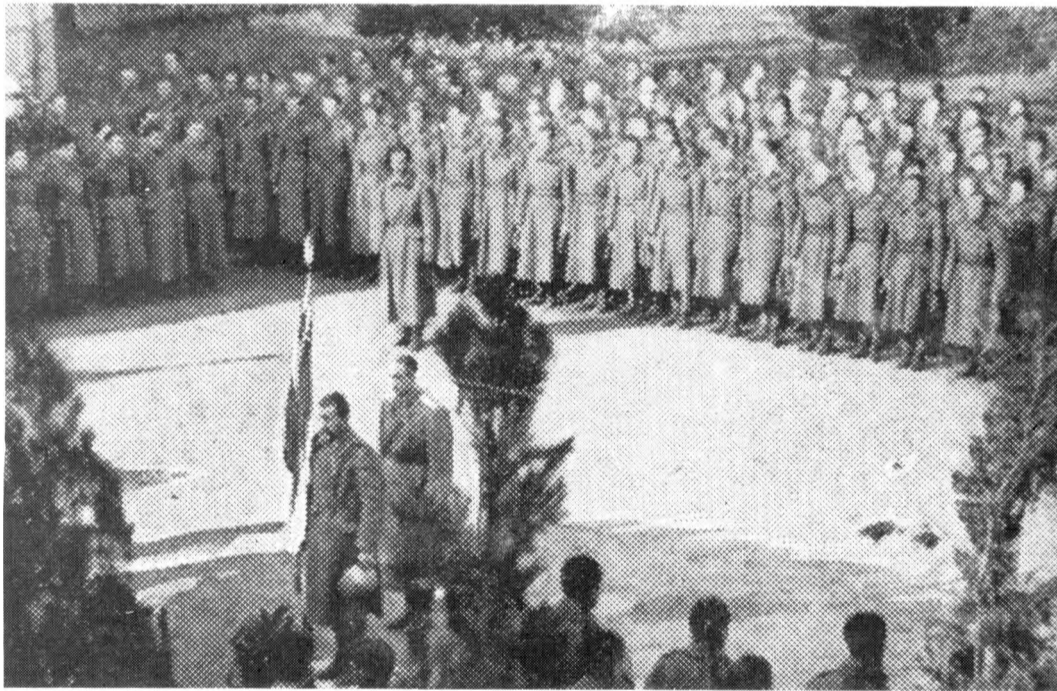
Љотићевци добровољци су носили на грудима овај крст (свети Борђе убија аждају, а то сада знани да треба убијати . комунистину аждају")

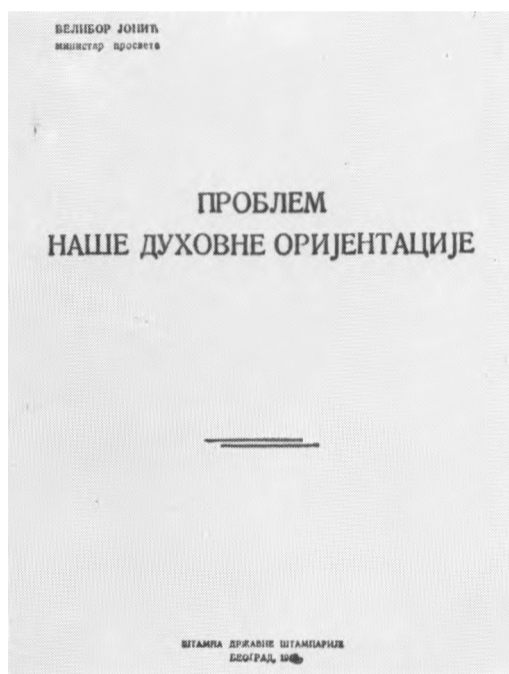
Свештеник освештава заставу Љотићевих добровољаца уони њиховог поласка у борбу против партизана

Љотићевски свештеник Алекса Тодоровић заклиње добровољце да се што бескомпромисније боре против партизана

Пред заклетву Љотићевих добровољаца

Велибор Јонић, линисгар просвете у Недићевој влади, све је чинио да фашизира просвету и културу у Србији

Љотићевац свештеник Драгутин Бујић, из Чачка, био је један од највернијих немачких сарадника

SERBEN!

Der Winter mit seinen Schneestürmen steht vor der Tür. Die in den Wäldern verstreuten kommunistischen Banditen werden versuchen, sich in die Dörfer zurückzuziehen, um dort bei den friedlichen Bauern Unterkunft und Nahrung zu finden.

Die Deutsche Wehrmacht und die Regierung Nedić ist entschlossen, mit der kommunistischen Pest endgültig aufzuräumen und der serbischen Bevölkerung Ruhe und Ordnung sicherzustellen. Sie wird nicht dulden, dass diese Banditen bei den Bauern Unterschlupf finden und verborgen werden, um im Frühjahr ihr Bandenwesen wieder aufzunehmen.

Aus diesem Grunde wird folgendes bekannt gegeben:

Wer den Aufständischen Unterkunft gewährt,
wer ihren Aufenthaltsort verschweigt,
wer ihnen Nahrungsmittel gibt,
wer ihnen Nachrichten überbringt,
wer in ihrem Auftrage Sabotage-Akte verübt,
wer sie durch Arbeitsleistung oder sonst wie unterstützt
wird selbst als Aufständischer betrachtet und erschossen.

SERBEN!

Das Schicksal und die Zukunft Eurer Familien und Eures Volkes liegt in Eurer Hand! Ihr könnt wählen, ob ihr Ruhe, Ordnung, friedliche Arbeit und Aufbau haben oder ob ihr als Handlanger der kommunistischen Banditen vernichtet werden wollt!

С Р Б И,

Зима и снежне пејзаже су пред вратима. Комунистички разбојници, који се још скривају по шумама, покушаће да се спусте у села, да би тамо, у мирним сељачким насељима нашли склоништа и хране.

Немачка оружана сила и влада генерала Недића решила је да коначно и за увек искористи комунистичку кугу, и српском народу обезбеди мир и рад. Зато неће дозволити да сељаци ове разбојнике скривају или да било који начин помажу, како би комунисти у пролеће наставили своја злочинска дела.

С тога разлога ставља се следећи до знања:

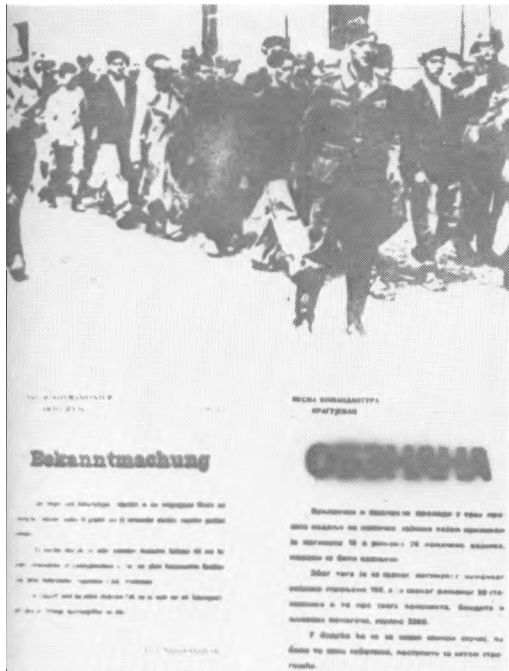
**ко пружа устаницима склониште,
ко затаји место њиховог боравка,
којим даје животне намирнице,
ко их обавештава,
ко по њиховом налогу врши
акте саботаже,
ко их на било какав начин помаже
БИЋЕ И САМ СМАТРАН ПОБУЊЕНИКОМ
И КАО ТАКАВ СТРЕЉАН.**

С Р Б И,

Судбина и будућност ваших породица и вашег народа у вашим је рукама!

Сада бирајте: хоћете ли мир, рад, миран рад и изградњу, или хоћете да брзнате као савесници комунистичких разбојника умирати??

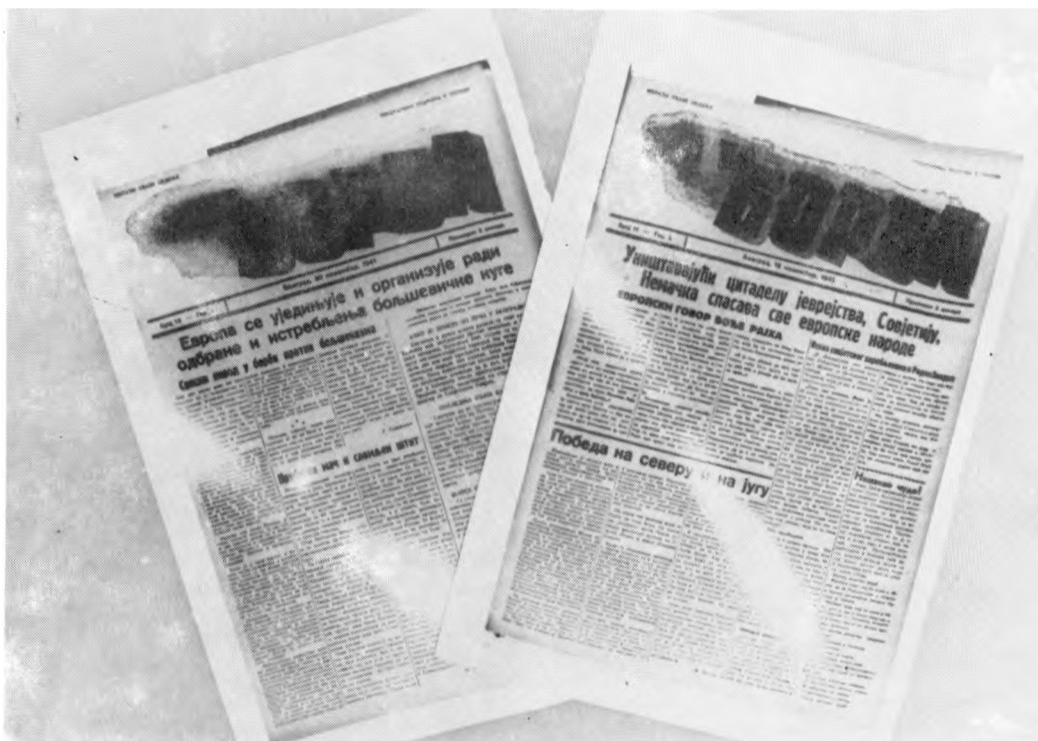
Љотићевци су се слагли са претњама и злочинима Немаца нао слободарским народима у Србији

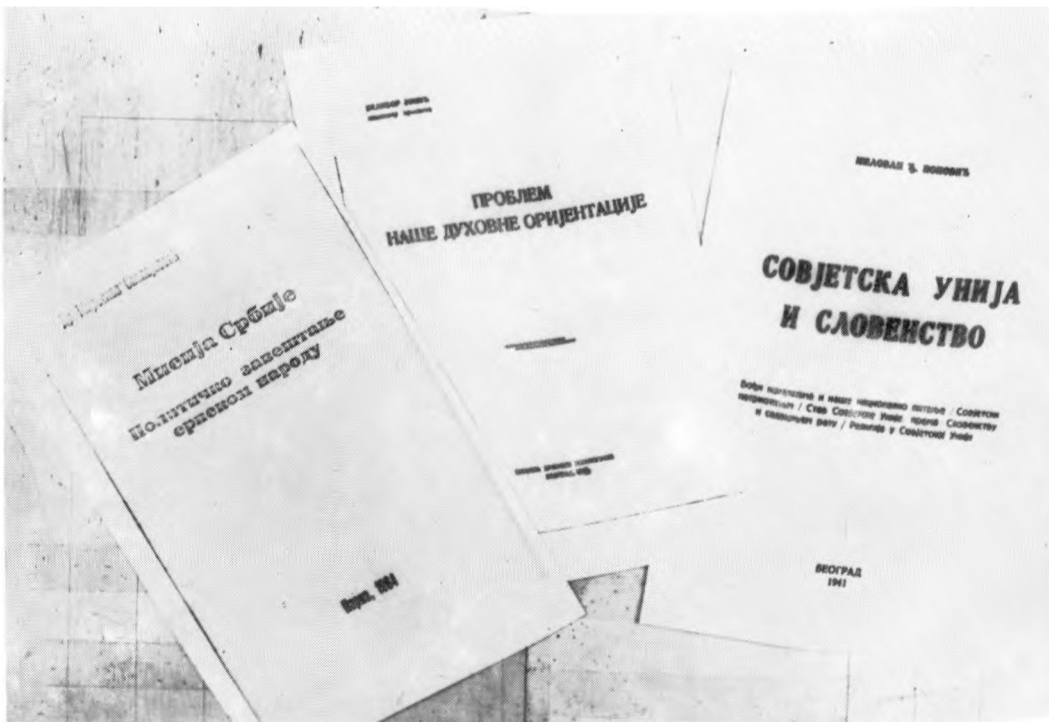
Злочин без преседтм: Немци терају на сзрељање слободољубиве грађане Крагујевца 21. октобра 1941. године, међу којима и каке. У овом злочину учествовали су и љотишевици. На слици десно је љотишевац Страхиња Јањић, председник општине у време стрељања у Крагујевцу.

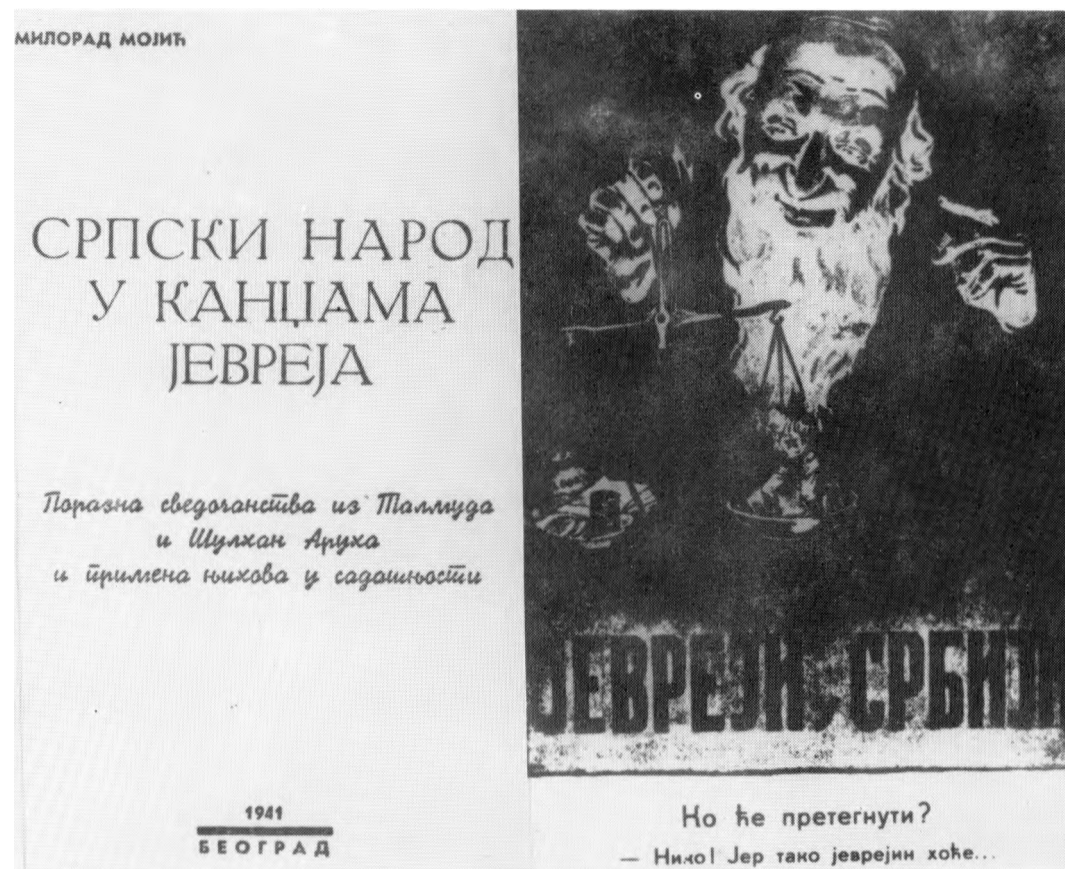
Љотишевици и четници у заједничкој борби против партизана почетком 1942. године на Мравињцима код Ваљева

ЉотиНевски лист *Наша борба* доносио је чланке прогив комуниста, Совјетског Савеза и западних Савезника, а величао фашистичке агресоре

Мржња према Совјетском Савезу а величање српске нацике по угледу на фашистичку идеологију

Љотикевци су попут нациста смртно мрзели Јевреје из чега је дошло до геноцида над њима у другом светском рату

Октобра 1941. партизани спроводе кроз Ужице колону Немаца заробљених код Крупња

Љотић и Недић редовно су слали квислинску штампу (Ново време, Обнова, Наша борба) југословенским официрима у чемачком заробљеништву да би их придобили за своју издајничку политику

Љотићевци прослављају рођендан краља Петра II 6. септембра 1941. године (у левом углу је љотићевац др Стеван Иванић, комесар за народно здравље, а до лвега љотићевски свештеник Алекса Тодоровић); упражњена столица је краља Петра II

Одлазак љотићеваца у борбу против партизана

Славољубу Ковићу, куриру Мачванског партизанског одреда, љотићевци су пре сгрељиња ножем урезали петокраку звезду на челу

Мирка Бибића, шпанског борца, командира Пионирског вода Мачванског партизанског одреда, љотићевци су посебно мучили и после стрељали

Садистичко мучење партизанских бораца у бањичком логору; тела стрељаних у Јајинцима непријатељи су пољивали и палили бензином из ових буради у намери да сакрију трагове злочина

САОПШТЕЊЕ

Са надлежног места се саопштава:

5 јануара 1942 године **ДРАГАН РОДИЋ**, ученик VI. разреда гимназије, рођен 6-VIII-1924 год. у селу Трубару, мучки је убио Александра Њестеренка, припадника руског Заштитног одреда Генералног опуномоћеника за привреду у Србији.

Атентатор је ухваћен уз припомоћ српске полиције.

Пошто је Родић дигао руку против припадника руског Заштитног одреда који стоји под командом немачке оружане силе, одмазда за овај злочин је била иста као да је извршен против немачког војника. Атентатор је обешен 14 јануара 1942 године.

Сваки који буде дигао руку против немачке оружане силе и војника који се боре у њеним редовима, биће немилосрдно кажњен. Ни његови саучесници, као ни они који за његов злочин знају а не достављају властима, не треба да се налажу милости.

Милутин Јовановић, борац Ваљевског партизанског одреда, садистички је мучен Улогору на Сајмишту код Београда и убијен

Одмазда за убијене сараднике окупатора

Мучење и исцрпљивање партизана у концентрационим логорима у Норвешкој; многе од ових ухватили су љотикевци и предали Немцима

Мијат Бардак, њотићевски командант,
истицао се злочинима против пршшдника
НОП-а

Димитрије Њотић (у средини), нолаже
венац на гррб немачког војншса

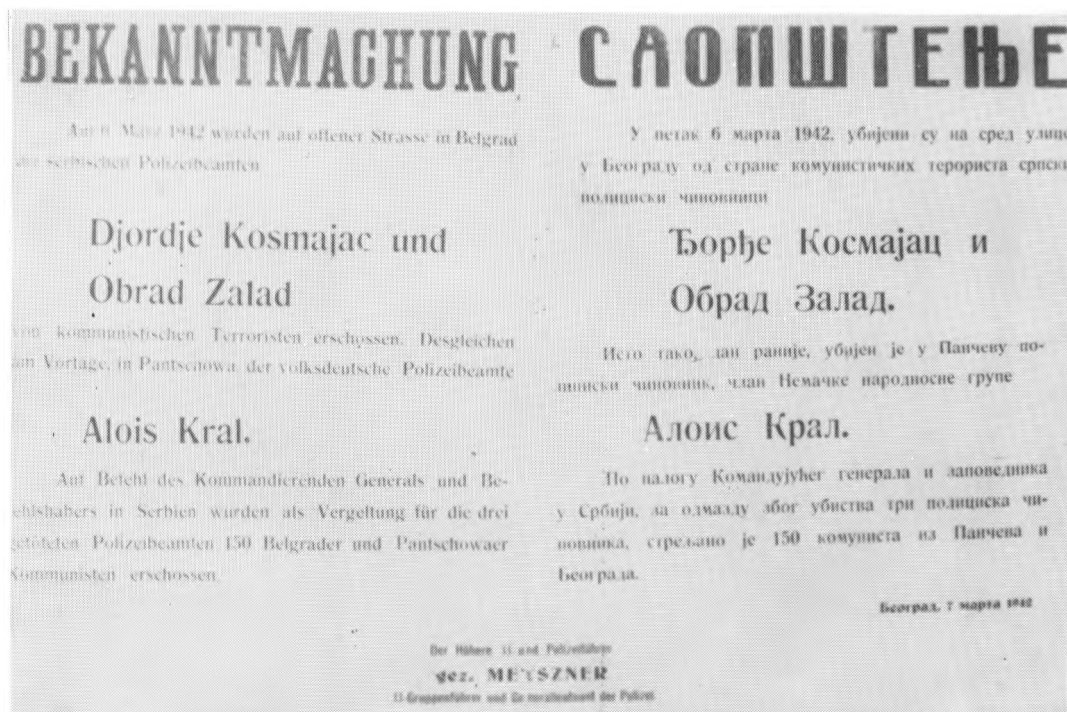
Њотићевац Рудолф Трој, професор,
фолксдојчер, истицао се злочинима
у току рата

Њотићевац др Лазар Прокић, новинар,
радио је неуморно у антикомунистичкој
пропаганди

Љотићевца Сређка Симеуновића Хаоса, председника општине у Чачку, убили су четници због међусобних обрачуна, а.т су Немци ипак због тога стрељали 20 комуниста

Немци су за убијене своје агенте: љотићевца Ворћа Космајаца, Обрада Залуда и Алојза Крала, стрељали 150 комуниста

САОПШТАВА:

1) Наредно је хапшење чланова породица свих оних комунистичко-партизанских вођа, који се и данас налазе у шуми и хушкају свет на нове перде. Похапшени чланови њихових породица служиће у будуће као таоци за све оно што би они učinили, а њихова имовина биће конфискована.

2) Сваки онај, који би после овог саопштења ма на који начин помагао акцију људи одбеглих у шуму: давањем хране, склоништа, одела, пружањем обавештења, давањем оружја, муниције, или одржавао везе са оваквим људима, јавно или тајно, сматра ће се као њихов саучесник. И чланови породица оваквих лица биће похапшени и служиће као таоци, а целокупна њихова имовина биће конфискована.

3) Исто тако биће похапшени и служиће као таоци чланови породица оних лица, која би се после овог саопштења одметнула или учинила какво дело противу реда и мира, а целокупна њихова имовина биће конфискована.

4) Влада Народног спаса апелује и позива све честите и родољубиве Србе, да сложено и братски онемогуће сваки и свачији покушај да наруши ред и мир у земљи, гурајући српски народ поново у провалију. Само тако ако смо сви сложни и сви прегнемо на посао чувања реда и мира у земљи, можемо српски народ да сачувамо од даљег страдања.

Свакодневна хапшења, мучења и убијања, нису могла уништити НОП

Др Херман Хојбахер је улагао напоре да обједини све квислинге ради ефикасније борбе против НОВ.

Милован Б. Пестовик (други слева), управник швода у Смедеревској Паланци, у друштву четничких кољача и недићеваца

Милан. Недић бодри и подстиче Љотикеве добровољце уочи поласка у борбу против партизана

Мирослав Трифуновић Дроњо, четнички командант Србије и Драгољуб Дража Михаиловић, командант четничког покрета

*Михаило Окан, љотикчвски официр
(у Београду, маја 1944. године)*

*Павле Буришић, командант четника у
Црној Гори (у Београду маја 1944. године)*

*Љотићевац свештеник Драгослав Обућина, из Краљева, осуђен је на смрт
и стрељан 28. децембра 1944. године*

Љотићевци полазе возом у борбу против НОВЈ „за одбрану српства“

Бошко Костић, секретар Љотићев (трећи десна) подноси извештај Димитрију Љотићу (први лева) и Косги Мушичком (други лева) о закључеиом споразуму са Дражом Михаиловићем 15. марта 1945. године у Босни

Љотићевски команданти Милош Војновић и Душан Марковић истицали су се злочинима против партизана

-усрет Љотићеваца и четника у Сребреници 1944. године где су заједнички водили борбу против НОВЈ

Заједничка акција љотикеаца и четника Николе Калабика против НОВЈ у Топлицн 1944. године

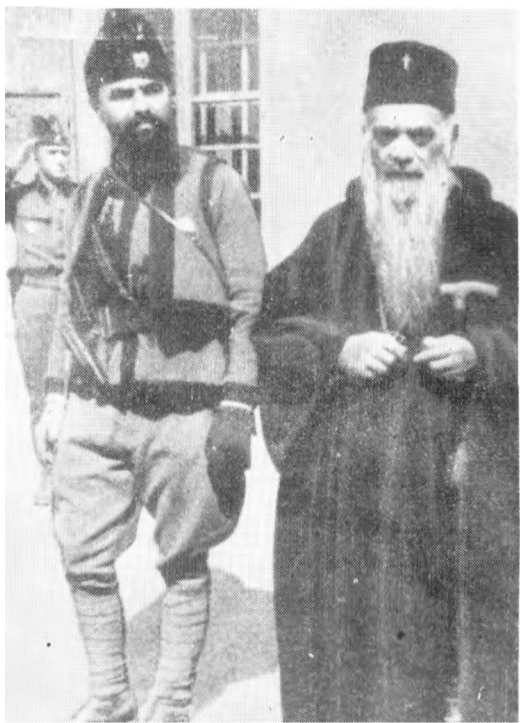
Четнички војвода Добросав Јевђевић говори Љотиковим добровољцима, четницима и словеначким домобранцима 1. децембра 1944. године у Илирској Бистрици

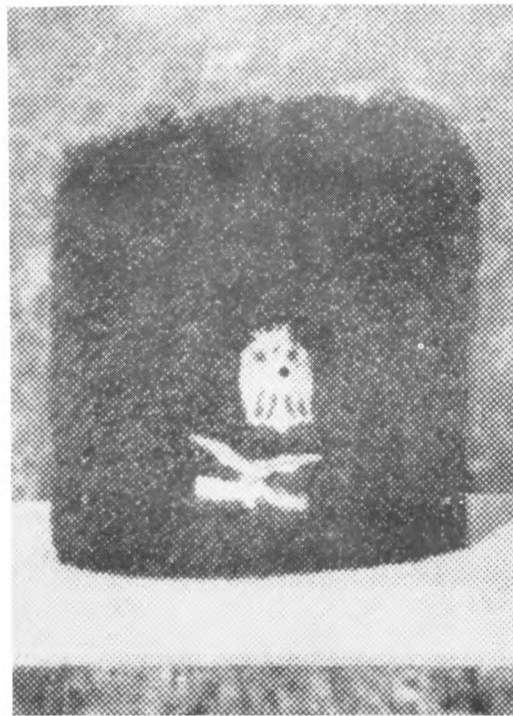
^ лева надесно: Димитрије Љотик, Коста Мушички, командант Љотикових ооровољаца и генерал Миодраг Дамјановиќ (средина априла 1945. у Словенији)

V срдачном разговору (слева надесно): генерал Лав Рупник, генерал СС-полиције Ервин Резенер, и бискуп др Грегориј Рожман, блиски сарадници Димитрија Љотића

Четнички војвода поп Момчило Бујић и епископ Николај Велимировић, велики пријатељи Димитрија Љогића (у Словенији априла 1945. године)

Дража Михаиловић је марта 1945. године по Бошку Костићу послао на поклон четничку шубару Димитрију Љогићу који се тада налазио у Словенији

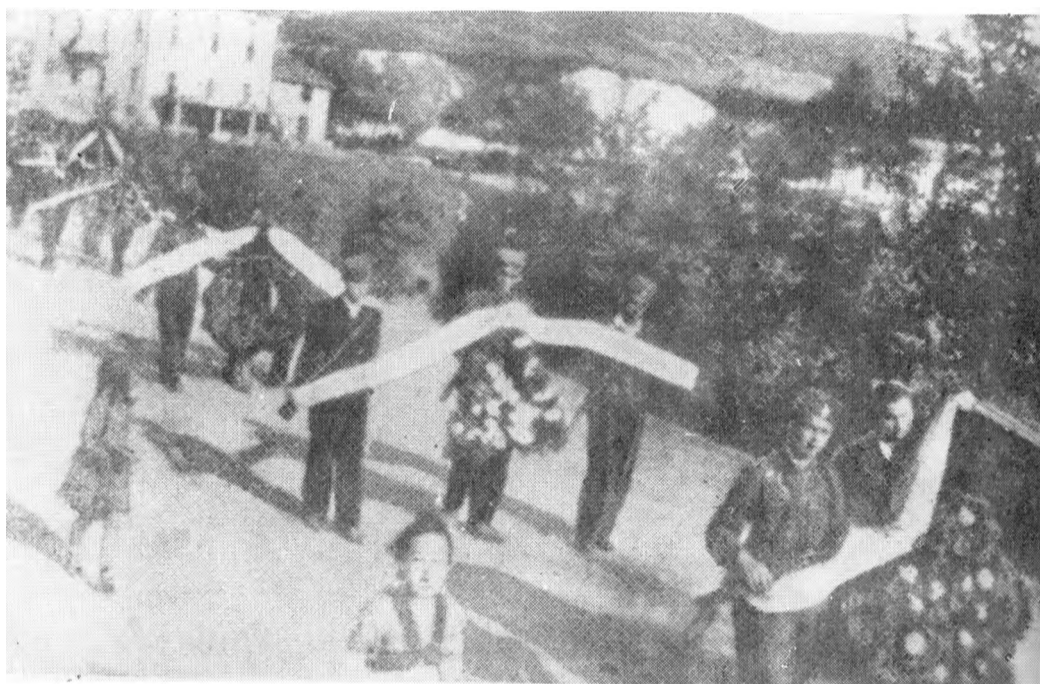
Епископ Николај Велимировић и војвода Момчило Бујић са групом Љогићевих официра (у Словенији априла 1945)

Љотикевац Бранко Гашпаревић — Гара, капетан друге класе даје инструкције диверзантима уочи поласка из Аустрије у Србију где су требали да пале и убијају (марта 1945.)

На суђењу издајницима у Београду 1945. године; на смрт је осуђен љоткевац Бранко Гашпаревић Гара

На сахрани Димитрија Љотика, 25. априла 1945. године, прчч венац је био Драже Михаиловика

*Командант Љотикових доброволца
Коста Мушицки
5. маја 1945. године у италијанском месту
Пајзманови по наређењу Британаца са
својим добровољцима због сарадње с
икупаторима морао је да преда оружје*

*40-дневни помен Димитрију Љотићу у
логору Форли у Италији. Слева надесио:
генерал Иван Презељ Андреј, генерал
Матија Парац, војвода Момчило Бујић,
генерал Коста Мушицки и генерал
Боривоје Јонић*

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

А. ИЗВОРИ

а) Архивска грађа

1. *Архив Војноисторијског института Београд* (АВИИ)

— Фонд Недићеве архиве (Нда). Поред докумената везаних за Љотића и његов покрет Збор, прегледана су и саслушања најистакнутијих окупаторских сарадника: Драгомира-Драгог Јовановића, од 24. VII до 20. VIII 1945. године (Нда, 19/7, к. 1); Милана Недића, од 9. I 1946. године (16/7, к. 1) и од 29. I до 3. II 1946. године (Ча, 38/1, к. 269); Косте Мушицког, од 14. II до 18. II 1946. године (Ча, 1/1 к. 270; 2/1, к. 270; 6/1, к. 270; 9/1, к. 270); Велибора Јонића, од 22. VIII до 12. IX 1945. године (Ча, 17/3 к. 269); Танасија-Тасе Динића, од 15.11 до 3. III 1946. године (Ча, 27/2, к. 269); Буре Докића, од 29. I — 31. I 1946. године (43/1, к. 270); Александра Цинцар-Марковића (Нда, 20/7, к. 1). Прегледана је и белешка свештеника Стевана Пространа (Ча, 38/6, к. 158).

— Фонд немачке архиве (На)

— Фонд НОБ (1941—1945)

— Фонд НДХ (1944—1945)

— Грађа од 1934. до 1941. према попионику XVII.

— Микротека: микрофилмови Националног архива Вашингтона (НАВ), Војног архива Фрајбург (ВАФ), микрофилмови из Бона и Лондона.

2. *Архив Југославије* (АЈ)

— Фонд Министарства унутрашњих послова Краљевине Југославије (АЈ — 14)

— Фонд Министарства просвете (АЈ — 66)

— Фонд Лазара-Лазе Марковића (АЈ — 85)

— Фонд масонске ложе (АЈ — 100)

— Фонд Станислава Кракова (АЈ — 102)

— Фонд Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача (АЈ — 110)

— Фонд емигрантске југословенске владе (АЈ — 103)

— Збирка Димитрија Љотића (АЈ —)

— Збирка Милана Стојадиновића (АЈ — 37)

— Збирка Пресбириа (исечци из штампе) — (АЈ — 38)

3. *Архив Централног комитета СКЈ* (АЦК СКЈ)

— Фонд ЦК КПЈ (1941—1945) и ЦК КПЈ — КИ (1935—1941)

— Фонд напредног студентског покрета (НСП)

— Збирка Полицијске управе у Берлину — Гестапоа (1936—1941)

4. *Архив Србије (АС)*
— Фонд Милана Недића (1941—1944)
— Фонд четничке архиве (1941—1945)
— Фонд ПК КПЈ за Србију (1941—1945)
5. *Историјски архив Београда (ИАБ)*
— Фонд управе града Београда, Специјалне полиције
6. Записник о саслушању Божидара-Бошка Бећаревића у УДБ-и Србије, од 7. јуна до 20. септембра 1949. године, фотокопија записника се налази код аутора
7. *Архив Босне и Херцеговине (АБиХ), Сарајево*
— Фонд Краљевске банске управе Дринске бановине (КБУДБ)
8. *Архив Скопља (АСк), Скопје*
— Фонд I мушке гимназије
9. *Архив Хрватске (АХ), Загреб*
— Фонд Краљевске банске управе Савске бановине (КБУСБ)
10. *Архив Института за историју радничког покрета Хрватске (АИХРПХ), Загреб*
11. *Архив Словеније (АСл), Љубљана*
— Фонд Краљевске банске управе Дравске бановине (КБУДБ)
12. *Архив Института за згодовино делавскога гивања (АИЗДГ), Љубљана*
13. *Архив Војводине (АВ), Сремски Карловци*
— Фонд Краљевске банске управе Дунавске бановине (КБУДБ)
14. *Историјски архив, Шабац*
15. *Историјски архив, Чачак*
16. *Историјски архив, Краљево*
17. *Историјски архив, Ваљево*
18. *Народни музеј, Крагујевац*
19. *Народни музеј, Светозарево*
20. *Музеј устанка, Титово Ужице*

СТРАНИ АРХИВИ:

- Bundes Archiv (BA), Koblenz*
— Фонд НС — 223, Adjutant des Führers (Хитлеров ађутант),
— Р 63, Банд 248
Fond Faschismus, Nationalsozialismus und ähuliche Stremungen (Фашизам, националсоцијализам и слична струјања)
Politische Archiv des Auswartigen amtes (Политички архив Министарства иностраних послова), Бон
— Deutsche Gesandtschaft Belgrad (Немачки извештаји из Београда)

Библиотеке:

- Библиотека Института за савремену историју, Београд*
Народна библиотека СР Србије, Београд
Свеучилишна библиотека, Загреб
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд

а) Штампана грађа

- Априлски рат 1941, Зборник докумената, (март 1938 — децембар 1941), Београд, 1969.
- Билтени Врховног штаба НОВЈ (1941—1945), Зборник НОР, том II, књ. 1, 1949.
- Васиљевић инж. Милосав: Криза демократије и будући облик владавине, Смедерево, 1938.
- Васиљевић инж. Милосав: Истина о СССР, Београд, 1940.
- Васиљевић инж. Милосав: Незапосленост и право човека на рад, Београд, 1941.
- Васиљевић инж. Милосав: Човек и заједница. — Основи савремене социологије, I део, Београд, 1944.
- Васиљевић инж. Милосав: Управљање предузећем с особитим погледом на грађевинска предузећа, Београд, 1933.
- Васиљевић инж. Милосав: Зборашки социолошки требник, Београд, 1940.
- Васиљевић инж. Милосав: Проблем новог поретка у привредном и социјалном сектору, Београд, 1944.
- Васиљевић инж. Милосав: Правци сутрашњице у етици, политичкој економији и политици, Београд, 1934.
- Васиљевић инж. Милосав: Марксизам као економска доктрина, Београд, 1942.
- Васиљевић инж. Милосав: Диригована привреда, Београд, 1943.
- Васиљевић инж. Милосав: Темелји марксизма, њихова научна вредност и стварни циљеви, Буенос Аирес, 1960.
- Вођа Рајха открива право лице болшевизма, Београд, 1941.
- Вођин говор у парламенту, 6. октобра 1939, Београд, 1940.
- Говор Адолфа Хитлера поводом 21. годишњице оснивања НСДАП у Минхену, 24. фебруара 1941, Берлин, 1941.
- Говор вође и канцелара Адолфа Хитлера пред немачким Рајхстагом, 11. децембра 1941, о Рузвелтовој кривици за рат, Београд, 1941.
- Говор вође Рајха и државног канцелара одржан пред Рајхстагом, 21. маја 1935. године, Београд, 1935.
- Дневник грофа Еана, Загреб, 1948.
- Документа историје омладинског покрета Југославије, том I, књ. 1—2, Београд, 1953—1954.
- Документа о издајству Драже Михаиловића, књ. I, Београд, 1945
- Записи из добровољачке борбе, I (1954), II (1955), III (1955), IV (1956) и V (1959), Минхен.
- Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том I, књ. 1—21, Београд, 1949—1969, том II, књ. 1—12, Београд, 1949—1971, том XI, књ. 4, Београд, 1975, том XII, књ. 1, Београд, 1973.
- Зборник докумената и материјала о октобарском покољу 1941. у Крагујевцу, Крагујевац, 1953.
- Злочини фашистичких окупатора и њихових помагача против Јевреја у Југославији, Београд, 1952.
- Историјски говор вође Адолфа Хитлера пред немачким Рајхстагом, 19. јула 1940, Београд, 1940.
- Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић пред судом
- Стенографске белешке, Београд, 1946.
- Југословенска акција. — Стенографске белешке са првог ширег састанка делегата ЈА у Загребу, Београд, б.г.
- Југословенска акција. — Основна програмска начела ЈА, Београд, б. г.
- Љотић Владимир: Зашто сам клеветан? Ко ме је клеветао?, Београд, 1909.

Љотић В. Димитрије: Народни пут (Говори Димитрија Љотића 1941. и 1942. године, Београд, 1942.)
(Љотић В. Димитрије): Да ли је СССР Русија? „Не бојимо се! Нисмо сами!“ Поука из трагедије Чехословачке, б.м. и б.г.
Љотић Вл. Љубица: Мемоари, Минхен, 1973.
Љотић В. Димитрије: Како настају револуције, Петровград, б.г.
Љотић Димитрије: Савремене политичке социјалне основе Југославије. — Јавно предавање Димитрија Љотића, председника Збора, Београд, 1936.
Љотић В. Димитрије: Идеали савремене омладине, предавање, Петровград, б.г.
Љотић В. Димитрије: Војко Миличић, „Петоколонаш“, „Издајник“, Београд, 1942.
Љотићева писма кнезу Павлу, Београд 1940.
Љотић В. Димитрије: Из мога живота, Минхен, 1952.
Љотић В. Димитрије: Закони живота, Минхен, 1963.
Љотић В. Димитрије: Позадина рата и њен господар, Београд, 1944.
Љотић В. Димитрије: Зашто само два излаза, б.м. и б.г.
Љотић В. Димитрије: Данашњи рат и сутрашњи мир. — Предавање Љотића у Београду, Вршац, б.г.
Љотић В. Димитрије: Сада је ваш час и област таме (Лука XII, 53). — Ко и зашто гони „Збор“, Београд, 1940.
Љотић В. Димитрије: Драма савременог човечанства, Београд, 1938.
Љотић В. Димитрије: Прича о шећеру илити горка истина. — Водич кроз изложбу „Три године владе Др Милана Стојадиновића“, Смедерево 1939.
Љотић В. Димитрије: Пут ка слободи (Говори 5. и 19. јула и 19. августа 1941), Београд, 1941.
Љотић В. Димитрије: Наш пут. — Политичко предавање 5. јула 1936. у Новом Саду, Нови Сад, 1936.
Љотић В. Димитрије: Два писма Мсгр др А. Корощу мин. унутр посл., Смедерево, 1938.
Љотић В. Димитрије: Димитрије Љотић у рату и револуцији, Минхен, 1961.
Љотић В. Димитрије: Порука фашистичком шегрту, б.м. и б.г.
Љотић В. Димитрије: Светска револуција (изводи из списка), Викторија (Аустралија), 1949.
Љотић В. Јаков: Служба у војсци и учешће у ратовима, Минхен, 1967.
Мојић Милорад: Српски народ у канцама Јевреја, Београд, 1941.
Мусолини Бенито: Доктрина фашизма, Фиренца, 1939.
Мусолини Бенито: 1,0 8Шо Јабаз^а, Кота, 1937.
Наши дани, III издање, Смедерево, (1938).
Hermann Neubacher: Sonder Auftrag Südost 1940—1945, Bericht eines fliegenden Diplomaten Musterschmidt — Verlag, Göttingen, Berlin, Frankfurt, 1956.
Парежанин Ратко: Други светски рат и Димитрије В. Љотић, Минхен, 1971.
Правила ЈНП „Збор“, Београд, 1936.
Програм ЈНП „Збор“. — Основна начела и смернице, Београд, 1935.
Проглас управљен немачком народу пригодом наступа 1942, Загреб, 1942.
Пролетер (1929—1942), репринт издање ИСИ, Београд, 1968.
Росенберг Алфред: Der Mythos des 20 Jahrhunderts, München, 1939.
Росенберг Алфред: Das Parteiprogramm Wesen, Grundstatze und Ziele der NSDAP, München, 1941.
Росенберг Алфред: Tradition des deutschen Volkes, München, 1943.

Саопштење Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (1—6, Београд, 1944; 7—13, Београд, 1945; 34—53, Београд, 1945 и 56—93, Београд, 1946)
 Саопштење о злочинима Аустрије и Аустријанаца против Југославије и њених народа, Београд, 1947.
 Слијепчевић др Боко: Југославија уочи и за време другог светског рата, Минхен, 1978.
 Статут народне фашистичке странке, Љубљана, 1942.
 Суђење члановима политичког и војног руководства организације Драже Михаиловића. — Стенографске белешке, Београд, 1945.
 Тајни архив грофа Нана, Загреб, 1952.
 Тајна писма Хитлер — Мусолини (1940—1943), Загреб, 1952.
 Хитлер Адолф: Мет КатрЈ, Мипсеп, 1941.
 Хитлеров говор у минхенској пивници, 9. новембра 1942, Београд, 1942.
 Хитлеров говор у Берлинској палати спортова, 30. септембра 1942, Београд, 1942.

ц) *Штампа*

Билтен ЈНП Збор (први број изашао 15. августа 1938, а последњи 31. октобра 1940. године).
 Борба (1941, 1944—1945)
 Буђење, лист Збора, почео излазити 22. јула 1934. године у Петровграду (данас Зрењанин)
 Вести, Новости, Реч народа, Музеј устанка Т. Ужице, 1961.
 Вихор, лист омладине Збора, излазио сваке друге суботе у Сплиту од 1937. до 1940.
 Време (1934—1941)
 Donauzeitung (1941—1944)
 Збор са Косова, лист Збора, излазио месечно од јануара 1940. године у Косовској Митровици
 Збор, часопис за друштвена, политичка и привредна питања, први број изишао 25. августа 1934. године
 Искра, лист Збора, излази два пута месечно у Минхену
 Југарњи лист (1935—1940), Загреб
 Наша борба (1941—1942)
 Наш пут (1939—1940)
 Ново време (1941—1944)
 Обзор (1935—1940), Загреб
 Обнова (1941—1944)
 Отаџбина (1934—1937)
 Политика (1934—1941, 1945—1946)
 Правда (1934—1941)
 Пут, часопис за хришћанску културу са антикомунистичком оријентацијом, уредник др Димитрије Најдановић
 Самоуправа (1935—1940)
 Службене новине, излазиле за време окупације у Београду, први број изашао је 11. јуна 1941. године
 Српски народ (1942—1944)
 Студент 1937—1940, фототипско издање Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, Београд, 1977.

Ваљево, град устаника, Београд, 1967.
 Васић др Миролуб: Революционарни омладински покрет V Југославији 1929—1941, Београд, 1977.
 Велимировић др Николај: Религија Његошева, Београд, 1921.
 Велимировић др Николај: Национализам Светог Саве, Београд, 1935.
 Велмар-Јанковић Владимир: Нова отаџбина и просвета, Београд, 1941.
 Видаковић Зоран: Стари и нови фашизам, Београд, 1976.
 Вишњић Петар: Продор II и V дивизије у Србију 1944- Београд, 1968.
 Вишњић Петар: Операција за ослобођење Србије, Београд, 1972.
 Виторовић Александар: Централна Србија у НОБ, Београд, 1967.
 Вујановић Никола: Фронт у жицама, Београд, 1979.
 Глигорић др Велибор: Кућа смрти, Београд, 1945.
 Глишић др Венцеслав: Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944, Београд, 1970.
 Глишић др Венцеслав: Комунистичка партија Југославије у Србији, књига I, 1941—1942, Београд, 1974.
 Греен Гералд: Холокауст, Загреб, 1979.
 Грегорић др Данило: Економска и социјална политика националног социјализма и њене доктринарне основе, Београд, 1936.
 Грегорић др Данило: Италијански корпоративизам. — Историја, доктрина и пракса, Београд, 1940.
 Грегорић др Данило: Самоубиство Југославије. — Последњи чин Југославије, Београд, 1942.
 Дамјановић Милица: Напредни покрет студената Београдског универзитета, књ. I (1918—1929), књ. II (1930—1941), Београд, 1966. и 1974.
 Дедијер Владимир: Интересне сфере, Београд, 1980.
 Дедијер Владимир: Сведочанства о другом светском рату, Београд, 1980.
 Дедијер Владимир: Интересне сфере, Београд, 1980.
 Дејановић Драгољуб: Два одреда. — Прилог за историју нишког ратног округа, Ниш, 1965.
 Димитријевић др Сергије: Страни капитал у привреди бивше Југославије, Београд, 1958.
 Дожић Гаврило: Мемоари патријарха српског Гаврила, Париз, 1974.
 Доманкушић Стјепан и др Миливоје Левков: Политичка емиграција, Београд, 1974.
 Драговић Вук: Српска штампа између два рата, Београд, 1956.
 Други светски рат, књиге, I. и 2, Београд, 1969.
 Дубнов Симон: Кратка историја јеврејског народа, Београд, 1962.
 Борђевић Ј. Миодраг: Између црног и црвеног фашизма. — У Оснабрничком логору 1941—1945, Лондон, 1962.
 Енгелс Фридрих: Поријекло породице, приватног власништва и државе, Загреб, 1945.
 Живановић Бошко, Поповић Дејан и Јовановић Миодраг, Поморавље у НОБ 1941—1945, Светозарево, 1961.
 Живковић др Душан: Народни фронт Југославије 1935—1945, Београд, 1978.
 Живковић Љубомир: Људско друштво и расна теорија, Загреб, 1933.
 Живковић др Никола: Ратна штета коју је Немачка учинила Југославији у другом светском рату, Београд, 1975.
 Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945, Београд, 1957.
 Ивановић Д. Предраг: Ко су љотићевци, Чикаго, 1954.
 Из историје Југославије 1918—1945, Зборник предавања, Београд, 1958.
 Илич Владимир Лењин: Империјализам као највиши стадиј капитализма, Изабрана дела, књига 10, Београд, 1960.

Б. Литература

а) Књиге

- Аврамовски др Живко: Балканске земље и велике силе 1935—1937, Београд, 1968.
- Аврамовски др Живко: Трећи Рајх и Борски рудник, Бор, 1975.
- Азањац Душан: Преки суд попа Бујића, Београд, 1952.
- Алексић Душан: Терористичка организација П О Ф, Београд, 1936.
- Антикомунистичка изложба, Београд, 1942.
- Антимасонска изложба, Београд, 1941.
- Арсеновић Томислав: Подриње у револуцији, Шабац, 1969.
- Атанацковић Жарко: Војводина у борби 1941—1945, Нови Сад, 1959.
- Атанацковић Жарко: Земун и околина у рату и револуцији, Београд, 1962.
- Афере др Милана Стојадиновића, Београд, 1940.
- Аџија Божидар: Фашизам у Италији; Хитлерова Немачка, чланци и расправе, Загреб, 1952.
- Ашковић Милорад, Маринковић Благоје, Петровић Љубомир: У логорима у северној Норвешкој, Београд, 1979.
- Балок Ален: Хитлер, слика тираније, Београд, 1971.
- Банић Милан: Агонија Југославије, дани слома, Београд, 1941.
- Бањица, Београд, 1967.
- Баркер Елизабет: Британска политика на Балкану у II свјетском рату, Загреб, 1978.
- Баста Милан: Агонија и слом Независне Државе Хрватске, Београд, 1971.
- Бачић Драгутин: Шта је учинио фашизам за сељаке?, Загреб, 1938.
- Беговић Влајко: Шпанија и франкизам, Београд, 1977.
- Београд у рату и револуцији 1941—1945, Београд, 1971.
- Београдска операција 20. октобар 1944, Београд, 1964.
- Бибер Душан: *Nacizam in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941*, Љубљана, 1966.
- Бобан Љубо: Мачек и политика Хрватске сељачке странке 1928—1941, књ. 1. и 2, Загреб, 1974.
- Бобан Љубо: Споразум Цветковић — Мачек, Београд, 1956.
- Богвић А. Богомир: Демократија, фашизам и хрватско питање, Београд, 1935.
- Божовић Бранислав: Поруке стрељаног града, Београд, 1966.
- Божовић Бранислав: Подземна борба. — Специјалне организације Гестапоа за борбу против НОП, Београд, 1964.
- Бојић Милосав: Посавски партизани, Београд, 1954.
- Борковић др Милан: Контрареволуција у Србији 1941—1944, књиге 1. и 2, Београд, 1979.
- Борковић др Милан: СКОЈ и омладински покрет у Србији 1941—1945, Београд, 1970.
- Босиљчић Слободан: Источна Србија, Београд, 1961.
- Бошковић др Бранко: НОБ у Ибарском басену (Косовско-митровачки и студенички срез), Приштина, 1968.
- Браница Винко: Сурадња четника с њемачким окупатором у Далмацији и на тромеђи, Институт за историју радничког покрета Далмације, Сплит, 1973.
- Бркић Димитрије: Зашто смо посрнули? Бацил комунизма међу школском омладином, Београд, 1942.
- Броз Јосип Тито: Борба за ослобођење Југославије, Београд, 1947.
- Броз Јосип Тито: Сабрана дјела, књиге 1—10, Београд, 1977—1980.

Ваљево, град устаника, Београд, 1967.
 Васић др Мирољуб: Революционарни омладински покрет у Југославији 1929—1941, Београд, 1977.
 Велимировић др Николај: Религија Његошева, Београд, 1921.
 Велимировић др Николај: Национализам Светог Саве, Београд, 1935.
 Велмар-Јанковић Владимир: Нова отаџбина и просвета, Београд, 1941.
 Видаковић Зоран: Стари и нови фашизам, Београд, 1976.
 Вишњић Петар: Продор II и V дивизије у Србију 1944- Београд, 1968.
 Вишњић Петар: Операција за ослобођење Србије, Београд, 1972.
 Виторовић Александар: Централна Србија у НОБ, Београд, 1967.
 Вујановић Никола: Фронт у жицама, Београд, 1979.
 Глигорић др Велибор: Кућа смрти, Београд, 1945.
 Глишић др Венцеслав: Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944, Београд, 1970.
 Глишић др Венцеслав: Комунистичка партија Југославије у Србији, књига I, 1941—1942, Београд, 1974.
 Греен Гералд: Холокауст, Загреб, 1979.
 Грегорић др Данило: Економска и социјална политика националног социјализма и њене доктринарне основе, Београд, 1936.
 Грегорић др Данило: Италијански корпоративизам. — Историја, доктрина и пракса, Београд, 1940.
 Грегорић др Данило: Самоубиство Југославије. — Последњи чин Југославије, Београд, 1942.
 Дамјановић Милица: Напредни покрет студената Београдског универзитета, књ. I (1918—1929), књ. II (1930—1941), Београд, 1966. и 1974.
 Дедијер Владимир: Интересне сфере, Београд, 1980.
 Дедијер Владимир: Сведочанства о другом светском рату, Београд, 1980.
 Дедијер Владимир: Интересне свере, Београд, 1980.
 Дејановић Драгољуб: Два одреда. — Прилог за историју нишког ратног округа, Ниш, 1965.
 Димитријевић др Сергије: Страни капитал у привреди бивше Југославије, Београд, 1958.
 Дожић Гаврило: Мемоари патријарха српског Гаврила, Париз, 1974.
 Доманкупшић Стјепан и др Миливоје Левков: Политичка емиграција, Београд, 1974.
 Драговић Вук: Српска штампа између два рата, Београд, 1956.
 Други светски рат, књиге, I. и 2, Београд, 1969.
 Дубнов Симон: Кратка историја јеврејског народа, Београд, 1962.
 Борђевић Ј. Миодраг: Између црног и црвеног фашизма. — У Оснабрничком логору 1941—1945, Лондон, 1962.
 Енгелс Фридрих: Поријекло породице, приватног власништва и државе, Загреб, 1945.
 Живановић Бошко, Поповић Дејан и Јовановић Миодраг, Поморавље у НОБ 1941—1945, Светозарево, 1961.
 Живковић др Душан: Народни фронт Југославије 1935—1945, Београд, 1978.
 Живковић Љубомир: Људско друштво и расна теорија, Загреб, 1933.
 Живковић др Никола: Ратна штета коју је Немачка учинила Југославији у другом светском рату, Београд, 1975.
 Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945, Београд, 1957.
 Ивановић Д. Предраг: Ко су љотићевци, Чикаго, 1954.
 Из историје Југославије 1918—1945, Зборник предавања, Београд, 1958.
 Илић Владимир Лењин: Империјализам као највиши стадиј капитализма, Изабрана дела, књига 10, Београд, 1960.

Интернационале против српског народа, Београд, 1941.
Ињац Бранко: Гестапо без маске, Загреб, 1964.
Историја грађанских странака у Југославији, књига I и II, Београд, 1952.
Историја Југославије, аутори: др Иван Божић, др Сима Нирковић, др Милорад Екмецић и др Владимир Дедијер, Београд, 1972.
Јавно мњење о конкордату, Београд, 1937.
Јанковић Б. Милорад, Група партизанских одреда у западној Србији зими 1941—1942, Београд, 1967.
Јелић-Бутић др Фикрета: Усташе и Независна Држава Хрватска 1941/45, Загреб, 1977.
Јелић др Иван: Југославенска социјалистичка револуција (1941—1945), Загреб, 1979.
Јовановић др Драгољуб: Медаљони 46 умрлих савременика са фотографијама, књига II, Београд, 1975.
Јонић Велибор: Шта хоће „Збор“? б.г. и б.м.
Јонић Велибор: Проблеми наше духовне оријентације, Београд, 1943.
Јонић Велибор: Говори, Београд, 1941.
Јончић др Коча: Краљевачки октобар 1941, Краљево, 1971.
Како су комунисти затровали нашу универзитетску омладину, Београд, 1941.
Карапантић М. Боривоје: Прикази из емиграције. — Огледни радови, Кливленд, Охајо (САД), 1964.
Карапантић М. Боривоје: Грађански рат у Србији (1941—1945), Кливленд, Охајо (САД)
Карапантић М. Боривоје: Споменница српских добровољаца 1941—1971, Кливленд, Охајо (САД)
Карапантић М. Боривоје: Дневник једног емигранта, Кливленд, Охајо (САД)
Качавенда др Петар: СКОЈ и омладина у народноослободилачкој војсци и партизанским одредима Југославије 1941—1945, Београд, 1975.
Књига о Дражи, свеска I (1941—1943) и свеска II (1944—1946), уредио Радоје Ј. Кнежевић, Виндзор, Канада, 1956.
Колаковић проф. др Јурај: Хисторија модерних политичких теорија (од 1848. до данас), књига II, Чаковец, 1972.
Комунизам на Београдском универзитету 1929—1940, Београд, 1940.
Комунизам и породица, Београд, 1941.
Комунисти о фашизму 1919—1940, Зборник (Бождар Ација, Едвард Кардељ, Веселин Маслеша и други), Загреб, 1976.
Конкордат и критика конкордата, Београд, 1937.
Константиновић Радомир: Философија паланке, Трећи програм, Београд, 1969.
Косић А. Никола: Љотићевци и крагујевачка трагедија, Виндзор, Канада, 1968.
Костић Н. Бошко: За историју наших дана, Лил, 1949.
Костић др Урош: Ослобођење Истре, Словеначког приморја и Трста 1945, Београд, 1978.
Краков Станислав: Генерал Милан Недић, књиге I и II, Минхен, 1963. и 1968.
Краљево и околина, група аутора, Београд, 1966.
Крв и живот за слободу, Београд, 1969.
Крстић др Василије: Историја српске штампе у Угарској 1791—1914, Нови Сад, 1980.
Кризман Богдан: Павелић и усташе, Загреб, 1978.
Куљић Тодор: Фашизам, Београд, 1978.

Кучук Ејуб: Милитаризам, Београд, 1977.
 Кићп1 Иајпћарс1: Облици грађанске владавине либерализам — фашизам, Београд, 1978.
 Латас Бранко и Целебцић Милован: Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945, Београд, 1979.
 Лијечници-злочинци, Загреб, 1952.
 Lukács György: Ниче и фашизам, Београд, 1956.
 Лукић др Радомир: Основи социологије, Београд, 1959.
 Лукић др Радомир: Политичке странке, Београд, 1956.
 Љубичић Никола: Ужички народноослободилачки партизански одред „Димитрије Туцовић“, Београд, 1979.
 Малеш Бранко: О људским расама, Београд, 1936.
 Марјановић др Јован: Дража Михаиловић између Британаца и Немаца, Загреб, Београд, 1979.
 Марјановић др Јован: Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941, Београд, 1963.
 Марјановић др Јован и Морача Перо: Наш ослободилачки рат и народна револуција 1941—1945, Београд, 1958.
 Марковић Драган, Миловановић Никола и Ребић Буро, Ратници мира — рат, књ. 1, хладни рат, књ. 2, и специјални рат, књ. 3, Београд, 1979.
 Марковић др Лазар: Југословенска држава и хрватско питање, Београд, 1935.
 Марковић Мома: Србија 1941—1945, Београд, 1952.
 Маркуш Стјепан: Националсоцијализам као „идеја“, Загреб, 1946.
 Мартиновић Петар Бајица: Милан Недић, Чикаго, САД, 1956.
 Мартиновић Ратко: Од Равне горе до Врховног штаба, Београд, 1979.
 Мезулић др Хрвоје: Фашизам, крститељ и паликућа, Загреб, 1946.
 Мерле Роберт: Смрт је мој занат, Сарајево, 1956.
 Миловановић Никола: Кроз тајни архив УДБ-е, Београд, 1974.
 Миловановић Никола: Од Марсејског атентата до Тројног пакта, Загреб, 1963.
 Миловановић Никола: Војни пуч и 27. март 1941, Београд, 1960.
 Миловановић Никола: Пукотине краљевства. — Рат обавештајних служби на тлу Југославије, књиге 1. и 2, Београд, 1978.
 Милојковић Мирко: Буна, хроника о НОР у Шумадији 1941—1945, Београд, 1971.
 Минић П. Михаило: Расуте кости (1941—1945), Детроит, 1965.
 Мирковић Никола: Привреда италијанског фашизма, Београд, 1940.
 Мирчегић З. Драгољуб и Костић Велимир: Сврљишко-нишавски партизански одред, II издање, Градина, 1979.
 Митровић др Андреј: Време нетрпељивих. — Европа 1919—1939, Београд, 1974.
 Митровић Дојчило: Западна Србија у НОБ, Београд, 1976.
 Митровић Боро и Глишић др Венцеслав: Бугарска војска у Југославији 1941—1945, Београд, 1971.
 Миховиловић Иве: Ватикан и фашизам, Загреб, 1950.
 Младеновић Станко: Поп Влада Зечевић, Београд, 1979.
 Најдановић др Димитрије: Блажени и блаженства — мисао обожења, Минхен, 1965.
 Недељковић др Душан: Идеолошки сукоб демократије и фашизма, Скопље, 1938.
 Недељковић др Душан: Раса и расизам, Скопље, 1937.
 Недељковић др Милорад: Враћање селу и пољопривреди, Загреб, 1936.
 Недић Б. Милан: Начела српске сељачке задружне државе, Београд, 1943.

Немачка обавештајна служба: Обавештајна служба Трећег Рајха, књига I, Београд, 1955; Немачка обавештајна служба у старој Југославији, књига II, Београд, 1955; Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији, општи део, Словенија, књига III, Београд, 1957; Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији (Србија, Македонија, Црна Гора), књига IV, Београд, 1959; Усташка НДХ, књига V, Београд, 1958; Примери рада немачке обавештајне службе у окупираној Југославији, књига VI, Београд, 1960; Збирка докумената, општи део, Словенија, књига VII, Београд, 1956; Збирка докумената Србија, књига VIII, Београд, 1956. и Збирка докумената усташка НДХ, књига IX, Београд, 1956.

Николић Владимир: Шта треба да зна српски сељак, Београд, 1941.

Николић Живојин Брка: Југоисточна Србша у револуцији 1941—1945, Београд, 1979.

Николић др Никола: Јасеновачки логор смрти, Сарајево, 1979.

Никшић М. Владимир: Дани страве . . . , Чачак, 1971.

Никшић М. Владимир: Црвени цветови, Чачак, 1971.

Одић Славко и Комарица Славко: Ноћ и магла — Гестапо у Југославији, Загреб, 1977.

Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, књига I и II, Београд, 1957—1958.

Павловић Георгије: Под шестокраком звездом, Београд, 1943.

Пајовић др Радоје: Контрареволуција у Црној Гори. — Четнички и федералистички покрет 1941—1945, Цетиње, 1977.

Пантелић Милош: Коло смрти око Јадра, Београд, 1979.

Парежанин Ратко: На судбоносној прекретници, Минхен, 1976.

Пауновић Светомир: Људска посла. — Приповетке и сатире, Минхен, 1977.

Перовић Миливоје: Хроника о Кићку, Београд, 1958.

Перовић Миливоје: Хроника о Пустој Реци, Београд, 1951.

Перовић Миливоје: Долином Јужне Мораве, Београд, 1952.

Перовић Миливоје: Лесковац у рату и револуцији, Лесковац, 1968.

Петровић М. Драгољуб: Први на родној груди, књига I. и 2, Крагујевац, 1978.

Пленча др Душан: Међународни односи Југославије у току другог светског рата, Београд, 1961.

Ролангаз Некох: Политичка власт и друштвене класе, Београд, 1978.

Политички живот Југославије 1914—1945, Зборник радова, Трећи програм Радио-Београда, Београд, 1973.

Попов др Чедомир: Од Версаја до Данцига, Београд, 1976.

Поповић Б. Милован: Совјетска унија и словенство, Београд, 1941.

Поповић Угљеша: Десети по реду. — Тајна војнообавештајна служба бивше југословенске војске од 1938. до 1941. године, Београд, 1976.

Прајс Ворд: Ја познајем те диктаторе, Београд, 1938.

Преглед историје Савеза комуниста Југославије, Београд, 1963.

Прокић др Лазар: Интернационале против српског народа, б.м. б.г.

Прокић др Лазар: Јевреји у Србији, б.м. и б.г.

Пулишелић Стјепан: Политичке странке као фактор савременог политичког система, Загреб, 1971.

Радовановић Јован: 67 дана Ужичке републике, Т. Ужице, 1961.

Радуловић П. Никола: СССР као оруђе јеврејства, Београд, 1941.

Рајн Wilhelm: Масовна психологија фашизма, Београд, 1973.

Рајчевић Војо: Студентски покрет на Загребачком свеучилишту 1918—1941, Загреб, 1959.

Ракић Хранислав: Револуционарни о.младински покрет лесковачког краја 1941—1945, Лесковац, 1979.

Ратковић др Радослав: Идеологија и политика, Београд, 1971.
 Раушнинг Херман: Моји поверљиви разговори с Хитлером, Загреб, 1945.
 Рашевић Вељко: Огледи о схватањима Димитрија Љотића, Париз, 1953.
 Ребић Буро: Терор црне интернационале, Београд, 1979.
 Ристановић Слободан: Устаничка Раћевина, прилози за хронику, Шабац, 1971.
 Ристић Аристомен: Грделица у пламену и револуцији, Лесковац, 1963.
 Ристић Т. Миодраг: Италијански национализам, Београд, 1936.
 Романо др Јаша: Јевреји Југославије 1941—1945, жртве геноцида и учесници народноослободилачког рата, Београд, 1980.
 Спалајковић др Мирослав: Мисија Србије. — Политичко завештање српском народу, Париз, 1964.
 Србија у рату и револуцији 1941—1945, група аутора, Београд, 1976.
 Српска књижевна задруга под окупацијом, Београд, 1945.
 Српски добровољци. Поводом 25. годишњице њиховог оснивања, Минхен, 1966.
 Стојадиновић др Милан: Један краљ, један народ, једна држава, Београд, 1939.
 Стојадиновић др Милан: Ни рат ни пакт, Ријека, 1970.
 Стојков др Тодор: Опозиција у време шестојануарске диктатуре, Београд, 1969.
 Стругар др Владо: Југославија 1941—1945, Београд, 1969.
 Тадић Љубомир: Традиција и револуција, Београд, 1972.
 Тврђава, збирка добровољачке лирике, Београд, 1944.
 Терзић Велимир: Југославија у априлском рату 1941, Титоград, 1963.
 Тољати Палмиро: Лекције о фашизму, Трећи програм Радио-Београда, Београд, 1970.
 Тотазеујсч Јого: Четници у другом свјетском рату 1941—1945, Загреб, 1979.
 Тревор — Ропер: Последњи дани Хитлера, Загреб, 1951.
 У спомен владике Николаја, Чикаго, 1956.
 Ужице 1941. — Устанак у ужичком крају, Београд, 1961.
 Фашизам и неофашизам. — Зборник међународног знанственог симпозијума одржаног у Загребу од 13. до 15. студеног 1975, Загреб, 1976.
 Филиповић Станоје: Логори у Шапцу, Нови Сад, 1967.
 Фотић А. Милан: Изгубљени рат, Минхен, 1960.
 Фром Ерих: Бекство од слободе, Београд, 1978.
 Хадри др Али: НОП на Косову 1941—1945, Приштина, 1973.
 Hagen Walter (Hoettl): Die geheime Front (The Secret Front), London, 1953.
 Хамилтон Аластер: Фашизам и интелектуалци 1919—1945, Београд, 1978.
 Hillel Marc i Henry Clarisa: У име расе, Загреб, 1976.
 Hnilicka Karl: Das Ende auf dem Balkan 1944/45. Die militärische Räumung Jugoslaviens durch deutsche Wermacht, Musterschmidt. Göttingen, Zürich, Frankfurt, 1970.
 Хоптнер Б. Јакоб: Југославија у кризи 1934—1941, Ријека, 1973.
 Цемовић Марко: Конкордат између Свете столице и Краљевине Југославије, Београд, 1937.
 Ценгле Франц: Марксизам и антифашизам у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1972.
 Чолаковић Родољуб: Записи из ослободилачког рата, књига 1. и 2, Сарајево — Београд, 1956.
 Чулиновић др Фердо: Југославија између два рата, књиге 1. и 2, Загреб, 1961.

Чулиновић др Фердо: Слом старе Југославије, Загреб, 1958.
Чулиновић др Фердо: Окупаторска подела Југославије, Београд, 1970.
Шабо Федерико: Италија (1918—1948), Београд, 1978.
Шинко Ервин: Споменици фашизма. — Посвећено Првом међународном конгресу антифашистичкиња у Паризу, Загреб, 1946.
Шпер Алберт: Сјећање из Трећег Рајха, Ријека, 1972.

б) *Часописи и чланци из гитампе*

Аврамовски др Живко: Покушај формирања неутралног блока на Балкану (септембар—децембар 1939) В И Г, 1, 1970, 153—158.
Аврамовски др Живко: Извештаји Урлиха фон Хасела о путу у Београд и Загреб, Хисторијски преглед, 2, 1963.
Аврамовски др Живко: Економски и политички циљеви немачког извоза наоружања у балканске земље уочи другог светског рата, ВИГ, 1977, 61—68.
Аврамовски др Живко: Бомбардирањето на Битола 5. XI 1940. година и прашањето за оставката на генерал Милан Недик, Гласник на Институт за национална историја, 1, Скопје, 1968.
Бог у мисли Боже Кнежевића, Српски народ, 8, 24. VII 1942, 14.
Борковић др Милан: Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, Историјски гласник, 1, XVIII, 1966, 97—116.
Брант Иво: Може ли се у Италији вратити фашизам? Вјесник 14—15. VII 1974, 4.
Броз Јосип Тито: Младе генерације цијелог свијета не смију дозволити да се више икада појави фашистичка или нека слична опасност, Народна армија, 9. V 1975, 1.
Велмар-Јанковић Владимир: Скерлић, писац школских уџбеника, Српски народ, 7, 17. VII 1942, 13.
Вишњић Петар: Немачки окупациони систем у Србији 1941, ВИГ, 1956, IX, 3—4.
Гарашанин Милутин: Српски народ, 10, 13. III 1943, 11.
Глигоријевић др Бранислав: Политички покрети и групе с националсоцијалистичком идеологијом и њихова фузија у Љотићевом „Збору“, Историјски гласник, 4, Београд, 1965.
Глигоријевић др Бранислав: Напад љотићеваца на студенте Техничког факултета у октобру 1940. и растурање Љотићевог Збора, Историјски гласник, 2, Београд, 1963.
Глигоријевић др Бранислав: Организација југословенских националиста (ОРЈУНА), Историја XX века, Зборник радова, ИСИ, Београд, 1963.
Глигоријевић др Бранислав: Српска национална омладина (СРНАО), Историјски гласник, 2—3, Београд, 1964, 3—38.
Грегорић др Данило: Социологија нове Србије, Српски народ, 10, 5. I 1943, 1.
Доброта М.: Значај и основе српске заједнице рада, Наша борба, 26, 1. III 1942, 7.
Доброта М.: Ново друштвено уређење, Наша борба, 24, 15. II 1942, 4.
Иванић др Стеван: За ново село, Наша борба, 35, 3. V 1942, 5.
Јовановић др Надежда: Однос окупатора и квислинга према масонерији у Србији 1941—1942, Годишњак града Београда, XVIII, 1971, 77—107.
Југославија у плановима Трећег Рајха, 4. јул, 31. I 1967, 3.
Ковачевић Дамјан: Српски сељак у својој држави, Српски народ, 7, 12. II 1944, 3.
Контић Д. Славко: Врлине правога националисте, Наша борба, 30, 29. III 1942, 9.

Куљић Тодор: Сриски фашизам и социологија, Социологија, 2, Београд, 1974.

Лукач др Душан: Основне смернице Хитлерове балканске политике у току припрема напада на СССР, Годишњак Балканолошког института, књ. 2, 1971, 233—245.

Лукач др Душан: Прилог питању — утицај експанзије немачког и италијанског фашизма на продубљивање кризе у Краљевини Југославији у годинама пред априлски рат 1941. године, В И Г, 25, 1974, јан/април, 169—225.

Љотић В. Димитрије: Иза тмастих облака сија златно сунце, Наш пут, 26. III 1939.

Марјановић др Јован: Економска политика немачких нацистичких окупатора у Југославији 1941—1945, ЈИЧ, 4, 1963, 73—96.

Марјановић др Јован: Прилози историји сукоба НОП и четника Драже Михаиловића у Србији 1941, Историја XX века, Зборник радова, 1959, 153—233.

Марјановић др Јован: Велика Британија и НОП у Југославији 1941—1945, ЈИЦ, 2, 1963, 31—42.

Марјановић др Јован: Политичке партије Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Историја Југославије, Зборник радова, Београд, 1958.

Мартић Милош: Димитрије Љотић and the Yugoslav national movement Zbor 1935-1945, East European Quarterly, vol. XIV, summer 1980, No 2; Editor Stephen Fischer - Galati (University of Colorado)

Митровић др Андреј: Историјски поглед на немачку тоталитарну мисао, Гледишта, 11, 1970, 1569—1581.

Митровић Радиша: Светосавска школа, Просветни гласник, XI 1944.

Миховиловић Мароје: Пола милијуна фашиста, Вјесник, 22. VIII 1974, 3.

Мухић Фуад: Расизам и ауторитарни политички режим XX столећа, Преглед, 62, 1972, 663—672.

Најдановић др Димитрије: Основни проблеми наше просвете, Просветни гласник, 1—2, 1943, 10.

Најдановић др Димитрије: Природна и неприродна смрт народа, Наша борба, 26, 1. III 1942, 5—6.

Перић М. Живојин: Међународно право и Европа, Српски народ, 8, 19. II 1944, 4.

Петрановић др Бранко: Револуција и контрареволуција као сукоб две свести, Трећи програм, број 28, зима 1976, 77—92.

Прпић Иван: Неки проблеми интерпретације фашизма, Наше теме, 19, 1975, 9. септ., 1442—1449.

Пухорски Жарко: Фашизам и диктатура, Наше теме, 19, 1975, 9. септ., 1450—1460.

Раденић др Андрија: Методи немачке и квислиншке страховладе у Београду 1941. године, Годишњак града Београда, VIII, Београд, 1961.

Секуловић Александар: Порекло фашизма, Гледишта, 15, 1974, мај/јун, 669—678.

Спалајковић др Мирослав: Српски народни мит и Европа, Српски народ, 17, Ускрс (16. V 1943), 3—4.

Спалајковић др Мирослав: Спасилац Србије у XX веку, Српски народ, 26, 28. XI 1942, 1.

Тошовић Михаило: Победа над првим непријатељем света, Наша борба, 23, 8. II 1942, 4.

Урошевић М. и Чалић др Е.: Сада знам имена потпалљивача Рајхстага, Вјесник, 3. VIII 1969.
Чепо Златко: Реваншизам као коријен националсоцијализма, Наше теме, 19, 1975, 659—664.
Шкарица Дубравка: Напредна средњошколска омладина Босне и Херцеговине у револуционарно-демократском покрету 1937—1941. године, Прилози, 4, Сарајево, 1968.

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

- Аврамовски, др Живко: 85.
Азањац Душан: 170.
Анђелић Живко: 243.
Анђелковић Василије Албанац:
191.
Анђелковић Никола: 160, 185.
Антић Зденко: 321.
Арнхолд: 216.
Аћимовић Милан: 35, 48, 65,
113—116, 118—121, 125—129,
131, 133—139, 184, 191—192,
198, 200, 246—247, 278, 294,
306, 313—315.
Аћимовић Р. Милан: 22.
Аџија, др Божидар: 72—73.
- Бабић А»убо: 139.
Бадер Паул: 109, 169, 224, 226—
227, 229, 247—248.
Бајснер: 174.
Балетић Лука: 284, 324.
Бандовић Милан: 298.
Банић Милан: 65, 128.
Банковић Милош: 251.
Бањанин Јован Јово: 47.
Бараћ, др Љубомир: 22.
Бардак Мијат: 120, 182, 266.
Баричевић Јанко: 47—48.
Барјактаревић Јован: 152, 268.
Баста Милан: 309, 319, 324—
325.
Батинић Раде: 62.
Баћовић Петар: 249, 318, 324.
Баџак Милан: 24.
Беламарић Драгутин: 77.
Беме Франц: 161, 163, 169.
- Бенцлер, др Феликс: 112, 167—
168, 231, 233, 236—237, 248.
Бећаревић Божидар Бошко: 7,
113, 118—119, 121, 129—130,
197—200, 202—204, 283, 295.
Бибић Мирко: 171.
Бијелић Владан: 201, 219.
Билић Младен: 321.
Благојевић Вера: 182.
Блум Леон: 19.
Бобан Љубо: 32, 46, 87, 95, 97.
Боричић Борко: 192.
Борковић, др Милан: 6, 107,
113—115, 118—119, 123—125,
131, 146—149, 151, 153, 155,
160—161, 163, 169, 171, 175,
178, 184, 192, 197, 200—201,
204—205, 209, 210, 212—214,
217, 219, 233, 237, 239, 246,
246—249, 259—262, 264, 268,
270—271, 275—276, 278, 280,
282—284, 286—288, 291, 294—
297, 299—304, 309, 314, 329.
Борота Иштван: 182.
Браловић Радован: 132.
Бранковић Недељко: 22, 24.
Будимир (војвода): 182.
Будимир Мирко: 211.
Будисављевић, др Срћан: 87,
97, 101.
Булатовић Војин: 81.
Булић Драгутин: 170.
Буљевић Душан: 321.
Бусе, др.: 118.
Бушатлија Махмут: 82.
Бушић Стјепан: 53.

- Вајкс фон Максимилијан: 117, 235—236, 274, 291—293.
 Варнава (Росић Петар): 30, 51.
 Васић Миодраг: 277.
 Васић, др Мирољуб: 77—78.
 Ваоилевић, инж. Милосав: 6, 28, 30, 32, 113, 115—116, 128, 133, 204, 212, 216, 226—228, 230—231, 262—263, 285, 290, 295.
 Вебер: 266.
 Вејел (немачки мајор): 274.
 Велимировић, др Николај: 6, 31, 51, 94, 102, 307, 313, 322—323, 326—328.
 Велмар Јанковић Владимир: 54, 56, 219—221.
 Веселиновић, инж. Радослав: 214, 277, 288.
 Видмар Стане: 15, 24.
 Вилдер Већеслав: 71.
 Вишњић Петар: 260, 264—267, 269—270.
 Влаховић Душан: 309.
 Влаховић Мирко: 280.
 Влаховић Влајко: 152, 298, 329.
 Влаховић Вук: 223, 261.
 Власов Андрејевич Андреј: 321.
 Вранчић Вјекослав: 248.
 Вујиновић Миле: 183.
 Вујиновић Сава: 182.
 Вујић Владимир: 295.
 Вучковић Звонимир Звонко: 267.
 Вујић, инж. Ранко: 22, 132.
 Вујновић Милош Јтаутнер: 158—160, 168, 172, 183—184, 223, 229, 250.
 Вујошевић Радоје Риста: 190.
 Вуковић Петар: 134.
 Вуковић Зоран: 120, 153.
 Вуксановић Чедомир Чета: 81.
 Вуксановић Љубо: 242—243.
 Вуловић, др Данило: 13, 24, 54—55.
 Гачовић Насуф: 295.
 Гашпаревић Бранко Гара: 326.
 Геринг Херман: 68—69, 71—73, 111.
 Глигоријевић, др Бранислав: 6, 11—16, 22—24, 26—27, 35, 38, 42, 79, 80—82, 84, 88—89, 95—97.
 Глишић, др Венцеслав: 226—227, 237, 240, 260, 264, 266, 269—270, 272, 274, 281—282.
 Глишић Данило: 132.
 Глишић Милош: 250.
 Глобочник Одило: 301, 303, 320—321.
 Гордић Богдан: 166.
 Грђић Радмило: 23.
 Грегорић, др Данило: 14, 30, 39, 54—56, 70, 128.
 Грујић М. Милосав: 153, 164.
 Грујичић Радосав Радан: 198, 295, 304.
 Губарев Никола: 7, 295.
 Гушић Иван: 157.
 Дакић Богдан: 248.
 Дамјановић Милица: 80—81.
 Дамјановић Миодраг: 105, 264, 276—278, 294—295, 314, 316—317, 320—321, 329.
 Дангић Јездимир: 245—250, 278.
 Данило Винко: 321.
 Даниловић, др Велимир: 86, 295.
 Данић Милан (Дијаманштајн Алфред): 68, 70—71.
 Данкелман Хајнрих: 136—139.
 Дауел Мак: 286.
 Дедијер, др Владимир: 126, 157, 178, 260, 265, 272, 291.
 Делић Бранко: 321.
 Дерикоња Драго: 201.
 Диковић Милија: 75.
 Димитријевић Борђе Љота: 16.
 Димитријевић Војислав: 26, 266, 275, 279.
 Динић Танасије Таса: 7, 65, 105, 113—114, 116, 118, 131, 135, 171, 212, 215, 217, 239, 278.
 Добричић Никола: 158.
 Добросављевић Јован: 261, 299.
 Добросављевић Стојимир: 294.
 Доде Леон: 19.

- Докић Бура: 7, 104, 113, 151, 171, 232—233, 241, 280, 291, 294, 311.
Домаинко Драгутин: 26.
Дожић Гаврило: 6, 307, 313, 322, 326—328.
Драгојлов Феодор: 248.
Драговић Драго: 81.
Дрљевић, др Секула: 112, 323—324.
Дрангић Панта: 137.
Драшковић Алекса: 248.
Дрантковић Јагош: 22.
Драшковић Милорад: 295.
Дубак С. Миомир: 201.
Дудић Милован: 96.
Дурман Јован: 69.
- Борђевић Бранимир: 211.
Борђевић Цветан Цека: 85, 133, 232.
Борђевић Михаило Мика: 118, 225.
Борђевић Момчило: 191, 311.
Борђевић Душан: 288.
Бујић Момчило: 273, 279, 303, 305, 307—308, 312—313, 318, 320, 322, 327.
Букановић Блажо: 242.
Букић Светомир: 273.
Бурић Радојко: 266—267.
Буришић Евгеније: 321.
Буришић Павле: 273, 280—281, 297—298, 308—309, 315—319, 323—325, 330.
Буровић Андрија: 165.
- Ендрукс: 67—68.
- Жежелић Фрањо: 62.
Живадиновић Ратко: 54, 61, 86, 128, 152, 268, 327.
Живановић Јеремија: 139.
Живковић, др Душан: 73—74.
Живковић Петар: 20, 42, 45, 47, 49, 332.
- Залад Обрад: 180.
Зарић Миладин: 302.
Здравко (калуђер): 250.
Зец, др Петар: 119, 251.
Зечевић Владимир Влада: 182.
Зоњић Величко: 298.
Зорц, др Винко: 24.
Зорић Стеван: 132.
Зорић Драган: 132.
- Иванић, др Стеван: 22, 43, 115—116, 122, 128, 133, 147, 204, 294, 328.
Иванишевић Борђе: 321.
Ивановић Д. Предраг: 6, 18, 22, 30, 44, 57, 71, 80, 115, 134, 146, 157—158, 228—229, 323.
Ивковић Милета: 326.
Ивковић Миодраг Миле: 188.
Игњатовић Милисав Јанко: 191.
Игњатовић Вучко: 250.
Илић Александар: 326.
Илић Богољуб: 102.
Илић Бранислава: 182.
Илић Бранко: 158.
Илић Владо: 232.
Илић Живка: 182.
Илић Д. Живорад: 190, 192, 201.
Илић Милутин: 232.
Илић Надежда: 182.
Илић Павле Вељко: 267—268.
Илић, инж. Стеван Степа: 227.
- Јазии Ана: 201.
Јакшић Драгутин: 122, 212, 219, 329.
Јанић Лазар: 250.
Јанковић Душан: 22.
Јанковић Јован: 131.
Јанковић Момчило: 116, 137.
Јанковић Радивоје: 106.
Јањић Страхинја: 157—158.
Јевђевић Добросав: 7, 303, 305—308, 312—313, 316, 320, 322—325, 329—330.
Јевић Ратко: 131.
Јевтић Богољуб: 41, 43—45, 47.
Јевтић Драгиша: 284.
Јеличић Василије: 184.

- Јеремии Живорад: 295.
 Јерковић Душан: 165.
 Јефремовић Драгослав: 22.
 Јоаникије (митрополит): 243.
 Јовановић, др Драгољуб: 19, 141.
 Јовановић Драгомир Драги: 7, 65, 86, 113—114, 116, 118—119, 127—130, 133, 137, 171, 175, 232, 239, 268, 276—277, 283, 292, 294—295, 307, 311.
 Јовановић, др Драгослав: 35, 233, 237.
 Јовановић Велимир: 131, 139.
 Јовановић Владимир: 285.
 Јовановић Радмила: 157.
 Јовановић Љуба — Патак: 314.
 Јовановић Слободан: 59, 178, 254.
 Јововић Јаков: 309.
 Јодл Алфред: 292.
 Јојић Ристо: 113, 116.
 Јојић Миливоје: 153.
 Јоксимовић Божо: 298.
 Јоксич Јован: 276—277.
 Јонић Боривоје: 173, 272, 283, 294—295, 310.
 Јонић Велибор: 7, 12—13, 24—26, 30—32, 35, 54—56, 68, 70, 111, 113, 116—117, 128, 130—131, 133, 137, 139, 158, 168, 197—200, 203—207, 209—210, 212, 217, 219, 231—234, 237, 271, 278, 283—284, 289—290, 294, 329.
 Јуринчић Марко: 68.
 Кајзенберг фон Ернест Мориц: П4.
 Кајтел Вилхелм: 236.
 Калабић Милан: 139, 161, 163—164, 166, 178, 182.
 Калабић Никола: 276—277, 286, 313, 316.
 Калаитовић Вук: 250.
 Калафатовић Данило: 106, 134.
 Калоб Роко: 321.
 Канарис Вилхелм: 301.
 Кандаре, др Фран: 25.
 Кандић Бранка: 201—202, 205.
 Капа Душан: 309.
 Капетановић Миодраг: 305.
 Караћорђевић Александар: 11—12, 20—22, 24, 52, 60.
 Караћорђевић Петар I: 17.
 Караћорђевић Петар II: 58, 81, 102, 106, 126, 158.
 Караћорђевић Павле: 51, 57—61, 65, 85—88, 96, 101—102, 135, 176, 251, 289—290, 293, 300, 314, 317, 321.
 Карапанчић Боривоје: 6, 86, 106—107, 115, 120—121, 123, 128, 134, 146—148, 150—152, 154, 158—160, 175—176, 179, 181—182, 219, 228—229, 254—255, 261, 264—271, 273, 278, 280—281, 283, 287—290, 296, 298, 300, 304—308, 310—311, 313—314, 316—317, 319, 322, 324—326, 329—330.
 Караџић Мате: 158.
 Кардељ Едвард: 72—73.
 Каше Зигфрид: 248, 301—302.
 Кевич Ерих: 247—248.
 Кениг: 157—158.
 Керечки, инж. Симеон: 86, 122, 128, 132, 157, 204, 211—212.
 Кесић М. Веселин: 180, 201, 203, 205, 329.
 Киблер Лудвиг: 303, 305.
 Кисел, др Георг: 7, 102, 110—112, 115, 120, 135—136, 158, 168—169, 174.
 Клуић Стеван: 65.
 Кнежевић Радоје: 254.
 Кобуршки Борис: 101.
 Ковачевић Дамњан: 128.
 Ковић Славољуб: 171.
 Коларић Стјепан: 326.
 Комарица Славко: 64—67, 69, 72.
 Комарчевић Владимир: 263.
 Константиновић, др Богољуб: 23.
 Константиновић, др Михаило: 87—88, 97—98.
 Контић Славко: 311.
 Копривица-Оштрић Станислава: 73.
 Копс Рајнхард — Конрад: 279.

- Коренић, др Јурај: 13, 25, 35, 43, 56, 68, 70.
Корошец, др Антон: 45, 51—53, 62, 87.
Косић, др Мирко: 22.
Косић Петар: 118.
Космајац Борђе: 130, 153, 180.
Костић Бошко: 113—115, 119, 121—122, 125—126, 134, 146—147, 150, 154, 156—158, 168, 173, 176, 251—253, 255, 264, 266—269, 274—276, 278—281, 284—287, 289, 292—293, 295—296, 298, 300, 305—313, 315—318, 320—321, 323—325, 328—330.
Костић Велимир: 184—186, 190—191, 193.
Костић Јосиф: 137, 232, 294.
Костић, др Лазар: 113, 116, 137, 197, 203—204, 211, 237—238, 294.
Костренчић, др Лука: 24, 26, 54.
Костић Урош: 303.
Коштомај Станко: 295.
Кошутић Август: 95.
Котур, др Буро: 212.
Краков Станислав: 6—7, 37—38, 50, 53, 55, 70, 76, 78—79, 103, 121, 123, 127—128, 135, 146—147, 156—158, 174, 247—248, 250—255, 265, 278.
Краус, др Карл: 65—66, 113, 115, 118, 123, 135—138, 140, 149, 174, 177—178, 182—183, 191, 215—216, 223, 244—245.
Кризман Богдан: 108.
Крњевић, др Јурај: 112.
Кронхолц Роберт: 136, 233.
Крстић Витомир: 54.
Крупечевић Живко: 31.
Кубуровић Предислав Предраг: 197, 201, 203.
Кузмановић Негослав: 157.
Кузмановић, инж. Огњен: 137, 294.
Кујачић Бранко: 248.
Кујунџић Богољуб: 232.
Кујунџић Михаило: 287.
Куљић Тодор: 6, 11, 34.
Кун Бела: 19, 68.
Кунце Валтер: 248.
Кустер Аугуст: 15, 43.
Кушић Милинко: 75.
Лабус Југ: 94.
Лавал Пјер: 19.
Лазаревић Александар: 155.
Лазаревић Јово: 252.
Лазаревић, инж. Светолик Луња: 327.
Лакош Марио: 321.
Лалатовић Мирко: 276, 284, 324.
Лалатовић Пуниша: 82.
Лалић Азубо: 321.
Лагае Бранко: 259, 266, 271, 276, 279—280, 296, 306—309, 325—326.
Ленац Владимир Влада: 86, 122, 124—125, 321, 328—329.
Ленац, др Здравко: 62—63.
Лер фон Александер: 7, 173, 235, 291—293, 301, 303, 324.
Летица Душан: 113.
Лист фон Вилхелм: 109, 119, 127, 141, 154.
Ловрић Шиме: 94, 321.
Лукиновић Златко: 321.
Лукић Живан: 82.
Лукић Д. Радомир: 30.
Луковић Лука: 252—253.
Љоља, инж. Андрија: 22, 295.
Љотић В. Димитрије: 5—7, 11, 13—59, 61—63, 66—72, 74—97, 101—103, 107, 112—115, 119—123, 125—129, 131—137, 139—142, 145—147, 149—159, 161, 164—165, 167—168, 170—173, 175—188, 190—191, 193, 197, 200—202, 204, 210—211, 213, 215—216, 222—230, 234, 238, 240, 247, 251—255, 259—282, 284—290, 292—294, 296—308, 310—315, 317—333.
Љотић В. Јаков: 304, 327, 329.
Љотић Азубица: 17.
Љубинчић Хасан: 24.
Љубојевић Тихомир: 172.

- Магазиновић Хрвоје: 39, 204.
 Мајер Јосип: 182.
 Мајснер Аугуст: 173—177, 182, 223, 233, 237, 240, 249.
 Максимовић Ж. Божидар: 44.
 Максимовић Драгољуб: 92.
 Малетке Валтер: 66—68.
 Мандић Ј. Војислав: 128, 141.
 Манојловић Драгутин: 326.
 Маринковић, др Никола: 86, 89, 128.
 Маринковић Жарко: 81.
 Марјановић Борђе: 132.
 Марјановић, др Јован: 24, 51, 64, 84—85, 97, 103—104, 106, 108—109, 112, 117, 123—127, 129, 131, 139—140, 145, 159, 163—164, 168, 179, 200, 211, 245, 247—249, 251—252, 255—256.
 Марјановић Чедомир Чеда: 22, 122, 137.
 Марковић Бора: 181.
 Марковић Бранислав: 158.
 Марковић Душан: 132, 213, 223, 228.
 Марковић Лазар Лаза: 88.
 Марковић Миодраг: 261.
 Мартиновић Петар Бајида: 6, 23, 104, 124, 146, 151, 158, 175, 179, 186, 219, 268, 271, 273, 280, 287, 289, 294—297, 302—303, 305, 310—311.
 Мартиновић Ратко: 124.
 Марушић Јосиф: 187, 201.
 Марчетић Милорад: 212—213.
 Марчетић Растко: 320.
 Масаловић Милош: 40, 57, 86, 95, 102, 137, 264.
 Маслаћ Анђелко: 330.
 Маслеша Веселин: 72—73.
 Мastroвић Анте: 65.
 Матић Митрофан: 63, 94.
 Матић Момчило: 248, 250.
 Матл, др Јозеф: 246—249.
 Мачек Вјекослав: 26, 54.
 Мачек, др Влатко: 32, 40, 44—45, 47, 57—59, 61—62, 74, 83—87, 95, 97, 102, 107, 112, 198, 332.
 Меј Андреас: 173.
 Мештеровић Милан: 139.
 Мијушковић, др Јован: 137.
 Микић Љубиша: 137, 284.
 Милановић Данило: 91, 300.
 Милановић Живота: 69, 71.
 Милатовић Милорад Миле: 181.
 Милачић П. Иван (Јово): 201, 203, 206.
 Миленковић Драгољуб Грца: 186.
 Миликић Б. Новак: 281.
 Милић Омиљен: 81.
 Миловановић Коста Пећанац: 123—124, 134, 139, 148, 155, 160, 169, 175, 177—178, 181, 185—188, 192—193, 302.
 Миловановић Никола: 66, 102, 286.
 Миловић Милован Ченче: 208.
 Милојевић Василије: 201.
 Милосављевић Јован: 24.
 Миљковић Радован: 300.
 Минић Милош: 193.
 Мирчетић Ж. Драгољуб: 184—186, 190—191, 193.
 Митић Чедомир: 190.
 Митић Загорка: 190.
 Митровић Андреј: 29.
 Митровић Дојчило: 182.
 Митровић Средоје: 120.
 Мићашевић Илија: 187, 223, 261, 299.
 Михаиловић Блашко: 134.
 Михаиловић Драгољуб Дража: 84—85, 97, 106, 117, 123—127, 140, 145, 159—160, 169, 171, 175, 177—179, 181, 185—187, 193, 197—198, 204, 209—210, 228—229, 238, 240—241, 245—255, 260, 262, 264—266, 270—271, 273—280, 282—290, 293, 295—298, 302, 306—307, 309—310, 312—321, 326, 328—329, 333.
 Михаиловић Илија: 232, 274, 276—277.
 Михаиловић Коста: 170.
 Михаиловић-Световски Миодраг: 128.
 Мицић, др Петар: 79, 82.
 Мишић Александар: 124.

- Мишић Живојин: 124.
 Младеновић Станко: 181.
 Моачанин: 275.
 Модерчин Драгутин: 62, 67.
 Мојић Милорад: 24, 34—35, 54,
 87, 94, 120—122, 131, 142, 261,
 299, 306.
 Мојсиловић Милоје: 166.
 Морас Шарл: 18—19.
 Морача Перо: 104, 172.
 Муачевић-Николиш Иванка:
 180.
 Мусолини Бенито: 19, 26, 29,
 38, 97, 107.
 Мушички Коста: 7, 40, 53, 57,
 105, 113, 138, 147—148, 150—
 151, 153, 158, 161—162, 164,
 167, 169—170, 223, 225, 227,
 229, 252—253, 261—263, 267,
 271—273, 277—278, 283—285,
 287—288, 294, 296—297, 299—
 301, 304—305, 312—313, 316,
 321—322, 326, 328—330.
- Најдановић Божидар: 94.
 Најдановић Војислав: 280.
 Најдановић, др Димитрије: 6,
 103, 122, 128, 141, 152, 204,
 329.
 Најдановић Миодраг: 147.
 Насенштај Цецил Адолф: 66.
 Натлачен, др Марко: 112.
 Недельковић, др Душан: 32.
 Недельковић, др Милорад: 290,
 294.
 Недельковић Љ. Слободан: 81,
 128.
 Недић Душан: 136.
 Недић Милан: 6—7, 23, 57, 66,
 85—88, 94—95, 103—104, 106,
 113, 121, 123, 126—128, 131,
 134—140, 145—151, 153, 156,
 158, 160, 161—162, 167, 171—
 179, 181—186, 191—192, 197—
 198, 200, 204, 211—212, 214—
 221, 223, 230—234, 237—253,
 255, 260, 264, 268, 270—283,
 285, 287, 289, 291, 293—296,
 302—303, 306, 309—311, 313.
 Недић Милутин: 105, 232.
- Недић Нешко: 286.
 Ненадовић Јово: 48.
 Ненадовић Миладин: 62.
 Нешковић, др Благоје: 269.
 Никитовић Павле: 122, 201.
 Никић Љ. Будимир: 153, 263,
 310, 313.
 Николић Владимир: 30.
 Николић Живојин Брка: 109,
 139, 160, 174, 180, 184—185,
 187—190.
 Никшић М. Владимир: 170.
 Новаковић, др Антун: 43.
 Новаковић Радомир: 157.
 Нојбахер, др Херман: 6, 174,
 234—239, 241—244, 255, 273—
 274, 283, 288, 291—297, 299,
 301—302, 304, 306, 308—311,
 315, 320, 325—326.
 Нојхаузен Франц: 7, 66, 68—69,
 111, 119, 173, 224.
 Нотарош Красноје: 261, 263, 328
 —329.
- Њежић, др Живко: 135.
- Обућина Драгослав: 170.
 Обрадовић Ратко: 128, 141, 177,
 187, 266.
 Одић Славко: 64—67, 69, 72.
 Олћан Михаило: 40, 122, 128,
 132, 137, 146, 176, 251, 280,
 295.
 Олујевић Марко: 140.
 Остојић Захарије: 324.
 Оцокољић Синиша Пазарац:
 314, 320.
- Павелић, др Анте: 66, 97, 107—
 108, 112, 230, 253, 292, 299,
 302, 304, 306—307, 323—324.
 Павићевић Милош: 281.
 Павловић Богомир Бога: 155.
 Павловић Драгослав: 326.
 Павловић Живорад: 227.
 Павловић Иван Бока: 283.
 Павловић Милоје: 158.
 Павловић Радослав: 286.

- Павловић Ратко Гшћко: 187.
 Пајовић Љубивоје: 300.
 Пајовић, др Радоје: 178, 223, 241—242, 244, 280—281, 310.
 Пановић Милован: 92.
 Пантић Душан: 65, 95.
 Пантић, др Милош: 75.
 Паранос Илија: 295.
 Парезанин Ратко: 6, 14, 23—29, 32—33, 35, 38, 41, 43—44, 54, 56, 74, 101—103, 115—116, 132, 134, 138—139, 141—142, 146, 148—151, 154, 168, 198, 204, 212, 223—224, 233, 242, 262, 265—266, 297—299, 308—310, 314—315, 319, 324—325, 327, 329.
 Паскал Блез: 18.
 Пауновић Радослав: 329.
 Пашић К. Милан: 31, 121.
 Пашић Никола: 295.
 Пејчић Душан: 201, 219.
 Перан Јосип: 77.
 Перић Владимир: 251—252.
 Перић Борђе: 24, 54—56, 118, 128, 276.
 Перовић Буро: 160.
 Перовић, др Иван: 114.
 Петен Анри Филип: 19.
 Петровић, инж. Божидар Дарко: 133.
 Петровић Марисав: 120—121, 132, 149, 155—158, 170, 185, 190—192, 223, 261, 263, 266, 286, 299.
 Пешић Петар: 118.
 Пешић Цветко: 139.
 Пипан Славко: 140.
 Плотњиков Андрејевич Виктор: 60.
 Погачар Људевит: 294.
 Полетајев Александрович Аркадије: 60.
 Покрајац Милорад: 131.
 Попадић Ранко: 285.
 Поповић-Остојић, др Драгојла: 201, 205, 211, 329.
 Поповић, др Душан: 222.
 Поповић Б. Милован: 128, 201—202, 204, 205—210.
 Поповић Угљеша: 65.
 Пржић Илија: 232.
 Презељ Иван Андреј: 312, 314.
 Прица Данило Боро: 191.
 Прокић, др Лазар: 65, 128—129.
 Прокић Лоло: 129.
 Пропадовић Милутин: 121.
 Простран Стеван: 7.
 Протић Јеремија: 113, 116.
 Пуљевић Војин: 128.
 Раденковић Бора: 287.
 Радивојевић Душан: 184.
 Радовановић Стеван: 140, 148, 283, 295.
 Радоњић Саво: 298.
 Радосављевић, др Милош: 137.
 Рајић Марко: 139.
 Рајлић Радоман: 281.
 Рајх Вилхелм: 28, 30, 32.
 Ракић Хранислав: 75.
 Раковић Предраг: 276—278, 285, 319.
 Распоповић Никола: 287.
 Рашевић Вељко: 6, 29, 33.
 Рачић Драгослав: 227, 264, 276—277, 286, 316.
 Редић Драгутин: 266.
 Резенер Ервин: 303.
 Рецепић Емил: 82.
 Рибентроп фон Јаков: 95, 103, 112, 114, 233—234, 241—243, 292—294.
 Рогајски Константин: 139.
 Рожман, др Грегориј: 305.
 Рузвелт Франклин Делано: 323.
 Рупник Лав: 105, 279, 300, 303, 305, 314.
 Самодол Крешимир: 120, 321.
 Самуровић Павле: 91.
 Санковић Јован: 89.
 Сарага Симон Симо: 74—75.
 Сарачевић Јован: 105, 327, 329.
 Сеп, др Јанко: 132.
 Симић Живота: 295.
 Симић Урош: 157.
 Симовић Душан: 102, 126.
 Скрбић М.: 219.

- Слијепчевић, др Боко: 6, 128, 204, 327—328.
Смиљанић Душан: 263.
Сокачић Анте: 321.
Спалајковић, др Мирослав: 232.
Спанаћевић, др Светозар: 24, 132.
Спахо Мехмед: 45.
Сркуљ Марсељ: 62.
Стаљин Јосип Висарионович Цугашвили: 60, 289—290, 298.
Стамболић Петар: 75.
Стаменковић Коста: 187.
Стаменковић Лепосава: 187.
Станишић Бајо: 242.
Станковић Мил.: 149.
Станковић Мирко: 261.
Станковић, др Раденко: 51, 114.
Станковић Слободан: 184, 218.
Становчић Војислав: 30. »
Стефановић: 164.
Стефановић, др Светислав: 128.
Стрпгановић Милорад: 200.
Стојадиновић, др Милан: 7, 44—55, 63, 65, 69, 71—72, 74, 78, 94, 115.
Стојановић Бранко: 132, 190.
Стојановић Данило: 173.
Стојановић Душан: 22.
Стојановић М. Милена: 201—202.
Стојановић Милан: 266.
Стојановић Никола: 81.
Стојановић Широ: 281.
Стојимировић Јовановић Милан: 128.
Стојић Милоје: 326.
Стокић Д. Бранислав: 162.
Страњаковић Бранислав: 295.
Субашић Мита: 190.
Суботин Димитрије: 54—55.
- Табаковић М. Гојко: 182, 219.
Танасковић Драгутин: 226.
Таталовић Радослав: 147, 223, 225, 266, 284—285, 316, 321, 329.
Телман Ернест: 74.
Теодосијевић Петар: 158.
Терзић Љубиша: 275.
- Тешић Лука: 92.
Тито Броз Јосип: 126, 145, 178, 181, 249, 264—265, 268, 270—272, 279, 282, 289—293, 298, 314, 316—318, 320—321, 323.
Тодоровић Бошко: 245—246.
Тодоровић Живота: 44.
Тодоровић Петар: 132.
Томашевић Мирко: 318.
Томић Владимир: 324—325.
Томић Лазар: 53.
Топаловић, др Живко: 43, 118.
Тот Фриц: 111.
Тракић Ибро: 93.
Тривунац Душан Драгош: 137, 190—191.
Тривунац, др Милош: 137.
Трифунковић Мирослав Дроњо: 179, 263, 274—275.
Турнер, др Харолд: 110, 115, 129, 136—137, 145—146, 174.
- Иеранић Радоман: 298.
Носић Богдан: 201.
Носић Борће: 153, 304.
Нуковић Ристо: 246—248.
- Узелац Душан: 300.
- Фабјанчич Владимир: 15, 24.
Фабрио Динко: 39.
Фајне, др Герхард: 112, 115.
Фелбер Ханс: 236, 239—240, 278, 282, 288, 291, 296—297.
Фердинанд Франц: 17—18.
Ферстер Хелмут: 110, 115.
Филиповић Станоје: 181.
Филов, др Богдан: 101, 174.
Фотић Константин: 320.
Фотић Милан: 295, 320.
- Хаген Валтер у ствари, Хетл, др Вилхелм): 88.
Хајдрих Рајнхард: 173.
Хајнц (немачки официр): 299.
Хамилтон Аластер: 19.
Хасел: 95.

Хаџи-Борђевић Љубомир: 251—252.
Хелм Ханс: 65—66, 113, 135, 174.
Хансел: 226.
Херен фон Виктор: 14, 24, 27.
Химлер Хајнрих: 110, 173, 301.
Хитлер Адолф: 19, 26, 28—30, 32—34, 38—39, 52, 68, 72—73, 80—81, 95, 97, 101, 103, 105, 107—110, 112, 114, 117—119, 129, 141, 145, 150, 160, 174, 185, 218, 220—222, 230—231, 233—236, 242—244, 256—260, 271, 289, 299, 301, 309, 321—323, 329, 332.
Хнилицка Карл: 6.
Хоћера Светислав: 43, 45, 47—49, 53.
Хоптнер Б. Јакоб: 67.
Хорстенау фон Глез Едмунд: 107, 248.
Хрибар Александар: 71.
Хркаловић Милан: 139.

Цветковић Драгиша: 40, 57, 59, 61—63, 65, 74, 83—88, 95, 97, 101—102, 114, 118, 198, 332.
Целер Волфрам: 220.
Цергољ Изидор: 279.
Цикволф: 168.
Цимбаљевић Вуксан: 281.
Цимерман, др: 158.
Цинцар-Марковић Александар: 7, 86, 88, 97, 106, 113—115, 118, 134, 232, 277—278.
Цоларић Бранко: 299.
Цонић Станислав Сташа: 294.

Чавлина Илија: 13, 26, 54.
Чаировић Тихомир: 158.
Чејовић Буро: 65.
Черчил Винстон: 265, 289—290, 323.
Чолаковић Родољуб: 126—127.
Чолић М. Лазар: 96, 128, 182, 268, 270.
Чубрило Михаило: 288.
Чубриловић, др Бранко: 87, 97, 101—102.

Целебцић Милован: 259, 266, 271, 276, 279—280, 296, 300, 306—309, 325—326.

Шабо Федерико: 29.
Шакић Бранислав: 321.
Шарановић Јагош: 158.
Шаулић Јеврем: 309.
Шикеданц Арно: 68.
Шифрер, др Станко: 295.
Шлезингер Мирослав: 50.
Шредер фон Лудвиг: 119, 122.
Штаљанић Младен: 266.
Штерић Драгољуб: 180.
Штула Драгутин: 132.
Штулхофер Александар: 13.
Штурм Артур: 27.
Шубашић, др Иван: 112, 178, 271, 289, 319.
Шуменковић, др Илија: 251.
Шутеј, др Јурај: 112.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР —	— — — — —	5
-------------	-----------	---

Глава I

1. ОСНИВАЊЕ И ДЕЛАТНОСТ ЉОТИБЕВОГ ПОКРЕТА ЗБОР 1934—1941.

Настанак покрета и организациони облици испољавања фашистичке идеологије у Југославији —	— — — — —	11
Димитрије Љотић — — —	— — — — —	16
Обједињавање националистичких група у покрет Збор		— 22
Програм и идеолошка платформа Збора	— — — — —	29
Стварање организација Збора	— — — — —	35

2. МЕСТО ЗБОРА У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ БУРЖОАСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Учешће Збора на скупштинским изборима 1935. и 1938. године — — — — —	— — — — —	41
Покушај стварања фронта југословенских националиста		47
Сукоб Љотића и Стојадиновића — — — — —	— — — — —	49
Расцеп у вођству Збора — — — — —	— — — — —	54
Однос Збора према влади Цветковић — Мачек	— — — — —	57
Организација нацистичке обавештајне службе у Југослави- ји. Афера Збор — Техничка унија — — — — —	— — — — —	63
Антифашистичке акције комуниста против Збора —		— 72
Забрана Збора — — — — —	— — — — —	84

Глава II

ОСЛОНАЦ ОКУПАТОРУ: МЕСТО ЉОТИНЕВОГ ЗБОРА У КВИСЛИНШКОМ РЕЖИМУ

Окупација и комадање Југославије 1941. — — — — —	— — — — —	101
Немачка управа у Србији и формирање квислиншког коме- сарског апарата — — — — —	— — — — —	109

Димитрије Љотић — изванредни комесар за обнову Смедерева —	120
Димитрије Љотић и покрет Драже Михаиловића —	123
Почетак терора који су вршили окупатор и домаћи издајници —	127
Обнављање политичке делатности Љотићевог покрета и његова улога при формирању квислиншке владе Милана Недића —	131

Глава III

ОРУЖАНА СНАГА КОНТРАРЕВОЛУЦИЈЕ

Формирање Љотићевих оружаних одреда —	145
Велика непријатељска офанзива и формирање Шумадијског кора —	160
Преки судови, логори и прогони —	169
Љотићеви одреди и остале непријатељске снаге у Србији у току 1942. године —	173
Жестоке борбе љотићеваца против партизана у западној Србији и Шумадији и у источној и јужној Србији —	180

Глава IV

КВИСЛИНСКИ ПЛАНОВИ О ПРЕУРЕБЕЊУ СРБИЈЕ

1. ЕКОНОМСКЕ, ПРОСВЕТНЕ И ВОЈНЕ МЕРЕ НА СТАБИЛИЗОВАЊУ ОКУПАТОРСКОГ РЕЖИМА

Логор у Смедеревској Паланци —	197
Национална служба рада за такозвану обнову Србије —	211
Просветна реформа по нацистичком узору —	218
Реорганизација Љотићевих добровољачких одреда и формирање Српског добровољачког корпуса —	222

2. КОНЦЕПЦИЈЕ О СТВАРАЊУ ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ

Предлози љотићеваца о уређењу „Независне државе“ —	230
Долазак Хермана Нојбахера и настојања да се ојачају и обједине сви квислинзи —	235
Покушаји квислинга да створе федерацију између Србије и Црне Горе —	240
Тежње квислинга да Србији припоје територију источне Босне и Санџака —	244
Љотићево и Недићево успостављање веза са представницима југословенске избегличке владе уз помоћ Немаца —	251

Глава V

КОНЦЕНТРАЦИЈА СНАГА КОНТРАРЕВОЛУЦИЈЕ И ЊИХОВ СЛОМ

Присилна мобилизација младића за Љотићеве добровољачке пукове и њихова борба против народноослободилачког покрета —	259
---	-----

Споразум Недића и Љотића са Дражом Михаиловићем.	
Сарадња љотићеваца са четницима Момчила Бујића и Павла Буришића — —	— 273
Последњи Љотићеви планови о „спасавању Србије“ уз помоћ Драже Михаиловића — — — — —	— 282
Повлачење из Србије — — — — —	— 294
Концентрација љотићеваца и осталих квислинга у Словенији — — — — —	— 303
Измена порука између Димитрија Љотића и Драже Михаиловића и успостављање радио-веза — — — — —	313
Активност љотићеваца у Словенији и покушај сарадње са совјетским издајничким генералом Власовом — — —	320
Неуспех диверзантоко-терористичког плана љотићеваца и других домаћих издајника — — — — —	325
Смрт Димитрија Љотића и бекство његових присталица у Италију и Аустрију — — — — —	— 326
СКРАБЕНИЦЕ — — — — —	— 335
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА — — — — —	— 337
РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА — — — — —	— 351

Младен Стефановић
ЗБОР ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА
1984 — прво издање

Издаје
НАРОДНА КЊИГА
Београд, Шафарикова 11

За издавача
Видак Перић, директор

Стручни редактор
др Бранислав Глигоријевић

Технички уредник
Душан М. Обрадовић

Лектор
Драган Ускоковић

Коректор
Вера Медић

Тираж
5 000 примерака

Штампа
ГРО „Просвета“
Београд, Буре Баковића 21